Stanley Hoffmann

IANUS și MINERVA

CEU PRESS

Eseuri asupra teoriei și practicii politicii internaționale

II 341.075

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU" IAŞI
II 341.075

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Stanley Hoffmann

237649

IANUS și MINERVA

Eseuri asupra teoriei și practicii politicii internaționale

Traducere
de
Robert Butaru

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

024665
B.C.U. - IASI

ȘTIINȚA
1999

CZU 327
172

Editat cu sprijinul Fundației SOROS-Moldova
Traducerea a fost realizată cu susținerea
CEU Press/Open Society Institute

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Stanley Hoffmann, *Janus and Minerva: Essays in the Theory and Practice of International Relations.*

© by Stanley Hoffmann, 1997.

© for the Romanian language edition by Open Society Institute, 1999.

© Traducere: Robert Butaru, 1999.

© Coperta: Iurie Drăgan, 1999.

ISBN 9975–67–106–3

29. IUN. 2001

Memoriei lui Raymond Aron (1905-1983),
Hedley Bull (1933-1985)
şi viitorului lui Michael Smith

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Cuprins

Prefață VII
Mulțumiri X

Partea întâi: Teorii și teoreticieni
1. O știință socială americană: relații internaționale 1
2. Concepția lui Rousseau despre război și pace 21
3. Raymond Aron și teoria relațiilor internaționale 47
4. Hans Morgenthau: limitele și influența "realismului" 64

Partea a doua: Ordine și violență
5. Există o ordine internațională? 75
6. Viitorul sistemului politic internațional: o schiță 109
7. Sistemele internaționale și dreptul internațional 134
8. Problema intervenției 161
9. Îngrijorări nucleare: Franța și Statele Unite 175

Partea a treia: Actori și interacțiuni
10. Originile războiului rece 184
11. Înțelegerea ursului: paternuri și enigme ale comportamentului sovietic internațional 200
12. Reproșuri și tânguieli: reflecții asupra relațiilor dintre Europa Occidentală și America în anii 80 218
13. Politica internă și interdependența 241

Partea a patra: Predici și sugestii
14. Organizația internațională și sistemul internațional 261
15. Îmblânzirea vulturului: politica externă a Statelor Unite și securitatea națională 282
16. Dincolo de teroare ? 314
17. Cea mai dificilă sarcină: drepturile omului ca unul din scopurile politicii externe 335
18. Liberalismul și afacerile internaționale 358
19. Reflecții asupra psihologiei politice a păcii și războiului: o critică și o agendă 381

Partea a cincea: Încheiere
20. Zgomotul și furia: cercetătorul social și războiul în istorie 399

BUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Despre carte şi autor

În aceste eseuri unul din cei mai eminenţi analişti politici ai timpului nostru examinează relaţiile internaţionale dintr-o diversitate de perspective unite de teme permanente şi comune: conflictul dintre riscul constant al violenţei şi căutarea ordinii internaţionale, tensiunile dintre imperativele puterii şi acelea ale moralităţii, legăturile dintre politica internă şi politica externă, ambiguităţile revoluţiei nucleare, ruptura dintre politica prenucleară şi politica de după 1945 şi pericolele create de competiţia dintre superputerile nucleare. Evaluând dezvoltarea disciplinei relaţiilor internaţionale, autorul prezintă atât un rezumat al descoperirilor semnificative ale domeniului, cât şi o discuţie critică a celor mai reprezentative tradiţii ale sale: realismul şi liberalismul. Scrise între 1960 şi 1985 multe din aceste eseuri nu au fost publicate în prealabil în engleză. Ele reflectă evoluţia intelectuală a autorului şi reprezintă un tablou complet al modului său de abordare a studiului politicii internaţionale.

Stanley Hoffmann este profesor Douglas Dillon de Civilizaţie Franceză la Universitatea Harvard şi director al Centrului de Studii Europene. Numeroasele sale titluri includ: *Duties Beyond Borders* şi *Primacy or World Order: American Foreign Policy Since the Cold War.*

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Prefață

Eseurile care alcătuiesc această carte au fost scrise pe parcursul ultimilor douăzeci și cinci de ani. Trei au făcut parte din *State of War* (Praeger Publishers, 1965), epuizată acum. Altele au fost publicate între 1970 și 1985. Cinci dintre ele nu au fost publicate în prealabil în engleză, incluzând două pe care le-am tradus din franceză. Aproape toate au fost revăzute pentru acest volum.

În cuvântul înainte la *State of War* scriam:

> «Preocuparea mea de bază în aceste eseuri este elaborarea unui anumit tip de abordare teoretică a relațiilor internaționale. Pentru motivele rezumate în primul capitol, vreau ca această abordare să fie strâns legată, în primul rând, cu istoria și, în al doilea rând, cu învățăturile și pătrunderile filozofiei politice.
>
> Pentru a trece de la metodă la conținut: concepția centrală în aceste eseuri este aceea pe care au dezvoltat-o Hobbes și Rousseau și pe care o sugerează toate mărturiile istoriei. Politica internațională este o "stare de război " – o competiție a unităților într-o stare de natură care nu cunoaște alte constrângeri decât acelea pe care le impun necesitățile schimbătoare ale jocului și avantajele jucătorilor. Evident, există oaze de pace reală și perioade în care competiția este mai puțin crâncenă, dar, așa cum am încercat să sugerez, "starea de război " este aspectul dominant al relațiilor internaționale.
>
> Conceptul central "stare de război" subliniază diferența fundamentală dintre politica internă și politica externă. Sunt conștient de criticile aduse de cercetători împotriva acestei distincții, o distincție între "tipuri ideale"; însă obiecțiile lor mi se par bazate fie pe: a) cazuri marginale, în care distincția se prăbușește – cazuri a căror existență nu aș vrea deloc să o contest, dar pe care eu continui sa le văd ca excepții față de regulă; b) faptul că într-o eră revoluționară a politicii mondiale, granița între cele două domenii este în general încălcată – ceea ce contribuie deseori la considerarea politicii interne drept tip ideal al relațiilor internaționale, dar nu contribuie câtuși de puțin la transformarea relațiilor internaționale în tipul ideal al politicii interne ; fie pe c) închipuiri».

Douăzeci de ani mai târziu am descoperit că am fost persistent, dar nu obstinat. Accentul în aceste eseuri cade tot pe realitățile dure ale unui domeniu ale cărui reguli – empirice, legale sau morale – sunt fragile tocmai deoarece sunt supuse capriciilor statelor pe care se presupune că ele le constrâng și a căror supraviețuire este pusă sub semnul întrebării de armele nucleare. Însă eu m-am deplasat în două direcții care nu erau foarte vizibile în cartea de acum douăzeci de ani. La drept vorbind, una lipsea cu desăvârșire. Începând cu sfârșitul anilor '60, m-am concentrat, mai degrabă, asupra arenelor politicii mondiale în care găsim confruntarea și, deseori, cooperarea politicilor interne, decât asupra ciocnirii intereselor de securitate națională sau a planurilor care urmăresc expansiunea teritorială și avantajele diplomatice – arenele a ceea ce unii dintre colegii mei au numit "interdependență complexă" în economia politicii mondiale. În acest domeniu statele nu sunt singurii actori; în plus, "modelul" relevant pentru înțelegerea logicii comportamentului nu este nici cel al tipului ideal de politică internă, nici cel al stării de război. În decursul ultimilor cincisprezece ani mulți cercetători ai afacerilor internaționale s-au specializat în

cercetarea și teoria acestui domeniu enorm. Datorez mult din interesul meu pentru acest domeniu inteligenței pătrunzătoare a lui Miriam Camps și prieteniei mele cu Joseph Nye și Robert Keohane.

Eseurile de la începutul anilor '60 erau, neabătut, analitice și critice –, însă nu în mod exclusiv. Unul, apărut în *State of War,* dar care nu este reprodus aici, descria politica internațională contemporană ca pe un joc la ruletă cu o minge nucleară și cerea statelor: (1) să aleagă cooperarea în locul acțiunii unilaterale, (2) să includă în politicile lor o preocupare pe termen lung pentru protejarea jocului și (3) să lanseze o "mișcare cumulativă" pentru o ordine mondială. Multe din eseurile mai recente fac aceste noțiuni mai explicite și exprimă astfel o înclinare normativă crescândă reflectată, aici, de titlul și capitolele părții a patra. Această evoluție corespunde, de asemenea, unei schimbări generale în cercetare: revigorarea abordărilor prescriptive orânduindu-se de la ceea ce s-ar fi putut numi futurologie normativă (producția a ceea ce, la sfârșitul anilor '50, eu am numit utopii relevante) la filozofia morală a afacerilor internaționale. Șocurile produse de războiul din Vietnam chiar și asupra cercetătorilor "realiști" și, mai presus de toate, dilemele nesfârșite ale necazurilor noastre nucleare au fost cele două impulsuri principale care au determinat schimbarea. Dar și inevitabila izbucnire a problemei drepturilor omului într-o lume cu sisteme politice deseori oribile și a dezbaterilor asupra justiției distributive într-o lume a inegalității, i-au îndreptat, de asemenea, pe cercetătorii afacerilor internaționale către filozofia morală.

Aceste preocupări crescânde m-au determinat să fac câteva schimbări în mai multe din eseurile vechi – fie revizii actualizate, fie, în cazul capitolului șapte, să adaug o addenda. Ele m-au incitat, de asemenea, să subliniez două caracteristici ale politicii internaționale, care explică titlul cărții. Prima, evidențiată prin trimiterea la Ianus, se referă la ambiguitatea multiplă a politicii internaționale:

1. Există, bineînțeles, obișnuita alternanță a războiului și a păcii. Însă în era nucleară există întrebarea, încă fără răspuns, dacă decizia de a purta un război nuclear, dacă va fi cazul, reclamată de instituția pe care viitorul nostru se bazează – anume, descurajarea – poate să mențină întotdeauna pacea globală; plus cealaltă întrebare, încă (din fericire) fără răspuns, dacă războiul nuclear, în cazul în care izbucnește între superputeri, va fi controlabil și se va termina repede.

2. Există apoi ambiguitatea politicii internaționale contemporane care ne dezvăluie atât o față tradițională, cât și una foarte modernă. Predominanța tradițională a conflictului și violenței este încă vizibilă într-o bună parte din comportamentul strategico-diplomatic al statelor și în numeroase manevre, șocuri și eșecuri în cazul controverselor economice (fie între așa-numitul Nord și Sud, fie între statele industrializate). Dar există, de asemenea, o considerabilă limitare atât a scopurilor, cât și a mijloacelor, impusă de prudența nucleară prin intermediul descurajării și autodescurajării (după Nagasaki nici o putere nucleară nu a utilizat armele sale "absolute" împotriva unui stat nenuclear); avem astfel toate constrângerile și toate eforturile reunite caracteristice "interdependenței complexe". De aici provine paradoxul unui sistem internațional care este atât revoluționar, cât și moderat și problema stabilității sale remarcabile, dar nu asigurate.

3. Desigur,toate acestea semnalează ambiguitatea securității internaționale de astăzi. Faptul că nici o superputere nu poate spera să distrugă mijloacele de răspuns ale rivalului său și că fiecare cunoaște – oricare ar fi planurile și intențiile dușmanului și orice pot născoci nebunia tehnologică și orgoliul doctrinar – că războiul nuclear ar putea duce la distrugerea totală, este suficient pentru a asigura securitatea ? Sau lucrurile sunt din ce în ce mai mult scăpate de sub control, în măsura în care specia armelor calitative devine mereu mai sofisticată, abundența armelor nucleare amăgește proiectanții să le considere arme obișnuite, iar slăbiciunea sistemelor naționale de comandă și control este tot mai evidentă ?

4. Drept rezultat, viitorul este ambiguu. El va însemna tipul de pacificare chinuitoare și treptată a umanității, anticipată de Kant – prevalența progresivă a controlului asupra violenței, a cooperării asupra ostilității, a unei umanități comune asupra nenumăratelor diviziuni ale speciei umane ? Sau "scenariul" verii lui 1914, deseori menționat în acest context, și care, justificat, îi fascinează pe cercetătorii problemelor internaționale contemporane, nu va fi doar un avertisment, ci și un model tragic pentru viitor ?

În sfârșit, printre cercetătorii relațiilor internaționale, mai există un tip de ambiguitate. Chiar și pentru cei mai prudenți, cei mai conștienți de obstacolele pe care prejudecățile naționale, emoțiile publicului, suficiența elitelor și interesele celor care iau decizii le ridică peste tot împotriva inovațiilor și mișcărilor radicale care merg dincolo de "politica obișnuită", prescripțiile normative par să depășească ceea ce poate permite traficul interstatal (În cazul autorilor utopiști diferența între ceea ce, din punct de vedere politic, este obișnuit și ceea ce ei susțin se transformă în abis). Cu toate acestea, pericolele și miopia politicii obișnuite sunt atât de mari – iar cerințele pentru supraviețuire și bunăstare sunt atât de stringente –, încât o atrofiere a funcției normative ar fi un dezastru. Desigur, este prea mult să sperăm că această funcție normativă ar putea acționa ca o contrapresiune asupra cetățenilor și a figurilor publice altfel absorbite de priorități interne, preferințe naționale și rutine zilnice. Însă această funcție normativă este o misiune vitală, atât deoarece nimeni nu poate fi sigur că este independent de orice influență, cât si pentru că ea mai joacă un rol important: acela al Casandrei, amestec de conștiință si protest. Ea este ceea ce Raymond Aron a numit partea înțelepciunii – de aici trimiterea la Minerva.

Această carte, ca și *State of War*, este dedicată lui Aron; așa cum am scris atunci, influența lui asupra ideilor exprimate aici nu este dificil de distins – chiar dacă, trebuie să adaug acum, am mers puțin mai departe decât dorea el (deoarece acutul său simț al realității domina întotdeauna partea Minervei din el). Cartea este, de asemenea, dedicată prietenului meu Hedley Bull, a cărui moarte timpurie a fost o tragedie pentru domeniul în care a adus atât de multă erudiție, stil, umor și înțelepciune și care știa atât de bine cum să îmbine istoria și filozofia politică cu analiza "societății anarhice". În sfârșit, ea este dedicată lui Michael Smith, care, la început ca student și mai târziu ca un coleg, m-a însoțit timp de cincisprezece ani în explorarea culoarelor și fundăturilor "realismului", în vizitarea templului lui Ianus și în găsirea unui loc pentru Minerva în labirinturile etice ale politicii externe.

Stanley Hoffmann

MULȚUMIRI

Capitolele 1,12 și 17 au apărut pentru prima dată în *Daedalus*: 1977, vara, pp. 41–59; 1984, vara, pp. 19 – 49 și, respectiv, 1983, toamna, pp. 221–252. Retipărite prin permisiune.

Capitolele 2,7 și 20 au apărut pentru prima dată în Stanley Hoffmann, *The State of War: Essays in the Theory and Practice of International Politics* (New York, Praeger Publishers, 1956).

Capitolul 3 a apărut pentru prima dată în *International Studies Quarterly* 29 (1985), pp. 13–27. Retipărit prin permisiune.

Capitolul 4 este o prelucrare a două eseuri, unul publicat în *Social Research* 4 no.4, (1981, iarna), pp. 653–659 și celălalt în *The Atlantic* (1985, noiembrie). Retipărit prin permisiune.

Capitolul 6 a apărut pentru prima dată în Samuel P. Huntington și Joseph S. Nye (editori) *Global Dilemmas* (Washington, D. C.: Center for International Affairs și University Press of America, 1985), pp. 280–307. Retipărit prin permisiune.

Capitolul 8 a apărut pentru prima dată în Hedley Bull (edit.), *Intervention in World Politics* (Oxford: Oxford University Press, 1984). Retipărit prin permisiune.

Capitolul 10 a apărut pentru prima dată în Lynn H. Miller și Ronald W. Pruessen, *Reflections on the Cold War* (Philadelphia: Temple University Press, 1974). Retipărit prin permisiune.

Capitolul 13 a apărut pentru prima dată în Organization for Economic Cooperation and Development, *From Marshall plan to Global Interdependence* (Paris: OECD, 1978). Retipărit prin permisiune.

Capitolul 14 a apărut pentru prima dată în *International Organization* 24, no. 3 (1977), pp. 389–413. Retipărit prin permisiune.

Părți din capitolul 16 au apărut pentru prima dată în SIPRI, *Policies for Common Security* (London and Philadelphia: Taylor and Francis, 1985). Retipărite prin permisiune.

Capitolul 19, comunicarea prezidențială ținută la întrunirea Societății Internaționale de Psihologie Politică din iunie 1985, a fost publicată în *Political Psychology* 7, no. 1 (martie 1986), pp. 1–21. Retipărit prin permisiune.

Capitolele 5, 9, 11, 15 şi 18 nu au fost publicate anterior în engleză:

Capitolul 5 a fost publicat în franceză în Madeleine Grawitz şi Jean Leca (editori), *Traité de science politique*, vol. 1, cap. 9 (Paris: Presses Universitaires, 1985), pp. 665–698.

Capitolul 9 a fost publicat în franceză în *Le Débat,* no. 36 (septembrie 1985).

Capitolul 11 a fost scris pentru o conferinţă asupra psihologiei relaţiilor Statele Unite – Uniunea Sovietică ţinută la Rockefeller Center în Bellagio (mai 1985).

Capitolul 15 este un raport pentru Fundaţia Field (1983).

Capitolul 18 a fost prezentat ca o comunicare în cadrul suitei de Seminarii Trilling de la Universitatea Columbia în noiembrie 1984.

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Partea întâi

Teorii şi teoreticieni

1

O ştiinţă socială americană: relaţii internaţionale

În ultimii patruzeci de ani, relaţiile internaţionale s-au dezvoltat ca un domeniu, în mare măsură autonom, al ştiinţei politice. Chiar dacă ea a traversat multe din vicisitudinile ştiinţei politice – lupte între diferite orientări, teorii şi metode – are, de asemenea, o istorie de sine stătătoare. Ceea ce urmează nu este nici o încercare a unui bilanţ complet, nici o istorie încapsulată –, ci numai un set de reflecţii asupra realizărilor specifice şi neîmplinirilor dintr-un domeniu particular de cercetare[1] .

Numai în America

Ştiinţa politică are o istorie mult mai îndelungată decât ştiinţa relaţiilor internaţionale. Încercarea de a studia sistematic paternurile de conflict şi cooperare între actori mutuali străini – o definiţie stenografiată a subiectului – este recentă. Desigur, noi putem să ne urmărim strămoşii până la Tucidide, iar cercetătorii politici până la Aristotel. Dar Tucidide era istoric. Desigur, el era un istoric de geniu convins, pe bună dreptate, că scrie pentru toate timpurile, deoarece folosea un incident particular pentru a descrie o logică permanentă a comportamentului. Cu toate acestea, el avea grijă să evite generalizările explicite, propoziţiile de tipul "dacă ... atunci" şi categoriile analitice sau termenii clasificatori . Sociologia modernă şi ştiinţa politică s-au emancipat de istoria politică şi socială, de filozofia politică şi de dreptul public în sec. al XIX-lea. Relaţiile internaţionale nu au făcut-o, chiar dacă tipul de acţiune socială (sau asocială), descris de Tucidide, nu a dispărut niciodată dintr-o lume fragmentată şi a înflorit, mai ales, în perioada echilibrului puterilor europene. Ne putem întreba de ce s-a întâmplat astfel. În cele din urmă, filozofia politică le oferea mult mai puţin celor care se ocupau cu acest domeniu decât celor care analizau situaţia binelui comun în ordinea internă. În afară de corpul vast de texte Romano-Catolice preocupate de războiul drept şi nu foarte relevante pentru o lume de state suverane, existau numai sfaturile lui Machiavelli; comentariile marginale asupra stării internaţionale de natură din scrierile lui Hobbes, Locke şi Rousseau; câteva pagini ale lui Hume; două scurte şi incitante eseuri ale lui Kant; consideraţiile comprimate ale lui Hegel şi fragmentele ultrasimplificatoare ale lui Marx. Chiar şi aşa, puţina filozofie politică care era disponibilă trebuie să fi fost suficient de provocatoare pentru a impulsiona cercetătorii să-şi îndrepte privirea către realităţi. Aceasta deoarece filozofii nu au căzut de acord asupra naturii mediului internaţional

şi a căilor de a-l face mai suportabil; ei scriau despre diferenţa dintre o ordine internă suficient de stabilă pentru a permite căutarea statului ideal şi o competiţie internaţională care trebuia, mai întâi, ordonată şi, care, deseori, se opune aspiraţiilor către dreptate. În chip asemănător, contrastul între preceptele legilor şi realităţile politicii era cu mult mai mare în domeniul politicii internaţionale decât în cel al politicii interne, pentru a determina deplasarea de la nivelul normativ la cel empiric, fie şi numai pentru a înţelege mai bine sarcinile normativului. Cum am putea înţelege bâjbâirile şi eşecurile dreptului internaţional sau dezbaterile furtunoase asupra întemeierii obligaţiei suveranilor neconstrânşi de valorile comune sau de o forţă superioară în absenţa unui studiu al relaţiilor politice? Haosul datelor furnizate de istoria diplomatică nu cerea mai puţină ordonare decât masele de fapte date la iveală de istoria statelor şi a societăţilor.

Totuşi, de ce nu a apărut o ştiinţă socială a relaţiilor internaţionale? Se prea poate ca explicaţia acestei discrepanţe să se găsească în acel fenomen de amploare pe care Tocqueville l-a identificat drept trăsătura distinctivă a epocii moderne: democratizarea. O dată cu trecerea societăţilor de la vechile regimuri la condiţiile moderne – partide şi grupuri de interese care se luptă pentru câştigarea maselor largi de cetăţeni; mobilizarea socială a subiecţilor anterior dispersaţi; politica marilor aglomerări şi a pieţelor unificate; extinderea sufragiului universal; dezvoltarea instituţiilor parlamentare şi a tehnicilor plebiscitare; căderea barierelor fixe fie geografice, fie sociale din cadrul statelor – studiul schimbării a început în mod serios, fie şi numai pentru a furniza observatorilor interesaţi şi spre a nelinişti persoanele oficiale cu câteva puncte de reper asupra regularităţilor şi cu predicţii mai puţin mitice, chiar dacă cu o natură mai puţin vijelioasă, decât acelea prezentate grandios de filozofii istoriei. Împreună cu democratizarea, aşa cum a prezis Comte, a venit epoca pozitivismului (singura lui greşeală a fost confundarea propriului său gen de metafizică sau a speculaţiilor sale grandioase cu ştiinţa pozitivă). Totuşi, politica internaţională rămânea în continuare sportul regilor sau rezervaţia cabinetelor – ultimul refugiu al secretului, ultimul domeniu al castelor în mare măsură ereditare de diplomaţi.

Raymond Aron a caracterizat relaţiile internaţionale ca activitatea specializată a diplomaţilor şi a soldaţilor. Cu toate acestea, pentru a-l parafraza pe Clausewitz, dacă există o gramatică a soldaţilor, nu putem spune acelaşi lucru despre logică. Nu este un accident faptul că armatele, democratizate de încercările Revoluţiei franceze şi ale epocii napoleoniene, şi-au găsit gramaticianul empiric în Clausewitz, în timp ce clubul încă restrâns al politicienilor şi al ambasadorilor care se jucau cu soarta statelor nu a găsit un logician care să îi explice activităţile. Într-adevăr, istoricii tratau relaţiile internaţionale separându-le de ştiinţa modernă care începea să-şi îndrepte privirea către societăţi, perpetuând mitul "întâietăţii" politicii externe, izolată de politica internă. Neîndoielnic, exista o ţară în care politica externă era reglementată şi controlată din interior, nu era o castă a oamenilor de carieră şi respecta prea puţin regulile şi ritualurile puţinilor iniţiaţi fericiţi din Europa: Statele Unite ale Americii. Dar, în mod excepţional, această ţară se întâmpla să fie neimplicată în genul de dispute care erau meniul zilnic al celorlalţi actori. Fie ea a rămas îndepărtată, dornică de consolidare continentală şi creştere economică, fie, altminteri, s-a extins, – însă nu prin conflicte sau acorduri încheiate între parteneri egali, – ci prin scurte izbucniri de exuberanţă solipsistă pe seama unor vecini mult mai slabi. Relaţiile internaţionale sunt ştiinţa testărilor şi

înceroărilor mai multor actori întreţesuţi. Acolo unde ei nu erau întreţesuţi, această ştiinţă nu s-a dezvoltat. Înainte de anii '30 în Statele Unite nu exista nici un motiv pentru ca ea să se dezvolte.

De-abia sec. al XX-lea a adus democratizarea politicii externe. Dezbaterile diplomatice s-au deplasat de la calculele celor puţini către pasiunile celor mulţi, atât deoarece jocului care fusese rezervat numai pentru un număr mic de actori (cu precădere europeni) şi mize (cu precădere din afara Europei) i s-au alăturat mai multe state, cât şi, mai presus de toate, deoarece, între timp, partidele şi grupurile de interese din diferite state au stabilit relaţii sau au ridicat pretenţii peste graniţele naţionale. Şi, totuşi, un război mondial care a văzut mobilizarea şi masacrul a milioane de oameni, a marcat prăbuşirea vechii ordini diplomatice şi a sfârşit într-un soi de polemică între Wilson şi Lenin pentru câştigarea omenirii a produs puţină "analiză ştiinţifică" a relaţiilor internaţionale. La drept vorbind, pătrunderea brutală a marii ideologii în acest domeniu a revigorat gândirea utopică şi a amânat apariţia ştiinţei sociale. Nu "cum este şi de ce ", ci "cum ar trebui lucrurile îmbunătăţite, reformate şi reparate", acesta era imperativul zilei. Vechile visuri liberale normative erau autorizate de convenţia Ligii Naţiunilor, în timp ce tânăra Uniune Sovietică cerea însăşi abolirea diplomaţiei.

Împotriva acestei reafirmări a utopiei şi, în special, împotriva acestui gen de gândire "ca şi cum" care confunda lumea sălbatică a anilor '30 cu o comunitate, Liga cu o biserică modernă şi securitatea colectivă cu o datorie comună, E. H. Carr a scris cartea care poate fi considerată prima tratare "ştiinţifică" a politicii mondiale moderne: *Twenty Years Crisis*[2] – operă a unui istoric care intenţiona să diminueze pretenţiile liberalismului şi se străduia, prin aceasta, să fundamenteze atât o disciplină, cât şi o abordare normativă, "realismul", care avea să aibă viitor. Merită să fie semnalate două paradoxuri. Fondând o ştiinţă socială, acest istoric a reacţionat împotriva altui istoric, a cărui abordare normativă Carr o considera iluzorie – Toynbee, însă nu filozoful din *Study of History,* ci comentatorul idealist din *Royal Yearbook of International Affairs*. În înverşunarea sa de a distruge iluziile idealiştilor, Carr nu numai că a încorporat în concepţia sa câteva din argumentele "dure" pe care puterile revizioniste ca Italia lui Mussolini, Germania lui Hitler şi Japonia militaristă le folosiseră împotriva deciziilor de la Versailles – argumente care urmăreau să arate că idealismul servea interesele *status quo*-ului puterilor –, ci şi, "în mod obiectiv ", cum ar spune *Pravda*, a servit cauza cedării. Aceasta este o lecţie triplă: despre originile analizei empirice (mai puţin o dorinţă de a înţelege de dragul înţelegerii, cât o pasiune a respingerii); despre imposibilitatea, chiar pentru adversarii orientării normative, de a separa empiricul şi normativul în propria lor operă; şi despre capcanele oricărui dogmatism normativ într-un domeniu care este atât câmp pentru cercetarea obiectivă, cât şi câmp de bătălie pentru animalele de pradă şi victimele lor.

Însă nu în Anglia a rodit efortul deschizător de drumuri al lui Carr. Relaţiile internaţionale se constituie ca disciplină în Statele Unite. Atât circumstanţele, cât şi cauzele acestui fapt merită atenţia noastră. Circumstanţele erau, evident, ascensiunea Statelor Unite la statutul de putere mondială, ascensiune însoţită de două impulsuri contradictorii: un utopism reînnoit, exemplificat de planurile pentru organizarea internaţională de după război şi un amestec de repulsie şi vină pentru infuzia specifică de idealism american ineficient (simbolizat de doctrina

"nonrecunoaşterii"), izolaţionism escapist (legile neutralităţii) şi participare la cedare, de dinainte de război. Două cărţi au adus în America genul de realism pe care Carr l-a dezvoltat în Anglia. Una era cartea lui Nicholas Spykman: *America's Strategy in World Politics*[3], care era mai mult o tratare în tradiţia geopolitică a amiralului Mahan sau Mackinder decât o carte despre principalele caracteristici ale politicii interstatale; însă ea le spunea americanilor că politica externă are ca obiect puterea, nu doar, sau nici chiar în primul rând, idealurile şi ea ne învăţa că adevăratul nume al politicii mondiale este lupta pentru putere. Cealaltă carte era a lui Hans Morgenthau: *Politics among Nations*[4]. Dacă disciplina noastră are un părinte fondator, acesta este Morgenthau. El nu avea formaţie de istoric; fusese profesor de drept internaţional. Ca şi Carr, se revolta împotriva gândirii utopiste din trecut şi din prezent. Dar în timp ce Carr fusese un englez ironic şi polemic care se certa cu alţi englezi despre natura diplomaţiei în anii '30 – o discuţie care presupunea că cititorii cunoşteau suficientă istorie diplomatică pentru a face inutile aluziile pedante – Morgenthau era un refugiat dintr-o Europă sinucigaşă, cu un impuls misionar de a învăţa noua putere mondială toate lecţiile pe care putuse până atunci să le ignore, dar pe care nu îşi mai putea permite mult timp să le refuze. El nu era decât un participant la "schimbarea totală", unul dintre numeroşii cercetători din ştiinţele sociale pe care Hitler îi izgonise în Lumea Nouă şi care aducea într-o ţară a cărei ştiinţă socială suferea de "hiperfactualism" şi conformism înrâurirea perspectivelor critice şi a preocupărilor filozofice[5]. Însă el a fost, dintre colegii săi, singurul ale cărui preocupări l-au făcut fondatorul unei discipline.

Dornic de a educa barbarii, nu numai de a se duela cu colegii literaţi, Morgenthau şi-a redactat opera, cu totul deliberat, în termenii propoziţiilor generale pe care le-a fundamentat în istorie. Crescut într-o tradiţie ştiinţifică care accentua deosebirea între ştiinţele sociale şi ştiinţele naturii, el era hotărât să clădească o ştiinţă opusă utopiilor juriştilor internaţionali şi idelogilor politici şi să afirme unitatea cercetării empirice şi a interogaţiei filozofice în proiectarea unei ordini sociale viabile. El dorea să fie normativ, însă şi să îşi înrădăcineze normele în realităţile politice, nu în ambiţiile politicienilor sau în construcţiile teoretice ale juriştilor. Modelul de relaţii interstatale pe care l-a propus Morgenthau şi preceptele "realismului" pe care le-a prezentat ca singurele reţete valide pentru succesul politicii externe, precum şi pentru moderarea internaţională erau derivate din concepţiile istoricilor diplomaţiei din sec. al XIX-lea şi de la începutul sec. al XX-lea (cum era Treitschke şi, de asemenea, Weber). De aici a provenit paradoxul introducerii în America a războiului rece şi al explicitării analitice şi dogmatice a unor noţiuni şi a unei "înţelepciuni " ale diplomaţiei care rămăseseră, în mare măsură, implicite în epoca la care se aplicaseră cel mai bine şi a căror validitate era cel puţin pasibilă de îndoială în epoca armelor nucleare, confruntărilor ideologice, politicii maselor şi interdependenţei economice.

Oricum ar fi, opera lui Morgenthau a jucat un dublu rol benefic – el poate fi dificil de apreciat în totalitate dacă privim scena fie din afară (ca Aron), fie, treizeci de ani mai târziu, aşa cum face noua generaţie de cercetători americani. Pe de o parte, hotărârea sa de a fundamenta legile l-a făcut pe Morgenthau să caute legi sau regularităţi ale comportamentului de stat, tipuri de politici şi configuraţii fundamentale de putere; prin fundamentarea analizelor sale impetuoase pe doi piloni: conceptul de putere şi interesul naţional, el a afirmat cu curaj existenţa unui

câmp de cercetare ştiinţifică, separat de istorie sau de drept. Pe de altă parte, tocmai extensiunea respingerilor sale, ambiguităţile ascunse de pronunţările sale definitive asupra puterii, dezmiţirea incertitudinilor subiective prin postularea unui interes naţional obiectiv şi, chiar mai mult, dexteritatea presupusă de pretenţia sa că cea mai bună schemă analitică produce, în mod necesar, singurul sfat normativ întemeiat i-au incitat pe cititorii săi să reacţioneze şi reacţionând, criticând, corectând, respingând să clădească pe fundaţiile lui Morgenthau. Aceia care respingeau schema sa încercau alte proiecte. El a fost atât un imbold, cât şi o piedică. (Într-adevăr, cu cât mai mult cineva era de acord cu abordarea sa, cu atât era mai iritat de fisurile acesteia şi mai dornic să-şi diferenţieze propriul produs). Un savant autoritar mai puţin arogant, un autor mult mai modest atât în orizontul său empiric, cât şi în aserţiunile normative, nu ar fi avut niciodată un astfel de impact asupra cercetătorilor. Mai puţin impetuos, el nu ar fi impus ideea că aici se află un domeniu cu propriile sale proprietăţi. Mai puţin tranşant, el nu ar fi determinat savanţii să ardă de dorinţa să-l facă să-şi cunoască lungul nasului. Se prea poate ca unul dintre numeroasele motive pentru care monumentala lucrare a lui Raymond Aron *Peace and War*[6] – o carte mult mai ambiţioasă în orizont şi incomparabil mai subtilă în analize decât *Politics Among Nations* – nu a provocat o reacţie comparabilă din partea cercetătorilor a fost cumpătarea mai mare şi modestia concluziilor normative ale lui Aron. Scepticii provoacă plecăciuni şi suspine, nu zgomot şi furie; dar, pentru cercetarea creatoare zgomotul şi furia sunt bune. Mai mult decât atât, erudiţia lui Aron era îndeajuns de copleşitoare pentru a descuraja; cea a lui Morgenthau era destul de şubredă pentru a inspira îmbunătăţiri.

Cu toate acestea, *Politics Among Nations* nu ar fi jucat un rol atât de fecund dacă terenul în care semiţele au fost plantate nu ar fi fost atât de receptiv. Dezvoltarea relaţiilor internaţionale ca disciplină în Statele Unite rezultă din convergenţa a trei factori: predispoziţiile intelectuale, circumstanţele politice şi oportunităţile instituţionale. Predispoziţiile intelectuale explică explozia formidabilă a ştiinţelor sociale, în general, în această ţară, după cel de-al doilea război mondial. Avem, mai întâi, convingerea profundă a unui popor, pe care Ralf Dahrendorf a numit-o Iluminismul aplicat[7], că toate problemele pot fi rezolvate, calea pentru rezolvarea lor fiind aplicarea metodei ştiinţifice – asumată ca fiind neutră faţă de valori şi ca îmbinând investigaţia empirică, formularea de ipoteze şi testarea – şi că recursul la ştiinţă va produce aplicaţii practice care vor aduce progres. Specific americană este amploarea acestor convingeri şi adâncimea acestei credinţe: ele se aplică lumii sociale la fel de bine ca şi lumii naturale şi depăşesc grija pentru rezolvarea problemelor (în definitiv, există căi de rezolvare a problemelor prin metoda încercării şi erorii, treptat): ele presupun convingerea că, în fiecare arie, există un fel de cheie universală – o paradigmă nu numai intelectuală, ci şi operaţională. Fără această paradigmă putem să o scoatem cumva la capăt, dar nu există progres continuu; o dată ce o avem, reţetele practice vor urma. Ne aflăm în prezenţa unui tip fascinant de ideologie naţională: ea exagerează şi extinde postulatele secolului al XVIII-lea. Ceea ce i-a asigurat triumful şi creşterea este absenţa oricărei contraideologii, de dreapta sau de stânga, care să conteste această credinţă fie radical (aşa cum a făcut-o gândirea conservatoare în Europa), fie subordonându-i validitatea unei schimbări în sistemul social. În plus, pe ansamblu, experienţa naţională a dezvoltării economice, a integrării sociale şi a succesului extern a menţinut puternic acest set de convingeri.

În al doilea rând, şi ca un fel de consecinţă practică, de prestigiul şi rafinamentul "ştiinţelor exacte" urmau să beneficieze şi ştiinţele sociale. Vocile pesimiste sau sceptice care deplâng diferenţele dintre lumea naturală şi lumea socială nu au fost niciodată foarte influente în America. Tocmai deoarece lumea socială este una a conflictului, tocmai deoarece istoria naţională a însemnat războaie civile şi războaie cu alte state, căutarea certitudinii, dorinţa de a găsi o cale sigură pentru a evita eşecurile şi traumele, era chiar mai arzătoare în domeniul ştiinţelor sociale. Tocmai contrastul dintre o ideologie a progresului care profesează aplicarea deliberată a raţiunii la rezolvarea problemelor oamenilor – o ideologie care combină credinţa în raţiunea instrumentală şi credinţa în raţiunea morală – şi o realitate socială în care predomină deseori iraţionalul atât în domeniul valorilor, cât şi în alegerea mijloacelor, generează o inflaţie de întemeieri şi pretenţii ale ştiinţelor sociale. După încheierea războiului a apărut o nouă dogmă. Se credea că una dintre ştiinţele sociale, şi anume economia, reuşise să îndeplinească două condiţii fundamentale: corespundea aşteptărilor ideologiei naţionale şi se transformase într-o ştiinţă construită după modelul ştiinţelor exacte; ea era lăudată pentru contribuţia adusă la soluţionarea vechilor probleme ale lipsurilor şi inegalităţii. Acest triumf a stimulat dezvoltarea celorlalte ştiinţe sociale şi, în special, a ştiinţei politice, mama bună sau, dacă doriţi, mama vitregă a relaţiilor internaţionale. Aici găsim cea mai mare tentaţie de a depăşi economia. Ca şi economia, ştiinţa politică abordează un domeniu universal şi, totuşi, specializat al activităţii umane. Ea nu accentuează originile şi efectele culturii şi nici structurile comunităţii sau pe cele ale asociaţiei voluntare, ci rolul creativ şi coercitiv al unui anumit tip de putere şi interacţiunea sa cu conflictul social. Acest lucru a contribuit, de asemenea, la apropierea sa mai degrabă de economie, cealaltă ştiinţă a lipsurilor, competiţiei şi puterii decât de discipline cum sunt antropologia sau sociologia care se ocupă cu fenomene mai difuze şi sunt mai puţin obsedate de soluţionarea problemelor presante prin intermediul acţiunii centrale luminate.

Statele în care această ideologie măreaţă şi activistă era mai puţin copleşitoare au cunoscut, de asemenea, după cel de-al doilea război mondial o dezvoltare considerabilă a ştiinţelor sociale. Însă Statele Unite au servit deseori ca un model şi ca o pârghie[8]. Ştiinţa politică din exterior a fost, de obicei, mai mult descriptivă decât terapeutică; cu toate acestea, aici şi în sociologie, cercetătorii sociali străini au reacţionat împotriva concepţiilor tradiţionale ale moraliştilor, filozofilor şi esteţilor subliniind că cunoaşterea (nu înţelepciunea demodată) *era* putere (sau cel puţin influenţă), ei nefiind astfel conduşi de visul cunoaşterii *pentru* putere. În plus, atunci când (inevitabil) deziluzia s-a produs, ea a luat adeseori forme cu mult mai drastice - crize de identitate printre cercetători, incriminări violente în afară – decât în Statele Unite. O ideologie nouă nu-şi poate permite eşecul atunci când este aplicată. O ideologie hegemonică serenă reacţionează la eşec în maniera calului de tracţiune din *Ferma animalelor* a lui Orwell sau a lui Avis: „o să depun eforturi mai mari".

O a treia predispoziţie a fost oferită de un element transplantat: cercetătorii care au emigrat din alte ţări. Ei au jucat un rol enorm în dezvoltarea ştiinţei din America în general. Acest rol a fost foarte important în cazul ştiinţelor sociale. Aici ei nu au adus doar un adaos suplimentar de talent, ci talent de un gen diferit. Nici o ştiinţă socială nu este mai importantă decât întrebările pe care le pune, iar aceştia erau cercetători a căror pregătire filozofică şi a căror experienţă personală le permiteau

să pună întrebări mult mai profunde decât acelea pe care majoritatea cercetătorilor din domeniul ştiinţei sociale americane le puseseră până atunci; întrebări asupra scopurilor, nu doar asupra mijloacelor; asupra alegerilor, nu doar asupra tehnicilor; asupra întregurilor sociale, nu doar asupra micilor oraşe sau asupra unităţilor guvernamentale. În acest mod ei au servit deseori ca şi conceptualizatori, iar îndemânarea lor analitică s-a îmbinat cu aptitudinile pentru cercetare ale „băştinaşilor". Mai mult decât atât, ei au adus o înţelegere a istoriei şi o conştiinţă a diversităţii sociale care nu puteau decât să încurajeze cercetarea comparativă şi să ducă la rezultate cu aplicare universală ale ştiinţei sociale americane deseori parohială. În domeniul relaţiilor internaţionale alături de Morgenthau, exista o galaxie de cercetători născuţi în străinătate preocupaţi de depăşirea empirismului: înţeleptul şi eruditul Arnold Wolfers, Klaus Knorr, Karl Deutsch, Ernst Haas, George Liska şi tinerii Kissinger şi Brzezinski, pentru a-i numi numai pe câţiva. Ei (în special cei care au traversat Atlanticul în copilărie sau în adolescenţă) voiau să descopere sensul şi cauzele catastrofei care i-a dezrădăcinat şi, poate, cheile pentru o lume mai bună.

Ultimele două nume ne introduc în politică, iar politica era importantă. Hans Morgenthau a scris deseori ca şi cum adevărul şi puterea erau destinate să fie duşmani (Hannah Arendt a fost chiar mai categorică). Şi, totuşi, el şi-a elaborat ideile astfel încât să îi ghideze pe cei aflaţi la putere. Dezvoltarea disciplinei nu poate fi separată de rolul Americii în problemele de politică internaţională de după 1945. Mai întâi, prin definiţie (sau tautologie), analiştii politici sunt fascinaţi de putere – fie deoarece o doresc, cel puţin prin delegaţie, fie deoarece se tem de ea şi doresc să înţeleagă monstrul, aşa cum a sugerat Judith Shklar cu obişnuita sa luciditate devastatoare[9]. Ce parte a puterii era mai interesantă în anii de după război decât componenta imperială? America, conducătoarea bruscă a unei coaliţii, singura superputere economică, statul care deţinea monopolul nuclear pentru ca mai târziu să dispună de superioritatea nucleară, era cu mult mai interesantă pentru numeroşi cercetători decât politica locală, politica Congresului sau politica pluralismului de grup. Aproape inevitabil preocuparea pentru comportamentul Americii în lume s-a îmbinat cu studiul relaţiilor internaţionale, deoarece se părea că miza confruntării americano-sovietice devenise întreaga lume. Exista aici un domeniu care era atât un câmp neexplorat de cercetare, cât şi arena unei lupte titanice. Studiul politicii externe a Statelor Unite însemna studiul sistemului internaţional. Prin studiul sistemului internaţional se ajungea din nou, obligatoriu, la rolul Statelor Unite. În plus, tentaţia de a da sfaturi, de a oferi curse de acţiune sau de a le critica pe cele oficiale era făcută şi mai irezistibilă de caracterul haotic şi de *gafele* comportamentului din trecut al Americii în afacerile mondiale, de spoiala subţire de profesionalism a diplomaţiei americane şi de dorinţa de îndrumare manifestată de birocraţi – America era chiorul care îi conducea pe şchiopi. Astfel, spre beneficiul disciplinei şi, totodată, în detrimentul ei în anumite privinţe au fuzionat două tendinţe: dorinţa de concentrare asupra celor mai relevante aspecte şi tendinţa (implicită sau explicită) de a fi util nu numai ca cercetător, ci şi ca cetăţean expert a cărui ştiinţă poate ajuta promovarea inteligentă a valorilor ofensive ale ţării sale (un motiv care nu era neglijabil în special pentru nou-veniţii în America). Aceasta deoarece era prea uşor să asumi că valorile pe care se bazează cercetarea ştiinţifică – respectul pentru adevăr, libertatea investigaţiei, a discuţiei şi a publicării – erau identice cu cele pe care le reprezenta Washingtonul în afacerile mondiale.

În al doilea rând, aşa cum am spus puţin mai sus, ceea ce ofereau savanţii venea în întâmpinarea dorinţelor politicienilor. Într-adevăr, a existat o convergenţă cronologică remarcabilă între necesităţile lor şi realizările cercetătorilor. Vom prezenta o schiţă foarte simplificată a situaţiei. Ceea ce căutau conducătorii după începerea războiului rece era o busolă intelectuală care ar fi îndeplinit funcţii multiple: exorcizarea izolaţionismului şi justificarea unui amestec permanent şi global în afacerile mondiale; justificarea acumulării de putere, a tehnicilor de intervenţie şi a metodelor de îngrădire impuse, în mod evident, de războiul rece; lămurirea unui public de idealişti asupra faptului că politica internaţională nu lasă prea mult spaţiu de manevră pentru bunăvoinţa pură şi chiar murdăreşte puritatea; reducerea nemulţumirilor celor belicoşi demonstrând că forţa nelimitată sau extremismul în numele libertăţii nu aveau nici o eficacitate; şi liniştirea unui popor care era dornic de o reglementare finală în privinţa posibilităţii atât de a evita războiul, cât şi de a-şi îndeplini idealurile. „Realismul", cu toate că era critic în privinţa unor curse precise de acţiune politică şi cu toate că era divers (şi astfel autocontradictoriu) în recomandările sale, a oferit ceea ce era necesar. La drept vorbind, a existat întotdeauna un spaţiu pentru dezacorduri între sugestiile sale şi politicile concrete şi, de asemenea, între numeroşii săi susţinători, suficient de mare pentru a-l împiedica să nu fie nimic altceva în afară de o justificare a politicilor războiului rece. Şi, totuşi, primul val de lucrări – acelea ale lui Morgenthau, Wolfers, primul Kissinger, Kennan, Osgood, Walt Rostow sau McGeorge Bundy – a dat atât noii întreprinderi intelectuale, cât şi noii diplomaţii fundamentele generale de care aveau nevoie. Al doilea val – care a durat, aproximativ, din 1957 până la mijlocul anilor '60 – a transformat strategia din era nucleară într-un câmp dominant în cadrul disciplinei. Acest val coincidea cu dorinţa persoanelor oficiale de a înlocui naivităţile liniştitoare, dar implauzibile ale contraofensivei masive cu o doctrină mult mai rafinată; dar el reflecta de asemenea, convingerea că forţa, într-o combinaţie de descurajare nucleară şi de utilizări convenţionale (sau subconvenţionale) limitate, rămânea atât cel mai important aspect al puterii, cât şi un avantaj american considerabil. În lucrările care tratează acest subiect se observă din nou că încercarea de a găsi principii pentru toate „strategiile de conflict" într-o lume nucleară este inseparabilă de tendinţa inventării unei strategii pentru America într-un moment în care ambele părţi posedau arme de distrugere în masă şi când existau probleme serioase ale conducerii aliaţelor, războaie de gherilă şi „războaie de eliberare naţională". Un al treilea val este foarte recent: mă refer la numărul crescând de lucrări care tratează politica relaţiilor economice internaţionale. El coincide cu ceea ce putem numi aversiunea post-Vietnam faţă de forţă şi cu ascensiunea problemelor economice în prim-planul negocierilor diplomatice cauzată de o combinaţie de factori: declinul sistemului Bretton Woods, importanţa crescândă a creşterii economice şi a bunăstării sociale pentru politica internă a societăţilor avansate, reapariţia tendinţelor agresive sau protecţioniste care urmăresc să limiteze efectele rele sau să maximalizeze câştigurile obţinute din interdependenţă, revolta Lumii a treia. O dată mai mult priorităţile cercetării se îmbină cu cele politice.

Pentru a explica lipsa de progrese a disciplinei în restul lumii, comparativ cu Statele Unite (voi lăsa deoparte ţări ca Uniunea Sovietică şi China, în cazul cărora ar fi greu să se vorbească de o cercetare liberă în domeniul ştiinţei sociale!), aş accentua cel mai mult factorul constituit de preeminenţa politică a Statelor Unite. În

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

măsura în care ea se ocupă, în special, cu lumea contemporană, ea pare să necesite convergenţa unei comunităţi de cercetători capabilă să privească, pentru a spune aşa, la fenomene globale (adică să depăşească studiul politicii externe a statelor sau studiul politicii interstatale dintr-o anumită zonă) şi un cadru instituţional politic preocupat de afacerile mondiale; în această situaţie cele două elemente se întăresc reciproc. Atunci când elitele politice sunt obsedate numai de ceea ce se întâmplă ţării lor, deoarece nu au capacitatea de a influenţa ceea ce se întâmplă în altă parte, deoarece această slăbiciune a generat reflexe de dependenţă de un alt stat (aşa cum sunt Statele Unite) sau deoarece (cazul Japoniei şi al Germaniei Occidentale) există constrângeri severe asupra utilizării puterii statului la nivel global, există şanse foarte mari ca cercetătorii să nu fie motivaţi sau să nu primească sprijinul necesar pentru transformarea eforturilor individuale într-o întreprindere ştiinţifică autentică; în această situaţie ei se vor îndrepta către alte domenii de cercetare cu tradiţii mult mai solide şi cu pieţe de desfacere (aşa cum este, de exemplu, comportamentul electoral în Franţa şi Marea Britanie) sau vor copia, pur şi simplu, mai mult sau mai puţin servil şi cu o oarecare întârziere moda din Statele Unite; o altă posibilitate este cea a contribuţiilor individuale deseori strălucitoare, însă fără legătură între ele şi lipsite de sprijin: un Hedley Bull în Australia şi Anglia, un Pierre Hassner în Franţa pentru a-i aminti numai pe aceştia, nu constituie o disciplină. Chiar şi în Anglia şi Franţa, ţări care au devenit puteri nucleare, studiile strategice au constituit într-o foarte mare măsură domeniul unui număr redus de analişti militari preocupaţi fie de reconcilierea politicii naţionale cu doctrinele predominante ale descurajării, fie de contestarea celor din urmă. Doctrinele predominante au rămas americane ca şi cum, chiar şi în cazul celor mai abstracte eforturi teoretice care aveau ca obiect o armă care a transformat politica internaţională, era important dacă cineva era cetăţean sau oaspete al unei ţări cu influenţă mondială. Cercetătorilor nu le place să se gândească la dependenţa lor intelectuală de statutul ţării lor şi de ambiţiile elitei ei politice; acest lucru le tulbură sentimentul apartenenţei la o comunitate ştiinţifică cosmopolită şi independentă. Chiar şi sociologia cunoaşterii, care s-a ocupat deseori cu datoriile cercetătorilor faţă de ţările lor, a fost foarte sfioasă în privinţa acestui gen de legătură. Şi, totuşi, legătura există. Uneori ea este întărită de reglementări instituţionale.

În cazul Statelor Unite au existat trei factori instituţionali care au contribuit la înmulţirea legăturilor dintre cercetare şi politică – factori care nu au existat şi, cu siguranţă, nu simultan în altă parte. Unul este legătura directă şi foarte vizibilă dintre lumea cercetării şi cea a puterii: sistemul succesiunii la guvernare care îi aduce pe universitari şi pe cercetători nu doar pe coridoarele puterii, ci şi în bucătăriile ei. De fapt, este bine să se distingă între două etape. La sfârşitul anilor '40 şi '50 aceste bucătării rămâneseră proprietatea vechii structuri politice: o combinaţie de funcţionari civili de carieră, oameni de afaceri şi juristi. Ei se confruntau cu probleme globale, cu un inamic perseverent, cu greutăţile reconstrucţiei economice şi cu tulburările generate de descurajarea nucleară. Ei aveau nevoie atât de informaţii, cât şi de idei şi, în consecinţă, s-au adresat universităţilor. Aceasta a fost epoca universitarului consultant (oficial sau nu) şi perioada în care majoritatea cercetătorilor erau finanţaţi de departamentele cu cele mai mari resurse (Departamentul Apărării contribuia mai mult decât statul). Anul 1960 a fost un an de cotitură. Universitarii au devenit proconsuli şi s-au alăturat şefilor lor; ei au încercat deseori să demonstreze că pot găti mai bine

şi că pot mesteca în oale cu mai multă putere decât colegii lor. Dacă cineva avea îndoieli în privinţa "cercetătorilor politici", spectacolul politicilor ştiinţifice nu ar fi făcut decât să le dubleze. Oricum ar fi, legătura cu Washingtonul a transformat un schimb de idei într-un schimb de cadre. În ţările în care există o separare clară între cariera birocraţilor şi politicienilor şi *meseria** academică, aceste schimburi se limitează la ocazii formale întâmplătoare – seminare sau colocvii – şi la frecvente *dinners en ville;* însă primele tind să devină sterile, iar ultimele oscilează între dezbateri spirituale ale evenimentelor curente şi taclale.

Al doilea factor instituţional foarte important este rolul a ceea ce am numit în altă parte curelele de transmisie dintre bucătăriile puterii şi saloanele academice. Cea mai importantă dintre aceste servante a fost reţeaua fundaţiilor care au sprijinit cercetarea de după război din domeniul relaţiilor internaţionale şi al căror rol este esenţial pentru a înţelege corect de ce cele trei valuri ale cercetării s-au suprapus perfect cu preocupările succesive ale politicienilor. Combinaţia dintre încurajarea intelectuală către „frontierele cunoaşterii" şi dorinţa de a fi util pe plan civic, preferinţele sociologice ale comitetelor de directori compuse, într-o mare măsură din foşti universitari şi din foste persoane oficiale, întâmplarea fericită a uriaşelor resurse financiare care au crescut încontinuu până la sfârşitul anilor '60, toate acestea au făcut din fundaţii un han de aur între Washington şi cercetare. Membrii Comunităţii Protestanţilor Anglo-Saxoni Albi (WASP) serveau la fel de bine CIA – pardon, era vorba de o instituţie – şi Departamentul Afacerilor Externe; fostele persoane oficiale din Departamentul Afacerilor Externe lucrau în fundaţii; şi chiar şi acei profesori care aveau anumite rezerve asupra unui post în guvern apelau fără ezitare la ajutorul fundaţiilor. Exista astfel un cumul de funcţii fără cusur. Aceste preţioase curele de transmisie nu existau, probabil, nicăieri în altă parte.

A treia oportunitate instituţională a fost oferită de înseşi universităţi. Ele aveau două merite enorme. Ele erau flexibile; la această flexibilitate contribuiau mai multe elemente: propria lor diversitate care le-a asigurat atât competiţia, cât şi specializarea şi absenţa aproape totală a încorsetărilor reglementărilor publice, tradiţiilor cvasifeudale şi rutinei intelectuale care au paralizat atât de des după război universităţile europene. Universităţile din Europa erau prinse în contradicţia dintre propriul lor trecut – o combinaţie de instruire profesională şi de educaţie generală pentru elite – şi cererile bruşte ale maselor pentru educaţie superioară; ele puteau oscila între confuzie şi prăbuşire, dar singurul lucru pe cale l-au făcut foarte rar a fost inovaţia. Celălalt merit al universităţilor americane provenea, parţial, din faptul că educaţia superioară a maselor era deja un *fait acompli:* ele aveau departamente extinse de ştiinţă politică care puteau servi ca matrici ale disciplinei relaţiilor internaţionale. În Franţa până la sfârşitul anilor '60 şi în Marea Britanie până la răspândirea noilor universităţi relaţiile internaţionale au rămas slujnica dreptului sau ironia istoricilor; chiar şi atunci când departamentele de ştiinţă politică au început să se înmulţească, lipseau încă celelalte motive ale dezvoltării acestei discipline în America. Un reputat sociolog a putut să descrie universitatea drept cea mai caracteristică instituţie a epocii postindustriale, drept laborator al descoperirilor ei numai în America.[10] Rareori, în alte ţări, universităţile sunt arene ale cercetării; atunci când se întâmplă acest lucru, cercetarea, finanţată de instituţii publice, se concentrează asupra unor probleme de politică publică care au caracter internaţional numai în cazuri excepţionale – parţial ca urmare a motivelor politice pe care le-am

* *métier* – în original în franceză (*n.t.*).

menționat mai sus, parțial, ca efect al existenței unui serviciu de diplomați de carieră cu programe proprii de instruire care perpetuează tendința de abordare a relațiilor internaționale ca și cum ele ar fi încă diplomație tradițională. Funcționarii civili confruntați cu sarcini radical noi așa cum sunt urbanizarea, organizarea băncilor și a ramurilor industriale sau construcția de locuințe sunt de acord uneori că pot învăța din științele sociale. Funcționarii civili care se ocupă cu o sarcină atât de „tradițională" ca securitatea națională și diplomația nu își dau seama întotdeauna că aceleași etichete vechi sunt lipite pe sticle cu o formă și cu un conținut nou. Iar când diplomații descoperă, la rândul lor, că trebuie să înfrunte problemele noi, tehnice ale tehnologiei, științei și economiei, apelează la specialiștii „interni" ai acestor domenii – dacă ei totuși apelează.

Chiar și în America

Există progrese importante în cercetarea relațiilor internaționale la 30 de ani după începutul revoluției „realiste"? Remarcile care urmează sunt, bineînțeles, cu totul subiective și, fără îndoială, părtinitoare. Sunt impresionat mai degrabă de impasuri decât de progrese; de contribuțiile particulare deseori strălucitoare, uneori elegante, în zone precise ale domeniului care în general nu aduc nimic nou decât de dezvoltarea generală a domeniului; de contradicțiile care au divizat comunitatea cercetătorilor decât de armonia ei. Contribuțiile particulare au fost bine analizate într-un volum recent din *Handbook of Political Science*[11] și nu voi repeta ceea ce am spus acolo. Dacă ar trebui să aleg trei „avansuri" semnificative ale cercetării, aș enumera: conceptul de sistem internațional care încearcă să facă pentru relațiile internaționale ceea ce face conceptul de regim politic pentru știința politică „internă": este vorba de un mod de ordonare a informațiilor, de o construcție care descrie atât modul în care părțile se raportează una la alta, cât și modul în care se transformă paternurile interacțiunii. El a apărut în prima perioadă descrisă mai sus și continuă să fie important. Apoi aș menționa modul în care lucrările asupra descurajării au analizat și au sistematizat „regulile jocului" acceptate ca atare de politicienii americani și care au servit ca bază intelectuală pentru căutarea unor constrângeri interstatale tacite și explicite: MAD („Distrugerea reciprocă asigurată") și controlul armamentului sunt cele două controversate, dar influente rezultate ale științei apocalipsei. În al treilea rând, există o încercare contemporană de a studia rădăcinile politice, originalitatea și efectele interdependenței economice, mai ales pentru a stabili dacă ea zdruncină paradigma „realistă" pentru care relațiile internaționale sunt marcate de preponderența conflictului dintre statele actori. Totuși, dacă mi s-ar cere să recomand trei titluri din această disciplină pentru un pustnic de pe o insulă nelocuită, ar trebui să mărturisesc o dublă dificultate, deoarece aș alege o carte care are o vechime mai mare de două mii de ani – *Războiul peloponezian* a lui Tucidide și, în ceea ce privește celelalte două cărți contemporane, una este *Man, the State and War*[12] a lui Kenneth Waltz, o lucrare care se înscrie în tradiția filozofiei politice, iar cealaltă, *Peace and War,* semnată de Aron, se înscrie în marea tradiție a sociologiei istorice care respinge multe din pretențiile științifice ale cercetătorilor americani de după război și izvorăște din geniul unui discipol francez al lui Montesquieu, Clausewitz și Weber. Toate cele trei lucrări evită jargonul științific; cele contemporane își impun erudiția fin: sudoarea efortului lipsește. Poate exista ceva mai neștiințific?

Să revenim la ideologia la care m-am referit mai devreme. Exista aici speranţa transformării în ştiinţă a unui domeniu de cercetare şi speranţa utilităţii acestei ştiinţe. Ambele demersuri s-au dovedit zadarnice. Dorinţa de a proceda ştiinţific, care fusese manifestă în toate ştiinţele sociale, se lovea aici de trei obstacole. Mai întâi, exista (şi încă există) problema teoriei. Am discutat pe larg în altă parte dificultăţile pe care le-au întâlnit cercetătorii atunci când au încercat să formuleze legile care explică comportamentul statului şi teoriile care explică aceste legi şi permit predicţia. O analiză mult mai recentă, cea a lui Kenneth Waltz, ajunge la o concluzie interesantă: dacă teoria trebuie să însemne ceea ce ea înseamnă în fizică, atunci singura „teorie" a relaţiilor internaţionale este aceea a echilibrului puterii şi, din nefericire, ea nu reuşeşte să ne facă să înţelegem domeniul! Celelalte aşa-numite teorii generale nu sunt nimic altceva decât conceptualizări măreţe care utilizează „definiţii confuze, vagi şi schimbătoare ale variabilelor"[13]. Se prea poate ca lucrurile să stea aşa; Waltz pare să condamne mai degrabă teoreticienii decât să se întrebe dacă eşecul nu rezultă din însăşi natura domeniului. Poate *exista* o teorie a comportamentului nedeterminat cu care este echivalentă „acţiunea diplomatico-strategică", pentru a folosi termenii lui Aron?

După părerea mea, Aron a demonstrat de ce o teorie a comportamentului nederminat nu poate fi alcătuită dintr-un set de propoziţii care explică legile generale ce fac predicţia posibilă şi nu poate realiza aproape nimic mai mult decât să definească concepte fundamentale, să analizeze configuraţii fundamentale şi să schiţeze trăsăturile permanente ale unei logici constante ale comportamentului. Cu alte cuvinte, ea face domeniul inteligibil[14]. Nu este deci surprinzător că numeroase teorii pe care Waltz le disecă sau le secţionează sunt, cum se exprimă el, reducţioniste; în această situaţie se află teoriile imperialismului care sunt ceea ce el a numit în cartea sa mai veche teorii ale „imaginii secunde" (ele găsesc cauzele relaţiilor interstatale în ceea ce se întâmplă *în cadrul* unităţilor); sau, cu alte cuvinte, el respinge toate teoriile care au fost produse în prima etapă – stadiul neofitic (sau fetişist) – a cercetării de după război: căutarea echivalentului ştiinţific al pietrei filozofale a fost mult mai puţin înflăcărată în ultimii douăzeci de ani. Încercarea lui Waltz de fundamentare teoretică este, conceptual, atât de riguroasă, încât este inaplicabilă majorităţii fenomenelor pe care el vrea să le explice. Sunt de acord cu el că o teorie care explică realitatea trebuie să se îndepărteze de realitate şi că nu se poate ajunge la ea numai prin inducţie; însă cu ce ne ajută ea dacă este atât de îndepărtată, încât ceea ce ea „explică" are o slabă legătură cu ceea ce se întâmplă? Probleme identice găsim în întreaga ştiinţă politică; însă Waltz are dreptate când afirmă că ştiinţa relaţiilor internaţionale suferă de o „absenţă specifică a abordărilor de bun simţ": variabilele-cheie sunt mult mai clare în sistemele politice interne, în timp ce aici „obiectul studiului este creat şi recreat de cei care lucrează asupra lui"[15]. Cu toate acestea, aici ca şi în restul ştiinţei politice, ceea ce i-a făcut pe cercetători să urmărească himera cheii universale este fascinaţia economiei. Ei au crezut că studiul unei activităţi deliberate îndreptate către o diversitate uimitoare de scopuri, cum este acţiunea politică, poate fi tratat în acelaşi mod ca studiul acţiunii instrumentale, comportamentul economic. Ei au încercat în van să facă conceptul de putere să joace acelaşi rol pe care-l îndeplinesc banii în economie. Ei au procedat ca şi cum apariţia unor teorii parţiale fără legătură cu o teorie grandioasă ar fi echivalentă cu eşecul.

O „știință" fără teorie poate să fie, totuși, o știință cu o paradigmă și, până de curând, paradigma a fost aceea a conflictului permanent dintre statele actori - paradigma realistă. Cu toate acestea, în absența unei teorii a fost dificil de răspuns la o a doua întrebare: ce trebuie să explicăm? Domeniul a suferit și, totodată, a beneficiat din cauza unei triple fragmentări – a beneficiat în măsura în care fiecare fragment a fost cercetat ingenios și a suferit, deoarece elementele pentru explicarea enigmei nu se potrivesc. Mai întâi, a existat (și mai există încă) așa-numitul nivel al problemei analizei. Trebuie să ne ocupăm, mai ales, de sistemul internațional, adică de interacțiunile dintre unități? Sau trebuie să ne concentrăm eforturile asupra unităților ca atare? În spatele acestor strategii există două ipoteze în conflict. Una postulează că sistemul are, pentru a spune așa, un anumit gen de viață proprie chiar dacă, evident, unii dintre actori au un rol mai important decât alții în crearea și transformarea regulilor interacțiunii. Cealaltă abordare postulează că actorii înșiși constituie nivelul strategic pentru a înțelege ceea ce se întâmplă între ei. Una spune de fapt: înțelege paternurile de interacțiune și vei înțelege motivele comportamentului actorilor; cealaltă spune: studiază acțiunile actorilor și vei înțelege efectele lor. Cercetătorii sistemului internațional și cei ai luării deciziilor în domeniul politicii externe nu au colaborat niciodată. Concluzia mea este aceea a unui cercetător care a lucrat în ambele tabere: mă nemulțumesc ambele perspective, dar recunosc că este dificil să le îmbrățișez pe amândouă în același timp. Studiul sistemului internațional ne oferă o structură excelentă însă nimic mai mult – tocmai deoarece sistemul poate impune constrângeri actorilor și le poate oferi ocazii favorabile, însă nu le „dictează" comportamentul; iar studiul actorilor oferă inevitabil mai multe informații despre actori decât despre interacțiunile lor. Ceea ce se numea, de obicei, teoria legăturii (înainte ca legătura să devină o tehnică inspirată de Kissinger), adică propozițiile despre legăturile dintre politica externă și politica internațională, a rămas în stadiul înghețat al clasificărilor inerte.

În al doilea rând, a existat, de asemenea, o fragmentare la toate nivelurile analizei. Am putea spune, fără a fi prea insolenți, că fiecare cercetător al sistemelor internaționale a fost partizanul propriei sale viziuni despre ceea ce este această schemă abstractă. Versiunea lui Aron nu seamănă cu cea a lui Richard Rosecrance care, la rândul ei, se deosebește de cea a lui Morton Kaplan. Mai mult decât atât, fiecare cercetător a tins să abordeze sistemul internațional de după război într-un mod diferit (odată mai mult, în absența unei teorii unice, nu este ușor să determinăm cu precizie dinamica unui sistem care se desfășoară încă sub ochii noștri). Cu 12 ani în urmă cercetătorii se comportau ca și cum s-ar fi aflat într-un concurs pentru cea mai bună disertație asupra următorului subiect: ne aflăm într-un sistem bipolar? Waltz, Liska, Kissinger și mulți alții (inclusiv eu) au participat însă, întrucât nu exista nici o academie, nu s-a acordat nici un premiu. În ultimii ani un concurs nou are ca subiect: „mai funcționează paradigma realistă?": mai este încă relevant în era interdependenței conceptul de politică internațională centrat pe stat, cu concentrarea sa asupra tablei de șah diplomatico-strategice și cu obsesia utilizării forței? Aron, Joseph Nye, Robert Keohane, Edward Morse, Bull și mulți alții (inclusiv eu) încearcă să dea un răspuns. Ca și până acum eu cred că verdictul va aparține istoriei și că, la fel ca în cazul Oratorului mult așteptat din *Scaunele* lui Ionesco, bâlbâiala istoriei nu va fi înțeleasă. La celălalt nivel al analizei am acumulat mormane de studii despre politicile externe concrete și am trecut de la perioada cutiilor

chinezeşti – teoriile luării deciziei din anii '50 – la epoca modelului „politicii birocratice". Primul model oferea subiecte nenumărate pentru listele cu rufe murdare; celălalt atrage atenţia asupra bucătăriei în care se găteşte mâncarea, însă uită să ne spună că ceea ce contează este dacă bucătarii gătesc ceea ce vor ei sau ceea ce li se comandă şi asumă mult prea uşor că ceea ce fac ei este determinat mai degrabă de postul lor din bucătărie decât de ceea ce ei au învăţat în altă parte sau de capriciile lor.

În al treilea rând, a existat, de asemenea, o fragmentare funcţională. Dacă nu există sau nu poate exista o teorie generală satisfăcătoare, dacă „conceptele grandioase" sunt haine prea largi, de ce să nu încercăm să obţinem o rigoare mai mare pe o scară mai mică? La nivelul sistemic am fost astfel martorii apariţiei unor grupuri de cercetători preocupaţi de subiecte precum: analiza integrării regionale (unde, pentru o dată, ingeniozitatea teoretică a cercetătorilor a depăşit cu mult realizările practice, din „viaţa reală" ale politicienilor), teoriile moderne ale imperialismului, modelele pentru cursa înarmărilor şi pentru evaluarea războaielor şi studiile recente asupra relaţiilor transnaţionale şi asupra economiei internaţionale. La nivelul politicii externe (cu toate că ea încearcă să le cuprindă pe amândouă) principalul grup a fost cel care a elaborat lucrările de referinţă în domeniul strategic; în prezent există o bibliografie crescândă asupra procesului de luare a deciziilor în Statele Unite. Din nefericire, fiecare grup a tins să îşi creeze un jargon propriu; acest gen de fragmentare a avut şi alte efecte care vor fi discutate mai jos.

În sfârşit, eforturile îndreptate către asigurarea unui caracter ştiinţific cercetării din domeniul relaţiilor internaţionale au dus la o dispută încinsă şi, în mare parte, ineficientă a metodologiilor în încercarea de a răspunde la o a treia întrebare: indiferent de ceea ce vrem să studiem, cum trebuie să procedăm? De fapt, este vorba de o dispută dublă. Pe de o parte, există disputa între acei tradiţionalişti care, exact din cauza rezistenţei domeniului faţă de formulările teoretice riguroase exaltă meritele unei abordări care ar rămâne cât se poate de apropiată de cercetarea istorică şi de preocupările filozofiei politice (aceasta este poziţia lui Hedley Bull) şi toţi cei care, indiferent de marca teoriei lor, cred în posibilitatea unei ştiinţe politice a relaţiilor internaţionale – dacă nu în forma unei teorii unice, cel puţin în aceea a conceptualizărilor sistemice, clasificărilor, ipotezelor etc. – o ştiinţă care, cu toate că ar fi ghidată în întrebările sale de interogaţiile filozofilor din trecut, ar găsi, totuşi, încrederea în discursul filozofic şi în intuiţia diplomatică atât insuficientă, cât şi oarecum străină întreprinderii analizei empirice. E puţin probabil ca această dispută să ajungă vreodată la o concluzie – în special deoarece nici o parte nu este consistentă în întregime şi fiecare tinde să suprasimplifice ceea ce face realmente. Pe de altă parte, aici ca şi în alte ramuri ale ştiinţei politice există o luptă între literaţi şi adepţii metodelor cantitative; sau, dacă preferaţi, disputa asupra locului propriu şi contribuţiei metodelor cantitative şi modelelor matematice. Faptul că practicanţii ultimelor tind să acapareze cuvântul ştiinţă şi să considere neştiinţifice toate acele abordări care fiind preocupate de deplasarea „de la unic la general" şi de analizarea „claselor de evenimente şi a tipurilor de identităţi" cred, totuşi, în egală măsură, că acestea nu pot fi reduse la numere sau că ştiinţa nu constă în „acumularea coeficienţilor de corelaţie"... „fără a ne întreba care sunt teoriile care îl fac pe un cercetător să se aştepte la un anumit tip de legătură între anumite variabile"[16] – a dus la relaţii mai degrabă tensionate între cercetătorii cu diferite convingeri

metodologice. Behavioriştii şi cercetătorii de modă veche au găsit coexistenţa mai uşoară în ştiinţa politică internă, deoarece abordările lor corespundeau unor părţi diferite ale domeniului – comportamentul electoral sau comportamentul corpurilor legislative permite tratamentul matematic. Această diviziune funcţională a muncii este mult mai greu de explicat în afacerile internaţionale. Ca un rezultat, profeţii metodologiilor cantitative resping ca simple presimţiri bazate pe „intuiţie" (un cuvânt pe care ei îl folosesc ca pe o insultă) reflecţiile elaborate ale adversarilor lor, iar aceştia, la rândul lor, ridiculizează calculele rafinate care nu ne spun nimic despre cauze sau care analizează laolaltă tipuri diferite ale aceluiaşi fenomen (de exemplu, războaie) şi corelaţiile nesfârşite între variabile scoase din contextul lor care ajung deseori la concluzia că... din aceste variabile nu poate fi derivată nici o dovadă concludentă: lipsă permanentă de răspunsuri la întrebări triviale.

Dacă în privinţa constituţiei ştiinţei relaţiilor internaţionale există un acord redus între cercetători iar starea sa provoacă puţin entuziasm, ce se întâmplă cu cealaltă mare speranţă, aceea a utilităţii? Sunt şocat de o contradicţie evidentă. Susţinătorii unei ştiinţe a relaţiilor internaţionale şi-au declarat, pe ansamblu, independenţa faţă de filozofie şi devotamentul pentru empirismul obiectiv. Cu toate acestea, majoritatea lor au dorit să extragă din cercetarea lor consecinţe pentru lumea reală: cu cât este mai mare dorinţa de predicţie (sau tendinţa de a egala ştiinţa nu numai în inteligibilitate, ci şi în capacitatea de control şi predicţie), cu atât este mai mare înclinaţia de a juca rolul sfetnicului înţelept sau pe cel al inginerului. Acest lucru este în natura umană şi în cea a ştiinţelor sociale.

Însă în acest domeniu specific există câteva probleme foarte caracteristice. Prima ar putea fi formulată astfel: către cine se îndreaptă sfatul? Numeroşi cercetători, în special cei al căror nivel de analiză este sistemic, scriu, implicit, ca şi cum s-ar adresa unui Guvern Mondial sau ar dori să se alăture celor care doresc să depăşească logica tradiţională a autojustificării naţionale şi a calculelor de stat (acelaşi lucru poate fi spus, chiar cu mai multă îndreptăţire, despre teoreticienii integrării regionale sau funcţionale; ei tind să distribuie reţete pentru depăşirea statului-naţiune). Din nefericire, tronul Guvernului Mondial este gol, iar schimbarea se produce (dacă se produce cât de cât) prin operaţiunile agenţilor statelor. În consecinţă, acest tip de cercetători oscilează între condamnarea practicilor de stat care generează conflicte, întârzie integrarea sau promovează nedreptatea şi sfaturi date agenţilor statelor în privinţa modului de a depăşi limitele jocului pe care, totuşi, aceşti reprezentanţi au rolul şi datoria de a-l perpetua sau sfaturi date secretariatelor internaţionale şi birourilor subnaţionale asupra strategiei optime pentru subminarea şi înfrângerea rezistenţei politicilor naţionale. Toate acestea sunt garanţii perfecte pentru o conştiinţă nefericită a cercetătorilor.

Alţi cercetători, în special dintre cei care aparţin nivelului de analiză al luării deciziilor la nivel naţional, se cred machiavellieni eficienţi – ei îl sfătuiesc pe Principe asupra modului optim de a-şi administra puterea şi de a promova interesul naţional. În această situaţie se află mai ales strategii, grupul care conţine cea mai înaltă proporţie de cercetători transformaţi în consultanţi şi politicieni. Autorii „sistemici" care sunt pe deplin conştienţi de diferenţele dintre un sistem internaţional şi o comunitate a omenirii, adică realiştii, se străduiesc ca sfaturile pe care le primeşte singurul Principe care încă mai contează – politicianul naţional obligat să consolideze interesele statului său – să coincidă cu concepţiile lor despre interesele întregului.

Ei sprijină concepte „luminate" ale interesului naţional sau politici de „ordine mondială" care ar reconcilia oarecum necesităţile părţii şi ale întregului. Însă acesta este un exerciţiu dificil. Postulatul logic central al „realismului" este promovarea interesului naţional. Astfel realiştii nu urmăresc o conştiinţă globală nefericită, ci o celebrare naţională fericită. „Realiştii" care au devenit conştienţi de pericolele realismului într-o lume a interconectării nucleare şi a interdependenţei economice — autori ca Morgenthau sau subsemnatul – suferă prin apariţia a încă două motive de nelinişte: aceea care îi afectează pe toţi cercetătorii „sistemici" care caută o ordine radical nouă şi aceea care provine din cunoaşterea prea bună a nefuncţionalităţii utopismului.

Astfel, în esenţă, în relaţiile cu lumea reală cercetătorii trebuie să aleagă între irelevanţa rezultatelor cercetărilor lor şi absorbirea în politică. Multora nu le place irelevanţa şi doresc aplicaţii chiar şi pentru cele mai ezoterice şi mai abstracte cercetări. Ei doresc să depăşească oscilaţia pe care am descris-o mai sus, însă nu vor să fie absorbiţi de acel mecanism al autojustificării care este serviciul Principelui. Singura lor scuză este visul populist – speranţa romantică că „poporul" poate fi făcut să se răscoale şi să oblige elitele care controlează pârghiile puterii fie să abandoneze puterea, fie să-şi schimbe metodele de guvernare. Majoritatea cercetătorilor pacifişti au îmbrăţişat această viziune după ce au obosit să sprijine soluţionarea conflictelor internaţionale prin tehnicile discrete utilizate pentru reconcilierea pe plan intern. Această viziune îi ameninţă pe cercetători atât cu irelevanţa, cît şi cu absorbirea, deoarece politicile generate de ea inspiră atât acele pături culte care urmăresc înlocuirea anumitor elite din ţările în curs de dezvoltare, cât şi acele elite aflate la putere care sunt dornice să consolideze puterea naţională împotriva dominaţiei străine. Şi totuşi, chiar dacă păturile culte ajung la putere, iar elitele aflate la putere urmează sfaturile teoreticienilor „dependenţei", probabil că rezultatul nu va fi o lume a păcii şi a dreptăţii, ci una a revoluţiilor, a unor noi conflicte şi a unor noi inegalităţi.

Cercetătorii care doresc să evite ştiinţa ezoterică şi romantismul îndreptându-şi privirile către Washington se confruntă, la rândul lor, cu probleme. Există două motive pentru care tentaţia Washingtonului este atât de puternică. Există, pe de o parte, faptul elementar că politica internaţională rămâne politica statelor: fie că, în abstract, actorul creează sistemul, fie că el este creat de către sistem, în realitate nu e nici o îndoială că Statele Unite rămân cel mai puternic jucător. Pe de altă parte, o ştiinţă a politicii contemporane are nevoie de informaţii, iar, în acest domeniu, cu toate că multe informaţii au caracter public – prin analele organizaţiilor internaţionale, discursuri, documente de stat publicate – o bună parte din informaţii rămâne fie clasificată, fie accesibilă numai pentru iniţiaţi: motivele specifice ale unei decizii, modul în care ea a fost luată, tranzacţiile care au dus la o poziţie comună, meandrele negocierilor sau circumstanţele unei crize. Într-o măsură mult mai mare decât ştiinţa politică internă, relaţiile internaţionale sunt un joc al iniţiaţilor, chiar şi pentru cercetătorii preocupaţi de nivelul sistemic.

Însă aici o primă problemă constă în faptul că adunarea informaţiilor de la şi despre cel mai puternic actor creează un impuls irezistibil de a îndruma jucătorul: cu cât este mai strânsă relaţia cu Washingtonul, cu atât este mai mare tentaţia de a te lăsa absorbit. În al doilea rând, sfaturile celor din afară suferă de suprasimplificare. Iniţiaţii care controlează nu numai toate informaţiile, ci şi, de asemenea, verigile

dintre ariile separate ale strategiei politice sunt avantajaţi în privinţa sugestiilor tactice. Acest lucru îi impulsionează pe cercetători să se implice şi mai mult. În al treilea rând, odată ce a început coborârea pantei de la cercetarea-cu-efecte-practice la sprijinirea-concretă-derivată-din-cercetare tendinţa de neglijare a cercetării şi de renunţare la imparţialitate din motive fie de carieră personală, fie de ascensiune politică sau birocratică va deveni insidioasă. Aceasta înseamnă că autorul poate să fie încă extrem de util ca politician inteligent şi abil, dar nu ca cercetător. Fie ştiinţa lui va fi de puţin folos, fie altminteri, prin încercarea sa de a aplica o anumită teorie favorită sau o dogmă, este foarte posibil ca el să devină un pericol public. Acest lucru nu înseamnă că experienţa politică este fatală cercetătorului şi că cea mai mare speranţă a ştiinţei constă în distrugerea podului suspendat care duce la fortăreaţa puterii. Un cercetător-transformat-în-politician poate, dacă ştiinţa sa este înţeleaptă, iar tactica de care se slujeşte flexibilă, să găsească căi de a o aplica cu rezultate bune; iar el poate mai târziu să utilizeze această experienţă pentru a-şi îmbunătăţi analiza analitică. Însă acesta este un exerciţiu dificil pe care puţini l-au executat bine.

Din cauza Americii

Problemele pe care le-am examinat au apărut cu precădere în America, deoarece branşa specialiştilor în relaţii internaţionale se întâmplă să fie preponderent americană. În măsura în care ea se dezvoltă în altă parte, apar aceleaşi dificultăţi: ele rezultă din natura domeniului. Însă din cauza dominaţiei americane, disciplina a dobândit câteva trăsături suplimentare care sunt esenţial americane şi mai puţin evidente în ţările în care acest domeniu devine acum un obiect de studiu serios.

Cea mai pronunţată trăsătură este căutarea certitudinii.[17] Ea explică pasiunea pentru formularea teoretică prematură, dorinţa de a calcula incalculabilul (nu numai puterea, ci şi statusul), cruciada pentru înlocuirea discutării motivelor cu date mult mai obiective aşa cum sunt numărătoarea cuvintelor şi a voturilor şi acumularea cercetării strategice (scopurile fiind date, ea devine o căutare a mijloacelor). Relaţiile internaţionale ar trebui să fie ştiinţa incertitudinii, a limitelor acţiunii şi a căilor prin care statele încearcă, dar nu reuşesc niciodată în întregime să ia măsuri pentru eliminarea propriei lor insecurităţi. A existat, în schimb, un impuls de a elimina din disciplină tot ceea ce există în domeniul propriu-zis – de aici provine o căutare a preciziei care se dovedeşte eronată sau înşelătoare. De aici provin, de asemenea, două lacune importante şi înrudite. Una este studiul diplomaţiei ca artă. Cu foarte puţine excepţii (aşa cum este *A World Restored*), el a fost lăsat pe seama istoricilor (ceva foarte asemănător s-ar putea spune despre ştiinţa politică internă). Cealaltă lacună este studiul percepţiilor şi al reprezentărilor greşite care constituie latura subiectivă dar esenţială a politicii internaţionale. Cartea lui Robert Jervis începe să umple această lacună dar nu putem fi siguri că exemplul său va fi urmat pe scară largă.[18] Aproape prin esenţă studiul diplomaţiei şi al percepţiilor nu permite formulări matematice sau un număr mic de generalizări semnificative (putem generaliza, dar rezultatul va fi, probabil, trivial). Clasificările şi studiile de caz nu sting setea de predicţie şi de partizanat politic.

O a doua trăsătură intim legată mai degrabă de reşedinţa principală a disciplinei decât de natura sa este preponderenţa studiilor care analizează prezentul. Istoricii continuă să examineze istoria diplomaţiei cu propriile lor metode. Analiştii politici preocupaţi de afacerile internaţionale s-au concentrat asupra politicii de după război; când s-au întors către trecut, acest lucru s-a întâmplat deseori fie într-o manieră extrem de sumară, aş spune aproape „studenţească", fie într-un mod denunţat cu mult timp în urmă de Barrington Moore, Jr., care constă din introducerea în computer a unor date scoase din contextul lor. Aceasta este o slăbiciune foarte serioasă. Ea duce nu numai la ignorarea unei mulţimi de experienţe din trecut – acelea ale vechilor sisteme imperiale, ale sistemelor de relaţii interstatale din afara Europei sau a mecanismului de luare a deciziilor de politica externă a unor state cu regimuri politice foarte deosebite de cele ale statelor contemporane – ci şi, de asemenea, la o deficienţă gravă în înţelegerea sistemului internaţional contemporan. Deoarece avem o bază de comparaţie inadecvată, suntem tentaţi să exagerăm fie continuitatea cu un trecut pe care îl cunoaştem prost, fie originalitatea radicală a prezentului, în funcţie de ceea ce ne impresionează mai mult: trăsăturile pe care le considerăm permanente sau acelea despre care credem că nu au mai existat niciodată. Totuşi o examinare mult mai riguroasă a trecutului ne-ar revela că ceea ce noi experimentăm astăzi ca nou în realitate nu este aşa şi că unele din trăsăturile "tradiţionale" sunt infinit mai complexe decât credem noi.

Există numeroase motive pentru această deficienţă. Unul este teama de „a cădea înapoi în istorie" – teama că dacă studiem trecutul în profunzime, putem găsi generalizările dificile, iar clasificarea fie nesfârşită, fie nesemnificativă; putem astfel să pierdem firul „ştiinţei". Un motiv înrudit este faptul că analiştii politici americani nu primesc o pregătire suficientă în domenii indispensabile pentru cercetarea relaţiilor interstatale din trecut cum sunt: istoria sau limbile străine. Un al treilea motiv trebuie găsit în circumstanţele naşterii şi dezvoltării disciplinei. Într-un fel, întrebarea-cheie nu a fost: „Ce trebuie să cunoaştem?", ci „Cum trebuie să acţionăm?" în privinţa Uniunii Sovietice, a Chinei, a armamentului nuclear şi a ţărilor producătoare de petrol. Am încercat să cunoaştem numai atât cât era necesar pentru a şti cum să acţionăm – rareori mai mult: o motivaţie pe care o găsim în alte părţi ale ştiinţei politice (de exemplu, studiul dezvoltării politice), unde s-a instalat o anumită dezamăgire. Trebuie să recunoaştem că nu există scurtături către dezvoltarea politică, că Statele Unite nu pot să clădească naţiuni pentru alţii şi că se impune să ne întoarcem la fundamente, adică la înţelegerea trecutului altor state. Suntem incapabili să recunoaştem că trebuie să renunţăm temporar la diplomaţie şi să impunem un moratoriu impulsului nostru de a da sfaturi până când nu vom cunoaşte mai bine comportamentul strategico-diplomatic din trecut. Interesul pe care, cu totul normal, guvernul şi, mai puţin înţelept dar de înţeles, fundaţiile l-au demonstrat în sprijinirea cercetării care abordează prezentul (extrapolând-o în viitor sau scrutând viitorul apropiat pentru a discerne acţiunea potrivită pentru prezent) a menţinut atenţia cercetătorilor concentrată asupra scenei contemporane.

Accentul asupra prezentului şi puternica orientare americană s-au combinat pentru a lăsa în umbră, cel puţin relativ, mai multe probleme importante – probleme al căror studiu este esenţial pentru determinarea dinamicii politicii internaţionale. Una este relaţia dintre politica internă (nu doar politica birocratică) şi afacerile internaţionale – trebuie să examinăm mult mai detaliat modul în care au apărut

scopurile statelor nu ca urmare (sau nu numai) a poziţiei geopolitice a actorilor, ci a jocului dintre forţele politice interne şi interesele economice; modul în care politicienii, chiar şi atunci când s-a părut că acţionează în primul rând pentru scena mondială au dorit, totuşi, ca acţiunile lor pe plan extern să atingă anumite obiective interne; sau modul în care problemele de nivel internaţional au determinat alianţe politice interne şi au influenţat disputele din politica internă. Acest decalaj se datorează, parţial, dorinţei de a distinge disciplina relaţiilor internaţionale de restul ştiinţei politice; cercetătorii care studiază un sistem politic dat nu acordă, de obicei, o atenţie suficientă politicii externe, iar specialiştii în politica internaţională pur şi simplu nu cunosc îndeajuns sistemele politice din alte state. Singura ţară în cazul căreia legătura dintre comportamentul intern şi extern a fost examinată amănunţit sunt, nu foarte surprinzător, Statele Unite. Aici, din nou, o evaluare a originalităţii prezentului – cu contopirea sa vizibilă între preocupările de politică internă şi politică externă în special în domeniul problemelor de politică economică internaţională – reclamă o înţelegere mult mai adâncă a relaţiilor din trecut dintre politica internă şi politica externă. Putem descoperi că paradigma realistă care subliniază întâietatea politicii externe trebuie să fie modificată serios nu numai în ceea ce priveşte prezentul, ci şi trecutul.

O altă zonă relativ întunecată este funcţionarea ierarhiei internaţionale sau, dacă preferaţi, natura relaţiilor dintre statele slabe şi cele puternice. A existat (în special în literatura strategică) o concentrare masivă asupra bipolarităţii însoţită de presupunerea că acţiunile care urmăresc să o submineze (de exemplu, proliferarea nucleară) sunt dezastruoase (s-ar putea să nu fie o coincidenţă faptul că Franţa a avut, pe ansamblu, o orientare foarte diferită). Majoritatea studiilor preocupate de putere în afacerile internaţionale au fost, într-o măsură remarcabilă, ateniene, dacă ne putem referi la faimosul dialog melian din Tucidide (cel puternic face ce vrea, cel slab ce i se impune). În ce mod statele puternice s-au comportat faţă de statele slabe, pe căi mult mai indirecte sau mult mai puţin avantajoase decât ar sugera noţiunea elementară a corelaţiei strânse dintre putere şi realizări; cum şi în ce condiţii statele slabe au ştiut să-şi compenseze inferioritatea – acestea sunt probleme care până la apariţia OPEC nu s-au aflat în centrul cercetării şi pentru care, din nou, ar trebui să fie întreprinse mult mai multe analize istorice.

Se pare că presupusa sărbătoare a creativităţii a degenerat într-o serie de nemulţumiri. Am descoperit în domeniul ştiinţei relaţiilor internaţionale o formă acută a unei probleme generale cu care se confruntă ştiinţa socială – tensiunea dintre nevoia aşa-numitei cercetări fundamentale care ridică cele mai generale şi mai pătrunzătoare întrebări care provin din natura activităţii studiate şi dorinţa de răspunsuri rapide la probleme presante a celor care, în lumea reală, finanţează, solicită sau orientează cercetarea. Iar dacă dorinţa pare deseori să fie mai puternică decât nevoia, acest lucru se întâmplă ca urmare a tendinţei cercetătorilor de a ceda tentaţiei comtiene a ingineriei sociale. Această tentaţie este favorizată de prilejurile pe care Statele Unite le oferă cercetătorilor regi (sau sfetnici ai Principelui) sau de îngrijorarea pe care nu pot să nu o simtă cercetătorii, oricât de „obiectivi" încearcă ei să fie, faţă de o lume ameninţată cu distrugerea şi haosul tocmai de logica comportamentului interstatal tradiţional.

Născută şi crescută în America, disciplina relaţiilor internaţionale este, pentru a spune aşa, prea aproape de foc. Ea are nevoie de o triplă distanţare: ea ar trebui să se îndepărteze de lumea contemporană către trecut; de perspectiva unei superputeri (extrem de conservatoare) către aceea a statelor slabe şi a celor revoluţionare – departe de imposibila căutare a stabilităţii; de la alunecarea către ştiinţa politică la ascensiunea piscurilor abrupte pe care le reprezintă întrebările ridicate de filozofia politică tradiţională. Acest lucru ar fi, de asemenea, un mod de a pune fragmentele în care a explodat disciplina dacă nu laolaltă, cel puţin împreună. Însă în care ţară priorităţile ştiinţifice sunt decisive pentru ştiinţele sociale? Poate că fără posibilităţile care există în această ţară disciplina ar fi evitat atrofierea numai prin evitarea naşterii. Francezii spun că dacă nu ai ceea ce ai dorit, trebuie să te mulţumeşti cu ceea ce ai dobândit. Resemnat poate, dar mulţumit? O stare de nemulţumire este un imbold pentru cercetare. Cercetătorii relaţiilor internaţionale au două motive serioase de nemulţumire: starea lumii şi starea disciplinei lor. Ce bine ar fi dacă aceste motive ar fi convergente întotdeauna!

Note

1. Pentru o discuţie mai veche vezi cartea mea *Contemporary Theory in International Relations* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1960).
2. E.H.Carr, *Twenty Years Crisis* (London:Macmillan, 1939).
3. Nicholas Spykman, *America's Strategy in World Politics* (New York: Harcourt, Brace, 1942).
4. Hans Morgenthau, *Politics Among Nations* (New York: Knopf, 1948).
5. Cf. H.Stuart Hughes, *The Sea Change* (New York: Knopf, 1975).
6. Raymond Aron, *Peace and War* (Paris: Calmann-Levy 1962; New York: Doubleday, 1966).
7. Ralf Dahrendorf, *Die angewandte Aufklarung* (Munich: Piper, 1963).
8. Vezi teza de doctorat în filozofie (Harvard University, Departamentul de istorie) a Dianei Pinto, care analizează sociologia de după război din Italia şi Franţa.
9. Judith Shklar, într-o introducere în domeniul ştiinţei politice scrisă pentru studenţii din anul I de la Universitatea Harvard.
10. Cf.Daniel Bell, *The Coming of Post-Industrial Society* (New York: Basic Books, 1973).
11. *Handbook of Political Sciene*, vol. 8, *International Politics*, editori: Fred. I.Greenstein şi Nelson W.Polsby (Reading, Mass: Addison-Wesley, 1975).
12. Kenneth Waltz, *Man, the State and War* (New York: Columbia University Press, 1959).
13. *Handbook of Political Sciene*, vol. 8, *International Politics*, cap.1, p.14.
14. Vezi cartea mea *The State of War*, cap. 2.
15. *Handbook of Political Sciene*, vol. 8, *International Politics*, p.8.
16. *Ibid.*, p.12
17. Asupra acestui aspect vezi, de asemenea, Albert O. Hirschman, "The Search for Paradigms as a Hindrance to Understanding", *World Politics*, aprilie 1970, pp. 329–343.
18. Vezi Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1976).

2

Concepția lui Rousseau despre război și pace

Există mai multe motive pentru care scrierile lui Rousseau asupra relațiilor internaționale ar trebui să-i intereseze pe cercetătorii lui Rousseau și, în general, ai relațiilor internaționale. Cei dintâi au sărbătorit recent două sute de ani de la apariția lui *Emil* și a *Contractului social*. Aceste lucrări și *Discursul asupra originii și bazelor inegalității dintre oameni* au fost analizate *ad infinitum* și bine. Însă ideile lui Rousseau asupra războiului și păcii, dispersate în diverse cărți și fragmente, dintre care câteva s-au pierdut[1], s-au bucurat numai de o atenție de circumstanță și atunci deseori sub semnul întâmplării[2]. Cu toate că tratarea relațiilor dintre state de către Rousseau a fost incompletă, frecvența și intensitatea referințelor la opera sa indică profunzimea abordării sale.

De asemenea, cercetătorii aflați în căutarea unor teorii ale politicii internaționale vor găsi considerațiile lui Rousseau folositoare în ariile interconectate ale teoriei empirice sau cauzale și ale teoriei normative. În căutarea modelelor pentru comportamentul de stat sau în analiza naturii și cauzelor războiului, cercetătorii sociali ar putea proceda (și deseori au făcut-o) mai rău decât să ia și să testeze formulările lui Rousseau: în termenii lui Arnold Wolfers ele sunt "foarte îndepărtate de ghicitul amator" și "este imposibil ca ele să nu fie valoroase pentru toți cei care caută să înțeleagă ceea ce face să funcționeze ceasul relațiilor internaționale"[3]. Semnificativ, observațiile lui Rousseau indică aceleași concluzii ca și remarcile studiului exhaustiv și sistematic al lui Raymond Aron: *Peace and War*. Sistemul revoluționar de astăzi al politicii internaționale confirmă analizele pătrunzătoare și sumbre ale lui Rousseau al cărui pesimism a fost mult prea ușor neglijat de sistemul moderat care a murit la Sarajevo.

Mai precis, aspectul normativ al scrierilor lui Rousseau este relevant astăzi, deoarece el era conștient de o dilemă care a dominat, de asemenea, și gândirea lui Kant și care a devenit vitală pentru orice analiză a politicii mondiale în era nucleară. Nu ne mai putem permite să fim preocupați numai de acea problemă căreia filozofii politici obișnuiau să-i acorde o atenție prioritară – "condițiile unei păci juste" în societatea internă, căutarea statului bun și a regimului politic legitim. De asemenea, suntem preocupați (poate în primul rând) de condițiile păcii în societatea internațională, tocmai deoarece instituția statului – celebrată ca sursă a ordinii, libertății și moralității pentru cetățeni s-a dovedit o sursă de haos internațional și, în consecință, de pericol fizic și de degradare morală. Cum să fii atât un bun cetățean al statului, cât și un bun cetățean al lumii; cum să împiedici statul de la opresiunea propriilor subiecți sau de la a-i constrânge să se comporte imoral față de străini, sub presiunea competiției internaționale, fără ca între timp să distrugi legătura de loialitate și sensul identității care îl unește pe fiecare cetățean cu compatrioții săi – acestea au devenit problemele majore ale gânditorilor politici de astăzi. Rousseau a studiat aceste probleme amănunțit și a crezut că poate rezolva dilema: el considera că formula pe care a inventat-o în *Contractul social* pentru a salva omul din starea de

cădere în care l-a aruncat depăşirea stării de natură, pune, de asemenea, capăt dezordinii internaţionale. Cu toate acestea, filozoful care a fost cel mai pătrunzător critic al datoriei omului în societate (atât internă, cât şi internaţională) ne oferă numai o evadare din jungla internaţională pe care a descris-o atât de strălucit, nu o soluţie.

I

Admirabila carte a lui Kenneth Waltz *Man, The State and War* a contribuit la înţelegerea politicii internaţionale distingând trei "imagini" ale competiţiei internaţionale. Dar nu sunt atât de sigur că el i-a servit, de asemenea, pe câţiva dintre autorii despre care tratează – Hobbes, Rousseau şi în special Kant. În cazul lor orice despărţire tranşantă între concepţiile despre natura umană, stat şi mediu internaţional distruge unitatea filozofiei sale. Cu riscul de a parcurge un teren foarte familiar, aşadar, trebuie să expunem mai întâi modul în care critica tranşantă făcută de Rousseau politicii mondiale şi "modelul" sau imaginea sa despre statele în conflict derivă din ideile sale fundamentale despre om şi societate.

Pentru acest scop să comparăm tabloul lui Rousseau cu cel al lui Hobbes pe care el îl invocă şi îl atacă constant. Punctul de plecare al lui Rousseau este la fel de individualist, sau de atomist, ca şi cel al lui Hobbes: ei nu încep nici cu Dumnezeu, sau cu societatea, nici cu omul ca fiinţă socială şi morală; Rousseau a subliniat că la început nu a existat o societate generală a omenirii[4]. Amândoi încep cu omul, un atom în starea de natură – nici moral, nici imoral, nici bun, nici rău. Dar conceptul lui Rousseau de stare de natură nu este asemănător cu cel al lui Hobbes; conceptul său datorează mult versiunii mai optimiste a lui Montesquieu[5]. Oamenii din starea de natură a lui Hobbes duceau o viaţă mizerabilă: erau destul de puternici pentru a se ucide unul pe altul, prea slabi pentru a fi în siguranţă şi împinşi într-o competiţie fără milă pentru bunuri limitate de o infinitate de dorinţe şi de o pasiune nelimitată pentru a poseda ceea ce doreau – de o dorinţă nelimitată de putere. Cu totul contrar, starea de natură a lui Rousseau era caracterizată de oameni binecuvântaţi de o natură generoasă care le-a dat mult mai multe bunuri decât aveau nevoie; exista suficient spaţiu între ei pentru a împiedica dorinţele lor să le depăşească necesităţile[6]. În consecinţă, dacă, din întâmplare, doi oameni şi-ar disputa aceeaşi hrană, rezultatul cel mai probabil ar fi retragerea unuia dintre ei, nu lupta; chiar şi lupta nu ar fi decât un eveniment minor[7]. Independenţă, împăcare, abundenţă, *l'amour de soi* (o preocupare sănătoasă de autoconservare, limitată la satisfacerea nevoilor de bază), compasiune – acestea sunt trăsăturile principale ale idilei[8]. Viaţa omului pe pământ poate să fie solitară şi brutală, dar ea este plăcută tocmai din cauza acestor caracteristici.

Rousseau împărtăşeşte conceptul lui Montesquieu de stare de natură paşnică şi neperturbată de inegalitate, convingerea lui Montesquieu că nenorocirile apar după dispariţia stării de natură şi distincţia lui Montesquieu între cele trei stadii în dezvoltarea omului – un stadiu originar de natură, un stadiu al societăţii *de facto*, care este o stare de natură "căzută" şi un stadiu al societăţii civile – şi îl acuză pe

Hobbes de confuzia primelor două stadii. Cu toate acestea, concepția lui Rousseau despre apariția societății civile este foarte diferită de cea a lui Montesquieu. Ultimul, întru totul tradițional, a conceput omul ca pe un animal social, iar societatea ca pe un produs al unor impulsuri umane naturale[9]: chiar dacă primele ei efecte sunt inegalitatea, competiția și războiul, acestea sunt numai neplăceri temporare pe care întemeierea de comunități politice înzestrate cu legi era destinată să le elimine. (În această privință analiza lui Montesquieu nu diferă de cea a lui Locke.) Rousseau, cu toate acestea, nu crede că societatea *de facto* a rezultat din sociabilitatea omului[10] (o noțiune pe care el o respinge), ci dintr-o combinație de accidente și necesități fizice. Responsabilă pentru apariția ei nu este natura umană, ci "situația" umană; oamenii nu au fost uniți de dorințele umane naturale, ci de șiretlicurile naturii și de necesitățile crescânde ale populației în creștere[11]. În plus, el nu concepe societatea *de facto* doar ca pe un rău, ci ca pe o cădere veritabilă care afectează omenirea după apariția așezărilor umane, odată cu dezvoltarea comunicațiilor și contactelor, cu răspândirea instituției proprietății și cu apariția inegalității[12]. Astfel, analiza pe care el o face omului în societatea *de facto* se apropie de imaginea hobbesiană a omului în starea de natură – un tablou al spaimei, distrugerii, lipsurilor, și războiului; în ambele cazuri sursele conflictului sunt definite astfel: competiția, slăbiciunea și gloria. Deci există o asemănare, chiar dacă una superficială, care caracterizează descrierile întemeierii societății civile făcute de Hobbes și de Rousseau: primul o vede ca pe o evadare necesară dintr-un război general, ca pe o eliberare de spaime și lipsuri; ultimul admite că, într-adevăr, acesta era scopul întreprinderii[13].

Aici, cu toate acestea, asemănările se opresc. Concepția lui Rousseau despre efectele societății civile diferă de cea a lui Hobbes; descrierile lor similare ale situației dificile a omului înaintea apariției statului maschează reprezentări conflictuale asupra originilor acelei situații și accente cu totul diferite asupra ceea ce este rău în ea. Hobbes găsește cauzele conflictului în natura omului; aceste cauze vor rămâne, latente și reprimate, și în cazul oamenilor care se supun rigorilor legii; singurul lucru care poate fi eliminat (cel puțin în interiorul statului) este violența. Preocuparea lui Hobbes și valoarea sa supremă este securitatea; în consecință, societatea civilă care face securitatea posibilă este o binecuvântare. Obsesia sa este utilizarea forței, care poate fi controlată, în timp ce cauzele sale nu. Astfel, societatea civilă nu schimbă natura umană, ci doar transformă posibilitățile sale de acțiune: ea reprimă câteva și, ca efect, mărește și protejează altele.

Analiza lui Rousseau este foarte diferită. El este preocupat mai mult de rădăcinile violenței decât de manifestările ei. Aceasta nu deoarece nu îl interesează pacea, ci deoarece neagă că aceste rădăcini se găsesc în natura omului și fiindcă preocuparea sa supremă este libertatea umană, conștiința și virtutea, care reclamă smulgerea rădăcinilor violenței. Pentru el societatea *de facto* este rea nu numai deoarece ea este o stare de război, ci și fiindcă ea este o stare de contradicție morală și de degradare care corupe natura pașnică a omului, violența fiind doar urmarea sa. Intrarea în societate transformă omul lui Rousseau. Pe de o parte, prin contactele cu alte ființe umane, el dobândește conștiința morală și devine capabil să conceapă vag idealul forței în serviciul unei legi pe care și-o dă el însuși – ideea unei libertăți definite pozitiv constând nu doar în absența piedicilor pentru acțiune (ca în starea de natură a lui Hobbes și, de asemenea, a lui Rousseau), ci și în capacitatea sa de a-și fi propriul său stăpân. Pe de altă parte, omul și-a pierdut independența și inocența

originare; condiţia sa este cea mai rea dintre toate lumile posibile pentru că el nu se bucură nici de libertatea veche, negativă pe care a pierdut-o pentru totdeauna, nici de cea nouă, pozitivă la care poate aspira. El este capabil de judecată morală, dar nu de acţiune morală. Vechea "lege naturală" bazată pe instinctele autoconservării şi ale compasiunii dispare; dar tocmai forţele care au eliminat-o împiedică noua lege naturală, înţeleasă ca porunci morale ale raţiunii, să dobândească suficientă forţă[14]. Pasiunile generate de inegalitate, inflaţia dorinţelor întreţinută de societate elimină treptat compasiunea şi înlocuieşte *l'amour de soi* cu *l'amour propre* – o grijă egoistă care nu provine din dorinţa naturală de autoconservare, ci dintr-o reacţie artificială la părerile, opiniile, atitudinile şi acţiunile celorlalţi oameni raportate la propria noastră persoană. Astfel, ceea ce face ca omul în societatea *de facto* să fie o fiinţă atât de mizerabilă nu este numai violenţa la care este expus: este ceea ce declanşează violenţa, o insecuritate care nu exista în starea de natură, care se naşte nu din natura reală a omului, ci din poftele sale[15] – o nevoie nu atât de mult fizică cât psihologică de a ne compara cu alţii, o cădere de la *être* la *paraître* şi de la indolenţa originară la neliniştea socială – şi această situaţie este rea chiar dacă nu duce la utilizarea propriu-zisă a forţei.

Astfel, Rousseau şi Hobbes sunt de acord doar asupra unui singur punct: societatea civilă elimină violenţa dintre cetăţeni. Cu toate acestea în timp ce statul ideal al lui Hobbes este Leviathanul în care omul se supune forţei ce îi protejează viaţa, elimină piedicile externe pentru acţiunea umană şi îi îngăduie toate impulsurile şi dorinţele care îl motivează şi îl propulsează (atât timp cât el acţionează paşnic) o societate civilă bazată exclusiv pe autoconservare este absurdă pentru Rousseau. Aceasta deoarece, în ea, toate viciile care măcinau societatea *de facto* ar fi perpetuate – cu excepţia unuia: violenţa între cetăţeni – cu adăugarea a două rele noi, uriaşe: războaiele internaţionale şi tirania. Dacă societatea civilă înlocuieşte independenţa naturală a omului cu reţeaua sa de convenţii şi îl face zălogul permanent al celorlalţi, ea este o cursă. Numai societatea care îl face pe om autonom este bună. Cu alte cuvinte, căutarea filozofului nu se poate încheia cu eliminarea violenţei, ea trebuie urmărită până când înseşi originile conflictului au fost eliminate. Absenţa violenţei nu este binele suprem: violenţa este un simptom; cauzele sale trebuie tratate – şi ele pot să fie tratate, întrucât, în viziunea lui Rousseau, ele nu se află în natura umană. *Contractul social* oferă formula prin care poate fi întemeiată o societate civilă din care vor fi eliminate nu numai violenţa, ci şi "înclinaţiile rele" ale omului în societate, pasiunile sale inevitabile vor fi dirijate către binele comun, iar "legea naturală raţională" va putea înflori graţie legilor civile decretate de voinţa generală.

Diferenţele dintre Hobbes şi Rousseau în ceea ce priveşte politica internaţională sunt serioase şi, mai curând, paradoxale. Hobbes are puţine de spus în această privinţă: starea internaţională de natură este mai puţin intolerabilă decât starea "individuală" de natură. Desigur, ambele sunt caracterizate de aceeaşi urmărire a puterii şi de aceleaşi motivaţii[16]. Ambele mărturisesc insecuritatea şi conflictul; statele, în consecinţă, trebuie să fie înarmate şi vigilente. Ambele mărturisesc aceeaşi deficienţă a dreptului: în absenţa unei puteri superioare "legile naturii" sunt simple precepte ale interesului personal a căror aplicare depinde de respectarea lor în permanenţă de către alţii, ceea ce este nesigur. Cu toate acestea, în timp ce Hobbes explică în ce mod insecuritatea îi îndeamnă pe oameni să iasă din starea de natură pentru a întemeia Leviathanul, el nu invită Leviathanele să facă la fel. Aici este

cheia paradoxului: în competiția internațională statul însuși servește ca un amortizor. Chiar dacă politica internațională, în absența unei forțe constrângătoare, nu este o stare de pace, chiar dacă ea este o condiție în care trăsăturile josnice ale naturii umane (înăbușite în cadrul societății civile de constituirea Leviathanului) pot, pentru a spune așa, să reapară în cel mai rău grad, starea internațională de război este, totuși, *suportabilă*. Ceea ce îi face pe oameni să își sacrifice "dreptul lor natural" pentru a-și proteja existența este aspectul *intolerabil* al stării "individuale" de război.

Există două motive pentru care starea internațională de natură este mai puțin atroce. Mai întâi, statele sunt mai puternice decât oamenii din starea de natură: "dilema securității" cu care ei se confruntă și teama lor de anihilare sunt mai puțin presante[17]. În al doilea rând, tocmai existența statului este o garanție pentru securitatea cetățenilor: în starea de natură nimeni nu este în siguranță în timp ce războiul interstatal nu afectează viața de toate zilele a tuturor oamenilor. În consecință, "legile naturii" *à la* Hobbes au șanse mai mari de a fi respectate în starea internațională de natură: întrucât aici există o forță mai mare în spatele partenerilor unui acord interstatal decât în cazul semnatarilor individuali ai unui contract, riscul violării legii va fi mai mic; aici apare ideea reciprocității intereselor de care depinde soliditatea dreptului internațional. Mai mult decât atât, fiecare stat are un interes intern pentru autoconstrângere esențial, de vreme ce implicarea populației în războaie totale de exterminare ar face să dispară datoria subiecților de a asculta de stat.

Astfel, destul de surprinzător, Hobbes sfârșește prin a nu se deosebi prea mult de Montesquieu care a crezut că, la fel cum întemeierea unui stat ar restabili pacea între oameni, dezvoltarea dreptului internațional ar permite statelor să trăiască în condiții de pace tulburată, dar nu de război permanent[18]. Îl putem considera pe Hobbes părintele teoriilor utilitariste ale dreptului și relațiilor internaționale și putem extrapola din teoriile sale, pentru orientare politică, noțiunea de echilibru de putere: prin definiție, ea este fragilă, dar este o tehnică relativ eficientă de aplicare a "legilor naturii", întrucât corespunde cu interesele pe care le au toți participanții la competiție de a o menține moderată. Dacă "dilema securității" s-ar agrava, dacă această competiție ar deveni mai dură, dacă riscul distrugerii totale, amenințând totalitatea cetățenilor, ar deveni insuportabil, am putea presupune că relativa împăcare cu sine a lui Hobbes și-ar pierde semnificația; aceleași argumente pe care el le-a utilizat în justificarea Leviathanului ar trebui aplicate întemeierii unui Leviathan la scară mondială.

Punctele de vedere ale lui Rousseau sunt mult mai puțin liniștitoare. Împreună cu Hobbes el recunoaște că criteriul care distinge politica mondială de politica societății civile este posibilitatea atotprezentă a violenței pe care el, ca și Hobbes, o numește "stare de război" (fie că războiul se desfășoară sau nu)[19]; de asemenea, este clar că pentru amândoi cauza nemijlocită a stării de război este fragmentarea puterii în sistemul internațional. Pentru a folosi clasificarea utilă a lui Waltz, atât Rousseau cât și Hobbes sunt, în această privință, analiști ai celei de-a "treia imagini". Cu toate acestea, asemănările lor se opresc aici. Ei nu sunt de acord asupra a patru puncte principale.

În primul rând, ei au concepții diferite despre natura violenței internaționale. Pentru Hobbes violența este o expresie a naturii umane fie că este înăbușită sau nu de un Leviathan; războiul internațional rămâne inevitabil, deoarece omul este un animal asocial, chiar și după întemeierea societăților civile. Pentru Rousseau războiul

nu este o necesitate sau o tendinţă umană, fiindcă omul nu este social prin natură. "Se ucide pentru câştig; nici un om nu este atât de feroce, încât să încerce să câştige pentru a ucide"[20]. Războiul este o instituţie socială: de aici provine faimoasa insistenţă a lui Rousseau asupra ideii că războaiele sunt, prin însăşi natura lor, lupte între state (adică corpuri artificiale), însă nu între indivizi şi, în consecinţă, ar trebui să fie tratate ca atare. Această idee i-a fost inspirată în mod nemijlocit de scrierile lui Montesquieu, însă el a formulat-o mult mai categoric, cu scopul de a evidenţia că omul *dénaturé* de instituţiile sociale rele este alienat, actele sale izvorând nu din adevăratul său eu, ci dintr-un eu distorsionat, produs de societate şi de care numai societatea este responsabilă. Întrucât nimic din natura umană nu îl forţează pe om să ucidă, ţelurile războiului sunt întotdeauna foarte îndepărtate de vieţile cetăţenilor: mizele războiului nu sunt necesităţi ale omului, ci zorzoane şi fantezii altoite de societate pe aceste necesităţi[22].

În al doilea rând, Rousseau nu împărtăşeşte opinia lui Hobbes că statul este o forţă de moderare în conflictele internaţionale. Aceleaşi cauze care îl fac pe om mizerabil în societatea *de facto* (sau într-o societate civilă inadecvată) acţionează şi între state. El evidenţiază, în special, doi factori de insecuritate. Unul este dependenţa reciprocă: insecuritatea oamenilor creşte, deoarece fiecare este la discreţia serviciilor şi opiniilor celorlalţi; aceste complicaţii afectează, de asemenea, relaţiile dintre state. Cel mai virulent este denunţată în ambele cazuri dependenţa economică, considerată ca fiind mărul şarpelui. Una dintre cele mai profunde intuiţii ale lui Rousseau, care zdruncină o mare parte din viziunea liberală a afacerilor mondiale, este aceea conform căreia interdependenţa nu produce acomodare şi armonie, ci suspiciune şi incompatibilitate[23]. O altă cauză a insecurităţii este inegalitatea, acea *inégalité de combinaison* care provine din diviziunea muncii şi care multiplică efectele inegalităţii naturale[24]; în chip asemănător, inegalitatea statelor este combustibilul conflictelor internaţionale[25]. Hobbes a subliniat că egalitatea naturală este imboldul principal al competiţiei şi a presupus că toţi oamenii (şi toate statele) sunt în mod egal împinşi de propria lor natură către putere şi conflict. Rousseau, în schimb, observă că (la fel cum este suficient ca un om să spună "acest lucru este al meu" pentru a avea drept de proprietate asupra ciupercilor) apariţia unui stat este suficientă pentru a obliga toate celelalte comunităţi umane să aleagă între anihilare sau rezistenţă – ceea ce înseamnă că alte state se constituie într-un fel de reacţie în lanţ. O dată mai mult, trebuie să învinuim, justificat, dinamica situaţiei: chiar dacă majoritatea statelor ar dori să trăiască în pace, ele nu o pot face atât timp cât un număr redus de state puternice produc tulburări.

Mai mult decât atât, disputele internaţionale sunt în multe privinţe cu mult mai dure decât competiţia dintre oameni anterioară întemeierii societăţii civile. Statele, departe de a atenua violenţa, o amplifică.

(a) Există o diferenţă în ceea ce priveşte amploarea violenţei. Rousseau face o distincţie fundamentală între tipurile de conflicte violente: numai violenţa organizată dintre grupuri centralizate poate fi numită război. Războiul este "o condiţie permanentă care cere relaţii constante". În cea mai mare parte a perioadei care a precedat societatea civilă relaţiile între oameni erau prea instabile pentru a se dezvolta războaie veritabile: insecuritatea dădea naştere doar la "lupte" şi "crime"[26]. Numai după apariţia statelor în care sunt create legi care delimitează drepturile şi datoriile naţiunii, şi care, deseori, promovează relaţii strânse cu alte naţiuni, pot să izbucnească

războaie veritabile – nu, bineînțeles, între cetățeni, ci între state. Se poate obiecta că, chiar înainte de apariția societății civile, conform lui Rousseau însuși, societatea umană devenise suficient de stabilă (și creșterea lăcomiei umane, a dependenței și a inegalității suficient de dezastruoase) pentru apariția unei veritabile "stări de război" între oameni[27]. De asemenea, Rousseau însuși descrie războiul ca luând naștere din mai degrabă "legăturile între lucruri decât între oameni"[28]. Mai precis, disputele asupra "lucrurilor" (cum sunt posesiunile) se dezvoltaseră deja în societățile *de facto*. Este adevărat, însă violența din și dintre aceste societăți a rămas mai puțin devastatoare decât războaiele dintre state. Rădăcinile tipului mai vechi de război erau: lăcomia indivizilor – rapacitatea bogatului, invidia săracului – cu alte cuvinte, inegalitatea oamenilor (chiar dacă acești oameni începeau să se organizeze, de exemplu în "bande de tâlhari"); rădăcina războiului interstatal este inegalitatea dintre națiuni; iar inegalitatea oamenilor are limite mai precise decât inegalitatea statelor. Mărimea unui stat este întotdeauna relativă: "el este obligat să se compare cu alte state pentru a se cunoaște"; "mărimea sa absolută" este nesemnificativă, deoarece poziția sa ierarhică depinde de ceea ce alte state sunt, plănuiesc și fac. Astfel, prin definiție, fiecare stat este întotdeauna total dependent de toate celelalte state[29]. Dilema securității sale nu are nici o rezolvare: dacă este puternic, puterea sa îl face periculos pentru pace; dacă este slab, devine o pradă tentantă. Pe scena mondială găsim cel mai înalt grad de neliniște.

(*b*) Diferența între mizele jocurilor face, de asemenea, războaiele între state cu mult mai rele decât războaiele între oameni. În societatea *de facto* mizele luptei rămâneau esențial individuale și deci limitate. Spre deosebire de atacurile surpriză pentru cucerirea de pământuri sau bunuri, războiul interstatal constă din ciocniri asupra teritoriilor, resurselor și este purtat cu efective importante.

(*c*) O altă diferență rezidă în intensitatea războiului. Leviathanul, conform concepției mecanice despre societate a lui Hobbes, era alcătuit din totalitatea cetățenilor. Rousseau neagă acest lucru; el subliniază că statul este întotdeauna mai slab decât suma totală a "forțelor particulare"[30] ale cetățenilor. Paradoxal, cu toate că Hobbes credea, totuși, că impactul războiului asupra cetățenilor este limitat, Rousseau ajunge la o concluzie opusă. Aceasta, deoarece el a înțeles că statul trebuie să încerce să compenseze deficiența sa în forță colectivă cu pasiunea – elementul pe care Hobbes nu îl luase în calcul. Rousseau a avertizat, profetic, că statul nu este acționat de lucida *raison d'état,* ci de pasiuni: de aici ferocitatea războaielor. Pasiunile care i-au asmuțit pe oameni unii împotriva altora înaintea apariției societății civile, erau oarecum atenuate de ceea ce rămăsese din compasiunea umană, în timp ce pasiunile care mobilizează un stat împotriva altui stat nu cunosc o asemenea restricție. Găsim aici o altă intuiție profundă: ceea ce face statele, în termenii lui Nietzsche, cei mai reci monștri dintre monștrii reci, nu este rațiunea de stat, ci adevărul îngrozitor că interesele lor nu cunosc (sau nu sunt atenuate) de compătimire.

(*d*) În consecință, efectele conflictului internațional sunt mult mai nocive decât acelea ale conflictelor între oameni. Statele fiind mult mai puternice decât indivizii (chiar dacă forța fiecărui stat poate fi mai mică decât forța cumulată totală a cetățenilor săi), antagonismele lor produc tulburări mai mari decât ciocnirile dintre indivizi. Într-o zi de război se comit mai multe crime decât în secole de stare de natură[31].

O a treia arie importantă de diferențe între abordările politicii internaționale la Hobbes și Rousseau se referă la etică în relațiile internaționale. Problema acțiunii

etice în politică poate fi cu greu considerată importantă pentru Hobbes; ea este o pură problemă de definiţie, întrucât natura umană nu se schimbă odată cu intrarea omului în societate. Acţiunea morală în Leviathan constă, pur şi simplu, în supunerea faţă de legile suveranului. În politica internaţională nu există o astfel de lege şi, în consecinţă, ne confruntăm cu ciocnirea sau cu convergenţa ocazională a diferitelor moralităţi naţionale. Rousseau nu putea să fie satisfăcut cu această amoralitate evidentă. În toată opera sa el tratează etica şi politica ca fiind unul şi acelaşi lucru. Pentru el "starea de război" este un scandal moral, deoarece ea este simptomul şi, într-o măsură considerabilă, chiar cauza eşecului omului de a-şi realiza dezvoltarea sa morală în societatea civilă. Conform descrierii din al doilea *Discurs*, omul a intrat în societatea civilă pentru a se supune legilor, deci nu numai pentru a scăpa de crimele şi luptele societăţii *de facto*, ci şi, de asemenea, pentru a putea urma poruncile "legii naturale raţionale" – care nu pot avea nici o forţă dacă oamenii nu sunt protejaţi de legile civile ale societăţii. Însă, în locul reconcilierii eticii şi politicii cetăţeanul se confruntă cu o nouă dilemă morală şi mai dificilă.

Mai întâi, tocmai efortul oamenilor de asigurare a ordinii, păcii şi justiţiei interne (prin constituirea statului) a provocat haos şi conflict la nivel internaţional; statele rămân, faţă de acest lucru, într-o "stare de natură" similară cu starea căderii care a fost lotul tragic al omului înaintea întemeierii societăţii civile. "Am împiedicat războaiele particulare numai pentru a porni războaie generale care sunt de o mie de ori mai rele"; "toate ororile războiului rezultă din eforturile omului de a-l împiedica"[32]. În consecinţă, cetăţeanul este prins în ceea ce Rousseau numeşte un *système mixte*[33] – el este sfâşiat între legile ordinii sociale interne şi violenţa care rezultă din condiţia statelor suverane aflate într-o stare mondială de natură. Însă, sfâşierea morală este cea mai mare mizerie; faptul de a fi "tras de natură şi de oameni în două direcţii opuse"[34] obligă omul "să-şi sfârşească viaţa fără a fi împăcat cu sine însuşi". Rousseau vrea să spună că şansele autonomiei din ordinea internă – în care cetăţeanul poate spera o fuziune a forţei şi a unei legi care să fie a sa – nu există în (dez)ordinea internaţională datorită fragmentării produse de suveranităţi. Astfel, atât timp cât va dura competiţia mondială, chiar şi cetăţenii statului ideal nu vor avea prilejuri de acţiune morală dincolo de graniţele statului; în consecinţă conştiinţa umană rămâne nefericită.

Pe de altă parte, această competiţie globală nu numai că zădărniceşte acţiunea morală dincolo de graniţele statului: însăşi existenţa ei le dă conducătorilor politici un bun pretext pentru a înlănţui oamenii sau pentru a-i ţine "în lanţuri". Chiar şi întemeierea primelor societăţi civile este descrisă ca un fel de truc prin care bogaţii îi ademenesc pe cei săraci şi consolidează inegalitatea sub pretextul protecţiei reciproce împotriva străinilor[35]. Mai târziu, principii pot să blocheze dezvoltarea eforturilor interne către autoguvernare şi să perpetueze tirania din cauza "necesităţilor" pe care le determină războiul[36]. Astfel, insecuritatea internaţională şi tirania se întăresc reciproc. Omul nu este prins numai între ordinea internă şi haosul extern, ci este sfâşiat şi de o altă contradicţie: cea din cadrul societăţii civile – a cărei ordine, fiind coruptă, păstrează relele societăţii *de facto minus* războaiele interne, dar *plus* tiranie – dintre nostalgia pentru independenţa pierdută şi dorinţa fierbinte de autonomie morală şi politică.

În consecinţă, războiul face mai mult decât să diminueze întinderea acestei autonomii: el ameninţă să facă imposibilă realizarea ei *în cadrul* statului. Exact din

cauza acestui pericol Kant a plasat imperativul păcii în centrul filozofiei sale. Însă Kant a relevat că costurile crescânde ale războiului îi vor obliga pe conducători "să nu împiedice eforturile independente, slabe și lente ale poporului " către un guvern constituțional [37]. Experiența acestui secol a confirmat mai degrabă perspectiva întunecată a lui Rousseau decât speranțele lui Kant.

Studiul relațiilor internaționale făcut de Rousseau a ridicat întrebarea dacă nu ar fi mai bine să nu existe nici o societate civilă decât să avem mai multe, deoarece *le système mixte* este cel mai mare rău. Nu numai că starea actuală este cu mult mai sângeroasă decât starea decăzută a naturii; ea este una în care – deși cauzele războiului sunt mai depărtate ca niciodată de viețile cetățenilor – crima a devenit o datorie predicată de stat[38]. Tragedia morală este că "prin unirea cu câțiva oameni devenim dușmani ai omenirii" – ceea ce nu am fost niciodată mai înainte[39].

Într-un rezumat al planului de pace al abatelui de Saint Pierre, Rousseau a analizat legăturile speciale pe care istoria, instituțiile legale și religia le-au forjat între națiunile europene. Exact din cauza acestor legături, a remarcat el, condiția acestor țări era mai rea decât dacă nu ar fi existat deloc o societate europeană[40]. Găsim aici aceeași preocupare a sa pentru identitate morală, aceeași intuiție că este mai bine să fii izolat (și astfel să nu încerci agonia alegerii morale) decât să fii dependent de alții (și astfel să fii incapabil din cauza competiției sau inegalității să practici virtuțile morale pe care societatea le generează și, totodată, le frustrează).

O a patra diferență crucială între Hobbes și Rousseau se referă la viziunea lor asupra tehnicilor de moderare a conflictului internațional. Hobbes a asumat că diferitele "rațiuni ale statului" pot converge asupra unor interese comune. Rousseau demolează această parte fundamentală a ideologiei liberale (sau neoliberale – adică, vreau să spun "realistă") a politicii internaționale cu argumente de importanță enormă pentru teoria politicii internaționale.

1. Rousseau se ocupă, mai întâi, cu ceea ce am putea numi restricții create prin intermediul acordurilor explicite sau tacite. Nici dreptul internațional, nici echilibrul puterii nu pot restrânge cu adevărat competiția internațională. Cu toate că nu sunt cazuri de război concret, ele sunt tactici ale strategiei stării de război[41]. Echilibrul puterii poate împiedica cuceriri importante, dar perpetuează instabilitatea și menține sau agravează nemulțumirea tuturor participanților[42]. Dreptul internațional este atât slab, cât și periculos: fragilitatea lui este inerentă și se datorează chiar naturii obligațiilor internaționale. El nu este decât expresia "legii naturii" înlocuită în interiorul statelor cu legi civile, dar încă operativă între state. El nu constă nici din imperativele autoconservării și compasiunii care au slăbit după căderea din starea originară de natură, nici din poruncile rațiunii morale care au autoritate numai în cadrul statului ideal. El este, în schimb, dreptul naturii corupte, dreptul *amorului propriu* și al competiției temperată numai de încercarea de a înlocui compasiunea cu convențiile. Acestea sunt substitute slăbe, deoarece baza obligației este șubredă: nimic nu garantează eficacitatea dreptului internațional în afara interesului particular al statului la care el se aplică[43]. În plus, dreptul internațional este, deseori, mai degrabă nociv decât fragil. Alianțele și tratatele (ca legi ale statelor imperfecte) nu fac decât să perpetueze inegalitatea[44]. Statele folosesc deseori dreptul internațional ca pe un instrument de luptă reciprocă în starea de război: nu numai că tratatele de pace nu sunt nimic altceva decât stratageme, ci recunoașterea și reglementarea comerțului exterior pot fi, de asemenea, instrumente diplomatice[45]. Politica

internaţională paşnică, un aspect al căreia este dreptul internaţional, nu este decât continuarea războiului cu alte mijloace.

Temelia raţionamentului lui Rousseau, în acest caz, este convingerea sa că într-o stare de competiţie atât de dură cum este aceea dintre state interesele comune sunt trecătoare şi nesemnificative. Toţi participanţii la joc îşi urmăresc interesele proprii. În consecinţă, trebuie să distingem între interesul *real* şi cel aparent al jucătorilor. Rousseau numeşte interes aparent ceea ce cercetătorul (care suprapune stării de competiţie o comunitate fictivă, independentă de mişcările jucătorilor) este, în mod normal, tentat să numească real – adică interesul comun pentru autoconstrângere. Ar fi nevoie de ceva asemănător cu un miracol, crede Rousseau, pentru a determina calculele separate ale avantajului individual să conveargă asupra unei soluţii favorabile pentru toţi. Mai mult, avantajele sunt apreciate numai "prin diferenţele lor": dacă sunt comune tuturor, *nu vor fi reale pentru nimeni* [46].

Este lesne de văzut cum se aplică o analiză atât de sumbră la planurile contemporane pentru controlul armamentului. Acestea presupun că principalele puteri au un interes comun pentru menţinerea păcii. Ea ar putea fi consolidată prin adoptarea unor măsuri care ar apăra avantajele existente (deţinerea de armament naţional) şi adăugarea altora noi (garanţii împotriva unui atac prin surpriză). Eforturile de a se cădea de acord asupra acestor scheme s-au năruit tocmai din cauza asimetriilor dintre situaţiile marilor puteri: fiecare încearcă să anihileze avantajele adversarului păstrându-şi în acelaşi timp proprii săi factori de superioritate [47]. Fiecare recunoaşte riscul războiului, dar refuză să se lipsească de libertatea de acţiune pe care i-o dă dreptul liber de a utiliza (sau de a ameninţa cu utilizarea) armele sale. Fiecare este convins că riscul războiului poate fi stăpânit prin măsuri unilaterale de constrângere[48]. Rousseau a scris că principii declanşează războaie nu deoarece nu cunosc pericolele războaielor, ci fiindcă sunt siguri de înţelepciunea lor [49].

Respingerea de către Rousseau a argumentului "interesului comun" şi convingerea sa că comerţul nu face altceva decât să exacerbeze lăcomia şi competiţia între naţiuni şi între oameni, l-a făcut să respingă o viziune pe care Kant şi liberalii din secolele XVIII şi XIX au găsit-o prea atractivă pentru a-i rezista – aceea conform căreia comerţul generează pace [50].

2. Dacă restricţiile care se bazează pe interesul comun sunt fictive, ce se întâmplă cu posibilitatea autoconstrângerii rezultând din efortul fiecărui stat de a defini o linie raţională de comportament asemănătoare cu definirea unei strategii raţionale pentru o firmă comercială ? Analiza lui Rousseau demonstrează de ce este zadarnic să încercăm să reducem riscul şi incertitudinea în afacerile internaţionale prin elaborarea *unei* politici externe raţionale [51]. Competiţia economică are trăsătura simplificatoare a unei valute în care pot fi calculate toate câştigurile şi pierderile: banii; însă Rousseau a realizat că nu toate mizele din competiţia internaţională pot fi transformate în unităţi monetare sau în orice altă măsură exactă [52]: pământ, oameni, prăzi, prestigiu sau "grade de putere". (El nu avea o idee clară despre competiţia ideologică cu toate că observaţiile sale asupra intereselor statului pot fi uşor extinse şi asupra ei. Această competiţie este şi mai puţin "cuantificabilă"). Pe de altă parte, "regulile jocului" sunt prea fluide, iar elementele sale pur psihologice prea importante pentru a permite o definiţie cu sens a raţionalităţii: în absenţa unei legi care să subordoneze interesele separate sau a unor proceduri legale pentru a le canaliza, statele sunt condamnate tocmai de independenţa lor la pericolele *şansei*.

3. Orice analist al relațiilor internaționale care judecă politica mondială ca pe o stare de război permanent este tentat să propună remedii radicale – să sugereze ca oamenii și națiunile să acționeze spontan în lumina reconcilierii. Scrierile lui Rousseau conțin critici mai mult sau mai puțin explicite ale multor proiecte pe care le-a inventat imaginația oamenilor bine intenționați. În măsura în care planul de pace al lui St. Pierre este un precursor al organizației internaționale moderne, critica pe care i-o face Rousseau atinge însăși temelia acelui compromis dintre suveranitatea de stat și guvernul mondial, care înflorește astăzi și pe care Kant l-a prezentat atât ca pe un imperativ moral, cât și ca pe un obiectiv al unui plan ascuns al naturii. Rousseau sugerează, în termeni asemănători cu cei aplicați de Walter Schiffer Ligii Națiunilor [53], că,atât timp cât statele se vor comporta cum au făcut-o de obicei, este puțin probabil ca ele să fie dispuse să realizeze o pace trainică prin intermediul organizațiilor internaționale; și că, în cazul în care comportamentul lor s-ar schimba suficient de mult pentru a face adoptarea ei posibilă, nevoia pentru o astfel de ligă ar deveni mult mai puțin presantă [54]. Pe de altă parte, anticipând filozofia kantiană a istoriei, Rousseau demonstrează că "ceea ce este folositor pentru societate" poate fi instituit numai prin forță din cauza rezistenței opusă de interesele egoiste. Dar el adaugă că, dacă războaiele și revoluțiile sunt necesare pentru a impune oamenilor ligi federative, ele sunt mijloace înspăimântătoare și pot face mai mult rău decât ar putea vreodată ligile să prevină [55]. Acesta este un comentariu admirabil, chiar dacă deprimant, asupra dialecticii istoriei din secolul nostru. Această dialectică a avut nevoie de două războaie mondiale pentru a întemeia două organizații internaționale mai degrabă slabe. Ea pune o rezervă importantă asupra speranței lui Kant că planul ascuns al naturii va uni statele prin intermediul unui proces de războaie tot mai devastatoare.

Rousseau nu a tratat despre planurile de dezarmare care nu au proliferat până în secolul nouăsprezece. Dar analiza pe care o face el inegalității și nesiguranței internaționale și respingerea argumentului "interesului comun" invalidează sute de pagini ale planurilor de pace [56].

Ne găsim în fața unui tablou înfricoșător al politicii mondiale. Este evident că statele sunt condamnate la o "stare de război". Singurele restricții care există sunt unilaterale și temporare; insulele de pace sunt amenințate permanent. Rousseau nu neagă posibilitatea acestor insule: el nu crede în existența unui război al tuturor împotriva tuturor, ci într-o luptă în care existența chiar și a unei singure "relații de tensiune majoră" poate face colaborarea imposibilă și neutralitatea dificilă [57]. Aici, exact ca și în analiza societății din *Discursul asupra inegalității,* viziunea lui Rouseau nu este istorică, ci este proprie unui tip-ideal: ceea ce el vrea să explice este [58] "esența lucrurilor, nu evenimentele". În consecință, nu îl putem dezminți prin menționarea câtorva state care și-au păstrat neutralitatea permanent (cum este propria sa Elveție) și au reușit să se mențină în afara competiției; a unor sisteme internaționale mai moderate sau a unor restricții care durează mai mult decât altele – nu atât de mult deoarece ele se bazează pe interese comune, cât pentru că ele operează în perioade când gama mizelor (anvergura competiției) este mai restrânsă decât în alte momente. Răspunsul evident al lui Rousseau este că nimic nu garantează protejarea oazelor de pace sau perpetuarea momentelor de grație: întotdeauna când sistemul devine din nou revoluționar, analiza sa este validă.

Totuși, Rousseau a propus un mod de ieșire din *sistemul mixt* al ordinii interne –

o cale de a face *être* şi *paraître*, *amour propre* şi *amour de soi* mai puţin incompatibile. Ce se întâmplă cu condiţiile internaţionale ale violenţei fizice, dilemelor morale şi relei credinţe psihologice ? Pentru răspunsurile sale aici trebuie să ne deplasăm de la teoria sa empirică la teoria sa normativă sau la orice altceva găsim în locul ei.

II

Pierderea manuscrisului lui Rousseau care conţinea consideraţiile sale asupra confederaţiilor îngreunează cunoaşterea detaliată a soluţiei pe care el a dat-o problemei "anarhiei" internaţionale. Dar este posibil să asamblăm piesele acestui puzzle şi să evaluăm relevanţa rezultatului pentru politica mondială de astăzi.

Nu o dată Rousseau a fost o victimă a interpreţilor săi. Recent era monden să fie considerat părintele "democraţiei totalitare". Nu este locul aici pentru a ne ocupa de o astfel de distorsiune, însă trebuie făcute două observaţii: intenţiile lui Rousseau trebuie stabilite fără a proiecta asupra operei sale intenţiile discipolilor sau ale altor cercetători, iar concepţiile sale trebuie tratate în conformitate cu meritele lor. Acest lucru poate implica evidenţierea incapacităţii idealului său de a fi pus în practică sau de a fi aplicat într-un mod care nu s-ar opune intenţiilor sale [59]. Pot exista, astfel, dificultăţi serioase în a face opera sa relevantă pentru lumea în care trăim, însă trebuie să-l absolvim de responsabilitatea pentru perversiunile gândirii sale produse de încercările de aplicare a viziunii sale.

Să începem cu ceea ce nu erau intenţiile lui Rouseau. El *nu* a sugerat că o cale de ieşire din jungla internaţională este întemeierea unui stat mondial, nici nu a fost părintele naţionalismului modern. Este adevărat că analiza pe care el o face mediului internaţional oferă ceea ce Waltz a numit a treia imagine, în care absenţa unui superior comun al tuturor statelor este văzută ca o cauză "permisivă" de război [60]. Însă Rousseau nu propune, prin aceasta, o federaţie europeană sau mondială pentru a pune capăt războaielor. Pasajul pe care îl citează [61] Waltz, pentru a arăta că Rousseau a susţinut o astfel de formulă, apare în rezumatul făcut de Rouseau proiectului de pace al lui St. Pierre. Rousseau distruge nemilos acest plan într-o critică ulterioară.

Nu este suficient să observăm absenţa oricărei soluţii a unui "federalism mondial" sau a unui "guvern mondial" în argumentele lui Rousseau; întrebarea care contează este de ce a înlăturat Rousseau această soluţie. Avem aici un contrast aparent confuzionant. Rousseau a demonstrat că "starea de război" în societatea *de facto* i-a convins pe oameni să devină cetăţeni, adică să întemeieze state pentru a pune astfel capăt violenţei, cel puţin în cadrul societăţii civile. El a descris această schimbare ca fiind opera câtorva oameni (bogaţii) care au putut să-i convingă pe ceilalţi de interesul lor comun pentru menţinerea securităţii prin intermediul legilor [62] – chiar dacă, în acelaşi timp, el a afirmat că oamenii în starea de natură erau la fel de incapabili să asigure triumful intereselor comune asupra celor antagoniste aşa cum erau şi statele suverane în jungla internaţională [63]. Însă în situaţia în care oamenii au fost împinşi de insecuritate, în cele din urmă, să respecte interesul comun, în manieră hobbesiană, de ce nu ar ajunge şi statele la aceeaşi concluzie ? Rousseau însuşi a descris "starea lor de război" ca fiind mai rea decât starea de violenţă între

oamenii din societatea *de facto*. Dacă contractul social întemeiază un stat ideal, dotat nu numai cu monopolul forței, ci și cu capacitatea de a-i face pe oameni, din punct de vedere moral, liberi și virtuoși, de ce nu ar putea un contract similar să fie temelia păcii universale și garanția "guvernării republicane" în fiecare unitate componentă prin întemeierea unui stat mondial?

Răspunsurile la aceste întrebări se găsesc numai implicit în opera lui Rousseau. Ele pot fi rezumate astfel: un stat universal este imposibil într-o lume care este așa cum este; într-o lume compusă din state ideale el nu ar fi nici dezirabil, nici necesar.

Să analizăm mai întâi lumea așa cum este ea. Perspectivele de pace și unitate sunt confuze, deoarece luptele dintre națiuni sunt mult mai dure decât dușmăniile dintre indivizi înainte de apariția statelor. Până la urmă oamenii au devenit conștienți și convinși de interesul lor comun în întemeierea societăților civile, însă scopul lor era protejarea celor "dinăuntru" de cei "din afară". Nu era vorba de sfârșitul competiției, ci doar de o *deplasare* a ei. Există deci nu numai o diferență de grad, ci și una de esență între crearea unui stat și construirea unui stat mondial: primul doar ordonează conflictul (în sensul abolirii violenței interne, permițând însă, și chiar întreținând, dezordinea pe plan extern); cel din urmă elimină utilizarea competitivă a forței[64]. Mai mult decât atât, această ordonare a conflictului, în măsura în care face războiul internațional mult mai îngrozitor decât îl făcea starea de război în societatea *de facto*, slăbește și mai mult influența pe care argumentele "interesului comun" o pot exercita asupra statelor. Vechea violență era încă anarhică și destul de redusă ca amploare pentru a ceda în fața unui astfel de raționament, însă războaiele dintre state s-au instituționalizat; cu cât este mai intensă lupta, cu cât sunt mai mari mizele (în sensul de a fi mai importante și mai îndepărtate de viețile cetățenilor, incluzând elemente ca mândria națională și orgoliul) și cu cât sunt mai devastatoare efectele, cu atât este mai puțin probabilă ascultarea argumentelor raționale ale interesului comun. La drept vorbind, Rousseau sugerează că o componentă a "legii originare de natură", ale cărei rămășițe au jucat un rol important în a-i determina pe oameni să înlăture războaiele, a lăsat și mai puține urme asupra statelor (și și-a păstrat astfel mult mai puțină vigoare) – compasiunea[65]. Ne confruntăm astfel cu unități – statele – al căror *amour propre* (de aici insecuritatea) este cu mult mai mare decât ar fi putut vreodată să fie cel al omului finit și a căror compasiune este practic nulă. În sfârșit, nu trebuie să uităm că conflictul internațional este un scut pentru tirani: nesiguranța internațională asigură securitatea internă; oare pentru ei pacea mondială nu ar implica nesiguranța internă ?

Ajungem astfel, la o concluzie triplă și deprimantă. Singurele asociații de state care pot apărea în lume sunt cele competitive, alcătuite din alianțe și ligi ai căror membri sunt de acord să suspende temporar competiția între ei pentru a se apăra mai bine sau pentru a-i ataca pe ceilalți rivali. "Societatea generală a omenirii", care nu a existat nici în starea originară a naturii, nici în starea coruptă a societății *de facto*, probabil că nu va rezulta nici din ordinea internațională. În concluzie, dacă un stat și-ar impune dominația sa asupra tuturor celorlalte state prin cucerire, imperiul mondial care ar rezulta nu ar aduce pacea mondială, deoarece regula forței nu poate deveni niciodată legitimă: acordul între cuceritor și cucerit "departe de a elimina starea de război presupune continuarea ei"[66].

Însă ce se întâmplă cu lumea ideală – aceea a *Contractului social* ? Aici, din nou, posibilitatea unei federații mondiale sau a unui stat mondial este exclusă. O

federaţie cu un corp legislativ şi puteri coercitive ar fi incompatibilă cu caracterul suveranităţii aşa cum este definit în *Contractul social*: suveranitatea este indivizibilă. Esenţa voinţei generale – indestructibilă, inalienabilă, imposibil de reprezentat – este astfel încât orice formulă a puterilor legislative pe care o impune federalizarea ar distruge acea identitate a libertăţii şi autorităţii pe care îşi propune să o îndeplinească *Contractul social* şi ar restaura heteronomia [67]. În plus, o astfel de federaţie ar guverna un teritoriu mult prea mare; Rousseau credea că şansele pentru autonomie există numai în statele mici; ca şi Montesquieu sau filozofii greci, el considera că statele mari sunt ameninţări majore pentru libertate [68]. O "cetate mondială a *Contractului social*" era inimaginabilă, întrucât voinţa generală legislativă nu se putea întruni nicăieri. Cu cât este mai mare statul, cu atât este mai greoaie birocraţia; cu cât se resimte mai mult nevoia unui executiv puternic (adică periculos), cu atât este mai mare nevoia de virtute intransigentă a cetăţenilor; cu cât este mai mică "proporţia în care se află voinţele cetăţenilor individuali comparativ cu voinţa generală sau, cu alte cuvinte, obiceiurile [*moeurs*] faţă de legi", cu atât este mai mare nevoia de o forţă represivă [69].

Toate aceste argumente l-au convins şi pe Kant de imposibilitatea unui guvern mondial. Dacă pornim de la concepţia lui Rousseau despre statul ideal – mic, guvernat de o voinţă generală indivizibilă –, atunci singurele legături între state care nu sunt incompatibile cu ea sunt confederaţiile. Confederaţiile pot avea organe executive comune numite sau dirijate de legislatori, dar în care legislatorii (adică voinţele generale) vor rămâne entităţi naţionale separate. Sunt posibile asocierile guvernelor dar nu şi cele ale popoarelor, aşa cum ideea de suveranitate a lui Rousseau exclude autoguveranarea locală cu excepţia celei în forma delegaţiilor regionale din partea executivului [70].

Astfel, calea către o "societate generală a umanităţii" nu include un guvern mondial. Trebuie reţinut sarcasmul constant al lui Rousseau la adresa "cosmopoliţilor" [71]. Argumentele unor francezi care se opun instituţiilor europene supranaţionale au un timbru clar rousseauist: în prezent nu există o naţiune europeană ci numai o varietate de naţiuni europene care vor să coopereze; deciziile *legitime*, în cazul lor, pot fi luate numai de agenţii voinţelor populare separate; altfel, deciziile nu vor face decât să reprezinte fie voinţa impusă de una dintre aceste comunităţi celorlalte comunităţi, fie voinţa "tehnocraţilor" – agenţi executivi operând într-un vacuum politic. Nu toţi francezii care obiectează faţă de supranaţionalitatea europeană (sau faţă de extinderea regulii majorităţii în cadrul O N U.) sunt conservatori. În această privinţă (ca şi în ceea ce priveşte unele din ideile sale constituţionale), generalul de Gaulle apelează la o anumită tradiţie iacobină care, în mod justificat, îl revendică pe Rousseau ca pe unul din profeţii săi.

Cu toate acestea, iacobinismul (pentru a nu-l menţiona pe generalul de Gaulle) ne reaminteşte de naţionalismul modern şi, în special, de statul-naţiune militant care a transformat, deseori, un război într-o cruciadă. Pentru acest motiv Rousseau a fost acuzat de a fi părintele unei forme de organizare socială care a fost un inamic al păcii mult mai dur decât principii pe care el i-a condamnat atât de aspru. Cine poate nega că el a celebrat constant patriotismul, că a identificat bunul patriot cu bunul cetăţean[72], că le-a ţinut lecţii corsicanilor despre necesitatea unui caracter naţional[73] şi că le-a dat polonezilor o listă extraordinară de reţete pentru crearea deliberată a unui spirit naţional polonez ce ar putea înfrunta agresorii şi timpurile[74]?

Mai ales paginile asupra educației naționale din eseul lui Rousseau despre Polonia prevestesc zelul misionar al Primei și al celei de-a Treia Republici, în acest domeniu esențial al vieții publice.

Cu toate acestea, din nou, trebuie să fim atenți. Mândrie națională: da, Rousseau o considera esențială căci ea ar împrumuta dinamismul său, de fapt, substanța sa voinței generale; însă așa cum cunoaștem naționalismul astăzi, hotărât nu ; nu deoarece Rousseau nu era conștient de consecințele sale – notând că fiecare patriot este dur cu străinii, a adăugat că aceasta explică de ce războaiele purtate de republici sunt deseori mai rele decât cele purtate de regi[75]. Dar, așa cum am observat, războiul era, pentru Rousseau, o sursă de tiranie și perpetuarea tuturor acelor rele ale societății pe care "societatea bună" – aceea a *Contractului social* – năzuia să le elimine. De fapt, el a respins *la religion du citoyen* ca fiind de două ori nocivă : ea făcea cetățenii "sângeroși și intoleranți" și amenința securitatea națiunii împingând-o în războaie cu toate celelalte națiuni [76]. Deoarece Rousseau credea că prinții au un interes ascuns pentru a declanșa războaie, el i-a atacat viguros în critica pe care o face proiectului lui St. Pierre – în care republicile nu sunt menționate nicăieri[77]. Oricine vrea să fie liber trebuie să se abțină de la cuceriri, le spunea el polonezilor. Totuși, pentru a fi liber, pentru a asculta numai de voința proprie (mai înaltă), trebuie să respingi agresorii sau, dacă (precum polonezii), ești prea slab pentru a face așa, trebuie, cel puțin, să fii capabil să-i împiedici să supună sanctuarul interior al conștiinței cetățenilor. Devine astfel de înțeles entuziasmul lui Rousseau pentru o armată a cetățenilor: pentru el ea este o armată fundamental defensivă, incapabilă de a întreprinde agresiuni (pentru care o armată profesionistă este mai potrivită), dar mult mai capabilă să facă viața agresorului nesigură [78].

Naționalismul agresiv ar fi distrus idealul lui Rousseau. Aceasta deoarece el dorea un *polis* în care consecințele ireversibile ale intrării omului în societatea civilă – dezvoltarea pasiunilor și dorințelor, imboldul de a ști modul cum ne reflectăm în ochii altor oameni, jocul în oglindă al vanității sociale – să fie direcționate către întrebuințări bune, adică morale. Patriotismul este o astfel de întrebuințare bună, deoarece el combină *l'amour propre* și virtutea[79]. Construirea unui caracter național este o încercare de disociere a celor două elemente ale amorului propriu, vanitatea și mândria, astfel încât prima să fie înăbușită de ultima. Vanitatea este rezultatul comparațiilor cu ceilalți și "fructul opiniei"; mândria se naște din realizările personale[80]. Competiția pe care o susține Rousseau în cazul școlilor și al jocurilor publice, medaliile și distincțiile pe care le recomandă, sărbătorile naționale (dar nu naționaliste) pe care le descrie, sunt, toate, eforturi pentru a face să încolțească flori ale mândriei colective legitime din semințele vanității umane [81]. Rousseau susține un fel de stahanovism al cetățenilor, dar unul care aspiră la virtutea civică, nu la puterea națională: cetățenii sunt invitați să se întreacă unul cu altul pentru un astfel de țel, nu să se întreacă sau să se compare cu străinii [82]. Și dacă el dorește ca ei să sărbătorească munca, nu este pentru a promova puterea statului, ci deoarece munca este condiția și garanția virtuții civice; în timp ce lenea și luxul , creditul și speculația sunt cele mai sigure căi către corupție [83]. Elveția zilelor sale sau Statele Unite contemporane lui Tocqueville ar fi exemple mult mai bune decât oricare dintre noile state de după război – exact deoarece evenimentele au făcut idealul lui Rousseau, așa cum vom vedea, imposibil.

Comunitatea de națiuni pașnice, dar mândre, pe care Rousseau o proiecta era de

un gen foarte special. Interdependenţa, rezultatul proliferării nevoilor şi dorinţelor noastre, este rea întotdeauna când generează dependenţă. (Cea mai remarcabilă calitate a lui Rousseau este una pe care criticii săi i-au negat-o deseori – consistenţa). După apariţia societăţii independenţa omului este posibilă numai în forma sa modernă – nu ca izolare, ci ca autonomie.

Autonomia poate fi căutată într-unul din următoarele două moduri. Dacă omul trăieşte într-o societate deja coruptă, el ar trebui să fie educat într-un mod care să-l protejeze de corupţie şi să-i asigure realizarea în afara politicului: autonomia înseamnă aici respectarea preceptelor universale ale comportamentului individual moral, adică situaţia în care el se bucură de avantajele societăţii civile (conştiinţa morală) fără a participa la aspectele ei nocive. Aceasta este calea lui Émile. Dacă omul trăieşte într-o societate care este încă pură, autonomia înseamnă comportarea sa ca cetăţean, urmând imperativele voinţei generale – adică ale eului mai înalt al omului definit ca eul care participă la şi doreşte binele comun al comunităţii sale. Aceasta este calea *Contractului social*. Dar, acest gen ultim de autonomie (singura care protejează într-adevăr omul de efectele dezastruoase ale deciziilor politice luate fără consimţământul şi participarea sa) poate fi înfăptuit numai în cadrul comunităţilor mici. Astfel, dacă ele nu doresc să devină mize sau instrumente ale altor state, aceste comunităţi trebuie să fie cît mai independente posibil. Aşa cum a arătat Iring Fetscher, ele trebuie să aspire la o autarhie tot atât de diferită de autarhia prebeligerantă a nazismului, pe cât este patriotismul de naţionalismul agresiv[84]. În starea originară de natură omul, bucurându-se de "existenţa absolută" a unui "întreg absolut"[85], era atât independent, cât şi suficient sieşi; în societatea ideală independenţa sa este transformată în autonomie, iar independenţa şi autarhia devin atribute ale statului. Într-adevăr, cetăţeanul poate să fie autonom numai dacă statul este un "întreg absolut". Altfel, tirania competiţiei mondiale va domina statul, iar cetăţeanul nu va putea fi nici liber, nici virtuos. "Naţiunea nu va fi renumită, dar va fi fericită. Celelalte state nu îşi vor aminti de ea. Va avea puţin prestigiu în exterior. Dar ea se va bucura de abundenţă, pace şi libertate în interior"[86].

Filozofia lui Rousseau rămâne consistentă şi în discontinuităţile sale. Există o ruptură între omul în stare de natură şi omul în societate. Există o ruptură între omul-în-societate crescut pentru sine însuşi şi omul crescut exclusiv ca cetăţean. O a treia ruptură există între societatea ideală, în care, pentru a spune aşa, omul este reconciliat cu sine-însuşi şi mediul internaţional: pentru a nu mai trăi în nici un tip de sistem mixt, cetăţeanul statului bun se va strădui să nu acţioneze pe scena mondială. Dacă toată planeta ar fi acoperită cu republici mici, independente, caracterizate de mândrie civică, dar nu de vanitate naţională şi având miliţii pur defensive, atunci lumea, *ipso facto*, ar fi paşnică. Astfel ar lua naştere o societate generală a omenirii care nu ar fi alcătuită din "cosmopoliţi" sau din "cetăţeni ai lumii", ci din cetăţeni buni – oameni care ar fi ajuns la echivalentul modern sau social al *iubirii de sine* şi al compasiunii omului natural, limitându-şi *l'amour propre*, biruind acele pasiuni care "vorbesc mai tare decât conştiinţa [lor]" şi practicând patriotismul fără beligeranţă. Cu toate acestea, această societate generală nu ar determina o "unire reală"[87], cu legături formale între naţiunile membre, la fel cum nu a existat o unire reală între oamenii din starea originară de natură.

Starea de natură era o stare a oamenilor independenţi care respectau, în rarele lor conflicte, poruncile (non-raţionale) ale legii naturale a autoconservării şi

compasiunii; societatea internațională ideală va semăna cu perlele juxtapuse, dar nu pe un fir: ea va fi alcătuită din state independente care vor respecta în contactele lor rare și destinse imperativele "legii raționale naturale", regulile legii naturale originare restaurată, prin intermediul rațiunii, pe noi temelii [88]. Grație independenței fiecărei națiuni repulsia noastră naturală de a provoca cuiva rău (compasiunea noastră) nu va mai fi reprimată de teamă pentru propria siguranță [89]. În timp ce numai prin contractul social omul poate scăpa de starea sa decăzută și-și poate realiza dezvoltarea sa morală, este clar acum de ce nu este nevoie să ne gândim la un acord similar între statele întemeiate pe formula contractului.

Astfel, soluția problemei războiului și păcii în concepția lui Rousseau este în realitate o soluție a "imaginii-secunde": întemeierea statelor ideale în întreaga lume va avea ca efect pacea universală – fără nevoia unei ligi mondiale *à la* Kant. Ea este, de asemenea, o soluție de "imagine-primă": în statul ideal natura umană este salvată de deznădejdea sa din sistemele mixte și este, din nou, împăcată cu ea însăși. Aici suntem foarte departe de proiectele contemporane pentru pacea mondială și foarte aproape de idealul grec al primatului politicii interne: calea către pace trece prin statul etic (mic).

Cu toate acestea nu există nici o garanție că toate statele vor fi vreodată ideale sau capabile să practice virtuțile austere ale unei națiuni cumpătate și independente. Unele state pot depinde în continuare de altele pentru alimente și materii prime și riscă astfel să devină obiecte ale competiției internaționale; altele pot fi atât de bogate natural, încât să stârnească invidia statelor sărace. Toate cauzele conflictului, deci, pot să fie încă cu noi. În plus, chiar dacă dispar prinții, nu putem fi siguri de imposibilitatea coruperii voinței generale într-un stat anume și a înlocuirii ei cu o simplă voință a tuturor care nu exprimă decât patimile umane sau o voință particulară. Astfel, motive pur interne pot determina, de asemenea, revenirea la competiția internațională. În sfârșit, în cazurile de confruntare ocazională a republicilor, tendința patriotului de a fi "dur cu străinii" poate, încă o dată, să biruie "repulsia de a face rău".

Rousseau susține confederațiile pentru aceste eventualități și *nu* pentru o lume de state pașnice ale "voinței generale"[90]. Aceste ligi nu sunt încoronarea teoriei sale așa cum se întâmplă în cazul teoriei kantiene cu o ligă a statelor care este vârful ascensiunii chinuitoare a umanității. Ca și la Montesquieu, confederațiile nu înseamnă *sfârșitul* conflictului. Ele sunt un mod pentru un număr de state mici de a forma o uniune cu caracter defensiv într-o lume aflată în conflict, fără ca în acest mod să-și sacrifice suveranitatea. Ele nu indică vreme frumoasă în lume, ci oferă un adăpost împotriva furtunii. Aceasta este mai degrabă logica păcii-prin-descurajare decât a păcii-prin-lege.

Astfel, în opera lui Rousseau găsim două moduri de rezolvare a problemei păcii. Pe de o parte, o lume care *nu* este compusă din state ideale acceptă numai două căi de moderare a conflictelor: respectarea acelor "adevărate principii ale dreptului războiului" pe care el le opune preceptelor lui Grotius și care se bazează pe postulatul războiului ca o luptă între state nu între oameni [91]; cealaltă cale este confederația. Însă primul răspuns este, evident, prea fragil pentru a fi eficace: Rousseau însuși ne spune că națiunile respectă prescripțiile legale numai atât timp cât ele cred că au un interes pentru a face acest lucru [92]. Nici ultima formulă nu este entuziasmantă: ea nu face decât să ofere statelor o cale de a fi înțelepte între nebuni [93]; le spune să fie arici

în mijlocul nesiguranţei. Nu putem decât să speculăm asupra trăiniciei pe care o spera Rousseau pentru aceste asociaţii; analiza făcută de el relaţiilor internaţionale ne face sceptici în privinţa soliditătii ligilor proiectate de el.

Pe de altă parte, principalul său răspuns – lumea ideală a statelor mici, independente, autocentrate, guvernate de voinţa generală – este o "soluţie" la problema războiului numai deoarece este o evaziune din politică. Aici găsim cele mai serioase dificultăţi ale înfăptuirii ideilor la care ne-am referit mai devreme. Idealul lui Rousseau este utopic, deoarece, în primul rând, el este dificil de realizat atât timp cât întreaga lume nu este acoperită cu astfel de comunităţi mici; în al doilea rând, chiar dacă ele s-ar răspândi pe întreaga planetă, ele ar rămâne ceea ce doreşte Rousseau numai în condiţii greu de imaginat. Pentru a nu fi atrasă din nou în competiţie – pentru a nu fi scoasă din practica cu circuit închis a patriotismului în competiţia deschisă a ambiţiei şi vanităţii – mica comunitate ar trebui să fie nu numai independentă, ci şi *insularizată*. Dacă cetăţenii săi ar avea contacte mai mult decât accidentale sau ocazionale cu străinii, ei ar putea fi tentaţi să revină la obiceiul rău al "comparării pentru cunoaşterea de sine". Probabil că voinţa generală – care este întotdeauna dreaptă – va rămâne neinfluenţată de aceste contacte şi comparaţii. Cu toate acestea, judecata care face cunoscută voinţa generală nu este întotdeauna luminată [94]. Cu cât este mai largă gama relaţiilor între comunităţi, cu atât este mai mare pericolul reînvierii unui *amour-propre* colectiv, pe seama binelui comun şi al riscului unui val crescând de invidie, teroare, agresivitate şi lăcomie care dezintegrează voinţa generală. Dacă lumea exterioară *nu* trebuie să devină fisura din sinteza internă de libertate şi autoritate, atunci lumea trebuie să rămână o realitate depărtată şi foarte puţin presantă. Altfel, autonomia cetăţenilor va fi ameninţată.

Aceste condiţii se întâlnesc numai în mod excepţional şi niciodată într-o măsură suficientă pentru a elimina starea de război. Nu orice comunitate poate fi o insulă şi chiar şi Corsica a avut probleme. America în sec. al XIX-lea ar fi un exemplu parţial, dar, chiar şi aşa, ea avea legături cu statele din nord şi din sud.

Din experienţa ei pot fi învăţate câteva lecţii. Dacă o naţiune nu aplică învăţăturile lui Rousseau despre patriotism şi caracter naţional într-un context de izolare, ci într-unul de raporturi reciproce cu alte naţiuni, graniţa fină care desparte patriotismul de naţionalism tinde să dispară, în ciuda intenţiei lui Rousseau. Voinţa generală însăşi devine coruptă şi instituţiile naţionale, oricât de mult am urmări în construcţia lor indicaţiile lui Rousseau, pot fi abătute către urmărirea scopurilor pe care, în mod tradiţional, le urmăresc prinţii. Competiţia dintre cetăţeni pentru merite patriotice poate să se transforme foarte uşor într-o competiţie a xenofobiei. În această situaţie idealul lui Rousseau este denaturat într-un mod foarte periculos. Când statul este expresia voinţei generale, şi nu doar tribunalul secular al unui tiran sau al unui prinţ, formula lui Rousseau despre războaie care sunt purtate între *state* şi nu între *popoare*, neafectând indivizii nici ca oameni, nici măcar ca cetăţeni, ci numai ca soldaţi, îşi pierde importanţa [95]. Când statele *sunt* popoare, când toţi cetăţenii sunt soldaţi, războaiele se apropie de acel rău despre care Hobbes spera că statul îi va proteja pe oameni – şocuri în care populaţii întregi sunt aruncate unele împotriva altora. Război total în loc de pace completă; o voinţă generală care este dreaptă, deoarece este mai degrabă naţională decât raţională: Rousseau ar fi fost îngrozit de această denaturare. El dorea ca idealul voinţei generale să se realizeze într-un context izolat, dar evenimentele au decis altfel. Autoguvernarea şi autodeterminarea s-au răspândit într-un context de conflict internaţional.

Nu numai contextul istoric s-a împotrivit acestui ideal, ci și evoluția economiei mondiale și a mijloacelor de comunicare a făcut națiunile tot mai interdependente și tot mai dornice de a intra în cursa pentru bogăție. Lumea modernă a respins idealul lui Rousseau, ideal al unei comunități împăcată cu frugalitatea, mândră de austeritatea sa, ostilă mașinilor și diviziunii muncii, opusă marilor orașe și mobilității sociale febrile. Dacă națiunile vor să fie independente, este numai în sensul de a avea o economie suficient de echilibrată pentru a rezista șocurilor externe, însă aceasta implică o creștere internă a producției și a bogăției. Noile națiuni de astăzi se comportă ca și cum comunitatea internațională ar fi obligată să le ofere ajutor pentru dezvoltare – o obligație care mărește dependența reciprocă și duce la un ritm tot mai frenetic al înmulțirii dorințelor artificiale generate de societatea industrială.

Paradoxal, Rousseau, care a recunoscut că omul nu se poate întoarce niciodată la starea de natură, a susținut în cazul națiunilor o revenire la o izolare pe care mersul istoriei o dovedise deja imposibilă cu mult timp înainte ca el să scrie. Însă paradoxul este mai mult aparent decât real, deoarece el a recunoscut, de asemenea, că majoritatea statelor contemporane lui erau prea corupte pentru a putea să aplice vreodată principiile *Contractului social:* numai câteva națiuni mici mai puteau fi încă salvate, ceea ce, evident, era insuficient pentru a face pacea universală posibilă [96]. În consecință, dacă pacea se poate obține numai în condițiile expuse de Rousseau, suntem condamnați la acea competiție pe care el a descris-o atât de minuțios. Întrebarea generată de această concluzie deprimantă este dacă, în pofida lui Rousseau, pacea poate fi atinsă aici și nu într-o condiție utopică. Aici trebuie să ne întoarcem la Kant.

III

Atât Rousseau, cât și Kant identifică pacea cu moralitatea; amândoi consideră că omul care respectă imperativul moralității din interiorul său trebuie să dorească pacea și că o comunitate bună se abține de la război [97]. Cu toate acestea, o deosebire profundă dintre concepțiile lor despre natura omului și despre rolul societății explică rezultatele diferite la care au ajuns în căutarea păcii. Rousseau descrie lupta între dorințele egoiste ale omului și imperativul moral ca pe o consecință a *societății*, răspunzătoare pentru dorințele sale egoiste și în care apare imperativul moral. Însă Kant vede această luptă ca pe o trăsătură permanentă a *omului* : imperativul moral acționează deja în starea de natură; tocmai acest imperativ creează datoria ieșirii din starea de natură; Kant, ca și Hobbes, și în opoziție cu Rousseau, susține că starea de natură este o stare de război tocmai din cauza dorințelor egoiste ale omului.

În consecință, Kant, spre deosebire de Rousseau pentru care societatea este *cauza* căderii omului întrucât ea frustrează și pervertește simțul moral pe care ea îl naște în el, vede societatea ca pe o *condiție* a progresului moral, deoarece ea este o premisă pentru întemeierea dreptului și pentru acțiunea morală (funcția dreptului este să elimine obstacolele din calea acțiunii morale). Însă dacă căderea nu este cauzată de societate, nici reformarea societății nu poate aduce salvarea. În societatea ideală a *Contractului social* omul reușește să-și subordoneze interesele particulare voinței generale, astfel, autoritatea și libertatea sunt reconciliate ca și drama diviziunii morale a omului, lupta între eul josnic și eul superior; problemele politice și morale

se rezolvă concomitent. Pentru Kant cea mai bună societate nu este aceea care îi face pe oameni să se comporte moral, ci aceea în care omul este liber din punct de vedere moral să se comporte aşa cum doreşte. Pacea mondială presupune state republicane, deoarece ele par să fie cele mai puţin războinice. Concepţia lui Kant despre guvernare constituţională este mai puţin pretenţioasă decât cea a lui Rousseau: aproape că afirmă opoziţia dintre societatea deschisă şi cea închisă. Pe de altă parte, întemeierea unei societăţi internaţionale constituită din republici nu elimină problema războiului aşa cum ar face-o o lume de comunităţi ale "voinţei generale": înclinaţiile rele ale omului pot să predomine şi atunci. De aici provine nevoia de garanţii legale adiţionale cu scopul de a face pacea eternă mai puţin şubredă, în absenţa republicii mondiale respinsă de Kant.

Astfel, în timp ce soluţia lui Rousseau la problema războiului este întemeierea unei societăţi juste, Kant, găsind rădăcina războiului în natura omului nu în "denaturarea" omului de către societate, nu putea realiza imperativul păcii prin întemeierea statelor ideale – în consecinţă, el a susţinut liga pentru pacea eternă. Totuşi, în situaţia în care omul rămâne liber să aleagă fie respectarea imperativului categoric, fie urmărirea impulsurilor sale egoiste, planul de pace al lui Kant nu ar fi expus decât un ţel dezirabil, dacă nu ar fi fost însoţit de o filozofie a istoriei care să transforme această concluzie morală într-un scop al istoriei. Kant susţinea, în mod paradoxal, că pacea mondială nu este favorizată de progresul moral al omului, ci de slăbiciunile sale morale şi că ea va apare nu prin eforturile deliberate ale omului, ci printr-un plan ascuns al naturii care se bazează pe doi factori imorali – catastrofele şi convergenţa intereselor egoiste. El credea că ambii factori armonizează naţiunile prin interdependenţă – exact contrariul idealului lui Rousseau.

Teoria empirică a lui Rousseau contrazicea deja principalele supoziţii ale sistemului lui Kant. În ceea ce priveşte liga statelor republicane, Rousseau subliniază că există diferenţe uriaşe între dreptul din interiorul fiecărui stat – drept sprijinit de forţa cetăţenilor – şi dreptul interstatal – drept a cărui forţă depinde mai curând de sfârşitul conflictului şi concurenţei decât invers. Argumentul lui Rousseau este că un astfel de sfârşit al conflictelor este posibil numai atât timp cât contactele între state sunt limitate – caz în care nu ar fi necesar nici un astfel de drept internaţional. Dacă aceste contacte ar fi intense – iar tocmai de intensitate depinde filozofia kantiană a istoriei – atunci liga însăşi ar deveni o arenă şi o miză pentru ambiţii conflictuale.

Una din dezvoltările din politica mondială a ultimilor doisprezece ani poate servi ca test al acestor doctrine. Oare comunitatea vest-europeană care s-a dezvoltat începând cu 1950 nu este un exemplu de ligă a statelor cu regimuri constituţionale similare care au întemeiat ceea ce un scriitor modern a numit o "comunitate a securităţii" [98], din cauza învăţămintelor trase din două războaie mondiale dezastruoase şi a convergenţei intereselor particulare, în special în comerţ şi producţie? Analiza subtilă făcută de Ernst Haas unificării Europei [99] a demonstrat că exact prin această convergenţă de interese, interese care acum se concentrează asupra instituţiilor comune pe care le-au creat europenii, s-au dezvoltat comunităţile europene. Filozofia kantiană a politicii şi istoriei este un ghid mai bun pentru pace decât respingerea de către Rousseau a filozofiei progresului şi convingerea sa evidentă că statele nu pot decât să aleagă între desfiinţarea politicii externe şi efortul de a supravieţui în competiţie ?

Mă îndoiesc că experimentul vest-european ar fi risipit perspectiva întunecată a lui Rousseau. El ar fi considerat natura acestei inițiative mult mai apropiată de ideea sa de confederație îndreptată împotriva "agresorilor nedrepți"[100] decât de idealul federal avansat de mulți optimiști de astăzi. În majoritatea problemelor care afectează interesele vitale ale participanților, supranaționalitatea dispare, iar deciziile trebuie luate într-o manieră foarte tradițională (Vezi, de exemplu, ce s-a întâmplat în timpul crizei cărbunelui din 1959, în cazul negocierilor asupra unei politici agricole comune și asupra admiterii Marii Britanii în Comunitatea Economică Europeană). Puterile legislative ale Adunării Comune sunt puține, iar puterile executive ale funcționarilor civili europeni rămân foarte limitate. Desigur, o astfel de confederație suspendă utilizarea forței între membrii săi. Cu toate acestea, motivul pentru care a apărut această oază de pace nu este apropierea de pacea mondială, ci pericolul extern care le-a unit. Există o schimbare a alianțelor în cadrul unei permanente stări de război: nimic mai puțin, dar nici mai mult. În relațiile dintre confederații (datorate tocmai persistenței stării de război), considerațiile de prestigiu și evaluările puterii contează la fel de mult ca și cooperarea pentru pace. Politicile participanților etalează destule escrocherii pentru a ajunge la conducerea comunității, destule dezacorduri asupra scopurilor, funcțiilor și instituțiilor și destule estimări divergente ale "interesului comun" pentru a face relevantă analiza pesimistă a lui Rousseau[101]. O comunitate cu un scop comun defensiv *extern* nu lichidează rivalitățile *interne* pe care competiția internațională și ciocnirea *amorurilor - proprii* le perpetuează într-o strînsă legătură.

În plus, forțele care au produs confederația nu sunt binecuvântări pure. Rousseau avea dubii în privința valorii armoniei rezultată din catastrofe. El ar fi susținut astăzi că toate câștigurile europenilor nu îndepărtează colapsul politic al Europei cauzat de cele două războaie mondiale sau nu elimină dependența Europei de Statele Unite în domeniul securității militare. El avea, de asemenea, dubii în privința contribuțiilor pe care interesele egoiste și comerciale pot să le aducă păcii. El ar fi evidențiat, de asemenea, că tocmai perspectivele de prosperitate și putere – care îi seduc pe membrii Comunității Europene și pe candidații care doresc să intre în Comunitatea Europeană – transformă o întreprindere atât de reușită într-un motiv în plus de tensiune și teamă în politica mondială în ansamblu. Cei care sunt lăsați în afară sunt jigniți de excluderea lor; cei care vor să intre produc diviziuni între cei care sunt deja înăuntru. Cei care nu fac parte din Comunitatea Europeană protestează împotriva discriminării. Membrii Comunității avertizează asupra pericolului dizolvării. La urma urmei, conflictul militar este numai un aspect al stării de război așa cum o descrie Rousseau. El a considerat lăcomia o sursă importantă de tulburări capabilă să determine statele să se slăbească reciproc – intenție care este esența stării de război.

IV

Este imposibil ca cei care studiază relațiile internaționale contemporane să nu audă, în spatele ciocnirilor de interese și ideologii, un fel de dialog permanent între Rousseau și Kant. Kant a propus un ideal al organizării păcii la nivel mondial care, la drept vorbind, corespunde cu imperativul categoric al autonomiei, care

supravieţuieşte în inima omului; acest imperativ nu va fi respectat atât timp cât războiul îl va împiedică pe om să fie propriul său stăpân. Departe de a etala optimismul facil şi subevaluarea conflictului în care au căzut mai târziu liberalii, Kant face portretul unei lumi constrânsă să fie paşnică de conflict şi de lăcomie; dacă speranţa progresului este o datorie impusă de imperativul autonomiei, aşteptarea unui progres liniar este o eroare gravă. Rousseau susţine totuşi că tocmai relaţiile dintre naţiuni generează conflictele; că în cazul în care este imposibil ca aceste relaţii să ia sfârşit, singurele remedii sunt formulele fragile de moderare şi că încercarea de eliminare a violenţei este insuficientă, deoarece ea este expresia tendinţelor care constituie însăşi esenţa politicii internaţionale – un aspect important pe care analiştii contemporani şi organismele internaţionale au tendinţa de a-l uita, obsedaţi fiind de monstrul nuclear. El ne reaminteşte că nu există nici o garanţie asupra capacităţii naţiunilor de a rămâne proprii lor stăpâni, din cauză că însăşi competiţia poate oricând să devină cel mai nemilos tiran. Aşa cum nu există nici o cale de mijloc între voinţa generală a democraţiei austere şi *"le Hobbisme le plus parfait"* [102], la fel, nu există un adăpost trainic între starea de război şi utopia comunităţilor izolate: există doar diferenţe de grad în intensitatea luptei. Astfel, cetăţenii sunt condamnaţi să rămână într-un *système mixte* care ameninţă permanent reconcilierea dreptului şi a forţei pe care încearcă să o înfăptuiască *Contractul social.*

Dificultatea omului politic este că el *trebuie* să participe la jocul competiţiei internaţionale din care nu poate scăpa decât în mod excepţional şi, în acelaşi timp, el nu *ar trebui* să piardă din vedere idealul lui Kant. El nu ar trebui să abandoneze speranţa unei comunităţi mondiale viitoare, dar nu poate acţiona ca şi cum aceasta ar exista deja. Astfel, sarcina sa este cel puţin la fel de apropiată de cuadratura cercului ca şi misiunea pe care şi-a propus-o Rousseau în *Contractul social*: cum să lupţi pentru interesul particular al naţiunii astfel încât să nu periclitezi eventuala reconciliere a intereselor naţionale fără de care nici o "comunitate internaţională" nu ar putea să apară vreodată. Numai atunci când politicienii reuşesc acest lucru, tirania conflictului mondial este micşorată. Succesul total nu poate avea forma unui Leviathan mondial care nu ar fi decât artificial sau arbitrar. Cu toate că succesul total necesită, în viziunea lui Rousseau, o lume pe care evoluţia istoriei a eliminat-o, orice altceva, cu excepţia succesului total, nu poate fi decât o slăbire temporară a acelui flagel care, ca în Oran-ul lui Camus, poate oricând să trezească şobolanii şi să-i trimită să moară într-un oraş fericit.

Note

1. Vezi povestea ciudată a manuscrisului lui Rousseau despre federaţii în J. L. Windenberger, *La République confédérative des petits États* (Paris, 1899), cap. 2.

2. O discuţie care cu toate că este incidentală unei analize generale a politicii lui Rousseau, este totuşi admirabilă: Iring Fetscher, *Rousseaus politische Philosophie* (Neuwied, 1960), cap. 4.

3. Arnold Wolfers şi Laurence W. Martin, editori, *The Anglo-American Tradition in Foreign Affairs* (New Haven, 1956), p. XIII.

4. Prima schiţă a *Contractului social* în C. E. Vaughan, *The Political Writings of J. J. Rousseau* (Cambridge, Eng., 1915), I, 447 ff. Ediţia lui Vaughan ne ajută

cel mai mult în datarea numeroaselor scrieri politice ale lui Rousseau, deseori fragmentare. Multe din trimiterile mele sunt la fragmente fără titlu, care sunt asamblate în această carte, caz în care am citat doar paginile în care apar în ediția Vaughan întrucât în acest mod ele pot fi identificate cel mai ușor.

5. Vezi *Spiritul legilor*, cartea I. Pentru o analiză minuțioasă a concepției lui Montesquieu despre starea de natură și legile rațiunii care sunt anterioare legilor pozitive vezi Raymond Aron, *Les Grandes Doctrines de sociologie politique* (mimeo.; Paris, 1960), p. 42–55. Două diferențe importante disting starea de natură a lui Rousseau de cea a lui Montesquieu: (1) în starea de natură a lui Montesquieu există deja legile rațiunii, pe care el le numește " relații de dreptate anterioare legilor pozitive" și care sunt pentru oameni standarde morale și țeluri – pe lângă "legea naturală" derivată din natura omului în starea de natură (autoconservare, sociabilitate, etc.). În starea de natură a lui Rousseau există numai ultima (autoconservarea și compasiunea). În această privință Montesquieu este mai aproape de Locke, iar Rousseau de Hobbes. (2) Pentru Montesquieu starea de natură nu este decît un stadiu de început al dezvoltării omului; pentru Rousseau ea reprezintă o stare de libertate și fericire care face ca societatea să apară drept cauză a căderii omului și care nu poate fi recapturată decît sub aspectul cu totul nou al autonomiei morale și al stării civile drepte. (Dimpotrivă, starea de natură a lui Hobbes exprimă o analiză a naturii umane care rămîne validă în societatea civilă în situația în care ultima nu are ca rezultat nici progresul moral, nici decăderea morală, ci doar siguranța fizică.)

6. *Discursul asupra inegalității*, Vaughan, I, 159 ff., 203 ff.

7. *Ibid.*, p. 203; și *Economie Politique*, Vaughan, I, 293–94.

8. *Ibid.*, p. 305–6.

9. *Spiritul legilor*, cartea I, sfârșitul cap. 2. În consecință, și paradoxal, întemeierea societății civile este considerată benefică atât de Montesquieu, cât și de Hobbes: primul o vede ca rezultat al înclinațiilor sociale ale omului și ca remediu al defectelor vechii societăți (*cf.*Locke); ultimul o vede ca șansa omului de evitare a morții violente. Rousseau, pe de altă parte, vede în majoritatea societăților civile o perpetuare a căderii omului.

10. Vaughan, I, 138.

11. *Discursul asupra inegalității*, Vaughan, I, 173 ff. Vezi, de asemenea, Rousseau, *Essai sur l'origine des langues (Oeuvres Complètes*, Paris, 1905, vol. I).

12. Din nou foarte aproape de Montesquieu. Vezi *Spiritul legilor*, cartea I, cap. 3.

13. *Discursul asupra inegalității*, Vaughan, I, 179 ff.

14. Prima schiță din *Contractul social*, Vaughan, I, 448–49.

15. *Ibid.*, p. 447. Proprietatea, pe care Rousseau o indică în al doilea *Discurs* ca un factor crucial de inegalitate și, în consecință, de violență, nu ar trebui să fie văzută ca o *cauză* a războiului, ci ca o *consecință* a "lăcomiei" și insecurității care domină oamenii după ce izolarea lor originară a luat sfârșit.

16. Hobbes, *Leviathan*, cap. 13,17.

17. *Ibid.*, cap. 13.

18. Montesquieu, *op. cit.*, cap. 3.

19. Vezi Vaughan, I, 300; *Leviathan*, cap. 13.

20. Vaughan, I, 313.

21. Montesquieu, *op. cit.*, cap. 3 și cartea X, cap. 2, 3.

22. Vaughan, I, 312–13.

23. *Discursul asupra inegalităţii*, Vaughan, I, 203 ff.; prima schiţă a *Contractului social*, Vaughan, I, 447 ff. şi *Proiectul pentru Corsica*, Vaughan, II, 308 ff.

24. *Discursul asupra inegalităţii*, Vaughan, I, 178.

25. *Ibid.* şi Vaughan, I, 297. Destul de ciudat, Proudhon, care a cheltuit atât de mult timp atacându-l pe Rousseau, îl urmează foarte strâns în volumul II din *La Guerre et La Paix*: găsim aici acelaşi atac asupra lăcomiei, proprietăţii şi inegalităţii ca şi în al doilea *Discurs* al lui Rousseau; războiul este văzut ca rezultat al disputelor asupra bogăţiei care apar datorită sfârşitului abundenţei primitive şi "rapacităţii sumbre" care domină societăţile după dispariţia cumpătării originare a omului.

26. *Discursul asupra inegalităţii*, Vaughan, I, 180 şi Vaughan, I, 294; II, 29.

27. *Discursul asupra inegalităţii*, Vaughan, I, 297–98.

28. Vaughan, II, 29.

29. *Starea de război*, Vaughan, I, 297–98.

30. *Ibid.*, p. 298–99.

31. *Discursul asupra inegalităţii*, Vaughan, I, 182. Se poate observa din cele de mai sus că Rousseau găseşte cauzele războiului nu numai în structura unui mediu al suveranităţilor în conflict, ci şi, de asemenea, în natura coruptă a statelor existente şi în "înclinaţiile rele" ale omului, ultimele nedatorându-se naturii sale originare, ci "căderii" pe care a determinat-o societatea şi pe care au perpetuat-o aproape toate statele.

32. Vaughan, I, 295, 365.

33. Vaughan, I, 304–6; *Emile*, Vaughan, II, 158.

34. Vaughan, II, 147.

35. *Discursul asupra inegalităţii*, Vaughan, I, 179–81.

36. *Critica proiectului lui St. Pierre*, Vaughan, I, 389 ff.

37. Kant, "Idea for a Universal History" , în *The Philosophy of Kant*, C. J. Friedrich, editor, (New York, 1959), p. 128.

38. *Discursul asupra inegalităţii*, Vaughan, I, 182.

39. Vaughan, I, 365. Omul nu a fost "inamicul omenirii" nici în starea originară de natură, când el era o fiinţă paşnică şi nici chiar în societatea *de facto* când contactele sale cu ceilalţi erau, probabil, sângeroase, însă aveau o amploare limitată; vezi Vaughan, I, 453.

40. Vaughan, I, 374.

41. Vaughan, I, 300.

42. Vaughan, I, 371 ff.

43. Vaughan, I, 304–5. Compară cu Aron, *Peace and War*, cap. 23.

44. Vaughan, II, 308.

45. Vaughan, I, 299.

46. Vaughan, I, p. 389, 391, 392.

47. De exemplu, afacerea U-2 în 1960 sau insistenţa Statelor Unite în străpungerea zidului sovietic al secretului; includerea de către Uniunea Sovietică în toate planurile sale de dezarmare a unor propuneri care urmăresc demontarea bazelor militare americane din străinătate.

48. Vezi Hoffmann, "Les règles du jeu", *Les Cahiers de la République*, martie, 1962.

49. Vaughan, I, 390–91.

50. Vaughan, I, 391.

51. Cea mai strălucitoare analiză contemporană poate fi găsită în "Introducerea" și "Nota finală" din cartea lui Aron: *"Peace and War"*. Argumentele lui Rousseau și Aron contrazic credința în moderație pe care adepții " interesului național" au proclamat-o atât de des în ultimii ani ca normă a politicii externe.

52. Vaughan, I, 391.

53. *The Legal Community of Mankind* (New York, 1954), în special p. 199.

54. Vaughan, I, 388.

55. Vaughan, I, 396.

56. Un studiu a subliniat în mod just cele trei motive principale pentru care au eșuat toate negocierile pentru dezarmare: dorința statelor care au fost depășite de alți concurenți de a-i ajunge din urmă, temerile de securitate și dificultățile aplicării. Evan Luard, *Peace and Opinion* (Oxford, 1962), cap 2.

57. Compară cu Arnold Wolfers, "The Pole of Power and the Pole of Indifference", *World Politics*, IV (octombrie, 1951), 39–63.

58. Vaughan, I, 297.

59. Ceea ce am încercat să fac eu în: "Du Contrat Social,ou le mirage de la volonté générale", *Revue Internationale d' Histoire Politique et Constitutionnelle*, octombrie, 1954, p. 288-315.

60. Waltz, *op. cit.*, p. 232.

61. *Ibid.*, p. 185–86.

62. *Discursul asupra inegalității*, Vaughan, I, 180–81.

63. Vaughan, I, 450–51.

64. Sau, mai precis, ea va rezerva monopolul utilizării legitime a forței pentru statul mondial.

65. *Discursul asupra inegalității*, Vaughan, I, 182.

66. Vaughan, II, 31 (și în general cartea I, cap. 4 din *Contractul social).*

67. Vezi raționamentul în Windenberger, *op. cit.*, cap. 6.

68. Vezi Vaughan, I, 484 ff.; II, 56 ff., 64 ff., 154, 442–43.

69. Vaughan, II, 66.

70. Vezi Hoffmann, "Areal Division in the Writings of French Political Thinkers", în A. Maass, editor, *Area and Power* (Chicago, 1959), p. 120-24.

71. Vaughan, I, 182; II, 144–45. Vezi, de asemenea, pasajul asupra lui Socrate și Cato din *Economie Politique*, Vaughan, I, 251–52.

72. Iring Fetscher, *op. cit.*, p. 194 ff.

73. Vaughan, II, 319.

74. Vaughan, II, 319, 348 ff., 431 ff.

75. Vaughan, II, 144.

76. Vaughan, II, 129.

77. Vaughan, I, 389–92.

78. Vaughan, II, 486–92.

79. Vaughan, I, 251. Vezi Fetscher, *op. cit.*, p. 62 ff.

80. Vaughan, I, 217; II, 319, 344-45, 441.

81. Vaughan, II, 434 ff.; Fetscher, *op cit.*, p.194 ff.

82. Vezi în special Vaughan, II, 437 ff.

83. Vaughan, II, 346–47. Vezi, de asemenea, remarcabilul pasaj: "În tot ceea ce depinde de munca umană trebuie să eliminăm cu grijă mașinile și invențiile

capabile să scurteze durata muncii, să reducă numărul muncitorilor şi să producă aceleaşi rezultate cu un efort mai mic." Vaughan, I, 320.

84. *Op. cit.*, p. 241 ff.

85. Vaughan, II, 145.

86. Vaughan, II, 353. Abundenţa nu înseamnă aici bunăstarea care provine din bogăţia personală, ci aceea din munca cetăţenilor: "toţi oamenii trebuie să trăiască, dar nimeni nu trebuie să se îmbogăţească. ... Sărăcia a crescut în Elveţia numai după ce banii au început să circule." Neîncrederea lui Rousseau în comerţ şi finanţe străbate *Contractul social*, al doilea *Discurs* şi *Proiectul pentru Corsica*: corsicanii sunt invitaţi să fie un popor de ciobani, deoarece independenţa constă în independenţa agricolă; bogăţia constă în comerţ, însă bogăţia aduce dependenţa. Vaughan, II, 311,322, 330.

87. Vaughan, I, 452.

88. Vaughan, I, 138.

89. Vaughan, I, 494.

90. Aici, din nou, Rousseau a învăţat multe de la Montesquieu. Vezi *Spiritul legilor*, Cartea a IX-a, cap. 1–3. Asupra confederaţiilor lui Rousseau vezi discuţia lui Vaughan, I, 95 ff.

91. Vaughan, II, 159.

92. Vezi Windenberger, *op. cit.*, p. 143–44.

93. Vaughan, I, 387; II, 158.

94. Vaughan, II, 50.

95. Vaughan, I, 300 ff.

96. *Oeuvres*, IX, 287; Vaughan, II, 146.

97. Asupra filozofiei kantiene a păcii vezi C.J. Friedrich, *Inevitable Peace* (Cambridge, Mass., 1948) şi admirabilul studiu al lui Pierre Hassner :"Les Concepts de guerre et de paix chex Kant", *Revue française de science politique*, Vol. 11 (septembrie, 1961). Am urmat demonstraţia lui Hassner.

98. Vezi Karl Deutsch *et al., Political Community and the North Atlantic Area* (Princeton, N. J., 1957).

99. *The Uniting of Europe* (Stanford, Calif., 1958); "The Challenge of Regionalism", *International Organization*, Vol. 12 (toamna, 1958).

100. Vaughan, II, 158.

101. Compară cu Aron, *Peace and War*, p. 729 ff.

102. Vaughan, II, 161.

3

Raymond Aron şi teoria relaţiilor internaţionale

I

Anvergura operei lui Raymond Aron i-a descumpănit permanent pe comentatorii şi discipolii săi. Mai multe lucrări nepublicate vor fi, probabil, tipărite în viitorul apropiat. Oricum, moartea lui Raymond Aron face posibilă, în sfârşit, studierea amănunţită a contribuţiei sale ştiinţifice şi separarea celor două activităţi pe care el le-a practicat laolaltă şi nu le-a separat niciodată complet: jurnalismul sau comentariile evenimentelor curente pe care el credea că are datoria să le clarifice şi să le interpreteze şi scrierile teoretice, lucrări ale unui filozof al istoriei care era, de asemenea, un sociolog al societăţilor contemporane şi un critic al gândirii sociale şi politice a celor mai importanţi autori din istorie.

Singurul scop al acestui eseu este evaluarea contribuţiei ştiinţifice a lui Raymond Aron la teoria relaţiilor internaţionale. Voi lăsa astfel, deoparte, cărţi sau părţi din cărţi care tratează, în primul rând, probleme curente şi nu voi examina nici acea parte a operei sale care are forma naraţiunii istorice, de exemplu, părţi mari din *The Imperial Republic*. Nu voi discuta nici primul volum din *Clausewitz,* care aparţine domeniului criticii de idei şi nici nu voi repeta ceea ce am scris cu 30 de ani în urmă în recenzia mea detaliată la *Peace and War*, la scurt timp după publicarea acestei capodopere în Franţa (Hoffmann, 1965). Totuşi, la sfârşitul acestui eseu, discut o apariţie postumă în care el îşi reexaminează principalele sale concepte şi contribuţii.

Este imposibil ca cei care recitesc opera enormă a lui Raymond Aron să nu fie impresionaţi de originalitatea sa. El era original în comparaţie cu mai vechii cercetători francezi. Până la începutul anilor '50 politica externă şi relaţiile între state au fost proprietatea istoricilor, juriştilor şi, într-o măsură mai mică, a economiştilor. Raymond Aron este cel care, în Franţa, aproape singur, a creat o disciplină autonomă a relaţiilor internaţionale la întretăierea istoriei, dreptului şi economiei, dar şi, de asemenea, a ştiinţei politice şi sociologiei. Această disciplină, aşa cum a conceput-o el, era alcătuită dintr-un sistem coerent şi riguros de întrebări care urmăreau să facă inteligibile regulile constante şi formele schimbătoare ale unui tip specific şi original de acţiune socială: comportamentul pe scena mondială al agenţilor unităţilor aflate în competiţie, adică al diplomaţilor şi soldaţilor. El a numit acest comportament strategico-diplomatic. Legile şi formele acestui comportament fusese deja studiate, de-a lungul aceloraşi ani, de colegi importanţi ai lui Aron din Statele Unite. În toate cărţile şi articolele sale el nu a încetat niciodată să dialogheze cu colegii săi americani, în special cu Hans Morgenthau, gânditorul german *émigré,* a cărui influenţă atât asupra mediului academic, cât şi asupra practicanţilor din Statele Unite a fost enormă. De asemenea, el a schimbat idei cu Henry Kissinger care era atât un cercetător, cât şi un practicant. Dar chiar şi în comparaţie cu specialiştii americani în relaţii internaţionale Aron apare uimitor de original. Aşa cum vom vedea, concepţia sa era mult mai cuprinzătoare, construcţiile

sale erau mult mai flexibile (de aici provin numeroasele critici ale autorilor americani în nevoie disperată de certitudine), iar analizele sale uneori le-au precedat pe cele care au apărut de această parte a Atlanticului.

II

Ambiţia lui Raymond Aron era de două ori paradoxală – însă el era un maestru al paradoxurilor –, iar gândirea sa era atât îndrăzneaţă, cât şi modestă. Ce ar fi putut să fie mai îndrăzneţ decât hotărârea sa de a oferi o teorie generală, pornind de la trăsăturile specifice ale relaţiilor internaţionale: „multiplicitatea centrelor autonome de decizie şi, de aici, riscul războiului" (Aron, 1962:28) sau, într-o altă formulare, „legitimitatea şi legalitatea recurgerii actorilor la forţa armată" (Aron, 1972:363). De aici decurg mai multe trăsături importante. Mai întâi, toţi actorii trebuie să respecte o regulă imperativă de comportament: „nevoia de calculare a mijloacelor" (Aron, 1962:28). În al doilea rând, el a dedus din punctul său de pornire şase probleme fundamentale pentru studiul constelaţiilor diplomatice. Trei erau probleme obiective: anvergura domeniului, constelaţia relaţiilor de putere în acest domeniu şi tehnicile şi tehnologia războiului. Existau, de asemenea, trei probleme subiective sau „ideologico-politice": recunoaşterea sau nerecunoaşterea reciprocă între actori, relaţia între politica internă şi cea externă şi semnificaţia şi scopurile politicii externe. În al treilea rând, el a formulat soluţiile sale de durată la aceste probleme prin intermediul studiului sistemelor internaţionale şi al tipologiei acestor sisteme. El a definit sistemele ca medii organizate pentru şi prin intermediul competiţiei între unităţi, iar distincţia sa cheie este între sisteme multipolare şi bipolare.

Analiza sistemelor era la modă şi se dezvoltase în Statele Unite către sfârşitul anilor '50. Însă abordarea lui Raymond Aron era originală din două puncte de vedere. Pe de o parte, întrucât el porneşte de la *distinctivitatea* relaţiilor internaţionale, de la diferenţa fundamentală între politica externă şi politica internă, între tipul ideal de comportament diplomatico-strategic (nici o putere deasupra unităţilor, puţine valori comune sau deloc) şi tipul ideal de comportament intern sau, pentru a spune aşa, civil, el are o grijă deosebită în a utiliza numai concepte caracteristice pentru relaţiile internaţionale. În contrast, colegii săi americani au recurs deseori la "concepte care pot fi utilizate, de asemenea, şi în alte domenii decât cel al afacerilor internaţionale" (Aron, 1972:362), aşa cum sunt puterea şi conflictul. Raymond Aron indică întotdeauna cu grijă diferenţa dintre „politica de putere" care se desfăşoară într-un mediu dominat de riscul recurgerii la forţă de către unităţile competitoare şi utilizarea puterii coercitive în cadrul unei comunităţi interne de un stat care are (pentru a folosi definiţia lui Weber) monopolul legitim al acestei puteri. De asemenea, el distinge tensiunile şi conflictele – materia primă a oricărei societăţi – de războaie, care sunt conflicte violente între unităţi politice. Pe de altă parte, concepţia despre sisteme, dezvoltată de Raymond Aron şi opinia sa despre capacitatea lor de a constrânge sau de a determina elementele constitutive ale sistemului, unităţile, sunt cu mult mai modeste decât, de exemplu, pretenţiile lui Morton Kaplan despre dominaţia sistemului.

Voi prezenta în continuare cealaltă latură, poate cea mai interesantă, a întreprinderii sale teoretice. Nimeni nu a demonstrat mai convingător decât el că, în domeniul relaţiilor internaţionale, întemeierea unui „sistem ipotetico-deductiv în care relaţiile între termeni sau variabile iau o formă matematică" (Aron, 1972:358) este imposibilă. Acest lucru se întâmplă deoarece, spre deosebire de alte tipuri de acţiune socială, comportamentul diplomatului şi al soldatului nu are un „scop raţional" (Aron, 1962:28) comparabil cu scopul unui jucător de fotbal (câştigul) sau cu ţelurile actorilor economici (maximalizarea satisfacţiilor). De aici urmează mai multe concluzii. Mai întâi, teoria nu poate să depăşească prea mult o „analiză conceptuală" al cărei obiectiv este „definirea unei specificităţi a subsistemului, enumerarea variabilelor principale şi formularea de ipoteze asupra funcţionării sistemului" (Aron, 1972:366–367). În al doilea rând, separarea acestei teorii abstracte sau a acestei conceptualizări de studiul concret sociologic şi istoric şi a logicii comportamentului de caracteristicile specifice ale actorilor este mult mai dificilă decât în cazul teoriei economice. Numai studiul concret ne poate ajuta să facem inteligibile comportamentul actorilor, calcularea forţelor şi mizele conflictelor. Pentru a înţelege un sistem internaţional, nu putem considera, pur şi simplu, drept reguli ale jocului entităţi abstracte sau variabile numite *x, y* sau *z;* trebuie să cunoaştem care sunt trăsăturile distinctive ale statelor naţionale bine diferenţiate. Acesta este motivul pentru care sistemele sunt „în sensul epistemologic al termenului, nedefinite"; „asasinarea industrială a milioane de evrei de către nazişti nu poate fi dedusă ca o consecinţă inevitabilă din nici o teorie" (Aron, 1972:368); nu pot fi deduse nici acele relaţii transnaţionale dintre individuali sau acele tranzacţii interstatale din comunităţi care constituie comerţul paşnic. Cu alte cuvinte, conceptualizarea lui Raymond Aron duce la teoria a ceea ce Jean-Jacques Rousseau a numit „stare de război", nu la teoria societăţii transnaţionale sau a sistemului economic mondial care urmează alte reguli şi altă logică. Chiar şi în cadrul domeniului său foarte limitat şi legitim teoria stării de război nu permite înţelegerea comportamentului actorilor.

Atunci când Aron tratează acest comportament, analiza sa pare să aparţină şcolii realiste, cea mai ilustră şi mai venerabilă şcoală a relaţiilor internaţionale. Printre membrii ei îl regăsim pe adevăratul părinte fondator al studiului afacerilor interstatale Tucidide ca şi pe Machiavelli, Hobbes, Max Weber (pe care Raymond Aron îl admira atât de mult) şi, dintre contemporani, pe E.H.Carr, Hans Morgenthau, Reinhold Niebuhr şi George Kennan. Toţi „realiştii" sunt de acord asupra următoarelor puncte: nevoia calculării forţelor de către unităţi, rolul decisiv al forţei între componentele puterii, permanenţa ambiţiilor naţionale şi a ameninţărilor la adresa supravieţuirii, imperativul unui echilibru al puterilor, imposibilitatea unei „etici a legii" şi a păcii prin intermediul legii, înţelepciunea unei etici a responsabilităţii în locul unei etici a convingerii, importanţa factorilor geopolitici în definiţia scopurilor statelor, rolul preponderent al statelor în rândul tuturor actorilor de pe scena mondială şi posibilitatea conceptualizării politicii mai degrabă ca „inteligenţa unui stat personificat" (un concept pe care Aron l-a împrumutat de la Clausewitz) decât ca inteligenţa unei clase, ca ideologie sau ca un proces birocratic complex şi nedeterminat.

Cu toate acestea, dacă îl comparăm pe Raymond Aron cu ceilalţi realişti, descoperim patru serii de diferenţe. Cea mai importantă este conceptuală. Pe de o

parte, aşa cum am indicat deja, Aron se desparte de Machiavelli, Hobbes şi Morgenthau. El refuză să vadă în urmărirea puterii esenţa întregii politici; distinge cu grijă politica externă de politica internă şi puterea ca mijloc de puterea ca scop. Pe de altă parte, în cadrul domeniului specific al relaţiilor internaţionale Aron se îndoieşte de conceptele generale care, la prima vedere, par să sesizeze specificitatea comportamentului strategico-diplomatic, dar care, atunci când sunt folosite, se dovedesc echivoce şi periculoase. Acesta este motivul pentru care el a criticat aspru noţiunea de interes naţional, care este piatra unghiulară a teoriei lui Morgenthau. El a văzut în ea o formulă derivată din „practica şi teoria epocilor fericite" de-a lungul cărora a existat „un cod nescris a ceea ce era legitim sau nelegitim", în timp ce în perioada epocilor revoluţionare „nici un stat nu îşi limitează obiectivele sale la interesul naţional aşa cum a fost definit de Mazarin sau de Bismarck" (Aron, 1972:475); în aceste perioade interesul naţional se defineşte, în esenţă, în termeni ideologici.

În al doilea rând, critica făcută de Aron conceptelor excesiv de abstracte sau simpliste este legată de o trăsătură crucială a înţelegerii sale unice a realismului. El se înrudeşte cu Tucidide şi, pentru a spune aşa, cufundă teoria în istorie pentru a preveni ca teoria să depăşească vreo dată învăţăturile istoriei şi să devină mai rigidă şi mai prescriptivă decât permite istoria. În această privinţă, contrastul dintre Aron şi teoreticienii americani este uimitor. El nu împărtăşeşte nici ambiţiile lor normative şi nici credinţa lor în posibilitatea prezicerii evenimentelor. De asemenea, el doreşte să supună conceptele generale criteriilor şi criticii istoriei. Pentru Aron misiunea teoriei este atât să completeze, cât şi să poată fi introdusă în „sociologia istorică" a relaţiilor internaţionale. Aceasta deoarece istoria este cea care demonstrează natura nedeterminată a sistemelor. Aron a respins întotdeauna determinismul şi tezele moniste care încearcă să explice fenomene complexe prin intermediul unui singur factor (Aron, 1983:293). El a căutat întotdeauna să distingă cauzele mai adânci ale evenimentelor de accidente şi să arate în ce mod se desfăşoară conjuncţia diferitelor serii istorice. „Cursul relaţiilor internaţionale rămâne în cel mai înalt grad istoric în toate înţelesurile acestui termen: schimbările sunt neîncetate, sistemele, multiple şi fragile, suferă efectele tuturor transformărilor, iar deciziile unui singur om sau ale câtorva pun în mişcare milioane de oameni şi provoacă mutaţii ireversibile" (Aron, 1972:379–380). În *The Century of Total War* (Aron, 1951), cartea în care el analizează originile şi dinamica primului război mondial, el a demonstrat extrem de pătrunzător modul în care „un eşec diplomatic" şi o „surpriză tehnică" s-au suprapus pentru a produce o catastrofă pe care nu a dorit-o nimeni, un „război hiperbolic" pe care nu îl prevăzuse nimeni. Mulţi ani mai târziu, în cartea sa asupra diplomaţiei americane, el a demonstrat încă o dată atât natura inevitabilă a războiului rece, cât şi caracterul mai mult accidental al multora din evoluţiile sale.

O a treia diferenţă importantă se referă la ideea întâietăţii politicii externe pe care o regăsim la atât de mulţi „realişti". Kenneth Waltz, care poate fi identificat cu şcoala realistă şi care a încercat să construiască cât mai riguros posibil fundaţiile unei teorii a relaţiilor internaţionale (Waltz, 1979), a urmărit reducerea teoriei la studiul relaţiilor dintre „structura" sistemului (definit ca distribuţia puterii între unităţi) şi relaţiile dintre aceste unităţi. Această abordare exclude luarea în consideraţie

a tuturor subsistemelor constituite de regimurile politice şi economice prin intermediul relaţiilor sociale şi al ideologiilor din cadrul societăţilor. Chiar dacă, aşa cum face în *The Imperial Republic*, Aron tratează uneori foarte sumar sau superficial determinanţii interni ai politicii externe, el a susţinut că „teoria relaţiilor internaţionale nu include, nici chiar în abstract, o discriminare între variabile endogene şi exogene" (Aron, 1972:371). Distincţia crucială între sisteme omogene şi eterogene, împrumutată de Aron de la autorul grec P. Papaligouras, este dictată „de similaritatea sau, dimpotrivă, de ostilitatea regimurilor care există în cadrul statelor." (Aron, 1972:371). Această distincţie decurge din ideea că „comportamentul extern al statelor nu este determinat numai de raportul de forţe" (Aron, 1962:108); obiectivele sunt, cel puţin parţial, fixate de natura regimului şi de ideologia sa. Rezultatul conflictelor limitate din era nucleară nu mai este dictat numai de raportul de forţe. În acest sens stau mărturie rezultatele războiului din Vietnam; în Vietnam înfrângerea militară a puterii mai mari a fost determinată de imposibilitatea atingerii unui ţel politic: constituirea unui guvern sud-vietnamez capabil să se apere singur (Aron, 1972:548). Atunci când analizează ponderea condiţiilor interne în relaţiile internaţionale, Aron subliniază în principal două puncte. Unul este importanţa naturii regimului. Contrar a ceea ce au spus câţiva pseudorealişti, politica externă a Uniunii Sovietice, conform lui Aron, se deosebeşte profund de aceea a Rusiei ţariste (Aron, 1972:433). Începând chiar cu *Le grand schisme* (Aron, 1948), Aron a studiat cu grijă particularităţile politicii externe sovietice şi diferitele sale interpretări. Celălalt punct se referă la legătura strânsă dintre războaiele civile şi războaiele interstatale – o idee care îl apropie din nou de Tucidide: „nu se poate imagina o diplomaţie nonviolentă atât timp cât nu s-a eliminat violenţa din politica interstatală" (Aron, 1962:717).Acesta este motivul pentru care el a fost atât de interesat de teoria şi practica războaielor revoluţionare (în special în capitolele despre Lenin şi Mao, în al doilea volum din *Clausewitz)* şi de factorii conflictului intern din Orientul Mijlociu, cea mai periculoasă zonă de tulburări.

Ultima diferenţă între Aron şi „realiştii" contemporani se referă la relaţiile dintre sistemul interstatal şi sistemul economic mondial. În privinţa sistemului economic mondial realiştii au tins, în general, fie să îl neglijeze, fie să îi nege autonomia în cadrul relaţiilor internaţionale. În măsura în care economia mondială, ca în sec. al XIX-lea, părea să ţină, esenţialmente, mai degrabă de domeniul societăţii transnaţionale, adică al relaţiilor de schimb între indivizi şi grupuri private, decât de domeniul relaţiilor interstatale, realiştii au ignorat-o. Realiştii au asimilat sistemul economic mondial comportamentului strategico-diplomatic în măsura în care relaţiile dintre state formau partea fundamentală a acestui sistem, aşa cum s-a întâmplat în perioada erei mercantile: analiza făcută de ei economiei mondiale proceda astfel mai degrabă în termeni de putere decât de bogăţie, de câştiguri de sumă zero decât de creştere şi de conflict pentru resurse decât de cooperare şi comerţ. Ceea ce conta erau regulile jocului impuse de cel mai puternic stat în propriul său interes.

Aron nu a scris niciodată un studiu sistematic al ordinii economice mondiale comparabil cu *Peace and War*. Însă uneori el a tratat această problemă şi a ajuns la concluzii infinit mai subtile decât realiştii. Pe de o parte, şi el a înţeles că chiar şi în perioada erei liberale regulile jocului monetar şi comercial erau fixate de către Marea Britanie care era puterea economică dominantă; însă, pe de altă parte, el a

recunoscut că în măsura în care economia mondială face parte din relaţiile interstatale, ea este, cu toate acestea, parţial independentă de sistemul diplomatico-strategic. Logica comportamentului puterii dominante – Anglia în sec. al XIX-lea sau Statele Unite după 1945 – nu este o simplă anexă a logicii puterii militare. Regulile economiei mondiale nu pot fi reduse la regulile cvasibelicoase ale mercantilismului; sistemul standardului de schimb pe bază de aur şi, mai târziu, sistemul Bretton Woods au permis rivalilor Angliei la început şi apoi ai Statelor Unite să prospere şi să se dezvolte.

Aceste remarci ale lui Aron nu coincid nici cu teoriile „şcolii interdependenţei", adică ale neorealiştilor americani care demonstrează, de asemenea, diferenţa dintre acţiunea strategică legată de utilizarea forţei şi acţiunea economică întreprinsă (nu numai de state, ci şi de alţi actori, cum sunt întreprinderile multinaţionale şi organizaţiile internaţionale) în arii în care recurgerea la forţă nu are nici un sens. Diferenţa dintre pionierii teoriei interdependenţei şi Aron se datorează mai puţin unui dezacord în privinţa acestei teorii decât scepticismului lui Aron faţă de ceea ce s-ar putea numi ideologia fundamentală din spatele teoriei, ideologia „dispariţiei statelor suverane" (Aron, 1976:284), a unui gen de pacificare graduală a relaţiilor internaţionale prin intermediul extinderii către domeniul „interdependenţei complexe", a scăderii treptate a importanţei sistemului diplomatico-strategic şi a reglementării crescânde a ordinii mondiale graţie „regimurilor internaţionale". Conform lui Aron, constrângerile care limitează suveranitatea unor actori fie sunt acceptate în mod voluntar (adică nu ireversibil) de aceste state (de exemplu, piaţa mondială deschisă), fie, altminteri, sunt impuse de statele mai puternice; societatea internaţională este dominată întotdeauna de sistemul interstatal bazat pe calculele forţei, chiar dacă, în afacerile obişnuite, un război major a devenit mai puţin probabil, iar restricţiile impuse de interdependenţa economică sunt foarte vizibile.

Astfel, relaţia lui Aron cu realiştii puri şi cu neorealiştii este complexă, însă opoziţia sa faţă de concepţia marxist-leninistă şi faţă de genul de marxism diluat reprezentat de „şcoala dependenţei" este foarte clară. Aşa cum el a criticat conceptul de interes naţional, a demontat de nenumărate ori teoria leninistă a imperialismului. Aron a demonstrat slăbiciunea raţionamentului lui Lenin (o înlănţuire de postulate, fiecare aflându-se în contradicţie cu faptele şi, nefiind legat, în mod necesar, de celelalte postulate). De asemenea, el a notat că fenomenele pe care această teorie pretindea că le explică – cuceriri coloniale sau războaie între puterile imperiale – ar putea fi explicate de alţi factori, aşa cum este competiţia diplomatico-strategică. Aceeaşi respingere a unei „dialectici inexorabile care este mai puternică decât oamenii" în locul studierii „acţiunii unor anumiţi oameni şi a unor anumite interese" (Aron, 1972:499) este evidentă în critica făcută de Aron teoriei exploatării periferiei de către centru. Această teorie i se pare de două ori discutabilă în măsura în care exploatarea economică nu este demonstrată peste tot (în anumite cazuri periferia a beneficiat mult mai mult de investiţiile de capital ale centrului decât a suferit de pe urma lor) şi în măsura în care exploatarea economică este un fenomen diferit de dominaţia politică. În această arie, ca şi în toate celelalte, Aron a rămas ataşat concepţiei pe care a expus-o în *Introduction to the Philosophy of History* (Aron, 1938): istoria nu poate fi înţeleasă în totalitatea sa. Tot ceea ce putem face este să studiem fragmente de realitate şi să încercăm să înţelegem relaţiile dintre aceste

fragmente. Cu toate acestea, chiar dacă trebuie să rezistăm tentaţiei de a încerca să înţelegem şi să explicăm întregurile, trebuie să încercăm să înţelegem logica şi cauzele diferitelor tipuri de comportament, să le facem inteligibile – chiar dacă costul acestei modestii este o anumită dispersare a analizelor sau concluzii care seamănă cu păduri de semne de întrebare.

III

Nimeni nu a încercat mai persistent decât Aron să înţeleagă era nucleară a relaţiilor internaţionale şi să măsoare gradul în care inventarea armelor de distrugere totală a revoluţionat politica mondială. Bernard Brodie şi Raymond Aron au fost cei dintâi care au definit înţelesul acestei revoluţii: capacitatea unui stat care posedă un arsenal nuclear serios de a *distruge* statul şi societatea unui duşman fără ca, mai întâi, el să fie nevoit să-i *înfrângă* forţele armate, aşa cum se întâmpla în trecut.

Principala contribuţie a lui Aron la înţelegerea noii ere constă din trei serii de analize: ambiguităţile descurajării, persistenţa lui Clausewitz (adică a războiului şi a nevoii de calcule strategice) şi necesitatea şi originalitatea războiului rece. Aron a comentat şi a criticat neîncetat autorii americani şi actorii care încercau să formuleze şi să aplice strategia descurajării. El a ştiut întotdeauna că una din consecinţele apariţiei armelor de distrugere reciprocă asigurată, unul din efectele a ceea ce McGeorge Bundy a numit recent „descurajare existenţială" (Bundy, 1983), în contrast cu *doctrinele* strategice ale descurajării, era aceasta: în domeniul armelor strategice termonucleare noţiunea de echilibru al forţelor nu poate fi redusă la un simplu calcul al numărului de focoase şi rachete de care dispun statele rivale. „O stare echilibrată de descurajare există atunci cînd fiecare putere nucleară are o capacitate de a descuraja agresiunea directă sau provocarea extremă, identică cu cea a rivalului său". Aceasta înseamnă, în primul rând, că natura armelor, capacitatea de a supravieţui unei prime lovituri a inamicului şi de a penetra mijloacele sale defensive este mult mai importantă decât egalitatea numerică. În al doilea rând, aceasta înseamnă că, întrucât descurajarea este „un raport între două voinţe, balanţa descurajării este un echilibru psihotehnic" (Aron, 1962:669). Voinţa sau hotărârea contează nu mai mult decât egalitatea numerică. În al treilea rând, „recurgerea la aliaţi pentru a restaura un echilibru fracturat este un lucru care aparţine trecutului" (Aron, 1962:670): în momentul în care una din cele două superputeri poate fie să o dezarmeze, fie s-o distrugă pe cealaltă fără a fi distrusă sau a suferi pierderi serioase în schimb, faptul că victima are o reţea de aliaţi este lipsit de importanţă. În al patrulea rând, „credibilitatea descurajării presupune referinţa la *întreaga* situaţie şi nu poate fi redusă niciodată la un simplu calcul militar", ceea ce contează este cunoaşterea „celui care poate să îl descurajeze pe cineva de la ceva, prin ce tipuri de ameninţări şi în ce tip de circumstanţe" (Aron, 1976:247). Ne aflăm aici în domeniul artei politice. A cincea consecinţă a revoluţiei nucleare este faptul că armele care sunt atât de devastatoare, dar a căror utilizare îl poate expune pe oricine

recurge la ele la un contraatac total, nu constituie mijloace foarte eficiente de intimidare politică: „şantajul nuclear sau utilizarea ameninţării nucleare pentru scopuri concrete nu aparţin universului mental al politicienilor... Scopul acestor arme este distrugerea intenţiei concrete – reală sau presupusă – a agresorului" (Aron, 1976:242).

Astfel, descurajarea nu este o ştiinţă exactă nu numai ca urmare a rolului decisiv jucat de voinţă (în conformitate cu noţiunea de război clausewitzian). În domeniul descurajării „evitarea unui pericol fără creşterea altuia este, prin definiţie, imposibilă" (Aron, 1963:96). Cu cât pericolul este mai înspăimântător, cu cât este mai mare ameninţarea cu distrugerea totală proferată de un adversar, cu atât mai puţin credibilă apare ameninţarea, întrucât toate părţile antagoniste dispun de mijloace de distrugere reciprocă, asigurată chiar şi după ce au fost lovite de o primă lovitură. Pe altă parte, cu cât mai mult cineva încearcă să facă ameninţarea credibilă, asigurându-şi mijloacele de a întreprinde atacuri nucleare limitate şi, în special, asigurându-şi mijloacele de a lovi primul forţele inamicului, ca în cazul războiului tradiţional cu atât mai mult riscă să facă mai plauzibil războiul ca atare. (Acest lucru este valabil, aş adăuga eu, în special întrucât inamicul, ale cărui forţe strategice sunt într-o anumită măsură vulnerabile la prima lovitură a celeilalte părţi, se va teme de pierderea armelor sale dacă nu le utilizează primul). Ameninţarea supremă – ameninţarea cu distrugerea totală – este foarte descurajatoare în abstract, însă nu este foarte credibilă, întrucât ea este sinucigaşă; iar ameninţarea cu un contraatac este extrem de credibilă, mai ales în urma recentei revoluţii a preciziei, însă ea descurajează mai puţin. În cazul în care cineva încearcă să-şi consolideze puterea de descurajare prin creşterea riscului escaladării (versiunea nucleară a ceea ce Clausewitz a numit recurgerea la măsuri extreme), prin adăugarea unor arme nucleare tactice, de exemplu, la cele strategice, conform lui Aron, „apare din nou o antinomie" (Aron, 1976:162–163). „Tot ceea ce măreşte probabilitatea escaladării contribuie în avans la descurajare, însă, de asemenea, face mult mai dificilă limitarea războiului dacă el, totuşi, izbucneşte". În plus, escaladarea este atât „un pericol pe care statele încearcă să îl evite" (încercând să menţină praguri ale înarmării, etape, distincţii între războiul convenţional, războiul atomic tactic, războiul nuclear-strategic limitat şi distrugerea reciprocă asigurată) şi „o ameninţare la care nimeni fie nu vrea, fie nu poate să renunţe" (Aron, 1963:277).

Mai există o a doua antinomie care nu este mai puţin importantă: cu cât descurajarea funcţionează mai bine la nivel global (adică cu cât exista mai multă stabilitate la vârf), cu atât există mai puţină stabilitate la nivelurile inferioare. Aron defineşte stabilitatea ca pe o „situaţie în care duelıştii au un motiv absolut de a nu-şi utiliza armele, deoarece ambii au capacitatea de a se distruge reciproc şi nici unul nu are capacitatea de a-l dezarma pe celălalt" (Aron, 1976:149). Cu cât va fi mai mică tentaţia superputerilor de a utiliza arma absolută, cu atât mai libere se vor simţi ele să utilizeze armele convenţionale, în afară de situaţia în care, din nou, prin această utilizare ele multiplică deliberat riscurile escaladării; însă, în măsura în care ameninţarea escaladării devine mai puţin credibilă şi seamănă mai degrabă cu un bluf, cu atât mai puţin garantează ea stabilitatea la nivelurile inferioare.

Această legătură dintre stabilitatea globală şi tulburările locale explică clar de ce se poate vorbi despre persistenţa lui Clausewitz. Aron a afirmat întotdeauna că armele nucleare nu fac decât să descentralizeze violenţa în două moduri, dar nu o

înlătură. Mai întâi, ele fragmentează sistemul global în subsisteme care, la rândul lor, au o configuraţie proprie ca şi reguli şi factori proprii de violenţă interstatală. Această fragmentare este accentuată de cealaltă mare revoluţie contemporană, asupra căreia Aron a atras de atâtea ori atenţia şi anume extinderea câmpului diplomatic asupra întregii lumi; din cauza revoluţiei nucleare acest sistem internaţional unic este împărţit în fragmente care, pentru a spune aşa, sunt mai puţin periculoase pentru întreg, dar prezintă un risc de război mult mai mare decât el; „diplomaţia totală", caracteristică pentru un sistem mondial eterogen, generează astfel, în ciuda a orice altceva, o anumită limitare a mizelor şi mijloacelor. În al doilea rând, această descentralizare a violenţei armate ia forma violenţei interstatale, care este uneori creată şi, deseori, exploatată de competiţia superputerilor. În această lume complexă în care, cum se exprimă Aron, trebuie să salvăm războiul (sau mai degrabă războaiele: războaie limitate între state şi, deseori, războaie civile nelimitate) pentru a salva omenirea (de un război nuclear care ar putea deveni total) încă contează noţiunea echilibrului global de forţe, însă echilibrul regional contează chiar şi mai mult. Însă trebuie să înţelegem că rezultatul conflictelor armate nu este determinat de raportul dintre forţele termonucleare. În acest punct Aron se deosebeşte clar de autori americani ca Paul Nitze care par să creadă că raportul de forţe determină rezultatul confruntărilor regionale; analiza clară făcută de Aron războiului din Coreea care „nu a fost influenţat de armele nucleare ale Statelor Unite" (Aron, 1976:245) şi subtila sa analiză a crizei rachetelor cubaneze din 1962 (Aron, 1976:144-151) revelează îndoielile sale asupra acestui punct. Mai mult decât atât, calcularea forţelor, cum a înţeles foarte bine Clausewitz, trebuie să includă numeroşi alţi factori în afară de cei pur militari (Aron, 1976:235).

Revoluţia nucleară menţine, totuşi, pacea la nivel global în ciuda tuturor tendinţelor care o pot slăbi sau minimaliza (cum sunt posibilităţile noi oferite de strategiile de contraatac) şi a celor care pot submina stabilitatea descurajării globale (cum este noua vulnerabilitate a diverselor componente ale forţelor strategice). Revoluţia nucleară menţine, de asemenea, pacea în Europa unde riscul escaladării în cazul unui război convenţional rămâne enorm. În acelaşi timp violenţa este, pentru a spune aşa, apărată şi chiar multiplicată la nivelurile inferioare şi în celelalte părţi ale lumii. Devine astfel inevitabilă o concluzie: necesitatea războiului rece sau, pentru a reveni la formula pe care Aron o utilizase deja în *Le grand schisme*: „pacea este imposibilă, războiul este improbabil". Vor mai exista războaie precum cele din Coreea, Vietnam şi Orientul Mijlociu. Însă, pe de o parte, ele rămân limitate: războiul din Coreea a apărut ca „un punct de cotitură", deoarece el nu a devenit hiperbolic; „pentru prima dată în istoria sa Statele Unite a renunţat la ideea de victorie totală" (Aron, 1983:302–303); a devenit, astfel, din nou posibilă o pace negociată. Pe de altă parte, la nivel global, crizele între superputeri devin substitute ale războiului. Toate confruntările armate s-au desfăşurat între terţe părţi sau între o superputere şi un aliat sau un client al celeilalte superputeri. În cazul unei crize găsim îmbinate „cazuistica cooperării" şi „cazuistica descurajării" (Aron, 1976:164), iar ideea interesului comun de evitare a distrugerii reciproce este prevalentă. Ca urmare a acestui fapt războiul rece, o consecinţă inevitabilă a eterogenităţii şi bipolarităţii trebuie analizat ca un fenomen profund diferit de război: „încerc să demonstrez, împotriva opiniei dominante, că războiul rece nu este un

război în sensul lui Clausewitz", întrucât trăsătura caracteristică a războiului este „recurgerea predominantă la violența fizică" (Aron, 1983:656). Chiar dacă „estomparea graniței dintre pace și război" este evidentă, pacea nu a devenit continuarea războiului cu alte mijloace. Chiar dacă armele termonucleare nu sunt „un instrument diplomatic care poate fi utilizat oricând și oriunde" pentru descurajarea agresiunii, „în viitorul previzibil este improbabilă izbucnirea unui război general și total" (Aron, 1983:505).

IV

Aron a crezut întotdeauna că analiza teoretică și sociologică a relațiilor internaționale duce, inevitabil, la „recomandări mai mult sau mai puțin nesigure sau la prescripții bazate pe regularități sau pe noțiuni evidente" (Aron, 1962:563). Indeterminarea comportamentului diplomatico-strategic face posibilă apariția „problemei machiaveliene", adică a problemei mijloacelor legitime și a „problemei kantiene", adică a problemei „păcii universale" (Aron, 1962:565). Implicațiile normative ale teoriei lui Aron sunt limitate de contradicția dintre istoria violentă și idealurile pașnice și cea dintre constrângerile care apasă asupra politicianului, răspunzător pentru interesele țării sale într-o lume în care utilizarea forței rămâne posibilă și legitimă, și conștiința morală care protestează împotriva anarhiei sângeroase din mediul internațional și cere pacea universală.

Raymond Aron nu a examinat niciodată sistematic ce posibilități rămân pentru reconcilierea dintre acest imperativ și constrângerile de mai sus. El era iritat de tipul de idealism ale cărui rețete pentru eliminarea anarhiei presupun probleme deja rezolvate și înlătură superb ponderea enormă a constrângerilor. El era dornic să evidențieze slăbiciunea debilitantă a dreptului internațional și implauzibilitatea federalismului mondial. El era chiar și mai sceptic în privința contribuției pe care o pot aduce la pacificarea omenirii negocierile dintre superputeri pentru controlul armamentului. El se îndoia de „sufletele pure" înșelate de propriile lor iluzii. El i-a criticat sever pe autorii care recomandă transformarea comportamentului unui stat prin influențarea unui singur factor intern, dar care nu înțeleg legăturile multiple dintre factorii interni și externi și efectele perverse ale tratării unui singur factor (Aron, 1972:393-394). Pe deasupra, el s-a decis foarte devreme să-și limiteze propria „libertate de criticare a politicienilor" prin întrebarea: „cum aș acționa eu dacă aș fi în locul său?" (Aron, 1983:644) (o atitudine care riscă să îl priveze pe comentator sau pe critic de orice perspectivă sau distanță și este amenințată, cu alte cuvinte, de un pericol exact opus aceluia la care sunt expuși idealiștii care se plasează cu mult deasupra acestei lumi certărețe).

Pentru toate aceste motive Aron și-a controlat înclinațiile sale kantiene – prea mult după gustul meu. El era un liberal pasionat, însă era convins că o lume pacificată în care relațiile dintre grupurile umane să fie guvernate în sfârșit de imperativul categoric este imposibilă. Ca un bun kantian, el știa că nu există nici o datorie morală care să ceară realizarea imposibilului. El le-a reamintit cititorilor săi că într-o lume în care există atâtea conflicte numai violența permite supraviețuirea valorilor liberale, face posibilă supraviețuirea sau libertatea acelor puține țări în care valorile liberale au putut să înflorească sau oferă o protecție împotriva totalitarismului (Aron, 1976:285–286). Pentru el era mult mai important să-și avertizeze cititorii asupra

iluziilor, decât să încerce să descopere modul în care, într-o lume în care există atâtea conflicte, cetăţenii şi politicienii ar putea, totuşi, să încerce, mult mai hotărît decât în trecut, să înfrunte cele mai adânci cauze ale violenţei colective şi să consolideze şansele unei păci trainice. Aron a ezitat rareori să condamne practicile interne care erau incompatibile cu valorile sale. El a fost unul dintre primii care au creat, în anii '30, categoria regimurilor „totalitare". Însă el a fost întotdeauna mult mai prudent în judecarea comportamentului extern al statelor şi, de exemplu, în condamnarea comportamentului american în Vietnam sau chiar a unor episoade ale strategiei americane de acolo.

Această respingere a moralismului a rezultat, parţial, din dispreţul său pentru cei pe care Kant îi numea moralişti politici, adică faţă de ideologii aflaţi în serviciul principelui şi, parţial, din scepticismul său în privinţa posibilităţii unei politici morale care ar urma prescripţiile kantiene. Însă Aron nu a căzut niciodată în cealaltă extremă, în aprobarea imoralităţii, şi nici nu a acceptat vreodată ceea ce el a numit etica luptei „care ordonă indivizilor să fie bravi, disciplinaţi, le cere sacrificiul şi impune colectivităţilor păstrarea angajamentelor şi respectul onoarei", dar care „poate decădea uşor într-o etică a criminalilor" „neoferind niciodată vreo perspectivă de pace trainică sau de universalitate" (Aron, 1962:595). Aron avea o etică de oferit. Acest discipol al lui Weber credea într-o „etică a înţelepciunii care să ţină seama atât de necesitatea calculării forţelor, adică de datoria statelor de a-şi urmări interesul propriu, *cât şi* de aspiraţia la universalitate, adică la o victorie a acelei părţi a naturii umane care nu este o „bestie de pradă" (Aron, 1962:596). El a criticat realismul tragic al lui Weber deoarece Weber credea că relaţiile internaţionale sunt arena închisă a unor conflicte eterne de valori şi că, în consecinţă, singura datorie a politicianului este promovarea valorilor naţionale prin consolidarea puterii statului.

Ceea ce dă o şansă acestei etici, ceea ce face ca etica luptei să nu fie singura etică posibilă este distincţia familiară a lui Aron între raţional şi rezonabil. Comportamentul strategico-diplomatic nu permite tratamentul matematic, deoarece aici nu există jocuri cu „o soluţie matematică care să definească comportamentul raţional" (Aron, 1962:756); această caracterizare este şi mai valabilă pentru era atomică, întrucât „războiul termonuclear înseamnă o pierdere infinită" pentru toţi jucătorii şi nimeni nu poate „calcula o decizie raţională atunci când pierderea riscă să fie infinită". Jocul fiind „în esenţă, istoric şi psihologic" nu „elimină comportamentul rezonabil" (Aron, 1962:763). Dimpotrivă, ceea ce face chiar şi mai de dorit comportamentul rezonabil este faptul că în joc nu este nimic mai puţin decât supravieţuirea omenirii, iar ceea ce face chiar şi mai posibil comportamentul rezonabil este faptul că „strategia în era termonucleară este mult mai depărtată de modelul strategiei raţionale decât strategia urmată de-a lungul a mii de ani de utilizare a armamentului prenuclear" (Aron, 1962:763; 1976:181).

Etica înţelepciunii este aceea a moderaţiei. Ea a fost deja susţinută de Tucidide în discursurile personajelor sale şi de Clausewitz aşa cum îl analizează Aron. (Aron a greşit, după părerea mea, considerându-l pe Tucidide amoral). Aron a demonstrat că Clausewitz a fost atât teoreticianul războiului hiperbolic, ca tip ideal şi ca realitate istorică, *cât şi* filozoful care a dorit subordonarea violenţei calculelor politice şi a recomandat o limitare a obiectivelor asemănătoare cu cea din celelalte tipuri de război mult mai dezirabile. Ca şi Tucidide, Aron ştia că moderaţia este cel mai greu

de menţinut în perioada războaielor civile şi că şansele pentru moderaţie dispar atunci când „inteligenţa statului personificat" este înlocuită de pasiuni colective, ideologii de clasă sau ostilităţi rasiale: „nimic nu poate garanta moderaţia statelor, însă politica ideologiei personificate sau a clasei mesianice exclude moderaţia şi generează o luptă pe viaţă şi pe moarte" (Aron, 1976:263).

Acesta este motivul pentru care Aron a condamnat retrospectiv subordonarea de către americani a obiectivelor politice faţă de considerentele militare din timpul celui de-al doilea război mondial şi a criticat obiectivul aliaţilor de predare necondiţionată (Aron, 1972:452). Acesta este motivul pentru care el a cerut ca, în viitor, acest ţel să fie eliminat chiar şi în cazul unui război general (Aron, 1972:490), iar comunicarea să fie menţinută între adversari „pentru evitarea erorilor care provin dintr-un exces de zel sau dintr-o eroare" (Aron, 1976:183). După apariţia „armelor de decapitare" avertismentul lui Aron este extrem de important. Aron pledează pentru o „înţelegere politică" necesară pentru limitarea războaielor în cazul în care izbucnesc, pentru a „încetini ritmul escaladării şi a-i face pe adversari să revină la un respect reciproc înarmat" (Aron, 1976:237–238) şi pentru rezolvarea sau stăpânirea crizelor inevitabile.

Astfel, în era atomică, limitarea violenţei este reclamată de înţelepciune. Trebuie „să urmărim conştient localizarea geografică şi obiectivele tangibile care nu includ victoria totală" (Aron,1972:491). În privinţa armelor strategice înţelepciunea, conform lui Aron, înseamnă mai degrabă răspunsul flexibil decât contraatacul masiv. Ultimul riscă să nu poată descuraja adversarul de la atacurile parţiale; în acest caz politicianul atacat ar fi forţat, în mod dezastruos, să aleagă numai între capitulare şi un război sinucigaş total. Răspunsul flexibil este un mod de a evita alegerea de tipul totul sau nimic; el „urmăreşte, în mod eficient, reducerea la minimum a riscului escaladării şi al războiului total" (Aron, 1963:139); în plus, ameninţarea presupusă de răspunsul flexibil este mai puţin incredibilă – un avantaj important, întrucât descurajarea nu se poate baza pe o ameninţare gigantică dar incredibilă. Aron a crezut, astfel, întotdeauna în utilitatea creşterii forţelor convenţionale, deoarece această cursă ar face mult mai credibilă ameninţarea cu o recurgere limitată sau flexibilă la armele nucleare. Conform lui, escaladarea nu este inevitabilă după o primă utilizare a armelor nucleare, cu atât mai mult cu cât evoluţia tehnologică creează arme mai precise şi mai puţin devastatoare; prilejuri pentru înţelepciune vor rămâne chiar şi după prima utilizare. Acesta este unul din motivele pentru care Aron nu a văzut nici o contradicţie între strategia recurgerii treptate la forţă (incluzând, dacă ar fi necesar, o trecere de la armele convenţionale la cele nucleare) şi menţinerea ameninţării cu o primă utilizare a armelor nucleare în cazul unui război convenţional în Europa. În prezent Robert McNamara şi ceilalţi părinţi ai răspunsului flexibil doresc ca Statele Unite să abandoneze această ameninţare, deoarece ei cred că ameninţarea nu mai este credibilă datorită faptului că o primă utilizare în Europa ar duce la un război total. (McNamara, 1983:59–80; Ball, 1983). Henry Kissinger s-a deplasat de curând în aceeaşi direcţie. Totuşi, există mai multe motive pentru care Aron nu dorea renunţarea la această ameninţare. Spre deosebire de episcopii catolici americani, el nu credea că escaladarea este fatală, mai ales dacă s-ar utiliza arme tactice. El a crezut că ameninţarea,chiar dacă nu este cu totul credibilă, are avantajul de a-l face nesigur pe potenţialul agresor („un element de bluf pare inevitabil în

crizele diplomatice" [Aron, 1983:462]). El se temea că renunţarea la ameninţare nu va elimina riscul izbucnirii unui război nuclear. În fond, el credea că abandonarea ei ar însemna că NATO ar accepta mai degrabă înfrângerea decât să recurgă la armele nucleare, lucru pe care el nu îl considera nici cu totul credibil, nici dezirabil.

Această pledoarie pentru o strategie flexibilă (a ameninţării şi a utilizării) l-a condus pe Raymond Aron la o atitudine mai degrabă critică faţă de forţa nucleară franceză, faţă de teoria puterii egalizatoare a atomului pe care generalul Gallois o dezvoltase cu douăzeci de ani mai devreme şi faţă de teoria franceză a descurajării celui puternic de către cel slab. El a văzut în forţa franceză „începutul unei poliţe de asigurare împotriva imprevizibilităţii viitorului diplomatic" (Aron, 1963:137), însă, cu toate acestea, el a considerat-o lipsită de credibilitate ca o forţă capabilă să lovească oraşele cu excepţia unui atac nuclear îndreptat exclusiv împotriva Franţei, un scenariu pe care el îl credea cu totul implauzibil (Aron, 1976:179). Mai mult „destinul politic al Franţei nu poate fi separat de cel al restului Europei Occidentale, iar sovietizarea Europei nu poate fi împiedicată numai de forţa franceză" (Aron, 1983:467). Astfel, după părerea lui Aron, utilitatea forţei franceze constă mai puţin în contribuţia sa la independenţa naţională decât în consolidarea suplimentară pe care ea o adaugă „eficienţei forţei americane ca factor de descurajare" (Aron, 1976:179). Forţa franceză are o oarecare valoare numai în cadrul alianţei atlantice; în afara alianţei ea nu poate asigura Franţei decât „o amânare" pentru a se putea acomoda cu sovietizarea.

Conform numeroşilor analişti care susţin un argument opus, răspunsul flexibil şi dezvoltarea mijloacelor de purtare a unor războaie limitate – chiar şi a unor războaie nucleare limitate – în speranţa evitării escaladării şi distrugerii oraşelor riscă din nou să facă războiul plauzibil şi „banal", iar recurgerea la armele nucleare mult mai probabilă, deoarece ea ar apare mai puţin îngrozitoare. Aron era conştient de aceste obiecţii. Însă el a replicat cu trei argumente. Mai întâi, este imposibil să ne bucurăm de un „adio arme" la toate nivelurile într-o lume în care există atâtea probleme. Mai mult, datorită „paradoxului epocii noastre: violenţa efectivă este restrânsă tocmai de posibilitatea violenţei nelimitate chiar şi fără nici o ameninţare concretă cu recurgerea la ea" (Aron, 1976:183). (Idee care se aseamănă foarte mult cu speculaţiile recente ale lui Bundy asupra efectelor descurajării existenţiale). În sfârşit, întrucât „principiul anihilării" nu se mai aplică „numai forţelor armate, războiul, chiar şi cel absolut, care urmăreşte demobilizarea inamicului", nu mai poate „servi ca instrument politic" (Aron, 1976:283). În prezent, după risipirea iluziilor păcii prin intermediul dreptului, există unele şanse pentru moderaţie. Chiar dacă mizele sunt foarte mari, astăzi este posibilă angajarea creditului unui stat fără ca aceasta să ducă, în mod necesar, la „plata în numerar" a unui război major şi ar trebui să ştim să înlocuim ţintele prea periculoase, deoarece sunt „intangibile şi nelimitate" (Aron, 1976:182), cu ţinte limitate.

Exact acesta este motivul pentru care Aron, arhetipul liberalului vigilent antitotalitar, a susţinut că – împotriva acelor americani care propuseseră, mai demult, o „strategie Cato" împotriva Uniunii Sovietice sau care proclamă astăzi că numai o schimbare a regimului la Moscova ar putea face posibilă coexistenţa pe termen lung – „a supravieţui înseamnă a câştiga" (Aron, 1962:654) şi că se impune ca Occidentul să urmeze o „strategie moderată" (Aron, 1962:687). Occidentul nu ar trebui să-şi

facă iluzii în privinţa transformării regimului sovietic din afară. Scopul triplu al Occidentului ar trebui să fie „supravieţuirea fizică prin evitarea războiului termonuclear (global)", „supravieţuirea morală prin salvgardarea civilizaţiei liberale" şi a păcii „prin intermediul acceptării reciproce de ambele blocuri a dreptului lor la existenţă" (Aron, 1962:666). Acesta este, de asemenea, motivul pentru care riscul real al unei „explozii sinucigaşe" (Aron, 1983:304), provenind din războaie limitate, i-a apărut către sfârşitul vieţii mai puţin serios decât cel al dezordinii interne a Occidentului, imprevizibilităţii Statelor Unite, crizei serioase a Germaniei Occidentale şi al sinuciderii treptate a Europei. Astfel încât, Raymond Aron, întotdeauna atent la şansele înţelepciunii şi, în ciuda faptului că a reafirmat importanţa primordială a sistemului interstatal în cadrul societăţii internaţionale, a recunoscut, totuşi, că viitorul acestui sistem, într-un moment în care, într-o anumită măsură, armele nucleare ale superputerilor se neutralizează reciproc depinde, mai presus de toate, de politica internă, de acţiunea transnaţională a ideilor şi a ideologiilor şi de evoluţia sistemului economic mondial.

V

În ultimii ani ai vieţii Aron a fost preocupat de problemele care asaltează sistemul internaţional. La câteva luni după moartea sa a fost publicată o carte sub numele său. Ea este alcătuită din studii asupra relaţiilor internaţionale contemporane. Grosul acestei cărţi este reprezentat de un eseu al cărui titlu „Ultimii ani ai secolului" („Les dernières années du siècle") a fost dat întregii cărţi. Acest eseu avea un scop dublu. Primul era de a oferi o nouă prezentare a *Păcii şi războiului* atât pentru a răspunde anumitor obiecţii teoretice faţă de însăşi concepţia pe care Aron a utilizat-o ca structură a analizelor sale, cât şi pentru a evalua transformările care au avut loc în lume după 1961 (data încheierii *Păcii şi războiului).* Celălalt era o evaluare a ameninţărilor şi perspectivelor de viitor, din 1983 până în 2000; Aron se întreba, aşa cum făcuse mai înainte Oswald Spengler în privinţa sfârşitului ultimului secol, dacă anii care urmează vor fi „decisivi". În octombrie 1983, când Aron a murit, existau două versiuni ale acestui eseu; o primă schiţă era aproape terminată, o a doua versiune era incompletă. Textul publicat este un fel de sinteză între cele două schiţe (Aron, 1984).

Cartea se adresează teoreticienilor, istoricilor şi futurologilor relaţiilor internaţionale. Aşa cum am indicat mai sus, teoria dezvoltată în *Peace and War* i-a nemulţumit pe iubitorii legilor generale şi pe determiniştii de toate soiurile. Aron a susţinut cu obstinaţie indeterminarea comportamentului strategico-diplomatic, complexitatea corelaţiilor şi incertitudinile puterii naţionale şi ale sistemelor internaţionale. Însă această operă eclectică şi sintetică se baza pe o concepţie riguroasă. Aron a împrumutat de la Jean-Jacques Rousseau ideea diferenţei radicale dintre condiţia relativ bine ordonată a societăţii civile şi starea belicoasă de natură în care se găsesc statele. Mai mult decât atât, dintre relaţiile multiple care formează o societate mondială, el nu a studiat decât relaţiile interstatale din domeniul strategico-diplomatic neglijând, astfel, economia mondială şi fenomenele transnaţionale (aşa cum este mişcarea de idei) sau supranaţionale. În fond, el a asimilat statul cu un actor unic care ia decizii.

În ultimii 20 de ani criticile aduse acestor postulate şi alegeri s-au înmulţit. Unii critici, impresionaţi de moderaţia impusă superputerilor de armele nucleare, precum şi de moderaţia determinată de interdependenţa economică a statelor, au respins cu totul modelul stării de natură. Alţi critici, de orientare marxistă sau paramarxistă, cred că studiul ordinii mondiale nu trebuie să înceapă cu relaţiile dintre state, ci cu sistemul economic mondial, adică cu relaţiile dintre centrul capitalist şi periferia exploatată. Alţii evidenţiază complexitatea şi incoerenţa luării deciziilor în statele moderne în care ea este disputată de conducători, birocraţi şi grupuri de presiune. În toate aceste trei puncte, Aron şi-a menţinut în acest eseu poziţia originară. Conform lui, conceptul statului ca actor raţional nu ignoră complexitatea proceselor de luare a deciziilor. De asemenea, nu se poate vorbi de o „dominaţie cauzală" a sistemului economic mondial: alternarea păcii şi războiului este determinată de sistemul interstatal, adică de competiţia statelor. În fond modelul stării de natură este încă relevant; sau, mai degrabă, în măsura în care contrastul dintre societatea civilă şi starea de război apare exagerat, acest lucru se întâmplă deoarece, astăzi, în numeroase ţări, societatea civilă ca atare întâmpină dificultăţi, fie din cauza eterogenităţii societăţii, fie din cauza efectelor pe plan intern ale competiţiei care domină relaţiile interstatale: conflictul dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică. În toate aceste trei puncte mie mi se pare că Aron are, în esenţă, dreptate.

Cei care sunt interesaţi de teoria ordinii mondiale vor găsi în capitolul 2 din acest eseu postum o analiză nouă care o depăşeşte pe cea din *Peace and War:* analiza economiei mondiale. Aron discută două noţiuni pe care el le critică pentru excesele lor fără a le respinge *în toto.* Prima este noţiunea imperialismului american. Aron recunoaşte situaţia unică a Statelor Unite, datorată puterii sale militare şi rolului transnaţional al dolarului. El neagă voinţa sistematică de exploatare a Americii („europenii îşi datorează cei treizeci de ani glorioşi de dezvoltare americanilor") şi conchide că politica economică şi diplomaţia Statelor Unite nu sunt nici independente una de alta, nici inseparabile. El examinează mai puţin detaliat teoria exploatării periferiei de către centrul bogat, pe care o consideră nedemonstrată.

Analiza problemelor curente constituie substanţa capitolelor 3–6. Aron conchide că transformările fundamentale care s-au petrecut în ultimii douăzeci de ani constă în raportul de forţe dintre superputeri şi în evoluţia opiniei publice din Germania Occidentală. El susţine în continuare că raportul dintre forţele strategice ale Washingtonului şi Moscovei nu a determinat până acum rezultatul conflictelor dintre cei doi rivali nicăieri în lume. Însă el se teme că paritatea strategică va periclita şi mai mult situaţia Europei Occidentale. Preocuparea sa faţă de „cuplarea" dintre securitatea Europei Occidentale şi a Americii explică nu numai opoziţia sa faţă de renunţarea americanilor la ameninţarea cu prima utilizare a armelor nucleare în cazul unui atac convenţional sovietic, ci şi, de asemenea, sprijinul său puternic pentru desfăşurarea de rachete americane cu rază medie de acţiune pe teritoriul Europei Occidentale. Şi mai mult îl îngrijorează fragilitatea relaţiilor dintre state şi a situaţiei în care se află statele din Orientul Mijlociu. El menţionează contradicţia dintre visul sionist şi realitatea statului Israel, bazat pe forţă.

Un capitol mai lung dedicat Uniunii Sovietice respinge numeroase teorii şi ipoteze – aceea a unei posibile prăbuşiri a regimului; aceea a lui Alain Besançon, conform căruia nu există o economie sovietică (Aron o compară cu o economie de război în

care există două sectoare: „unul către care se îndreaptă tot ceea ce este bun şi tot ceea ce este disponibil şi unul către care se trimite ceea ce este indispensabil sau ceea ce a mai rămas"), teoria lui Castoriad despre dominaţia armatei la Moscova şi teoria unor susţinători ai lui Reagan despre incapacitatea Uniunii Sovietice de a susţine o cursă accelerată a înarmărilor. Pentru Aron Uniunea Sovietică rămâne totalitară: ea încă mai are o ideologie de stat, iar societatea civilă şi statul sunt încă de nedespărţit. Însă el ajunge la concluzii complexe asupra comportamentului strategico-diplomatic al Uniunii Sovietice: succesele Uniunii Sovietice nu sunt determinate, în primul rând, de puterea militară, iar acumularea militară sovietică poate fi explicată mai mult de dorinţa de a răspunde provocării americane şi de speranţa că o creştere a puterii Uniunii Sovietice va cauza dezintegrarea coaliţiei adversarului, decât de o dorinţă de agresiune.

Ca întotdeauna, aproape toate analizele lui Aron sunt extrem de subtile şi mărturisesc dorinţa sa de onestitate. Aceasta nu înseamnă că trebuie să fim de acord cu toate concluziile sale. Eu cred că el a supraestimat stadiul în care se află maşina militară sovietică şi, de asemenea, probabil, posibilitatea de a controla războiul nuclear limitat, mai ales în Europa. În numeroase locuri el a afirmat că strategia americană din anii '70 a fost aceea a distrugerii reciproce asigurate, care era periculoasă pentru descurajarea extinsă care acoperă Europa. În realitate planurile strategice americane au avut întotdeauna ca ţinte, în primul rând, obiective militare, nu oraşe. În 1974 secretarul apărării James Schlesinger a proclamat doctrina opţiunilor nucleare limitate, adică doctrina cotraatacului limitat. Din punct de vedere doctrinar, distrugerea reciprocă asigurată nu a fost niciodată mai mult decât o încercare de a impune un plafon cheltuielilor cerute de armată. Pe de altă parte, ea corespunde unei realităţi: existenţa în ambele tabere a mijloacelor de distrugere a întregii lumi şi a riscului escaladării care există chiar şi atunci când războiul începe numai cu atacuri împotriva obiectivelor militare.

Aceste dezacorduri asupra unor probleme concrete nu afectează abordarea viitorului, răspunsul lui Aron la problema viitorului. El îl oferă în ultimele două capitole ale eseului. Acest răspuns este identic cu cel din 1947: pacea este imposibilă, războiul este improbabil. Pericolul unei confruntări apocaliptice între Uniunea Sovietică care, cu siguranţă, nu este nici saturată, nici mulţumită, ci prudentă, care se bizuie pe o evoluţie favorabilă în diverse părţi ale lumii şi care nu are nici „un motiv pentru o acţiune urgentă şi periculoasă" şi o Americă insulară este mic. Conform lui Aron, alianţa atlantică va dăinui; instabilitatea în America Centrală nu va duce la un război mondial. Cea mai periculoasă parte a lumii este zona Golfului; Aron este pesimist în privinţa viitorului regimurilor din statele Golfului. El susţine că nu se află „printre cei care cred într-un război major, purtat cu arme nucleare, în anii care vor urma". În 1914 politicienii „nu îşi puteau imagina un război care i-ar costa în aceeaşi măsură pe învingători şi învinşi"; în 1939 războiul a fost dorit de „un om care îşi urma demonul". Să sperăm că în relaţiile dintre superputeri, singurele state care pot purta un război general, nu va apare nici un politician demonic sau obtuz care să pună capăt combinaţiei de ostilitate inevitabilă şi complicitate care a menţinut pacea până în prezent. Să sperăm că cursa pentru noile arme (şi pentru noile domenii ale armelor), ca şi importanţa multor mize, îi vor face pe politicieni să nu se gândească din nou că ei ar putea purta un război evitând, totuşi, catastrofa sau

să calculeze că o înfrângere ar fi mai rea decât un război care ar fi, poate, controlabil.

Aron însuşi, începând chiar cu *Introduction to the Philosophy of History* care a determinat concepţia şi metoda sa, ne-a predicat caracterul pueril al profeţiilor, imposibilitatea înţelegerii întregii realităţi şi rolul evenimentelor şi al accidentelor. Fie ca serenitatea acestei priviri în viitor să se dovedească la fel de justificată ca şi concepţiile pe care el le-a dezvoltat de-a lungul întregii sale vieţi asupra societăţii şi lumii timpului său. În orice caz, este semnificativ faptul că acest ultim eseu este, odată mai mult, o încercare de a face inteligibilă istoria în mijlocul căreia trăim ca şi faptul că el a rămas incomplet.Aceasta deoarece istoria nu se încheie niciodată, iar viitorul rămâne nedeterminat.

Referinţe bibliografice

Aron, R. (1938) *Introduction à la philosophie de l'histoire.* Paris, France: Gallimard.

Aron, R. (1948) *Le grand schisme.* Paris, Franţa: Gallimard.

Aron, R. (1951) *Les guerres en chaîne.* Paris, Franţa: Gallimard.

Aron, R. (1962) *Paix et guerre.* Paris, Franţa: Calmann-Levy.

Aron, R. (1963) *Le grand débat.* Paris, Franţa: Calmann-Levy.

Aron, R. (1972) *Etudes politiques.* Paris, Franţa: Gallimard.

Aron, R. (1976) *Penser la guerre, Clausewitz,* vol. 2, *L'âge planétaire.* Paris, Franţa: Gallimard.

Aron, R. (1983) *Mémoires.* Paris, Julliard.

Aron, R. (1984) *Les dernières années du siècle.* Paris, France: Commentaire/ Julliard.

Ball,G. (1983) *The Cosmic Bluff, New York Review of Books,* 21 iulie.

Bundy,M. (1983) *The Catholic Bishops and the Bomb, New York Review of Books,* 16 iunie.

Hoffmann,S. (1965) *The State of War.* New York, NY:Praeger.

McNamara, R. (1983) *The Military Role of Nuclear Weapons, Foreign Affairs* 62(1):59–80.

Waltz,K. (1979) *Theory of International Politics.* Conferinţă, MA: Addison-Wesley.

BCU IAŞI / CLUJ-NAPOCA UNIVERSITY LIBRARY

4

Hans Morgenthau: Limitele şi influenţa „realismului"

I

Cercetătorii relaţiilor internaţionale l-au considerat pe Hans Morgenthau cel mai puternic şi cel mai incisiv reprezentant al şcolii „realiste". El nu a fost singurul: E.H.Carr în Anglia, Arnold Wolfers şi George Kennan în această ţară, ca şi Raymond Aron în Franţa au scris în acelaşi spirit. Însă Morgenthau a fost atât un teoretician, cât şi un luptător. El a fost cel care a proclamat, chiar pe prima pagină din *Politics Among Nations,* că istoria gândirii politice moderne a fost „istoria luptei între două şcoli care se deosebesc fundamental în concepţiile lor despre om, societate şi politică" – idealiştii şi realiştii. Deja aici găsim ceea ce era atât remarcabil, cât şi exasperant la Morgenthau. Remarcabilă şi admirabilă era hotărârea sa de a elimina iluziile, închipuirile, analizele confuze şi speranţele pioase – ca refugiat din continentul cedării el ştia ce spune –, ca şi instinctul său combativ pentru argumente intelectuale riguroase. Apelul la istorie împotriva principiilor abstracte – ecouri ale lui Burke –,convingerea că în afacerile umane „realizarea celui mai mic rău" este atât mai preferabilă, cât şi mai puţin costisitoare decât cea a „binelui absolut", accentul întremător pus pe conflict ca realitate zilnică a politicii erau foarte necesare în această ţară şi în acea perioadă – nu numai din cauza elanurilor idealiste în care americanii s-au răsfăţat în timpul celor două războaie mondiale, ci şi, de asemenea, deoarece inevitabila frustrare a speranţelor excesive nu putea să ducă decât fie la o la fel de nerealistă abandonare a izolaţionismului, fie la elanuri de „cruciadă" la fel de excesive ale căror pericole erau cunoscute foarte bine de Morgenthau.

Însă era ceva exasperant în ridicarea unei dispute oarecum parohiale între liberali optimişti lipsiţi de orice simţ al tragediei şi conservatori flegmatici lipsiţi de proiecte grandioase la rangul de "istorie a gândirii politice moderne". În această clasificare pedantă nu exista spaţiu pentru nici una din variantele gândirii totalitare care au apărut în acest secol şi care au devastat lumea. De asemenea, Morgenthau nu a înfruntat dilema centrală a „realismului". Dacă realismul politic nu înseamnă nimic mai mult decât cele şase principii pe care el le-a enumerat în acelaşi prim capitol, el nu oferă o linie călăuzitoare adecvată nici pentru analiză şi nici pentru evaluare. Însă dacă realismul politic înseamnă ceva mai precis şi mai constrângător, el este greşit ca teorie a relaţiilor internaţionale şi inacceptabil din punct de vedere etic.

În cea mai largă formă a sa singurul serviciu pe care îl îndeplineşte este să ne protejeze de variantele nerealismului – cum sunt abordările moraliste sau legaliste disprețuite de Morgenthau. Însă a spune că „teoria consistă în stabilirea faptelor şi în înţelegerea lor prin intermediul raţiunii" înseamnă a ignora una din cele mai dificile întrebări cu care trebuie să se confrunte orice cercetător al domeniului: care sunt, de fapt, cele mai importante fapte şi care este semnificaţia lor? Două dispute

recente ilustrează impasul. Cu mai mult de zece ani în urmă, unii cercetători (ca Robert W.Tucker) au susţinut că regulile tradiţionale de comportament ale statelor nu au fost abolite de armele nucleare, de interdependenţa economică şi de apariţia unor state a căror putere este înainte de toate economică, nu militară; alţi cercetători au scris despre „modernizarea" relaţiilor internaţionale, creşterea ne-utilităţii forţei, irelevanţa modelelor din trecut sau naşterea politicii globale. În dispută nu se află faptele, dar, în mod clar, fiecare grup accentuează unele şi înlătură altele. În ultimii ani opiniile în rândul cercetătorilor şi politicienilor asupra semnificaţiei acumulării sovietice de arme, a declaraţiilor sovietice despre războiul nuclear şi, mult mai recent, asupra invaziei sovietice din Afganistan au fost divergente. Robert Osgood a distins două şcoli – şoimii şi porumbeii, dacă vă place. Realiştii sunt cei care, precum Kennan, accentuează motivaţiile conservatoare şi defensive ale Moscovei sau cei care discern un plan pentru cucerirea treptată a lumii?

Morgenthau a recunoscut că realitatea poate fi explicată numai dacă dispunem de „o schiţă raţională, o hartă". Însă harta pe care ne-a dat-o el ne-a ajutat foarte puţin. Este adevărat că „politicienii gândesc şi acţionează în termenii interesului definit ca putere", dar această afirmaţie generală este inutilă. Morgenthau însuşi ne-a spus că interesul ţine de esenţa politicii, însă, totodată, este permanent schimbător. O hartă care ne spune că drumul principal poate să meargă în orice direcţie nu este de mare folos. E foarte posibil să nu existe o teorie generală a căilor în care politicienii definesc interese naţionale – ci să avem numai descrieri şi clasificări. Însă insistenţa dogmatică a lui Morgenthau asupra „legilor obiective" ale politicii a tins să îl facă să caute determinanţii interesului naţional mai degrabă în mediul extern – poziţia statului în lume şi în istorie, pentru a spune aşa – decât în mediul intern.Ultimul face mai mult decât să influenţeze elementele puterii naţionale;el influenţează, de asemenea,percepţiile puterii şi concepţiile despre putere. Puterea, în măsura în care este prezentată drept valută a politicii, este o noţiune care lasă fără răspuns două din cele mai importante întrebări pe care trebuie să le pună orice cercetător al relaţiilor internaţionale: mai întâi, cât de adânci sunt diferenţele dintre politica din cadrul unei comunităţi înzestrate cu putere centrală şi politica într-un mediu de entităţi separate care se luptă pentru resurse, teritorii şi popoare, fără nici o putere superioară? Se aplică aceleaşi reguli în ambele cazuri şi dacă nu – dacă politica în starea internaţională de natură şi politica în societatea civilă sunt fundamental diferite –, ce utilitate are conceptul de putere? În al doilea rând, puterea este un mijloc, un obiectiv sau scopul necesar al actorilor? Maximalizarea puterii este un obiectiv raţional? Dacă răspunsul este negativ, aceasta se întâmplă numai din cauza consideraţiilor de prudenţă – datorită fizicii echilibrului de putere – sau ea ar fi nerecomandabilă chiar şi în cazul prăbuşirii mecanismelor de echilibrare?

Convingerea lui Morgenthau că o politică realistă este, de asemenea, una morală – că harta sa servea ca teorie normativă şi empirică – a fost foarte greu de acceptat. Dacă întrebarea pusă de realiştii politici este: „ce efect are o anumită politică asupra puterii statului ?", ei nu pot fi impresionaţi decât de consideraţii de prudenţă. Ce se întâmplă atunci cu moralitatea. O etică a autoconstrângerii recomandă moderaţia chiar şi atunci când extinderea unui stat nu ar fi imprudentă. Scopurile ei nu sunt derivate, pur şi simplu, din jocul ca atare. Dacă realistul politic nu pune altă întrebare în afară de aceea pe care i-a stabilit-o Morgenthau, singurul său criteriu va fi succesul

– un criteriu pe cât de vag politic, pe atât de greşit etic.În plus, în afacerile internaţionale nu există o armonie garantată – departe de aşa ceva – între actori şi sistem; ceea ce poate să fie bun – adică avantajos – pentru stat, poate fi dezastruos pentru sistem. Atât politicianul preocupat exclusiv de scopuri etice pentru naţiunea sa, cât şi politicianul care nu este preocupat de realizarea anumitor scopuri morale în lume trebuie să depăşească în căutarea lor „interesul definit ca putere". Desigur, unele scopuri sunt determinate de luptă; însă există întotdeauna obiective care sunt dincolo de supravieţuire şi securitate (şi există multe alegeri care pot fi făcute chiar şi în privinţa acestora); natura acestor obiective depinde, parţial, de preocupările etice implicite sau explicite care se află dincolo de sfera politicii aşa cum a definit-o Morgenthau.

În ultimă instanţă noţiunea, dragă lui Morgenthau, de autonomie a sferei politice este înşelătoare. Într-un sens ea este evidentă: există un domeniu politic care nu poate fi redus la economie, drept sau etică. Însă politica separată de economie, drept sau etică devine un tip de „joc pur" care nu este jucat de nimeni pentru simplul motiv că el ar fi un joc fără cărţi şi fără mize. Morgenthau adaugă că un om care nu ar fi nimic altceva în afară de „om politic" ar fi o bestie lipsită de constrângeri morale. Însă această afirmaţie interesantă mărturiseşte o concepţie a politicii cu totul inadecvată – sau, mai degrabă, o concepţie hobbesiană pe care Hobbes a socotit-o atât de dezastruoasă pentru supravieţuirea omenirii, încât a fost necesară abandonarea şi înlocuirea ei cu politica foarte diferită a Leviathanului. În plus, în timp ce există un domeniu politic, în lume există numeroase concepţii politice care se află în competiţie – în privinţa scopurilor şi mijloacelor autentice ale acţiunii politice. Tentaţia reducerii lor la un alfabet şi la o gramatică comune este mare pentru teoretician, însă el trebuie să îi reziste; aceasta deoarece dacă avem nevoie de o hartă, este esenţial ca ea să semene oarecum cu lumea pe care aspiră să o schiţeze pentru noi.

În opera lui Morgenthau a existat o tensiune constantă între conştiinţa diversităţii politice – era neîntrecut ca analist subtil al situaţiilor concrete – şi dorinţa sa de a reduce politica la un tip unic pe care el îl considera prudent din punct de vedere politic şi înţelept din punct de vedere etic; însă această dorinţă a făcut din el un idealist deghizat, un liberal oarecum conservator, revoltat de liberalii imprudenţi. Exista, de asemenea, o tensiune între abordarea fundamental hobbesiană a politicii din care se inspira analiza sa şi conştiinţa sa că, în era nucleară, lupta pentru putere, neconstrânsă de o autoritate superioară, nu ducea, probabil, la modesta utopie a armoniei între interesele naţionale moderate, ci la distrugerea lumii. Între nevoia de detronare a utopiilor grandioase (care s-a dezvoltat din scepticismul său, din simţul său istoric şi din experienţa sa de viaţă) şi nevoia unui salt radical dincolo de politica obişnuită (care provenea din simţul său logic, din conştiinţa semnificaţiei armei absolute şi din profunda sa preocupare pentru pace) a existat o distanţă pe care el nu a acoperit-o niciodată complet.

Echivalarea realismului nu doar cu principiile discutabile şi elastice din primul capitol al lui Morgenthau, ci şi, de asemenea, cu o teorie mult mai riguroasă a politicii internaţionale care defineşte statele ca fiind singurii actori de pe scena mondială, consideră puterea militară ca o valută decisivă şi vede ierarhia puterii militare ca *ierarhia* sistemului internaţional este legitimă în măsura în care modelul

hobbesian a rămas întotdeauna prezent în spatele evaluărilor şi al clasificărilor precise ale varietăţilor comportamentului de politica externă. Împotriva acestei concepţii s-au ridicat în anii '70 cei pe care eu i-am numit odată *moderni*. Ei accentuau importanţa actorilor nonstatali, a coaliţiilor transnaţionale şi transguvernamentale, a formelor nonmilitare de putere şi a ierarhiilor multiple care depind de „arii de litigiu" sau de regimul internaţional. Criticii *modernilor* au replicat că aceste descoperiri sunt perfect compatibile cu „realismul"; însă acest lucru se întâmplă numai dacă realismul este definit ca fiind puţin mai mult decât o încercare sistematică de a analiza realitatea şi de a înţelege relaţiile de putere din lume. Chiar dacă este indubitabil, aşa cum susţin susţinătorii versiunii restrânse a realismului, că puterea militară rămâne factorul determinant, că distribuţia puterii rămâne structura latentă a sistemului internaţional şi că preocuparea pentru supravieţuire şi securitate rămâne esenţa politicii externe, chiar dacă, cu alte cuvinte, credem că relaţiile internaţionale de astăzi sunt mai apropiate de modelul lui Tucidide decât de modelul comunităţii politice globale, există mult prea multe fenomene pe care versiunea restrânsă, pur şi simplu, nu le poate explica: mai ales toate efectele armelor nucleare şi ale interdependenţei economice care determină noi restricţii şi introduc noi complicaţii în jocul tradiţional al puterii.

În plus, versiunea restrânsă se bazează pe şi duce la o asumpţie etică: imposibilitatea depăşirii jocului sau, mai degrabă, a tehnicilor tradiţionale ale moderaţiei dintre care echilibrul puterilor este cel mai reuşit exemplu. Această asumpţie nu este numai un postulat sau o concluzie discutabilă din punct de vedere moral, dată fiind soarta acestor tehnici în trecut şi formidabilele inechităţi şi violările drepturilor omului pe care, de obicei, jocul le-a tolerat sau chiar le-a încurajat. De asemenea, acceptarea ei nu este obligatorie de vreme ce toate versiunile „realismului" nu fac decât să demonstreze imposibilitatea saltului în Ierihon şi a eliberării de „manipularea iscusită a forţelor perene" ale universului politic. Ea nu dovedeşte şi nici nu poate dovedi că suntem condamnaţi să repetăm trecutul şi că nu există nici un spaţiu intermediar, oricât de îngust, între moderaţia limitată şi fragilă din trecut şi abolirea imposibilă a jocului.

Cea mai valoroasă contribuţie a lui Morgenthau constă, pe de o parte, în edificatoarele sale „lecţii de anatomie", în îndemnarea sa în detectarea esenţei situaţiilor specifice, în înţelepciunea sa ca şi critic şi sfătuitor şi, pe de altă parte, în insistenţa sa asupra posibilităţii unei ştiinţe politice internaţionale care nu poate fi întemeiată decât separat de istorie, drept şi etică. Însă dacă ştiinţa este reducerea incertitudinii, această ştiinţă particulară a oscilat între trivialităţile obţinute prin aplicarea (deseori prostească) a metodei ştiinţifice – adică a unei metode în mare măsură cantitativă – şi complicaţiile generate de încercarea de explicare şi elucidare a incertitudinilor din lumea reală. Mai mult decât atât, în ştiinţele sociale intenţia de a separa faptele de valori nu s-a realizat niciodată pe deplin, iar teoria empirică nu poate fi menţinută niciodată cu totul separată de preocupările normative. Ca un rezultat, astăzi suntem cu toţii realişti, dar nu există doi realişti care să fie de acord fie în analiza a ceea ce este, fie asupra ceea ce ar trebui să fie, fie asupra modului de a parcurge această distanţă.La treizeci şi şapte de ani după prima apariţie a *Politicii între naţiuni* se pare că Morgenthau a câştigat o bătălie, dar a pierdut un război de necâştigat.

II

Recent a fost publicată o ediție nouă, postumă a *Politicii între națiuni,* faimosul şi influentul manual al lui Hans J. Morgenthau[1]. Morgenthau a murit în vara lui 1980 în vârstă de 76 de ani; această nouă ediție a cărții sale a fost pregătită de fostul său student, prieten şi discipol, Kenneth W. Thompson, care predă la Universitatea din Virginia.

Morgenthau a fost un refugiat din Germania nazistă. Faptul că el a studiat, a profesat şi a predat dreptul în Europa a făcut cartea sa şi mai interesantă, deoarece ea era o declarație de război împotriva tradiției legaliste şi moraliste care prevalase în abordarea americană a politicii externe.[2] Morgenthau oferea în locul său „realismul", un efort extrem de ambițios îndreptat atât către teorie, cât şi către sfatul politic şi rezumat în chiar primele pagini ale cărții unde el a enumerat „cele şase principii ale realismului politic"[3].

Tradiția pe care a atacat-o Morgenthau era aceea a lui Woodrow Wilson – într-un sens, apogeul abordării liberale a afacerilor externe. Această tradiție unea două curente principale din trecut: Kant, cu planul său pentru o pace veşnică printr-o confederație de state înzestrată cu guverne reprezentative şi liberalii britanici din secolul al XIX-lea cu noțiunea unei lumi alcătuită din state legate prin comerț şi conduse de puterea luminată a opiniei publice. Era vorba de o concepție vizionară în măsura în care ea spera în şi chiar prezicea sfârşitul războiului ca mijloc de rezolvare a conflictelor, subordonarea conflictelor intereselor comune ale umanității, declinul puterii armate ca un rezultat al restricțiilor interne şi al acordurilor internaționale pentru reducerea armamentului şi reglementarea disputelor de către terțe părți imparțiale. Organizarea internațională modernă – mai întâi în forma Ligii Națiunilor şi apoi în aceea a Națiunilor Unite – cu încercarea sa ambițioasă de proscriere a agresiunii şi de asigurare a mijloacelor de securitate colectivă împotriva ei, a fost un efect al acestei tradiții. Această organizare nu urmărea nimic mai puțin decât reducerea drastică a suveranității statale – noțiunea legală a statului ca unica sursă a dreptului pe teritoriul său şi, prin extensie, noțiunea politică a puterii statului de a acționa în exterior aşa cum doreşte şi de a fi subiect numai al acelor restricții legale liber acceptate. În locul său ar exista un sistem puternic şi comprehensiv de reguli internaționale legale aplicate de agențiile internaționale -la drept vorbind, ideal sau în ultimă instanță, de un stat mondial.

Această concepție nu era numai vizionară; ea era, de asemenea, radicală, în măsura în care presupunea o transformare drastică a comportamentului statelor. Tot atât de bine, ea era moralistă, în măsura în care regulile regale care ar deveni supreme ar încorpora fie etica kantiană a imperativelor categorice necondiționate şi universale (de exemplu, evitarea agresiunii şi a violării tratatelor), fie etica utilitaristă a celui mai mare bine pentru cel mai mare număr. Ea se baza pe o interpretare optimistă a naturii umane – sau cel puțin pe o credință atât în propria sa perfectibilitate, cât şi în puterea instituțiilor „drepte" de a stimula tot ceea ce este mai bun în om. Ea se baza, de asemenea, pe o neîncredere nu numai în utilizările unilaterale ale

puterii statului, ci şi, într-o oarecare măsură, a puterii ca atare; cu toate că ea aproba exerciţiile comune ale puterii (aşa cum este securitatea colectivă), le rezerva pentru cazuri foarte grave sau le supunea unor condiţii stricte. Cu alte cuvinte, ea prefera, în mod clar, persuasiunea şi prevenirea faţă de sancţiuni şi coerciţie.

„Principiile realismului politic" ale lui Hans Morgenthau au respins această abordare revenind, în schimb, la o concepţie reprezentată chiar de autorii pe care liberalii au încercat să-i dezmintă: acei autori care, ca şi Morgenthau, au susţinut că natura umană nu se schimbă, că politica internaţională este o luptă pentru putere şi că restricţiile – dreptului, moralităţii sau opiniei publice – sînt fragile şi limitate. Acolo unde liberalii salutau un marş către comunitate realiştii nu vedeau decât un gen de anarhie cu greu temperată, o competiţie a actorilor suverani care nu au nici o obligaţie faţă de o putere superioară puterii lor. Realiştii urmau tradiţia lui Tucidide care a analizat Războiul peloponezian dintre Atena şi Sparta, a lui Machiavelli care a enumerat pentru principii statelor-oraş din Italia regulile supravieţuirii sau a lui Hobbes care ne-a oferit o descriere sumbră a stării de natură (sau de război pentru că acest lucru este important) în care se află statele spre deosebire de indivizii care sunt protejaţi de puterea unui stat. Într-o astfel de lume agenţiile internaţionale nu pot îndeplini decât servicii modeste; cu siguranţă ele nu pot impune pacea. Singura moralitate posibilă este aceea a prudenţei – una care presupune, în termenii lui Morgenthau, mai degrabă „cântărirea consecinţelor acţiunilor politice alternative" decât „respectarea legii morale". Schimbarea poate veni numai prin „activitatea iscusită a forţelor perene care au creat trecutul şi vor crea viitorul" – pe scurt, în afacerile mondiale nu există spaţiu pentru soluţiile grandioase, aşa cum este sfârşitul războiului.

Influenţa enormă a unei doctrine care era orice altceva dar nu originală se explică uşor prin termenii locului şi momentului apariţiei sale. Statele Unite, izolată de politica mondială (cu excepţia experienţei nefericite dintre 1917 şi 1919) şi, la drept vorbind, îndreptăţită în repudierea politicii europene, fusese susţinătoarea *par excellence* al abordării liberale, internaţionaliste şi radicale. O Americă izolaţionistă a continuat să dezaprobe utilizarea forţei chiar şi după ce a refuzat să se alăture invenţiei lui Wilson, Liga Naţiunilor, aşa cum s-a văzut în politica sa blândă de „nerecunoaştere" a cuceririlor japoneze din anii '30 ca şi în legislaţia sa de neutralitate (contribuţia Statelor Unite la cedarea în faţa dictatorilor). Chiar dacă Franklin D.Roosevelt s-a dovedit curând un jucător entuziast al politicii de putere, tradiţia naţională a fost atât de puternică, încât cea mai mare parte a atenţiei era concentrată, în perioada 1943–1945, mai degrabă asupra naşterii Naţiunilor Unite decât asupra conflictelor de putere de rău augur dintre „Cei trei mari"– şi anume Statele Unite, Marea Britanie şi URSS. FDR însuşi a anunţat Congresul, după Yalta, că acordurile încheiate în Crimeea însemnau sfârşitul jocurilor tradiţionale de putere! Cu toate acestea, în 1948 abordarea liberală era în stare de faliment: Naţiunile Unite erau paralizate de războiul rece; nu putea fi organizat nici un mecanism de securitate colectivă, iar lumea, în loc să fie condusă de lege, era scindată în două tabere. Este imposibil ca un observator al comportamentului celor două superputeri să nu fie şocat de asemănările cu conflictul dintre Atena şi Sparta douăzeci şi patru de secole mai devreme.

Pe scurt, textul lui Morgenthau oferea atât o explicaţie, cât şi o hartă de drum. Visul liberal s-a prăbuşit, deoarece se baza pe o interpretare greşită a naturii politicii mondiale. Înţelegerea acestei naturi impune analiza în termeni de putere. Analiza puterii ne duce la concluzia că politica ar trebui să urmărească un echilibru al puterii nu o pace utopică – sau, mai degrabă, la concluzia că există şanse ca pacea să fie păstrată prin acest echilibru, dar nu există nici o şansă ca ea să apară prin intermediul schemelor legaliste şi al iluziilor despre opinia publică mondială sau despre dezarmare. Acesta era un mesaj dur. Dar era exact ceea ce trebuiau să audă elitele unei ţări deconcertate, în ciuda faptului că era cea mai puternică ţară din lume. Ambiţia lui Morgenthau a fost să fie predicatorul realismului în Lumea nouă şi să aducă înţelepciunea Vechii lumi pe continentul Utopiei. Treizeci de ani mai târziu, Henry Kissinger, care îi fusese student (pentru o perioadă scurtă) şi care devenise prietenul său, şi-a descris propria sa ambiţie ca politician în aproape aceiaşi termeni: ca o problemă a predării politicii de putere „nesentimentală" unei naţiuni care nu avea o tradiţie „geopolitică", dar care dispunea de una idealistă, legalistă şi pragmatică (adică o tradiţie a „rezolvării problemelor"). Evident, faptul că în anii '70 un alt refugiat german trebuia să predea „realismul" din nou fără a reuşi în întregime – aşa cum a demonstrat încercarea de revenire la idealism din perioada administraţiei Carter – era un semnal că mesajul lui Morgenthau nu a fost înţeles, în ciuda popularităţii sale mai vechi. Ce se întâmplase în realitate?

Este o poveste plină de paradoxuri. De la început trebuie să separăm cele două universuri pe care Morgenthau a dorit să le unească – şi anume, domeniul teoriei şi cel al politicii. Cercetătorii care lucrează în domeniul teoriei politicii mondiale rămân divizaţi în două grupuri – realiştii şi utopiştii. Ultimii continuă să urmărească o transformare drastică a lumii, dar nu prin intermediul anarhiei, care ar avea ca efect pacea. Însă, cel puţin în Statele Unite, aceşti cercetători nu constituie curentul principal al ştiinţei politice. În curentul principal, astăzi, suntem cu toţii „realişti", chiar dacă acest realism nu ar fi fost aprobat sau recunoscut de Morgenthau. Morgenthau a criticat pe larg şi vehement modul în care aşa-numite abordări ştiinţifice ale studiului politicii – utilizarea metodelor cantitative – dezvoltarea modelelor formale, sau căutarea legilor generale abstracte – elimină politicul din politică. Şi, totuşi, într-un vast corp de teorie care abordează întrebări strategice – studiul descurajării şi strategiei nucleare, consideraţiile tehnologice prevalează deseori asupra celor politice, iar căutarea certitudinii şi a preciziei înlătură deseori toate iraţionalităţile psihologice sau birocratice care fac absurdă ideea unei „ştiinţe" a războiului.

Trebuie să notăm, de asemenea, că Morgenthau a acordat o atenţie mai degrabă redusă economiei internaţionale: el considera economia ca fiind, în primul rând, o componentă a puterii statului. Astăzi una din cele mai inovatoare întreprinderi teoretice în politica internaţională tratează căile în care statele se unesc şi colaborează pentru a realiza, în comun, ţeluri economice care nu ar putea fi atinse printr-o activitate unilaterală sau ostilă. Această cercetare reabilitează astfel acele agenţii internaţionale a căror semnificaţie era dubioasă pentru Morgenthau. Mai mult, realiştii „securităţii" care se concentrează asupra conflictului şi realiştii „economiei politice" interesaţi de cooperare comunică rareori.

În lumea politicii găsim un alt paradox. Generaţii de studenţi au fost instruite de însuşi Morgenthau – la Universitatea din Chicago şi, mai târziu, la City College în New York – sau de discipoli ai lui Morgenthau. Mulţi funcţionari din serviciile externe recunosc influenţa sa intelectuală. Mesajul principal – nici o politică externă fără putere – a fost asimilat de fiecare politician, de fiecare membru al „publicului informat". Cu toate acestea, pe ansamblu, Morgenthau a fost înţeles greşit (la fel cum un alt „realist", George Kennan, se plânge că a fost interpretat greşit). De ce? Examinând scrierile (foarte abundente) ale lui Morgenthau asupra afacerilor externe găsim trei teme principale. Una a fost clar înţeleasă – deşi ea era cea mai înşelătoare. Celelalte două nu au fost înţelese.

Ceea ce îşi reamintesc majoritatea cititorilor *Politicii între naţiuni* este „indicatorul principal" al realismului politic: „conceptul de interes definit în termeni de putere". Statele îşi urmăresc (şi ar trebui să urmărească) interesele naţionale; interesul este analizat în politică în termeni de putere la fel cum, în economie, interesul este definit în termeni de avuţie. Bineînţeles, această noţiune a fost grozav de atrăgătoare pentru conducătorii unei ţări care ieşise din cel mai mare război din istorie cu mai multă putere decât avusese vreodată un stat – atât în afacerile economice, cât şi în cele militare (adică în privinţa monopolului nuclear). Statele Unite de după război era atât neliniştită în privinţa insecurităţii pe care o aduce puterea colosală – în special într-o luptă la nivel global cu un imperiu văzut ca misterios şi extrem de ciudat –, cât şi ameţită de posibilităţile puterii pe care conducătorii săi politici le-au explorat şi aplicat exuberant: alianţe, ajutor economic şi militar, baze militare în străinătate, dezvoltarea armamentului, acţiuni secrete, intervenţii, propagandă ş.a.m.d. Celebrarea puterii de către Morgenthau ca şi criteriu al politicii externe a fost astfel percepută ca o binecuvântare intelectuală. Ea legitima activismul global al Statelor Unite. Dacă puterea este substanţa interesului naţional, puterea uriaşă justifică o definiţie foarte largă atât a interesului, cât şi a angajamentelor colosale determinate de el.

Însă această viziune se confrunta cu două probleme enorme. Una rezulta din fisurile teoriei lui Morgenthau. Puterea ar trebui să fie văzută, mai presus de toate, ca un mijloc (complex) pentru atingerea scopurilor. În consecinţă ar trebui să începem cu o definiţie a acestor scopuri şi, apoi, să calculăm cantitatea de putere necesară pentru atingerea lor, să distingem diferitele genuri de putere foarte diferite adecvate unor scopuri diferite, să decidem, dacă este necesar, cum să dezvoltăm tipurile de putere impuse de scopuri absolut indispensabile şi să eliminăm acele scopuri pentru care nu dispunem de putere sau acelea care, pur şi simplu, nu pot fi atinse fie prin tipurile de putere pe care le putem dezvolta, fie prin tipurile de putere aflate la dispoziţia unui stat şi care sunt utilizabile efectiv –, deoarece, mai ales în era nucleară, nu toată puterea poate fi utilizată raţional. Morgenthau a pus trăsura (puterea) înaintea cailor (selectarea scopurilor). Pe de altă parte, aşa cum au evidenţiat de la început numeroşi critici, definirea „interesului" în termeni de putere nu a asigurat conceptului de interes naţional claritatea, obiectivitatea şi trăinicia pe care Morgenthau le-a revendicat şi le-a căutat. Definirea interesului naţional poate fi subiect de dispută mai ales într-o democraţie şi poate rezulta cel puţin la fel de mult dintr-o ciocnire a punctelor de vedere partizane, precum şi din necesităţile permanente ale poziţiei geopolitice sau din solicitările inevitabile ale conflictelor externe.

A doua problemă a fost eşecul atâtor politicieni de a înţelege a doua temă a lui Morgenthau: nevoia de moderaţie şi de prudenţă. Morgenthau nu a fost un apostol al conflictului; manualul său se sfârşeşte cu capitole asupra „păcii prin acomodare" şi cu o pledoarie pentru renaşterea diplomaţiei. Cititorii marcaţi de experienţa dureroasă a slăbiciunii democraţiei din anii '30 nu au văzut în cartea sa decât condamnarea cedării ca metodă de rezistenţă în faţa puterilor imperialiste. Ei nu au realizat că abordarea lui Morgenthau, spre deosebire de cea a lui Dean Acheson sau Harry Truman, nu era obsedată de „analogia Münchenului". În drum spre Washington s-a întâmplat ceva ciudat cu realismul lui Morgenthau: celebrarea puterii în loc să înlocuiască vechiul idealism american şi spiritul de cruciadă s-a amestecat cu ele. Cei care îl citeau pe Morgenthau la Washington utilizau conceptul său de interes naţional ca un mod de justificare a definiţiei intereselor Statelor Unite care, practic, erau nelimitate şi făceau compromisul dificil – şi anume, rezistenţa împotriva expansiunii comunismului în toate formele sale (aşa cum încă susţine, deseori, Norman Podhoretz) sau, cel puţin, a expansiunii, directe sau indirecte, a puterii sovietice pretutindeni în lume. Această definiţie este mai degrabă un efect al temerilor americane faţă de comportamentul sovietic decât o creaţie a priorităţilor Statelor Unite. Ca şi Kennan, Morgenthau a subliniat provocarea sovietică, dar nu a îmbrăţişat niciodată genul de realism pe care îl găsim atât de des la cei de dreapta – conform căruia suntem constrânşi la o luptă pe viaţă şi pe moarte cu Uniunea Sovietică, suntem îndreptăţiţi să utilizăm pentru apărarea intereselor noastre toate armele şi toate subterfugiile pe care sovieticii le folosesc pentru apărarea intereselor lor şi trebuie să învingem, deoarece în această lume nu există spaţiu pentru ambele filozofii ale puterii şi pentru ambele seturi de valori.

Morgenthau, ca şi un alt mare realist, Charles de Gaulle, a analizat Uniunea Sovietică mai degrabă ca pe o putere expansionistă decât ca pe o ideologie în marş. El a criticat suferinţele la care condamnă umanitatea orice „universalism naţionalist" (adică orice naţionalism cruciat care pretinde un mandat universal): versiunea americană, în aceeaşi măsură ca şi cea sovietică, versiunea democratică în aceeaşi măsură ca şi cea comunistă. Cu toate acestea, pledoaria sa era pusă în slujba vechilor idealuri ale securităţii colective, ale dreptului internaţional şi ale rezistenţei la agresiune interpretată în prezent drept cauza apărată de lumea liberă în lupta împotriva Uniunii Sovietice. Întrucât se credea că Statele Unite aveau misiunea să asigure braţul secular al acestei viziuni, interesul său naţional era descris ca fiind identic cu interesul comunităţii mondiale (găsim această ideologie în discursurile lui Dean Rusk ca şi în cele ale lui Eugene Rostow) – o formă de „universalism naţionalist", dacă a existat vreodată unul.

Aşa cum Kennan a protestat împotriva „militarizării politicii de îngrădire", Morgenthau a criticat riguros excesele politice care au rezultat din amestecul de abordări vechi şi noi. Într-adevăr, el a criticat, mai ales, războiul din Vietnam. El a deplâns inflexibilitatea şi riscurile mari ale noului echilibru bipolar de putere la care a contribuit „pactomania" Statelor Unite, acoperind totodată lumea cu alianţe cu centrul în Washington; efectele restrictive ale vechiului echilibru din secolele XVIII-XIX au provenit, cu siguranţă, din alianţele flexibile între şase jucători importanţi. În prima dezbatere naţională asupra războiului din Vietnam, care a

avut loc la Washington în mai 1965, părintele „realismului politic" a fost principalul acuzator al politicii lui Lyndon Johnson, apărată de oameni care au amestecat realismul şi universalismul sau, precum Zbigniew Brzezinski şi Walt Rostow, au transformat realismul într-un berbec anticomunist. Astăzi este popular revizionismul vietnamez, cu concentrarea sa asupra ororilor de netăgăduit ale regimurilor comuniste din Vietnam şi Cambodgia. Însă el uită prea uşor că Statele Unite au pierdut războiul, deoarece scopurile sale erau, pur şi simplu, de neatins la un preţ tolerabil fie pentru lume în general, fie pentru conştiinţa şi sistemul politic american. Morgenthau, care nu a avut niciodată iluzii în privinţa comunismului, nu a uitat niciodată punctele esenţiale: limitele eficacităţii şi utilizării puterii uriaşe a Statelor Unite şi distorsiunea interesului său naţional impusă de atâţia ani de obsesie vietnameză.

Preocuparea lui Morgenthau pentru cel mai dezastruos război al Statelor Unite provenea nu numai din preocuparea sa pentru restricţie şi acomodare, ci şi, de asemenea, din a treia temă a cărţii sale (pe care, spre deosebire de cea de a doua, nu a reuşit niciodată să o integreze pe deplin cu prima) – şi anume compatibilitatea puterii naţionale cu o căutare a moderaţiei şi a descurajării într-o lume de state rivale. Însă viziunea realistă a lumii ca un sistem compus din actori suverani, statele, era subminată de două forţe în privinţa cărora Morgenthau a dovedit suficientă subtilitate şi incisivitate pentru a le înţelege pe deplin. Pe de o parte, exista forţa mişcărilor revoluţionare: acelea care au distrus de curând imperiile coloniale şi care în prezent contestă, în numeroase ţări şi în special în statele în curs de dezvoltare, un *status quo* deseori nedrept şi represiv. El a considerat vane şi periculoase încercările de a trata aceste mişcări printr-o metodă diplomatică tradiţională, aşa cum este intervenţia militară sau de a menţine *status quo*-ul prin violenţă din teamă de comunism sau pentru a sprijini lideri locali aliaţi cu Statele Unite. Cu alte cuvinte, statele nu mai erau singurii actori de pe scenă, iar interesul naţional nu putea să fie definit fără a ţine seama fie de mişcările revoluţionare care operează peste graniţe, fie de realităţile interne ale multor state şubrede. Pe scurt, acest tip de realism a fost, de fapt, mult mai fluid şi mai puţin dogmatic decât sugerau principiile sale centrate pe stat şi unul care l-a făcut pe Morgenthau să fie foarte critic faţă de strategia lui Kissinger în Vietnam, Chile sau Bangladesh.

Pe de altă parte, exista revoluţia nucleară. Alături de Bernard Brodie şi Raymond Aron, Morgenthau a sesizat aproape imediat potenţialul radical al noilor arme. Războiul nuclear nu este un instrument politic. Nici o putere nu va mai fi vreodată capabilă să-şi asigure securitatea, deoarece nu există mijloace de apărare adecvate împotriva armelor nucleare, iar descurajarea se bazează pe o ameninţare sinucigaşă. Suveranitatea nu mai înseamnă invulnerabilitate. Sacrificiul pentru patrie şi-a pierdut sensul dacă el înseamnă, totodată, sfârşitul omenirii.

Morgenthau a fost neîntrecut în analiza numeroaselor dileme ale descurajării cu care politicienii se confruntă de patruzeci de ani. El a fost printre primii care au denunţat nonsensul superiorităţii nucleare (fiecare tabără are mijloace de a o devasta pe cealaltă chiar şi după ce a fost atacată) şi i-au criticat pe acei strategi care încercau să nege revoluţia nucleară concepând moduri de utilizare a armelor atomice ca şi cum ele ar fi arme convenţionale, adică utilizarea lor pentru purtarea războiului

şi pentru înfrângerea inamicului. Astfel, el a văzut clar contradicţia dintre organizarea umanităţii în state care îşi clamează independenţa şi imperativul evitării catastrofei nucleare. În confruntarea cu acest pericol procesele diplomatice obişnuite riscă să fie prea lente, controlul armamentului prea limitat, agenţiile internaţionale prea ineficiente, iar prudenţa prea fragilă în crize care cer decizii de moment asupra unor acţiuni militare care ar putea să scape foarte uşor de sub control. Totuşi, tocmai structura lumii, divizarea sa în state şi competiţia superputerilor au continuat să demonstreze caracterul utopic al dezarmării şi al guvernului mondial – fantezii ale idealiştilor pe care el îi judecase atât de dur şi a căror atracţie intelectuală provenea tocmai din procesul lor împotriva suveranităţii statale, un proces a cărui forţă a recunoscut-o el însuşi.

Această contradicţie a menţinut utopismul în viaţă nu numai în rândul câtorva autori academici interesaţi de afacerile mondiale (de exemplu, pionierii „cercetării pentru pace"), ci şi, de asemenea, în rândul unor părţi ale publicului (în special printre membrii mişcării pacifiste de aici şi din străinătate). Pentru aceştia chiar şi genul moderat de realism susţinut de Morgenthau poate părea mult prea îngăduitor: dacă se impune ca jocul statelor să fie salvat de la propria sa pornire către autodistrugere, el nu va trebui jucat înţelept, ci va trebui înlăturat cu totul. În locul realismului lui Morgenthau politicienii americani au optat, de obicei, pentru genul de „realism" al războiului rece pe care l-a deplâns Morgenthau (atât în deghizările sale idealiste din anii '50 şi '60 sau, parţial, în retorica administraţiei Reagan, cât şi în varietatea sa lucidă dar manipulatoare şi conservatoare din perioada administraţiei Kissinger). Uneori (aşa cum s-a întâmplat în perioada administraţiei Carter) aceşti politicieni au revenit la tipurile de utopism pe care le atacase Morgenthau. Pentru aceşti politicieni moderaţia – o definiţie limitată a intereselor, o abordare subtilă a puterii – a rămas inaccesibilă.

Astăzi utopismul rămâne fratele geamăn al închipuirii. Însă realismul, chiar şi de genul apărat de Morgenthau, rămâne nesatisfăcător într-o lume în care, cu cuvintele de neuitat ale lui Churchill, siguranţa este copilul robust al terorii, iar supravieţuirea este sora geamănă a anihilării. Atât intelectualii, cât şi politicienii trebuie să caute un nou realism care, recunoscând şi pornind de la realităţile dezolante ale unei lumi divizate să încerce, totuşi, – prin cooperare şi acţiune colectivă într-o varietate de domenii – să schimbe jocul suficient de mult pentru a împiedica distrugerea lumii şi, totodată, a noastră, de către uraganele revoluţionare şi exploziile nucleare. Un realism al „luptei pentru putere" nu este suficient, iar un realism al luptei *şi* al ordinii mondiale nu a apărut încă.

Note

1. Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations* (New York: Knopf, 1985).

Partea a doua

Ordine şi violenţă

5

Există o ordine internaţională ?

Concepţii despre ordine

Definirea ordinii sociale

Există mai multe moduri de a defini "ordinea socială". Definiţia generală sună după cum urmează: ordinea socială constă din normele, practicile şi procesele care asigură satisfacerea nevoilor fundamentale ale grupului social în cauză. Această definiţie este incomod de vagă, dar are avantajul de a elimina din conceptul de ordine toate conotaţiile normative sau ideologice care îngreunează deseori utilizările sale. Un alt avantaj este că ne permite să comparăm diferite tipuri de grupuri sociale sau diferite grupuri sociale aparţinând aceluiaşi tip.

Grupul care va fi discutat în acest eseu este mediul internaţional. Omenirea nu este considerată ca o unică societate, tocmai deoarece, cum a evidenţiat Rousseau (1964), nu există o societate generală a omenirii. Umanitatea a fost şi a rămas constant divizată în unităţi a căror natură a suferit transformări în decursul timpului. Însă aceste unităţi au fost întotdeauna suficient de numeroase şi de complexe pentru a face să eşueze toate încercările de a întemeia un imperiu universal, toate visurile federalizării mondiale. Când vorbim despre mediul internaţional, nu ne referim la o realitate, ci la două realităţi. Prima este *mediul interstatal* – adică relaţiile care există între diversele unităţi care acţionează pe scena mondială ca deţinătoare ale puterii publice şi ca expresie a dorinţelor şi aspiraţiilor indivizilor şi grupurilor care le alcătuiesc. A doua realitate este *societatea transnaţională* – relaţiile care se formează peste hotarele acestor unităţi între indivizi şi grupuri.

Studiul ordinii internaţionale necesită trei remarci preliminare. Mai întâi, problema ordinii mondiale este cu totul diferită de aceea a ordinii politice interne sau de aceea a ordinii din cadrul grupurilor sociale care există în interiorul unei unităţi politice. Ceea ce caracterizează ordinea internaţională este anarhia (adică, absenţa unei puteri centrale deasupra unităţilor) şi, de asemenea, absenţa sau slăbiciunea normelor comune. Se observă, astfel, imediat în ce constă problema. Ea este atât analitică, cât şi normativă: pot coexista anarhia şi ordinea ?

În al doilea rând, problema ordinii este una care se transformă în funcţie de natura unităţilor. Pentru a simplifica să spunem că există, în principal, trei tipuri de

---

Îi sunt recunoscător prietenului şi colegului meu Robert O. Keohane pentru comentariile sale asupra acestui eseu.

structuri. Structura care pare să fie cea mai îndepărtată de anarhia pură este, evident, imperiul impus de un popor asupra altor popoare. Structura care rezultă este verticală; ea constă dintr-o administraţie care încearcă să reproducă acele relaţii dintre conducători şi conduşi care au existat în cadrul entităţii imperiale iniţiale. Cu toate acestea, din motive atât interne, cât şi externe imperiul nu poate fi tratat ca şi cum ar fi o simplă varietate a ordinii interne. Pe de o parte, relaţiile dintre unitatea dominantă şi ţările dominate sunt rareori identice cu raporturile dintre puterea centrală şi subiecţi în cadrul unităţii dominante. Pe de altă parte, au existat întotdeauna raporturi "orizontale" între imperii sau între imperii şi alte unităţi, în măsura în care nu a existat niciodată un imperiu universal şi în care fiecare imperiu a fost, astfel, obligat să se protejeze împotriva ameninţărilor din exterior.

Al doilea tip de structură este aceea feudală – o fragmentare a puterii publice, un amestec de puteri publice şi private cu competenţe care se suprapun, un labirint de legături ierarhice fără graniţe teritoriale clar delimitate, o combinaţie de diverse drepturi şi obligaţii privind aceleaşi teritorii. Astfel, feudalismul era o structură anarhică, însă una în care anarhia era atenuată de absenţa totală a conceptului de proprietate absolută şi de suveranitate exclusivă, precum şi de importanţa obiceiurilor comune şi, mai presus de toate, a normelor religioase. Pentru a simplifica din nou, să spunem că imperiul oferă un gen de putere centrală (dar nu universală) şi foarte puţine valori comune, în timp ce sistemul feudal oferă o putere divizată dispersată, precum şi o credinţă comună.

A treia structură nu are nici putere centrală, nici valori comune. Este vorba de mediul alcătuit din unităţi "suverane"– adică din unităţi a căror putere centrală revendică monopolul violenţei în interior (pentru a cita definiţia dată de Max Weber statului) şi pretinde, în exterior, dreptul exclusiv de a lua decizii în numele supuşilor săi. Este vorba aşadar de un mediu bazat pe o diferenţiere teritorială clară între unităţi şi pe ideea că fiecare teritoriu poate avea, în principiu, numai o singură putere centrală. Din punct de vedere istoric, aceasta poate fi puterea oraşelor suverane, ca în vechea Grecie sau în Italia renascentistă; sau poate fi puterea statelor – ceea ce a fost numit uneori sistemul tratatelor din Westphalia, cu toate că aceste tratate nu făceau altceva decât să ratifice o stare mai veche de lucruri. Tocmai deoarece problema ordinii *şi* anarhiei există mai presus de toate în acest al treilea tip de structură, ea constituie de obicei un obiect de studiu pentru teoria relaţiilor internaţionale. Acesta este motivul pentru care, când vom trata despre mediul interstatal, vom discuta numai acest tip de structură. Şi, întrucât nu este evident că se poate vorbi despre ordine când se tratează o structură anarhică, am preferat cuvântul *mediu* celui de *societate*, ceea ce presupune un răspuns pozitiv la problema ordinii.

În al treilea rând, în timp ce bibliografia asupra mediului intersatal şi a problemelor sale este foarte bogată nu se poate spune acelaşi lucru şi despre bibliografia asupra societăţii transnaţionale. Situaţia se prezintă astfel pentru trei motive: anvergura societăţii transnaţionale depinde de dezvoltarea mijloacelor de comunicare, de facilităţile materiale prin intermediul cărora pot fi organizate schimburi peste graniţă. Asemenea mijloace au existat permanent, dar numai începând cu marile descoperiri şi, mai presus de toate, cu revoluţia industrială, ele s-au dezvoltat pe scară largă. Mai mult decât atât, întemeierea şi intensitatea legăturilor transnaţionale depind de tipul sistemului economic care există în cadrul unităţilor principale: precondiţia apariţiei societăţii transnaţionale este acordul guvernelor de a permite ca o parte din

viața economică, științifică și intelectuală a statului să iasă de sub controlul lor și să se organizeze, pe plan intern și extern, pe căi relativ autonome. La urma urmei, chiar dacă se întâmplă așa, ca în era liberală din secolul al XIX-lea, societatea transnațională operează într-un cadru și conform unor reguli stabilite de statul sau de statele puternice: ea are o autonomie limitată și condiționată.

Specificitatea

Majoritatea cercetătorilor mediului interstatal subliniază specificitatea problemei ordinii în acest domeniu. Da la început avem două semne de întrebare.

Mai întâi, dacă numim ordine satisfacerea nevoilor elementare și fundamentale ale grupului, despre care grup vorbim ? Hedley Bull (1977) distinge între ordinea internațională (prin aceasta el se referă la ordinea interstatală) și ordinea *mondială*. Ordinea mondială ar permite îndeplinirea necesităților fundamentale ale oamenilor – supraviețuirea și aprovizionarea cu minimumul necesar de existență pentru bărbați și femei. Ordinea interstatală se referă numai la nevoile esențiale ale statelor: (1) protejarea propriei lor existențe și (2) securitatea. Se observă imediat că ordinea internațională poate exista chiar și în absența ordinii mondiale. Trebuie numai să ne imaginăm state care se respectă reciproc, dar rămân cu totul indiferente față de acele practici interne care ar permite, ici și colo, funcționarea unor guverne care comit genocid sau exploatează economic părți importante din populația țărilor pe care le conduc. În termeni legali este vorba de problema dezacordului dintre drepturile statelor (și respectul reciproc al suveranității lor) și drepturile omului. Convers, observăm, de asemenea, că ordinea mondială presupune cel puțin un tip foarte special de ordine interstatală înzestrată cu proceduri eficiente de cooperare între state și chiar cu mijloace de coerciție a statelor pentru a asigura satisfacerea minimă a necesităților umane. Există, astfel, mai degrabă o tensiune decât o complementaritate între cele două noțiuni ale ordinii; ele corespund, respectiv, unei societăți globale, parțial fictivă și unui grup care, cu toate că este real (statele), este totuși abstract (ce este statul separat de indivizi și de grupuri?) și extrem de limitat.

În al doilea rând, dacă ne ocupăm numai de ordinea interstatală (așa cum fac, de obicei, lucrările politice) observăm imediat de ce și în ce măsură satisfacerea nevoilor de bază ale statelor – supraviețuire și securitate – este permanent amenințată. Cele două probleme-cheie ale vieții politice – cine conduce și cine beneficiază – primesc răspunsuri total diferite în funcție de existența sau nu a unui consens asupra organizării și reglementării grupului, a procedurilor efective pentru selecția conducătorilor și distribuția resurselor și a regulilor pentru soluționarea conflictelor. Dificultatea este că, în mediul interstatal, contrar cu ceea ce se întâmplă în cadrul grupului social care constituie națiunea, relațiile sociale nu sunt constituite de un amestec de societate (relații de reciprocitate corespunzând unei diviziuni elaborate a muncii) și comunitate (cooperare necondiționată, corespunzând unei voințe colective de a trăi împreună); ele oferă în schimb un amestec de societate limitată (relații de coexistență între unități care nu sunt foarte diferențiate – deoarece diviziunea muncii în cazul lor este slabă –, ci, dimpotrivă, se aseamănă una cu alta, deoarece îndeplinesc aceleași funcții) și anarhia care rezultă din absența unui monopol central al folosirii legitime a violenței aflat la dispoziția puterii publice a cărei misiune ar trebui să fie definirea

și exercitarea funcțiilor colective și a cărei autoritate s-ar aplica în mod direct indivizilor. Dimpotrivă, ne aflăm în domeniul autoajutorului într-un mediu care este dominat de posibilitatea permanentă a recurgerii la forță și ale cărui instituții comune depind, în întregime, de consimțământul unităților suverane din care sunt alcătuite.

În consecință, apar trei probleme: în ceea ce privește *politica,* este evidentă o diferență fundamentală între modul în care puterea este utilizată în cadrul unei unități politice apropiată de tipul ideal al națiunii, al cărei sistem politic se bazează pe consens popular și politica de putere din mediul interstatal. Desigur, așa cum au evidențiat câțiva teoreticieni, urmându-l pe Hobbes (1971), obiectul politicii este puterea (Morgenthau, 1948). Însă Raymond Aron (1962) a fost îndreptățit să sublinieze diferența dintre cele două tipuri ideale (chiar dacă în lumea reală contrastul este deseori mai puțin pronunțat). Într-un caz puterea servește valori comune, coerciția poate fi exercitată numai dacă ea respectă anumite reguli și în arii bine definite, conflictele între grupuri pot determina utilizarea numai a tipurilor limitate de putere (nu de forță) și ierarhia socială nu este amenințată permanent. În celălalt caz competiția între unități riscă să devină violentă oricând și poate să afecteze, astfel, toate relațiile interstatale (pentru a nu le menționa și pe cele intrastatale); ierarhia între unități este permanent contestată. Deci, în ceea ce privește puterea, există o deosebire atât între amploarea ariei în care ea se poate desfășura în aspectele ei armate sau brutale, cât și în intensitatea sau formele ei. Concluzia lui Aron era că, în ciuda faptului că politica externă, ca și politica internă, nu are un scop unic și necesar, comparabil cu victoria pentru jucătorul de fotbal sau cu câștigul pentru "homo economicus", "comportamentul strategico-diplomatic" are totuși un sens (riscul războiului) și un imperativ (calcularea mijloacelor). "Pluralitatea centrelor de decizie" care face indispensabil acest calcul îl face, în același timp, hazardat, în măsura în care mediul interstatal este unul în care predomină suspiciunea, neîncrederea, neînțelegerea și ostilitatea, în timp ce tipul ideal al conflictelor din societatea națională nu împiedică transparența și au loc într-un context de cooperare. Relațiile între conflict și cooperare sunt, pentru a spune așa, inversate, de îndată ce ne găsim într-un mediu în care fiecare jucător este liber să recurgă la forță.

În ceea ce privește *dreptul,* există diferențe fundamentale între dreptul public intern și dreptul internațional. Școala jurisprudenței care tinde să micșoreze importanța normelor, dispozițiilor și sancțiunilor legale și să evidențieze, în schimb, aspectele funcționale ale dreptului și rolul său ca proces social, încercă să șteargă aceste diferențe. Însă această școală ignoră o problemă fundamentală – contrastul dintre grupurile sociale care creează și sunt reglementate de cele două tipuri de drept. Grupul național este format din indivizi și asociații cărora li se aplică norme legale elaborate de puterea centrală; integrarea socială este astfel încât (și parțial rezultă din faptul că) rețeaua legală acoperă întreaga societate. Sancțiunea legală este asigurată de stat (prin intermediul sistemului juridic și poliției) și impusă direct asupra indivizilor și grupurilor. În mediul interstatal grupul este alcătuit în principal din state; dreptul are o natură contractuală mai degrabă decât una ierarhică; el nu se aplică direct indivizilor și grupurilor din interiorul statelor ; iar amploarea reglementării nu acoperă toate relațiile transnaționale. Sancțiunea este atât limitată, dată fiind ponderea scăzută a instituțiilor comune, cât și la discreția autoajutorului. Astfel, între dreptul public și dreptul internațional există o diferență triplă în ceea ce

privește gradul de instituționalizare (la nivel mondial nu există puteri executive, legislative și judecătorești comparabile cu acelea care există în interiorul statelor), substanța însăși (unul este un drept al uniformității, celălalt, deseori, un drept al diferenței) și autoritatea sau eficiența (dreptul internațional se poate autodistruge). Aceasta nu înseamnă că dreptul nu joacă nici un rol în ordinea mondială; de fapt, el asigură un minimum de ordine făcând previzibile activitățile interstatale sau transnaționale sau îndepărtându-le de conflicte sau de provocări permanente. Însă el este cel mai slab tocmai în aria vitală a relațiilor de putere.

În ceea ce privește *etica,* găsim același contrast. În afacerile interne conflictul dintre concepții sau ideologii rivale este rareori distructiv; cadrul politic și constituțional și valorile comune oferă indivizilor și grupurilor numeroase ocazii favorabile sau șanse pentru acțiunea morală: întrucât ordinea este asigurată, ei pot căuta dreptatea. În domeniul relațiilor interstatale, cum au observat Aron (1962) și Arnold Wolfers (1971), conflictul valorilor slujit de brațe dotate cu arme nucleare acoperă deseori întregul câmp al relațiilor dintre unități; amenințările la adresa supraviețuirii și securității într-o lume a autoajutorului limitează și, uneori, distrug ocaziile favorabile pentru acțiunea morală; imperativul principal este supraviețuirea, dreptatea vine numai mai târziu.

Toate aceste trăsături distinctive ale mediului internațional arată cât de precară este ordinea interstatală. Ea este atât o ordine permanent amenințată – războiul punând periodic în joc supraviețuirea și securitatea cel puțin a câtorva unități, uneori chiar a celor mai importante –, cât și o ordine bazată pe forță, pe echilibrele și calculele unor forțe schimbătoare și incerte. Însă mediul interstatal nu este, totuși, întotdeauna, o arie a haosului și a anarhiei: există și un astfel de lucru cum este pacea. Aceasta, deoarece regimul lui "fiecare pentru sine" reușește deseori să împiedice ca autoajutorul să devină un război al tuturor împotriva tuturor. Atât timp cât predomină pacea, amploarea și intensitatea relațiilor interstatale de colaborare poate crește. Cum poate ordinea să apară și să reziste în ciuda tuturor obstacolelor; ce formă specifică ia ea într-un mediu descentralizat, unde conflictele, substanța oricărei ordini sociale, riscă permanent să distrugă acordurile de nonviolență și să detoneze podurile cooperării; cum se schimbă aceste forme și cum se reconstruiește ordinea după ce ea a fost demolată; acestea sunt întrebările care i-au interesat pe autori – fie că ei erau filosofii politici din trecut, fie că ei sunt cercetători sociali contemporani. Vom examina pe scurt contribuțiile lor în acest domeniu. Împotriva cronologiei vom începe cu "știința" relațiilor internaționale care, se dorește, înainte de toate, analitică (și uneori predictivă), în timp ce marii autori din trecut erau atât analitici, cât și prescriptivi (o distincție recunoscută ca imperfectă în măsura în care analiza științifică conduce inevitabil, cum obișnuia Aron să afirme, la sfaturi prudente sau înțelepte sau, chiar, servește, mai presus de toate, la accentuarea și justificarea anumitor prescripții, ca în școala contemporană "realistă").

Nivelurile analizei

În știința socială contemporană putem distinge trei niveluri ale analizei în studiul relațiilor internaționale. La nivelul cel mai elementar, sau descriptiv, se situează sistemul practicilor și instituțiilor care au asigurat sau asigură încă un minimum de

ordine, analiza avantajelor şi slăbiciunilor lor şi examinarea încercărilor eşuate de a face mai mult. Astfel, Hedley Bull analizează rolul dreptului internaţional şi al organismelor internaţionale, balanţa clasică a sistemului puterii şi eşecul eforturilor de a depăşi statul naţiune. I. L. Claude (1962) a încercat, de asemenea, să demonstreze de ce sistemul de echilibru a fost mult mai reuşit decât securitatea colectivă sau de ce ideea unui guvern mondial nu a avut succes.

Mult mai interesant este nivelul secund, cel al teoriei generale a relaţiilor interstatale. De obicei, paradigma rămâne accea a şcolii "realiste" care subliniază rolul dominant al statelor pe scena mondială, imperativul calculării forţelor într-un domeniu dominat de politica puterii şi importanţa crucială a componentelor militare ale puterii şi a consideraţiilor geopolitice pentru fixarea ţelurilor statelor. Şcoala realistă critică, de asemenea, iluziile idealiste: însăşi natura jocului explică slăbiciunea dreptului internaţional, eşecul eforturilor de a transfera monopolul violenţei legitime organizaţiilor internaţionale şi instabilitatea diplomaţiei echilibrului. Cu toate acestea, în acelaşi timp, această şcoală încearcă să arate că jocul nu elimină protejarea ordinii şi că interesul individual inteligent al actorilor îi obligă să nu împingă prea departe autoajutorul. Astfel, în lucrările lui Hans Morgenthau şi George Kennan (1951) critica legalismului şi a moralismului urmăreşte elogierea diplomaţiei moderate şi sprijinirea unei definiţii restrânse a interesului naţional. O ordine care se bazează pe un echilibru de forţe, pe o limitare a ambiţiilor, pe rezistenţa la presiunea demagogiei în interiorul statului şi pe absenţa cruciadelor ideologice este atât o realitate care revine mereu (ca în secolele XVIII şi XIX), cât şi o idee profundă. Acesta fusese deja mesajul lucrărilor lui E. H. Carr (1980) de dinaintea celui de-al doilea război mondial: împotriva lui Toynbee, apărătorul securităţii colective, Carr a arătat că forţa operează în toate domeniile relaţiilor internaţionale (incluzând aşa numita economie liberală mondială) şi a recomandat ca statele din vârful ierarhiei să facă concesii paşnice statelor în curs de dezvoltare. Cartea lui Bull descrie tehnicile ordinii în cadrul schemei unei teorii "grotiene", conform căreia există o societate interstatală – o societate imperfectă, bineînţeles, dată fiind absenţa puterii centrale, dar care însă este reală şi reflectă acceptarea normelor comune şi recunoaşterea reciprocă de către state a necesităţilor comune.

Al treilea nivel este cel al teoriilor sistemelor interstatale. Punctul de plecare al şcolii realiste este politica externă: actorul privilegiat este statul. Teoriile sistemice pornesc de la reţeaua sau de la mediul constituit din unităţi competitive. Aceste teorii încearcă să identifice variabilele principale şi regulile jocului, în ciuda absenţei în mediul interstatal a acelor norme constituţionale care oferă un cadru deseori foarte restrictiv pentru activităţile partidelor, birocraţiilor şi grupurilor de interese din cadrul unei societăţi naţionale. Ideea fundamentală este că, chiar şi într-un mediu în care nu există un stat dominant, libertatea de manevră de care se bucură centrele de decizie este limitată de configuraţia întregului sistem. Această constelaţie determină, de asemenea, trăsăturile distinctive ale ordinii care există în orice moment dat sau care, altminteri, ne permite să înţelegem de ce nu există ordine.

Nu este locul aici pentru o sinteză a teoriilor sistemice, care ridică probleme ce depăşesc cu mult studiul ordinii interstatale. Dar este necesar să menţionăm principalele caracteristici ale acestor teorii:

1. Toate fac o distincţie, explicit sau nu, între *structura* sistemului (adică, pe ansamblu, distribuţia puterii în câmpul diplomatic) şi *procese* (adică relaţia dintre

unități). (Morton Kaplan [1957] a sistematizat această distincție). Însă ei nu cad de acord asupra a două puncte esențiale. Pe de o parte, ei nu se înțeleg asupra definiției variabilelor indispensabile pentru studiul sistemelor. Kenneth Waltz (1979) crede că acest studiu se poate ocupa numai cu analiza relațiilor dintre structură și procese; el trebuie să se ocupe numai cu ceea ce este *inter*statal. La celălalt capăt îl găsim pe Aron care crede că trebuie să luăm în considerație variabilele pe care Waltz le consideră exogene: natura regimurilor politice în cadrul unităților, forțele transnaționale (ideologii sau tehnologii), sistemul economic mondial. Evident, concepția îngustă și riguroasă a lui Waltz produce o abordare mai degrabă mecanică a ordinii (ca un echilibru de forțe); concepția foarte deschisă a lui Aron (criticată ca fiind prea largă de Waltz) include toate tipurile de factori de care depinde echilibrul în prezent sau care îi amenință existența. Pe de altă parte, teoreticienii nu se înțeleg asupra caracterului constrângător sau determinant al sistemului. Morton Kaplan tinde să îl înțeleagă ca pe o societate dotată cu reguli indispensabile și suficiente pentru menținerea jocului, reguli pe care jucătorii trebuie să le respecte sau pe care, altminteri, le violează pe propriul lor risc. Aron, o dată mai mult, este foarte sceptic în această privință: actorii sunt cei care stabilesc și pot schimba regulile și fiecare configurație le permite un anumit spațiu de alegere – un spațiu care este foarte larg pentru cei mai puternici jucători.

2. Toate teoriile sistemice menționate mai sus au ca rezultat tipologii. Cele mai multe dintre ele (acelea ale lui Kaplan, Waltz, Aron etc.) disting sistemele bipolare de cele multipolare, în funcție de numărul marilor puteri. Pentru aceste teorii și, contrar teoriei sistemului capitalist mondial dezvoltată de Wallerstein (1979), pentru o tipologie a sistemelor este importantă structura "orizontală" a puterii, nu metoda "verticală" de organizare a relațiilor de schimb economic. Însă în timp ce Waltz crede că cu cât există mai puțini "poli", cu atât este mai mare probabilitatea stabilității sistemului, Kaplan și Aron cred că în sistemele bipolare predomină mai degrabă dialectica ostilității, iar diplomația flexibilității și a moderației este amenințată cu eșecul (în special deoarece un sistem bipolar este de obicei eterogen, conform definiției dată de Aron, care distinge între sisteme omogene și eterogene în funcție de aderarea sau nu a statelor la același tip și de împărtășirea sau nu a aceloraşi valori). Teoria lui Robert Gilpin (1981) se deosebește de cele precedente în măsura în care ea descrie sistemul internațional ca pe un patern dominat de o putere hegemonică, a cărui autoritate scade o dată ce costurile dominației încep să fie mai mari decât avantajele ei, odată ce începe să se aplice legea profiturilor în scădere, iar rivalii încep să îl conteste: în acest moment izbucnește războiul care plasează o nouă putere hegemonică în vârful ierarhiei. Aici, ordinea depinde, în ceea ce privește crearea și durata ei, de existența și trăsăturile specifice ale fiecărui stat dominant.

3. În mod ciudat nici una dintre aceste teorii sistemice nu oferă o explicație satisfăcătoare a schimbării. Definiția pe care Kenneth Waltz o dă sistemului îi permite să ia în considerație numai schimbările din distribuția puterii. Așa cum a menționat John Ruggie (1983), Waltz ignoră deosebirea dintre un sistem alcătuit din unități de tip feudal și un sistem în care actorii sunt unități teritoriale suverane; el ignoră, de asemenea, ceea ce Ruggie, urmându-l pe Durkheim, numește "densitatea dinamică" a relațiilor dintre actori – un factor important al schimbării, în măsura în care această densitate, atunci când crește, poate transforma sau goli de conținut suveranitatea statelor și poate schimba însăși natura puterii sau condițiile utilizării

ei. În teoria foarte deschisă a lui Aron războaiele generale provoacă o schimbare de sistem, iar cauzele unor astfel de războaie pot fi, şi, de obicei, sunt, foarte numeroase. Teoria lui Gilpin, conform lui Robert Keohane (1983), nu explică de ce devin dominante anumite puteri mai degrabă decât altele.

4. Toate teoriile sistemelor internaţionale postulează că ordinea, în măsura în care ea există, depinde atât de configuraţia puterii *statelor* (în ciuda dezacordului asupra celei mai dezirabile forme ale ei), cât şi de practicile *statelor* (coaliţii, alianţe, măsuri unilaterale de înarmare şi expansiune). Aceste teorii sunt în conflict mai degrabă cu schiţa de teorie, decât cu teoria lui Wallerstein. În viziunea lui Wallerstein ordinea rezultă din schimburile inegale impuse de sistemul capitalist mondial: el neagă autonomia statelor care sunt doar instrumente ale acestui sistem. Teoriile sistemelor interstatale nu ignoră diversele manifestări ale dominaţiei, dar subliniază dominaţia unui stat sau reglementarea pieţei mondiale de către state.

Modele de ordine

Nu se poate spune despre studiul ştiinţific al relaţiilor internaţionale că a condus la concluzii foarte clare asupra ordinii interstatale: precaritatea tehnicilor de ordonare şi a calculării forţelor este însoţită de cacofonia analizelor. Ce găsim dacă ne întoarcem la marii autori din trecut ?

În primul rând, descoperim că ideea de ordine ocupă o poziţie mult mai centrală. Teoreticienii moderni ajung, de obicei, la această concluzie studiind esenţa politicii externe sau a tipurilor de sisteme (Aron, Morgenthau, Waltz). Filozofia politică discută problema ordinii direct şi în două moduri: ea se întreabă dacă există o astfel de ordine şi de ce tip este ea şi schiţează ceea ce ar trebui făcut pentru a crea sau pentru a consolida ordinea. Să folosim prima întrebare ca fir călăuzitor. Vom găsi două modele.

Primul este modelul păcii precare sau al ordinii tulburate. El apare de îndată ce concepţia catolică a comunităţii creştine – în care Dumnezeu este singurul suveran adevărat, prinţii sunt consideraţi servitorii legii divine şi naturale şi forţa este subiect al condiţiilor foarte stricte ale teoriei războiului drept care reglementează cauzele, procedurile şi mijloacele sale – începe să cedeze presiunii faptelor: apariţia statului teritorial modern al suveranităţii absolute, micşorarea autorităţii Papei şi bisericii, secularizarea legii naturale (Johnson, 1975). Noul model este atât o desprindere de vechiul model, cât şi o conceptualizare a noului sistem interstatal. Acest sistem este analizat ca un mediu în care există forţe capabile să asigure un minimum de ordine. Ele rezultă din sociabilitatea comună sau din interese comune şi duc la norme comune – acelea ale dreptului internaţional. Astfel, politica mondială nu este o stare de război: Locke (1967) distinge cu grijă între starea de natură (în care se găsesc statele) şi starea de război. Prima nu se caracterizează prin violenţă, ci prin absenţa unui arbitru comun şi a unui suveran comun – de aici provin toate slăbiciunile şi excesele autoajutorării. Cu toate acestea, statele recunosc obligaţiile respectului reciproc şi ajutorul care sunt efecte ale legii naturale, în timp ce starea de război este una de răutate generalizată. Acesta este motivul pentru care starea de natură este preferabilă unei tiranii mondiale.

Cel de-al doilea model, cu totul diferit, este cel al "stării de război". Găsim

trimiteri la el în lucrarea lui Tucidide (1964) şi, bineînţeles, în prescripţiile lui Machiavelli (1940), chiar dacă ultimul consideră că politica internă nu este cu nimic mai puţin agresivă decât politica internaţională. În cea mai pură stare a sa îl găsim la Hobbes şi, mai târziu, repetat şi corectat, la Rousseau, Kant (1949) şi Hegel (1953). În relaţiile dintre state totul este război sau pregătire pentru război; aşa-numitele norme comune sunt fragile, temporare, proporţionale cu cantitatea de putere care le sprijină şi dependente de convergenţa trecătoare a intereselor. Nici o Raţiune comună nu moderează ambiţiile şi calculele actorilor; nu există decât o raţionalitate instrumentală: căutarea celor mai bune mijloace pentru atingerea unui ţel particular şi calcularea forţelor, ceea ce nu duce la armonie şi la conflict. Conform lui Rousseau, războiul este inerent structurii ordinii interstatale şi chiar şi practicilor (aşa cum este echilibrul puterilor) care încearcă să îl prevină. Susţinătorii acestui model nu se înţeleg asupra originii acestei stări triste de lucruri: este vorba de natura umană (Hobbes), de imposibilitatea omului aflat în starea de natură de a acţiona conform conştiinţei sale morale (Kant), de coruperea naturii umane inocente de către societatea civilă (Rousseau), de alienarea impusă de relaţiile de producţie din societăţile capitaliste (Marx) sau de divizarea lumii în state (Hegel) ?

În fiecare tabără dezacordul în privinţa prescripţiilor este la fel de vast. Toţi cei care apără primul model cred că există mijloace pentru întărirea ordinii interstatale precare însă alegerea de către ei a prescripţiilor depinde de analiza pe care ei o fac cauzelor mai adânci ale acestei precarităţi. Pe ansamblu se pot distinge două şcoli. În prima sa carte Waltz (1959) a distins trei imagini ale cauzelor războiului: natura umană, regimul intern al unităţilor şi structura anarhică a mediului interstatal. Prima imagine nu ne duce prea departe. Unii filozofi cred că ordinea comună ar putea deveni mult mai puternică dacă s-ar acţiona asupra regimului politic şi economic intern: aceasta este doctrina liberalilor, fie că ei pledează pentru un regim politic bazat pe consens popular, separarea puterilor şi autoritatea opiniei luminate, fie pentru limitarea posibilităţilor statului, fie, altminteri, predică o economie liberală – adică înlocuirea planificării cu piaţa, renunţarea la cuceriri, triumful teoriei avantajului comparativ şi transformarea comerţului dintr-o sursă de putere pentru stat într-o sursă de putere pentru indivizi (Adam Smith, Cobden, J. B. Say etc.) (Silberner, 1957). Alţi actori oferă reţete pentru a face structura mediului interstatal mai puţin anarhică; în cazul lui Hume (1817) este vorba de doctrina echilibrului puterilor.

Cei care susţin al doilea model sunt divizaţi în două categorii. Unii consideră că "starea de război" este, la urma urmei, suportabilă: Hobbes distinge războiul tuturor împotriva tuturor în rândul indivizilor (în care supravieţuirea fiecăruia este ameninţată şi în care fiecare trebuie astfel să abandoneze libertatea originară şi să fondeze Leviathanul) de războiul între state, care nu îi afectează în mod necesar pe toţi indivizii, în special pe cei ai statelor puternice; în acest fel contractele dintre state, sprijinite de armele lor, sunt mult mai solide decât contractele între indivizii slabi şi fără protecţie din starea de natură. Hegel, care credea că războiul era necesar şi salutar – un fel de remediu dur împotriva decăderii societăţii civile –, a susţinut că conflictele dintre statele civilizate vor deveni ritualizate. Însă un astfel de optimism nu a fost împărtăşit de cei care credeau că starea de război este insuportabilă sau inacceptabilă din punct de vedere moral. Kant, care s-a alăturat gânditorilor liberali, a proclamat atât datoria întemeierii regimurilor constituţionale – singurele care sunt

capabile să reziste chemărilor războiului şi care pot întemeia între ele o confederaţie care ar aboli recurgerea la forţă –, cât şi existenţa unui "plan al naturii" care ar obliga oamenii să renunţe la război, făcându-l insuportabil de atroce. Marx anticipa că revoluţia proletară va pune capăt războaielor dintre state. Rousseau care, contrar lui Kant, credea că competiţia statelor fie va împiedica înlocuirea tiranilor sau a prinţilor cu "republicani", fie, altminteri, îi va împinge chiar şi pe aceştia în războaiele obişnuite, nu a văzut altă soluţie decât insularizarea naţională (vezi cap. 2).

Să revenim la ciocnirea celor două modele. Fiecare model corespunde unui aspect al realităţii: primul cu ceea ce Aron a numit "o practică şi o teorie a perioadelor fericite când, în cadrul unei civilizaţii stabilizate, disputele dintre state atât asupra mijloacelor, cât şi asupra mizelor rămâneau în cadrul unor limite fixate de un cod nescris de legitimitate şi ilegitimitate" (Aron, 1972). Acestea sunt caracteristicile perioadelor caracterizate de sisteme multipolare omogene. Al doilea model descrie cu acurateţe perioadele de război total şi de alunecare către războiul total. El are, de asemenea, virtutea sumbră a sublinierii fragilităţii normelor comune şi a remediilor recomandate de susţinătorii primului model. Logica comportamentului iluminată de al doilea model – de exemplu, în faimoasa metaforă a vânătorii de cerbi a lui Rousseau: ceea ce doreşte vânătorul nu este câştigul comun, ci propriul său avantaj – este într-adevăr logica comportamentului de stat. Însă, cei care cred în primul model au dreptate atunci când notează că hotărârea tuturor jucătorilor de a-şi maximaliza puterea şi câştigurile riscă să producă un dezastru pentru toţi şi că uneori chiar şi căutarea unui avantaj particular reclamă prudenţă şi moderaţie pentru a nu provoca o coaliţie formidabilă a celor ce se simt ameninţaţi. Chiar dacă dominaţia autoajutorului lasă foarte puţină autoritate normelor şi organizaţiilor comune, simpla interacţiune a calculelor individuale poate, în anumite condiţii, să aibă ca rezultat mai degrabă o ordine fragilă decât un război permanent.

Ordinea prenucleară

Ordinea marilor puteri

Să ne deplasăm de la teorii la date empirice şi să rezumăm concluziile cercetării întreprinse asupra metodelor folosite pentru întemeierea sau menţinerea ordinii interstatale. Putem porni de la noţiunea celor trei dimensiuni ale sistemului internaţional pe care am prezentat-o în altă parte (Hoffmann, 1978): dimensiunea orizontală se referă la relaţiile dintre actorii principali; dimensiunea verticală ţine de relaţiile dintre statele puternice şi statele slabe; iar dimensiunea funcţională este proprie ariilor acoperite de relaţiile interstatale. Pentru fiecare dimensiune se pot pune întrebări în privinţa mecanismului de ordine, a tehnicilor sau a instrumentelor şi a condiţiilor de succes.

Dimensiunea orizontală a fost studiată cel mai amănunţit. Motivul este evident: într-un sistem de unităţi competitive ordinea sau dezordinea, pacea sau haosul depind, înainte de orice, de relaţiile dintre actorii care dispun de o putere suficient de mare pentru a provoca conflicte armate de o amploare considerabilă. Problema fiecărei unităţi este modul de înaintare pe tabla de şah şi de încetinire a avansării celorlalţi. Mecanismul care a funcţionat în sistemele multipolare este acela al echilibrului

puterii. După cum este bine cunoscut, acest termen a fost utilizat în numeroase moduri care au fost clarificate, printre alții, de Ernst Haas (1953). Uneori, termenul descrie orice *distribuție* de putere. Uneori, el se aplică unei *politici* : demersurile unui stat pentru diminuarea ambițiilor altui stat și pentru salvarea sistemului de hegemonia unei singure puteri prin opoziția concertată a celor care ar putea să-i fie victime. Aceasta a fost politica Angliei în secolele XVII-XIX. Uneori, termenul desemnează un *sistem* și descrie un patern multipolar în care marile puteri se coalizează regulat pentru a limita ambițiile uneia dintre ele. Nu este necesar ca toate statele din coaliție să ducă în mod deliberat o politică de echilibru: mai mult decât atât, este posibil ca majoritatea lor să nu se preocupe decât de interesul lor imediat, însă este evident că sistemul funcționează cel mai bine când unul sau mai multe state urmăresc protejarea echilibrului din sistem (Anglia, după cum s-a menționat mai sus, sau Bismarck între 1871 și 1890, chiar dacă puterea industrială și militară disproporționată a Germaniei pe continent și rănile deschise de reglementarea războiului franco-prusac amenințau pe termen lung tocmai echilibrul pe care Bismarck încerca să îl mențină).

Sistemul echilibrului puterilor este un gen de compromis între principiul suveranității sau al autoajutorului și cel al interesului comun. Atunci când el funcționează perfect sau aproape de perfecțiune, el îi stimulează pe fiecare dintre actorii majori să respecte autoconstrângerea pentru a nu permite altor actori să impună restricții asupra sistemului. Mecanismul echilibrului este unul al coaliției: fie este vorba de coaliția "tuturor împotriva unuia", fie, altminteri, în situația în care cel care tulbură ordinea a fost destul de prevăzător pentru a-și recruta aliați, este vorba de coaliția de blocaj constituită de cei care doresc să protejeze *status quo*-ul. În plus,este vorba de un mecanism care cere, evident, un grad mare de flexibilitate. Cu alte cuvinte, ar trebui să nu existe alianțe sau ostilități permanente care ar face sistemul prea rigid și ar presupune astfel o anumită indiferență față de regimul politic intern al unui stat aliat. În plus, acest mecanism încearcă uneori să-l descurajeze pe cel care tulbură ordinea și, uneori, să îl înfrângă dacă încercarea de descurajare nu a avut succes. De aici provine diversitatea tehnicilor utilizate de mecanismul echilibrului puterilor. Descurajarea poate lua nu numai forma amenințării cu războiul, ci și, de asemenea, forma mult mai ispititoare a compensațiilor teritoriale sau a formulelor pentru neutralizarea sau internaționalizarea unui teritoriu pe care cel care tulbură ordinea poate dori să îl cucerească cu scopul, în parte, de a împiedica dominarea sa de către alte țări. Dacă descurajarea eșuează războiul cu obiective limitate – scopul fiind obligarea celui care tulbură ordinea să renunțe la pretențiile sale – devine un instrument indispensabil. Deci într-un astfel de sistem recurgerea unilaterală la forță este un factor de tulburări, însă recurgerea colectivă la forță este o tehnică a ordinii. În măsura în care statele au numai obiective limitate, iar luptele dintre ele au numai un caracter moderat, perioadele de echilibru sunt acelea în care prosperă diplomația și dreptul internațional. Însă dreptul internațional – în timp ce încearcă să delimiteze domeniul în cadrul căruia un stat poate să-și exercite puterea în deplină suveranitate și caută să limiteze efectele războiului reglementând mijloacele de război (de exemplu, protejând statele neutre) și încercând să protejeze victimele – nu pune totuși la îndoială libertatea pe care o are fiecare stat de a recurge la forță dacă el dorește acest lucru.

Lucrările unor autori precum Edward Gulick (1955) şi Henry Kissinger (1957) au examinat, de asemenea, condiţiile necesare pentru buna funcţionare a sistemului echilibrului puterilor. Nu ar trebui să existe diferenţe prea mari între puterea actorilor majori; este spre binele competiţiei lor ca ea să aibă loc mai ales în zone depărtate de acelea în care se află în joc interesele lor vitale; înainte de toate este esenţial ca ei să fie atât vigilenţi, cât şi flexibili. Fără vigilenţă schimbările pot fi foarte ameninţătoare pentru echilibru (cazul succeselor Prusiei dintre 1862 şi 1871 sau al acţiunilor lui Hitler din anii '30) şi se pot produce fie în absenţa descurajării, fie fără a fi urmate de represiune. Flexibilitatea, la rândul său, dispare când "codul nescris al legitimităţii şi ilegitimităţii" slăbeşte sau când sentimentul apartenenţei la o comunitate (certăreaţă) a marilor puteri este înlocuit de egoismul naţional. Aceasta tinde să se întâmple când creşterea naţionalismului supune diplomaţia delicată a echilibrului unor presiuni interne irezistibile. În plus, mecanismul coaliţiilor cu scopuri limitate s-a deteriorat la începutul secolului al XX-lea, deoarece fiecare dintre cele două alianţe aflate în conflict nu mai urmărea obiective concrete, limitate, ci protejarea la nivel mondial a credibilităţii fiecărei tabere; şi, de asemenea, deoarece naţionalismul ameninţa însăşi supravieţuirea unuia dintre actori: statul multinaţional Austro-Ungaria, făcând în acelaşi timp insuportabile orice alte frustrări pentru doi dintre principalii rivali: Germania şi Rusia (Lebow, 1981).

Cealaltă sursă de eşec posibil al mecanismului este, ca în 1789, transformarea revoluţionară a regimului intern al unuia dintre actorii principali; într-un astfel de caz chiar şi o coaliţie a tuturor celorlalte state alcătuită conform metodelor mai vechi devine incapabilă să împiedice dinamismul şi pornirea prozelitistă a inamicului (Kim, 1970).

Există mecanisme comparabile de ordine între statele rivale din sistemele bipolare? Waltz, care le consideră stabile – deoarece, crede el, nu duc la război general – îşi bazează pledoaria numai pe exemplul foarte special al sistemului interstatal contemporan (vezi mai jos). Trebuie să notăm, pe de o parte, că sistemele multipolare ale echilibrului puterilor au determinat războaie generale (adică războaie cu participarea tuturor puterilor majore), însă astfel de războaie erau limitate în intensitate şi obiective, iar sistemele permiteau transformări considerabile în distribuţia puterii (apariţia unor noi actori majori, lărgirea câmpului diplomatic) în absenţa unui război general care să pună capăt sistemului ca atare. Pe de altă parte, analiza făcută de Tucidide sistemului bipolar al oraşelor-stat greceşti a demonstrat cât de instabil era acest sistem şi cât de mult îi lipsea un mecanism "orizontal" de ordine: este posibil ca alianţa inegală dintre fiecare rival şi clienţii sau vasalii săi să fi fost instituită de el ca un instrument de echilibrare şi descurajare, însă adversarul o vedea ca pe un capăt de pod ameninţător şi, în acest fel, ea genera războaie. Pentru ambii rivali în curând nu a existat o altă alegere în afara aceleia dintre cedare şi război total.

Astfel, concluziile la care ajungem în privinţa dimensiunii orizontale a sistemelor sunt amestecate. Chiar dacă analizăm numai paternurile interstatale (adică câteva secole de istorie) observăm că mecanismul care a asigurat cel mai bine moderaţia (adică mecanismul echilibrului) a funcţionat bine numai în cursul unor perioade limitate; că această funcţionare bună a depins de condiţii temporare de omogenitate şi a fost foarte sensibilă la vicisitudinile transformărilor interne ale actorilor

importanți; că, printre forțele transnaționale care afectează comportamentul statelor, forțele centrifuge, așa cum este naționalismul, au prevalat asupra celor integratoare: eșecul Internaționalei Muncitorilor din 1914 a demonstrat acest lucru. Cu toate acestea, au existat zone și perioade de ordine chiar dacă ea se baza pe posibilitatea turnantă a recurgerii la forță.

Cei puternici și cei slabi

Deplasându-ne către dimensiunea verticală constatăm că spectacolul este chiar mai înspăimântător în anumite privințe. Aici găsim, deseori, pur și simplu, triumful forței. Acesta este domeniul în care, conform afirmației faimoase a generalilor atenieni citată de Tucidide, cei puternici fac ceea ce pot, iar cei slabi ceea ce le este impus. Totuși, convers, acest triumf al forței a făcut deseori ordinea posibilă, cu toate că era vorba de o ordine ierarhică. Singura formulă care uneori a protejat statele slabe și le-a salvat de dominația unei mari puteri (deseori în schimbul unui gen de supraveghere colectivă exercitată de Concertul European) a fost tocmai mecanismul echilibrului puterilor. Chiar și acest mecanism – așa cum au demonstrat împărțirile succesive ale Poloniei în secolele XVIII și XIX – nu a funcționat întotdeauna. Însă, așa cum am văzut, nu întotdeauna jocul echilibrului a fost jucat bine; în cursul eșecurilor sale marile puteri au încercat cu regularitate să dobândească teritoriile pe care le doreau. În plus, sistemul echilibrului s-a aplicat numai în Europa. Căutarea resurselor și a teritoriilor era neîngrădită în restul lumii – cu excepția Statelor Unite protejată de Doctrina Monroe; cu toate acestea America Centrală nu a putut evita intervențiile Statelor Unite.

Constituirea unui imperiu este unul dintre cele mai frecvente fenomene din istoria relațiilor internaționale. Însă, în ciuda bibliografiei foarte abundente asupra imperialismului apărută în acest secol, el nu este foarte bine cunoscut. Hobson, Hilferding, Rosa Luxemburg și Lenin (Brewer, 1980) au studiat cu toții imperialismul ca pe un fenomen economic legat de operațiunile sistemului capitalist, chiar dacă interpretările lor au fost foarte diferite. Schumpeter (1955) a fost singurul care l-a analizat ca pe un fenomen politic – ca pe o tendință către expansiunea "fără obiect" a elitelor aflate la putere. Însă el, de asemenea, a identificat numai o formă a imperialismului – aceea a castelor militare și feudale care erau încă la putere în anumite țări europene; conform lui un regim politic, care ar urma logica pură a capitalismului, nu ar fi imperialist: suntem aici în sfera de influență a gândirii liberale.

Așa cum a recunoscut Benjamin Cohen (1973) imperialismul este un fenomen politic care trebuie distins de exploatarea economică și de dominație: formarea unui imperiu înseamnă toate acestea plus controlul politic. O simplă trecere în revistă a istoriei ne arată două lucruri: mai întâi întâlnim acest fenomen oricare ar fi sistemul economic prevalent. Unele imperii au fost clădite pe sclavie, unele erau imperii coloniale mercantile (Veneția, Portugalia, Țările de Jos, primul Imperiu Britanic), iar unele au fost imperii coloniale în epoca capitalismului industrial modern. În plus, cu toate că urmărirea profitului economic a fost rareori absentă, ea nu a fost singurul motiv și nici chiar principalul motiv întotdeauna: setea de cucerire a lui Napoleon, mania dominației rasiale a lui Hitler, ambiția securității absolute care

propulsează imperiul creat de Uniunea Sovietică, prozelitismul religios al lui Mohamed și, deseori, – chiar și în expansiunea Romei – o noțiune a misiunii civilizatoare, toți acești factori politici au jucat un rol crucial.

Tehnicile au variat, însă în fiecare caz forța a jucat un rol fundamental atât în cucerirea teritoriilor, cât și în protejarea imperiilor de amenințările externe și revoltele interne. Deseori o astfel de protecție părea să reclame expansiunea constantă (bineînțeles, expansiunea era cauzată, de asemenea, de numeroși alți factori: dorința de dominație economică sau de control al principalelor rute comerciale, ambițiile conducătorilor etc.). În cazul menținerii imperiilor, forța a luat diverse forme: ocuparea și anexarea sau, altminteri, o armată mobilă menținută la centru, însă desfășurată rapid în cazul amenințării unor arii a căror protecție era necesară pentru securitatea imperiului; analiza făcută de Edward Luttwak (1976) strategiei Imperiului Roman este exemplară în această privință. Însă forța singură nu a fost niciodată suficientă. Imperiile se bazau pe cinci piloni: (1) forța, (2) diplomația – o diplomație verticală care manipula politica internă a vasalilor și seamănă astfel cu diplomația care urmărește să mențină ordinea în "taberele" și în alianțele inegale create de marile puteri rivale din sistemele bipolare: Atena și Sparta ieri, Washington și Moscova astăzi; aceste alianțe sunt rețele care îi permit Marelui Frate să se bizuie pe loialitatea aliaților săi garantând "prietenia" conducătorilor acestor țări aliate și aducându-i deseori la cartierul general al imperiului atât pentru instrucțiuni, cât și pentru favoruri; (3) birocrația, bine analizată de Eisenstadt (1963), eficientă mai ales când asigură perpetuarea obiceiurilor locale și permite, într-o anumită măsură, funcționarea administrației locale; (4) garantarea păcii constituită de ceea ce britanicii numeau "lege și ordine" (romanii înțeleseseră deja această noțiune): un sistem al dreptului (cum era *jus gentium*, dreptul privat contractual din Imperiul Roman), al justiției drepte și al poliției vigilente; și, în sfârșit, bineînțeles, (5) recompensele economice pentru vasalii de încredere.

Imperiul este amenințat când forța devine singurul pilon; sau, altminteri, când costurile menținerii imperiului încep să depășească resursele centrului fie deoarece războiul și dominația politică absorb o parte tot mai mare din aceste resurse, fie deoarece consumul privat crește în dauna cotei ridicate de guvern, fie deoarece, așa cum a evidențiat Gilpin, puterea imperială este slăbită de competiția cu alte state a căror ascensiune nu a fost capabilă să o împiedice și al căror comportament s-a inspirat deseori din exemplul său; fie – un factor transnațional – când în centrul imperiului se dezvoltă o ideologie a decolonizării, adică atunci când slăbește sentimentul superiorității și al misiunii sau convingerea legitimității cuceririi, lucru care are șanse foarte mari să se întâmple când regimul politic de la centru se bazează pe un principiu democratic pe care imperiul îl violează sau îl contrazice și pe care popoarele înrobite, după o docilitate prelungită, încep să îl revendice la rândul lor.

În ceea ce privește condițiile constituirii imperiilor, ele sunt, de asemenea, multiple. În epoca modernă există, bineînțeles, toți factorii enumerați de teoreticienii imperialismului (economic): subconsumul (Hobson), capitalismul monopolist sau financiar (Hilferding, Lenin) – marile grupuri financiare și industriale care au nevoie de masca statului pentru a domina piețele. Însă în fiecare epocă a fost necesar să se țină seama de încă doi factori: avantajele tehnologice ale cuceritorilor (unele imperii constituite de europeni în Africa secolului al XIX-lea au fost întemeiate de o mână de oameni dotați cu arme moderne) și condiția deseori foarte precară a

grupărilor politice cucerite: popoare fără state sau state vechi în declin, incapabile de o rezistență organizată. Ultimul factor este "periferic" și a fost neglijat de acele teorii, criticate pe bună dreptate de Tony Smith (1981), care examinează numai impulsul de la "centru".

Imperiul nu este singurul tip de ordine verticală din istoria relațiilor internaționale. Ar trebui să analizăm, de asemenea, cazul foarte special al relațiilor ierarhice suprapuse din Europa feudală în care supraviețuia ideea Imperiului și în care legăturile personale ale nobilimii se combinau cu influența considerabilă a bisericii pentru a asigura o ordine complexă și tulburată. Chiar și atunci când analizăm numai sistemele interstatale, ar trebui să notăm, de asemenea, existența unor relații ierarhice mai puțin coercitive decât imperiile, chiar în afara zonelor esențiale pentru care jocul echilibrului oferea o oarecare moderație: unele țări, din cauza dibăciei lor politice (Siam) sau a capacității lor militare de autoapărare (Abisinia înainte de 1935), au fost capabile să-și păstreze independența în inima unor regiuni care erau în curs de colonizare. Statele din America Latină, pentru motive complexe, ca opoziția multor americani față de dominația politică directă (chiar dacă intervențiile repetate și întemeierea protectoratelor păreau normale), și-au păstrat, de asemenea, independența formală în ciuda enormei preponderențe a Statelor Unite. China de dinainte de 1914 este, de asemenea, un caz interesant: principalele țări europene și Japonia o ajutau și, oarecum, se neutralizau reciproc; Statele Unite, insistând asupra politicii "ușii deschise", au contribuit la protejarea independenței formale a țării. Odată ce sistemul de echilibrare a dispărut, Japonia a întreprins colonizarea vecinului său uriaș dar slab.

Războiul din 1914 nu a rezultat din confruntarea imperiilor coloniale (o astfel de confruntare ar fi opus Anglia Franței și Rusiei, iar disputa dintre Germania și Franța asupra Marocului nu ar fi dus la război). Însă războaiele generale nelimitate au fost rezultatele anumitor încercări imperiale: acelea care se desfășurau mai degrabă pe principalele câmpuri diplomatice decât la periferie. Astfel, inițiativa grandioasă a lui Napoleon a dus la coaliția la care Anglia a contribuit neobosit. Întreprinderea îngrozitoare a lui Hitler a târât în război total țările care se simțeau cel mai amenințate de ambițiile sale, în ciuda dorinței lor de a evita războiul, iar visul Japoniei de a crea o vastă "sferă de coprosperitate" pentru sine în Asia de Est și de Sud-Est a provocat, întârziat, rezistența diplomatică a Statelor Unite și apoi decizia Japoniei de a ataca Statele Unite înainte de a fi strangulată de presiunea economică a Washingtonului.

Ordinea economică

Să abordăm dimensiunea funcțională. Studiul relațiilor interstatale a constat întotdeauna, cu precădere, din studiul comportamentului strategico-diplomatic: jaloanele acestui domeniu sunt independența, subjugarea sau chiar eliminarea unităților, expansiunea teritorială a celor puternici sau obstacolele întâmpinate de ei în realizarea planurilor lor, protejarea sau prăbușirea echilibrului. Funcțiile sistemului s-au înmulțit în cursul războaielor generale nelimitate (așa cum au fost războiul peloponezian, războaiele Revoluției franceze și ale Imperiului și primul și al doilea război mondial); ele au inclus nașterea și moartea nu numai a statelor, ci și a

regimurilor politice şi accelerarea răspândirii noilor tehnologii şi idei. Ideile şi tehnicile economice au circulat, bineînţeles, şi în cursul perioadelor în care domnea ordinea orizontală, însă aceasta s-a întâmplat mai ales din cauza schimburilor transnaţionale. Acest fapt ridică problema relaţiilor dintre sistemul interstatal şi societatea transnaţională şi, în special, problema schimburilor economice. Este vorba de o dublă problemă: în ce măsură aceste schimburi aparţineau mai degrabă societăţii transnaţionale decât sistemului statelor ? În ce măsură a contribuit organizarea schimburilor economice la ordinea internaţională ?

Răspunsul la prima întrebare nu poate fi decât istoric. O societate transnaţională relativ intensă a existat numai în cursul unor perioade limitate şi nu a fost niciodată pe deplin autonomă. Foarte des steagul a urmat comerţul; schimburile economice au deschis calea mai întâi pentru coloniştii economici şi mai târziu pentru coloniştii politici (după cum s-a observat în constituirea imperiilor coloniale din secolul al XIX-lea, conform lui Stanley [1935] şi lui Robinson şi lui Gallagher [1961]). În secolul al XIX-lea societatea transnaţională a schimburilor "depolitizate" a fost o idee liberală şi o realitate parţială; însă trebuie să accentuăm cuvântul *parţială*. Într-adevăr, multe dintre aceste schimburi aveau loc, într-o manieră inegală, în cadrul graniţelor imperiului, unde puterea colonială îşi păstra pentru sine dacă nu un monopol economic, cel puţin avantaje considerabile în exploatarea resurselor locale şi în exportul capitalului şi al scopurilor sale. O dată mai mult, în spatele fortificaţiilor coloniale, întâlnim jocul puterii extins în domeniul economic.

De altfel, rolul puterii a rămas considerabil în schimburile dintre statele formal suverane sau dintre imperii. Mai întâi "regulile jocului" erau fixate de cea mai puternică ţară din economia mondială – adică de ţara cea mai dezvoltată şi cea mai bine dotată cu mijloace de expansiune şi de control economic din cauza flotei sale şi a vastei sale reţele de baze (problema era deci atât una de putere economică, cât şi militară). Acest rol, aşa cum a observat întreaga şcoală americană tânără de economie politică internaţională, urmându-l pe Kindleberger (1977), a fost îndeplinit de Anglia. Membrii săi se referă nu numai la faimosul imperialism al comerţului liber descris de autorii britanici, ci şi, de asemenea, la sistemul monetar din secolul al XIX-lea bazat pe aur şi pe lira sterlină raportată la aur. Apoi, tocmai deoarece aceste reguli comerciale aparent liberale şi regulile automate ale banilor păreau să avantajeze Londra în dauna rivalilor Angliei şi, de asemenea, deoarece Anglia nu a aplicat întotdeauna aceste reguli, concurenţilor nu le-a trebuit mult timp pentru a riposta; ei au utilizat ca sursă de inspiraţie teoria economiei naţionale a lui Friedrich List. Era vorba de un neo-mercantilism care era prezentat ca temporar şi necesar pentru protejarea industriilor aflate la început, dar care a dus destul de rapid la protecţionism industrial (şi la reducerea treptată a avansului Marii Britanii odată ce Germania şi Statele Unite au început să se dezvolte), precum şi la protecţionism agricol care era considerat indispensabil pentru protejarea fie a micii ţărănimi care constituia coloana vertebrală a celei de-a treia Republici franceze, fie a iunkerilor, fie a fermierilor din Statele Unite. Astfel, nici încercările de demonstrare a absurdităţii cuceririi (făcute încă o dată de Norman Angell în 1914 în pragul primului război mondial), nici atacurile şcolii liberale împotriva intervenţionismului statului nu s-au bucurat de succes.

În ce măsură a contribuit organizarea schimburilor economice la o ordine mondială paşnică ? Liberalii credeau în contribuţia sa atât timp, cât de libertatea de a opera

liber peste granițe se bucurau indivizii și nu statele. Pe de altă parte, teoreticienii imperialismului privind la lumea de după 1870, ridiculizau ideea comerțului liber ca pe un vis și denunțau o realitate care nu era compusă din comercianți și din producători individuali, ci din grupuri capitaliste corporative care își manipulau propriile state pentru a exploata materiile prime, a acapara piețele și a acumula bogăție, provocând astfel conflicte interstatale periculoase asupra împărțirii câștigurilor.

Să ne întoarcem de la teorii la fapte. Lungile perioade, în cursul cărora statul "mercantil" considera bogăția o formă de putere și căuta avantaje relative în competiția pentru resurse și piețe, au contribuit la ordine sau la haos ? Răspunsul pare evident (și este așa tocmai deoarece mercantilismul părea să ducă la război, în timp ce liberalii echivalau libertatea economică cu pacea). Însă răspunsul este într-adevăr evident ? Numeroase războaie de cucerire și pradă au existat, bineînțeles, nu numai între cuceritorii "avansați" și victimele "subdezvoltate" ale cuceririlor (am menționat deja factorul economic în cuceririle imperiale, dar am afirmat, de asemenea, că imperiile erau, oarecum, zone de ordine), ci și între rivali europeni (Anglia și Țările de Jos). Ascensiunea protecționismului a contribuit cu certitudine la prăbușirea codului comun al diplomației europene după sfârșitul secolului al XIX-lea. Politicile economice și monetare urmate de majoritatea statelor în cursul marii depresiuni din 1929 – ceea ce britanicii au numit "ruinează politicile vecinului tău" care împingeau costurile crizei asupra altor țări – au contribuit cu certitudine la deteriorarea generală a sistemului interstatal. Astfel, critica liberală este, parțial, corectă. Cu toate acestea majoritatea războaielor importante care au zguduit sau au distrus echilibrul european nu au o explicație economică: ambițiile lui Louis al XIV-lea sau ale lui Friederich cel Mare, visurile lui Napoleon, voința lui Bismarck de putere pentru Prusia, nemulțumirea cu statutul de mare putere "încercuită" care a fost atât de profundă în Germania lui Wilhelm al II-lea și delirul rasial al lui Hitler au multe alte rădăcini. Cazul Japoniei în 1941 este o excepție ? Chiar și atunci voința de dobândire a dominației economice exclusive era inseparabilă de pretenția geopolitică pentru un loc sub soare. Putem observa, de asemenea, că chiar dacă sistemul economic interstatal nu a fost principala cauză de dezordine, marea speranță a unui gen de pacificare a lumii prin progresul economic – comerț și industrie –, atât de bine descrisă de Aron (1958), nu a fost realizată înainte de 1945. Și, în sfârșit, putem observa că nici chiar depolitizarea limitată din secolul al XIX-lea sau întemeierea unui gen de societate transnațională a oamenilor de afaceri, a oamenilor de știință și a sindicatelor înainte de 1914, nu a împiedicat "naționalizarea" intelectualilor și proletarilor sau manipularea veniturilor de către guverne (vezi studiile lui Kennan [1979] asupra relațiilor germano-ruse și franco-ruse). În plus, această societate transnațională putea să existe numai atât timp cât regimurile politice ale actorilor principali se bizuiau, pentru dezvoltarea economică, pe libera inițiativă și pe piață.

Pentru a conchide: ordinea interstatală a fost întotdeauna, în numeroase moduri, ordinea puterii și, în special, a puterii militare – de aici a provenit și precaritatea sa. Motivele pentru care războaiele generale nu au pus întotdeauna la îndoială însăși existența actorilor au fost deseori mecanismul de echilibru și, de asemenea, lipsa mijloacelor de distrugere totală: posibilitatea materială a celui care pierde de a-l anihila pe câștigător. Situația nu mai este așa.

Ordinea contemporană

Studiul ordinii contemporane

Există o ordine interstatală contemporană ? Originalitatea multiplă a situaţiei prezente a fost descrisă deseori. Este vorba de primul sistem mondial: câmpul diplomatic se extinde acum asupra întregii planete şi chiar asupra unei părţi a spaţiului cosmic. Pentru prima dată jocul poate ucide nu numai câţiva jucători, ci pe toţi jucătorii şi se poate autolichida din cauza inventării armelor termonucleare. Sistemul este atât bipolar – numai două state au această capacitate de "distrugere reciprocă asigurată" –, cât şi extrem de eterogen (rivalitatea dintre cei Doi Mari este atât un conflict de putere, cât şi un război ideologic). Însă el a dat dovadă până acum de o flexibilitate remarcabilă (adică de capacitatea de absorbire a schimbărilor enorme din distribuţia puterii) şi de moderaţie (absenţa confruntărilor armate dintre cei doi rivali principali); în această privinţă el seamănă mai mult cu sistemele de echilibru decât cu sistemele bipolare din trecut. Ce oferă această ordine (relativă) într-o lume în care fiecare superputere şi-a creat o reţea de aliaţi şi vasali, în care inegalitatea dintre statele bogate şi statele sărace este în creştere, în care fragilitatea internă a atâtor state provoacă nenumărate intervenţii şi conflicte armate şi în care înmulţirea unităţilor adaugă un factor suplimentar de complicaţii? (Mă refer la contradicţia dintre principiul suveranităţii, un principiu egalitar care rămâne fundamentul dreptului şi al ordinii internaţionale şi o realitate extrem de eterogenă, dat fiind faptul că gama "unităţilor" suverane se extinde de la imperii uriaşe la state aproape fictive, de la naţiuni cu sisteme politice complexe şi diferenţiate la ţări guvernate în cea mai primitivă şi mai brutală manieră.)

Această problemă a fost discutată de ştiinţa politică contemporană cu o vigoare şi o înflăcărare care, uneori, au fost alimentate de o înţelegere insuficientă a istoriei sau de absenţa interesului pentru istorie – bineînţeles, cu câteva excepţii remarcabile: Morgenthau, Deutsch (1968), Kissinger (trei europeni), Rosecrance (1963) şi Osgood (1957) în Statele Unite, Aron în Franţa şi Bull în Anglia. Este vorba de o problemă triplă. De ce există un anumit grad de ordine? Care sunt formele şi limitele ei? Care sunt şansele sale de menţinere? Vom încerca să răspundem la aceste întrebări examinând din nou succesiv cele trei dimensiuni ale sistemului. Sunt necesare trei remarci preliminare. Mai întâi, studiul ordinii contemporane internaţionale a devenit, pentru motive pe care le-am discutat în altă parte (vezi capitolul 1), mai ales, o specialitate americană: autonomia intelectuală şi organizaţională a ştiinţei politice în Statele Unite este, în mare măsură, responsabilă pentru acest lucru, însă la această situaţie au contribuit şi resursele universităţilor americane, precum şi, de asemenea, poziţia Statelor Unite în sistemul mondial (însă această poziţie nu explică totul: de exemplu, voinţa naţională de independenţă a Franţei nu a fost niciodată servită de o politică sistematică urmărind orientarea cercetării în direcţia afacerilor internaţionale, în ciuda prezenţei în Franţa a unor savanţi atât de influenţi cum sunt: Aron, Hassner, Grosser şi Duroselle). În al doilea rând, cei care au studiat ordinea contemporană, condiţiile şi perspectivele sale sunt, pe ansamblu, surprinzător de optimişti, chiar dacă nu sunt cu toţii de acord cu ideile lui Kenneth Waltz (1981) asupra stabilităţii sistemelor bipolare şi asupra avantajelor proliferării nucleare. Aron a conchis încă

din 1948 că pacea era imposibilă, iar războiul improbabil, susținînd acest punct de vedere până la moarte. În fond, cercetarea, cu puține excepții (mai mult aparente decât reale: rigoarea teoriei generale a lui Waltz omite o bună parte din realitate), s-a deplasat în direcția specializării crescânde. În special experții strategici și cercetătorii relațiilor economice internaționale au dezvoltat diferite concepții și limbaje specializate și există numeroase probleme dificile de conectare și sinteză.

Dimensiunea orizontală rămâne cea mai importantă dimensiune a sistemului strategico-diplomatic. Până acum superputerile au reușit, în ciuda tuturor neînțelegerilor și crizelor din relațiile lor, să mențină pacea mondială. De ce? Cea mai frecventă explicație este revoluția nucleară, definită de Bernard Brodie (1959) și de Aron (1963) drept capacitatea statului care posedă "arma absolută" de *a distruge* inamicul fără ca mai întâi *să înfrângă* armatele inamicului. Când două mari puteri rivale au această capacitate, ea devine sinucigașă; în acest caz, conform formulei memorabile a lui Churchill, securitatea este copilul robust al terorii, iar supraviețuirea — fratele geamăn al anihilării.

Ca de obicei, lucrurile nu sunt atât de simple. Pe de o parte, americanii s-au bucurat mai bine de doisprezece ani mai întâi de monopolul armelor nucleare și, mai târziu, de un cvasimonopol al mijloacelor de lovire a teritoriului rivalului prin intermediul lor. Moderația Statelor Unite în cursul acestei perioade poate fi explicată, parțial, prin doi factori intelectuali – oroare la gândul războiului preventiv și o convingere evidentă că chiar dacă Uniunea Sovietică, ca și Germania nazistă, ar fi o putere totalitară și expansionistă, conducătorii săi, spre deosebire de Hitler, ar putea fi constrânși treptat să schimbe comportamentul Uniunii Sovietice pe plan extern fără un război nuclear. A existat, de asemenea, un factor extern – amenințarea convențională a Uniunii Sovietice în Europa: astfel, echilibrul bipolar a fost un "echilibru al dezechilibrelor". Pe de altă parte, așa cum au afirmat Kennan (1982) și ceilalți critici ai descurajării nucleare, s-ar putea demonstra posibilitatea unui război între Uniunea Sovietică și Statele Unite, dacă nu ar fi fost inventate bombele termonucleare? Nici expansionismul sovietic, nici setea de putere a Americii nu se potrivesc cu o politică a agresiunii armate pe scară largă. Însă este cel puțin probabil că revoluția nucleară a consolidat considerabil motivele pentru păstrarea prudenței. Este, de asemenea, plauzibil că pacea a fost menținută, parțial, din cauza convingerii sovietice (deja menționată de Kennan chiar în perioada când el încerca să forțeze Statele Unite să descopere existența amenințării sovietice) că tocmai cursul istoriei garantează triumful ultim al "socialismului" și, parțial, din cauza credinței Statelor Unite în succesul 'îngrădirii' fără un război major, date fiind enormele avantaje globale de care dispuneau Statele Unite.

În ce mod funcționează o ordine care nu mai este aceea a sistemului de echilibru? Ea se deosebește de ordinea echilibrului pentru două motive. Sistemele mai vechi erau multipolare, în timp ce astăzi distanța din aria strategico-diplomatică, care separă cele două superputeri de toate celelalte state, este imensă. În plus, echilibrul forțelor nucleare nu este un subiect de coaliție: "apelul la aliați pentru a reface un echilibru afectat este un lucru care aparține trecutului" (Aron, 1966) în măsura în care este vorba de forțe strategice centrale, chiar dacă capacitatea de a apela la aliați rămâne esențială pentru echilibrul global (cu toate că un astfel de echilibru nu mai apare în vechea formă a unui joc al alianțelor efemere, ci dimpotrivă) și, mai presus de toate, pentru echilibrele regionale. De fapt, la nivelul strategic central fiecare

superputere detestă complicaţiile introduse de forţele nucleare ale unor terţe părţi – fie ele chiar şi ale propriilor săi aliaţi: ruptura între Uniunea Sovietică şi China a fost parţial cauzată de conflictul între aspiraţia Rusiei la monopol nuclear în tabăra sa şi, parţial, de provocarea directă a Chinei. Este bine cunoscută lipsa de entuziasm american faţă de forţa nucleară franceză (în ceea ce priveşte forţa britanică Washingtonul a reuşit, în mare măsură, să o îmblânzească).

Astăzi mecanismul crucial al ordinii orizontale este descurajarea nucleară – ameninţarea cu contraatacul insuportabil dar sigur în caz de agresiune. Strategii şi politicienii au inventat un gen de formule pentru descurajarea stabilă – adică pentru a putea stăpâni crizele fie fără a se teme că rivalul ar avea un avantaj enorm dacă ar lovi primul, fie pentru a nu fi tentaţi să procedeze ei înşişi în acest mod. Această formulă include, pe de o parte, protejarea forţei de contraatac în aşa fel încât, chiar şi după o primă lovitură a inamicului, să rămână capabilă să cauzeze pagube inacceptabile şi, pe de altă parte, absenţa atât a unei reţele de apărare civilă capabilă să protejeze majoritatea populaţiei civile a unui anumit stat, cât şi a unei reţele de apărare activă (sisteme antirachetă pentru protecţia oraşelor) suficient de eficace pentru a susţine speranţa în distrugerea inamicului fără a risca pierderi teribile de populaţie ca represalii. Invulnerabilitatea forţelor nucleare şi vulnerabilitatea populaţiei – aceasta a fost ecuaţia paradoxală a echilibrului stabil a cărui teorie a fost elaborată de Glenn Snyder (1961), Thomas Schelling (1960) şi Albert Wohlstetter în Statele Unite şi de Aron (1965, 1966, 1985) în Franţa.

Incertitudinea asupra a două probleme conectate a continuat, totuşi, să existe independent chiar şi de evoluţia tehnologică. Care sunt tipurile de agresiune de care ne protejează ameninţarea nucleară şi ce face această ameninţare credibilă? Odată cu egalarea arsenalului nuclear al Statelor Unite de către arsenalul Uniunii Sovietice şi cu atingerea a ceea ce McGeorge Bundy (1983) a numit "descurajarea existenţială" (o condiţie în care fiecare parte are capacitatea de a o distruge pe cealaltă), politica ameninţării cu distrugerea totală în caz de agresiune a devenit mai puţin plauzibilă (deoarece acum ea este sinucigaşă), în afară de situaţia când ea este un mijloc de descurajare a inamicului de la un atac nuclear masiv şi direct. Însă ameninţarea terifiantă cu un "contraatac masiv", ca o descurajare împotriva unei agresiuni atomice limitate sau convenţionale împotriva unei terţe părţi a cărei protecţie este considerată vitală (aşa cum este Europa Occidentală pentru Statele Unite), a încetat să mai fie credibilă în întregime. Acesta este motivul pentru care americanii s-au deplasat în anii '60 către noua doctrină a răspunsului flexibil; ea era mai puţin terifiantă, însă mult mai credibilă şi – în ciuda temerilor exprimate în acea perioadă de numeroşi comentatori şi de politicieni europeni – nu mai puţin descurajatoare în măsura în care riscul escaladării în cazul unui război convenţional sau în cazul unei recurgeri la arme nucleare tactice rămânea extrem de mare. La celălalt capăt al spectrului a fost întotdeauna evident că ameninţarea cu războiul nuclear în arii de interes secundar nu ar putea împiedica nici operaţiile inamice limitate, nici războaiele de eliberare naţională duse de aliaţi ai Moscovei. Dacă în zonele vitale credibilitatea ameninţării nucleare "flexibile" împotriva agresiunii convenţionale este întărită de prezenţa forţelor convenţionale capabile să oprească singure înaintarea inamicului, inamicul este obligat la o prudenţă egală atunci când miza pe care o urmăreşte este una pe care rivalul său o consideră foarte importantă, dar nu poate fi apărată numai prin mijloace convenţionale; aceasta deoarece, în acest caz, riscul escaladării rapide la

nivelul nuclear este foarte înalt (ca în cazul Berlinului sau al Orientului Mijlociu).

Efectele descurajării nucleare reciproce au fost extrem de importante:

1. Nu s-a produs o scădere a violenței (sunt prea mulți factori de conflict în această lume), ci o descentralizare a ei; stabilitatea la nivelurile centrale și globale nu a împiedicat instabilitatea la nivelurile inferioare (războaie convenționale, războaie de gherilă, activități subversive). Cu toate acestea, toate aceste războaie au dus la conflicte fie între terțe țări, fie între o superputere și o terță țară – fie că această țară era sau nu aliată cu cealaltă superputere.

2. În același timp s-a produs o fragmentare a sistemului strategico-diplomatic în subsisteme regionale. În legătură cu aceasta rezultatele conflictelor au depins mult mai mult de echilibrul forțelor în zona respectivă și de factori pur interni (de exemplu, slăbiciunea internă a Vietnamului de Sud) decât de echilibrul nuclear strategic. Efectele enumerate în acest paragraf și în cel anterior ne-au obligat să ne concentrăm din nou atenția asupra problemei războaielor limitate; ele pot rămâne, conform faimoasei formule a lui Clausewitz, o continuare a politicii cu alte mijloace (Kissinger, 1957; Osgood, 1957).

3. Confruntările militare directe dintre superputeri au fost înlocuite de crize. Acestea au izbucnit fie din cauza acțiunilor unei superputeri într-o zonă considerată vitală de cealaltă (blocada Berlinului, 1948; presiunea sovietică asupra Berlinului, 1958 – 1961; criza rachetelor cubaneze, 1962) sau ca un produs secundar al războiului dintre terțe părți (Orientul Mijlociu, 1973). Aceste crize au fost rezolvate fără violență, iar încheierea lor a fost un rezultat al echilibrului regional de forțe (Cuba) și, uneori, al faptului că tocmai importanța mizei pentru superputerea în defensivă a obligat cealaltă parte să se comporte cu o prudență considerabilă (Berlin). A existat o absență remarcabilă de crize majore între superputeri după criza rachetelor din Cuba (scurta confruntare dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică din octombrie 1973 a fost mult mai limitată în mize și durată). Acest lucru se întâmplă deoarece fiecare parte a devenit mai conștientă de nevoia de prudență și de imprevizibilitatea crizelor majore într-o eră a parității nucleare și a abundenței armelor nucleare? Sau deoarece acțiunile militare de probă mai vechi ale sovieticilor în arii de interes vital pentru Statele Unite au fost încercări de compensare a inferiorității nucleare care, în prezent, a fost amplu remediată? Crizele din 1970 și 1980 au fost evitate, la început, deoarece America post-Vietnam a refuzat să trateze acțiunile sovieticilor în Africa ca pe o provocare majoră (și deoarece avea numai căi foarte limitate de a răspunde invaziei sovietice în Afganistan) și, mai târziu, fiindcă la Moscova au avut loc trei crize paralizante de succesiune politică – factori care acum nu mai au efect?

4. Stabilitatea la nivel strategic, interesul comun pentru evitarea distrugerii generale prin accident sau prin escaladare și preocuparea pentru reducerea cheltuielilor militare au făcut posibile mai multe negocieri pentru controlul armelor strategice. Însă acești factori nu au avut decât rezultate limitate – și anume interzicerea testelor atmosferice convenită de cele două superputeri (1963), interzicerea sistemelor defensive de rachete antibalistice (1972) și limitele cantitative impuse armelor ofensive de acordul ad interim din 1972 și de acordul SALT II neratificat, dar, în general, respectat începând din 1979. S-ar putea susține că principalul avantaj al acestor discuții îndelungate și complicate a fost comunicarea între superputeri.

5. Sistemele bipolare din trecut au fost întotdeauna instabile: în fiecare moment echilibrul precar risca să fie răsturnat de dezertarea unui aliat sau de decizia unei

ţări neutre de a se alătura uneia din cele două tabere. Paradoxul sistemului nuclear bipolar este acesta: în timp ce manevrele majore în arii vitale au devenit prea periculoase, urmărirea avantajelor marginale în arii secundare (Africa, Asia de Sud-Est) sau exploatarea factorilor interni din ţările din aceste zone au devenit deseori mult mai frenetice; însă, în acelaşi timp, asemenea câştiguri nu s-au dovedit capabile să afecteze dramatic echilibrul global. În plus, ambele superputeri au respectat anumite reguli care au contribuit la menţinerea stabilităţii. Astfel, fiecare superputere a recunoscut implicit, într-un caz, zona de dominaţie imperială a celeilalte puteri (Europa de Est), iar, în celălalt, un "drept" nu prea bine definit al Statelor Unite de a-şi menţine o influenţă preponderentă în America Centrală, chiar şi în dauna forţelor aliate cu Moscova. De asemenea, fiecare superputere a tratat armele nucleare, în practică dacă nu întotdeauna şi în doctrina strategică, ca fundamental diferite de cele convenţionale (în ciuda unei diversităţi de ameninţări uneori ambigue, Statele Unite nu a utilizat niciodată arme nucleare împotriva unor inamici nenucleari: Coreea de Nord, China în cursul războiului din Coreea sau Vietnamul de Nord). În fond, fiecare superputere a tratat *de facto* şi, mai târziu, *de jure*, ca inviolabilă prin forţă linia care separă Europa Occidentală de cea de Est, chiar dacă ea menţine Germania divizată.

Această ordine complexă, care a durat 40 de ani, va fi capabilă să dăinuie pentru totdeauna? Dialectica fatală pentru sistemele bipolare din trecut – dialectica credibilităţii şi a angajamentului – va prevala, până la urmă, asupra regulilor jocului care au protejat ordinea până acum? Există două motive de îngrijorare şi aceste motive se pot combina.

Primul motiv ţine de relaţiile politice dintre superputeri. Studiul echilibrului sistemelor de putere demonstrează că moderaţia poate sfârşi prin explozia focoaselor. Cu cât mai multe compromisuri a făcut o parte mai devreme, cu atât mai mult, data următoare, poate fi tentată să refuze să cedeze din nou, în special dacă are motive să creadă că poziţia rivalului va fi mai puternică în viitor dacă ea se retrage acum încă o dată şi că rivalul are motive mai solide de a nu-şi pune ameninţările în practică, deoarece mizele sunt mai puţin serioase pentru el (ca în 1914). Tocmai amploarea conflictului de interese şi de putere dintre cei Doi Mari – pentru a nu menţiona conflictul lor ideologic – face aproape sigure crizele viitoare; există riscul ca ele să fie declanşate şi de manipularea ambelor părţi de aliaţi sau de clienţi importanţi. Putem fi siguri că stăpânirea crizelor va avea întotdeauna succes şi că nu va exista niciodată o confruntare militară? Va prevala prudenţa în cazul în care una dintre superputeri începe să creadă că este în declin şi că trebuie să ia măsuri drastice pentru a opri sau pentru a inversa mersul lucrurilor?

Al doilea motiv este de natură tehnologică. Statele Unite şi Uniunea Sovietică s-au deplasat de la arme nucleare imprecise, capabile să lovească oraşele (completate cu arme nucleare tactice, cu rază scurtă de acţiune) la arme strategice, precise, capabile să lovească sistemele de comandă şi forţele inamicului, inclusiv o parte din forţele sale strategice (în special rachete cu baza la sol). Astfel, o parte importantă din arsenalele decisive a devenit din nou vulnerabilă şi ne-am apropiat de universul războiului tradiţional sau "normal" – adică de posibilitatea de a înfrânge mai întâi capacităţile militare ale celeilalte părţi în speranţa de a evita astfel distrugerea totală (adică de a limita pierderile). Acum, fiecare parte încearcă să o descurajeze pe cealaltă mai degrabă asigurându-se cu mijloace credibile de purtare a unui război

nuclear contraofensiv sau a unui război limitat îndreptat împotriva țintelor militare decât printr-o amenințare, mai puțin credibilă, cu distrugerea totală. În timp ce în doctrina "distrugerii reciproce asigurate" nimeni nu poate câștiga, ideea unei victorii de tip clasic devine, din nou, imaginabilă. Desigur, riscul escaladării nu a dispărut: nici o parte nu poate distruge forțele de contraatac ale celeilalte părți printr-o primă lovitură. Întrucât distrugerea totală rămâne o posibilitate (acesta este însuși înțelesul descurajării existențiale), iar șansele de control ale conflictului nuclear rămân incerte, încă mai operează restricțiile descurajării existențiale. Cu toate acestea, în prezent, există trei amenințări posibile (contradictorii) la adresa ordinii pe care o experimentăm acum.

Posibilitatea apocaliptică este tentația pe care o poate avea fiecare parte, într-o criză majoră, de a lovi prima sistemele de comandă și control (inclusiv sateliții) și forțele strategice vulnerabile ale celeilalte părți, datorită temerii provocate de pierderea propriilor forțe nucleare vulnerabile, a propriului sistem de comandă și control sau a altor importante elemente militare, dacă inamicul ar lovi primul. Cursa pentru sisteme defensive în spațiul cosmic riscă să aibă același efect: reapariția speranței sau a temerii de un avantaj al părții care lovește prima. Țara aflată în fruntea construcției acestor sisteme poate crede că, într-o criză majoră, ar putea iniția utilizarea armelor atomice fără a risca un contraatac intolerabil din cauza rețelei sale de protecție; sau, altminteri, țara care rămâne în urmă poate ajunge la concluzia că este în avantajul său să lovească sistemele vulnerabile și forțele inamicului înainte ca ele să devină de neatins; sau, altminteri, fiecare parte va fi interesată să-și multiplice forțele ofensive de precizie, capabile să distrugă sistemele ofensive ale inamicului. Astfel, evoluția tehnologică subminează stabilitatea crizei. O astfel de stabilitate ar putea fi refăcută dacă fiecare parte ar renunța la competiția în spațiul cosmic sau dacă ar înlocui rachetele sale cu baza la sol cu focoase multiple, care constituie cele mai atractive ținte, cu rachete mobile sau cu un singur focos, sau chiar cu submarine.

Totuși, chiar și atunci, ar rămâne două pericole. O parte sau cealaltă ar putea fi tentată să recurgă la o utilizare limitată a armelor nucleare pentru protejarea sau câștigarea unei mize majore, sperând, astfel, că va fi capabilă să împiedice escaladarea și să limiteze pagubele grație noii precizii a armelor; însă este posibil ca ea să nu reușească în această întreprindere din cauza a ceea ce Clausewitz obișnuia să numească "fricțiune". Sau, altminteri, tocmai riscul escaladării și probabila dificultate a limitării războiului după o primă recurgere la arme nucleare în zone foarte populate, ticsite cu astfel de arme, ar putea determina puterile rivale să abandoneze – în realitate sau în doctrinele lor – însăși gândul unei astfel de recurgeri; acest lucru ar face posibilă revenirea la războaiele convenționale (preferabil cele limitate) chiar și între superputeri. Exact acest lucru este un motiv de îngrijorare pentru mulți vest-europeni: ei cred că un astfel de război ar deveni mult mai probabil dacă NATO ar abandona amenințarea cu o primă utilizare a armelor nucleare, din cauza temerii de efectele catastrofale ale eșecului descurajării nucleare și ale executării amenințării. Se prea poate ca anxietatea europenilor să fie excesivă atât timp cât armele convenționale și nucleare rămân depozitate laolaltă; însă ea constituie forma contemporană a dilemei: "fie amenințarea terifiantă, dar nu foarte credibilă cu un război nuclear total, fie riscul unui război limitat mai puțin terifiant, dar mult mai probabil". Este posibil ca în viitor efectul descurajator al riscului să fie mult mai mic decât în zilele "răspunsului flexibil".

Superputerile şi celelalte state

În prezent, dueliştii, cu toate că acumulează arme, îşi păstrează pulberea intactă. Mulţi comentatori au scris despre efectele acestui gen de paralizie asupra ierarhiei interstatale – adică asupra dimensiunii verticale a sistemului. Se crede că amânarea la nesfârşit a "plăţii în numerar" sau a "momentului de adevăr" dintre superputeri a făcut posibilă un gen de emancipare a puterilor mai mici la care se presupune că a contribuit ceea ce generalul Gallois (1963) a numit puterea egalizatoare a atomului.

Evident, ierarhia nu mai este ceea ce a fost de obicei, însă, în primul rând, trebuie să înţelegem de ce se întâmplă acest lucru. Putem enumera cinci cauze:

1. Prima cauză comportă posibilitatea şantajării unei mari puteri de către un client slab – de exemplu, ameninţând-o fie cu prăbuşirea, fie cu schimbarea taberei dacă nu primeşte ajutor de la Marele Frate. Nu e nimic original în aceasta: în toate sistemele bipolare competiţia marilor puteri pentru loialitatea celor mici îi avantajează pe cei din urmă. (Celelalte cauze, înrudite, sunt mult mai originale.)

2. A doua cauză se referă la emanciparea fostelor colonii şi la ruinarea imperiilor de peste mări, care au dus la crearea de multe state noi, înzestrate cu drepturile determinate de suveranitate şi, mai presus de toate, cu posibilităţile de manevră colectivă şi de protecţie care rezultă din apartenenţa la Naţiunile Unite şi la diferite organizaţii regionale (multe dintre acestea – Organizaţia Unităţii Africane, Asociaţia Naţiunilor din Asia de Sud-Est, Liga Arabă, în pofida scindărilor sale constante, Organizaţia Statelor Americane, în ciuda prezenţei masive a Statelor Unite, Comunitatea Europeană – contribuie la consolidarea statelor mici şi mijlocii prin tehnica asocierii; Adunarea Generală a Naţiunilor Unite are aceeaşi funcţie).

3. Următoarea cauză se află în domeniul valorilor: în ţările occidentale s-a dezvoltat opoziţia faţă de utilizarea forţei împotriva celui slab, ea este un fel de sentiment postimperial de vinovăţie (faimosul sindrom Vietnam joacă un rol comparabil în Statele Unite), dar şi, de asemenea, o expresie a valorilor liberale.

4. De altfel, este sigur că fiecare superputere a avut deseori motive serioase să se teamă că o intervenţie prea brutală într-o terţă ţară ar provoca o contraintervenţie a rivalului său, ducând astfel la riscuri şi costuri care ar depăşi mizele. În ceea ce priveşte puterile mijlocii dornice să restaureze o ierarhie răsturnată de ţări chiar mai slabe decât ele, exemplul Marii Britanii şi al Franţei în cazul Suez (1956) a demonstrat posibilitatea unei înţelegeri secrete între superputeri cu scopul readucerii la ordine a puterilor mai mici; în plus, exemplul "lecţiei" mai degrabă slabe administrate de China Vietnamului (1980), a demonstrat influenţa moderatoare exercitată de nevoia Chinei de a nu se expune prea mult represaliilor sovietice şi nemulţumirii americane.

5. În sfârşit, fragmentarea sistemului – autonomia relativă a subsistemelor regionale din cauza neutralizării reciproce relative a superputerilor – dă actorilor de pe aceste scene mai limitate o libertate de manevră la fel de relativă pentru toţi actorii şi prilejul (sau iluzia – dacă ne gândim la şahul Iranului, la Nasser, la Soekarno sau la Nrkumah) stropirii în jur "ca Băieţii Mari" şi căutării – deseori agresiv – preponderenţei regionale (de aici, în 1983 – 1985, cazul Libiei şi al Siriei).

Relativa emancipare a puterilor mici şi mijlocii s-a manifestat în două moduri foarte impresionante. A existat, cu toate că mult mai lent decât s-au temut unii, o proliferare a armelor nucleare şi a mijloacelor de a le obţine în ciuda presiunilor

B.C.U. „M. EMINESCU" IAȘI

"deținătorilor" de arme nucleare (în special prin intermediul tratatului de neproliferare din 1968). Acest proces nu a avut efecte dezastruoase până acum; dar se va întâmpla așa întotdeauna în situația în care aceste arme vor fi introduse în zone unde dușmăniile sunt de nedepășit, mizele nu sunt cu nimic mai mici decât viața și moartea statelor, iar condițiile descurajării stabile, care există între superputeri, lipsesc cu totul?

În special puterile mici și mijlocii au recurs la forță cu mult mai mare entuziasm și, uneori, cu mult mai puține limite decât superputerile: au existat războaie în Orientul Mijlociu (între Israel și Statele Arabe, atacarea Iranului de către Irak), în Coreea, în Vietnam, între India și Pakistan, intervențiile Turciei în Cipru, invazia Vietnamului în Cambodgia, invazia Argentinei în insulele Falkland, terorismul pe scară largă sprijinit de Libia, Siria și de Iranul lui Khomeini și așa mai departe. Uneori, aceste operații au avut loc în interstițiile competiției dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică, pentru a spune așa; uneori, fiecare beligerant a fost suficient de prevăzător pentru a-și asigura ajutorul și protecția uneia dintre superputeri. Dar, chiar și în aceste cazuri, este aproape imposibilă atribuirea acestor conflicte competiției între cei doi mari rivali: complexitatea și eterogenitatea sistemului a împiedicat superputerile să reducă toate afacerile internaționale la confruntarea lor (acesta este, într-adevăr, unul dintre cei mai originali factori ai moderației din sistemul bipolar de după război).

Trebuie deci să-i dăm dreptate lui Robert W. Tucker (1977) care crede că subminarea ierarhiei tradiționale generează haos? Ar trebui să realizăm totuși în al doilea rând, că dialogul între atenieni și nefericiții conducători ai Melosului nu a devenit cu totul irelevant. Marile puteri nu permit astăzi puterilor mai mici să submineze ordinea fragilă a sistemului mult mai mult decât permiteau ieri. Pentru aceasta, ele încă dispun de suficiente mijloace.

Mai întâi, cea mai intensivă utilizare a forței rămâne – evident – privilegiul celui mai puternic, chiar dacă forța nu a putut să împiedice decolonizarea (parțial, deoarece forța este prost echipată pentru înăbușirea dorinței de libertate a unui popor bine organizat pentru războiul de gherilă, parțial, deoarece țările metropolitane nu aveau nici mijloacele și nici voința de a strânge forțele necesare pentru a-i învinge și a-i domina pe cei care au îndrăznit să revendice dreptul la autodeterminare). Uniunea Sovietică și-a menținut imperiul în Europa de Est prin forță; în ciuda tuturor costurilor, ea a invadat Afganistanul; a exploatat circumstanțe favorabile (absența previzibilă a reacțiilor Statelor Unite) pentru a constitui prin intermediul cubanezilor transportați pe calea aerului regimuri clientelare în Angola și Etiopia. Statele Unite au utilizat forța mult mai discret, însă cu succes, în Guatemala (1954), Santo Domingo (1965) și Grenada (1983) și încearcă să facă la fel în Nicaragua. Israelul s-a extins prin cuceriri într-o zonă în care puterea sa militară îl face un fel de superputere locală. Iar Vietnamul este încă în Cambodgia, în ciuda forțelor de gherilă sprijinite acolo de China.

În al doilea rând, deși aliațele oferă clienților mijloace de șantaj, ele oferă și superputerilor importante instrumente de influență sau de presiune, mai ales prin intermediul asistenței militare și al ajutorului economic.

În al treilea rând, prudența frecventă care caracterizează intervențiile armate directe ale superputerilor este compensată de expansiunea formidabilă a ceea ce am putea numi arma subminării. Cucerirea poate să nu fie întotdeauna posibilă sau dezirabilă, însă manipularea politicii interne a puterilor mici este făcută foarte tentantă

şi frecventă de slăbiciunea şi artificialitatea majorităţii acestor state.

În al patrulea rând, emanciparea sau manevrarea statelor care vor să devină "puteri hegemonice regionale" sunt limitate de slăbiciunea lor economică, socială şi politică internă care, mai devreme sau mai târziu, le risipeşte iluziile şi le readuce forţat la realitate. Deseori, aceste state nu dispun de instrumente eficiente pentru a acţiona în afară; ele sunt epuizate de conflicte interne care fac imposibilă o politică externă ambiţioasă; chiar dacă resursele lor economice sunt mari, ele nu au mijloace militare; ele sunt înglodate în datorii şi aşa mai departe.

Acesta este tabloul. Până acum, atât subminarea parţială a ierarhiei tradiţionale, cât şi persistenţa sa parţială au contribuit la aspectul hobbesian al ordinii interstatale. Cu excepţia Estului, ierarhia tradiţională nu mai înseamnă pacea dură a imperiilor, ci seamănă, deseori, cu un fel de război al tuturor împotriva tuturor, făcut suportabil de însăşi fragmentarea sa. Riscul principal pentru ordinea mondială provine din combinaţia imprevizibilă dintre nou (emanciparea agresivă a statelor mici) şi vechi (subordonarea forţată a statelor mici). Chiar dacă într-un sistem bipolar această emancipare dezamorsează oarecum confruntarea centrală sau îndepărtează anumite arii de sub influenţa sa, în ciuda sporirii violenţei parţiale, rivalii principali fie încearcă să se reintroducă în aceste arii, fie sunt chemaţi să intervină. Când are loc această intervenţie, subordonarea parţială a celui mic, jocul clasic al manipulării regimurilor slabe (care include şi manipularea manipulatorului), hazardurile alianţelor inegale, ale clienţilor cumpăraţi sau întreţinuţi pentru a-l ţine în şah pe marele rival, riscă (ca în cazurile Corcyrei şi al Potideei sau în cazul Balcanilor în 1914) să producă o confruntare uriaşă în acele colţuri ale lumii în care se combină interesele vitale ale superputerilor, autonomia parţială a clienţilor lor, antagonismele regionale şi tulburările interne. Neîndoielnic, acesta este cazul Orientului Mijlociu şi, poate, de asemenea, al Extremului Orient unde jocul este chiar mai complicat în situaţia în care este jucat de ambele superputeri, de două puteri mijlocii şi de mai multe puteri mici.

Ordinea economică mondială

Care este situaţia dimensiunii funcţionale? Ea a fost subiectul unui număr considerabil de studii, în special începând cu sfârşitul anilor '60, când criza sistemului monetar mondial (regimul Bretton Woods al ratelor fixe de schimb), urmată de criza petrolului, au readus în centrul atenţiei dimensiunile economice ale politicii internaţionale, în special deoarece destinderea din relaţiile internaţionale a permis o alinare temporară a durerilor de cap provocate de problemele strategice.

Aici avem prima surpriză: acum toată lumea este de acord că societatea transnaţională este puternic politizată *şi* că economia politică mondială nu este exclusiv interstatală. Lucrarea colectivă editată de Robert Keohane şi Joseph Nye (1972) este foarte clară asupra acestui punct. Pe de o parte, agenda statului este cel puţin la fel de economică, pe cât este de strategico-diplomatică. Situaţia se prezintă astfel atât deoarece strategia globală a devenit vâscoasă, dacă nu îngheţată datorită armelor absolute de rău augur, cât şi, mai presus de toate, deoarece creşterea, dezvoltarea şi bunăstarea au devenit scopurile esenţiale ale fiecărei ţări: ele constituie aspiraţia popoarelor şi responsabilitatea statelor ca atare. (Oricare ar fi importanţa relativă a

schimburilor comerciale de astăzi, comparate cu perioada de dinainte de 1914, Waltz, întotdeauna îndrăgostit de paradoxuri, a susținut că ele erau mai mari atunci; cu toate acestea, semnificația lor politică s-a schimbat complet, dată fiind creșterea enormă a funcțiilor economice ale guvernelor.) Satisfacerea acestor nevoi nu poate fi obținută prin autarhie. Situația se prezintă astfel în special deoarece regulile jocului, fixate, ca în trecut, de puterea dominantă economic și militar (Statele Unite) sunt acelea ale economiei internaționale "deschise", caracterizate de reducerea barierelor tarifare și de convertibilitatea valutelor. (Lucrurile stau așa, de asemenea, deoarece, în mod paradoxal, țelurile economice ale statului nu pot fi atinse, uneori, nici prin autarhie și nici prin respectarea regulilor, ci prin înșelătorie.) Există, bineînțeles, economii de comandă închise – acelea ale țărilor "socialiste" –, însă, în măsura în care ele nu se insularizează și doresc să beneficieze de comerțul internațional și de credite, ele contribuie, în felul lor, la politizarea relațiilor comerciale.

Pe de altă parte, toată lumea recunoaște că relațiile economice mondiale sunt conduse nu numai de state, ci și de o serie întreagă de alți actori transnaționali. Unii dintre aceștia sunt actori privați și dispun de o marjă considerabilă de autonomie atât față de statele din care provin, cât și față de statele gazdă; mă refer la corporațiile multinaționale care acționează conform unei logici mondiale a profitului care, deseori, ține foarte puțin seama de granițe (vezi lucrările lui Raymond Vernon [1971]). Alții sunt actori publici, de două tipuri: fragmente ale guvernelor care au, de asemenea, o oarecare autonomie și care, deseori, se aliază cu fragmente corespunzătoare din birocrațiile străine împotriva altor secțiuni ale birocrației naționale: guvernatori de bănci centrale, funcționari din domeniul energetic, militari și așa mai departe. Celălalt tip este compus din organizații internaționale sau regionale cu funcții economice și care au deseori secretariate foarte influente.

Ceea ce rămâne este, evident, cealaltă întrebare pusă mai devreme în privința dimensiunii economice de dinainte de 1945. Acest sistem, care este atât interstatal, cât și transnațional, a contribuit la menținerea ordinii? Aici avem a doua surpriză: găsim două teorii fundamentale aflate în conflict – una este optimistă, iar cealaltă este sumbră – însă ambele răspund "da".

Teoria întunecată este susținută de școala *dependencia* sau școala relațiilor centru-periferie (André Gunder Frank [1977], Samir Amin [1980], Galtung [1980] și mulți alții). Ea este întunecată, pentru că descrie exploatarea țărilor subdezvoltate de la periferie și a claselor sociale periferice din țările avansate de elitele (burgheziile) celor din urmă. Mai precis, țările exploatate sunt destinate fie să rămână exportatori de produse primare, fie să-și creeze numai acele industrii care sunt construite pentru satisfacerea corporațiilor multinaționale și sunt controlate de ele. Profiturile și tehnicienii, resursele și specialiștii sunt ca și confiscate de exploatatori. Astfel, se împiedică o dezvoltare economică autonomă ghidată de interesele maselor sărăcite: o agricultură capabilă să hrănească poporul în loc să fie dirijată către export, o industrie care, mai degrabă, să corespundă nevoilor fundamentale ale oamenilor decât să introducă tehnologii extrem de sofisticate și foarte costisitoare. Această teorie a fost criticată deseori (vezi Tony Smith [1981] și Raymond Vernon [1971]) – în special deoarece ea subestimează capacitatea de rezistență a "periferiilor" și beneficiile pe care ele le pot obține din investițiile străine pentru propria lor

dezvoltare. Însă această dezbatere asupra realității nu ar trebui să ne facă să uităm că teoria recunoaște și protestează împotriva existenței în domeniul relațiilor economice a unei ordini care este, o dată mai mult, ordinea celor puternici: "centrele capitaliste". Aceasta fiindcă ceea ce găsim aici este o teorie modernizată a imperialismului economic prezentat ca o necesitate a capitalismului.

Teoria optimistă, pe de altă parte, este cea a interdependenței. Ea este o teorie esențial americană (Richard Cooper [1968], Edward Morse [1976], cartea scrisă împreună de Keohane și Nye [1977], Vernon etc.). Cea mai bună prezentare a ei este conceptul lui Keohane și Nye de "interdependență complexă". El descrie nu numai fragmentarea geografică, ci și fragmentarea funcțională și specializarea dintr-un sistem internațional care a explodat în subsisteme "verticale" din care varietatea strategică diplomatică este numai un exemplu. Fiecărei forme de putere (monetară, comercială, energetică etc.) îi corespunde un subsistem care are propria sa configurație. Cu excepția subsistemului strategico-diplomatic, celelalte subsisteme instituie jocuri ce nu antrenează o recurgere la forță, care nu ar fi de nici un folos în domeniul schimburilor și al dezvoltării. Spre deosebire de multe jocuri strategice, acestea nu sunt, cel puțin pe termen lung, jocuri de sumă zero; interdependența variabilelor economice îl face pe fiecare actor să fie interesat de susținerea dezvoltării celorlalți jucători, aflându-ne astfel aici într-un domeniu în care părțile nu caută un avantaj relativ, ci câștigul absolut. Ideea ce reiese din acest model este aceea a jocurilor al căror rezultat este determinat nu de raportul forțelor militare ale jucătorilor, ci de structura distinctivă a fiecăruia dintre jocuri (distribuția tipului de putere pe care el o include: puterea nu este "fungibilă", ci eterogenă), precum și de factori mai mult întâmplători (importanța relativă a jocului pentru fiecare jucător și dibăcia sa în arta formării coaliților și a controlului agendei). Ea nu este o fantezie idealistă, întrucât pornește de la putere și recunoaște inegalitatea (ca atunci când puterea unui jucător important împinge asupra altora costurile adaptării la schimbare). Însă ea oferă un tablou atractiv, de vreme ce sugerează atât un gen de îmblânzire a puterii celor puternici (în măsura în care ierarhia nu este aceeași în toate subsistemele și, de asemenea, în măsura în care jocul elimină utilizarea celei mai caracteristice forme de putere a celor puternici: forța militară), cât și un gen de "slăbire a suveranităților" (Aron,1985) – atât a celor mici, cât și a celor mari – în favoarea soluțiilor colective. Ordinea descrisă astfel ca fiind într-un proces de răspândire este cu totul originală, deoarece ea nu pretinde alte valori comune în afara unei noțiuni vagi a compatibilității pe termen lung a intereselor economice, nici vreo putere hegemonică care să fixeze regulile jocului (Keohane, 1984) și nici vreo putere comună centrală –, ci numai ceea ce aceștia autori numesc "regimuri internaționale" al căror rol este facilitarea și dirijarea negocierilor. Spre deosebire de utopiile tradiționale ale guvernului mondial sau ale unei lumi a federalismului regional (sau asupra naționalității funcționale), astfel de regimuri nu determină transferul suveranității la un nou set de instituții centrale aflate deasupra statelor existente, ci *unirea* suveranităților – adică o preferință mai degrabă pentru acțiunea combinată decât pentru acțiunea unilaterală, deseori contraproductivă sau nefructuoasă. Totuși, ceea ce obținem este tabloul unei societăți mondiale incipiente și parțiale, fragmentate și care fragmentează, ale cărei procese pot fi comparate numai cu acelea proprii politicii interne: o definiție nouă, mai puțin îngustă și, mai presus de toate, mai puțin pe termen scurt a interesului național, utilitatea compromisului, preferința pentru soluțiile colective ca cea mai bună cale pentru

câștigurile individuale, interesul pentru înființarea și protejarea agențiilor care facilitează, îndeplinesc și asigură existența acestor compromisuri. Pe scurt, acestea sunt elementele care asigură ordinea.

Este clar că cele două teorii accentuează tehnici absolut diferite: logica de jaf economic și politic a capitalismului într-un caz (un factor care își are originea în interiorul economiilor dominante) și, în celălalt caz, negocierile și acele instituții internaționale care rezultă din ele și, totodată, le încorporează, ca în concepția lui Jean Monnet transformată în teorie de Ernst Haas (1953), mentorul multor teoreticieni ai "interdependenței". Lucrarea colectivă editată de Stephen Krassner (1982) asupra "regimurilor internaționale" este atât edificatoare, cât și confuză (din cauza amestecului de neclarități conceptuale și de tautologii). O teorie produce un gen de unificare a dimensiunii strategico-diplomatice cu cea economică în avantajul ultimei, care este considerată motorul întregii politici mondiale (este vorba de un marxism blând); cealaltă separă și fragmentează, în mod clar, dimensiunea economică de cea care ar putea fi numită clausewitziană (recunoscând importanța sa chiar și pentru protejarea sistemului economic mondial).

Din păcate, dacă pornim de la o abordare diferită, ajungem la o concluzie mult mai puțin fermă (fie că ea este fermă și deprimantă sau fermă și satisfăcută) în privința existenței și soliditătii ordinii economice mondiale. Această abordare recunoaște, de asemenea, diversitatea jocurilor și subsistemelor, însă este mai puțin sigură de victoria logicii cumulative a interdependenței. Pentru aceasta ea oferă următoarele motive:

1. Rămânem, chiar și aici, în domeniul autoajutorului. Criza petrolului din 1973 a demonstrat că anumite state, atunci când se unesc într-un cvasimonopol sau într-un oligopol, pot obține o redistribuție formidabilă a resurselor prin tactici de șoc foarte diferite de "negociere". În fiecare joc puterea dominantă poate căuta fie să obțină un avantaj relativ, fie să se elibereze de sarcinile ce au devenit insuportabile (adică să-și reducă vulnerabilitatea față de interdependență) schimbând abrupt și unilateral regulile jocului (vezi efectele acțiunilor Statelor Unite asupra sistemului mondial în 1971, apoi în 1973 și permanent de atunci încoace. Washingtonul a fost obligat să permită priorităților politicii economice interne să influențeze dolarul, el protejându-i, totodată, rolul de valută mondială).

2. În ciuda, sau, poate, din cauza relativei lor autonomii ca actori pe scena mondială, băncile private și organizațiile tehnice internaționale pot fi determinate să urmeze politici care se dovedesc dezastruoase în cazul unei recesiuni mondiale, tocmai de logica interdependenței sau a intereselor reciproce: aceasta este amenințarea pe care o reprezintă datoriile țărilor subdezvoltate, inclusiv ale unor țări producătoare de petrol, la adresa tuturor relațiilor economice mondiale.

3. Din cauza slăbiciunii "regimurilor internaționale" care sunt departe de a acoperi toate domeniile interdependenței (conform dificultăților generate de stabilirea regimului juridic al mărilor) și de a dispune de puteri extensive de constrângere (chiar și cel mai avansat regim în această direcție, cel al Comunității Europene este paralizat periodic), subsistemele economice nu se supun unui gen de raționalitate comună, ci hazardurilor coaliției, deciziilor foarte frecvente ale jucătorilor de a pune interesele lor naționale imediate înaintea intereselor de grup și eforturilor anumitor state de a-și consolida independența chiar și cu prețul sfâșierii țesăturii interdependenței.

4. Economia este atât un domeniu, cât și o armă. Cu toate că politizarea subsistemelor economice nu înseamnă dominarea lor de raportul dintre forțele militare, este totuși adevărat că în jocul strategico-diplomatic arma economică este utilizată foarte frecvent (vezi lucrarea lui Klaus Knorr, 1975): embargourile, sancțiunile și recompensele abundă. Această utilizare provoacă câteva găuri în plus în țesătură și demonstrează că relațiile dintre subsisteme sunt mai complexe și mai puțin liniștitoare decât sugerează teoria ordinii prin intermediul interdependenței.

5. Luptele economice urmăresc atât bogăția, cât și puterea. Multe din cererile prezentate de țările în curs de dezvoltare în cadrul Națiunilor Unite și în cadrul unei mulțimi de organizații internaționale urmăresc creșterea capacității acestor țări de influențare a diverselor jocuri, de organizare a agendelor și de obținere a unor resurse și raporturi de schimb mai avantajoase în negocierile cu statele mai bogate. Ele urmăresc, de asemenea, deseori, înlocuirea distribuirii de bunuri de o piață pe care ele o consideră înclinată în defavoarea lor cu distribuirea prin decizii politice și prin târguri în care ele ar juca un rol mai important. Multe state industrializate resping aceste cereri (conform refuzului Statelor Unite și al Germaniei Federale de a accepta convenția asupra regimului juridic al mărilor). Așa cum a evidențiat Stephen D. Krasner (1985), acest conflict, care nu elimină negocierile specifice și care, s-ar putea adăuga, lasă spațiu pentru multe variații printre combatanții ambelor părți, va fi probabil de durată. Conflictul demonstrează că condiția comună a interdependenței nu aboleşte posibilitatea disputelor în privința celor care comandă și a celor care beneficiază cel mai mult de pe urma comenzii – cu nimic mai mult decât solidaritatea internă dintre partide și grupuri de interese pentru câștigarea pârghiilor și a mizelor politice reușește să abolească luptele în care ele sînt angajate.

Cercetarea normativă

Putem descrie astfel ceea ce avem: o ordine care, în primul rând, apără pacea globală prin pregătirea statelor pentru toate formele unui război atomic și prin înmulțirea armelor, care sunt atât de oribile, încât se speră că utilizarea lor nu va fi necesară niciodată, dar despre care nu putem crede, câtuși de puțin, că vom fi capabili să le controlăm în cazul utilizării lor. Este vorba de o ordine ale cărei aspecte zilnice extrem de vizibile – atât produse secundare ale acestui echilibru ciudat al descurajării, cât și rezultate ale circumstanțelor interne și regionale – sunt acumularea frenetică de arme și proliferarea conflictelor armate pe scară mică (însă mică numai prin comparația cu apocalipsa colectivă). Este vorba de o ordine economică marcată de contrastul orbitor dintre vechiul principiu al suveranității și imposibilitatea evidentă a unui stat de a rezolva de unul singur aproape orice problemă creată de imperativul bunăstării și al dezvoltării, precum și de criza științei economice, care îi lipsește de certitudini chiar și pe susținătorii oricărei metode existente de progres național sau colectiv. Putem înțelege ușor de ce cercetătorii analizează numai părți separate ale monstrului sau îl reduc la un schelet liniștitor.

Totuși, riscul ca într-o bună zi "pacea imposibilă" (războaie locale sau haos economic) să facă mai puțin improbabil războiul general îi stimulează pe mulți cercetători și gânditori să abordeze "praxeologia" – adică încercarea de a extrage prescripții politice din analizele lor sau chiar de a defini un gen de politică morală

care ar permite prevalarea unei ordini mai puțin fragile și mai puțin nedreaptă. Ceea ce este uimitor în aceste analize este discreditarea instituțiilor care au fost odată focarul atâtor speranțe. Noțiunea păcii-prin-lege apare numai în forma "regimurilor internaționale", însă acestea sunt mai preocupate de negocieri decât de reglementări legale și se acceptă, în general (vezi Robert Jervis [1982]), că astfel de regimuri nu pot avea decât șanse slabe în domeniul securității. Se pare că nimeni nu mai crede în șansele securității colective; din cauza caracterului său restrictiv ea se opune prea mult libertății de judecată și acțiune implicate de suveranitate; iar din cauza modului în care ar obliga "comunitatea" internațională să pedepsească orice agresor, ea este în conflict cu imperativele prudenței în era nucleară în care localizarea sau izolarea conflictelor apare infinit mai preferabilă decât generalizarea lor. Eșecul Națiunilor Unite în reglementarea pașnică a disputelor și replierea Națiunilor Unite în acțiuni de menținere a păcii (adică încercarea de a apăra sau restaura pacea nu prin securitatea colectivă, ci prin trimiterea unor forțe de interpunere) rezultă atât din imposibilitatea depășirii de către organizația mondială a războiului rece, cât și din creșterea numărului de conflicte serioase între statele nealiniate pe care Dag Hammarskjöld voia să se bazeze pentru impresionarea și controlul superputerilor.

Noțiunea păcii-prin-federalizare, la rândul său, și-a pierdut susținătorii: cei care și-au pus speranțele în această formulă admirabilă sau în răspândirea federalismului funcțional la nivel regional, au trebuit să țină seama de eșecurile încercărilor de integrare regională menționate de Ernst Haas (1953). Există încă mișcări populare, deseori vehemente, pentru dezarmare parțială sau totală. Însă majoritatea cercetătorilor nu țintesc atât de sus; ei ar fi satisfăcuți chiar și cu o înghețare nucleară, cu o reluare cât de cât viguroasă a controlului armamentului sau cu acorduri pentru limitarea vânzărilor de armament și pentru menținerea echilibrelor militare regionale la un nivel rezonabil.

Simptomatic pentru această dezamăgire politică este faptul că două dintre cele mai ambițioase încercări de praxeologie – aceea a Consiliului pentru Relațiile Externe: "Proiectul 1980" și întreprinderea mult mai radicală și mai utopică a lui Richard Falk (1975) "Proiectul Modelelor de Ordine Mondială" – sunt mult mai puțin explicite asupra ordinii în domeniul securității decât asupra formelor dezirabile de ordine cooperativă și de transferuri ale suveranității în domeniul economic (forme inspirate de teoreticienii interdependenței în primul caz și de ideologii *dependenciei* în ultimul caz, care, ca Daltung, susțin un amestec între independența individuală sau colectivă a țărilor sărace și administrarea centralizată a bunurilor comune ale umanității sub conducerea acestor țări îndreptată împotriva celor două superputeri imperiale). În ceea ce privește domeniul strategico-diplomatic, "Proiectul 1980" spune foarte puțin (în afară de necesitatea apărării "regimului descurajării nucleare" și reducerii proliferării nucleare), iar proiectul radical se bazează pe dorința de dezarmare a oamenilor; aici, în orice caz, ecologia este înaintea strategiei.

Renașterea în Statele Unite și, într-un grad mai mic, în Anglia a lucrărilor de etică aplicată care tratează probleme politice reflectă pe deplin interesul crescând al filozofilor pentru probleme de etică socială, noul interes al cercetătorilor politici pentru dimensiunea etică a domeniului lor și ideea că, la urma urmei, este mult mai important să ajuți cetățenii și politicienii să-și clarifice scopurile și alegerile decât să le prescrii mai mult sau mai puțin irevocabil procese și instituții dezirabile. Această renaștere reflectă, de asemenea, concepția conform căreia, chiar dacă urmărirea

ordinii în relaţiile internaţionale este prioritară urmăririi dreptăţii, fiecare ordine are trăsături proprii – trăsături care exprimă o concepţie fundamentală despre dreptate. În trecut concepţia despre dreptate se baza pe dreptul celui mai puternic în toate dimensiunile sistemului. Astăzi acest drept nu mai este recunoscut de cei slabi care, acum, dispun de unele mijloace eficiente de rezistenţă. Mai presus de toate, în era atomică, pericolele forţei ca mijloc de reglementare a conflictelor şi ca fundament al imperiilor au devenit enorme. De aici provine ideea că un acord asupra ceea ce este drept a devenit o premisă a ordinii. Însă este imaginabil un astfel de acord într-o lume atât de discordantă? Ne aflăm aici cu mult dincolo de şcoala realistă care, în cel mai bun caz, de teama de a nu cădea în capcanele şi ipocrizia moralismului într-o lume furioasă a statelor, se ocupă de etică descriind interesul naţional luminat ca fiind moral.

Reflecţia etică curentă ia numeroase forme. Unii teoreticieni doresc o ordine mai degrabă modestă, bazată pe ceea ce Michael Walzer (1977) a numit "paradigma legalistă": recunoaşterea reciprocă de către state a dreptului lor la independenţă (nonintervenţie, dar, de asemenea, datoria de a rezista agresiunii). Acest drept se bazează pe şi derivă din principiile dreptului popoarelor la autodeterminare. Alţii, precum Charles Beitz (1979) doresc să aplice întregii lumi principiile pe care John Rawls (1971) în a sa *Theory of Justice* dorea să le aplice numai cetăţenilor unei comunităţi politice. Aceşti autori nu încearcă să definească normele dreptăţii pentru state, ci pentru omenire. Alţii adoptă o poziţie intermediară (Hoffmann, 1981). Toate aceste lucrări examinează în ce condiţii războiul mai poate fi considerat drept în era nucleară (vezi declaraţia Conferinţei Naţionale a Episcopilor, 1983); ca şi episcopii, aceşti autori condamnă orice recurgere – sau aproape orice recurgere – la armele nucleare, însă mulţi ezită să condamne ameninţarea descurajatoare; ei se întreabă, de asemenea, care sunt şansele şi substanţa dezirabilă a unei politici internaţionale a drepturilor omului. Ei examinează ce forme ar trebui să ia o politică a dreptăţii distributive în situaţia în care ea ar dori să biruie atât egoismul statelor bogate, cât şi corupţia şi caracterul defensiv al regimurilor politice din ţările sărace.

Aceste eforturi demonstrează voinţa de a gândi mai profund asupra ordinii mondiale într-un moment când imperativele supravieţuirii şi dezvoltării par să dicteze politicienilor o anumită doză de moderaţie şi ajutor reciproc în ciuda luptei dintre interese, ideologii şi valori? Sau ele sunt doar o "speranţă a nesperanţei", o ultimă perspectivă deschisă cercetătorilor înspăimântaţi de ceea ce le dezvăluie analizele lor, însă lipsiţi cu totul de iluzii politice?

Referinţe bibliografice

Amin, Samir, *L'accumulation à l'échelle mondiale* (Paris, 1980).

Angel, Norman, *The Great Illusion* (Londra, 1914).

Aron, Raymond, *Le grand schisme* (Paris, 1948).

_____, *La société industrielle et la guerre* (Paris, 1958).

_____, *Paix et guerre* (Paris, 1962). [În engleză: *Peace and War,* New York, 1966]

_____, *Le grand débat* (Paris, 1963). [În engleză: *The Great Debate*, Garden City, 1965].

_____, *Ecrits politiques* (Paris, 1972), p. 475.

_____ , *Penser la guerre: Clausewitz*, 2 vol. (Paris, 1976). [În engleză: *Clausewitz*, New York, 1985].

Beitz, Charles, *Political Theory and International Relations* (Princeton, 1979).

Brewer, Anthony, *Marxist Theories of Development* (Londra, 1980).

Brodie, Bernard, *Strategy and the Missile Age* (Princeton, 1959).

Bull, Hedley, *The Anarchical Society* (New York, 1977).

Bundy, McGeorge, "The Bishops and the Bomb", *New York Review of Books* (16 iunie 1983).

Carr, E. H., *The Twenty Years' Crisis* (Londra, 1980).

Claude, I. L., *Power and International Relations* (New York, 1962).

Cohen, Benjamin, *The Question of Imperialism* (New York, 1973).

Cooper, Richard, *The Economics of Interdependence* (New York, 1968).

Deutsch, Karl, *The Analysis of International Relations* (Englewood Cliffs, 1968).

Eisenstadt, Schmuel, *The Political Systems Of Bureaucratic Empire* (New York, 1963).

Falk, Richard, *A Study of Future Worlds* (New York, 1975).

Gallois, Pierre, *Pour ou contre la force de frappe* (Paris, 1963).

Galtung, Johan, *The True Worlds* (New York, 1980).

Gilpin, Robert, *War and Change in World Politics* (New York, 1981).

Gulick, Edward, *Europe's Classical Balance of Power* (New York, 1955).

Gunder Frank, André, *L'accumulation mondiale* (Paris, 1977).

Haas, Ernst, *American Political Science Review*, 1953.

_____ , *The Uniting of Europe* (Stanford, 1958).

_____ , *The Obsolescence of Regional Integration Theory* (Berkeley, 1975).

Hegel, Georg, "Philosophy of Right and Law", în C.J. Friedrich (ed.), *The Philosophy of Hegel* (New York, 1953).

Henkin, Louis, *How Nations Behave* (New York, 1979).

Hobbes, Thomas, *Leviathan* (Paris, 1971).

Hoffmann, Stanley, *The State of War* (New York, 1965).

_____ , *Primacy of World Order* (New York, 1978).

_____ , *Duties Beyond Borders* (Syracusa, 1981).

Hume, David, *Philosophical Essays on Morals, Literature and Politics* (Georgetown, 1817).

Jervis, Robert, în S. Krasner (ed.), "International Regimes"; *International Organization* 36 (primăvara 1982).

Johnson, James, *Ideology, Reason, and the Limitation of War* (Princeton, 1975).

Kant, Emmanuel, "Idea for a Universal History" and "Eternal Peace", în C. J. Friedrich (ed.), *The Philosophy of Kant* (New York, 1949).

Kaplan, Morton, *System and Process in International Relations* (New York, 1957).

Kaplan, Morton și Katzenbach, Nicholas, *The Political Foundations of International Law* (New York, 1961).

Kennan, George, *American Diplomacy 1900 – 1950* (Chicago, 1951).

_____ , *The Decline of Bismarck's European Order* (Princeton, 1979).

_____ , *The Fateful Alliance* (Pantheon, 1984).

_____ , *The Nuclear Delusion* (New York, 1982).

Keohane, Robert, "Theory of World Politics", în Ada Finifter, *Political Science: the State of the Discipline* (Washington, 1983).

_____ , *After Hegemony* (Princeton, 1984).

Keohane, Robert, și Nye, Joseph (eds.), *Transnational Relations and World Politics* (Cambridge, 1972).

_____ , *Power and Interdependence* (Boston, 1977).

Kim, Kyung Won, *Revolutions and International System* (New York, 1970).

Kindleberger, Charles, *America in the World Economy* (New York, 1977).

Kissinger, Henry, *A World Restored* (New York, 1957).

_____ , *Nuclear Weapons and Foreign Policy* (New York, 1957).

Knorr, Klaus, *The Power of Nations* (New York, 1975).

Krassner, Stephen (ed.), "International Regimes", *International Organization* 36 (primăvara 1982).

_____ , *Structural Conflict* (Berkeley, 1985).

Lebow, Richard Ned, *Between Peace and War: The Nature of International Crisis* (Baltimore, 1981).

Locke, *Deuxième traité du gouvernement civil* (Paris, 1967).

Luttwak, Edward, *The Grand Strategy of the Roman Empire* (Baltimore, 1976).

Machiavelli, Niccolo, *The Prince of Discourses* (New York, 1940).

Marx, Karl, *Communist Manifesto*.

Morgenthau, Hans, *Politics Among Nations* (New York, 1948).

Morse, Edward, *Modernization and the Transformation of International Relations* (New York, 1976).

Conferința națională a episcopilor catolici, *The Challenge of Peace* (Washington, 1983).

Osgood, Robert, *Limited War* (Chicago, 1957).

Rawls, John, *A Theory of Justice* (Cambridge, 1971).

Robinson, Ronald și Gallagher, John, *Africa anf the Victorians* (Londra, 1961).

Rosecrance, *Action and Reaction in World Politics* (Boston, 1963).

Rousseau, Jean-Jacques, *Du contrat social: écrits politiques* (Paris, 1964).

Ruggie, John, "Continuity and Transformation in the World Polity", *World Politics* 35 (ianuarie 1983).

Schelling, Thomas, *The Strategy of Conflict* (Cambridge, 1960).

Schumpeter, Joseph, *Imperialism and Social Classes* (New York, 1955).

Silberner, Edmund, *La guerre et la paix dans l'histoire des doctrines économiques* (Paris, 1957).

Smith, Tony, *The Pattern of Imperialism* (Cambridge, 1981).

Snyder, Glenn, *Deterrence and Defense* (Princeton, 1961).

Staley, Eugene, *War and the Private Investor* (New York, 1935).

Tucidide, *The Peloponnesian War* (New York, 1964).

Tucker, Robert W., *The Inequality of Nations* (New York, 1977).

Vernon, Raymond, *Sovereignty at Bay* (New York, 1971).

Wallerstein, Immanuel, *The Capitalist World Economy* (New York, 1979).

Waltz, Kenneth, *Man, the State and War* (New York, 1959).

_____ , "The Myth of National Interdependence", în Charles Kindleberger (ed.), *The International Corporation* (Cambridge, 1970).

_____ , *Theory of International Politics* (Lectură, 1979).

_____ , "The Spread of Nuclear Weapons", *Adelphi Paper* nr. 171 (Londra, 1981).

Walzer, Michael, *Just and Unjust Wars* (New York, 1977).

Wohlstetter, Albert, "The Delicate Balance of Terror", *Foreign Affairs* (ianuarie 1959).

Wolfers, Arnold, *Discord and Collaboration* (Baltimore, 1962).

6

Viitorul sistemului politic internațional: o schiță

Gânduri asupra schimbării

Acest eseu va examina, în linii mari, evoluția viitoare a sistemului politic internațional. Din mai multe motive acesta este un exercițiu riscant.

1. În primul rând, orice efort de a descoperi viitorul într-un domeniu dat este facilitat atunci când, pentru domeniul respectiv, există o teorie a schimbării: un set de ipoteze și propoziții derivate din sau confirmate de cercetarea empirică care identifică factorii principali de continuitate și cauzele transformării. Oricât de ciudat ar părea, în domeniul relațiilor internaționale nu avem o teorie satisfăcătoare a schimbării. Desigur, avem mai multe teorii ale sistemului internațional. Nu este locul aici pentru a le trece în revistă amănunțit, dar este necesar să evidențiem slăbiciunile lor ca teorii ale schimbării.

Să lăsăm deoparte teoria lui Immanuel Wallerstein despre sistemul capitalist mondial, derivată din lucrările lui Fernand Braudel asupra economiei mondiale[1]. Aici, în mod clar, schimbarea rezultă din transformarea capitalismului și, în special, a pieței. Însă cum se reflectă sau cum sunt transpuse aceste schimbări în schimbările relațiilor *dintre state*, cum dictează sau cum influențează evoluția sistemului capitalist evoluția organizării politice internaționale (a cărei formă – coexistența și competiția sistemelor politice multiple – Wallerstein o declară necesară pentru economia mondială) nu este clarificat nicăieri. Mai mult decât atât, în volumul 2 schema sa simplistă (distincția centru–periferie) se dizolvă într-o masă greoaie de analize specifice.

Teoria schimbării elaborată de Robert Gilpin[2] se concentrează asupra ascensiunii, declinului și prăbușirii "unităților hegemonice", însă suferă de două slăbiciuni. Ea oferă o expunere mai bună a sistemului economic internațional decât a celui politic; de exemplu, se prea poate ca Marea Britanie să fi fost unitatea hegemonică în secolul al XIX-lea, putând astfel să dicteze condițiile sistemului monetar internațional și (deseori) pe acelea ale comerțului internațional. Însă sistemul politic internațional era, în mod evident, multipolar; imaginea Marii Britanii ca "proprietară" a echilibrului de putere este numai parțial corectă (și ea reflectă, mai degrabă, geografia – distanța Marii Britanii de continent – decât superioritatea); așa-numitul proprietar nu a fost capabil să împiedice ascensiunea unor rivali formidabili. De altfel, așa cum a evidențiat Robert Keohane, teoria lui Gilpin "nu explică bine ascensiunea unității hegemonice pe primul loc sau faptul că apar mai degrabă anumiți adversari decât alții"[3].

Îndreptându-ne către teoriile sistemului politic internațional ca atare găsim încercarea ambițioasă a lui Kenneth Waltz[4]. Am puține lucruri de adăugat la ceea ce am scris despre ea mai devreme și, înainte de orice, la criticile recente ale lui John Ruggie și Keohane[5]. Concepția generală a lui Waltz, așa cum a demonstrat Ruggie,

pune problema schimbării într-o cămaşă de forţă "structurală": schimbarea poate veni numai printr-o revoluţie în principiul ordonator al sistemului (aşa cum ar fi un salt de la anarhie la conducere centrală) sau printr-o transformare a distribuţiei capacităţilor printre actori. Însă, pe de o parte, Waltz pare să considere ca o schimbare semnificativă a distribuţiei numai trecerea de la o structură bipolară la una multipolară (sau invers); el nu include printre factorii schimbării nici ceea ce Ruggie numeşte o dimensiune dispărută, tipul prevalent al relaţiilor interne dintre stat şi societate şi nici ceea ce el numeşte un determinant, "densitatea dinamică" a relaţiilor dintre state[6]. Pe de altă parte, concepţia despre putere a lui Waltz, care subliniază viziunea sa despre distribuţia capacităţilor, nu ţine seama într-o măsură suficientă nici de nefungibilitatea puterii (adică de faptul că într-un sistem internaţional dat pot exista diferite ierarhii şi structuri corespunzând unor diferite tipuri de putere) şi nici de diferenţa fundamentală dintre disponibilitatea, utilizările şi eficacitatea puterii, care face din simpla distribuţie a capacităţilor un indicator insuficient al puterii. În privinţa teoriei mult mai specifice a lui Waltz despre echilibrul puterii ea este "atât de generală încât trece cu greu testele dificile pe care ea însăşi le stabileşte pentru o teorie" şi nu reuşeşte să "stabilească precis condiţiile în care se vor schimba coaliţiile"[7].

Toate aceste lucruri înseamnă că nu avem o teorie completă şi nici una integrată a schimbării. Ceea ce avem este un număr de concluzii derivate din istorie. Una este ideea turbulenţei în perioadele de declin al hegemoniei – turbulenţă nu numai în economia mondială, ci şi, de asemenea, în sistemul politic internaţional atunci când pierderea predominanţei economice corespunde unui declin general al puterii relative. O altă concluzie se referă la existenţa a două moduri în care sistemele multipolare duc la un război general (iar sistemele echilibrului puterilor sunt distruse): prin eroziunea treptată a restricţiilor respectate de actorii importanţi (o eroziune care poate rezulta fie din schimbările interne, fie dintr-o schimbare în relaţiile dintre aceşti actori, fie din interacţiunea dintre aceste două niveluri) sau prin distrugerea deliberată a acestor restricţii în urma unei schimbări revoluţionare în politica unuia sau altuia dintre jucătorii importanţi. O altă concluzie se referă, literalmente, la natura explozivă a sistemelor bipolare dată fiind dialectica angajamentelor şi a credibilităţii fiecărui "pol" şi teama sa de o pierdere decisivă pentru el, rezultând fie din dezertarea unui client, fie din alianţa unei ţări neutre cu unul din adversarii săi (adică dilema de a apărea fie provocator, fie "dispus la cedări").

2. Cu toate acestea, o a doua dificultate constă în faptul că aceste "lecţii din trecut" pot să nu fie valide pentru sistemul internaţional prezent ale cărui trăsături originale vor fi schiţate mai jos. Aceste trăsături echivalează cu o diferenţă de gen sau doar cu o diferenţă de grad? Mai este încă semnificativă distincţia simplistă dintre bipolaritate şi multipolaritate? Care este astăzi relaţia între restricţiile sistemice şi determinanţii interni?

Să zăbovim puţin asupra ultimei întrebări. Este adevărat, bineînţeles, că "în condiţii sistemice diferite statele îşi vor defini interesele în mod diferit"[8]. Trăsăturile fundamentale ale sistemului – distribuţia puterii şi regulile diverselor jocuri ale politicii mondiale – constrâng şi configurează comportamentul jucătorilor şi penalizează încălcările regulilor. Cu toate acestea, pe de altă parte, există neînţelegeri importante exact în privinţa a ceea ce constituie "condiţiile sistemice" curente (pentru a da un singur exemplu, majoritatea observatorilor cred că bipolaritatea este inevitabil

instabilă și că astăzi interdependența economică este mare – cu toate că Waltz crede contrariul). Pe de altă parte, în timp ce condițiile sistemice sunt, evident, o constrângere importantă sau un determinant al comportamentului statelor, ele oferă, de asemenea, o ocazie favorabilă pentru acțiunea statelor și chiar o țintă pentru eforturile de schimbare. Nimic nu este mai nociv decât o viziune a relațiilor internaționale care exagerează puterea sistemului. Aici este bine să reflectăm puțin. Toți realiștii, puri sau atenuați, ne spun că trăim într-o ordine globală a anarhiei (absența puterii centrale și, aș adăuga, a oricărui consens asupra scopurilor și procedurilor). Dacă acesta este cazul, atunci ar trebui să ne concentrăm atenția în primul rând asupra *actorilor,* nu asupra sistemului: asupra modului în care ei interpretează sistemul, își definesc propriile lor interese, își constituie puterea și își fixează scopurile. Dacă vrem să înțelegem comportamentul unui actor nu există nici un temei *a priori* pentru a ataşa o importanță mai mare fie imperativelor economice, fie necesităților geopolitice decât factorilor pur interni. În plus, într-un sistem bipolar dominat de două "unități hegemonice" rivale, este chiar mai evident că trebuie să acordăm o importanță decisivă procesului de luare a deciziilor, regimului politic, relațiilor sale cu societatea, sistemului de credințe al conducătorilor, resurselor specifice și pozițiilor de putere ale celor doi actori, întrucât orice competiție bipolară este o luptă pentru configurarea și conducerea sistemului internațional.

Cu toate acestea, punerea întrebărilor asupra schimbării în domeniul din care, în mare măsură, ele fac parte (adică la nivelul unităților) nu simplifică sarcina futurologilor. Acum, trebuie să ne confruntăm nu numai cu o întrebare la care trebuie să răspundem pentru a începe să înțelegem cum va fi viitorul (o întrebare la care numai viitorul va răspunde) – și anume, dacă putem aplica sistemului prezent noțiuni derivate din sistemele din trecut ci și, de asemenea, cu posibilitățile multiple de evoluție sau revoluție ale actorilor importanți și cu efectele incerte ale competiției din sistemul internațional asupra regimurilor actorilor. Căutarea rădăcinilor schimbării sistemice numai la nivelul sistemului, așa cum face Waltz, are virtutea simplificării sarcinii cercetătorului (cu prețul oferirii unor răspunsuri irelevante sau superficiale). Căutarea acestor rădăcini oriunde pot fi găsite are defectul de a face sarcina aproape imposibilă.Cel puțin acest lucru sugerează că nu trebuie să vorbim despre viitorul sistemului politic internațional, ci despre viitorurile posibile.

3. Discuția asupra viitorurilor este necesară pentru încă un motiv. Sistemele internaționale din trecut s-au succedat prin trista mijlocire a războaielor generale. Însă aceste războaie, atunci când au izbucnit, nu au fost întotdeauna inevitabile. Ca majoritatea evenimentelor istorice, ele au rezultat de obicei din interacțiunea necesarului și a contingentului, a tendințelor fundamentale (în sistem sau în unitățile principale) și a accidentelor; ele au fost "supradeterminate". În afară de situația în care ele au fost provocate deliberat de o putere revoluționară sau când au provenit dintr-o criză în care această putere a acceptat conștient riscul războiului general pe care ea îl considera inevitabil mai devreme sau mai târziu (cu excepția capitulării dușmanilor săi), ele au fost provocate cel puțin la fel de mult de circumstanțele particulare ale unei crize date, ca și de temeiurile mai adânci ale ostilității sau ale ciocnirilor de interese caracteristice sistemului – cel puțin la fel de mult de o configurație trecătoare, ca și de o structură mult mai trainică. Acest aspect a fost demonstrat inteligent, în cazul lui 1914, de Richard Ned Lebow[9]. Desigur, nu este întotdeauna ușor să cunoști dinainte dacă un stat se află în universul tendințelor

revoluţionare sau în lumea mult mai obişnuită a ciocnirilor dintre puterile conservatoare şi revizioniste (în plus, când trece un stat revizionist prin marea barieră şi devine o provocare revoluţionară – o întrebare ridicată de cazul Japoniei din perioada 1931–1941?). Însă nu putem neglija rolul accidentelor: la un moment dat o criză poate fi "stăpânită" inteligent, în timp ce, mai târziu, acelaşi gen de criză sau un gen diferit de criză, dar foarte apropiat de ea, ar putea duce la un dezastru pentru motive care au de-a face mai mult cu circumstanţe decât cu tendinţe mai adânci. Această discuţie este relevantă pentru condiţia noastră din prezent – în afara situaţiilor în care s-a decis că acest sistem bipolar este identic cu cele din trecut şi că, la fel ca înainte, lupta curentă între o putere revoluţionară şi un actor care susţine *status quo*-ul este destinată să se sfârşească într-un conflict global.

4. Un ultim motiv pentru care acest exerciţiu este riscant este faptul că el se va limita, în primul rând, la sistemul politic internaţional: un studiu al viitorului economiei mondiale este dincolo de capacitatea şi competenţa mea şi, totuşi, este clar că anumite tendinţe şi crize din economia mondială ar putea avea efecte extrem de serioase asupra ordinii politice internaţionale. Astfel, nu voi putea să omit cu totul acest domeniu, însă mă voi concentra, în primul rând, asupra ceea ce Raymond Aron obişnuia să numească jocul strategico-diplomatic.

Sistemul politic internaţional contemporan

Caracteristica sa fundamentală este *originalitatea*: el nu se aseamănă cu nici unul din modelele noastre din trecut.

1. Viitorul sistemului politic internaţional poate fi discutat numai dacă începem cu un tablou clar al naturii sistemului prezent.

El se deosebeşte mai ales de sistemele bipolare clasice. Desigur, în arena strategico-diplomatică există încă numai două puteri importante. Însă prudenţa nucleară împiedică utilizarea concretă a arsenalelor atomice ale acestor puteri şi, de asemenea, până acum, le-a condus la mari restricţii în utilizarea de forţe convenţionale una împotriva alteia. Această condiţie nu este echivalentă cu o "egalizare" a puterii între statele mai mult sau mai puţin puternice, însă ea reduce oarecum distanţa care le separă şi, în principal, face mai puţin cert un deznodământ violent al competiţiei marilor puteri. În plus, bipolaritatea clasică descria un sistem în care arena strategico-diplomatică era, dacă nu singura, cel puţin de departe cea mai importantă arenă pentru interacţiunile statelor. Astăzi există alte jocuri importante care nu sunt bipolare. În secolul nouăsprezece interdependenţa economică s-a dezvoltat în cadrul *societăţii* transnaţionale care coexista cu sistemul *politic* interstatal. Din cauza importanţei *politice* decisive a dezbaterilor economice în agendele majorităţii statelor – adică din cauza schimbărilor profunde în relaţiile stat-societate într-o eră a economiilor dirijate ea caracterizează acum mai multe arene ale relaţiilor *interstatale*. În aceste arene una dintre cele două superputeri nu este un actor important, dată fiind natura regimului şi ideologiei sale (o economie de comandă anticapitalistă); şi, aşa cum am încercat să descriu în altă parte, interdependenţa economică ca factor politic produce handicapuri în măsura în care ea oferă beneficii şi ocazii favorabile celeilalte superputeri[10].

Astfel, una dintre diferenţele dintre sistemul prezent şi sistemele bipolare din trecut este ceea ce s-ar putea numi eterogenitatea structurală a sistemului (dacă ne referim la existenţa diferitelor structuri internaţionale care corespund diferitelor

tipuri de putere: militară, monetară, industrială etc.). Un alt tip de eterogenitate originală este cea care rezultă din diversitatea geopolitică. Luptele bipolare din trecut erau purtate în domenii destul de omogene (în sensul în care în sistemul descris de Tucidide, să zicem, atât cetățile-stat grecești, cât și "barbarii" vecini participau la o singură competiție interstatală). În sistemul actual, primul sistem global, găsim atât o competiție la scară mondială: rivalitatea superputerilor, *cât și* rivalități persistente sau configurații la nivel local care pot fi folosite de superputeri pentru competiția lor (și ai căror actori pot apela la superputeri pentru propriile lor scopuri), dar care, de asemenea, au o viață proprie precum și propriile lor reguli. Deci, capacitatea superputerilor de a absorbi și de a amesteca toate celelalte conflicte importante în conflictul lor nu este nelimitată.

Sistemul prezent nu seamănă nici cu sistemele de echilibru ale puterilor din trecut. Astăzi, există numai două puteri militare dominante, capabile să-și desfășoare forțele la nivel mondial; aceste puteri sunt blocate într-un conflict ideologic formidabil care a eliminat până acum genurile de alianțe fluide și de mecanisme neutre ideologic caracteristice sistemelor echilibrului puterii. Echilibrul puterii și echilibrul terorii (nucleare) sunt profund diferite: primul necesita coaliții flexibile și permitea (ba chiar reclama) un asentiment pentru utilizarea forței în folosul echilibrului dacă descurajarea eșua (și, deseori, ea nu a putut evita eșecul într-o lume a anarhiei – adică a calculelor separate și a angajamentelor incerte). Echilibrul terorii nu este un obiect al coalițiilor (forțele nucleare britanice, franceze și chineze pot complica calculele sovietice, dar ele nu sunt luate prea mult în considerare în planurile strategilor americani); menținerea lui necesită abținerea de la războiul nuclear (întrucât nimeni nu cunoaște dacă și cum ar putea fi limitată și controlată o recurgere la armele nucleare), precum și o mare prudență în utilizarea forței convenționale.

Toate sistemele "anarhice" din trecut, fie că erau bipolare sau multipolare (adică toate adevăratele sisteme *internaționale* în contrast cu cele imperiale) se bazau pe o structură în care forța militară era valuta principală, distribuția puterii printre actori era destul de clară și ușor de evaluat și "densitatea dinamică" a relațiilor era relativ limitată. Nu mai suntem în această situație.

2. Sistemul actual este marcat de o combinație specifică de *reziliență* și *fragilitate*. În această privință el se aseamănă cu sistemele echilibrului de putere. Însă asemănarea este numai superficială. În cazul ultimelor, reziliența era asigurată de capacitatea mecanismului de echilibru de a modera ambițiile și conflictele; fragilitatea rezulta, mai ales, tocmai din existența suveranității: o junglă de ambiții care nu erau înfrânate de o putere mai mare. Scena de astăzi se deosebește în mai multe moduri. Mai întâi, structura puterii este caracterizată de diversitate. Nefungibilitatea puterii produce o fragmentare "verticală" a sistemului în arene parțial separate, fiecare având o ierarhie proprie de jucători: un factor de reziliență, pe ansamblu – exceptând măsura în care mai multe din aceste arene pot fi afectate profund de fenomene care se produc în interiorul uneia din ele (conform tulburărilor create de deciziile OPEC din 1973 și 1979) sau de condițiile interne ale regimului unui actor important (conform efectelor unei recesiuni din Statele Unite) și, bineînțeles, exceptând măsura în care crize majore din arena strategico-diplomatică pot avea repercursiuni dezastruoase asupra altor state (conform embargoului petrolului din 1973). Un studiu aprofundat al relațiilor și schimburilor între diferitele "jocuri" ale afacerilor mondiale rămâne să fie făcut.

În al doilea rând, un aspect original este natura și multiplicitatea *restricțiilor* care afectează fiecare tip de putere. Unele restricții rezultă din riscurile acțiunii nechibzuite (care există în domeniul nuclear ca și într-o economie mondială interdependentă din cauza efectelor "bumerang" ale puterii economice); alte restricții rezultă din normele și procedurile comune (regimurile internaționale). Mai întâi, aici există – din nou – factori de rezilienţă. Însă ei creează, de asemenea, tentații irezistibile de manipulare și șantaj: a celui slab de către cel puternic, bineînțeles, dar, de asemenea, și a celui puternic de cel slab (conform relațiilor client – superputere în Orientul Mijlociu sau amenințării țărilor debitoare cu neachitarea datoriilor) și a celui puternic de cel puternic (conform amenințărilor cu prima utilizare a armelor nucleare sau scenariilor de război).

Tocmai densitatea relațiilor mărește ambiguitatea sistemului. Dependența tuturor actorilor de sistem – fie, în cazul cel mai rău, pentru supraviețuire în măsura în care un război nuclear, care ar distruge sistemul, ar putea, de asemenea, de această dată, să anihileze toți actorii, fie pentru dezvoltare economică și bunăstare – este un factor de rezilienţă. Însă densitatea înseamnă, de asemenea, alianțe ideologice bazate pe o anumită solidaritate a regimurilor interne și a forțelor politice; revoluții tehnologice dezagregante și explozii demografice; incertitudine în privința viitorului și a resurselor fundamentale (cum este petrolul) și o vulnerabilitate crescândă la evenimente și decizii de origine externă. Asistăm, astfel, la nenumărate încercări de lezare a intereselor altor state (de exemplu, obligându-le să accepte poveri ale altor state); încercări de reexportare a vulnerabilității și de reducere a costurilor interdependenței pentru sine însuși; încercări de dezvoltare în domeniul strategico-diplomatic a alianțelor reciproc ostile – și, astfel, foarte periculoase.

O altă trăsătură originală a sistemului, fragmentarea "orizontală" a puterii într-o varietate de subsisteme contribuie, de asemenea, la combinația de rezilienţă și fragilitate. Autonomia relativă a intereselor regionale atenuează competiția superputerilor sau o împarte în compartimente rațional separate. Însă legătura inevitabilă între fiecare subsistem și războiul rece la nivel global poate servi, de asemenea, ca factor de escaladare, fie dacă confruntarea într-o arenă ar duce la o agravare a competiției superputerilor în alte arii, fie dacă conflictul superputerilor într-o arenă ar prejudicia interesele lor vitale.

3. Să ne îndepărtăm de comparații și să ne concentrăm asupra principalelor caracteristici ale sistemului politic mondial din prezent. El este atât "revoluționar", cât și "moderat": revoluționar din cauza competiției militare bipolare și din cauza permanentei confruntări ideologice (care persistă chiar dacă mai multe puteri comuniste au dezertat din tabăra sovietică, chiar dacă puterea de atracție a modelului leninist a scăzut – în special printre societățile industriale – și în ciuda prezenței unor regimuri extrem de nedemoctratice în cadrul alianțelor"lumii libere"). El este, de asemenea, revoluționar în măsura în care prăbușirea barierelor (mai devreme poroase dar vizibile) între politica internă și politica internațională a dus la intervenționism generalizat[11]. Sistemul este moderat în măsura în care el a demonstrat suficientă flexibilitate pentru absorbirea schimburilor enorme din distribuția capacităților începând din 1945, precum și datorită numărului actorilor și procesului de formare a alianței; și, de asemenea, în măsura în care, până acum, crizele majore au fost rezolvate sau stăpânite (de exemplu, cu excepția violenței civile, războaiele din Orientul Mijlociu au rămas limitate). Ca și sistemele internaționale din trecut,

sistemul prezent poate fi descris ca fiind alcătuit dintr-un centru și o periferie – diferența (crucială) față de trecut constând în faptul că această periferie nu este dominată de prezența imperială a puterilor importante, ci este mai degrabă ocupată de actori care sunt cel puțin legal independenți. *Centrul* este alcătuit de taberele superputerilor. Cele două trăsături fundamentale ale sale sunt "jocul" nuclear și sistemul alianțelor. Jocul nuclear a rămas până acum, în ciuda profundelor schimbări tehnologice, unul al descurajării reciproce, bazându-se, în ultimă instanță, pe posibilitatea "distrugerii reciproce asigurate", oricare ar fi doctrina strategică care s-ar putea născoci pentru a o evita. Până acum, descurajarea reciprocă s-a extins, în realitate, la protejarea aliaților importanți împotriva atacului convențional al celeilalte superputeri (ea trebuie distinsă de protecția față de contraatacul convențional îndreptat împotriva unui aliat care a inițiat el însuși un război ca în cazurile Coreei de Nord și al Vietnamului de Nord). Acesta este unul din motivele pentru care sistemele de alianță – Pactul de la Varșovia și NATO și, de asemenea, alianța dintre Statele Unite și Japonia – au supraviețuit unui număr important de teste și furtuni. (Există, bineînțeles, și alte motive: sentimentul comun al amenințării, hotărârea sovieticilor de utilizare a forței pentru prevenirea dezertărilor în Europa de Est etc.)

În ceea ce privește *periferia,* nu este posibil să descriem aici trăsăturile specifice și "regulile jocului" pentru fiecare subsistem. Unele au fost marcate profund de rolul activ sau de interferența ambelor superputeri (Orientul Mijlociu); altele au dat dovadă de o autonomie relativ mare față de ele (Africa), iar altele au funcționat fie sub protecția (deseori nedorită), fie în umbra mai îndepărtată a Statelor Unite (OAS, ASEAN). Frecvența și intensitatea confruntărilor dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică în aceste subsisteme au variat foarte mult: în Africa au existat două perioade de tensiune – la începutul anilor '60 și la mijlocul și sfârșitul anilor '70, iar în America Centrală la începutul anilor '60 și în prezent.

A existat întotdeauna riscul ca "lupta de la centru" să cuprindă toate periferiile și să devină cu adevărat globală – adică o situație în care ar exista o luptă pentru dominație, pentru a spune așa, între factori de conflict pur locali (interni și interstatali) și "relația de tensiune majoră" Statele Unite – Uniunea Sovietică pe care ultima ar câștiga-o. Însă acest pericol potențial a devenit realitate numai de câțiva ani: din cauza dezvoltării capacităților militare ale URSS-ului, în special a capacității sale de a trimite forțe militare la distanțe mari și din cauza puternicei reacții stârnite de această dezvoltare în Statele Unite. Această nouă capacitate sovietică nu elimină totuși o diferență constantă dintre hărțile strategice ale celor doi adversari principali. Principala preocupare a URSS-ului rămâne securitatea taberei sale (adică amenințările reale sau potențiale asupra periferiei sale imediate); acesta este motivul pentru care principalele sale inițiative și acțiuni se referă la Europa, Orientul Mijlociu și Extremul Orient. Statele Unite sunt preocupate, bineînțeles, de faimoasa curte din spate (sau din față) din America Centrală și Caraibe. Însă principalele lor resurse de luptă sunt destinate unor regiuni separate de teritoriul lor de distanțe uriașe: Europa Occidentală, Extremul Orient și Orientul Mijlociu.

Dintre diversele subsisteme două merită o atenție mai mare: Orientul Mijlociu care, din cauza importanței sale strategice și economice pentru aliații occidentali, constituie un fel de al doilea centru pentru Statele Unite și Extremul Orient care constituie același lucru pentru URSS. Lupta dintre factorii indigeni de conflict și cei "importați" este extrem de intensă, complexă și fluctuantă în subsistemul constituit

de Orientul Mijlociu, date fiind atât diversitatea extraordinară a ostilităţilor locale (ostilităţi în rândul populaţiei ca în Liban sau printre palestinieni; opoziţia dintre religios şi secular; ostilităţile interarabe, arabo-israeliene, arabo-iraniene etc.), cât şi importanţa intereselor şi angajamentelor superputerilor. Aria Extremului Orient este un subsistem în curs de formare (două criterii fiind o configuraţie specifică de forţe şi o anumită densitate a relaţiilor care formează paternuri distinctive). El este compus din cele două superputeri, Japonia, China şi cele două Corei. Poziţia centrală, ocupată astăzi de această regiune în strategia ambelor superputeri (aici este inclusă o parte din teritoriul URSS-ului, iar o parte din teritoriul Statelor Unite poate fi ameninţată de rachetele sovietice desfăşurate acolo), importanţa tot mai mare a alianţei dintre Statele Unite şi Japonia şi a Chinei, faptul că unii dintre factorii majori de conflict implică cel puţin o superputere (China – URSS, Japonia – URSS şi din cauza alianţei dintre Statele Unite şi Seul, Coreea de Nord – Statele Unite), rolul crescând al statelor din zona Pacificului în economia mondială – toţi aceşti factori sugerează şansele acestui subsistem particular de a fi tratat în viitor ca parte a centrului. Însă acest sistem nu este compus din doi actori importanţi, ci din patru şi, ca un rezultat, "regulile sale de joc" sunt cu totul diferite de acelea ale centrului NATO – Pactul de la Varşovia.

Până acum proliferarea nucleară a evoluat într-un mod care a permis menţinerea sa sub umbrela forţelor nucleare ale superputerilor: forţele britanice şi franceze de descurajare, oricare ar fi independenţa lor teoretică, aparţin , evident, centrului, iar strategia şi diplomaţia Chinei sunt strâns legate de competiţia dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică. Viitorii "proliferatori" (inclusiv cele două puteri cvasinucleare: Israel şi India) au propriile lor priorităţi şi preocupări regionale; vom examina mai târziu dacă răspândirea viitoare a armelor nucleare poate mări fie fragilitatea, fie fragmentarea sistemului.

Tema dominantă a acestei analize – ambiguitatea sistemului – este consolidată, dacă examinăm modul în care sistemul economic internaţional interacţionează cu sistemul politic internaţional. Economia mondială poate fi abordată în două moduri. Ea este, mai presus de toate, aerul pe care îl respiră actorii. Când calitatea aerului se deteriorează, aşa cum s-a întâmplat în anii '70 şi la începutul anilor '80, capacităţile acestor actori sunt, evident, prejudiciate la fel ca şi climatul general al relaţiilor internaţionale. În al doilea rând, economia mondială este, de asemenea, un domeniu separat, un set de arene în care acţionează jucătorii. În calitate de domeniu ea a contribuit atât la moderarea sistemului internaţional, *cât şi* la conflict. Ultimul este evident: puterea economică a fost utilizată pe scară largă ca un instrument al "stării de război", fie împotriva adversarilor politici (prin boicoturi, embargouri şi sancţiuni), fie împotriva aliaţilor sau partenerilor pentru câştigul unor avantaje temporare sau pentru schimbarea regulilor jocului (conform iniţiativei lui Nixon din 15 august, 1971 sau acţiunilor OPEC din 1973). Într-adevăr tocmai amploarea încercării statului de a controla economia naţională – prin politica fiscală şi monetară, legislaţia comercială, manipularea ratelor de interes, o mulţime de bariere nontarifare, subsidii şi directive pentru politica industrială şi aşa mai departe – a deschis vaste fronturi pentru competiţia interstatală. Pe de altă parte, în lumea necomunistă existenţa unei economii internaţionale destul de deschisă a contribuit la moderaţie în două moduri: (1) prin operaţiile "interdependenţei complexe"[12] care, în faza hegemoniei Statelor Unite, a determinat Statele Unite să-şi definească interesele într-un mod care a

înlesnit dezvoltarea unei societăți transnaționale, parțial autonomă, departe de conflictele interstatale și, de asemenea, a avut ca rezultat asistența luminată pentru alte țări care a urmărit mai degrabă promovarea creșterilor absolute în prosperitate decât câștigurile naționale relative. Mai târziu, interdependența a stabilit limite precise pentru manipulările reciproce ale statelor sau pentru coalițiile acelor state dornice să-și îmbunătățească pozițiile relative în dauna altor state. Și (2) această economie mondială deschisă, parțial transnațională (și capitalistă), parțial interstatală (și dirijată) a necesitat o rețea întreagă de regimuri internaționale cu propriile lor restricții asupra acțiunii statelor, proceduri pentru reglementarea conflictelor și cu capacitatea care rezultă din însăși existența lor de creare a unui interes pentru propria supraviețuire în rândul statelor membre (schimbând astfel modul în care aceste state își definesc interesele).

4. Evident, până acum, ambiguitatea sistemului internațional de după război a fost mărinimoasă: reziliența a prevalat asupra fragilității, moderația asupra revoluției, interdependența economică și prudența nucleară asupra tuturor factorilor de conflict. Întrebarea centrală este dacă acesta va fi cazul și în viitor. Care este viitorul cel mai probabil al factorilor moderatori? Este posibil ca un sistem al "anarhiei" în care statele își mențin mijloacele de a provoca daune altor state (una dintre definițiile posibile ale suveranității) și, mai mult decât atât, dispun de capacități fără precedent pentru aceasta, este posibil, în special, ca un sistem în care fermentează atât de multe cauze de conflict să se mențină fie fără autodistrugere, fie fără ceea ce s-ar putea numi autotranscendere – adică trecerea la un gen foarte diferit de sisteme care să nu se mai bazeze pe suveranitatea de stat?

Aproximații ale viitorului

1. Pentru a face estimări calificate asupra viitorului, nu este foarte folositor să începem cu o prognoză a viitorului structurii sistemului definită ca distribuție a capacităților. În primul rând, este improbabil ca schimbările viitoare să conteste superioritatea superputerilor în arena strategico-diplomatică. Este puțin probabil ca rivalii potențiali – Europa Occidentală, Japonia, China – să micșoreze distanța foarte mult: baza industrială a Chinei rămâne slabă și redusă; diversele interdicții care au redus rolul Japoniei în această arenă pot slăbi, dar chiar dacă ele ar dispare cu totul există limite fixe ale puterii potențiale a Japoniei; nu există nici un semn al vreunei capacități a Europei Occidentale de a depăși divergențele și tergiversările care au împiedicat constituirea sa ca entitate (altfel decât în forma jalnică a Comunității Economice).

Desigur, pot exista schimbări considerabile în distribuția capacităților economice: este posibil ca fenomenul "noilor țări industrializate" din Asia să nu rămână excepțional. Astfel, ierarhiile regionale și funcționale s-ar putea schimba foarte mult. Cu toate acestea, nefungibilitatea puterii ne împiedică să tragem orice concluzii definitive asupra efectului acestor schimbări în domeniul strategico-diplomatic. Acest efect va depinde de ceea ce actorii *vor* să facă cu ele. Suntem astfel readuși la o discutare a sistemului ca întreg sau a diverselor subsisteme (în măsura în care ele limitează sau creează utilizările specifice pe care statele le dau puterii lor) și la o estimare asupra evoluției interne a actorilor – adică referitor la natura regimurilor

lor și a relațiilor stat–societate care determină, în mare măsură, alegerea anumitor tipuri de capacități și utilizarea lor.

2. Dacă structura puterii ne ajută prea puțin în predicție, rămân trei moduri diferite de analiză sau trei căi de speculație asupra viitorului, care, cred eu, trebuie să fie combinate. Primul cere ca noi să analizăm *tendințele pe termen lung* ale sistemului politic internațional și ale regimurilor statelor. Am menționat în altă parte[13] trei tendințe fundamentale. Cea mai evidentă se referă la persistența competiției dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică la scară globală în contextul unei paricități strategice aproximative (întrucât nici o putere nu îi va permite celeilalte să avanseze periculos de mult). Competiția s-ar sfârși sau și-ar pierde duritatea numai dacă URSS ar renunța la provocarea sa colosală și s-ar întoarce spre interior ca un rezultat al sau cu scopul de a înfrunta problemele sale interne – dacă, fiind forțată de presiunea Statelor Unite să aleagă între unt și arme, ar alege untul. Mulți au subliniat incapacitatea pe termen lung a sistemului sovietic fie de a-și îmbunătăți performanțele economice, fie,altminteri, de a se reforma radical suficient de mult pentru a înlătura blocajele și risipa din economie. Totuși, nu este clar cât de decisivă va fi această fisură – adică dacă ajustările parțiale vor reuși să împiedice paralizia sau declinul și în ce măsură presiunea competiției externe va continua, de fapt, să legitimeze regimul, să mențină neatinsă prioritatea sectorului militar și să inspire eforturi creative pentru reconcilierea dintre sistemul politic și nevoia de eficiență economică.

Dacă nu ne complacem într-un gen de "optimism catastrofal" asupra viitorului Uniunii Sovietice, putem discerne foarte bine toți factorii care vor perpetua competiția. De-a lungul istoriei două puteri majore au găsit întotdeauna motive de luptă și încercările de cooperare sau de împărțire a sferelor de influență, fie nu au putut fi negociate, fie nu s-au putut menține. În aceste cazuri opoziția ideologică a exacerbat lupta pentru putere. În domeniul militar tehnologia – fie că era urmărită pentru propria sa cauză, fie pentru a nu-l lăsa pe concurent să ne întreacă – va contribui la accentuarea rivalității. Există, bineînțeles, și conflicte de interese: insistența sovieticilor asupra unui grad foarte mare de securitate este incompatibilă cu interesul Statelor Unite în prevenirea vasalizării tuturor vecinilor Uniunii Sovietice; interesul sovieticilor pentru menținerea *glacis*-ului din Europa de Est este incompatibil cu interesul Occidentului în ajutorarea statelor orientate în mod tradițional către Occident să-și redobândească o oarecare autonomie; nicăieri nu este mai vizibilă ciocnirea intereselor decât în cazul Germaniei. Interesele creează percepții ale amenințărilor, însă percepțiile amenințărilor creează, de asemenea, interese; probabil că fiecare superputere va continua să acționeze ca și cum fiecare acțiune a celeilalte superputeri, chiar și într-o zonă cu o prioritate relativ scăzută pentru ea, va crea *ipso facto* nevoia contracarării mișcării sau împiedicării unei viitoare extensiuni sau a exploatării ei, pentru protejarea propriei sale reputații de forță și credibilitate. În fond, nevoile interne întrețin competiția: existența pericolelor externe este o sursă importantă de legitimitate pentru regimul sovietic și, cu toate că același lucru nu este cu siguranță adevărat pentru Statele Unite, puternicele grupuri de interese economice și militare de aici sunt interesate fie de menținerea unui anumit nivel de ostilitate, fie de protejarea unor diverse părți ale lumii de amenințările care provin direct sau indirect de la Moscova sau de la aliații săi. În plus, eșecul sau eșecul perceput al unei administrații de "a face față provocării sovietice" garantează demisia sa.

A doua tendință pe termen lung este *naționalismul* care, neîndoielnic, va rămâne

o forță majoră într-o lume ale cărei unități își bazează legitimitatea pe principiul autodeterminării și în care majoritatea actorilor sunt și vor continua să fie angajați în "construcția națională". Dorința de independență națională și de autoafirmare va fi întreținută de diversitatea foarte mare și de forța factorilor care, în prezent, neagă suveranitatea: imperialismul modern cum este cel al URSS-ului; încercările permanente ale diverșilor actori de a extinde sau de a proteja sferele de control (cazul Statelor Unite în America Centrală, al Vietnamului în Cambodgia, al Libiei lui Khadafi în părți din Africa etc.); prezența în numeroase țări a minorităților străine temporare sau tradiționale care provoacă resentimente și prejudecăți; frustrarea adusă de modernizare (un proces văzut ca impus din afară), absența controlului multor țări în curs de dezvoltare asupra viitorului lor economic din cauza controlului corporațiilor multinaționale sau al organizațiilor internaționale (de exemplu F.M.I.); chiar sentimentul zădărniciei pe care îl au numeroase guverne care acționează în domeniul economic o mulțime de pârghii care nu răspund fie deoarece sunt în stăpânirea altui stat, fie pentru că ele pot fi puse în mișcare numai prin acțiune combinată (și astfel, parțial, nesatisfăcătoare). Astfel, există aici un gen de simbioză între naționalism și intervenția sau manipularea universală.

A treia tendință este *revoluția* care se poate produce într-o mare varietate de forme: politică și socială, de stânga sau de dreapta. Șubrezenia structurilor politice din atât de multe state, conflictele civile din cadrul unui stat, antagonismele ideologice, învrăjbirile religioase și dezbinările sociale din atât de multe țări, lipsa de adecvare între regimurile politice impuse de stăpânii din trecut (străini sau din interior) și societățile care traversează un proces de transformare aproape incontrolabil garantează cicluri nesfârșite de revoluții, intervenții externe și contrarevoluții.

Cu toate acestea, pe ansamblu, aceste tendințe pe termen lung ne spun foarte puțin despre viitorul sistemului politic internațional – cu excepția faptului că va exista un grad mare de turbulență. Întrebarea centrală este, bineînțeles, cât de multă, cât de intensă și cât de periculoasă. Tendințele, prin ele însele, nu răspund la această întrebare. Soarta sistemului depinde de stăpânirea competiției dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică (adică de capacitatea rivalilor de a conduce crizele): superputerile vor fi capabile să se adapteze revendicărilor naționaliste? Aceste revendicări vor lua forme distructive pentru ordinea economică mondială, vor crea dificultăți superputerilor rivale și vor fi însoțite de proliferare nucleară? Revoluțiile se vor produce în esență din cauza condițiilor interne sau ca un rezultat al acțiunilor subversive? Ele vor fi acceptate de superputeri sau vor întâmpina opoziția uneia sau a alteia din ele? Ele vor avea loc în arii de o asemenea importanță pentru superputeri, încât să provoace confruntări majore între ele? Efectele naționalismului și ale revoluției vor depinde, de asemenea, într-o măsură importantă de tipurile de conducători produse de state: în această epocă de analiză "structurală" personalitățile contează poate mai mult ca niciodată.

3. Se impune, astfel, să ne deplasăm către un alt gen de analiză: predicția *crizelor*: care sunt scânteile care ar putea conduce aceste tendințe la explozii periculoase? Așa cum au arătat experiențele din trecut, crizele (sângeroase sau nu) produc momente ale adevărului și dezvăluie dinamica, forța și slăbiciunea unui sistem. Ele creează fie ocazii pentru marile puteri de declanșare a diverselor mecanisme de reglementare a echilibrului puterii (ca în cea mai mare parte a secolului al XIX-lea), circumstanțe în care se descoperă că aceste mecanisme nu funcționează (ca în perioada anilor

1860 şi începutul anilor 1870), fie puncte de cristalizare pentru strângerea alianţelor (ca în anii de dinainte de 1914), fie momente de triumf pentru tulburătorii necontrolaţi ai ordinii (aşa cum au fost crizele din zona Rinului sau cea de la München).

Numeroase crize mult aşteptate nu s-au întâmplat niciodată (vă amintiţi de scenariul crizei morţii lui Tito?). Ceea ce urmează este, evident, discutabil; cu toate acestea, putem încerca să localizăm acele crize posibile care pot avea repercursiuni la nivelul sistemului. Cel mai periculos lucru ar fi o confruntare militară în centrul actual al sistemului, care ar putea rezulta fie dintr-o formă particulară de desfăşurare a armelor considerată fizic (şi nu numai politic) intolerabilă de către cealaltă superputere, fie dintr-o ciocnire serioasă pe scena europeană. În ce condiţii ar putea să apară ultima? Ne putem imagina tulburări importante în Europa de Est, inclusiv în Berlinul de Est, care să ducă la încercări occidentale de ajutorare a rebelilor din spatele zidului sau Cortinei de Fier, sau încercări ale Pactului de la Varşovia de urmărire în Occident a grupurilor refugiate din Est. Putem, de asemenea, să ne închipuim un scenariu de instabilitate periculoasă provenind dintr-o deplasare către neutralitate a Germaniei Federale, care ar fi încurajată de o parte şi respinsă de cealaltă. Însăşi posibilitatea foarte mare a unui război nuclear general care să rezulte dintr-o criză majoră în Europa pledează împotriva acestor scenarii; pe de o parte, importanţa mizelor şi a arsenalelor superputerilor face orice criză în această zonă extrem de periculoasă, de vreme ce nici o parte nu şi-ar permite să asiste la dezintegrarea sistemului său de alianţe cheie. Mult mai credibilă ar fi, poate, o decizie a sovieticilor de a acţiona preventiv – cu sau fără arme nucleare – asupra ceea ce rămâne frontul principal al URSS-ului, dacă atmosfera generală sau o criză în altă zonă s-ar fi deteriorat atât de rău, încât să convingă Kremlinul de probabilitatea mare a unui atac al Statelor Unite.

Putem, de asemenea – foarte uşor – să speculăm asupra crizelor tipice din subsistemele Extremului Orient şi ale Orientului Mijlociu. Ceea ce ar putea duce la o conflagraţie în ambele cazuri este mecanismul infernal al angajamentelor ambigui ale superputerilor faţă de terţe părţi (cu care ele nu au nici o alianţă militară formală şi efectivă). În trecut au existat mai multe repetiţii în vederea conflagraţiei. În plus, în sistemul din Extremul Orient (ca şi în Europa) există alianţe strânse cu Statele Unite, însă situaţia din Extremul Orient este mult mai fluidă şi deci mult mai periculoasă decât în Europa. Un alt efort mai puţin reţinut al Chinei de a "pedepsi" Vietnamul a dus la o intervenţie sovietică (adică la o decizie sovietică de a limita capacitatea militară a unui rival foarte temut şi foarte nesigur înainte ca el să devină prea puternic) şi la o contraintervenţie a Statelor Unite; un alt război coreean în care Uniunea Sovietică a sprijinit Coreea de Nord şi a ameninţat Japonia; încercări sovietice de a împiedica prin ameninţări o reînarmare japoneză, conducând la noi desfăşurări ameninţătoare ale celor două superputeri; o decizie sovietică de pedepsire a Israelului în cazul în care el ar ataca un client sovietic (cum este Siria) sau disponibilitatea Statelor Unite de a căuta o înţelegere cu Siria şi cu URSS asupra Libanului sau de a pedepsi Siria, Libia sau Iranul pentru acte de terorism, care a dus la o acţiune sovietică pentru protejarea "victimelor" Statelor Unite; numeroase revoluţii islamice care au dus la atacuri împotriva Statelor Unite, la intervenţii americane şi la contraintervenţii sovietice; o acţiune sovietică în Iran la cererea unui guvern iranian prosovietic urmată de o intervenţie a Statelor Unite; o decizie a

Statelor Unite de sprijinire a Irakului urmată de (sau urmând) unei decizii sovietice de susținere militară a Iranului; acestea sunt crize foarte plauzibile care pot scăpa de sub control din cauza dificultății limitării amplorii coliziunilor superputerilor în aceste zone și din cauza capacității periculoase a statelor mai slabe și a forțelor violente, dezlănțuite de a manipula competiția superputerilor și de a îi șantaja pe frații sau verii lor mai mari.

Există și alte crize care pot escalada. Este improbabil ca "războaiele prin mandat", comparabile cu ceea ce s-a întâmplat în Angola și care ar putea să izbucnească din nou în Africa de Sud, să aibă ca rezultat o ciocnire violentă între forțele superputerilor și este la fel de improbabil ca acțiunile Statelor Unite din America Centrală să ducă la un puternic angajament sovietic (care să depășească asigurarea de asistență militară pentru clienții locali). Însă o acțiune militară a Statelor Unite împotriva Cubei, cauzată de sprijinul cubanez pentru forțele antiamericane sau regimurile din America Centrală, ar putea să-i forțeze pe sovietici să acționeze acolo sau aiurea din cauza propriei lor nevoi de "credibilitate". Și, în cel mai îndepărtat viitor, un război nuclear regional între alte țări decât cei "Cinci Mari" nucleari actuali ar putea declanșa o confruntare între superputeri, dacă cei "Doi Mari" ar susține echipe diferite sau dacă războiul ar prejudicia clienți importanți ai unei superputeri sau ai celeilalte. Posibilitatea ca un război nuclear "al unei terțe părți" să ducă la o situație dificilă a superputerilor sau la ruperea relațiilor dintre ele depinde atât de importanța pe care o au mizele pentru ele într-un caz dat, cât și de starea relațiilor lor (când ele se deteriorează, importanța mizelor locale crește).

O criză economică ar putea să aibă un efect dezastruos asupra sistemului politic internațional? Da, într-una sau alta din următoarele două ipoteze. Una ar putea fi numită scenariul din 1973 plus: o declarație de război economic însoțind o explozie regională, dar ducând de această dată, la o intervenție militară a puterilor occidentale amenințate și la o contraintervenție sovietică. Cealaltă ipoteză este cea a unei crize majore în rețeaua instituțiilor economice și financiare internaționale (cum ar fi un lanț de colapsuri bancare ca o consecință a neachitării datoriilor de către mai multe țări debitoare), ducând la tulburări politice în state importante aflate în curs de dezvoltare și, apoi, la noi alianțe sau la diversiuni externe violente căutate de conducătorii acestor țări.

"Analiza crizei" are meritul concentrării atenției asupra unor pericole întru totul reale. Însă există două fisuri în această metodă. Una este imposibilitatea de a prezice care dintre aceste șocuri are cele mai mari șanse de apariție sau când și de a determina un grad semnificativ de probabilitate pentru oricare dintre ele. Cealaltă este imposibilitatea, prin definiție, a prezicerii surprizelor – să zicem doborârea accidentală undeva în lume de către sovietici a unui avion civil american cu sute de pasageri la bord, urmată de un proces perfect imaginabil de escaladare emoțională și, la fel de bine, politică și militară.

4. Surprizele nu pot fi prevăzute (nu putem prezice decât că se va întâmpla ceva), însă putem încerca să tratăm cealaltă fisură: putem clarifica acele *alegeri politice* făcute de actorii cheie, care ar putea fie să facă mult mai probabile genurile de crize periculoase descrise mai sus, fie, dimpotrivă, să contribuie la evitarea lor. Reflecția asupra acestor alegeri ne obligă să conchidem (nu foarte îmbucurător) că faza actuală a politicii internaționale este extrem de importantă – că o serie de

decizii care vor trebui luate în viitorul apropiat fie vor muta trenul afacerilor internaționale pe rute destul de liniștite, fie, altminteri, îl vor îndrepta către dezastru.

Trei serii de alegeri au o însemnătate crucială. Primele și cele mai importante sunt acelea luate în prezent de către superputeri în privința competiției lor. Ele sunt de două tipuri. Primul se referă la viitorul competiției internaționale. Tendința cursei înarmărilor este deprimantă: ambele părți își asigură un nou arsenal care subminează stabilitatea crizei – adică unul care, probabil, va mări tensiunea în cazul unei crize politice (și care, probabil, va adăuga, așa cum am sugerat mai sus, o sursă autonomă de conflicte la toate controversele politice care le divizează deja asupra localizării – pe pământ sau în spațiu – a armelor contraofensive). Un prim exemplu este criza prelungită provocată de rachetele SS-20 care au ca ținte Statele Unite și Europa și de decizia NATO din decembrie 1979 de instalare a rachetelor Pershing II și de croazieră în Europa Occidentală, într-un moment când nu exista nici un conflict politic pronunțat între Est și Vest – în afară de pesimismul Occidentului asupra Poloniei. Bine cunoscuta evoluție a strategiei nucleare de la bizuirea fundamentală pe arme capabile să lovească orașele la dezvoltarea unor rachete balistice de croazieră și contraofensive și care a avut ca efect vulnerabilitatea unei părți considerabile a forțelor nucleare ale fiecărei părți (de aici provine imboldul de a lovi primul înainte de a fi lovit), recenta inițiativă americană de construire a unui sistem defensiv care are ca rezultat riscul extinderii cursei înarmărilor în spațiul cosmic și al creșterii insecurității, proliferarea viitoare a rachetelor de croazieră ieftine și mai lente dar puternice și greu de verificat – toate aceste decizii au schimbat drastic natura "problemei nucleare". O cursă a înarmărilor cu un număr crescând de arme vulnerabile și neverificabile care ar amenința forțele-cheie și sistemele de comandă ale fiecărei părți ar fi extrem de periculoasă. Multe, deci, depind de decizia superputerilor de reducere a vulnerabilităților lor, fie înlocuind rachetele lor cu baza la sol din cadrul programului MIRV cu rachete cu un singur focos, fie (și mai bine) cu rachete mici și mobile care să nu poată constitui o țintă pentru cealaltă parte; și, de asemenea, de un efort serios din partea superputerilor în cadrul negocierilor pentru controlul armamentului de oprire, cât încă mai este timp, a tendinței către războiul nuclear (capacitatea de a lovi rachete cu baza la sol nefiind decât un aspect al acestui război) prin interzicerea sistemelor antisatelit și dezvoltarea sistemelor defensive antibalistice, prin încercarea de reducere sau chiar de eliminare a rachetelor de croazieră cu baza la sol și pe mare și de limitare a numărului bombardierelor purtând rachete cu rază lungă de acțiune și printr-un acord care să interzică desfășurarea submarinelor cu capacitate contraofensivă[14]. Acordurile care lasă fiecărei părți un grad considerabil de libertate pentru modernizarea forțelor în vederea unei capacități contraofensive mai puternice, sunt de foarte puțin folos; propunerile unei părți care urmăresc obligarea celeilalte părți să-și restructureze forțele sau să pună capăt eforturilor de modernizare, concomitent cu protejarea propriilor planuri, sunt tactici politice de război.

Un al doilea tip de alegere se referă la viitorul relațiilor politice dintre Moscova și Washington. Nici o unică decizie sau nici un unic set de decizii nu are șanse să împiedice toate coliziunile: multe dintre acestea, așa cum am văzut, vor tinde să rezulte din acțiuni locale ale unor actori secundari capabili să angajeze superputerile deseori ezitante. Însă modul în care vor fi rezolvate crizele episodice depinde, în mare măsură, de contextul general sau de calitatea relațiilor dintre Statele Unite și

Uniunea Sovietică și de ceea ce s-ar putea numi poziția de bază aleasă de cei doi rivali. În prezent evoluăm încă în direcția coliziunii. Statele Unite par determinate să facă Moscova responsabilă pentru toate provocările la adresa pozițiilor Statelor Unite oriunde în lume sau a unui aliat sau client al Statelor Unite. Se pare că, deseori, Statele Unite cred că eforturile pentru semnarea unui acord cu sovieticii sunt inutile nu numai din cauza comportamentului lor pe plan extern, ci și din cauza regimului lor. Cealaltă parte poate să conchidă că are de a face cu un adversar a cărui adversitate este implacabilă. Efectele acestor decizii care își răspund reciproc de purtare a unui nou război rece, impactul acestui set de profeții reciproce sau care se împlinesc deoarece au fost făcute asupra "centrului", precum și asupra relației triunghiulare dintre Washington, Moscova și Berlin vor crește tensiunea și insecuritatea. O perioadă de confruntări retorice și concrete între superputeri contribuie întotdeauna la creșterea tensiunilor care au slăbit deja regimurile multor țări occidentale și a ezitării, chiar și a celor mai fermi europeni antisovietici, de a sprijini politicile Statelor Unite din afara sferei NATO; iar sovieticii vor fi tentați să exploateze aceste fisuri. În ceea ce îi privește pe chinezi, deși ei sunt îngrijorați că orice destindere a relațiilor dintre Statele Unite și URSS ar putea duce la un gen de "coborâre euforică a gărzii" fie de către Statele Unite, fie de către NATO permițând, astfel, sovieticilor exercitarea unor presiuni mai mari, direct sau indirect, asupra Chinei, tensiunea înaltă dintre Moscova și Washington, care se alătură unei politici americane de sprijinire aproape automată a oricărei forțe din lume a treia care se autodeclară antisovietică sau anticomuinstă este de natură, probabil,să îndepărteze Beijingul de Washington și să îl împingă într-un joc subtil, complex și oarecum îngrijorător al echilibrului. Continuarea cursei în direcția coliziunii va face ca multe din crizele menționate mai sus să fie atât mult mai probabile, cât și mult mai dificil de stăpânit; rezultatul cel mai previzibil este o eroziune a restricțiilor. Ruta alternativă este cea a revenirii ambelor părți la o strategie combinată – o combinație de competiție (care este inevitabilă) și cooperare lipsită de iluziile nutrite de fiecare parte la începutul anilor '70 și permițând o mai bună stăpânire și prevenire a crizelor[15].

O a doua serie de alegeri capabile să diminueze posibilitățile de apariție și seriozitatea crizelor trebuie făcute de alți actori importanți. În Europa Occidentală alegerea rămâne aceea care există de aproape treizeci de ani: între "menținerea vechii situații" și o unitate politică și militară mai mare. "Menținerea vechii situații" înseamnă, în realitate, așa cum a fost prevăzut de mulți observatori[16], creșterea fragmentării atât în interiorul statelor, cât și între statele din Europa Occidentală și creșterea tensiunii între Statele Unite (iritate de șovăirea aliaților în sprijinirea Statelor Unite pretutindeni în lume și în întreprinderea unor eforturi mai mari pentru apărarea convențională) și acei aliați care au îndoieli în ceea ce privește evoluția strategică a Statelor Unite (atât în termenii războiului nuclear, cât *și* ai accentului pe apărarea convențională a Europei), precum și în ceea ce privește politica mondială a Washingtonului pe ansamblu. O mai mare unitate politică și militară ar introduce pe scena mondială un actor nou interesat să contribuie la moderarea competiției dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică, capabil atât de liniștirea temerilor repetate ale Statelor Unite față de o deplasare a Europei Occidentale către finlandizare sau neutralitate, cât și de închiderea unei principale rute sovietice pentru intrigi și hărțuiri diplomatice. Însă această unitate rămâne improbabilă parțial din cauza dificultății cvadraturii cercului nuclear (adică problema unui deget german pe un trăgaci european

şi aceea a luării deciziilor la nivel colectiv în chestiuni nucleare) şi, parţial, din cauza perpetuării prevalenţei preocupărilor naţionale.

O altă alegere importantă este aceea pe care trebuie să o facă Japonia în privinţa anvergurii şi vitezei reînarmării sale. O decizie de a le mări pe amândouă considerabil ar mări, probabil, tensiunea în Asia de Est; ea ar îngrijora victimele din trecut ale Japoniei (inclusiv China) şi Uniunea Sovietică. Moscova se simte ameninţată de o alianţă mult mai militarizată între Statele Unite şi Japonia, care nu mai este îndreptată împotriva Chinei şi pare hotărâtă să răspundă prin creşterea propriilor sale forţe convenţionale şi nucleare din jurul Japoniei.

O a treia alegere importantă va trebui făcută de Israel. Scindările dintre vecinii săi arabi, războaiele sălbatice dintre inamicii săi, consensul curent inflexibil din opinia sa publică pot încuraja un soi de imobilism dur, o credinţă că adversarii săi nu sunt nici capabili şi,de fapt, nici nu vor să se opună absorbirii treptate a teritoriilor ocupate în 1967 într-un Israel mai mare. Reuşită pe termen scurt, o astfel de strategie poate eşua pe termen lung: Siria nu se va resemna cu pierderea înălţimilor Golan, palestinienii nu se vor resemna cu dispersarea şi anexarea, lumea arabă în general – în special datorită provocării şi ameninţării pe care le reprezintă fundamentalismul islamic – nu va accepta pierderea întregului Ierusalim, iar URSS va continua să caute moduri de contestare a axei Statele Unite – Israel. O decizie israeliană de schimbare de teritorii pentru pace, care să aibă ca rezultat atât garanţii solide de securitate pentru Israel, cât şi renunţarea la teritoriile arabe este, în prezent, atât improbabilă, cât şi necesară pentru a împiedica Orientul Mijlociu să devină butoiul cu pulbere al următorului război mondial.

A treia serie de alegeri importante care afectează probabilitatea, intensitatea şi stăpânirea crizelor vor trebui făcute în sistemul economic mondial. Le voi enumera numai pe scurt. În acest domeniu cel mai influent stat rămâne Statele Unite din cauza ponderii sale în economia mondială, a sistemului său financiar şi din cauza rolului dolarului ca principală valută mondială pentru rezerve şi tranzacţii. Economia mondială va contribui la accentuarea sau la atenuarea crizelor în funcţie de tipurile de decizii luate de Statele Unite (şi, de asemenea, de celelalte puteri industriale majore ale lumii necomuniste) în patru arii vitale. Aceste arii sunt: energia (bizuirea pe o piaţă care poate fi, o dată mai mult, victima deciziilor politice şi tulburărilor din Orientul Mijlociu contra urmăririi politicilor conservării, depozitării şi diversificării); banii (o continuare a oscilaţiei actuale cu fluctuaţiile sale frecvente şi importante din cauza diferitelor politici şi realizări interne contra încercării de limitare a amplitudinii acestor oscilaţii printr-o coordonare între economiile şi valutele importante); sistemul financiar internaţional (încercarea de rezolvare a problemei datoriilor printr-o combinaţie între operaţii de salvare pe termen scurt şi condiţiile riguroase, explozive social şi politic impuse de FMI şi alte organisme de împrumut contra unui efort de definire a unei politici pe termen lung care să urmărească atât evitarea împrumuturilor imprudente, cât şi împiedicarea repetării avariilor) şi sistemul comercial internaţional (o tendinţă permanentă către protecţionism ca mod de împiedicare a declinului traumatizant al industriilor majore contra unei angajări mai ferme faţă de liberalism – esenţiale pentru accesul bunurilor ţărilor în curs de dezvoltare la pieţele statelor industrializate –, însoţite de măsuri de ajustare internă la o scară cu mult mai mare decât în trecut).

Evident, toate aceste alegeri depind într-o măsură foarte mare de variabilele

interne care operează în țările pe care le-am menționat; iar rezultatul luptelor interne – între votanți, partide, grupuri de interese sau oligarhi – este determinat numai superficial sau întâmplător de afacerile externe: aceasta este situația extrem de dificilă a "futurologiei" în acest domeniu.

Perspectiva întunecată a globului de cristal

1. Să încercăm, totuși, să punem elementele laolaltă. Ele ne permit să observăm ceea ce sistemul politic internațional, foarte probabil, *nu* este. Mai întâi, este clar că nu există aici o atrofiere a puterii militare. Ea va fi căutată în continuare de către state atât ca un mijloc de acțiune pe scena mondială (cel puțin ca un mijloc de protecție împotriva amestecului din exterior), cât și ca un instrument intern vital pentru sprijinul sau menținerea anumitor regimuri (deseori șubrede) la putere. Alte forme de putere vor continua să fie foarte importante, însă ele nu vor înlocui puterea militară. Acest lucru nu înseamnă că istoria sistemului politic internațional va fi numai aceea a distribuției capacităților militare și a interacțiunilor armatelor și arsenalelor. Pe de o parte, forța militară poate fi utilizată în mod *efectiv* numai în scopuri tradiționale, nu pentru a servi întreaga gamă de proiecte economice de care sunt interesate statele contemporane și, chiar printre scopurile tradiționale, cucerirea și subjugarea populațiilor străine vor întâmpina, probabil, obstacole formidabile din cauza forței naționalismului și a multiplelor posibilități – orânduindu-se de la rezistența pasivă la războaie de gherilă și terorism – care ridică costul dominației. În ceea ce privește utilizarea armelor nucleare pentru scopuri de intimidare politică, nu există nici un motiv pentru care ea ar trebui să aibă succes când țara țintă fie posedă arme nucleare, fie se bucură de sprijinul unui protector nuclear, dat fiind riscul unui război nuclear incontrolabil în cazul eșuării încercării de coerciție politică: utilizarea politică efectivă a armelor, a căror folosire militară riscă să fie sinucigașă, apare extrem de dificilă. Pe de altă parte, tocmai utilizabilitatea puterii militare va fi în continuare limitată de două tipuri de restricții: acelea foarte inegale care rezultă, în anumite regimuri politice interne dar nu în altele, din obstacolele instituționale sau morale interne și acelea care rezultă din natura armelor. În perioade de pace armele nucleare vor deveni tot mai folositoare numai ca mijloace de descurajare împotriva unui atac nuclear (va scădea credibilitatea descurajării extinse împotriva unui atac convențional împotriva aliaților) sau, în cazul unei puteri nucleare secundare, împotriva unui atac neconvențional al unei puteri nenucleare neprotejată de un frate nuclear mai mare.

În al doilea rând, sistemul nu va deveni nici multipolar în arena strategică globală (vezi prima secțiune din "Aproximații ale viitorului") și nici bipolar în toate structurile, chiar dacă, printr-un miracol, superputerile ar decide să-și reducă drastic arsenalele nucleare, distanța dintre ele și celelalte puteri nucleare ar rămâne uriașă (în plus, ele vor încerca, probabil, să impună limitări forțelor nucleare secundare înainte de a conveni asupra propriei lor dezarmări parțiale); capacitatea lor unică de a mobiliza armate vaste și flote echipate cu cele mai avansate arme și dispunând de o mobilitate enormă, va persista. În același timp, celelalte structuri ale puterii, celelalte arene ale sistemului internațional nu vor fi incluse în arena strategică; în această situație

vor rămâne prilejuri considerabile pentru acţiune – şi pentru probleme – şi pentru alte puteri în afara celor "Doi Mari". Chiar şi în arena strategică, fragmentarea în subsisteme regionale, în care politicienii trebuie să ţină seama nu numai de echilibrul global al terorii, ci şi, de asemenea, de echilibrul regional al puterii (adică echilibrul forţelor convenţionale) oferă un rol major unităţilor hegemonice locale şi puterilor mijlocii sau chiar mai mici. Evident, acestea au mai puţine resurse decât superputerile; cu toate acestea, ele sunt capabile fie să-şi asigure mai multe resurse decât puterile globale pentru a rezista pe un front anumit, fie să le manipuleze, fie ambele lucruri. Astfel, una din întrebările-cheie va fi aceea a relaţiilor dintre arenele strategice sau subsistemele regionale şi arena globală (Cititorul poate întreba: care este situaţia echilibrului regional al terorii – de exemplu, referinţa occidentalilor la echilibrul "Eurostrategic"? Ea poate avea o semnificaţie în ceea ce priveşte armele tactice cu rază scurtă de acţiune. Însă aşa-numitele rachete cu rază medie de acţiune ca SS-20 şi Pershing II sunt "fungibile" cu cele cu rază scurtă de acţiune ca rachetele ICBM cu baza pe mare; noţiunea unui echilibru nuclear regional între tabere este cu totul artificială; aceasta, deoarece ţintele sunt regionale, nu armele care le pot lovi.)

În al treilea rând, nu va mai reveni separaţia dintre politicile interne şi internaţionale, dintre acţiunile interne ale guvernelor şi comportamentul lor extern. Chiar şi în sistemele din trecut comportamentul pe plan extern a fost întotdeauna determinat, în mare măsură, de factori din interior: un anumit tip de teorie realistă (care însă cu siguranţă nu se înrădăcina în scrierile lui Tucidide) a fost cu totul greşită, sugerând un model pur "geopolitic" de luare a deciziilor. Însă comportamentul pe plan extern nu a urmărit întotdeauna, şi nici măcar de obicei, să influenţeze condiţiile din interiorul altor ţări: din acest punct de vedere, prevăd o continuare a practicilor care există în prezent atât în diversele arene economice ale interdependenţei, cât şi în jocurile strategice şi diplomatice, dată fiind persistenţa rivalităţilor ideologice şi a mişcărilor transnaţionale (manipulate de state), pretextele extrem de tentante pentru intervenţia în afacerile interne şi chiar şi cererile pentru intervenţii noi, neexploatatoare sau manipulatoare, aşa cum sunt acelea pentru protejarea drepturilor omului. O schimbare ar pretinde un efort intern uriaş al diverselor unităţi şi condiţii umane îmbunătăţite în respectivele unităţi; însă este greu să ne imaginăm chiar şi o asistenţă economică externă masivă capabilă să atingă un astfel de obiectiv.

2. Dacă aceştia sunt parametrii sau dacă aceasta este gama în cadrul căreia putem găsi viitorurile posibile, atunci întrebările majore cu care ne confruntăm sunt după cum urmează (şi răspunsurile la ele vor determina care dintre aceste viitoruri posibile va fi realizat). Ele pot fi rezumate într-un set de alternative: *continuitate contra* (unui grad important de) *discontinuitate* în politica mondială. În opinia mea este dezirabilă discontinuitatea. Sunt convins că continuitatea în sensul politicii obişnuite va conduce la rezultate nedorite, poate catastrofale, chiar dacă experienţa sistemului de după război nu a fost până acum catastrofală. Însă motivele care l-au menţinut controlabil şi motivele pentru care ambiguitatea sa a fost mai mult mărinimoasă decât sumbră, nu au un viitor garantat.

Prima întrebare este dacă bazele curente ale moderaţiei sistemului se vor dovedi mai degrabă reziliente decât fragile sau invers. Aceste baze au luat două forme: revoluţia nucleară şi interdependenţa economică sau, dacă se preferă, voinţa de supravieţuire şi voinţa de prosperitate. Însă revoluţia nucleară a transformat cu adevărat radical natura politicii mondiale? Nu va mai exista un "moment al

adevărului" la nivel global? Relevanța lui Clausewitz a fost remisă războaielor limitate? Într-un sens, așa cum au susținut mulți autori, revoluția nucleară nu poate fi anulată și vom continua să trăim cu ceea ce McGeorge Bundy a numit "descurajarea existențială": "atât timp cât fiecare parte își păstrează o forță de supraviețuire astfel încât nici un conducător să nu poată spera vreodată într-o dezarmare completă a adversarului său nuclear, războiul nuclear rămâne o ofertă extrem de neatrăgătoare pentru ambele părți"[17]. Însă există de ambele părți autori care cred că această revoluție poate fi anulată sau că cea mai bună cale de consolidare a descurajării este, mai degrabă, asigurarea cu capacitatea de distrugere parțială sau, în cazul apărării, chiar totală a forțelor adversarului decât simpla protejare a capacității de distrugere a orașelor adversarului. Și, în timp de Bundy are dreptate când spune că "cele mai multe 'scenarii' ale războiului nuclear dintre Uniunea Sovietică și Statele Unite nu reflectă nimic mai mult decât starea de spirit a autorilor lor"[18], nu există nici un motiv pentru a ne simți în siguranță dacă acești "autori" se întâmplă să fie principalii autori ai deciziilor. Eseul subtil al lui Bundy era o pledoarie pentru a nu menține decât descurajarea existențială. Însă guvernele rivale au procedat, de mulți ani acum, exact într-un mod contrar. Ca un rezultat, există, în prezent, o ciocnire între logica descurajării existențiale și aceea a scenariilor de război nuclear și nu există nici o garanție că prima va prevala întotdeauna.

Același gen de întrebare poate fi pus în privința interdependenței economice: a determinat ea în comportamentul statelor o revoluție comparabilă cu cea nucleară? Sunt relativ mai optimist în privința acestei a doua baze de moderație decât în privința primeia. Din mai multe motive capacitatea țărilor în curs de dezvoltare de a prejudicia și a dezorganiza economiile țărilor dezvoltate fără a-și prejudicia grav propria lor economie este foarte limitată. OPEC, un model dubios, a rămas o excepție. Pe de altă parte, solidaritatea economică a țărilor industrializate într-o economie mondială deschisă este întărită de considerații strategice: ele sunt, pe ansamblu, membre ale unui sistem de alianță care este o structură esențială de putere în "starea de război". Cu toate acestea, o dată mai mult, succesul înregistrat până acum în stăpânirea crizelor nu garantează un succes comparabil în viitor. Există și alte surse de tulburări decât actele deliberate de război economic. O altă recesiune mondială majoră ar putea duce la o prăbușire economică și politică a țărilor-cheie în curs de dezvoltare, ceea ce ar putea provoca mult mai multe distrugeri decât orice OPEC. Iar dacă țările cele mai avansate, inundate de muncitori emigranți, venind din țări în curs de dezvoltare în care ei nu pot găsi un serviciu decent, reacționează brutal împotriva acestui șuvoi, țesătura fragilă a interdependenței ar putea fi forțată în moduri periculoase atât pentru economia mondială, cât și pentru sistemul politic internațional.

O a doua întrebare urmează imediat din aceasta. Logica suveranității (sau a anarhiei) va prevala asupra logicii regimurilor internaționale (sau a conducerii colective) sau invers? O altă cale de formulare a acestei întrebări ar putea fi: statele își vor defini și își vor calcula interesele, pe ansamblu, într-o manieră tradițională care accentuează strategiile pe termen scurt, presiunile sau prioritățile interne și câștigurile relative sau ele vor realiza că avantajele pe termen scurt devin tot mai nesigure și tot mai efemere și că scopurile urmărite de ele – în interior și în afară – nu pot fi obținute decât prin soluții colective?

Până acum, ariile în care statele au înțeles că, așa cum s-a exprimat Ernst Haas, "vânarea separată a iepurilor nu este atât de avantajoasă ca vânarea unui cerb prin efort colectiv"[19], au fost puține și nu au inclus rezolvarea conflictelor. Aici au

prevalat atitudinile tradiţionale, parţial deoarece superputerile au controlat până acum războiul rece şi deoarece toleranţa unui anumit grad de violenţă a părut preferabilă restricţiilor asupra libertăţii naţionale de acţiune pe care le-ar determina un set de regimuri de securitate efective. Un mimimum de insecuritate, inerent într-o lume a anarhiei (temperată de prudenţa nucleară şi parţial scindată de fragmentare) a fost preferat de toţi actorii majori insecurităţii colective care ar putea fi inerentă unui regim controlat de alţii sau supus permanent luptei pentru control. Alternativele nu au fost o vânare colectivă a cerbului sau lupta "până la moarte"[20]. Regimurile internaţionale s-au răspândit sau au supravieţuit în următoarele condiţii[21]: (1) existenţa unei puteri dominante ale cărei norme şi proceduri în cadrul regimului este posibil să nu fi apărut drept cea mai bună soluţie pentru toate celelalte state, însă au fost acceptate deoarece avantajele pe care statele puteau, totuşi, să le obţină din acest regim le depăşeau pe acelea ale refuzului alăturării la el (o idee care sugerează că însăşi puterea dominantă trebuie să-şi definească interesele într-un mod participativ, adică luminat); sau (2) existenţa unui bine comun într-o arie în care eforturile individuale s-au dovedit în mod clar ineficiente sau contraproductive şi în care se pierdea puţin prin renunţarea la aparenţa suveranităţii; sau (3) posibilitatea unui târg în care beneficiile generale depăşesc pierderile, iar câştigul în predictibilitate depăşeşte povara restricţiilor asupra acţiunii statului (dacă analizăm Comunitatea Europeană ca un regim internaţional, observăm că aceste ultime două condiţii au fost îndeplinite)[22]. Devine, astfel, mai degrabă evident de ce aceste regimuri nu s-au extins în aria securităţii, de ce prăbuşirea regimului monetar internaţional de la Bretton Woods nu a fost urmată de construirea unuia nou şi de ce Statele Unite s-a opus semnării acordului asupra Legii Mărilor care a fost încheiat după mulţi ani de negocieri complicate.

O proliferare a regimurilor internaţionale nu ar schimba "principiul ordonator" al sistemului internaţional şi nici măcar "principiile pe baza cărora unităţile constituite sunt separabile una de alta"[23]. Anarhia şi suveranitatea nu ar fi eliminate, însă semnificaţia lor s-ar transforma profund. La drept vorbind, în fiecare domeniu "suveran" ar exista, de fapt, două reguli: aceea a statului şi aceea a regimurilor (la care iau parte statele). Utopia unui stat mondial ar eluda în continuare abordarea noastră nu numai din cauza posibilităţii de divizare (sau de prăbuşire) a regimurilor când balanţa câştigurilor şi a pierderilor, a ocaziilor favorabile şi a restricţiilor se modifică prea drastic în dauna unor membri-cheie, ci şi, de asemenea, deoarece problema insolubilă a "dirijării" unei lumi fără o unică unitate hegemonică ar rămâne nerezolvată. Va mai exista şi formidabila problemă a coordonării – atât între probleme, cât şi între state, cu numeroase manevre urmărind fie să permită unui stat puternic într-o anumită arie să transforme o parte din această putere în câştiguri în arene în care este slab, fie să blocheze asemenea transferuri prin încercarea de insularizare a regimurilor. Cu toate acestea, am fi mult mai aproape de lumea politicii descrisă de teoreticienii "interdependenţei complexe" decât de aceea a "stării de război". Dirijarea ar deveni mult mai puţin dificilă dacă ar apare în cadrul şi prin intermediul procedurilor şi negocierilor regimurilor.

O a treia întrebare ne readuce la nivelul actorilor-cheie. Ei vor accepta traversarea genului de transformări interne care ar face posibilă îmblânzirea logicii suveranităţii şi mai puţin problematică consolidarea "descurajării existenţiale", interdependenţei economice şi regimurilor internaţionale? În cazul Statelor Unite vor fi necesare

două genuri de transformări. Una se referă la sistemul politic: va fi indispensabilă o capacitate atât pentru promovarea unei continuități mai mari, cât și pentru gândirea strategică pe termen lung. Este realizabilă această capacitate date fiind mandatul prezidențial de patru ani, slăbiciunile funcționarilor publici și prioritățile partidelor de la guvernare și din opoziție, fragmentarea organismelor, efectele separației puterilor, tonul frivol și ponderea importantă a mass-media? Celelalte schimbări se referă la stilul politic pe care aceste trăsături instituționale parțial îl creează și îl ajută să se mențină. Este necesar să ne despărțim decisiv de cele două arhetipuri ale excepționalismului american: impulsul misionar, internaționalist, așa cum tinde el să fie în măsura în care el nu facilitează compromisurile necesare cu popoare sau cu guverne stigmatizate, determină o combinație de naivitate și de așteptări excesive și produce dezamăgiri și eșecuri dezagregante. Chiar și mai stringentă este renunțarea la impulsul de a fi șeriful lumii, nu numai din cauza atitudinii de macho pe care el o introduce în diplomația americană, nu numai din cauza accentuării excesive mai degrabă a voinței decât a dibăciei, mai degrabă a hotărârii și credibilității decât a influenței și intrigii, ci și, de asemenea, din cauza genului de insecuritate pe care îl injectează în opinia publică americană – teama de "cedare a nervilor", nevoia de a ne demonstra curajul sau duritatea față de alții făcând lucruri stupide (sau făcând orice), chiar dacă ele nu merită osteneala și deturnează resurse și chiar dacă scopurile, altele decât demonstrarea forței, sunt neclare.

URSS, la rândul său, ar trebui să meargă chiar și mai departe: dincolo de punctul pe care îl doreau atins mulți dintre consilierii lui Reagan (o orientare a regimului spre interior, în direcția reformei interne). URSS ar trebui să transforme însăși esența regimului său și să depășească unele din cele mai vechi trăsături ale culturii politice ruse. Regimul său este un mecanism formidabil pentru control total și centralizat, încă propulsat de o ideologie care îi furnizează legitimitatea, se bazează pe supoziția ostilității externe și dictează imperativul expansiunii în afară. Pentru a nu spune mai mult, el îngreunează participarea URSS la o mulțime de regimuri internaționale și nici nu lasă mult spațiu pentru înzestrarea acestora cu puteri de aplicare solide și neîncătușate (cu toate că, în opinia mea, ar fi o greșeală să credem că el le elimină pe toate acestea *ab initio*); pe scurt, în evaluarea sovietică a câștigurilor și pierderilor, temerile față de pierderea controlului și de o eroziune ideologică lentă vor cântări foarte greu. Cultura politică rusă, cu teama sa deseori aproape paranoică de invazii din exterior, de infiltrare, de corupere și de încercuire, cu preocuparea sa pasionată pentru securitatea absolută a hotarelor patriei și atitudinea șovinistă față de multe alte state – mai mici – generată de ea, rămâne, evident, un obstacol formidabil. Aici suntem foarte aproape de un cerc vicios. Regimul politic și opinia publică din URSS ar putea fi determinate să se îndepărteze de profunda lor suspiciune și de atașamentul lor față de toate podoabele suveranității tradiționale dacă avantajele moderației, ale deschiderii mai mari și ale cooperării mai largi cu statele necomuniste ar deveni vizibile într-un sistem internațional moderat; însă tocmai regimul și cultura sunt motivele care reduc șansele de existență ale unui asemenea regim și șuvoiul acestor beneficii.

3. Să încercăm, în sfârșit, să punem piesele laolaltă. E adevărat, există atât de multe piese, încât numărul posibilităților pare nelimitat. Însă există o cale pentru reducerea acestui haos: prezentând trei modele plauzibile ale viitorului. Este posibil ca "lumea reală" să semene mai mult sau mai puțin cu unul dintre ele – în funcție de modul de combinare al variabilelor.

Primul model este cel al unei lumi "ideale" (adică ideale în cadrul lumilor posibile, excluzând astfel fie un guvern mondial, fie sfârșitul sistemului politic internațional). El ar avea două caracteristici fundamentale. Una este reducerea generală a violenței. În relațiile dintre superputeri aceasta ar necesita încheierea unui acord asupra controlului armamentului bazat pe următoarele principii: eliminarea armelor neverificabile, nesupraviețuibile și contraofensive și prioritatea stabilității crizei. Ea ar însemna, de asemenea, un context politic de cooperare destul de largă, permițând nu numai împiedicarea sau dezamorsarea crizelor Est-Vest, ci și, de asemenea, acțiunea comună pentru a preveni ca inevitabilele conflicte regionale sau turbulența internă din terțe țări să atingă nivele periculoase – adică acțiuni care ar urmări insularizarea ariilor de violență și reducerea intensității duratei și anvergurii conflictelor armate. În acest context alt subiect pentru acțiunea comună ar fi o strategie pentru încetinirea proliferării nucleare prin oferirea de garanții statelor tentate de arme nucleare din motive de securitate și prin sancțiuni eficiente împotriva proliferatorilor prin intermediul acordurilor cu alți furnizori.

Evident, cealaltă caracteristică a unui astfel de sistem ar fi răspândirea regimurilor internaționale – în special în aria în care aceste regimuri au avut cel mai mic succes până acum: securitatea. Un regim global de control al armelor nucleare ar trebui să includă toate puterile nucleare și ar trebui proiectat astfel încât să nu recompenseze înșelătoria sau evadarea. De asemenea, unul din rezultatele sale ar trebui să fie informarea reciprocă asupra dezvoltării armamentului. Un regim convențional global s-ar putea limita pentru început la o serie de măsuri de construire a încrederii, însă el ar fi consolidat de o rețea de regimuri de securitate regionale care ar include acorduri cu furnizorii de arme din afară pentru reducerea vânzărilor lor de armament, precum și garanții din partea țărilor din regiune de a-și menține propriul lor armament la anumite niveluri și tipuri de arme. Pentru a fi eficiente, aceste regimuri ar necesita forțe de pace internaționale sau regionale a căror prezență nu ar lua sfârșit conform capriciilor uneia dintre părți și ar avea puteri foarte largi de autoapărare, dată fiind prevalența conflictului în majoritatea părților lumii. Conform acestui model, întemeierea regimurilor regionale nu ar trebui să aștepte și nu ar depinde de consensul tuturor țărilor din aria respectivă: probabil că se vor impune măsuri de izolare a unor potențiali tulburători de ordine; însă ar fi necesar cel puțin acordul tacit al celor două superputeri. Soliditatea unor astfel de regimuri regionale ar fi susținută de eforturi întreprinse la nivel global (N.U.) sau regional de rezolvare a conflictelor care generează violența, cu participarea activă a superputerilor care servesc, într-un sens, ca brațe seculare ale diplomației.

Un al doilea model corespunde unei viziuni mai întunecate: aceea a unei lumi în care relațiile dintre superputeri rămân tulburate și în care ele, ca și alți actori, se opun abandonării avantajelor suveranității în aria securității – cu excepția situației în care acest lucru s-ar face pe o bază temporară, ad hoc, care lasă puțin spațiu pentru instituționalizare. Conform acestui model, Statele Unite și URSS ar continua să semneze acorduri pentru controlul armamentului cu scopul reglementării și reducerii costurilor cursei înarmării, însă ar fi permis un grad important de "modernizare" calitativă, incluzând dezvoltarea anumitor sisteme defensive, a armelor neverificabile (din cauza mărimii și / sau mobilității lor) și a sistemelor contraofensive capabile să supraviețuiască. De asemenea, în absența unui regim internațional sever de antiproliferare, ar avea loc o anumită proliferare nucleară.

Într-o astfel de lume principalul pericol pentru pacea mondială nu ar rezida în cursa înarmării nucleare și nici chiar în acțiunile întreprinse de statele din zona centrală, ci în diversele subsisteme regionale, în amestecul permanent al superputerilor, entuziaste sau ezitante, însă determinate de competiția lor și în testarea periodică a limitelor angajamentelor lor. Cu alte cuvinte, ea ar semăna cu actualul sistem politic internațional sau mai degrabă cu sistemul care exista înainte de noul război rece: o pace globală tulburată care lasă spațiu pentru explozii regionale uneori mari însă fragmentate. Acest model sugerează că va avea loc o creștere a tendinței statelor mici de recurgere la forță, a capacității lor de construire a unor mijloace nucleare extrem de vulnerabile și provocatoare și a abilității lor de exploatare a rivalității superputerilor și de declanșare a intervenției respectivei superputeri protectoare; violența regională, cel puțin, se va agrava foarte mult. O diferență ar putea fi posibilitatea mai mare (evitată până acum) de ciocniri convenționale directe și limitate între superputeri (sau, de asemenea, între URSS și China) ca efect al dinamicii acestor subsisteme.

Al treilea model este cel apocaliptic. El prezice că înșelătoria constantă, tensiunea recurentă, ameliorarea instabilă adusă de opririle temporare și nonsoluțiile permanentizate are puține șanse de succes pe termen lung: nu putem reuși oriunde, întotdeauna. El presupune fie eșecul eforturilor viitoare ale superputerilor de a controla armamentul, fie eșecul acestor acorduri, care ar putea fi încă atinse, de a inversa tendința către contraofensivă și vulnerabilitate. El anticipează că sistemul politic internațional, în ciuda tuturor trăsăturilor sale originale, va sfârși în același mod ca și sistemele din trecut dominate fie de două puteri, fie de două tabere armate: mai devreme sau mai târziu (așa cum s-a spus despre Pleikus că semăna cu vagoanele de tramvai) va apărea un Epidamnus, o Potideea sau un accident ca acela al asasinatului de la Sarajevo și fiecare superputere sau tabără va decide că nu există spațiu pentru compromis, că ea nu poate ceda fără efecte dezastruoase, că așteptarea următoarei crize va fi numai în beneficiul adversarului și că, în orice caz, este mai ușor pentru cealaltă parte să dea înapoi. Vulnerabilitatea unei părți importante din arsenalul nuclear al fiecărei superputeri, speranța câștigării unui avantaj semnificativ lovind primul, teama că adversarul ar fi avantajat dacă nu acționăm primii ar face imposibilă reglementarea pașnică a unei astfel de crize. În sfârșit, modelul postulează că și o confruntare convențională majoră în aria centrală sau într-unul din celelalte subsisteme vitale (Orientul Mijlociu sau Extremul Orient) unde URSS are importante avantaje geografice, sau recursul superputerilor la războiul nuclear limitat sunt destinate să rămână incontrolabile și vor conduce la distrugerea reciprocă asigurată.

4. Care model se *va* realiza? "Realiștii" vor tinde să creadă că el va lua una din formele celui de-al doilea model, deoarece primul este prea utopic, iar pericolele celui de-al treilea sunt prea evidente pentru ca ele să nu fie oarecum conjurate. Însă eu nu văd spațiu pentru satisfacție. Mai întâi, istoria sistemelor din trecut ne spune ceva care rămâne valid în ciuda tuturor caracteristicilor originale ale sistemului prezent: psihologic, după o serie de crize stăpânite mai mult sau mai puțin reușit care au lăsat în urma lor nervi distruși și nemulțumire generalizată, dorința de compromis și de abținere tinde să se erodeze, iar resentimentele și regretele înăbușite își iau revanșa. Partea întunecată a păcii tulburi prelungite este un fel de hotărâre treptată, aproape imperceptibilă, de a apela la foc data viitoare.

În al doilea rând, plusurile trecutului se transformă rapid în minusuri: schimbările în natura arsenalului nuclear pot avea ca efect transformarea "descurajării", care, de obicei, era o formă de reasigurare, într-un gen de provocare; toate instituţiile interdependenţei economice internaţionale au fost asaltate de crizele din ultimii doisprezece ani şi puterea economică naţională ca un instrument de coerciţie joacă un rol proeminent alături de puterea economică "unită" şi de genul negociat de puterea economică pe care îl găsim în cadrul regimurilor internaţionale. Eterogenitatea sistemului, fragmentarea sa în compartimente separate atât din cauza revoluţiei nucleare, cât şi a autonomiei clauzelor locale de conflict pare să redea superputerilor o dorinţă de a învinge aceste obstacole, de a impune asupra întregii lumi unitatea artificială a competiţiei lor şi de a compensa dezavantajele locale dintr-un subsistem prin "escaladarea orizontală" într-unul mai favorabil.

În al treilea rând, creşterea ostilităţii radicale şi întreruperile repetate ale dialogului americano-sovietic într-o perioadă de paritate nucleară (care nu exista la sfârşitul anilor '40) şi de arsenale incomparabil mai sofisticate, sunt trăsături noi de rău augur. O altă astfel de trăsătură este forţa militară crescândă a numeroase ţări din subsistemele regionale. O dată cu creşterea importanţei mizelor conflictelor regionale şi cu ascuţirea rivalităţii superputerilor probabil că vor fi testate foarte dur voinţa şi capacitatea lor de a nu se amesteca şi de a-şi menţine implicările limitate.

Întrebarea cu care ne confruntăm se transformă, astfel, din care este cel mai probabil viitor în ce *trebuie* să facem pentru a împiedica modelul apocaliptic să devină realitate – întrucât motivele din trecut, pentru care sistemul politic internaţional a semănat cu cel de-al doilea model, dispar sau nu putem spera să dureze pentru totdeauna. Asistăm, evident, la o convergenţă a imperativelor politice şi morale. Atât cercetătorii politici, cât şi moraliştii profesionişti (pentru a spune aşa), aşa cum sunt episcopii americani, au conchis că imperativele politice ale supravieţuirii, dezvoltării şi moderaţiei sunt, de asemenea, exigenţe etice şi că imperativele morale ale păcii şi dreptăţii nu pot fi separate de o strânsă analiză şi strategie politică şi militară. Ceea ce ar trebui să facem este depunerea de eforturi pentru realizarea primului model şi adoptarea sa ca scop, oricât ar fi de dificil şi de îndepărtat. Ca cercetători ai afacerilor internaţionale trebuie astfel să încercăm să descriem,cât mai riguros posibil, genurile de mecanisme reclamate de funcţionarea acestui model şi să enumerăm cât mai precis posibil condiţiile necesare pentru realizarea şi menţinerea sa în funcţiune (în urmă cu un sfert de secol am făcut apel la formularea de "utopii relevante"; cele de mai sus ţin de aceeaşi preocupare).

Însă ce putem face noi ca cetăţeni? Chiar şi schiţa extrem de sumară pe care am oferit-o aici arată abisul între locul unde ne aflăm şi cel spre care ar trebui să ne îndreptăm. Ceea ce se impune nu este nimic mai puţin decât un pariu asupra transformării superputerilor şi asupra unei schimbări în logica politicii externe. Se poate conta, de această dată, pe ceea ce nu s-a întâmplat niciodată până acum – puterea argumentelor (vă amintiţi de Norman Angell?), capacitatea politicienilor de a da înapoi înaintea unui "moment de nebunie" şi de a împiedica apariţia lui? De această dată este posibil să nu avem răgazul pentru a ne exprima regrete tardive prin amintiri îndurerate şi de a spune: "numai dacă aş fi ascultat"; însă politicienii, prinşi în logica de fier a rolurilor lor, încă acţionează ca şi cum ei nu ar fi trebuit să asculte sau să inoveze – atât timp cât adversarii lor nu au făcut primii acest lucru. Şi astfel, ajungem fără să vrem la concluzia că singura cale către modelul cel mai puţin sumbru dintre cele trei poate fi aceea care trece printr-o criză suficient de dezastruoasă pentru a îngrozi şi a converti pe fiecare, însă nu atât de dezastruoasă pentru a fi fatală tuturor; şi, întrucât nimeni nu doreşte să-

și asume un asemenea risc, cea mai bună speranță rămâne persistența celui de-al doilea model, în ciuda tuturor motivelor pe care le-am oferit pentru a sugera că nu se mai poate conta pe el.

Note

1. Immanuel Wallerstein, *The Modern World System* (New York: Academic Press, 1974 și 1980).
2. Robert Gilpin, *War and Change in World Politics* (New York: Cambridge University Press, 1981).
3. Robert Keohane, "Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond," în Ada W. Finifter, *Political Science: the State of the Discipline* (Washington, D. C.: American Political Science Association, 1983), p. 519.
4. Kenneth Waltz, *Theory of International Politics* (Lectură, Mass.: Addison-Wesley, 1979).
5. Pentru Keohane vezi "Theory of World Politics"; critica lui Ruggie apare în "Continuity and Transformation în World Polity: Toward a Neorealist Synthesis", *World Politics* (ianuarie, 1983), pp. 261–285.
6. Cu un sfert de secol în urmă am inclus relațiile stat–societate, forțele transnaționale și amploarea relațiilor printre elementele cruciale dintr-un sistem internațional ale căror transformări ar determina trecerea de la un sistem la altul. Vezi Hoffmann, *Contemporary Theory in International Relations* (Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1960).
7. Keohane, "Theory of World Politics," p. 513.
8. Ibid., p. 529.
9. Richard Ned Lebow, *Between Peace and War* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1981).
10. Vezi Hoffmann, *Primacy or World Order*, partea a doua (New York: McGraw-Hill, 1978).
11. Acest argument este dezvoltat în continuare în Hoffmann, *Dead Ends* (Cambridge, Mass.: Ballinger, 1983), capitolele 1 și 12 și capitolul 8 din acest volum.
12. Descrierea acum clasică se află în Robert Keohane și Joseph Nye, *Power and Interdependence* (Boston: Little, Brown, 1977).
13. Hoffmann, *Dead Ends*, cap.1.
14. Vezi capitolul 16 din acest volum.
15. Pentru o elaborare mai detaliată vezi contribuția mea și celelalte contribuții din Joseph Nye (editor), *The Making of America's Soviet Policy* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1984).
16. Vezi în special A. W. de Porte, *Europe Between the Superpowers* (New Haven, Yale University Press, 1979).
17. McGeorge Bundy, "The Bishops and the Bomb," *New York Review* (16 iunie, 1983), p. 6.
18. Ibid., p.4.
19. Ernst Haas, "Postwar Conflict Management", *International Organization* (toamna 1983), p.235.
20. Ibid., p. 4.
21. Vezi numărul din *International Organization* dedicat regimurilor internaționale (primăvara 1962).
22. Vezi "Reflections on the Nation-State in Europe Today," *Journal of Common Market Studies* (septembrie – decembrie 1982), pp. 21–37.
23. Ruggie, "Continuity and Transformation," p. 274.

7

Sistemele internaționale și dreptul internațional

În acest eseu urmăresc două scopuri: să întreprind, într-o formă introductivă, una din numeroasele sarcini pe care le poate îndeplini sociologia istorică a relațiilor internaționale – studiul comparativ al unui tip de relații internaționale care apare în aproape toate sistemele internaționale, adică dreptul internațional; în al doilea rând, să prezint schița rudimentară a unei teorii a dreptului internațional care ar putea fi numită sociologică sau funcțională[1].

Dreptul internațional este unul din aspectele politicii internaționale care reflectă foarte clar diferențele esențiale dintre afacerile interne și cele externe. Multe distincții tradiționale tind să dispară datorită unui "război civil internațional" care proiectează, mai ales, instituții interne (așa cum sunt parlamentele și grupurile de presiune) în politica mondială și injectează ciocniri ideologice la nivel mondial în afacerile interne. Însă dreptul internațional, ca și fratele său siamez și, totodată, inamicul său, războiul, rămâne o cristalizare a tot ceea ce menține politica mondială *sui generis*. Dacă teoria se preocupă mai degrabă, în primul rând, de trăsăturile distinctive ale sistemelor decât de căutarea legilor generale care sunt valide pentru toate sistemele, dreptul internațional devine o abordare extrem de eficientă a politicii internaționale.

Îmi propun să examinez aici relațiile dintre dreptul internațional și sistemele internaționale, mai întâi în termeni generali și, apoi, în forma mult mai concretă a dovezilor derivate din istorie. În sfârșit, în lumina unei asemenea prezentări istorice voi examina pe scurt două dintre principalele probleme politico-legale pe care le ridică dreptul internațional.

I

Majoritatea teoriilor politicii interne pornesc de la un tip ideal al (1) unei comunități – un consens necondiționat asupra cooperării, o credință într-un bine comun (totuși vag) și în prioritatea lui față de interesele particulare și (2) o organizație, Statul, care a creat această comunitate sau a fost întemeiată de ea și care este înzestrată cu monopolul utilizării legitime a forței. Teoria politicii internaționale trebuie să pornească de la tipul ideal al mediului în care (1) comportamentul membrilor se întinde de la acela de, în cel mai bun caz, parteneri într-o societate – care cooperează asupra unui număr limitat de probleme, rareori necondiționat și care urmăresc, în primul rând, interesele personale, nu pe acelea ale societății – la cel de pârtaș la haos (în cazul căruia grupul social alcătuit din state riscă în permanență să devină o ficțiune) și (2) absența unui monopol al puterii, dincolo sau deasupra aceleia deținută de membri. Astfel, cu toate că există, atât în politica internă, cât și în cea mondială, proceduri pentru cooperare, pentru crearea și exprimarea consensului, trăsătura distinctivă a relațiilor internaționale rămâne posibilitatea permanentă a recurgerii libere și legitime la violență.

Simplul punct de plecare este de importanță decisivă pentru dreptul internațional și pentru delimitarea sistemelor internaționale. Dreptul este un corp de reguli pentru comportamentul uman, întemeiat cu scopul ordonării unui grup social și aplicat de o putere externă. Dreptul intern ordonează grupul național prin acțiune directă asupra cetățenilor individuali și prin reglementarea tuturor problemelor care sunt considerate importante din punct de vedere social; el este aplicat de puterea statului exercitată în mod direct asupra indivizilor. Prin contrast, dreptul internațional suferă din cauza a trei forme de precaritate. Prima precaritate este gradul său redus de instituționalizare. A doua este substanța sa unică: în ordinea internă, care reglementează o masă mare de indivizi, dreptul este un instrument de omogenizare; ordinea internațională reglementează un număr mic de subiecți și, în consecință, dreptul său este un drept al diferențierii prins între Charybda universalității câștigate cu prețul impreciziei și Scylla preciziei obținute cu prețul eterogenității. Aplicabilitatea dreptului internațional este limitată de refuzul subiecților de a se supune reglementărilor extensive și de ineficiența reglementărilor premature: de aici provin numeroasele lacune din corpul regulilor. A treia este gradul limitat de soliditate sau de autoritate al dreptului internațional. Nu mă refer aici la eficiență în sensul dat termenului de Kelsen, deoarece este adevărat că majoritatea formelor dreptului internațional sunt respectate, ci la obscuritățile sau ambiguitățile care viciază regulile existente, de vreme ce ele sunt stabilite de însăși subiecții lor; la faptul analizat de Visscher că cele mai mari solidarități există în probleme ce afectează cel mai puțin puterea și politicile subiecților și invers și la faptul că în termenii lui Julius Stone dreptul internațional este singura ordine legală care este protejată de propria sa distrugere numai prin forța propriilor săi subiecți[2].

Un sistem internațional este un patern de relații între unitățile de bază ale politicii mondiale caracterizat de amploarea obiectivelor urmărite de aceste unități și a sarcinilor executate de ele, precum și de mijloacele folosite pentru îndeplinirea acestor scopuri și executarea acestor sarcini. Acest patern este determinat, în mare măsură, de structura lumii, de natura forțelor care operează peste sau în cadrul unităților majore și de capacitățile, paternurile de putere și cultura politică a acestor unități. O astfel de definiție corespunde definițiilor acceptate ale sistemelor politice interne care se caracterizează, de asemenea, prin anvergura obiectivelor politice (statul limitat contra statului totalitar, statul bunăstării contra statului liberei inițiative) și prin metodele de organizare a puterii (relațiile constituționale dintre ramurile guvernului și tipurile sistemelor de partide).

Sistemul internațional este atât o schemă analitică, cât și un postulat. El este un mod în care cercetătorul încearcă să dea o structură și un înțeles unei mase complexe și confuze de date. El este, de asemenea, expresia unei asumpții indispensabile pentru cercetător – aceea că istoria poate fi ordonată, că există paternuri distinctive ale relațiilor și variabile-cheie care pot fi deosebite fără artificialitate sau arbitrariu. O sociologie istorică a politicii internaționale trebuie să încerce să studieze sistemele internaționale ce au apărut în istorie în același fel în care cercetătorii politici studiază sistemele politice reale (spre deosebire de cele imaginate).

Dificultățile încep chiar de aici. Sistemul politic intern nu este greu de delimitat. Existența sa este certă: el se manifestă prin combinația normelor legale pozitive și a legilor comportamentului politic care rezultă din structura socială, regimul economic, tradițiile, instituțiile formale ale țării etc. Limitele sale în timp sunt indicate

de transformări uşor de recunoscut ale variabilelor-cheie: o revoluţie care substituie o ordine constituţională nouă uneia vechi, o transformare radicală a sistemului electoral sau celui de partide etc. Sistemul internaţional este mult mai greu de delimitat.

Mai întâi, existenţa sa este mai mult ipotetică. Schema analitică corespunde unei realităţi istorice numai dacă sunt îndeplinite trei condiţii. Relaţiile între unităţi trebuie să fie regulate; ele trebuie să atingă un anumit nivel de intensitate. În al doilea rând, pentru ca sistemul să fie mai mult decât o ipoteză, pentru care realitatea este doar o aproximare vagă, unităţile trebuie să aibă un grăunte de conştiinţă a interdependenţei lor. Într-un sistem politic intern, dat fiind consensul pe care îl întemeiază puterea centrală precumpănitoare, actorii (partide, interese, grupuri etc.) sunt conştienţi de existenţa şi structura întregului. Ei sunt conştienţi de sistem chiar dacă se află în competiţie sau ocupă poziţii antagoniste. Însă sistemul internaţional este mult mai deschis şi mai problematic. O astfel de conştiinţă de sistem (mult mai evidenţiată după 1648, mult mai puţin în secolul al XVI-lea) este chiar şi mai puţin sinonimă cu solidaritatea decât în cazul unui sistem intern: absenţa consensului şi a puterii centrale explică de ce conştiinţa interdependenţei şi ostilitatea sunt perfect compatibile, de vreme ce prima nu pretinde ca menţinerea sistemului să constituie scopul unităţii, ci doar ca acţiunile şi calculele care rezultă din ultima să ţină seama de existenţa şi reacţiile posibile ale celorlalte părţi ale sistemului. A treia componentă este specificitatea. Diferenţierea între sistemul social ca întreg şi sistemul politic este întotdeauna dificilă într-un sistem intern, însă există întotdeauna un subsistem vizibil (chiar dacă parţial dependent) de instituţii politice. Diferenţa dintre ceea ce este "înăuntru" şi "în afară", dintre afacerile interne şi relaţiile transunităţi, nu este întotdeauna clară în afacerile internaţionale. Nu mă refer la perioadele când afacerile interne devin mize în competiţia internaţională (când graniţele între afacerile interne şi cele externe, cu toate că sunt încălcate, sunt încă recognoscibile), ci la perioadele când graniţele care separă ceea ce este "înăuntru" de ceea ce este "în afară" slăbesc. Este greu de analizat relaţiile internaţionale ale unui imperiu ca şi cum el însuşi ar fi un sistem internaţional; este la fel de dificil de aplicat acest concept perioadelor feudale în cursul cărora teritoriul se menţinea prin luptă.

În al doilea rând, limitele în spaţiu ale unui sistem internaţional sunt, de asemenea, deseori, problematice. Uneori sisteme diferite coexistă pe hartă, dar se ignoră reciproc. De asemenea, este posibil ca un singur sistem (să spunem cel european în secolele XVII şi XVIII) să fie compus din subsisteme diferite în interiorul cărora relaţiile să fie mult mai intense decât în sistemul pe ansamblu.

Cea mai serioasă problemă este aceea a limitelor în timp. Aşa cum a observat Raymond Aron[3], periodizarea este atât necesară, cât şi periculoasă: istoricul este liber în alegerea criteriilor, însă el ar trebui să se abţină să atribuie perioadelor stabilite de el consecinţe pe care numai dovezile empirice le pot dovedi. Evident, alegerea criteriilor este dictată de preocupările sale ca cercetător: se poate vorbi de o schimbare *a sistemului* (mai degrabă decât de o schimbare doar *în* sistem) când variabilele-cheie, care au fost selecţionate, au trecut printr-o schimbare decisivă; alegerea variabilelor-cheie şi gradul de schimbare considerat decisiv depinde de scopul studiului. Dată fiind propria mea concepţie despre politica internaţională şi accentul rezultat asupra conflictului, criteriile pe care le voi propune sunt ceea ce voi numi *mizele conflictului*. Un sistem nou apare:

1. Când există un răspuns nou la întrebarea: care *sunt* unităţile unui potenţial

conflict? – adică atunci când structura fundamentală a lumii s-a schimbat (ca în trecerea de la sistemul orașului-stat la cel al Imperiului Roman; de la ierarhia medievală la sistemul modern "orizontal" al suveranităților multiple).

2. Când există un răspuns nou la întrebarea: ce *pot* să întreprindă unitățile unele împotriva altora în cazul unui conflict? – adică atunci când există o schimbare fundamentală în tehnologia conflictului. (O astfel de schimbare poate transforma, de asemenea, structura fundamentală a lumii: așa cum ne-a reamintit John Herz, revoluția prafului de pușcă a inaugurat era statului teritorial "impermeabil"[4].) Chiar și în cadrul aceluiași tip de structură fundamentală, o inovație de importanță capitală în tehnologia conflictului transformă natura sistemului internațional: revoluția atomică a făcut inutile sistemele anterioare de suveranitate multiplă, deoarece ea a însemnat trecerea de la o putere relativă de distrugere la una absolută și, în consecință, sfârșitul "impermeabilității" marilor puteri. O răspândire efectivă a puterii nucleare ar putea însemna încă un sistem.

3. Când există un răspuns nou la întrebarea ce *vor* să întreprindă unitățile unele împotriva altora? Aici încercăm să distingem sistemele în conformitate cu amploarea scopurilor unităților și cu tehnicile utilizate de ele pentru îndeplinirea obiectivelor lor sau pentru împiedicarea rivalilor să-și atingă obiectivele pe care și le-au propus.

Dacă combinăm criteriile, ajungem la distincția fundamentală dintre sisteme stabile și revoluționare. Un sistem stabil este unul în care mizele conflictului sunt limitate, iar relațiile dintre actori sunt caracterizate de moderația în amploare și mijloace. Oricare ar fi structura fundamentală a sistemului și starea tehnologiei conflictului, unitățile urmăresc limitarea daunelor pe care ele și le-ar putea provoca reciproc. Această moderație dispare într-un sistem revoluționar. Când decizia unui actor major de a-l părăsi coincide cu sau produce o revoluție în tehnologia conflictului sau o transformare a structurii fundamentale a lumii (sau cu ambele lucruri), sistemul este extrem de instabil[5]. Cu alte cuvinte, într-un sistem stabil existența valorilor esențiale ale unităților fundamentale nu este pusă permanent sub semnul întrebării și actorii principali cad de acord asupra regulilor conform cărora se va desfășura competiția dintre ei; într-un sistem revoluționar incompatibilitatea scopurilor elimină un astfel de acord.

Pentru fiecare tip de structură fundamentală a lumii și de tehnologie a conflictului putem ajunge la tipul ideal al unui sistem stabil întrebând: care sunt condițiile care, foarte probabil, vor avea ca urmare moderația în scopuri și mijloace? Uneori, actualele sisteme istorice îndeplinesc aceste condiții, însă deseori nu se întâmplă acest lucru; ele sunt, bineînțeles, caracterizate de schimbarea constantă a tuturor elementelor lor. Schimbările (1) nu afectează sistemul câtuși de puțin atunci când ele nu prejudiciază sau nu elimină condițiile esențiale ale stabilității; (2) doar slăbesc sistemul atunci când blochează apariția anumitor condiții din cele enumerate mai sus, însă nu distrug cu totul moderația în amploare și mijloace; (3) ruinează complet sistemul dacă o asemenea deteriorare, în loc să ducă la dereglări temporare, produce o prăbușire a moderației, o revoluție în tehnologia conflictului sau în structura fundamentală a lumii.

Avarierea decisivă a sistemului de către o schimbare, care afectează condițiile esențiale de stabilitate, depinde de circumstanțe. O prăbușire necesită colapsul unui număr mare de astfel de condiții. Aceasta se poate întâmpla fie când unul dintre actorii principali decide să răstoarne sistemul și reușește să elimine atât de multe

condiții de stabilitate încât sistemul, într-adevăr, se prăbușește – adică atunci când acțiunea unui actor nu duce la orice gen de conflict, ci la unul revoluționar fie atunci când deteriorarea anterioară duce la un conflict care poate să nu înceapă ca revoluționar, ci devine așa, deoarece el se transformă într-un factor suplimentar de dezagregare. În ambele cazuri sfârșitul sistemului stabil este marcat de un război general[6].

Stabilitatea politicii internaționale în lumea suveranităților multiple de dinaintea apariției armelor absolute era asigurată de sistemul echilibrului de putere, un patern de relații între state care, prin schimbarea alianțelor și prin utilizarea unor diverse tehnici diplomatice, tinde să limiteze ambițiile unităților principale, să mențină un echilibru relativ printre ele și să reducă gradul de violență dintre ele. Condițiile ideale pentru un astfel de sistem sunt următoarele:

1. În ceea ce privește structura lumii: mai multe state majore (nu doar două); un echilibru relativ de putere între ele; existența unei zone de frontieră în care statele majore se pot extinde fără a se ciocni mortal, ceea ce este o premisă a genului de flexibilitate necesar unui sistem de echilibrare.

2. În legătură cu forțele transnaționale: stabilitate tehnologică; o perspectivă comună a conducătorilor statelor majore, dată fie de regimuri similare, fie de o atitudine comună față de religie, fie de opinii similare asupra finalității statului. O perspectivă comună permite legături orizontale la fel de puternice sau mai puternice decât legăturile politice care îi ataşează pe acești conducători de comunitățile lor interne; se poate dezvolta astfel o concepție comună a legitimității.

3. În legătură cu afacerile interne din cadrul unităților majore: existența sistemelor politice în care statul exercită numai un control limitat asupra legăturilor și activităților externe ale cetățenilor săi.

Rezultatul acestor condiții este un sistem în care obiectivele unităților majore se limitează numai la creșteri moderate de putere sau prestigiu și în care multe din sarcinile care ar putea fi îndeplinite prin intermediul procesului din politica mondială rămân dincolo de marginile sale. Mijloacele folosite de unitățile majore în relațiile lor reciproce sunt coalițiile destinate să prevină distrugerea stabilității datorită acțiunilor unei singure unități fie recompensând-o pentru cooperarea sa, fie pedepsind-o pentru comportament rău (dar nefăcând totuși imposibilă pentru ea o nouă cooperare).

Putem defini condițiile ideale ale stabilității internaționale drept *egalitatea* situației unităților majore – exact la fel cum un grad înalt de identitate între membri unui stat este necesar pentru apariția voinței generale. Convers, procesul de deteriorare care duce la tulburări în cadrul regimului și care ar putea provoca prăbușirea sa poate fi rezumat ca reintroducere a inegalității sau eterogenității[7]. Acest proces include apariția următoarelor condiții:

1. În privința structurii lumii: ambiții de nestăpânit ale conducătorilor individuali[8]; ambiții stârnite de decalajul de putere dintre un actor major și vecinii săi sau alte unități majore; sfârșitul zonelor de frontieră, care crește probabilitatea și pericolul ciocnirilor directe dintre unitățile majore.

2. În privința forțelor care depășesc granițele acestor unități: o revoluție tehnologică care duce la instabilitate atunci când produce competiție; distrugerea legăturilor transnaționale fie sub impactul integrării naționale care supune inevitabil

diplomația unor presiuni interne mai mari, fie din cauza unei explozii ideologice declanșate de decalajul regimurilor sau al opiniilor.

3. În privința afacerilor interne ale unităților majore: puternice tendințe integratoare care duc la naționalism; expansiunea controlului statului, fie din motive economice, fie din motive ideologice, asupra activităților externe ale cetățenilor.

Să abordăm acum raportul dintre dreptul internațional și diversele sisteme internaționale. Dreptul internațional poate fi studiat ca un produs al sistemelor internaționale și ca un catalog de teorii normative asupra fiecăreia dintre ele. Pe de o parte, el este configurat de toate elementele care compun un sistem internațional:

1. El reflectă structura lumii. Natura actorilor determină dacă dreptul sistemului este constituit de "dreptul coordonării" creat de statele teritoriale sau de dreptul public extern al unui imperiu sau dacă el va dispare cu totul, așa cum s-a întâmplat aproape în tot cursul evului mediu. Mărimea câmpului diplomatic determină gradul de universalitate al ordinii legale. Gradul de unitate al dreptului internațional și eficiența unei bune părți din clauzele sale depinde de existența, durata și gravitatea unei relații de tensiune majoră.

2. El reflectă forțele transnaționale. Tehnologia are o importanță considerabilă: intensitatea și densitatea relațiilor legale dintre actori depinde în mare măsură de progresul tehnologic. Unitatea și autoritatea ordinii legale depind de prezența și numărul ideologiilor transnaționale și al concepțiilor legitimității.

3. Situația internă a unităților majore este, de asemenea, relevantă pentru dreptul internațional care a reflectat întotdeauna paternurile de putere și culturile politice ale actorilor principali[9]. Dezvoltarea dreptului prin tratate și receptarea regulilor dreptului internațional în cadrul unităților naționale depind de clauze constituționale și de decizii ale tribunalelor interne.

4. În sfârșit, dreptul internațional reflectă relațiile dintre unități. El este configurat de amploarea lor: lărgimea și natura problemelor reglementate de drept variază conform gamei și caracterului țelurilor pe care unitățile încearcă să le atingă și conform sarcinilor pe care ele încearcă să le îndeplinească. În particular regulile dreptului exprimă deseori politicile unităților majore. În plus, cutumele și tratatele reflectă metodele prin care unitățile încearcă să-și atingă obiectivele și reglementează cel puțin o parte din tehnicile utilizate.

Pe de altă parte, dacă ne deplasăm de la sistemele empirice la teoriile normative ale dreptului internațional, descoperim o evaluare critică a sistemelor internaționale din punctul de vedere al ordinii mondiale. În toate sistemele politice ordinea este realizată dacă sunt îndeplinite următoarele trei cerințe: securitatea, adică abordarea problemei conflictului prin garantarea supraviețuirii și siguranței membrilor sistemului; satisfacția, adică abordarea problemei acordului și obținerea lui prin constrângere sau consimțământ; flexibilitatea, adică abordarea problemei schimbării (care este crucială, întrucât acordul nu este niciodată definitiv sau total) prin stabilirea unor proceduri capabile să absoarbă șocurile și să coordoneze nemulțumirile. Ordinea este amenințată în permanență într-o lume divizată în numeroase state. Juriștii se întreabă dacă ordinea este, la urma urmei, posibilă; dacă da, dacă sistemul este capabil să o asigure, iar dacă nu, ce gen de măsuri sunt necesare pentru a o obține. Pe ansamblu, în toate perioadele istoriei au existat autori care au negat fie posibilitatea, fie dezirabilitatea unei ordini legale stabile; utopiștii, care se îndoiesc,

de asemenea, de eficienţa sistemului existent, dar propun înlocuirea lui cu unul radical diferit şi adepţii adaptării, cei care încearcă să arate cum şi în ce măsură ordinea poate fi întemeiată sau menţinută în cadrul sistemului existent. Putem afla foarte multe lucruri despre natura şi modul de funcţionare al unui sistem internaţional dat dacă studiem gama dezacordurilor dintre aceste trei grupuri; cu cât este mai stabil sistemul, cu atât este mai restrânsă această gamă.

Întrucât dreptul internaţional constituie partea formală a ordinii dominante şi exprimă cele mai durabile interese ale actorilor – mai degrabă strategia lor pe termen lung sau mediu decât tacticile lor zilnice –, există o legătură puternică între soliditatea sau autoritatea dreptului internaţional şi stabilitatea sistemului internaţional. Funcţia fundamentală a dreptului internaţional este organizarea coexistenţei diferitelor naţiuni: aceasta presupune că existenţa lor este asigurată. În sistemele internaţionale stabile este posibilă distingerea a trei tipuri de drept internaţional[10]:

1. Dreptul structurii politice – reţeaua acordurilor care definesc condiţiile şi o parte din regulile jocului politic dintre state. Prin "condiţii" înţeleg clauze, cum sunt: reglementarea graniţelor după încheierea războaielor, principalele alianţe aşa cum sunt ele formulate în tratatele de alianţă sau în cadrul conferinţelor periodice ale puterilor majore; prin "reguli" înţeleg clauzele care determină angajamentele reciproce ale statelor sau procedurile pentru reglementarea disputelor majore.

2. Dreptul reciprocităţii care defineşte condiţiile şi regulile relaţiilor interstatale în arii care afectează mai puţin vital puterea şi politica statelor. Aceasta este o zonă largă în care se poate presupune că statele au un interes reciproc şi de durată pentru respectarea regulilor comune – o zonă a predictibilităţii pe care se bazează şi de care depinde competiţia din arii mult mai sensibile politic. Putem distinge două tipuri de drepturi ale reciprocităţii: dreptul delimitării care defineşte drepturile şi privilegiile statelor – în perioadele de pace în domenii precum: relaţii diplomatice, teritoriu şi popor, iar în perioade de război – asupra armelor, obiectivelor militare, necombatanţilor etc. şi dreptul cooperării care reglementează interesele comune, în special în comerţ.

3. Dreptul comunităţii care abordează probleme ce pot fi rezolvate cel mai bine nu pe baza reciprocităţii intereselor dintre state înţelese ca unităţi separate şi aflate în competiţie, ci pe baza comuniunii independente de politică a acţiunii – probleme de natură tehnică sau ştiinţifică faţă de care graniţele naţionale sunt irelevante.

Aceste distincţii sunt întemeiate şi legitime într-o perioadă stabilă, deoarece atunci când supravieţuirea naţiunilor implicate este asigurată, devine posibilă şi o ierarhie a intereselor. Dreptul structurii politice împarte cărţile cu care jucătorii încearcă să atingă obiective cum sunt: puterea, prestigiul sau triumful idealurilor; dreptul reciprocităţii asigură întemeierea securităţii naţionale şi defineşte acele funcţii şi atribute ale sistemului care nu constituie obiectul luptelor politice. Însă într-un sistem revoluţionar distincţia dintre aceste două genuri de drept devine extrem de imprecisă; când supravieţuirea nu este asigurată, limitele pe care dreptul reciprocităţii le fixează privilegiilor sau jurisdicţiilor statelor devin obstacole pentru căutarea unei securităţi şi unei puteri mai mari, iar cooperarea asupra intereselor comune este înlocuită de conflicte sau competiţii care contestă regulile anterioare. Într-un astfel de sistem puterea şi strategiile statelor sunt implicate direct în aproape toate aspectele activităţii internaţionale[11]. Astfel, într-un sistem revoluţionar cea mai mare parte din dreptul internaţional împărtăşeşte autoritatea oarecum şubredă a dreptului structurii politice.

Diferența dintre soliditatea dreptului din sistemele revoluționare și din cele stabile este reflectată de impacturile contrastante ale schimbării politice asupra dreptului. Schimbările care nu distrug un sistem stabil nu afectează fatal ordinea legală tocmai deoarece cutumele și acordurile exprimă mai degrabă interese strategice decât tactice. Desigur, corpul regulilor reflectă asemenea schimbări dacă ele au o magnitudine suficientă: mai ales dispariția anumitor condiții esențiale pentru existența unui sistem ideal are repercusiuni asupra dreptului structurii politice care este cel mai sensibil la astfel de trepidații; ea poate, de asemenea, să marcheze dreptul reciprocității, deoarece anumite genuri de acorduri devin tot mai rare, sistematizarea devine mai dificilă sau apar dificultăți în aplicarea tratatelor. Cu toate acestea, dreptul reciprocității poate continua să se dezvolte chiar și atunci când condițiile ideale pentru stabilitate nu mai sunt prezente (așa cum a demonstrat înflorirea acestui drept înaintea primului război mondial), tocmai deoarece el reflectă interesele reciproce care nu sunt afectate de fluctuațiile politice atât timp, cât durează sistemul stabil. De asemenea, în situația în care continuă moderația esențială a amplorii și mijloacelor relațiilor internaționale, lacunele și incertitudinile dreptului nu sunt factori dezagreganți: în ariile care nu sunt reglementate sau regulile sunt ambigue va fi necesară o decizie sau o interpretare pur politică a statelor, însă, dat fiind sistemul, se pare că nu vor urma efecte distructive.

Totuși, într-un sistem revoluționar lacunele și ambiguitățile devin mijloace de distrugere și de subminare a ordinii internaționale în interesul oricăruia dintre actori. Absența acordului asupra regulilor jocului, înmulțirea mizelor de conflict și domnia insecurității semnalează următoarele efecte ale schimbărilor politice asupra dreptului internațional: (1) așa cum teoriile și conceptele supraviețuiesc sistemelor care le-au justificat, reglementările care au ieșit din uz continuă totuși să fie considerate valide (cu toate că ele sunt din ce în ce mai puțin respectate) din cauza dificultăților crescânde create de acordul asupra noilor reguli sau deoarece ele servesc interesele anumitor unități aflate în conflict; (2) problemele noi create de schimbarea politică sau tehnologică rămân nereglementate pentru aceleași motive; (3) apar noi reglementări care încearcă să trateze o parte din schimbări dar care se dovedesc incompatibile cu noul sistem și (4) întrucât sistemul internațional se schimbă, în esență, prin războaie generale, colapsul legilor anterioare ale războiului este, de obicei, primul efect al schimbării asupra ordinii legale.

Acest conglomerat de ruine, lacune și reguli "disfuncționale" vechi și noi denotă ariile majore de fricțiuni și tensiuni din politica mondială în cursul sistemelor revoluționare și, în special, în perioadele de trecere de la un sistem la altul.

Astfel, cea mai mare autoritate de care s-a bucurat dreptul internațional a fost aceea din sistemele de echilibru al puterii: așa cum a afirmat Oppenheim, existența echilibrului este o condiție a înfloririi dreptului internațional autoritar[12]. Cu toate acestea, această condiție este în același timp o limitare:

1. Structura politică poate rămâne în mare măsură nereglementată chiar și atunci când echilibrul funcționează în condiții optime. Trebuie să distingem între sistemele în care echilibrul este mai mult sau mai puțin automat sau mecanic și sistemele în care el este instituționalizat într-un grad mai mare – o distincție între sisteme stabile bazată în special pe dreptul structurii politice.

2. Echilibrul funcționează uneori în dauna dreptului chiar și în condiții optime. Într-un sistem de state "suverane" principiile egalității și consimțământului sunt

esențiale pentru ordinea legală. Însă practicile zilnice pot intra în conflict cu aceste norme: o preponderență a puterii obligă deseori statele mici sau acelea mari, dar izolate, să aprobe măsuri care se împotrivesc obiectivelor lor sau care reduc egalitatea formală a tuturor unităților.

3. Printre numeroasele configurații de putere care caracterizează relațiile unităților din sistemul echilibrului de putere există una ce amenință în permanență soliditatea dreptului internațional (și, în special, a dreptului structurii politice): când sunt îndeplinite condițiile optime, rezultatul cel mai probabil este "mecanismul de dezechilibrare" – o coaliție a majorității actorilor principali îndreptată împotriva unui așa-numit dezbinator izolat; însă când nu sunt prezente toate aceste condiții, se poate dezvolta opoziția unor blocuri cu forță comparabilă astfel încât alianțele în loc să rămână flexibile, se rigidizează. Atunci pot fi puse în pericol autoritatea și unitatea dreptului internațional.

II

Generalizările precedente vor fi sprijinite de trei exemple concrete de relații dintre sistemele internaționale și dreptul internațional.

Primul exemplu este acela al dreptului internațional în cursul sistemului de echilibru al puterii care a început o dată cu pacea din Westphalia și a durat până la Revoluția franceză.

Echilibrul a funcționat efectiv, deoarece tratatele din Westphalia au reîmpărțit teritoriul astfel încât să apară un număr de state majore capabile să se neutralizeze reciproc și au eliminat, de asemenea, elementul otrăvitor al conflictului religios. Mercantilismul și absolutismul au slăbit treptat în cadrul principalelor unități. S-au dezvoltat noi legături transnaționale; așa cum "identitatea corporativă" a monarhilor, diplomaților și ofițerilor peste granițele naționale a condus la un consens asupra legitimității balanței, comunitatea intelectualilor europeni a produs un consens asupra valorilor iluminismului. Rezultatul politic a fost un echilibru mecanic tulburat totuși deseori fie deoarece un stat nu putea fi niciodată sigur dinainte dacă sau când alte state vor încerca să îl domine, fie din cauza ambițiilor individuale. Consecința a fost izbucnirea a numeroase războaie limitate: războaie stilizate de poziție care au afectat numai rareori populația civilă.

În ciuda unui număr redus de reglementări ale dreptului internațional al structurii politice, dreptul reciprocității s-a dezvoltat într-un mod care a reflectat atât moderația, cât și caracterul volatil al unui sistem de echilibrare. În aria comerțului politicienii au realizat că dreptul era cea mai bună tehnică pentru a obține creșterea avuției și puterii naționale (ca în practicile mercantiliste din trecut), însă fără riscuri; ideea armoniei intereselor a înlocuit mai vechea așteptare a conflictului – de aici au provenit numeroase măsuri pentru protejarea comerțului pe mare, în special în timpul războiului. Pentru prima dată neutralitatea a devenit posibilă: un târg bun și un subiect al reglementării legale. Cu toate acestea, echilibrul puterii a impus limite dezvoltării dreptului. Pentru menținerea sistemului, era necesar ca refacerea echilibrului dintre puterile majore de la sfârșitul războiului să se facă în dauna statelor mici; aceste compensații au demonstrat că norma integrității teritoriale era efectivă numai atât timp, cât era sprijinită de forță și că ea era subordonată menținerii

echilibrului. De asemenea, existau lacune pretutindeni unde regulile au restrâns prea mult puterea statului: războaiele maritime au rămas anarhice; nu exista nici o procedură adecvată pentru reglementarea disputelor dezvoltate cu excepția rarelor momente de arbitraj delicat.

Răspunsul teoriei la aceste dezvoltări a fost extrem de interesant. În sistemul revoluționar anterior exista o distanță importantă între distrugătorii visului medieval al unității – precum Machiavelli, creatorii de visuri noi – precum Crucé sau Sully și numeroșii așa-zișI salvatori ai teoriei medievale – care au reafirmat supremația dreptului natural și doctrina războiului drept, dar care l-au secularizat pe primul, au îngrădit-o pe ultima prin restricții și au recunoscut existența unui sistem internațional creat de voința statelor. Astăzi, într-un sistem cu o moderație crescândă, distanța s-a micșorat. Chiar și cei care au negat eficiența "acordurilor fără sabie" au demonstrat că autorestricția poate împiedica războiul total. La celălalt pol utopia kantiană a reflectat, de asemenea, noul optimism: întemeierea ordinii între state ar fi urmat să necesite o schimbare esențială a regimurilor, însă nu sfârșitul divizării lumii în unități separate și ar fi fost efectuată de mâna invizibilă a istoriei. Teoreticienii căii de mijloc, încercând încă să salveze ideea unei comunități legale a omenirii au abandonat treptat ideea dreptului natural ca liant al acestei comunități – o cedare care, într-o perioadă precedentă, ar fi fost considerată o invitație la și o recunoaștere a haosului, dar care acum putea fi acceptată fără anxietate; un accent pozitivist asupra drepturilor fundamentale ale statelor ca fundament al ordinii nu mai apărea, în mod necesar, autodistructiv. Speranța unei armonii a intereselor fusese întreținută de sistem.

Prăbușirea acelui sistem a fost o reacție în lanț bruscă și rapidă. Factorul decisiv a fost schimbarea de regim din Franța – ceea ce demonstrează că studiul sistemelor internaționale trebuie să se extindă la analiza sistemelor politice incluse de ele. Revoluția franceză, la rândul său, a distrus legăturile transnaționale: eterogenitatea regimurilor a introdus un element exploziv în Europa; după o scurtă perioadă de pacifism idealist – o reacție împotriva menținerii echilibrului puterii, acest sport al regilor – revoluționarii, orientându-se către mesianism, au aprins fitilul. Această încercare de distrugere a vechilor regimuri de pretutindeni a eliminat o altă condiție esențială a echilibrului: naționalismul din Franța a dus la impunerea unui control total al guvernului asupra acțiunilor și gândirii cetățenilor săi. În plus, echilibrul dintre puterile majore a fost distrus de victoriile franceze – un impuls pentru a exploata și mai mult inegalitatea. Apoi, ambițiile lui Napoleon au produs primul caz modern de politică totală a puterii bazată pe inspirație ideologică și dusă cu mijloace interne și internaționale totale. A rezultat o altă serie de schimbări ale condițiilor stabilității: modificări permanente pe harta Europei; o transformare a ordinii interne a multor unități implicate, care s-au îndepărtat de absolutismul feudal pentru a înfrânge naționalismul Franței cu propriile sale arme și crearea a două tabere ideologice opuse. Prin urmare, dreptul internațional era profund dislocat: dreptul neutralității s-a prăbușit, iar războaiele de mobilizare totală, deplasările și exterminarea civililor au înlocuit baletul războaielor limitate. Avem aici exemplul unui sistem care s-a prăbușit din cauza încercării deliberate a uneia dintre unitățile sale majore de a-l distruge și din cauza succesului temporar al acestei unități în exploatarea dinamismului revoluției.

Să examinăm acum sistemul internațional din secolul nouăsprezece. Înfrângerea puterii care a distrus sistemul anterior – Franța – și prăbușirea evidentă a idealurilor

inspirate de Franţa au părut să facă posibilă revenirea la stabilitate. Învingătorii în 1815 au decis refacerea unui sistem de echilibru pe care ei îl vedeau ca pe cel mai bun patern pentru asigurarea securităţii, asigurând securitatea marilor puteri, oferindule cel mai înalt grad de flexibilitate şi obţinând consimţământului tuturor unităţilor participante, inclusiv al Franţei (căreia numai o organizaţie mult mai unită decât cea pe care erau capabili să o menţină învingătorii i-ar fi putut impune o pace punitivă cu unele şanse de succes).

Cu toate acestea, unii dintre învingători doreau un nou gen de sistem de echilibrare; ceea ce este interesant aici este discrepanţa dintre intenţii şi realizări. Deşi Anglia dorea revenirea la un echilibru mecanic al puterii, Austria şi Rusia doreau extinderea amplorii şi dezvoltarea mijloacelor politicii mondiale. Cu toate că echilibrul din secolul al XVIII-lea excludea intervenţia în afacerile interne, Metternich şi Alexandru doreau acum un sistem organizat de echilibru care să includă în conceptul său de legitimitate o formulă pentru ordinea internă şi să dispună de mijloace de contracarare a ascensiunii forţelor liberale şi naţionaliste. Dreptul internaţional al structurii politice ar fi trebuit să devină un instrument explicit şi puternic al strategiei comune a marilor puteri pentru menţinerea ordinii de la Viena atât în aspectele ei internaţionale, cât şi în aspectele interne. Însă acest lucru nu s-a întâmplat, deoarece s-a dovedit în curând că un sistem voluntar de cooperare era prea slab pentru controlarea dezvoltărilor din interiorul naţiunilor pe care un sistem de echilibru anterior fusese deja incapabil să le împiedice. Cu alte cuvinte, o comunitate atât de largă nu putea fi creată numai prin mijloace suprastructurale. Eşecul Sfintei Alianţe a dovedit că un nou sistem eficient de echilibrare putea fi obţinut numai prin revenirea la moderaţie, nu prin extinderea ambiţioasă în amploare şi în mijloace.

La început erau prezente aproape toate condiţiile pentru un echilibru reuşit. Structura lumii era caracterizată de o dublă ierarhie: distincţia dintre centrul civilizat şi frontieră şi, în interiorul centrului, între state mici şi mari. Până după 1870 nu a apărut nici o relaţie de tensiune majoră. În aria centrală s-a dezvoltat tehnologia, însă niciodată într-atât încât să dea unui actor major putere de viaţă şi de moarte asupra altui actor. Legăturile supranaţionale au rezistat în ciuda ciocnirii ideologiilor politice: ideologiile dominante erau ele însele supranaţionale sau favorabile menţinerii legăturilor între elitele naţionale; *Internaţionala* diplomaţilor a permis consensul asupra regulilor jocului. Cu toate că regimurile erau departe de a fi identice, s-a dezvoltat pretutindeni statul limitat. Conducerea afacerilor externe a putut fi separată de presiunile interne. Constituţionalismul caracterizat de legalizarea afacerilor publice şi de dezvoltarea aparatului judiciar a făcut progrese notabile. Liberalismul a dus la o separare între stat şi societate[13].

În consecinţă, relaţiile dintre state erau caracterizate, încă o dată, de moderaţia în amploare şi mijloace. Mai întâi numărul sarcinilor îndeplinite de procesele politicii mondiale se limita la conflict şi acomodare politică. Prăbuşirea speranţei lui Metternich însemna că, în interiorul ariei centrale, dezvoltările interne nu erau un obiect legitim al politicii internaţionale: "neutralitatea alianţelor"[14], necesară pentru eficacitatea echilibrului impunea, la fel de bine, neutralitatea faţă de toate regimurile, lucru care a fost posibil atât timp, cât revoluţiile interne nu au încercat să deregleze sistemul internaţional. Separarea statului şi a societăţii a eliminat din politica mondială o altă zonă vastă – domeniul activităţilor private transnaţionale, mai ales cele economice. În al doilea rând, obiectivele unităţilor majore au rămas, de asemenea,

moderate în amploare: ele urmăreau creșteri limitate ale puterii și influenței în cadrul ariei centrale și, pe ansamblu evitau distrugerea sistemelor de valori sau a entităților naționale în această arie. Moderația în mijloace a fost demonstrată de revenirea la războaiele limitate, la practica nonintervenției în cadrul ariei centrale și de multiplicarea conferințelor multinaționale de toate genurile.

În cadrul acestui sistem dreptul internațional – dreptul ariei centrale din Europa – a apărut în toate cele trei aspecte descrise mai sus, în cadrul limitelor definite. Dreptul structurii politice era dreptul Concertului: ca instrument al asocierii marilor puteri, prin intermediul căruia ele puteau să supravegheze statele mici și să controleze ambițiile individuale ale tuturor membrilor, el a consfințit relațiile de putere care s-au dezvoltat în vederea acestui scop – de aici a provenit prevalența tehnicilor legale ale neutralizării și internaționalizării. Aceste tehnici implicau acordul asupra abținerii de la sau asupra acțiunii comune într-o arie sau într-o problemă dată; ele au rezultat din consensul asupra moderației și cooperării. Însă, întrucât acest drept era o tehnică de echilibrare, nu un mod de depășire a echilibrului, dezvoltarea sa a fost stânjenită de limitările obișnuite. Numeroase reguli nu exprimau decât independența statelor: de exemplu, principiul unanimității în întrunirile Concertului. Legea era violată întotdeauna când acest lucru era cerut de menținerea sistemului – de exemplu, la ambele capete ale activităților Concertului: organizarea întrunirilor viola principiul egalității, iar procesul de aplicare a legilor nu ținea seama deseori de independența, integritatea sau consimțământul puterilor mici. În sfârșit, existau lacune majore în dreptul structurii, după cum dovedește caracterul pur voluntar al întrunirilor Concertului și libertatea totală de recurgere la război. Aceste limitări și violări au devenit tot mai periculoase pentru ordinea mondială în cursul anilor '60 din secolul trecut, când echilibrul era prea fluid – adică atunci când mecanismul dezechilibrului nu a funcționat datorită divizărilor sau pasivității majorității marilor puteri – și în cursul ultimilor ani dinaintea primului război mondial când înrăutățirea relațiilor dintre blocuri a produs arterioscleroza Concertului[15].

Dreptul reciprocității era o proiectare a stării constituționale în afacerile mondiale, o reflectare a intereselor reciproce și un produs al sistemului de echilibrare care îngrădea obiectivele statelor. Dreptul delimitării a devenit ferm întemeiat. Dreptul cooperării a progresat considerabil în comerț unde abandonarea mercantilismului a deschis o zonă "depolitizată" pentru comerțul liber, pentru stabilirea liberă a străinilor și pentru reglementarea disputelor o dată cu dorința statelor de a recurge la proceduri judiciare într-o varietate de cazuri care implicau fie cetățeni privați din aria depolitizată, fie direct interesele statului, dar pentru care actorii găseau arbitrajul convenabil, de vreme ce echilibrul puterii a făcut recurgerea la forță mai puțin profitabilă sau deoarece dezvoltarea instituțiilor legale interne a dat un prestigiu mai mare mecanismelor legale decât celor diplomatice. Însă dreptul reciprocității a suferit în toate ramurile sale de aceeași slăbiciune ca și dreptul structurii politice. Limitele normei egalității au fost demonstrate de standardele diferite pentru tratamentul străinilor, aplicate de statele majore națiunilor civilizate și ariilor rămase în urmă. Tratamentul statelor debitoare, aplicat statelor creditoare, a dovedit că legea identifica deseori dreptatea cu puterea. "Depolitizarea" a luat sfârșit fie când cetățenii aveau probleme în străinătate și apelau la țara lor de origine, fie când apărea o dispută într-una din numeroasele arii excluse prin rezervări din tratatele de arbitrare. Eșecurile spectaculoase ale Conferințelor de la Haga au lăsat multe lacune în legile războiului

și ale reglementării disputelor. Aceste slăbiciuni s-au accentuat din nou atunci când Concertul nu a funcționat bine; la sfârșitul perioadei revenirea la protecționism, războaiele tarifare și eșecul Conferinței de la Londra asupra războiului maritim erau semne de oboseală.

Dreptul care oglindea cel mai bine toate elementele sistemului era dreptul războiului și al neutralității. Întrucât războiul era o metodă legitimă de reglementare a disputelor și întrucât dreptul nu încerca să îngrădească scopurile slujite de suveranitate, ci să reglementeze mijloacele utilizate de ea, războiul era îndreptățit la un *status*: el a primit o structură legală care distingea precis între pace și război (de aici a provenit nevoia unei declarații formale la un capăt și a unui tratat la celălalt capăt) și între diferendele civile și internaționale. Mijloacele de război și diferitele categorii ale victimelor de război erau reglementate în cadrul acestei structuri.

În al doilea rând, întrucât practicile războiului total erau interzise de echilibrul puterii, iar războiul devenise o dată mai mult o metodă de reglementare a disputelor, însă nu o cale de eliminare a adversarului, războiul era considerat doar un *moment*; el nu era o dispută între indivizi, ci între state – de aici au provenit cutumele și hotărârile instanțelor în privința efectelor războiului asupra tratatelor și, mult mai important, distincția crucială între combatanți și necombatanți în război, între datoriile statelor neutre și cele ale cetățenilor neutri. În plus, el nu era o întrerupere a proceselor economice, ci o dispută politică – de aici a provenit protecția comercianților neutri care menținea continuitatea acestor procese și inviolabilitatea unei părți cât mai mari posibil din proprietatea privată a beligeranților atât pe mare, cât și în teritoriile ocupate.

Dreptul comunității s-a dezvoltat, de asemenea, prin nenumărate conferințe, convenții și chiar instituții; el reglementa un număr tot mai mare de funcții administrative și tehnice.

În consecință, dreptul sistemului de echilibru al puterii din secolul al XIX-lea în domeniile care afectau direct puterea și strategiile statelor importante era transcrierea procesului de echilibrare în termeni normativi, expresia unui sistem în care fiecare stat se supunea legii în măsura în care regulile erau sprijinite de presiunea unei forțe mai mari decât cea a statului respectiv. În alte domenii dreptul s-a dezvoltat din restricțiile acceptate de putere, într-un secol liberal, pentru dezvoltarea forțelor nonpolitice ale reciprocității și pentru scăderea importanței granițelor.

Unul din rezultatele acestui rol dublu al dreptului a fost un sistem destul de eficient al ordinii mondiale. În aria centrală securitatea era realizată, în special, pentru unitățile naționale majore; unitățile mai mici își asigurau securitatea cu prețul supravegherii și, deseori, al sacrificiilor parțiale ale suveranității. Concertul încerca să protejeze flexibilitatea prin acțiuni îndreptate către legalizarea și înfrânarea transformărilor revoluționare. Consimțământul nu a fost niciodată complet, însă atât timp cât puterile majore preferau sau erau obligate să prefere menținerea sistemului față de câștigurile pe care ei sperau să le obțină în urma distrugerii sale, acest consimțământ era suficient.

Un alt rezultat a fost o nouă *apropiere* între cele trei grupuri de teoreticieni care erau de acord acum asupra mai multor puncte cruciale: posibilitatea evitării haosului; caracterul fundamental al statului ca temelie a ordinii mondiale (și definirea statului în termeni de voință) și, paradoxal, slăbiciunile dreptului internațional într-o lume în care existau atâtea probleme (o recunoaștere care, ca și în perioada anterioară de

stabilitate, putea fi făcută din cauza moderației generale a politicii mondiale). Chiar și "negatori" precum Hegel credeau într-o familie europeană sau într-un "pretor mai înalt" care ar fi împiedicat statele beligerante să transforme războiul inevitabil în ură inexpiabilă. Chiar și vizionarii nu se mai gândeau la utopii supranaționale: ei credeau că lumea se îndrepta – grație comerțului liber și opiniei publice – către o comunitate de state-națiune armonioase. Pozitiviștii care abordau problema anterior evitată a bazei obligației legale credeau că ea poate fi rezolvată prin autolimitare, *Vereinbarung* sau printr-o comunitate indivizibilă de interese, fără să-și dea seama că aceste răspunsuri erau circulare. Într-o perioadă anterioară accentuarea diferențelor dintre dreptul internațional și cel municipal, pe de o parte, și drepturile individuale ale statului, pe de altă parte, i-ar fi făcut să sune aproape cinic. Acum, dimpotrivă, pozitiviștii și vizionarii erau apropiați[16]. Ambele grupuri visau o lume nouă aproape fără putere, însă ele nu au reușit să înțeleagă că retragerea puterii din anumite sfere a fost rezultatul unui proces de echilibrare în cel mai înalt grad politic – proces care era în chinurile morții exact atunci când politicienii credeau că sosește epoca de aur.

Deteriorarea sistemului a început, o dată mai mult, printr-o schimbare în ordinea internă, însă, de această dată, era vorba de o transformare care avea loc în aproape toate unitățile majore și care nu avea un caracter treptat, ci unul deliberat. Apariția statului-națiune modern a slăbit unele din condițiile esențiale pentru un echilibru de putere ideal; aceasta deoarece în statul-națiune populația este mobilizată în jurul simbolurilor naționale, iar dezvoltarea mecanismului statului consolidează integrarea națională pe seama legăturilor transnaționale. Ponderea crescută a armatei în afacerile interne ale tuturor statelor după 1870 a împins statele către imperialism. Prin urmare, în structura lumii a avut loc o schimbare care aproape a anulat diferența dintre tulburările interne și distrugerea sistemului: sfârșitul granițelor. În plus, legăturile orizontale dintre puterile majore erau slăbite treptat de ascensiunea naționalismului de masă, de succesul filosofiilor conflictului și ale superiorității naționale sau rasiale și de mișcările naționaliste care căutau aliați printre puterile majore. Legitimitatea statelor care nu se bazau pe principiul naționalității era contestată; astfel, legitimitatea internațională se preocupa din nou de afacerile interne, iar eterogenitatea revenea în sistem. Ca rezultat, relațiile dintre state au luat aspecte noi și amenințătoare. Tocmai frecvența tulburărilor datorate incertitudinii echilibrului a creat un climat de nemulțumire în care puterile mici încercau să scape de controlul puterilor mai mari. Statele mari, o dată cu căutarea unei căi de ieșire, se puteau înțelege numai asupra unor adaptări temporare care nu le obligau pe viitor, dar care înfuriau statele mici. Într-un asemenea climat înghețarea echilibrului de putere după moartea lui Bismarck a însemnat sfârșitul "neutralității alianțelor", înlocuirea sistemului ierarhic al Concertului cu unul vertical în care se confruntau blocurile compuse din state mari *și* state mici; de aici a provenit o transformare a mijloacelor (declinul Concertului, revenirea la cursa înarmărilor) și o creștere a anvergurii (afacerile economice au devenit din nou vitale pentru politica internațională). O altă transformare a mijloacelor – recurgerea la războiul general – a însemnat lovitura de grație pentru sistem; "surpriza tehnică" a primului război mondial, pentru a utiliza expresia lui Aron, a făcut, o dată mai mult, obiectivele statelor incompatibile și tot mai universale.

În final aș vrea să discut raportul dintre dreptul internațional și politica mondială în actualul sistem revoluționar.

Structura lumii contemporane este caracterizată de o consolidare şi de două transformări profunde. Pe de o parte, câmpul diplomatic pe care sistemul anterior l-a extins şi l-a unificat treptat îmbrăţişează întreaga lume pentru prima dată. Pe de altă parte, bipolaritatea a înlocuit multiplicitatea actorilor majori (şi a pus capăt mecanismului dezechilibrului), iar fărâmiţarea frontierelor într-un număr mare de unităţi noi a anulat distincţia dintre o arie centrală şi celelalte arii.

În al doilea rând, o gigantică revoluţie tehnologică a dus la o competiţie pentru întâietate în domeniul puterii industriale şi nu a fost însoţită de restaurarea legăturilor universale transnaţionale. Diversitatea regimurilor, reacţiile "izolaţioniste" ale multor state (în special cele noi) faţă de amestecul afacerilor externe în toate sferele vieţii, tendinţa formelor dominante ale regimului politic de a se proiecta şi a se promova pretutindeni în lume – toate aceste condiţii au avut drept rezultat absenţa unei concepţii clare şi cuprinzătoare despre legitimitatea internaţională şi uriaşe rivalităţi ideologice. Noile legături transnaţionale au apărut ca o consecinţă a rivalităţilor ideologice, însă este vorba de solidarităţi divizive, competitive şi deseori negative.

Controlul spiritual şi secular al statului asupra cetăţenilor săi a crescut pretutindeni. Odată cu abandonarea vechii esenţe teritoriale a suveranităţii, etica în curs de răspândire a naţionalismului şi practicile universale ale bunăstării publice au dat suveranităţii un miez "personal" incandescent.

Rezultatul a fost o serie de schimbări revoluţionare în amploarea şi mijloacele politicii mondiale. Nu mai exista o zonă "depolitizată" de importanţă majoră. Prăbuşirea imperiilor a făcut din dezvoltarea economică, care altădată era tratată prin intermediul investitorilor privaţi sau se afla în spatele zidurilor imperiilor, una din cele mai mari controverse ale politicii mondiale. Nu s-a bucurat de o preocupare susţinută nici separarea afacerilor interne de cele internaţionale: logica intervenţiei – fie pentru a întări gradul de conformitate în interiorul unei tabere, fie pentru a-l distruge pe cel al adversarului – a făcut din răspândirea "căilor politice de viaţă" una din sarcinile îndeplinite de politica mondială[17]. În consecinţă, obiectivele statelor s-au extins atât de mult, încât realizarea deplină a scopurilor unei unităţi sau ale unui bloc ar implica deseori moartea fizică sau morală a celeilalte unităţi sau a celeilalte tabere ; în plus, astfel de scopuri includ proiecte pentru ordinea internă şi cea internaţională. Ele nu au fost niciodată atât de diverse în ceea ce priveşte mijloacele: "diplomaţia totală" se întinde de la alianţele militare extrem de instituţionalizate la războiul economic, de la propagandă la o mulţime de organizaţii internaţionale; instalaţii cvasiapocaliptice şi războaie tradiţionale limitate coexistă cu războaie de gherilă revoluţionare. Există o forţă moderatoare care face din acest sistem revoluţionar unul original: posibilitatea unei singure puteri de a provoca pierderi inacceptabile inamicilor săi, oricât de numeroşi ar fi aceştia. Acest lucru face improbabilă revenirea la principiul dezechilibrului în cazul unui nou sistem bipolar, însă el, de asemenea, îi face pe actori să ezite mult mai mult înainte de a recurge la violenţă decât ar permite, altminteri, dinamismul unui sistem revoluţionar – aceasta este originea unei constrângeri nesigure şi extrem de fragile.

Comparativ cu sistemul de dinainte de 1914, sistemul contemporan se caracterizează prin schimbări extraordinare care se desfăşoară în permanenţă şi printr-o mare complexitate[18]. Schimbările şi complexitatea sisitemului au avut un impact enorm asupra dreptului internaţional; ordinea legală europeană din trecut nu poate fi adaptată dimensiunilor noului sistem fără schimbări majore.

Să examinăm mai întâi impactul acestor schimbări. În primul rând, au fost distruse părți uriașe din corpul tradițional al regulilor.

Distincțiile fundamentale care au întemeiat în cadrul ordinii legale restricțiile sistemului de echilibru al puterii și-au pierdut semnificația și justificarea. Practic a dispărut distincția dintre domeniile reglementate de jurisdicția internă și domeniile reglementate de dreptul internațional într-o perioadă în care alegerea regimului determină în mare măsură comportamentul internațional al unui stat. Distincția între statele civilizate și celelalte state este contestată de obiecțiile noilor state față de numeroase reguli tradiționale (de exemplu, în ceea ce privește apele teritoriale sau chiar reprezentarea diplomatică). Distincția între acțiunile private pentru care statul nu este responsabil și acțiunile publice a fost distrusă de intervenția sau subversiunea grupurilor "private" manipulate de guvernele lor și de importanța crescândă a tranzacțiilor între mari companii "private" străine sau internaționale și stat. Distincția între război și pace a fost înlocuită de ceea ce Philip Jessup a numit situații intermediare: o perioadă de opoziții ireconciliabile, ciocniri ideologice *și* teamă de războiul total nu putea să genereze decât războaie fără declarații de război, armistiții fără pace, nonbeligeranță fără război și ajutor pentru insurgenți fără recunoașterea stării de război.

În consecință, numeroase reguli tradiționale au fost distruse prin încălcări masive. Numeroase clauze ale războiului și neutralității nu au putut supraviețui condițiilor tehnologice și politice din secolul al XIX-lea, așa cum nici dreptul nu a reușit să împiedice statele să ajute insurgenții sau grupurile subversive din străinătate. În chip asemănător au dispărut numeroase reguli care guvernau jurisdicția teritorială: astăzi în locul unei distincții destul de clare între un număr de zone separate și definirea precisă a condițiilor în care puterea statului poate fi exercitată în interiorul fiecăreia dintre ele există zone confuze care se suprapun și se multiplică. A crescut dimensiunea zonelor asupra cărora statele revendică drepturi; revendicările ca atare s-au extins constant și, deseori, prin acțiuni unilaterale cuprinzând chiar și mările deschise. Regulile tradiționale ale tratamentului proprietății străine au fost, în general, ignorate. Aceste schimbări au reflectat transformările sistemului internațional: creșterea numărului statelor a făcut ca statele cel mai puțin stabile sau cel mai puțin sigure să pretindă cel mai înalt grad de control asupra unui teritoriu cât mai mare; revoluția tehnologică a provocat o cursă pentru cucerirea spațiului aerian; declinul vechiului consens transnațional a afectat libertatea mărilor; încercări ale statului modern al bunăstării și ale regimurilor totalitare de a acapara resursele peste tot unde este posibil și de a elimina restricțiile acceptate anterior asupra suveranității teritoriale; războiul rece a dus la zborurile avioanelor U-2 și la testările de arme în ocean și a adăugat conotații militare disputei asupra extensiunii apelor teritoriale; revoluția anticolonială a devenit o forță fundamentală în această luptă și în răspândirea exproprierii; conflictul arabo-israelian a avut repercusiuni asupra canalelor maritime și strâmtorilor.

Multe din lacunele corpului de reguli au creat prilejuri pentru haos. Tăcerea dreptului internațional asupra limitelor superioare ale spațiului aerian poate duce la pretenții periculoase și conflictuale. Dreptul internațional are puține lucruri de spus în privința celor mai moderne metode de propagandă, subversiune și intervenție care nu recurg la utilizarea concretă a forței. De asemenea, el nu a prevăzut că privilegiile tradiționale ale jurisdicției interne – precum dreptul de garantare a

naţionalităţii, de reglementare a comportamentului străinilor, de tratare a cetăţenilor aşa cum consideră statul respectiv că este potrivit şi de recunoaştere a noilor state sau guverne – vor fi utilizate ca arme în lupta dintre state. Aici găsim, probabil, cel mai bun exemplu al diferitelor semnificaţii pentru ordinea mondială ale lacunelor din sistemele stabile şi revoluţionare. În secolul al XIX-lea recunoaşterea era considerată un privilegiu politic nu o datorie legală, însă de aici nu urma nici o consecinţă arbitrară, deoarece, în general, se aplicau teste foarte simple: verificarea existenţei statului, a capacităţii de control a guvernului şi a acceptării de către stat a cadrului existent în dreptul internaţional şi în politica internaţională. Întrucât dreptul internaţional era flexibil şi nu conţinea cerinţe în legătură cu regimurile sau cu alianţele, existau puţine probleme. Acest privilegiu a devenit un coşmar astăzi din cauza prăbuşirii vechiului consens asupra legitimităţii internaţionale (criteriile utilizate acum de state pentru recunoaştere nu sunt nimic mai mult decât teste ale conformităţii cu propriul lor concept de legitimitate) şi, de asemenea, din cauza unui aspect nou al legitimităţii: natura regimului sau modul în care el a venit la putere. Acest lucru este la fel de adevărat în cazul conflictului anticolonial ca şi în cazul războiului rece. În concluzie, dreptul internaţional nu are nimic de spus în privinţa majorităţii armelor care au apărut după 1914.

Aplicarea altor reguli tradiţionale a devenit mult mai nesigură pur şi simplu din cauza schimbărilor din sistemul internaţional. Acelea care tratează imunitatea statelor au fost întemeiate într-o perioadă când statul nu îşi angaja "majestatea" în comerţ sau în activităţi industriale; reacţiile curţii la dezvoltarea acestor activităţi au fost contradictorii şi schimbătoare. Validitatea intervenţiilor în viaţa internă a altui stat la cererea guvernului său devine dubioasă când există un conflict intern asupra legitimităţii sau legalităţii acelui guvern. Tratatele reflectă, de asemenea, apariţia forţelor de dezintegrare: creşterea numărului naţiunilor a dus la "individualizarea regulilor" prin intermediul rezervărilor, la utilizarea unor expresii vagi (aşa cum este, să spunem, "legătura genuină" folosită în clauzele recente de la Geneva care tratează steagurile de convenienţă) sau la conflictele între obligaţiile acceptate de o naţiune în acordurile asupra unor probleme similare care, însă, unesc grupuri diferite de state. Ostilitatea internă faţă de amploarea crescândă a tratatelor internaţionale a produs dificultăţi în ratificarea lor şi a dus la acţiuni de genul ofensivei Bricker. Intensitatea conflictelor interstatale a făcut mai frecventă decât oricând recurgerea la argumentul *rebus sic stantibus*.

Astfel, cea mai mare parte din dreptul internaţional actual este depăşită, tocmai deoarece ea reflectă un sistem mort. Însă noul sistem internaţional a avut un al doilea tip de efect asupra dreptului internaţional: unele reguli, despre care astăzi se presupune că sunt valide şi care exprimă încercări de a impune o nouă schemă a ordinii mondiale ce a tras învăţăminte din eşecul final al echilibrului de putere, au un caracter prematur; schema din care ele derivă s-a dovedit inadecvată pentru actuala lume revoluţionară.

Pe de o parte, a existat o încercare de a da dreptului structurii politice o amploare mai mare decât în trecut prin limitarea autorităţii statului în domenii atât de vitale cum sunt reglementarea disputelor politice sau recurgerea la război şi prin subordonarea comportamentului statelor unor reguli administrate de organizaţia internaţională. Succesul acestui efort ar fi presupus o lume stabilă care să nu fie profund divizată de conflicte ideologice, în care ar exista o omogenitate fundamentală

a regimurilor și a credințelor și în care forțele transnaționale ale opiniei publice și ale "parlamentarismului mondial" ar păstra disputele la un nivel inferior rezonabil.

Lacuna fundamentală a acestei formule rezidă în natura ambiguă a organizației internaționale: ea propune o comunitate internațională "ca și cum" care ar lăsa neschimbat caracterul fundamental al sistemului mondial și în care deciziile încă ar fi luate de state. În consecință, reușita sa depinde în întregime de existența unui sistem de unități democratice fundamental satisfăcute, unite printr-un concept comun al legitimității; dacă acest sistem nu există, organizația ca atare nu are capacitatea să realizeze această lume. Dacă această lume în mod necesar fericită nu există la început, ea trebuie să fie înfăptuită de marile puteri – însă lor le lipsește complet această capacitate. Ca rezultat, ordinea mondială a fost prejudiciată de o nouă discrepanță periculoasă – aceea dintre articolele Cartei Națiunilor Unite și practicile pentru reglementarea disputelor (puterea organismelor Națiunilor Unite este limitată la recomandări deseori ineficiente) și interdicția cuprinzătoare a Cartei asupra utilizării forței – care încurajează statele să-și perfecționeze tehnicile de acțiune ofensivă fără a recurge la forță și determină victimele acestor tactici să ignore interdicția[19]. Încercarea de revenire la conceptul "războiului drept" s-a dovedit imposibilă sau absurdă într-o lume a legitimităților în conflict.

Celălalt efort a fost proiectarea directă în sfera internațională a relațiilor legale care există între grupuri sau indivizi într-un stat constituțional. Jurisdicția internațională pentru reglementarea unui număr mare de dispute, protecția internațională a drepturilor omului, întemeierea unui cod penal grație căruia pedepsirea statelor care atâță la război ar fi partea juridică a unei monede a cărei parte filosofică ar fi proscrierea războiului – toate aceste măsuri reflectă o comunitate legală utopică a omenirii. Ele au avut o soartă chiar mai rea decât aceea a comunității politice fictive. Judecata internațională poate fi eficientă numai când relațiile internaționale nu se opun fundamental condițiilor unui stat liberal – când o sferă largă a activităților private nu este controlată de guvern, când obiectivele statului nu sunt atât de incompatibile, încât să elimine un apel comun la judecător. Predominarea dorinței de schimbare a dreptului din cauza unor dezacorduri simple în interpretarea lui și opoziția dintre valorile celor două tabere ideologice majore au dus la un declin al Curții Internaționale și la o revoltă generală împotriva judecății internaționale. Este improbabil ca drepturile omului să primească o protecție internațională adecvată într-o perioadă în care esența suveranității constă în legăturile dintre stat și subiecții săi.

În afară de dialectica vechiului și prematurului, dreptul internațional contemporan a fost caracterizat de un al treilea efect al schimbărilor din sistemul internațional. Există câteva dovezi în sprijinul unei "a treia căi" care nu este nici o revenire la vechiul sistem, nici o realizare a utopiei Wilsoniene, ci elaborarea unor reguli ce corespund puținelor elemente de stabilitate din sistemul prezent. Cu toate că clauzele din Carta Națiunilor Unite sunt folosite de toate statele pentru a-și susține interesele proprii, Națiunile Unite au dezvoltat proceduri și instituții care corespund dorinței generale de evitare a războiului total. Chiar dacă competiția dintre Est și Vest pentru supunerea "Lumii a treia" tinde să devină tot mai intensă, ea rămâne totuși, pe ansamblu, pașnică; în consecință, au apărut un drept internațional și numeroase organisme internaționale care s-au consacrat asistenței tehnice și dezvoltării sociale, ceea ce corespunde intereselor convergente ale celor trei grupuri pentru coordonarea

anumitor măsuri prin procedurile unui "actor universal". Pe ruinele dreptului reciprocității au fost semnate câteva noi convenții pentru delimitare și cooperare care tratează aspectul "umanist" al războiului, problemele platformelor continentale sau exploatarea comună a resurselor marine sau a Antarcticii.

Aceasta nu e mult. Unele din aceste dezvoltări (de exemplu, în privința platformei continentale) reflectă un gen foarte tradițional de acord care nu urmărește reducerea puterii statelor, ci consolidarea ei. Aparatul Națiunilor Unite destinat să împiedice extinderea conflictului este unul improvizat; internaționalizarea contemporană a zonelor de conflict rămâne o practică *ad-hoc,* în ciuda eforturilor de a o transforma într-o regulă generală și interesele reciproce Est-Vest în prevenirea războiului nuclear s-au exprimat mult mai des prin măsuri unilaterale decât prin acorduri ferme. Un număr redus de obstacole au existat numai în aria comună – cercetare științifică, sănătate, comunicații. Cu toate acestea, aceste dezvoltări sunt suficiente pentru a da dreptului internațional contemporan un aspect de Ianus: o față anunță haosul, iar cealaltă promite ordinea[20].

Dreptul contemporan reflectă, de asemenea, eterogenitatea sistemului actual – la drept vorbind a fiecărui element din sistem; de aici provine o contradicție permanentă între această eterogenitate și omogenitatea formală a sistemului legal despre ai cărui membri se presupune că sunt egali.

Dreptul contemporan reflectă eterogenitatea unei structuri în care, cu toate că națiunea-stat este unitatea de bază și, de asemenea, o aspirație comună, există mai mult decât oricând până acum un decalaj important între statele care îndeplinesc criteriile tradiționale ale statalității – o populație, un teritoriu, un guvern – și statele ale căror guverne își caută încă poporul sau operează în cadrul unor granițe artificiale explozive[21].

Dreptul actual reflectă, de asemenea, asimetria dintre regimurile interne: dificultățile cu care se confruntă diversele încercări de sistematizare sau de reglementare a comerțului internațional, a transporturilor interne sau a comercializării materiilor prime, ca și încercările de stabilire a unor standarde comune pentru inspectarea controlului armamentului, au demonstrat cât de mult se deosebesc în probleme economice internaționale atitudinile unui stat al bunăstării și ale unui stat al liberei inițiative și , mai mult chiar, ale unui stat industrializat și ale unui stat subdezvoltat sau cât de radical se deosebesc concepțiile despre secret într-o democrație și într-un stat totalitar.

Dreptul contemporan reflectă, de asemenea, eterogenitatea sistemului în domeniul forțelor transnaționale. Inegalitatea tehnologică a influențat puternic acest domeniu: presiunea pentru reglementarea legală a spațiului a venit mai ales de la statele fără privilegii; opoziția dintre statele care "posedă" arme nucleare și cele care "nu posedă" aceste arme a limitat eficacitatea cooperării internaționale în vederea utilizării pașnice a energiei nucleare. În ceea ce privește asimetria ideologică, antiimperialismul, sprijinit de majoritatea statelor din cadrul Națiunilor Unite, a influențat puternic noile protocoluri ale dreptului războiului care se ocupă de combatanți determinând – în ciuda opoziției mai multor țări occidentale – acordarea statutului de parte combatantă gherilelor de "eliberare națională". De asemenea, chiar dacă dreptul internațional sovietic pare să difere puțin în ceea ce privește *regulile* sale de dreptul occidental, există deosebiri semnificative în interpretarea și în atitudinea generală față de lege, care corespund diferențelor de natură dintre

regimuri[22]; în particular există o deosebire considerabilă între atitudinile față de utilizarea forței în interiorul sferei fiecărei tabere. Eforturile care urmăreau negocierea mai multor acorduri asupra drepturilor omului au demonstrat incompatibilitatea conceptelor rivale ale ordinii mondiale în probleme cruciale.

Dreptul actual reflectă, de asemenea, numeroasele contradicții care există în relațiile dintre unitățile naționale. El este marcat, în primul rând, de o contradicție fundamentală care afectează politica tuturor statelor: între hotărârea de a consolida cât mai mult posibil, prin mijloace proprii, puterea, securitatea, bunăstarea și prestigiul național și dependența de alte state tocmai pentru realizarea acestor scopuri. Dacă examinăm principala sursă a legii – tratatele –, observăm că, concomitent cu slăbiciunile de care suferă aceste acorduri – pe care le-am menționat mai sus –, ele se extind la domenii care, până acum, nu au fost reglementate niciodată de dreptul mondial (muncă, drepturile omului) sau care până acum nu au constituit niciodată subiecte ale dreptului (organizații internaționale). Dacă examinăm funcția militară a statului – statul ca fortăreață –, observăm că fiecare stat încearcă să își asigure securitatea prin extinderea suveranității sale cât mai mult posibil (în special în aer) sau prin dezvoltarea unor sisteme de armament sau a unor armate proprii și, de asemenea, prin participarea la alianțe militare care implică deseori transformarea radicală a suveranității sale tradiționale. Dacă examinăm funcția economică a statelor – statul ca garant al bunăstării –, observăm că fiecare stat încearcă să-și dezvolte propriile resurse și – pe cât posibil – să dobândească resurse suplimentare oriunde este cu putință (de exemplu, sub mare), dar și, de asemenea, că fiecare stat trebuie să se asocieze cu alte state pentru a promova bunăstarea propriilor săi cetățeni sau pentru a primi ajutorul indispensabil.

Dreptul internațional reflectă, în al doilea rând, complexitatea situațiilor legale internaționale în zona controverselor esențiale ale politicii mondiale contemporane. Pe de o parte, unele din clauzele Convențiilor de la Geneva asupra dreptului mărilor, majoritatea practicilor de expropriere și rezoluțiile din cadrul Națiunilor Unite asupra chestiunii autodeterminării reflectă două atitudini față de o problemă politică esențială: normele sistemului din secolul al XIX-lea. Există astfel o coaliție a statelor interesate de răsturnarea lor care se opune statelor occidentale, moștenitoare ale acelui sistem, interesate de menținerea *status-quo*-ului. Pe de altă parte, în privința problemelor războiului rece există straturi de state care aparțin unor vârste politice diferite. Cele două superputeri din vârful ierarhiei se bucură de un grad mare de independență (nu și una față de cealaltă) și de avantaje importante în cadrul alianțelor din care fac parte (baze militare, acorduri privind statutul forțelor militare). După ele există aliați care își dezvoltă propriile lor mijloace de descurajare; ei continuă să depindă de una din cele două superputeri pentru ultima protecție, însă pot negocia dur înainte de a-i recunoaște privilegiile. Găsim apoi alți aliați mai mult sau mai puțin de încredere, mai mult sau mai puțin de calitate (în funcție de tabăra ideologică de care aparțin): aici își au originea izbucnirile de neutralitate și teama de război. În al patrulea și ultimul rând, găsim statele care nu s-au alăturat nici unei tabere militare și trăiesc într-un gen de lume fictivă a suveranității teritoriale din secolul al XIX-lea.

În cele din urmă, dreptul reflectă coexistența bizară a relațiilor internaționale revoluționare și a elementelor de stabilitate introduse de "dependența reciprocă" a echilibrului terorii, exact ca în perioada în care rolul instituției armate în luarea deciziilor naționale devenise mai mare decât oricând și armele începuseră să trăiască

o viaţă proprie aproape separată de evenimentele din universul politic.

Reacţiile teoreticienilor la aceste dezvoltări reflectă atât eterogenitatea ordinii legale internaţionale, cât şi impactul schimbărilor din sistemul internaţional asupra acestei ordini. Pe de o parte, există puţine lucruri în comun între teoriile totalitare ale dreptului şi teoriile netotalitare: avem aici atât conflict, cât şi asimetrie. Primele sunt analize neştiinţifice ale sistemului internaţional întreprinse din punctul de vedere al unei ordini mondiale dorite: ele sunt instrumente în serviciul strategiei de stat. Ele nu sunt analize normative ale ordinii ideale şi ale discrepanţei dintre actual şi ideal: ele sunt ştiinţe strategice care demonstrează în ce mod realul ar trebui utilizat sau abuzat pentru atingerea idealului determinat de doctrina oficială. Pe de altă parte, în cadrul teoriilor netotalitare schimbările din sistemul internaţional au distrus *apropierea* fragilă care a unit odată principalele tendinţe. Ambele extreme din secolul al XIX-lea au dispărut. Credinţa într-o dialectică cu un sfârşit fericit a unităţilor antagoniste şi într-o viziune a lumii care se îndreaptă inevitabil către lege, ordine şi armonie, a devenit imposibilă. Chiar şi grupul moderat – pozitivismul – a suferit enorm în urma efectelor pe care voinţa liberă a statelor le-a avut asupra ordinii mondiale. Au dispărut credinţa comună în evitarea haosului sau acordul asupra indispensabilităţii statului ca bază a sistemului internaţional: astăzi teoriile se orânduiesc de la cele care menţin totuşi această pretenţie la cele care susţin pledoarii îngrijorate în favoarea guvernului mondial. A dispărut, de asemenea, acordul asupra deosebirilor dintre dreptul internaţional şi cel intern: unii încă mai accentuează aceste diferenţe, iar alţii oferă demonstraţii subtile, chiar dacă neconvingătoare ale asemănărilor.

Caracteristic pentru sistemele revoluţionare este nu numai faptul că doctrinele se înmulţesc, ci şi că deseori aceste sisteme pozează drept ceea ce nu sunt. Astfel, astăzi "negatorii" sau cinicii fie sunt trişti (mai degrabă decât răutăcioşi), fie, altminteri, sunt deghizaţi în teoreticieni "orientaţi politic" care dizolvă regulile şi principiile într-un labirint de procese, mesaje şi alternative. Utopiştii de azi fie sunt adepţi hotărâţi ai guvernului mondial, susţinători deschişi ai reînvierii dreptului natural, adepţi ai dreptului natural cu o deghizare pseudosociologică, fie "teoreticieni puri ai dreptului" care deduc ordinea normativă din haosul empiric prin ceea ce eu aş numi partenogeneza dreptului. La mijloc se află, persistenţi dar îngrijoraţi, pozitiviştii şi sociologii dreptului care par mult mai pricepuţi în examinarea slăbiciunilor dreptului decât în găsirea formulelor de deghizare, aşa cum obişnuia să facă pozitivismul, şi mult mai pricepuţi în susţinerea ideii că este absurd să separi ordinea legală de rădăcinile ei politice în loc să încerci să acoperi distanţa dintre aspiraţia către ordine şi practicarea haosului.

III

Fundamentul obligaţiei este acelaşi în toate ordinile legale: o conştientizare printre subiecţi a faptului că această ordine este necesară pentru atingerea unui scop comun. Dreptul nu se obţine prin deducţie dintr-o lege naturală preexistentă sau dintr-un drept obiectiv *à la* Duguit; el este creat cu un anumit scop. Astfel, în ciuda teoriei lui Kelsen, scopul şi ordinea legală nu pot fi separate. Soliditatea sau autoritatea unei ordini legale depinde de natura şi substanţa scopului comun – care, în esenţă,

depind de grup: dacă grupul dovedește un grad înalt de comuniune a scopului și este organizat de o putere centrală, forța de coeziune a ordinii legale va fi, inevitabil, mare.

Conștiința slabă a unui scop comun între unități multiple care nu permit nici unei puteri centrale să-și impună propria viziune sau să o promoveze pe a lor slăbește în permanență forța de coeziune a dreptului internațional în comparație cu dreptul intern. Însă există variații ale gradului în care un astfel de scop comun există în politica internațională și, în consecință, ale forței de coeziune a dreptului internațional. Există variații de *nivel*: așa cum am văzut, în perioadele stabile există trei grupuri suprapuse care au scopuri comune diferite și, în consecință, dreptul internațional are o forță variabilă. Dreptul comunității este cel mai puternic, deoarece se bazează pe un scop pozitiv comun. Dreptul reciprocității este mai relativ puternic, fiindcă el este dreptul unui parteneriat limitat ai cărui membri au ca scop comun un set de interese reciproce. Dreptul structurii politice este cel mai slab, deoarece el este dreptul unei colecții de unități angajate într-o luptă al cărei scop comun este limitat la o sferă de dimensiuni reduse – regulile jocului – și subordonat fluctuațiilor echilibrului de putere.

În al doilea rând, există variații de *timp* : el nu este același în sistemele stabile și în cele revoluționare. Ordinea legală din secolul al XIX-lea era modestă din cauza moderației în amploarea și mijloacele relațiilor internaționale și deoarece libertatea națională de acțiune era diminuată mai degrabă de echilibrul puterii decât de drept și era eficientă, deoarece ea era capabilă să servească ca o restricție asupra statelor și, de asemenea, să le consolideze independența în cadrul acestor limite. Teoriile legale reflectau atât această modestie, cât și eficiență. Dimpotrivă, dreptul contemporan trebuie să servească un sistem în care extinderea relațiilor internaționale pare să ceară o gamă mult mai mare de scopuri comune, dar în care eterogenitatea a redus drastic această gamă. În consecință, există o separare între dificultățile practicii și delirul teoriei; practicile dreptului internațional sunt atât extrem de ambițioase, cât și relativ extrem de ineficiente. Creșterea anvergurii domeniului reglementat de drept demonstrează ambiție, însă, în probleme vitale, "societatea" este limitată la un număr mic de interese identice sau convergente care sunt uneori prea înguste sau prea șubrede pentru a oferi un fundament solid pentru dezvoltarea oricărui drept. Astăzi nu există o conștiință sau o reprezentare suficient de clară a ordinii legale comune a umanității[23].

În sfârșit, există variații de *spațiu*. Dată fiind gama redusă a scopurilor comune și absența puterii centrale globale, au apărut solidarități, instituții și ordini legale regionale. Ele se deosebesc în ceea ce privește fundamentele lor politice: blocul sovietic rămâne un sistem "roman" în care scopurile comune sunt impuse, în mare măsură, de puterea centrală; "comunitatea" Atlantică este, într-adevăr, un parteneriat modern limitat în cadrul căruia acordul asupra scopurilor este departe de a fi total, iar cooperarea este departe de a fi necondiționată. Comunitatea Europeană încearcă să depășească cooperarea interstatală și să construiască o comunitate transnațională. Ele se deosebesc, de asemenea, în ceea ce privește gradul de instituționalizare și domeniul pe care îl acoperă. Forța de coeziune a dreptului depinde de toți acești factori.

O altă problemă care trebuie tratată în lumina teoriei raporturilor dintre sistemele

internaționale și dreptul internațional este problema suveranității[24].

Să începem cu definiția clasică dată de Tribunalul Internațional în cazul Wimbledon. Se poate vorbi de suveranitatea unui stat atunci când el "nu se supune unui alt stat și are puteri depline și exclusive în cadrul zonei aflate sub jurisdicția sa fără a prejudicia limitele fixate de legile aplicabile"[25]. Astfel, suveranitatea este situația unui stat care nu are un superior politic, dar care se supune, totuși, dreptului internațional. Mai întâi exercitarea suveranității sale – de exemplu semnarea acordurilor care pot restrânge libertatea sa legală de acțiune – nu epuizează și, la drept vorbind, este o demonstrație a suveranității sale. În al doilea rând, raporturile între suveranitate și dreptul internațional sunt caracterizate de principiul jurisdicției interne: problemele care nu sunt reglementate de suveranitate intră în atribuțiile dreptului internațional. În al treilea rând, relațiile dintre state sunt caracterizate de principiul egalității (indiferent de mărimea lor, toate statele sunt în aceeași situație: singurul lor superior este dreptul internațional), de datoria nonintervenției și de dreptul la autoconservare.

Problema acestui set de definiții este caracterul iluzoriu al preciziei lor. Dacă examinăm relațiile dintre state, observăm o gamă uriașă de situații – de la miticul stat izolat care își exercită toate privilegiile suveranității fără nici o altă limită în afară de aceea a dreptului internațional general până la statul care este membru al unei federații. În realitate există o ierarhie a statusului legal determinată conform gradului de suveranitate a cărui exercitare a fost repartizată sau restrânsă în favoarea altor state sau a unor agenții internaționale. Natura și întinderea acestei ierarhii variază în funcție de fiecare sistem internațional. Suveranitatea, mai degrabă decât un rezervor plin sau gol, este un lanț divizibil de puteri din care unele pot fi păstrate, iar altele limitate sau abandonate. Punctul despre care se poate presupune că marchează sfârșitul suveranității este o problemă de definiție. Fiind dată o astfel de ierarhie a situațiilor, egalitatea statelor este mitică.

Dacă examinăm apoi relațiile dintre state și dreptul internațional, descoperim că definițiile sunt iluzorii, deoarece termenul "drept internațional" este confuz: "limitele" sau "restricțiile" pe care el le impune sunt ambigue și schimbătoare – ambigue din cauza condițiilor de elaborare și aplicare ale dreptului internațional, care sunt produse de state, schimbătoare, deoarece normele dreptului internațional variază de la sistem la sistem[26].

Astfel, substanța concretă a suveranității depinde de sistemul internațional și, în cadrul fiecărui sistem, de poziția statului pe scara pe care am menționat-o. Într-un sistem stabil, precum acela din secolul al XIX-lea, suveranitatea este un lanț foarte clar de puteri precis definite: lumea apare ca o suprapunere a unor unități bine definite cu drepturi delimitate cu grijă, care permit puține excepții față de principiul jurisdicției teritoriale și între care există puține legături instituționale; cooperarea este organizată de diplomație și de piață; limitele suveranității sunt fixate de dreptul internațional (cutume și tratate generale). Pe de altă parte, în sistemul revoluționar de astăzi suveranitatea este infinit mai complexă. Diversitatea statusului legal este mare datorită paternurilor multiple de cooperare militară, economică și politică care introduc în sistem diverse forme de inegalitate – de aici provine predominarea tratatelor asupra cutumelor și prevalența unor tratate mai puțin decât universale. În al doilea rând, din cauza intensității, suma puterilor din care este compusă suveranitatea și limitările impuse de drept sunt într-un flux constant și în continuă

creștere din cauza intensității relațiilor internaționale. (Același paradox a caracterizat sistemul revoluționar de la începutul secolului al XVII-lea.) Astfel, marginile suveranității au devenit neclare. Cu toate că unitatea legală fundamentală rămâne statul, puterile de decizie la nivel mondial sunt foarte dispersate între state, blocuri și organizații internaționale, încă concentrate între centrele industriale majore sau (în probleme de viață și de moarte pentru planetă) între puteri nucleare[27].

După revenirea la normal un nou sistem stabil va fi, probabil, unul în care multe din puterile statului vor fi redistribuite în permanență între actorii regionali și globali. În ciuda aspirației generale (în special printre statele noi) de revenire la o lume a statelor suverane neintervenționiste, substanța tradițională a suveranității este cu greu compatibilă cu condițiile politice și tehnologice din lumea contemporană. Cu toate acestea suntem obligați să rămânem încă mult timp în sistemul actual; un declin al blocurilor militare în era rachetelor nu ar face competiția dintre Est și Vest cu nimic mai puțin înverșunată; apariția unor state noi nu va reduce, câtuși de puțin, pericolul resentimentului lor față de foștii stăpâni, al pretențiilor lor față de statele bogate și al propriilor lor incertitudini politice; răspândirea puterii nucleare nu va face sistemul internațional cu nimic mai puțin exploziv. Nu ne aflăm în pragul unui sistem stabil, ci în mijlocul unei succesiuni de sisteme revoluționare, iar soliditatea dreptului internațional va continua să rămână îndoielnică.

Addenda

Douăzeci de ani după ce am scris acest eseu am descoperit că, în discutarea dreptului internațional în sistemul internațional de după 1945, cu toate că am recunoscut "aspectul de Ianus" al dreptului, nu am analizat suficient "chipul care promite ordinea".

Ultimul aspect nu a rezultat doar din prudența nucleară, așa cum s-a indicat mai sus – imperativul supraviețuirii –, ci și, de asemenea, din interdependența economică – imperativul bunăstării. Primul aspect a făcut posibil, pe lângă acordurile legale deja menționate, ceea ce s-ar putea numi un drept minimal al structurii politice: numeroasele acorduri pentru controlul armamentelor semnate de superputeri, tratatul de neproliferare din 1968 și acordurile de la Helsinki din 1975. Interdependența economică a dus la numeroase dezvoltări ale dreptului cooperării, în special în domenii cum sunt comerțul mondial și asistența regională pentru țările în curs de dezvoltare (de exemplu acordurile Lomé). Aici reciprocitatea a depășit uneori ceea ce Robert Keohane numește "reciprocitate strategică" (schimburi de articole cu valoare echivalentă); ea a devenit ceea ce el numește "reciprocitate difuză", bazată pe normele obligațiilor și protejate de regimurile internaționale[28].

Granițele care separă cele trei tipuri de drept distinse în capitolul 7 au devenit neclare. Prudența nucleară a estompat distincția dintre structura politică și clauzele care definesc drepturile și datoriile statelor în ceea ce privește armamentul (interzicerea testelor nucleare, zone denuclearizate). Interdependența economică a făcut ca dreptul cooperării care reglementează interesele comune ale statelor să fie deseori la fel de vital pentru ele ca și dreptul structurii politice. Rolul jucat în afacerile economice mondiale atât de grupurile transnaționale (incluzând alianțele dintre fragmente de birocrații naționale), cât și de organizațiile regionale sau

internaționale, pe lângă state, a contribuit la estomparea distincției dintre dreptul reciprocității și dreptul comunității – o distincție slăbită deja de fenomenul reciprocității difuze care rezultă dintr-o definiție mai puțin conflictuală sau mai puțin egoistă a interesului de stat.

Desigur, acest proces nu este nici ireversibil (mărturie stă ceea ce s-a întâmplat cu regimul monetar Bretton Woods sau ceea ce se poate întâmpla tratatului ABM din 1972 și demilitarizării spațiului aerian) și nici irezistibil (așa cum a fost demonstrat de eșecul încercării îndelungate de obținere a unui acord la scară mondială asupra dreptului mărilor). Totuși, sistemul de după război, contrar afirmației făcute în ultima propoziție a capitolului, este atât revoluționar, cât *și* stabil. Este adevărat că acest sistem este destul de revoluționar pentru a-și asigura, pentru a spune așa, stabilitatea pe căi mai puțin solemne decât dreptul internațional care creează drepturi și datorii și, prin aceasta, așa cum am scris în alt eseu, el "este o formă de politică care transformă mizele și deseori 'escaladează' intensitatea confruntărilor politice"[29]. Acesta este motivul pentru care statele au preferat fie restricții informale (care sunt mult mai ușor de evitat sau de revocat), fie restricții procedurale (cele instituite de regimurile internaționale) – adică structuri de cooperare în cadrul cărora acordurile pot fi încheiate și anulate prin intermediul proceselor politice obișnuite.

Note

1. Aceste caracterizări sunt extrase din Julius Stone, "Problems Confronting Sociological Enquiries Concerning International Law", *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International,* 89 (1956), I, și Hans J. Morgenthau, *Dilemmas of Politics* (Chicago, 1958), respectiv cap. 11. Singurele lucrări complementare care încearcă să întemeieze o sociologie politică a dreptului internațional sunt Charles de Visscher, *Theory and Reality in Public International Law,* trad. de Percy E. Corbett (Princeton, N.J., 1957); Percy E. Corbett, *Law in Diplomacy* (Princeton, N.J., 1959); B. Landheer, "Contemporary Sociological Theories and International Law", *Recueil des Cours...,* 91 (1957), I; și, într-o oarecare măsură, John Herz, *International Politics in the Atomic Age* (New York, 1959), și Morton A. Kaplan și Nicholas Katzenbach, "The Patterns of International Politics and of International Law", *American Political Science Review,* LIII (septembrie, 1959), 693–712 – ultimele două analize fiind preocupate mai mult de politică decât de drept. Vezi, de asemenea, Hoffmann, "Quelques aspects du rôle du Droit International dans la politique étrangere des Etats", în Association Française de Science Politique, *La Politique étrangere et ses fondements* (Paris, 1954), p. 239–77.

2. *Legal Controls of International Conflict* (New York, 1954), p.1.

3. "Evidence and Inference in History", *Daedalus,* 87 (toamna, 1958), 11–39.

4. *International politics in the Atomic Age* (New York, 1959).

5. În aceste definiții nu este inclus numărul conflictelor violente. O perioadă stabilă poate fi marcată de războaie frecvente atât timp, cât obiectivele și metodele lor rămân limitate. O perioadă revoluționară nu este marcată în mod necesar de un război general total dacă tehnologia conflictului generează un interes reciproc pentru evitarea distrugerii totale pe care ar produce-o un astfel de război. Însă atât timp cât această restricție nu readuce moderația în scopurile și mijloacele altor conflicte decât războiul general, sistemul rămâne în mare măsură revoluționar, cu toate că el dispune de un element de stabilitate – un element fragil date fiind toate celelalte

circumstanțe.

6. Pe lângă distincția fundamentală între sisteme stabile și sisteme revoluționare, trebuie să distingem între diversele sisteme stabile și diversele sisteme revoluționare. Aici criteriul nostru ar trebui să fie, pe lângă structura fundamentală a lumii și starea tehnologiei conflictului: în cazul sistemelor stabile, tipul de mijloace utilizate de actori în competiția și cooperarea lor (vezi mai jos Partea a doua pentru distincția între sistemul stabil care a precedat Revoluția franceză și sistemul stabil care a apărut după Congresul de la Viena; ambele erau sisteme ale "echilibrului de putere", însă ultimul era mult mai instituționalizat decât primul); în cazul sistemelor revoluționare, tipul *obiectivelor* pe care le urmărește conflictul (credința religioasă, forma de guvernământ).

7. Panayis Papaligouras, *Théorie de la société internationale* (Geneva, 1941).

8. Ele nu distrug prin ele însele sistemul de echilibrare, însă fac functionarea sa mult mai incertă și măresc probabilitatea războaielor " în – sistem" care, la rândul lor, pot distruge sistemul dacă au dispărut, de asemenea, alte condiții esențiale pentru un echilibru ideal sau dacă logica războiului distruge limitările anterioare impuse instrumentelor de conflict.

9. Vezi Corbett, *op. cit.*, în special cap. 1–3.

10. Vezi Georg Schwarzenberger, *Power Politics* (New York, 1951), cap. 13 și Morgenthau, *op. cit.*, p. 228–29.

11. Cercetătorii pot riposta evidențiind că există încă importante interese reciproce și că statele au puțin de câștigat din transformarea zonei de predictibilitate într-un câmp de bătălie. Însă ceea ce pare irațional pentru cercetători din punctul de vedere al societății internaționale pare rațional pentru politician din punctul de vedere al propriilor sale calcule naționale, dată fiind logica specifică a unor astfel de calcule în situații de competiție crâncenă. S-ar putea ca adversarii să nu perceapă un interes comun " obiectiv" și, chiar dacă l-ar percepe, ar rămâne un abis între această percepere și un acord legal formal care încă ar puteasă îl sancționeze. Asupra acestor aspecte vezi Kenneth Waltz, *Man, the State, and War*, pp. 192 ff.

12. Vezi prima ediție din cartea sa *International Law: A Treatise*, vol. I (London, 1905 și 1912).

13. Vezi Kaplan și Katzenbach, *op. cit.*

14. Pentru o analiză mult mai detaliată vezi Hoffmann, *Organizations internationales et pouvoirs politiques des Etats* (Paris, 1954), Partea 1.

15. În 1871 Rusia a denunțat clauzele asupra Mării Negre ale Tratatului de la Paris, în 1908 Austria a anexat Bosnia-Herțegovina.

16. Vezi Walter Schiffer, *The Legal Community of Mankind* (New York, 1954).

17. Multe din dificultățile întâmpinate de operațiunea Națiunilor Unite în Congo au fost produse de încercarea de a distinge între aspectele interne și cele internaționale ale crizei – un exercițiu în ficțiune.

18. Noi vorbim de un "sistem bipolar destins" în care "actorii blocuri" tind să devină mai importanți decât actorii unități, însă, în același timp, rata ieșirii din uz a strategiilor și răspândirea puterii nucleare contestă această viziune. Invers, ne referim la fragmentarea vechii frontiere în numeroase noi suveranități, însă, în același timp, necesitățile luptei împotriva colonialismului și pentru dezvoltare ar putea duce la apariția treptată a "actorilor blocuri" acolo. Noi analizăm era atomică,

însă, aşa cum observă Herz, multe relaţii interstatale se află încă într-o fază preatomică. În prezent există atât un sistem revoluţionar, cât şi un acord tacit asupra unei reguli a jocului – evitarea războiului total.

19. Vezi, de exemplu argumentele lui D. W. Bowett, *Self-defence in International Law* (New York, 1958), pp. 145 ff. şi Julius Stone, *Aggression and World Order* (Berkeley, Calif., 1958), cap. 5. *Contra*, Joseph Kunz, "Sanctions in International Law", *American Journal of International Law,* LIV (aprilie, 1960), 324–47.

20. În chip asemanător, în cursul perioadei Războiului de Treizeci de Ani, dezvoltările legale au fost ambigue, deoarece războiul a distrus unitatea anterioară caracteristică pentru Civitas Christiana şi autoritatea seculară a Bisericii, dar, în acelaşi timp, a produs statul teritorial modern printr-o succesiune de războaie.

21. Vezi Rupert Emerson, *From Empire to Nation (*Cambridge, Mass., 1960), cap. 6.

22. Pentru o analiză recentă a acestor aspecte vezi *Proceedings of the American Society of International law,* 1959, pp. 21–45.

23. Politicienii au imagini reciproc exclusive despre ordinea mondială, în care cea mai înaltă putere rămâne statul; cetăţenii individuali nu au nici o posibilitate de a distruge monopolul politicienilor: eforturile cetăţenilor de a promova scopurile lor transnaţionale comune prin intermediul dreptului au reuşit rareori să depăşească graniţele statului, care continuă să îndeplinească majoritatea nevoilor lor şi este văzut în continuare ca cea mai bună protecţie împotriva furtunilor din exterior. La drept vorbind, dezvoltarea dreptului contemporan s-a produs, în special, în acele arii în care indivizii ridicau pretenţii pe care statul nu le-ar fi putut satisface singur: de aici a apărut dreptul funcţiilor internaţionale şi a integrării economice, a cărui forţă de coeziune pare destul de puternică.

24. Pentru o analiză pătrunzătoare, vezi W. J. Rees, " The Theory of Sovereignty Restated", în Peter Laslett, editor, *Philosophy,Politics and Society* (New York, 1956).

25. Curtea Internaţională Permanentă de Justiţie, Series A, No. 1 (1923).

26. Cea mai bună combinaţie de ambiguitate şi schimbare este oferită de conceptul de jurisdicţie internă. Pe de o parte, aria reglementată de dreptul internaţional s-a extins drastic; pe de altă parte, această "legalizare crescândă a relaţiilor interstatale ar putea deveni o restricţie efectivă numai dacă în acest domeniu ar exista instituţii capabile să împiedice statele să extindă scuza jurisdicţiei interne la probleme unde ea nu se aplică – şi să le respingă pledoaria chiar şi atunci când ea este justificată. Constatăm, dimpotrivă, că statele invocă cu succes acest argument chiar şi în arii reglementate în mod clar de lege (cf. disputei Interhandel) şi refuză să îl asculte întotdeauna când o problemă este un obiect al preocupării internaţionale, în ciuda faptului că ea nu poate fi reglementată de lege (cf. atitudinii Adunării Generale a Naţiunilor Unite).

27. Asupra impactului unei astfel de concentrări vezi François Perroux, *La coexistence pacifique* (3 volume; Paris, 1958).

28. Keohane, "Reciprocity in International Relations", comunicare nepublicată, 1984.

29. Hoffmann, *The State of War*, cap. 5, p.132.

8

Problema intervenției

Probabil că o prezentare generală a subiectului intervenției va conține puține lucruri originale și va fi alcătuită numai dintr-o serie nesfârșită de clasificări. Explicația acestei situații este foarte simplă. Practic, subiectul este identic cu cel al politicii internaționale în general, de-a lungul întregii sale istorii. Acest lucru îl face, bineînțeles, atât important, cât și foarte actual. Dacă examinăm evenimentele dintre 1981 și 1983, poate că nu vom descoperi o reînviere a intervenționismului militar american (nici administrația americană și nici poporul american nu sunt pregătiți pentru noi Vietnamuri, iar între retorica administrație și realitate trebuie făcută o distincție), însă unele noi acțiuni militare americane în Salvador împreună cu amenințările la adresa Nicaraguei și debarcarea în Grenada; sprijinul Cubei pentru mișcările de rezistență din El Salvador și Guatemala;permanentele operații militare și dificultăți ale Uniunii Sovietice în Afganistan; o lovitură militară în Polonia în care era implicată în mod clar Uniunea Sovietică (impunerea legii marțiale a urmat unei serii întregi de amenințări sovietice de-a lungul mai multor luni); activitățile militare franceze în Ciad și cele libiene în Ciad și Sudan; o competiție permanentă pe câmpul de luptă și în cadrul Națiunilor Unite asupra componenței guvernului legitim din Cambodgia; o încercare a administrației de a revoca amendamentul Clark care interzicea intervenția americană în războiul civil din Angola; negocieri permanente ale grupului celor cinci asupra viitorului Namibiei; o invazie israeliană în Liban urmărind schimbarea structurii politice și echilibrul militar din zonă. Toate aceste evenimente se înscriu clar la capitolul intervenție: ele au loc pe toate continentele implicând toate tipurile de acțiuni și toate tipurile de actori.

Voi începe cu o discuție a intervenției ca set de factori pentru a prezenta astfel un tablou general al intervenției în relațiile internaționale. Apoi o voi aborda ca pe o controversă și ca pe o problemă care trebuie rezolvată, înainte de a ajunge la concluzia evidentă că ea este insolubilă.

Intervenția ca set de fapte

În ciuda faptului că nimic nu poate fi mai static sau mai puțin recunoscător, vom începe cu o definiție. Când se vorbește despre concepte cum sunt: agresiunea, imperialismul sau intervenția este,totuși, necesară o definiție. Trebuie să distingem intervenția de alte forme ale politicii internaționale. Desigur, în sensul cel mai larg, toate acțiunile unui stat constituie intervenții. Bombardarea reactorului nuclear de lângă Bagdad de către Israel în 1981 a fost, evident, o formă mai degrabă brutală de intervenție. În India, ale cărei percepții despre lumea din afară o reduc uneori pe aceasta aproape la o singură țară, Pakistan, o recentă decizie americană de a vinde avioane F-16 Pakistanului, este văzută ca o intervenție în afacerile interne ale Indiei la fel cum în Algeria decizia americanilor de a vinde arme Marocului este văzută ca o intervenție în afacerile nord africane. Numeroși americani au considerat că comunicatul franco-mexican din 1981 asupra El Salvadorului a constituit o intervenție;

fără îndoială, ei cred că decizia franceză de a vinde arme Nicaraguei a fost o intervenţie şi dacă ascultăm radio Moscova, care se luptă pentru dominaţie pe unde scurte cu BBC World Service, putem auzi zilnic că puterile NATO intervin flagrant în afacerile interne ale Poloniei şi blochează procesul său de reînnoire. Astfel, este evident că aproape orice poate constitui o intervenţie;de fapt,chiar şi nonacţiunile pot constitui o intervenţie: reamintiţi-vă de efectele nonintervenţiei Marii Britanii şi Franţei în războiul civil din Spania. Talleyrand a fost cel care a spus că intervenţia şi nonintervenţia sunt acelaşi lucru. Decizia Germaniei occidentale de a nu aplica sancţiuni Uniunii Sovietice din cauza acţiunilor sale din Polonia poate constitui, într-un sens, o intervenţie de partea generalului Jaruzelski, dacă nu chiar a lui Brejnev şi dacă vom vorbi cu palestinienii, vom auzi că indiferenţa Americii faţă de tratativele pentru autonomie şi faţă de procesul de la Camp David şi absenţa protestului Americii faţă de folosirea armelor fabricate în America în invazia Libanului de către Israel, echivalează cu o intervenţie de partea Israelului.

Totuşi, din motive de claritate, trebuie găsite căi pentru delimitarea subiectului. Bibliografia ne oferă trei căi de a face acest lucru. Una este referinţa la tipul activităţii implicate: o definiţie clasică a lui Oppenheim restrânge intervenţiile la acele acte care constituie "interferenţă dictatorială". Eu prefer să nu definesc intervenţia prin referire la tipul de activitate. A spune că numai actele de interferenţă dictatorială constituie intervenţii, restrânge subiectul prea mult. În ultimă instanţă, scopul intervenţiei este identic cu cel al tuturor celorlalte forme de politică externe; el urmăreşte să te facă să faci ceea ce vreau eu să faci, fie că vrei sau nu. Însă modul în care eu încerc să realizez acest lucru poate lua o varietate enormă de forme. Unele sunt intervenţii coercitive explicite, prin utilizarea forţei sau prin ameninţarea cu forţa – de la trimiterea unei armate în ţara ta, dacă nu te comporţi aşa cum trebuie, până la dezlănţuirea teroriştilor, aşa cum face preşedintele Qaddafi prin intermediul echipelor morţii. Un alt gen de intervenţie coercitivă explicită ia forma coerciţiei economice – sancţiuni comerciale şi de credit, boicoturi şi embargouri. Coerciţia explicită poate fi realizată, de asemenea, prin subsidii şi ajutor acordat grupurilor revoluţionare sau adversare unui regim pe care un stat îl vrea răsturnat. Voi numi celelalte tipuri de intervenţie implicit coercitive. Acestea nu constituie interferenţe dictatoriale evidente. Şi totuşi ele sunt intervenţii care urmăresc să te determine să faci un lucru pe care altfel nu ai dori să-l faci. Una din formele acestui tip de intervenţie – una foarte veche în politica internaţională – este mituirea, care ia forma recompenselor pentru prieteni; ea îi încurajează să facă lucruri de care ei se tem, dar pentru care ei pot fi apoi recompensaţi. O formă modernă a mituirii este ajutorul oferit guvernelor şubrede destinat să le facă atât mai puţin instabile, cât şi mult mai favorabile unei tabere. Dacă un stat este foarte bogat, el poate recurge la mituire pe scară largă; Statele Unite au practicat acest lucru uneori cu virtuozitate, uneori cu rezultate amestecate (mă gândesc la sprijinul american pentru şahul Iranului şi la politica americană actuală în Pakistan). Uniunea Sovietică şi Cuba au încercat, de asemenea, să sprijine guvernele şubrede din Angola şi din Etiopia, astfel încât ele să facă ceea ce li se cere. În prelungitul război civil libanez, sprijinul Israelului pentru ultimul maior Haddad în Libanul de Sud a fost un mod de exercitare a influenţei. O altă formă de intervenţie care este implicit coercitivă, însă nu este în mod evident dictatorială, este, pentru a spune aşa, bombardamentul propagandei. Această diversitate uimitoare de tehnici explică, în opinia mea, imposibilitatea

delimitării intervenției prin referință la tipul activității; alegerea ultimului depinde de obiective specifice, de circumstanțe, de resursele statului care intervine și de tipurile instrumentelor politice care se află la dispoziția sa.

Un al doilea mijloc de delimitare este referința la tipul actorului. Cuvântul a fost utilizat atât de liber, încât uneori se vorbește de intervenția unor grupuri private. Eu prefer să mă limitez în analizarea sa la acțiunile statelor, ale grupurilor care luptă pentru statalitate și ale colecțiilor de state, așa cum sunt organizațiile internaționale. Cu alte cuvinte, eu includ ca exemple de intervenție activitățile unor organizații private cum sunt, de exemplu, corporațiile multinaționale, numai dacă ele sunt susținute de un stat sau dacă acționează în numele unui stat (întâmplător, corporațiile multinaționale nu sunt singurii actori de acest fel; a existat o perioadă la începutul războiului când sindicatele americane au exercitat o influență considerabilă în diverse alte părți ale lumii, de exemplu în Europa Occidentală și în Africa, prin fondarea unor sindicate frățești; acest lucru nu era cu totul independent de strategiile guvernului Statelor Unite).

Cea mai importantă delimitare este a treia: prin tipul țintei. Aici, eu propun să restrângem conceptul de intervenție la *acțiuni care nu încearcă să influențeze activitățile externe ale unui stat*. Cu alte cuvinte, nu voi considera ca intervenție, pentru scopurile prezente, acțiuni cum sunt cvasianexarea înălțimilor Golan de către Israel sau, pentru a lua un exemplu foarte diferit, declarația Germaniei de război submarin nelimitat din timpul primului război mondial. Cu alte cuvinte, nu voi analiza intervenția ca pe o acțiune sau ca pe o serie de acțiuni care au ca obiect relațiile externe sau comportamentul extern al unui stat. Eu o restrâng la acțiuni care urmăresc să influențeze afacerile interne ale unui stat fie deoarece statul însuși este ținta încercărilor de control din afară (aceasta se întâmplă mai ales când natura autorității din statul respectiv este pusă la îndoială, când nu este clar cine trebuie să fie sau cine este autoritatea legitimă în războaiele civile, de exemplu), fie deoarece se consideră că o încercare de influențare a afacerilor interne este cea mai bună cale pentru influențarea comportamentului extern al unui stat (dacă dorim ca un actor să se comporte într-un anumit fel pe scena mondială, există o metodă mai bună în afară de aceea de a avea grijă ca el să aibă tipul "drept" de guvern?).

Chiar și dacă restrângem subiectul la acțiuni care urmăresc să influențeze afacerile interne ale altor state, constatăm totuși că el este omniprezent. Se impune, astfel, să introducem în discuția noastră unele considerații mult mai dinamice.

În afacerile internaționale există câteva contradictii fundamentale care stau la baza întregului domeniu al intervenției. Cea mai radicală poate fi descrisă după cum urmează: societatea internațională a fost fondată în urmă cu mai multe secole pe principiul suveranității; cu alte cuvinte se presupune că statul este stăpânul a tot ceea ce se petrece pe teritoriul său, iar relațiile internaționale sunt relații între state suverane, fiecare având anumite drepturi și obligații derivate tocmai din realitatea statalității. Dacă acceptăm principiul suveranității ca piatră unghiulară a societății internaționale, aceasta însemnă că (lucru recunoscut de juriștii internaționali începând chiar din perioada lui Wolff și Vattel în secolul al XVIII-lea) intervenția definită ca un act care urmărește să influențeze afacerile interne ale unui stat este, evident, nelegitimă. Pe de altă parte, principiul suveranității are ca rezultat, de asemenea, regula autoajutorului, apărând astfel o contradicție intrinsecă între ilegitimitatea intervenției și legitimitatea autoajutorului.De fapt, în afacerile internaționale alegerea

nu a fost niciodată între intervenţie şi respectarea principiului sacru al nonintervenţiei. Alegerea a fost întotdeauna între intervenţia individuală şi intervenţia colectivă sau, altminteri, între întemeierea condiţiilor în care intervenţia devine mai puţin probabilă şi viaţa în condiţiile în care intervenţia este mult mai probabilă. Cu alte cuvinte, variabila cheie este natura sistemului internaţional. Această primă contradicţie, de o importanţă esenţială, rezultă tocmai din natura unui mediu internaţional de unităţi descentralizate care nu au un superior comun.

O a doua contradicţie provine din natura particulară a societăţii internaţionale în secolul al XX-lea. Principiul suveranităţii nu este singura piatră unghiulară a relaţiilor internaţionale contemporane; principiul constitutiv al ordinii internaţionale în acest secol nu este respectarea *oricărei* suveranităţi, ci principiul autodeterminării – un principiu atât al legitimităţii interne, cât şi al legitimităţii externe. Noi credem, pe drept sau pe nedrept, că tocmai deoarece noţiunea suveranităţii, care duce la autoajutor, poate deveni o sursă de haos, cea mai bună cale de evitare a haosului ar fi bazarea tuturor statelor pe principiul autodeterminării sau al naţionalităţii. Acest lucru adaugă un element cu totul nou studiului intervenţiei, deoarece el pare să legitimeze intervenţia în numele autodeterminării şi ridică întreaga problemă a mişcărilor de eliberare naţională şi a statutului lor în lume.

Există şi o a treia contradicţie. În afacerile internaţionale observăm apariţia repetată a credinţei că cea mai bună cale pentru a asigura un anumit tip de ordine sau de moderaţie, cea mai bună cale pentru a împiedica suveranitatea statului şi chiar principiul autodeterminării naţionale să ducă la haos şi pentru a elimina prilejurile de intervenţie este insistenţa asupra principiului legitimităţii guvernamentale. Aceasta este o idee familiară conform căreia cele mai bune condiţii pentru asigurarea ordinii în afacerile internaţionale vor exista numai dacă toate guvernele vor fi de un anumit tip. O astfel de noţiune stătea în spatele Sfintei Alianţe din 1815 cu angajamentul său pentru legitimitatea dinastică. Pentru a lua un alt exemplu, numeroşi liberali din secolul al XIX-lea credeau (aşa cum a susţinut Kant) că cel mai bun tip de ordine internaţională este acela în care toate guvernele ar fi guverne constituţionale. Aceste noţiuni introduc un alt paradox, deoarece ele par să legitimeze intervenţia pentru promovarea principiului legitimităţii guvernamentale.

Dacă examinăm evoluţia istorică a intervenţiei, apar două întrebări ale căror răspunsuri determină configuraţia şi anvergura sa. Mai întâi, există în orice moment dat un principiu prevalent al legitimităţii interne sau nu? Cei care sunt familiarizaţi cu cartea lui Raymond Aron despre *Peace and War*, îşi aduc aminte că el vede în această întrebare particulară criteriul care determină "omogenitatea" sau "eterogenitatea" unui sistem internaţional[1]. Un sistem internaţional este omogen atunci când toate unităţile au acelaşi principiu de legitimitate internă. O astfel de situaţie nu înseamnă absenţa intervenţiei; în secolele XVII şi XVIII, când exista un principiu dominant al legitimităţii interne, iar majoritatea unităţilor erau monarhii, au avut, totuşi, loc numeroase războaie din cauza unor pretenţii rivale asupra aceluiaşi tron. O mare parte din politica internaţională consta din acţiuni pentru plasarea (sau, mai degrabă, pentru împiedicarea prin forţă a plasării) de către statul A sau, mai degrabă, de către regele A a unui frate vitreg, a unui văr, a soţiei vărului sau a soţiei fratelui vitreg pe un tron străin. Cu alte cuvinte, manipularea principiului dinastic a fost un mod de asigurare a aliaţelor şi de

extindere a influenței; această situație persista chiar și în secolul al XIX-lea. Ea a fost cauza sau pretextul războiului franco-prusac din 1870–1871 când împăratul francez a considerat extrem de insultător și de periculos ca un Hohenzollern să fie un potențial rege al Spaniei. Ceea ce dă naștere la intervenții chiar și atunci când există un principiu unic al legitimității interne, este dialectica perenă a raporturilor dintre statele slabe și statele puternice.

Cel mai grav pericol pentru ordinea internațională este competiția unor principii diferite ale legitimității interne – adică atunci când, pentru a utiliza definiția lui Aron, sistemul internațional este eterogen. Cel mai bun exemplu aici este oferit de Revoluția Franceză, când a avut loc o ciocnire violentă între vechiul principiu dinastic, sprijinit de principalele curți din Europa și noul principiu francez, consfințit de Declarația din 15 decembrie 1792 care, în esență, proclama sprijinul Franței pentru ceea ce noi am numi astăzi mișcări de eliberare națională din diferite țări. Rezultatul a fost un gen de război religios între cele două principii, un război care a produs confuzie când principiul eliberării naționale a fost sprijinit de Napoleon. Ca de obicei, în afacerile internaționale ciocnirea principiilor a devenit o luptă pentru putere, iar expansionismul francez a avut precădere asupra mesianismului revoluționar francez; ceea ce s-a crezut a fi un sprijin pentru eliberarea națională, a devenit un pretext pentru anexarea de teritorii.

Dacă înaintăm puțin în timp, ajungem la scena clasică din 1815 discutată în cartea lui Henry Kissinger: *A World Restored*[2]. La Congresul de la Viena și în lumea din afară se confruntau trei principii diferite: principiul monarhic sau dinastic sprijinit de austrieci și de ruși, guvernul reprezentativ preferat de britanici și de francezi și un principiu mult mai democratic și mai național sprijinit de forțele liberale și naționaliste care operau în mai multe țări. În Viena, după cum e bine cunoscut, a existat o dispută solemnă între Metternich și Țar care susțineau intervenția în numele principiului dinastic și britanicii Castlereagh și, mai târziu, Cunning care, în esență, respingeau ideea intervenției.

O altă epocă în care au proliferat intervențiile, deoarece nu exista o unitate de vederi asupra principiului legitimității interne, este perioada dintre cele două războaie mondiale când, din nou, se confruntau două principii rivale: cel democratic, care părea consfințit în Tratatul de Versailles și în Convenția Națiunilor Unite, cel care putea fi numit principiul fascist și cel comunist. Cel mai bun exemplu al haosului care a rezultat, un calvar, de fapt, a fost războiul civil din Spania în care erau implicate toate cele trei forțe, două în forma intervenției deschise și una în cea a unei nonintervenții josnice.

Totuși, nimic nu a atins vreodată gradul de complexitate al situației care prevalează acum, în perioada de după sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Există numeroase elemente ale sistemului internațional care pregătesc o stare de intervenție universalizată. Mai întâi, există toate disputele în jurul aplicării principiului autodeterminării. Fiecare îl respectă formal ca principiu constitutiv al ordinii internaționale și totuși el conține atâtea neclarități, încât constituie o sursă majoră de dezbinare și o invitație majoră la amestecuri din exterior. Cea mai mare parte a lumii este marcată de conflictul între principiul autodeterminării care presupune că statul trebuie să fie expresia unei națiuni și existența unor granițe care deseori au fost tăiate artificial de puterile coloniale. Principiul autodeterminării este o noțiune esențial teoretică, sub a cărei influență statelor din cadrul acestor granițe artificiale

le-a fost acordată independenţa şi le-a fost garantat un gen de licenţă pentru ca ele să poată încerca să constituie o naţiune din populaţia din interiorul respectivelor graniţe sau el trebuie să fie luat într-atât de serios, încât trebuie să recunoaştem dreptul fiecărui grup care se consideră o naţiune de a se constitui ca stat chiar şi în dauna graniţelor transnaţionale şi a statelor preexistente? Cea mai lungă listă de intervenţii este a acelora care au avut loc în jurul şi pornind de la neclarităţile principiului autodeterminării. Fără o ordine anume, geografică sau cronologică, putem menţiona disputa internaţională asupra Taiwanului şi asupra independenţei Vietnamului de Sud, războaiele dintre Somalia şi Etiopia şi cele dintre Etiopia şi Eritreea, încercarea de separare a Biafrei de Nigeria, separarea Bangladeshului de Pakistan, pretenţiile Chinei asupra Tibetului, pretenţiile Indoneziei asupra Irianului de Vest şi a Timorului de Sud, luptele recente asupra Saharei Occidentale, intervenţiile siriene şi israeliene în Liban, rezultând din lupta a două naţionalităţi – israeliană şi palesteniană – asupra aceluiaşi teritoriu, intervenţiile turceşti în Cipru, sprijinul Africii negre pentru mişcările de independenţă din Zimbabwe şi Namibia: a existat un vârtej de intervenţii în jurul pâclei autodeterminării.

Un al doilea factor contemporan este conflictul dintre două versiuni a ceea ce constituie autoguvernare democratică. Fiecare, din nou, respectă formal un principiu al legitimităţii guvernamentale şi anume principiul democratic; de fapt, în competiţie se află două principii diferite: noţiunea occidentală de democraţie – pe care, pentru a simplifica, o voi numi democraţie – şi versiunea comunistă a democraţiei – pe care, pentru a simplifica, o voi numi totalitarism. Un foarte bun exemplu al acestei lupte este ceea ce s-a întâmplat în Polonia la sfârşitul lui 1981 şi începutul lui 1982. Pentru Occident faptul că muncitorii polonezi aveau o concepţie proprie despre legitimitatea internă a fost un triumf al democraţiei; pentru Uniunea Sovietică el a fost o contestare a versiunii sale particulare despre controlul de partid. În acest context trebuie menţionată, de asemenea, intervenţia sovietică în Afganistan – ca şi încercarea americanilor de a invada Cuba în 1961 sau intervenţiile americane reuşite în Guatemala în 1954 şi în Grenada în 1983.

Însă acestea nu sunt singurele puncte focale ale intervenţiei. Lumea ar fi prea simplă dacă ar exista numai acestea. Găsim, în plus, un număr de alţi factori care sunt foarte greu de introdus într-o schemă teoretică precisă. Există, de exemplu, unele intervenţii care ar putea fi descrise ca întârziat coloniale aşa cum este încercarea Argentinei de a ocupa Insulele Falkland pe baza unor drepturi istorice dubioase şi vagi şi altele care ar putea fi numite rămăşiţe coloniale. Decolonizarea întreprinsă de generalul De Gaulle în modul său inimitabil a însemnat semnarea unor tratate cu mai multe state africane care permiteau Franţei să intervină în afacerile interne ale statelor respective întotdeauna când guvernele lor se simţeau suficient de ameninţate pentru a chema Franţa în ajutor; conform acestor tratate s-a acţionat de foarte multe ori. În ultimii ani a apărut un nou combustibil pentru intervenţii: forţa fundamentalismului islamic pe care preşedintele Qaddafi şi Ayatollahul Khomeini pretind că îl încarnează. Libia a încercat să răstoarne sau să controleze mai multe guverne, iar războiul dintre Irak şi Iran a fost generat nu numai de pretenţii teritoriale, ci şi de încercarea fiecărei părţi de a-l răsturna pe conducătorul celeilalte părţi. În sfârşit, există sciziuni în lumea comunistă, versiuni rivale ale ortodoxiei totalitare iar conflictul asupra Cambodgiei – indiferent dacă guvernul legitim din Cambodgia este un guvern de criminali care se întâmplă să fie cambogieni adevăraţi sau un

guvern marionetă instalat de vietnamezi – este în mare măsură o consecință a acestor sciziuni. Cu alte cuvinte, generalizarea intervenției ține de esența sistemului internațional extrem de eterogen de după război și este agravată de o a doua întrebare.

Prima întrebare se referea la prezența sau absența, în orice moment dat, a principiului legitimității interne. Ea se ocupa, pentru a spune așa, de scheletul și fundațiile casei relațiilor internaționale. A doua întrebare se ocupă de ceea ce se petrece în interiorul casei: există sau nu un mecanism al ordinii internaționale și al moderației la un moment dat? Singurul mecanism al moderației cunoscut în trecut a fost, vai, sistemul echilibrului de putere. Este necesar să examinăm pe scurt relațiile dintre intervenție și echilibrul de putere. Este vorba de o relație foarte complicată deoarece, pe de o parte, când sistemul echilibrului puterii funcționează bine, el îi descurajează sau îi pedepsește pe cei care produc dezordine și, în consecință, fie limitează numărul prilejurilor de intervenție pe care cei care produc dezordine pot dori să le exploateze, fie, cel puțin, îi lipsește pe aceștia de unele din rezultatele pe care ei le așteaptă de la intervențiile lor. Cu alte cuvinte, efectul funcționării sistemului este protejarea independenței celor mai slabe state de proiectele unui producător de dezordine; dacă examinăm istoria amestecurilor repetate ale Rusiei în afacerile din secolele XVIII-XIX ale Imperiului Otoman aflat în descompunere, observăm că progresele Rusiei au fost oprite sau limitate foarte des de funcționarea echilibrului puterii, ca în războiul din Crimeea din 1854–1856 sau în marea criză din Est din 1875–1878. Faptul că mecanismul echilibrului de putere este un mecanism de alianțe schimbătoare înseamnă, de asemenea, că pentru a funcționa bine el trebuie să fie cu totul indiferent la regimurile interne: împotriva unui stat care produce dezordine ar trebui să te aliezi cu orice alt gen de stat fie că guvernul său este de stânga sau de dreapta, fie că este vorba de un regim monarhic sau de unul reprezentativ; acest imperativ al flexibilității care are ca rezultat o anumită indiferență față de ordinea internă explică, de exemplu, opoziția miniștrilor britanici de externe față de intervenția austriacă în Spania în deceniul trei al secolului trecut.

Cu toate acestea, aceasta este numai o parte a poveștii. Funcționarea echilibrului puterii reduce numărul intervențiilor, însă, cu siguranță, pentru o serie întreagă de motive, nu le elimină. Primul este că însuși mecanismul de echilibrare, atunci când funcționează, creează posibilități de intervenție colectivă. Cea mai bună cale de a te împiedica să intervii și să culegi beneficii numai pentru tine este să intervenim amândoi astfel încât fiecare să câștige o bucățică. Acest lucru, bineînțeles, nu este avantajos pentru ținta intervenției. Însă, acest lucru s-a întâmplat foarte des în epoca Concertului European; acesta este modul în care au fost tratate criza greacă din anii 1820 și independența Belgiei în 1830; acesta este modul în care francezii au fost împiedicați să fie singurii beneficiari ai crizei din Liban din 1860–1861. Din nou, pentru a-i împiedica pe ruși să câștige treptat teritorii din Imperiul Otoman, puterile europene au recurs periodic la intervenții colective: în finanțele Imperiului Otoman care au fost puse sub supraveghere colectivă, în cazul întemeierii unei Crete autonome, în cazul independenței Albaniei ș.a.m.d. Cu alte cuvinte, pentru un stat mic echilibrul puterii poate fi o binecuvântare amestecată, deoarece în loc să fie mâncat de o singură mare putere el poate fi sfâșiat de cinci sau șase.

În al doilea rând, mecanismul de echilibrare nu a creat doar posibilitatea unei intervenții colective, ci și, de asemenea, posibilitatea marilor puteri de a se uni, cinic, pentru împărțirea prăzii. Cazul extrem este cel al nefericitei Polonii pe care

natura a pus-o într-o poziţie în care nu ar trebui să fie nici un popor: între Germania şi Rusia. Dar, de fapt, Polonia, dată întotdeauna ca exemplu, este numai un caz dintre multe altele, deoarece au existat mai multe împărţiri succesive ale Imperiului Otoman, decise în mod colectiv de puterile europene, care au provocat apariţia statelor succesoare învrăjbite din Balcani.

În al treilea rând, intervenţiile au continuat, deoarece uneori echilibrul puterii, pur şi simplu, nu a funcţionat; mecanismul alianţelor împotriva celui care tulbură ordinea nu a operat întotdeauna. Acesta este modul în care austriecii au anexat Bosnia în 1908; acesta este modul în care englezii au cucerit Egiptul, fiindu-le necesari apoi şase ani pentru a explica că ei doresc să se retragă; acesta este modul în care Napoleon III s-a amestecat în afacerile interne ale Italiei, în anii '50 ai secolului trecut, într-o perioadă când nici o putere nu dorea să-l oprească; acesta este modul în care Bismarck a început marşul său pentru unificarea Germaniei.

Un al patrulea motiv pentru care intervenţia era perfect compatibilă cu sistemul echilibrului puterii a fost faptul că tocmai indiferenţa echilibrului faţă de regimurile interne a făcut uneori perfect posibil ca o anumită ţară să intervină în afacerile interne ale unui stat fără a fi oprită de alte state. Indiferenţa sistemului ca atare s-a manifestat în ambele moduri. Ea însemna, pe de o parte, absenţa intervenţiilor colective pentru a impune, să spunem, principiul monarhic sau constituţional, dar însemna, de asemenea, că atunci când ruşii au intervenit pentru a ajuta Austria să zdrobească revoluţiile în Austria sau în Ungaria şi, din nou, pentru a zdrobi revoluţiile în Polonia, nimeni nu a întreprins nimic.

Şi, în sfârşit, intervenţiile au înflorit, deoarece sistemul echilibrului puterii nu s-a aplicat niciodată peste mări – la afacerile din exteriorul sistemului european; dacă examinăm modul în care au fost întemeiate majoritatea imperiilor coloniale în secolul al XIX-lea, observăm că ea a avut loc prin intervenţie şi prin manipularea forţelor locale.

Astfel, sistemul echilibrului de putere s-a dovedit ineficient pentru controlul intervenţiei. Bineînţeles, când nu există nici un sistem al echilibrului de putere şi lumea trăieşte într-un sistem bipolar, lucrurile sunt şi mai nesatisfăcătoare şi acesta a fost sentimentul nu numai în timpul lui Tucidide care ne descrie intervenţiile într-un sistem dominat de Sparta şi Atena, ci şi în sistemul internaţional care a urmat celui de-al doilea război mondial. În perioadele de război rece acut – cu alte cuvinte în ultimii ani ai deceniilor patru, cinci şi şase şi, din nou, la sfârşitul deceniilor şapte şi opt – formele intervenţiei cauzate de rivalitatea dintre Statele Unite şi URSS au devenit nenumărate. Există intervenţii pentru autoprotejare, pentru protejarea propriilor interese sau a propriilor clienţi: într-o formă blândă a fost, de exemplu, intervenţia americană în campania electorală din Italia în 1948; sau debarcarea soldaţilor din infanteria marină pe plajele însorite ale Libanului în mijlocul turiştilor în 1958; intervenţia americană mult mai puţin blândă în Vietnamul de Sud; repetatele intervenţii sovietice în Europa de Est. Aceste intervenţii pentru autoprotejare sunt rezumate cel mai bine de aşa-numita Doctrină Brejnev din 1968 – asistenţă frăţească pentru construcţia socialismului – şi de ceea ce câţiva autori au numit doctrina Johnson din anii '60, declaraţia Statelor Unite prin care ea făcea cunoscut că nu tolera ameninţarea comunismului în America Latină sau în sfera Americii Centrale (cu toate că, de fapt, ea îl precede pe Johnson, iar originea ei poate fi urmărită până la tratatul de la Rio). Autoprotejarea este, de asemenea, motivul repetatei strategii

americane de a arunca o manta de protecție asupra regimurilor pentru a le proteja împotriva tulburărilor interne când se întâmplă ca ele să posede cantități foarte mari de resurse naturale la care Occidentul vrea să aibă acces – ca în Orientul Mijlociu. Însă autoprotejarea este doar o formă a intervenției. Unele intervenții sunt sancțiuni – mai multe măsuri americane după invazia sovietică a Afganistanului și proclamarea legii marțiale în Polonia, de exemplu. Există de asemenea, intervenții contraofensive – intervențiile Statelor Unite în Guatemala, Grenada și Nicaragua și încercarea de la Bay of Pigs și intervenții pentru extinderea influenței – Uniunea Sovietică în Afganistan, Uniunea Sovietică și Cuba în Angola și Etiopia sau Vietnam în Cambodgia.

De ce găsim această generalizare a intervenției în sistemul internațional bipolar curent? Parțial, din cauza unei competiții ideologice – conflictul dintre două moduri de viață și două concepții atât despre ordinea internă, cât și despre ordinea internațională. Alt motiv este abundența ocaziilor favorabile pentru intervenții: lumea este alcătuită astăzi din numeroase state artificiale care există ca state numai prin toleranța generală, dar care sunt erodate de dificultăți interne enorme – regimuri slabe, conflicte etnice, tensiuni religioase sau colective, haos economic – și constituie astfel o pradă ușoară pentru superputeri. Un motiv în plus este fenomenul compensării, ceea ce câțiva autori au numit internalizarea conflictului; întrucât majoritatea mizelor majore ale relațiilor internaționale sunt oarecum de neatins din cauza fricii de război nuclear (mizele majore sunt încă în Europa și în Extremul Orient, însă nici o parte nu poate face nimic în privința lor fără a risca aruncarea în aer a lumii), este mai ușor să lupți,prin compensare, pentru partea de teritoriu pe care o vei controla dintr-un teritoriu care se află în arii mai puțin explozive. Moderația mijloacelor, determinată de pericolul războiului nuclear și, din același motiv, nevoia superputerilor de a-și limita scopurile oferă un spațiu larg pentru intervențiile care urmăresc schimbarea mediului internațional prin influențarea deciziilor de politică internă ale altor țări.

Aceasta este amploarea fenomenului și motivele ei. O ultimă observație asupra prevalenței sale în competiția bipolară. Cel mai bun exemplu în acest domeniu este oferit de politica externă a lui Kissinger. Idealul său era revenirea la moderație, la o lume în care ar exista o distincție clară între afacerile interne și externe; acest lucru explică de ce el, ca un bun *Realpolitiker*, era perfect dispus să negocieze cu un stat comunist precum China sau chiar cu unul radical precum Siria lui Assad. Pe de altă parte tocmai logica conflictului bipolar l-a obligat să se comporte mult mai asemănător cu Metternich decât cu Castlereagh. Întrucât el era cu adevărat obsedat de conflictul sovieto-american, una din preocupările sale constante a fost să vegheze ca țările pe care el le considera un domeniu al Occidentului să nu dobândească regimuri ostile lui. Această teamă a fost împinsă la extrem în politica sa față de Chile. Tocmai logica sistemului – a conflictului bipolar – l-a dus la o serie de intervenții în afacerile interne, dincolo de limitele relațiilor interstatale.

Intervenția ca problemă

Dacă aceasta este amploarea problemei, se poate pune întrebarea: ce putem face în privința ei? Tratez acum intervenția ca problemă de rezolvat.

Au existat două genuri de încercări de a controla intervenţia. Ambele au eşuat. Primul este cel al dreptului internaţional şi al Cartei Naţiunilor Unite. Carta, destul de interesant, nu este un instrument foarte satisfăcător pentru rezolvarea problemei intervenţiei, deoarece ea o tratează într-un mod foarte limitat. Ea are în vedere, înainte de orice, numai anumite tipuri de acţiuni. Ceea ce interzice ea este utilizarea forţei şi a ameninţării cu forţa. Aşa cum am notat mai devreme, există multe alte moduri de intervenţie în care forţa sau chiar ameninţarea cu forţa rămân implicite, sub suprafaţa vizibilă. În plus, Carta protejează integritatea teritorială şi independenţa politică a unui stat; ea nu tratează celelalte moduri de subminare a unui stat, aşa cum este încercarea de schimbare a naturii guvernului său. Se poate susţine, de exemplu, că ceea ce s-a întâmplat în Varşovia nu a afectat integritatea teritorială a Poloniei. În joc nu este independenţa sa politică la care, într-un sens, ea a renunţat în 1945, ci ceva cu totul diferit: autonomia guvernului ca atare. Şi, într-adevăr, Carta Naţiunilor Unite nu spune nimic despre ceea ce a fost cel mai frecvent tip de intervenţie, intervenţia pentru a determina rezultatul unui război civil: fie că ne gândim la Vietnamul de Sud, Liban, Ciad, Angola sau Afganistan. Carta se bazează pe un model care stabileşte o distincţie precisă între afacerile interne şi externe; răul împotriva căruia se presupune că operează ea este încălcarea masivă de către armate a graniţelor stabilite; însă nu aceasta a fost problema principală a relaţiilor internaţionale de după război. Ea nu se ocupă cu adevărat de cazuri precum Polonia în 1981 sau, să spunem, un stat care îşi cumpără prieteni cu arme când aceşti prieteni sunt regimuri destul de şubrede.

A doua încercare de a controla intervenţiile a fost făcută prin intermediul organizaţiilor internaţionale sau regionale sau prin ceea ce câţiva dintre colegii mei ar numi regimuri internaţionale.În acest fel se urmăreşte introducerea unui grad minim de ordine prin colectivizarea intervenţiei în modul în care a făcut-o uneori Concertul european. Dacă analizăm rezultatele acestei încercări, putem ajunge la trei concluzii. Prima este că în domeniul politic – în conflictele politice – colectivizarea a avut o eficienţă foarte limitată. Cea mai importantă încercare, complicată în mod oribil, a fost intervenţia Naţiunilor Unite în criza din Congo în 1960; ea a dus la o serie nesfârsită de divergenţe între membrii Naţiunilor Unite în privinţa legitimităţii guvernului din Congo şi a adevăratelor graniţe ale noului stat. Cele mai recente încercări de colectivizare au fost cele ale Organizaţiei Unităţii Africane. Ele nu au funcţionat foarte bine în Ciad şi nici în relaţia cu Uganda lui Amin. Naţiunile Unite nu au fost capabile să salveze nici Libanul de la alte intervenţii brutale din exterior. Cea mai persistentă încercare a fost presiunea colectivă asupra Africii de Sud prin intermediul Naţiunilor Unite, incluzând folosirea sancţiunilor; rezultatele au fost foarte slabe. Singura încercare de intervenţie în numele comunităţii internaţionale, pe care ne-o reamintim uşor, nu a fost,de fapt, câtuşi de puţin o încercare colectivă – este vorba de abilitatea diplomatică a Lordului Soames în cazul Zimbabwe, excepţie care nu confirmă întru totul regula.

În al doilea rând, destul de interesant, intervenţia colectivă a devenit o practică de rutină în afacerile economice. În timp ce majoritatea statelor sunt iritate de încercările de intervenţie ale altor state prin intermediul utilizării instrumentelor economice, recurgerea la astfel de mijloace de intervenţie de organisme ca Fondul Monetar Internaţional sau OECD a devenit perfect normală. Toate împrumuturile FMI sunt însoţite de condiţii care se referă la balanţa politicii de plăţi sau la politicile

monetare și bugetare ale destinatarilor; acestea sunt forme de intervenție; ele sunt intervenții colective și nu sunt numai acceptate, ci, uneori, chiar salutate.

A treia concluzie se referă, din nou, la un eșec; încercarea administrației Carter de a organiza un regim colectiv de intervenție pentru a opri sau încetini proliferarea nucleară și pentru a depăși constrângerile tratatului de neproliferare din 1968 și garanțiile mai degrabă slabe ale Agenției Internaționale pentru Energie Atomică. Revenim astfel în sfera politică. Acest efort a eșuat din cauza dezacordurilor asupra celei mai eficiente forme de intervenție – disputa între cei care susțineau că nerecunoașterea este cea mai bună metodă și cei care susțineau că controalele sunt cel mai indicat lucru; și, înainte de toate, ea a eșuat din cauza conflictului dintre logica ordinii mondiale care încerca să impună în mod imparțial un regim colectiv și restrictiv asupra tuturor proliferatorilor posibili și logica războiului rece care sugera ca statul să fie binevoitor față de acei potențiali proliferatori dacă ei se numără printre aliații săi din războiul rece. Controversa în care această dispută s-a încins este cea a programului nuclear al Pakistanului. Bilanțul controlului intervențiilor în dreptul internațional și în organizarea internațională este deprimant; ceea ce predomină încă este autoajutorul, așa cum a demonstrat raidul israelian împotriva reactorului irakian – numit de câțiva, sumbru sau în glumă, cea mai eficientă măsură de antiproliferare de până acum.

Voi abborda acum teoria sau filozofia subiectului. Dacă nu putem controla intervențiile, putem cel puțin specula; într-adevăr, în prezent există o dezbatere foarte amplă asupra legitimității intervenției. Dacă intervențiile, ca și războaiele, vor exista în continuare, poate că tot ceea ce putem face este să pontificăm. Chiar dacă acest lucru nu ne permite să le oprim, putem, cel puțin, să le evaluăm. Voi examina astfel încercările teoreticienilor de a trasa linii de demarcație între intervențiile legitime și nelegitime.

Aici liberalii se confruntă cu o problemă specială. Dubla utilizare a dreptului internațional nu constituie o problemă pentru un marxist-leninist; principiul suveranității servește pentru justificarea cuceririlor unui stat, iar intervenția pentru protejarea lor este justificată. Pe de altă parte, sprijinirea mișcărilor de eliberare care urmăresc să schimbe corelația forțelor sau exploatarea și încurajarea acelor forțe adânci ale istoriei ce justifică continuarea revoluției este îndreptățită. Totuși, pentru un liberal aici există o dilemă. Liberalismul este, pe de o parte, o concepție universală: el presupune existența unor valori care transcend simplul fapt al suveranității sau simplele drepturi legale determinate de suveranitate; el susține că avem dreptul moral să judecăm ceea ce se petrece în interiorul unei unități suverane și că există unele principii etice și unele drepturi umane care transcend granițele. Astfel, din acest punct de vedere, liberalismul conține o logică a intervenției îndreptățite. Liberalii recunosc, de asemenea, pe de altă parte, că violența și războiul, cei mai mari dușmani ai libertății, ar fi rezultate inevitabile ale intervenției generalizate; acesta este un argument pragmatic împotriva ei. Există, de asemenea, un argument moral împotriva intervenției care a fost făcut foarte puternic de John Stuart Mill: libertatea poți să ți-o dai cu adevărat numai tu însuți. Nu poți să o primești din exterior. Acest lucru explică tăcerea lui Kant asupra problemei intervenției. Pentru Kant precondițiile păcii mondiale sunt, în esență, ceea ce numim astăzi autodeterminare și autoguvernare. El nu pledează nicăieri în favoarea unei cruciade pentru instituirea autodeterminării și a autoguvernării, ba chiar condamnă

"amestecul prin forţă în organizarea şi guvernarea" altui stat. Acest lucru explică, de asemenea, contradicţiile lui Woodrow Wilson care, cu toate că avea o viziune splendidă a unei lumi armonioase, reconstruită conform Celor Paisprezece Puncte, nu a acceptat totuşi o serie prea dură de principii şi obligaţii de aplicare în Convenţia Ligii Naţiunilor. El a dorit (şi într-un sens a îndrăgit) articolul 10, însă se îndoia de posibilitatea unei securităţi colective reale.

În bibliografia actuală găsim acordul asupra a două probleme şi dezacordul asupra a trei probleme. Cele două probleme asupra cărora pare să existe o unitate de vedere sunt următoarele. Mai întâi, intervenţia umanitară este considerată legitimă: intervenţia prin forţă împotriva unui stat care practică genocidul pe scară largă sau care, de exemplu, îşi înfometează locuitorii. Acesta a fost argumentul care a fost utilizat de câţiva pentru a justifica eliminarea unor monştri ca Idi Amin şi Bokassa, pentru a explica intervenţia indiană pentru independenţa Bangladeşului şi pentru a justifica eliminarea lui Pol Pot prin invazie. Slăbiciunea acestui argument este că în lumea reală lucrurile sunt mult mai ambigue; este greu să ştii dacă o intervenţie care porneşte ca o mişcare umanitară nu devine mai târziu o ocazie pentru dominaţie. Cazul Cambodgiei este relevant: atacul întreprins de Vietnam a început ca o încercare reuşită de a-l elimina pe Pol Pot, însă a sfârşit printr-o impunere a stăpânirii vietnameze. De vreme ce mecanismele internaţionale au fost paralizate – întrucât, de fapt, nu există nici un caz în care organizaţia internaţională a autorizat în mod colectiv acest tip de intervenţie umanitară –, ea a fost întreprinsă întotdeauna prin autoajutor. Cea care a mers în Uganda a fost Tanzania, nu Organizaţia Unităţii Africane, care era divizată asupra acestei probleme. Aşadar, chiar şi în acest caz, asupra căruia toţi teoreticienii sunt de acord, se impune introducerea unei puternice note de prudenţă practică.

Voi spune acelaşi lucru în legătură cu cea de-a doua controversă asupra căreia teoreticienii sunt, în general, de acord: intervenţiile care promovează principiul autodeterminării sunt legitime. (O excepţie este Charles Beitz care neagă validitatea morală a principiului.) Michael Walzer, în cartea sa admirabilă despre *Just and Unjust Wars* şi într-un articol ulterior în care răspunde criticilor săi, afirmă că intervenţiile în sprijinul insurecţiei ungare care urmărea despărţirea de Austria în 1848 sau pentru a ajuta negrii să obţină un stat propriu în Africa de Sud de astăzi, ar fi fost sau ar fi legitime[3]. Însă, din nou, există mari dificultăţi practice. Mai întâi, nu există o unitate de vederi asupra naturii şi mărimii unităţii care poate cere în mod legitim autodeterminarea, o problemă majoră aşa cum a demonstrat războiul civil din Biafra. În al doilea rând, ce se întâmplă când două state îşi dispută acelaşi teritoriu, ca în cazul Palestinei? În al treilea rând, chiar dacă credem ferm în importanţa morală a asigurării principiului autodeterminării şi chiar şi atunci când graniţele sunt foarte clare, pot exista mai mulţi rivali pentru titlul de beneficiari îndreptăţiţi ai principiului: în cazul Zimbabwe, de exemplu, episcopul Muzorewa, Nkomo şi Mugabe. Cu alte cuvinte, chiar şi aici, în practică, nevoia de prudenţă covârşeşte, în opinia mea cel puţin, argumentul moral pentru intervenţie.

Ajungem astfel la cazurile dezacordurilor dintre teoreticieni. Primul este cazul contraintervenţiei. Walzer susţine că dacă statul A a intervenit într-un război civil în favoarea unei anumite părţi, statul B este îndreptăţit să intervină în favoarea celeilalte părţi pentru a restaura un anumit gen de echilibru. Aceasta este o regulă neutră, ca majoritatea regulilor dreptului internaţional. A existat o dispută asupra acestei reguli,

câțiva afirmând că singura intervenție este aceea în favoarea "băieților buni", astfel încât dacă prima parte intervine în favoarea părții bune, nu ar trebui să fie permisă nici o contraintervenție care ar urmări doar restaurarea unui echilibru artificial. Poziția mea este că, în abstract, contraintervenția este într-adevăr legitimă numai dacă intervenția ar fi întreprinsă de forțe antidemocratice; însă, în realitate, încercarea de a aplica distincții precise între părțile bune și rele și între intervenție și contraintervenție, va fi, probabil, extrem de frustrantă și va da naștere la controverse nesfârșite. Cazul tragic al războiului din Vietnam este un exemplu la îndemână; El Salvadorul de astăzi oferă aceleași dificultăți.

Al doilea dezacord major se referă la legitimitatea sau ilegitimitatea intervențiilor care promovează democrația sau autoguvernarea. Walzer adoptă în cartea sa argumentul lui J. S. Mill, conform căruia este legitim să intervii pentru autodeterminare, dar nu pentru a institui democrația. Argumentul lui Mill este că eliberarea de tiranie este un lucru pentru care trebuie să lupți tu însuți; nu poți să o primești din exterior. În plus, autodeterminarea este singurul principiu recunoscut al ordinii internaționale: democrația, până în acest moment, nu este recunoscută cu adevărat. Poziția lui Walzer a fost atacată de criticii care au subliniat că guvernele moderne dispun de mijloace formidabile de represiune, astfel încât nu întotdeauna un popor poate lupta pentru câștigarea libertății fără sprijin extern; în plus, dreptul unui stat de a fi protejat de intervenția din afară se bazează, în cele din urmă, pe natura internă a acelui stat – pe presupusa corespondență dintre guvernanți și guvernați: un stat care are un guvern tiranic nu ar trebui să se bucure de protecție. Walzer a răspuns acestor atacuri distingând între dreptul la revoluție pe care îl au cetățenii și revoluția externă pe care străinii nu au dreptul să o întreprindă. Cu toate acestea, trebuie să cântărim consecințele pe care le pot avea pentru democrație chiar și intervențiile legitime: într-o lume a autoajutorului ele vor tinde să fie atât ocazii de dominare, cât și surse de haos.

Ultimul dezacord se referă la subiectul intervenției (prin alte mijloace decât forță) pentru promovarea drepturilor omului – drepturile umane politice și economice fundamentale. Aceasta este o problemă diferită de cele anterioare. Ceea ce se dezbate aici nu este intervenția pentru stabilirea tipului drept de suveranitate statală, suveranitate bazată pe autodeterminare și autoguvernare. Este vorba de intervenția în numele drepturilor omului care transcende suveranitatea, adică de intervențiile pentru diminuarea anvergurii interne a puterii suverane. Există argumente puternice pentru legitimarea intervenției colective care urmărește promovarea drepturilor omului. În definitiv, statele se comportă pe plan extern într-un mod care este configurat într-o măsură foarte importantă de maniera în care ele își tratează cetățenii în interior. Drepturile legale de care se bucură statele derivă, de asemenea, la drept vorbind, din natura relațiilor din interiorul statelor. Drepturile statelor nu sunt absolute: dacă un stat are diverse drepturi în afacerile internaționale, acest lucru se întâmplă din cauza unei anumite supoziții despre corespondența dintre guvern și cetățeni. Există astfel argumente foarte puternice, dictate atât de prudență, cât și morale, pentru intervenția colectivă în numele drepturilor omului. Cu toate acestea, de cealaltă parte, există un argument formidabil. El nu se referă la diversitatea practicilor culturale (destul de important însă, întrebarea este tocmai dacă tolerarea diversității trebuie să includă tolerarea violării drepturilor fundamentale), ci la problema eficienței și a consecințelor. Probabil că într-o lume care se confruntă cu atâtea dificultăți ceea ce

începe ca o strategie pentru promovarea drepturilor omului va degenera într-un instrument politic al luptei interstatale; într-adevăr, dacă analizăm evoluția politicii americane a drepturilor omului, observăm că ea tinde să devină un instrument în plus al războiului rece și o justificare în plus a intervențiilor întreprinse nu atât de mult pentru promovarea drepturilor omului pretutindeni în lume, cât pentru protejarea aliaților, chiar și atunci când acești aliați – pentru a ne exprima elegant – put. Acesta este motivul pentru care dezbaterea teoretică asupra legitimității este în același timp viguroasă, de vreme ce există o deosebire profundă între punctele de vedere și, de asemenea, în cele din urmă, cu totul înșelătoare dacă revenim din lumea abstracțiilor în lumea reală în care argumentele morale tind să fie utilizate ca arme într-un sistem descentralizat de autoajutor.

În cele din urmă, nu există decât două tipuri de rezolvări ale problemei intervenției. Unul este să fii un bun utopist; atunci problema devine foarte ușor de rezolvat. Tot ceea ce trebuie să faci este să transcenzi politica mondială prin instituirea unei anumite forme a guvernului mondial (acum este la modă să îl numești "conducere centralizată neteritorială", la fel cum a devenit monden să nu vorbești despre stat, ci, în locul lui, să te referi la "localizări autoritare de valori"). Dacă cineva poate să desființeze unitățile politicii mondiale și să elaboreze – în imaginație – un mod de luare a deciziilor în mod colectiv, atunci problema este rezolvată, deoarece, prin definiție, nu mai există intervenție –, așa cum în cazul în care guvernul britanic decide să transfere ajutoare dintr-o regiune a Marii Britanii în alta, acest lucru nu este intervenție, ci politică economică. Celălalt remediu, care va fi întotdeauna parțial, este, pur și simplu, încercarea de organizare a tipului de sistem internațional care să producă puține prilejuri pentru intervenții. Astăzi acest lucru cere două condiții. Una este consolidarea internă a diferitelor unități, dintre care majoritatea sunt astăzi foarte slabe, astfel încât acestea să aibă o putere mai mare de rezistență autonomă la infiltrări și la manipulări externe și să fie mai puțin tentate de recurgerea la intervenția externă pentru compensarea sau pentru eliminarea slăbiciunii lor. Putem încerca să realizăm aceasta prin ajutor economic masiv, de exemplu; totuși, chiar dacă economiștii ar cunoaște efectele inevitabile ale ajutorului economic, ceea ce ei nu știu, consolidarea unităților depășește, probabil, capacitatea oricărui stat, dată fiind natura majorității lor; ele sunt fie extraordinar de artificiale, fie, ca în cazul Indiei, se confruntă cu probleme enorme, precum controlul populației, astfel încât este foarte dificil să înțelegem cum ar putea să facă față sarcinii țările din afară. A doua condiție pentru a avea un sistem internațional îmbunătățit este o dezarmare ideologică relativă a principalilor rivali, lucru care pare foarte îndepărtat. Dat fiind faptul că situația actuală a lumii se va menține, probabil, foarte mult timp, intervențiile au un viitor strălucit.

Note

1. Raymond Aron, *Peace and War. A Theory of Internationals Relations*, Weidenfell and Nicolson, Londra, 1966.

2. Henry A. Kissinger, *A World Restored*, Houghton Mifflin, Boston, 1957.

3. Michael Walzer, *Just and Unjust Wars*, Basic Books, New York, 1977; "The Moral Standing of States", *Philosophy and Public Affairs*, primăvara 1980, vol. 9, nr. 3.

9

Îngrijorări nucleare: Franța și Statele Unite

I

În Franța s-a desfășurat timp de câțiva ani o dezbatere publică asupra apărării și securității naționale. Ea se desfășoară de zece ani în Statele Unite. A existat o dezbatere americană viguroasă între 1957 și 1963, perioadă în cursul căreia strategia oficială s-a deplasat de la doctrina contraatacului masiv la cea a răspunsului flexibil și au fost publicate majoritatea cărților importante asupra strategiei nucleare. Această dezbatere se liniștise în 1976, anul în care un comitet de experți din sectorul privat a contrazis evaluările făcute de CIA puterii militare sovietice și a subliniat cu îngrijorare amenințarea nucleară crescândă a sovieticilor. De atunci s-a dezvoltat o controversă foarte complicată cu participarea, ca de obicei, a politicienilor, înaltelor persoane oficiale, funcționarilor civili, strategilor universitari sau guvernamentali și teologilor.

Este imposibil ca un observator al disputelor din Franța și Statele Unite asupra apărării să nu observe că ele nu se ocupă de aceleași îngrijorări. Dezbaterea franceză înaintează în cercuri (răsfață un cerc și el va deveni vicios spune Ionesco). Disputa americană ne arată persoanele oficiale și cercetătorii prinși într-un vârtej, târâți către un viitor tot mai puțin predictibil și tot mai neliniștitor.

Cum se văd problemele de la Paris? În adâncime ele sunt întotdeauna aceleași: care dintre strategiile europene defensive poate fi urmărită de Franța în acord cu interesul său național, dată fiind superioritatea forțelor convenționale ale Pactului de la Varșovia și incertitudinea care afectează credibilitatea garanției nucleare a Statelor Unite – adică a amenințării Statelor Unite cu o primă recurgere la arme nucleare în cazul unui atac convențional sovietic? Ca și celelalte țări europene, Franța se gândește, mai presus de toate, la descurajare: orice eșec al descurajării fie că duce la un război convențional, fie că duce la un război nuclear va însemna, probabil, distrugerea Europei Occidentale. Exact din această cauză guvernul francez a susținut atât de ferm în 1983 Statele Unite în bătălia pentru Pershing II și pentru rachetele de croazieră cu baza la sol. Din punctul de vedere al unui presupus agresor, prezența fizică în Europa Occidentală a acestor rachete care mărește pericolul războiului nuclear în cazul unui atac, nu poate decât să întărească argumentele pentru prudență. Bineînțeles cu excepția cazului în care Moscova nu vede în aceste desfășurări nimic altceva decât un bluf – adică dacă ea consideră improbabilă o decizie a Statelor Unite de a lansa aceste rachete împotriva teritoriului Uniunii Sovietice în cazul izbucnirii războiului. S-a întâmplat că înșiși americanii, timp de mai multe decenii, au manifestat o împotrivire crescândă fie față de orice strategie care le-ar cere să utilizeze *primii* armele nucleare, fie împotriva unei decizii care, din cauza absenței forțelor convenționale adecvate, le-ar cere să recurgă la astfel de arme *rapid*. Astfel, pentru Franța apar două probleme: Cum poate contribui Franța

la descurajare? Şi, în cazul în care descurajarea eşuează, ce rol va juca Franţa în războiul din Europa? Răspunsurile date de strategia franceză oficială în anii '60 – când generalul de Gaulle îşi exprima deja îndoieli în privinţa garanţiei nucleare a Statelor Unite – au fost foarte clare. Forţa nucleară franceză, bazată pe conceptul descurajării "celui puternic de cel slab", era concepută ca un element crucial pentru descurajare: atât ca mijloc de a descuraja un atac direct împotriva Franţei, cât şi ca o completare a garanţiei nucleare a Statelor Unite pentru întreaga Europă Occidentală. Cu toate acestea, dacă descurajarea ar fi eşuat, se considera că Franţa nu avea nici un interes să ia parte la "bătălia de început". Interesul său era să aştepte până când interesele sale vitale erau ameninţate, prin apropierea trupelor sovietice de graniţele Franţei – înainte de a încerca să împiedice o invazie prin ameninţarea cu recurgerea la armele sale atomice.

Începând chiar cu mijlocul anilor '70, asupra acestei concepţii au fost exprimate îndoieli serioase. Credibilitatea ameninţării nucleare franceze – o ameninţare a cărei executare ar putea duce la distrugerea totală a unei ţări – pare foarte scăzută dacă ea vizează un atac nenuclear împotriva teritoriului francez. De aici, aşa cum a recunoscut preşedintele Giscard d'Estaing în 1976, provine interesul Franţei de a împiedica Uniunea Sovietică să atingă Rinul. De aici provine, de asemenea, o dificultate dublă. Pe de o parte, ideea participării franceze la bătălia de început ar avea ca rezultat o prioritate redusă a forţei nucleare, despre care mulţi francezi cred că urmăreşte protejarea Franţei de orice nou război convenţional în Europa. Pe de altă parte, cum poate să fie reconciliată această participare franceză cu autonomia militară a Franţei – un obiectiv strategic vital atins de-abia în anii '60 graţie forţei nucleare franceze şi ieşirii Franţei din NATO? În plus, un astfel de angajament al Franţei faţă de aliaţii săi va avea un efect cu adevărat descurajator asupra inamicului sau trebuie să credem în continuare că descurajarea unui atac convenţional împotriva Germaniei Occidentale poate fi asigurată numai prin ameninţarea cu prima utilizare a armelor nucleare? Într-un astfel de caz, date fiind incertitudinea care planează asupra ameninţării americane, este necesar ca Franţa să-şi extindă garanţia sa nucleară asupra Germaniei Occidentale? Dar atunci, din nou, ce se întâmplă cu autonomia Franţei – adică cu dreptul preşedintelui Franţei de a decide dacă a sosit momentul când se impune angajarea forţei nucleare franceze punând astfel sub semnul întrebării însăşi existenţa ţării? În plus, o garanţie similară a Franţei pentru Republica Federală ar fi cât de cât mai credibilă decât garanţia Statelor Unite, în ciuda importantei creşteri a potenţialului nuclear francez planificată pentru anii '80 şi '90?

După cum este bine cunoscut, unii francezi au sugerat depăşirea acestor contradicţii prin construirea unui sistem defensiv european. Obstacolele în calea unui astfel de sistem rămân la fel de mari ca şi în urmă cu douăzeci sau cu treizeci de ani[1]. Dacă eliminăm această soluţie, rămân numai trei posibilităţi. Una este *status-quo*-ul; ea nu este foarte satisfăcătoare. Alta poate fi numită soluţia Lellouche[2]. Cea de-a treia este o abordare intermediară. Soluţia Lellouche ar însemna atât o întoarcere a forţelor convenţionale la NATO pentru a participa la "supravegherea Elbei", cât şi – lucru care le-ar place americanilor mult mai puţin – adoptarea de către Franţa, ale cărei divizii avansate ar fi înzestrate cu arme nucleare tactice, a unei iniţiative nucleare, chiar dacă înaltul comandament al Statelor Unite nu ar dori acest lucru. De aici provin reacţiile negative ale unui număr de persoane oficiale

din Franța[3]. De aici provine, de asemenea, adoptarea de către guvernul francez a unei soluții mult mai puțin îndrăznețe – o soluție care, cu siguranță, nu merge atât de departe ca pledoaria Lellouche sau ca apelul fostului cancelar Helmut Schmidt din iunie 1984: în esență ea constă din coordonarea noii Forțe Franceze de Intervenție Rapidă cu armatele NATO, din punerea acestei forțe la dispoziția NATO în caz de război – însă fără arme nucleare și fără o garanție nucleară franceză pentru Germania Occidentală (aceasta înseamnă că ea nu depășește recunoașterea posibilității unei astfel de garanții în caz de nevoie în urma deciziei președintelui Franței). Această soluție are avantajul protejării principiului independenței militare franceze și consolidării solidarității franco-germane în domeniul securității. Însă ea nu pune capăt contradicției dintre prioritatea acordată de NATO forțelor convenționale și prioritatea nucleară a Franței; și, mai presus de toate, ea nu acoperă gaura din umbrela nucleară americană întinsă deasupra Europei Occidentale.

Cel mai remarcabil lucru nu este evoluția doctrinei oficiale franceze, nici imposibilitatea evidentă a Franței de a asigura prin propriile sale mijloace un răspuns satisfăcător la dilemele și dificultățile militare ale alianței sau, pentru Europa, de a-și crea o organizație defensivă care să nu fie dominată de Statele Unite. În ciuda evoluției din gândirea franceză aceste două deficiențe sunt permanente și structurale. Cel mai remarcabil lucru este indiferența Statelor Unite față de această dispută. Desigur americanii recunosc că forțele nucleare franceze și britanice, a căror putere va crește în anii următori, contribuie la descurajarea agresiunii sovietice. Însă în măsura în care ei se întreabă dacă credibilitatea garanției Statelor Unite scade, ei își pun lor înșiși aceeași întrebare în privința credibilității forțelor secundare, care, mai presus de toate, sunt forțe capabile să lovească orașele, în cazul unui atac sovietic convențional. În plus, ei deplâng complicațiile create de aceste arsenale nucleare secundare negocierilor pentru controlul armamentului. Perspectiva participării Forței Franceze de Intervenție Rapidă într-un eventual război este binevenită, însă ea ar aduce doar o contribuție redusă la întărirea potențialului convențional al NATO cerută de majoritatea experților americani.

Este adevărat, îngrijorările franceze și americane par să coincidă asupra unui punct. Mă refer la Inițiativa de Apărare Strategică (S.D.I.). Dar chiar și în acest domeniu preocupările nu sunt identice. Francezii, alături de mulți alți europeni, se tem că cursa înarmărilor pentru sisteme defensive va crea noi dificultăți strategiei occidentale care include, în caz de nevoie, o primă recurgere la armele nucleare. Aceste arme, care sunt îndreptate împotriva țintelor militare vitale ale sovieticilor, nu vor mai putea să penetreze sistemul defensiv al Uniunii Sovietice. Francezii și mulți alți europeni se întreabă dacă o Americă protejată perfect de Linia sa Maginot antinucleară ar mai fi încă dispusă să-și asume riscurile unui război – chiar și al unui război convențional – pentru apărarea Europei. Francezii și britanicii se tem că o cursă reușită a superputerilor pentru sisteme defensive va micșora dramatic amenințarea pe care încă o reprezintă forțele nucleare ale celor două state mai mici. S.D.I. pare astfel să ne apropie de coșmarul european al unei Europe devastate fie de un război convențional, fie de un "război nuclear limitat" – un război care ar cruța numai "sanctuarul" celor două superputeri, însă nu și Europa Occidentală, de vreme ce avioanele, rachetele de croazieră și sistemele nucleare cu rază scurtă de acțiune îndreptate către Europa de care dispun sovieticii ar fi totuși dincolo de raza

de acţiune a sistemului defensiv al Statelor Unite. Însă, aşa după cum vom vedea, acestea nu sunt singurele lucruri care se află în joc în dezbaterea zgomotoasă pe care programul S.D.I. a provocat-o în Statele Unite.

II

Ce găsim de cealaltă parte a Atlanticului? Găsim patru tipuri de temeri în care se amestecă preocupările tehnologice şi îngrijorările politice. Ele pot fi rezumate într-o frază: teama de autodestabilizarea descurajării nucleare. Se pare că lumea se îndepărtează rapid de noţiunea care a dominat gândirea strategică a Statelor Unite timp de treizeci de ani – ideea descurajării stabile. Aceasta este o condiţie în care nici unul din cei doi rivali nu are vreun motiv să atace primul, deoarece el ştie că cealaltă parte va fi încă capabilă să îl distrugă ca măsură de răspuns (descurajarea prin ameninţarea cu distrugerea reciproc asigurată sau MAD) şi în care Uniunea Sovietică nu are nici un motiv pentru un atac convenţional împotriva intereselor vitale ale Statelor Unite (Europa, Orientul Mijlociu) din cauza riscului escaladării nucleare (descurajarea extinsă, care, spre deosebire de MAD, se bazează pe incertitudine). Ceea ce se întâmplă în prezent este, pe de o parte, o criză a stabilităţii crizei obţinută prin MAD. Pe de altă parte, aşa cum am observat mai înainte, credibilitatea descurajării nucleare este în curs de diminuare tocmai deoarece, în acest caz, Statele Unite ar trebui să ia iniţiativa fatală a războiului nuclear, situaţie în care paritatea strategică pare să garanteze distrugerea reciprocă. În spatele tuturor acestor lucruri stă analogia cu 1914: drama unei crize bruşte în care sunt în joc interesele vitale ale ambelor părţi şi în care fiecare parte ar putea lua măsuri – de pregătire şi de alarmă – pe care cealaltă parte le-ar putea considera mai degrabă acte de război faţă de care va reacţiona iniţiind utilizarea forţei de teama consecinţelor dezastruoase care ar urma din lăsarea acestei iniţiative inamicului; astfel, ambele părţi ar pierde de fapt controlul asupra evenimentelor. Cartea publicată recent de colegii mei de la Harvard: *Hawks, Doves and Owls*[4], sugerează o serie întreagă de măsuri destinate să împiedice o nouă "vară a lui 1914".

Prima teamă este aceea a proastei conduceri a crizelor care rezultă tocmai din natura sistemelor de luare a deciziei. Într-o criză acută armata ar putea recomanda conducătorilor săi civili măsuri (de exemplu alarme nucleare) faţă de care inamicul ar fi obligat să răspundă foarte rapid şi care s-ar putea dovedi ireversibile. Incertitudinea în privinţa modului în care pot interacţiona două mecanisme militare ostile (fiecare fiind opac faţă de celălalt) va fi accentuată de deficienţele controlului civil efectiv asupra armatei. Armata se bucură de o autonomie vastă în Uniunea Sovietică; conducătorii civili americani se înşeală în privinţa gradului de control autentic pe care ei îl au asupra comenzii militare şi, în special, asupra marjei de libertate de care dispun pentru a decide momentul recurgerii la armele nucleare. Unii experţi americani cred că integrarea armelor nucleare în forţele militare ale Statelor Unite şi înţelegerea insuficientă de către preşedinţii americani (cu excepţia lui Jimmy Carter) a chichiţelor faimosului S.I.O.P. american (planul pentru operaţii strategice în caz de război) sunt de aşa natură, încât, fără ştirea preşedintelui, orice conflict serios riscă să degenereze foarte rapid într-un război nuclear. Evident, regăsim aici avântul nebun al schemelor de mobilizare şi al planurilor de război caracteristice lui iulie 1914.

A doua teamă este cea a tentației războiului preventiv în cazul unei crize serioase – exact lucrul despre care se credea că va fi eliminat de doctrina MAD. Realitatea este că fiecare superputere are acum mijloacele să distrugă printr-o primă lovitură o parte importantă a forțelor nucleare ale celorlalte părți – insuficientă pentru dezarmarea dușmanului, dar suficientă pentru a reduce considerabil pierderile pe care el le-ar putea provoca contraatacând. De asemenea, este cert că S.D.I. ar putea complica și mai mult lucrurile în ciuda viziunii optimiste ale lui Reagan. Aceasta se întâmplă deoarece ceea ce îi îngrijorează pe sovietici este următorul scenariu: o primă lovitură a Statelor Unite – cu rachete cu baza la sol (Minuteman cu focoase puternice și precise, MX-uri cu zece asemenea focoase), submarine cu Trident II cu capacități comparabile, bombardiere, rachete de croazieră și rachete Pershing II – împotriva rachetelor Uniunii Sovietice cu baza la sol (care încă constituie trei sferturi din arsenalul nuclear sovietic) și împotriva altor ținte militare sovietice vitale. Contraatacul sovietic va fi atât limitat tocmai de amploarea pierderilor provocate forțelor URSS, cât și erodat de sistemele defensive desfășurate de Statele Unite. Americanii se tem de un scenariu simetric: în special dacă Statele Unite reușesc să facă utilizabil un sistem defensiv mult mai avansat și mult mai eficient decât capacitățile defensive ale Uniunii Sovietice, Uniunea Sovietică, într-o criză serioasă, ar fi avantajată atacând rachetele cu baza la sol, aeroporturile și porturile Statelor Unite înainte ca rețeaua defensivă americană să devină impenetrabilă. Un astfel de atac ar fi întreprins prin intermediul uriașelor rachete cu baza la sol pe care Uniunea Sovietică le construiește de mai mult de zece ani, precum și prin intermediul rachetelor de croazieră de pe submarinele sau de pe navele de suprafață sovietice din apropierea coastelor Statelor Unite. În ambele scenarii găsim, de asemenea, avantajul pe care l-ar avea fiecare parte dacă ar distruge prima sistemul de comandă politică și militară a celeilalte părți (incluzând sateliții extrem de importanți ai inamicului). Slăbiciunea pe care experții pretind că o găsesc acestor sisteme este impulsul pe care l-ar avea fiecare parte de a ataca prima sistemul adversarului pentru a împiedica astfel lovirea și paralizarea propriului său sistem de către inamic.

Bineînțeles, putem să credem, pentru liniștea noastră, că cele două superputeri vor continua să ezite înainte de aruncarea cosmică a zarurilor pe care ar constitui-o un atac preventiv. Dacă un astfel de atac ar reuși numai parțial – și chiar dacă el ar reuși pe deplin – contraatacul ar rămâne formidabil. Însă a apărut o a treia teamă. Ea este provocată, de asemenea, de evoluția tehnologică. Noile arme presează, pentru a spune așa, conceptul descurajării stabile între nicovala tentației primei lovituri masive și ciocanul "războiului nuclear limitat". Dezvoltarea armelor nucleare de precizie, cu rază limitată de acțiune și cu încărcătură radioactivă a mărit tentația înlocuirii doctrinei MAD cu doctrina războiului contraofensiv și discriminatoriu așa cum a susținut apărătorul acestei noțiuni: Albert Wohlstetter[5]. El pornește de la o critică foarte convingătoare a doctrinei MAD. Amenințarea cu distrugerea orașelor ca măsură de răspuns la un atac nuclear inamic și-a pierdut mult din credibilitate într-o eră a parității nucleare – adică a sinuciderii colective. Dacă doctrina strategică a unui stat nu îi permite decât această posibilitate, conducătorii săi nu vor avea de făcut decât o alegere abominabilă între sinucidere (genocid reciproc sau iarnă nucleară) și capitulare. "Soluția" este oferită de o nouă revoluție *în* revoluția nucleară: arme mai puțin distructive și mult mai precise decât cele care existau în urmă cu

douăzeci sau cu treizeci de ani. De aici provine ideea unui meniu de opțiuni "limitate" aflat la dispoziția conducătorilor; el ar avea meritul de a consolida descurajarea externă – adică de a face mult mai credibilă amenințarea cu prima recurgere la armele nucleare pentru apărarea Europei împotriva unui atac convențional. Însă această idee, care se dorește liniștitoare în măsura în care ea tratează armele nucleare ca și cum ar fi arme convenționale, este totuși extrem de neliniștitoare din mai multe motive[6].

Mai întâi, este sigur că existența unui astfel de meniu va avea o putere mai mare de descurajare decât amenințarea cu distrugerea totală chiar și dacă în cazul ultimei amenințări există un incontestabil element de bluf? Nu există nici un risc în adormirea bănuielilor conducătorilor, convingându-i de posibilitatea unor războaie nucleare tolerabile? În plus, dacă descurajarea ar eșua, cine ar putea să limiteze dezastrul și să controleze jocul? Dacă americanii ar recurge primii la armele nucleare pentru a opri o invazie în Germania sau în Iran, sovieticii ar interpreta această trecere a pragului nuclear ca pe un fel de foc de avertisment care urmărește să-i facă prudenți sau ca o dovadă că Washingtonul a ales războiul nuclear – caz în care sovieticii, așa cum au anunțat deseori nu ar răspunde cu o lovitură la fel de limitată, ci cu un atac general împotriva potențialului nuclear al inamicului? Ideea unui război contraofensiv limitat presupune atât un gen de acord tacit între inamici pentru o conducere rațională a războiului (ceea ce este foarte improbabil, deoarece dacă ambele părți ar fi fost raționale nu s-ar fi ajuns la o astfel de situație), cât și, în cazul fiecărei părți ca și în cazul interacțiunii dintre cele două forțe, absența acelui factor incontrolabil în care se combină pasiuni (incluzând pasiunea pentru victorie) și accidente – factorul numit de Clausewitz "fricțiune".

Evident, aceste perspective sunt neplăcute. Aici intră în scenă visul sau mirajul programului S.D.I. Conform majorității oamenilor de știință, el este un miraj dacă scopul său, așa cum pare să spere președintele Reagan, este să înlocuiască descurajarea cu apărarea și să facă imposibile atât atacul preventiv, cât și războiul nuclear limitat (cu excepția celui purtat pe teritoriul unei terțe părți) grație apărării strategice a orașelor și a țării ca întreg. Dacă, așa cum cred majoritatea experților, scopul principal al rețelei de apărare este protejarea rachetelor cu baza la sol care în prezent sunt vulnerabile, adică nu înlocuirea, ci consolidarea descurajării – dificultatea constă în probabilitatea unor contramăsuri ofensive capabile să distrugă sau să copleșească aceste mijloace de apărare (de aici provine ezitarea chiar și a unui șoim ca Paul Nitze care a impus desfășurării acestui sistem condiții preliminare foarte stricte în privința costului apărării în comparație cu contramăsurile ofensive și cu capacitatea mijloacelor de apărare de a supraviețui unui atac direct asupra lor).

Astfel, ceea ce îi îngrijorează pe mulți americani în efortul colosal pentru realizarea programului S.D.I. nu este efectul extinderii sale în domeniul apărării Europei. Este vorba, pe de o parte, de posibila sa contribuție la tentația unui război preventiv – adică o nouă slăbire a stabilității crizei care înseamnă exact contrariul scopului S.D.I. – și, pe de altă parte, de contradicția flagrantă menționată chiar de o persoană atât de sceptică în privința acordurilor pentru controlul armamentului ca fostul Secretar al apărării James Schlesinger[7] între negocierea tratatelor pentru reducerea numărului armelor ofensive și dezvoltarea programului S.D.I. Aceasta deoarece dacă Statele Unite ar încerca să construiască sisteme defensive, sovieticii – chiar

dacă ei nu au în domeniul rachetelor antibalistice defensive dificultățile tehnologice de care ei par să se teamă – vor răspunde, cel puțin parțial, prin dezvoltarea propriilor lor capacități ofensive (este exact ceea ce au făcut americanii în trecut împotriva eforturilor sovietice în domeniul apărării: amintiți-vă dezvoltarea programului MIRV pentru contracararea evidentului efort sovietic din cadrul ABM).

A patra teamă este teama provocată de eșecul negocierilor de la Geneva asupra controlului armamentului. Numai un succes al acestor negocieri va permite, dacă nu eliminarea, cel puțin reducerea riscului reprezentat de ceea ce eu am numit mai devreme nicovala și ciocanul. Un acord care ar trata, mai presus de toate, utilizarea armelor nucleare capabile să distrugă armele strategice, sistemele de comandă, sateliții și armele neverificabile ale dușmanului, le-ar permite guvernelor să facă planuri de război mai puțin periculoase. El le-ar acorda mai mult timp pentru consolidarea sistemelor de comandă și control. Însă cererea insistentă de până acum a guvernului Statelor Unite de reducere drastică a acelor arme strategice sovietice care amenință arsenalul Statelor Unite, fără nici cel mai mic semn că Statele Unite ar renunța în schimb la S.D.I., riscă să ducă la eșuarea negocierilor provocând astfel o dublă accelerare formidabilă a cursei înarmărilor: atât în spațiu (S.D.I. și armele antisatelit) cât și în domeniul forțelor ofensive.

Abisul dintre preocupările Statelor Unite și ale Franței este evident. Mulți francezi continuă să rămână credincioși ideii că, de vreme ce bomba nucleară a apărat pacea, mai multe bombe vor asigura și mai bine pacea – ignorând astfel complet evoluția calitativă care subminează descurajarea stabilă. Și în timp ce europenii se întreabă ce efecte ar avea asupra Europei sistemele defensive ale Statelor Unite și ale Uniunii Sovietice și ce consecințe tehnologice neplăcute pentru Europa ar putea rezulta din programele defensive ale Washingtonului, americanii văd în această uriașă întreprindere de "cercetare" (care de fapt depășește cercetarea) cel puțin o amenințare pentru tratatul ABM din 1972 – cel mai important tratat asupra armelor nucleare, semnat și ratificat de superputeri și, în cazul cel mai rău, o contribuție la instabilitate și la cursa înarmărilor, una foarte lamentabilă date fiind șansele vagi și limitate de succes tehnic ale programului S.D.I.

III

Care este locul Europei în toată această poveste? Perspectivele descrise mai sus nu pot decât să provoace noi tensiuni între americani și europeni. Ultimii (chiar și francezii, care în trecut au fost indiferenți sau neîncrezători față de controlul armamentului) sunt foarte interesați de o reușită la Geneva nu numai deoarece ea ar însemna o apropiere între superputeri – iar Europa are nevoie, în primul rând, de pace –, ci și, de asemenea, deoarece eșecul ar agrava competiția militară a celor două superputeri, iar riscurile determinate de această competiție nu ar face decât să accentueze tendințele Statelor Unite către o reevaluare dură a strategiei NATO, așa cum a fost fixată și păstrată neschimbată timp de douăzeci de ani.

Această strategie continuă să se bazeze pe amenințarea cu prima recurgere la armele nucleare. Însă (1) această posibilitate accentuează prima temere pe care am menționat-o: într-o criză serioasă armata ar putea cere președintelui Statelor Unite o libertate totală de decizie – adică dreptul de a utiliza armele nucleare atunci când

armata consideră că este necesar. Preşedintelui i-ar fi foarte greu să refuze acest lucru. (2) Ameninţarea venită din partea NATO cu prima lovitură nucleară riscă să agraveze tentaţia sovietică a unui atac nuclear preventiv, în special împotriva armelor atomice vulnerabile desfăşurate în Europa Occidentală. (3) Este evident că în Europa tentaţia unui război atomic "limitat", jucat ca un joc de şah este atât maximă, cât şi extrem de periculoasă, dată fiind abundenţa de explozivi nucleari acumulaţi în acest butoi de pulbere (de aici provine riscul escaladării incontrolabile).

Acesta este motivul pentru care mulţi americani, chiar şi printre cei mai fervenţi susţinători ai Pactului Nord Atlantic, recomandă fie abandonarea ameninţării şi strategiei primei lovituri nucleare, fie, cel puţin, îndepărtarea din zona frontală sau chiar eliminarea totală a armelor atomice cu rază scurtă de acţiune a căror prezenţă în apropierea Cortinei de fier ar obliga comandamentul NATO ca, în cazul unui război, să aleagă între o utilizare aproape imediată a lor, ceea ce ar face războiul nuclear ireversibil, şi distrugerea acestui arsenal printr-un atac inamic atomic sau convenţional. Cei mai "optimişti" cred că "schimburile" de lovituri nucleare limitate vor lovi numai Europa Occidentală şi aliaţii est-europeni ai Uniunii Sovietice, întrucât Uniunea Sovietică este interesată să respecte sanctuarul american atât timp cât teritoriul sovietic nu a fost lovit. Însă ei recunosc că rachetele Pershing II şi rachetele de croazieră desfăşurate în Europa Occidentală complică lucrurile foarte mult, de vreme ce raza lor de acţiune se extinde asupra unor părţi importante din Rusia europeană; asemenea proiecte "limitate" sunt nu numai şubrede, ci şi foarte dezagreabile pentru europeni.

Alţi americani preferă o strategie pur convenţională bazată pe noile arme convenţionale de precizie teleghidate. Dar, pe de o parte, mulţi europeni şi americani rămân sceptici faţă de un *deus ex machina* în acest domeniu: aceste arme pot fi folositoare atât agresorului, cât şi celui care se apără, şi, astfel, ele nu pot ajuta NATO să compenseze superioritatea sovietică în oameni şi tancuri – pentru a nu menţiona scepticismul european faţă de capacitatea de descurajare a *oricărui* sistem convenţional de apărare. Pe de altă parte, unii americani se tem că atât timp cât în Europa Occidentală sînt desfăşurate arme nucleare, chiar şi o strategie a apărării convenţionale s-ar sfârşi cu descurajarea nucleară.Combinaţia acestor temeri duce la o concluzie inevitabilă care, cu toate că este logică, a fost numai rareori exprimată până acum: necesitatea unei retrageri complete a forţelor americane din Europa, lăsând astfel europenilor alegerea între diferite moduri de apărare a Europei[8].

Evident, noi nu am atins încă acest punct. Însă, pentru cel puţin două motive, există un potenţial serios de neînţelegere între cele două maluri ale Atlanticului. O mare parte din americani par să creadă că doctrina strategică oficială a Statelor Unite nu este doctrina primei utilizări – adică desfăşurarea armelor nucleare numai în cazul unui atac nuclear inamic (împotriva Statelor Unite sau al principalilor săi aliaţi). Teza conform căreia o primă *recurgere* la armele nucleare împotriva unui atac convenţional ar fi sinucigaşă şi că, astfel, ameninţarea cu această recurgere este un bluf atât incredibil, cât şi periculos, a devenit tot mai populară. (S-ar putea să nu fie irelevant să notăm că Episcopii Catolici Americani au fost criticaţi mai presus de toate pentru că, pe de o parte, au condamnat aproape toate *utilizările* imaginabile

ale armelor nucleare, dar și, pe de altă parte, deoarece au considerat că descurajarea nucleară – adică *amenințarea* cu utilizarea armelor nucleare – este acceptabilă în anumite condiții; este vorba de același gen de ambiguitate pe care îl resping cei care se împotrivesc primei utilizări a armelor nucleare.) În plus, pendulul cheltuielilor militare americane, după ce timp de șapte sau opt ani s-a deplasat în direcția creșterii bugetului militar, se deplasează astăzi în direcția opusă. Costul anual al apărării Europei se situează, conform calculelor americane, undeva între 130 și 177 de bilioane $. În prezent hotărârea de a reduce cheltuielile militare se concentrează asupra nefericitelor MX și asupra eliminării risipei. Ea se va opri aici, în situația în care devine evident că europenii refuză să plătească contribuțiile necesare pentru războiul convențional și preferă să-l lase pe Marele Frate să-și asume riscurile războiului atomic?

Evident, catastrofa nu este inevitabilă. La Geneva este posibil următorul târg: reducerea armelor ofensive va fi însoțită de ridicarea unei bariere solide între cercetare (evident dificil de oprit) și dezvoltarea în domeniul apărării. În aceste condiții NATO ar putea, poate, atât să înceapă modernizarea și îmbunătățirea armelor convenționale cât și să adopte, mai mult sau mai puțin oficial și fără dramatism, doctrina abținerii de la prima utilizare. Acest lucru ar permite disputei franceze să rămână acolo unde este. Însă, dacă relațiile dintre superputeri se vor înrăutăți, dilema franceză – păstrarea autonomiei nucleare și a priorității, însă cu prețul ineficienței nucleare crescânde în fața amenințărilor nenucleare și a sistemelor defensive sau, altminteri, consolidarea potențialului convențional al Alianței NATO cu prețul autonomiei militare și în ciuda insuficienței forțelor convenționale atât pentru descurajare, cât și pentru apărare – ar deveni tot mai acută, incapacitatea europenilor de a institui un sistem propriu de securitate atât în domeniul convențional, cât și în cel nuclear ar deveni tot mai tragică, neînțelegerile transatlantice ar deveni tot mai violente, iar situația primejdioasă a omenirii ar deveni tot mai sumbră.

Note

1. Stanley Hoffmann, "L'avenir de la défense européene", *Intervention*, nr. 8 (februarie – aprilie, 1984), pp. 80–84.

2. Pierre Lellouche, *L'avenir de la guerre* (Paris: Fayard, 1985).

3. *Le Monde* (5 iunie, 1985), p. 2.

4. Graham Allison, Albert Carnesale și Joseph Nye, *Hawks, Doves and Owls* (New York: Norton, 1985).

5. Albert Wohlstetter, "Critique de la dissuasion pure", *Commentaire* 7, nr. 25 (primăvara, 1984), pp. 23–42; Wohlstetter, "Between an Unfree World and None", *Foreign Affairs* (vara, 1985), pp. 962–994.

6. Vezi Stanley Hoffmann, "Réponse à Wohlstetter", *Commentaire* (primăvara, 1984), pp. 48–50.

7. James Schlesinger, "The Eagle and the Bear", *Foreign Affairs* (vara, 1985), pp. 937–961.

8. Vezi Earl Ravenal, "Europe Without America", *Foreign Affairs* (vara, 1985), pp. 1020–1035.

Partea a treia

Actori şi interacţiuni

10

Originile războiului rece

Asistăm astăzi, în special în Statele Unite, la un atac susţinut împotriva viziunii ortodoxe a originilor războiului rece. Aş dori să încep cu discutarea acestor interpretări rivale şi, în special, cu viziunea revizionistă. După o scurtă critică a acestor două concepţii contrastante voi prezenta câteva puncte de vedere personale asupra procesului care ne-a adus la cei patruzeci de ani de război rece. Este vorba de un proces complex şi interesant.

Nu este surprinzător că trebuie să ne confruntăm astăzi cu două interpretări conflictuale – una este un fel de concepţie oficială justificativă, iar cealaltă este revizionistă la modul iconoclast. Această contestare a viziunii "oficiale" a istoriei a luat amploare în America practic după fiecare război. Faptul că ea s-a dezvoltat în legătură cu războiul rece este interesant în sine, deoarece războiul rece este, la urma urmei, încă cu noi. Disputa între cele două explicaţii prezintă, de asemenea, interes deoarece este important să cunoaştem modul în care noi am intrat în războiul rece – şi nu numai pentru a înţelege de ce războiul rece a dus la războiul din Vietnam. În plus, această dispută ne spune ceva despre modul în care se scrie istoria şi, poate, ceva despre modul în care ea nu ar trebui să fie scrisă. În sfârşit, examinarea acestor viziuni concurente ne spune ceva despre modul în care este făcută politica externă a Statelor Unite.

Conform viziunii oficiale a originilor războiului rece – care a fost prezentată cel mai bine, cel puţin implicit, de Dean Acheson în cartea sa intitulată modest *Present at the Creation* –, războiul rece a început, în primul rând, din cauza comportamentului rău al sovieticilor. Această viziune particulară porneşte în analiza sa,în general, de la alianţa din timpul războiului. Ea accentuează faptul că Statele Unite au avut încredere în şi au ajutat Uniunea Sovietică în cursul războiului şi presupune că sovieticii înşişi ar fi, de fapt, responsabili în mare măsură de un război care poate nu ar fi început dacă Stalin nu ar fi făcut târgul său cu Hitler în 1939. De-a lungul alianţei din timpul războiului Statele Unite au sperat că Uniunea Sovietică ni se va alătura după încheierea războiului pentru crearea unei noi ordini mondiale care să se bazeze pe cooperarea marilor puteri, în care regimurile democratice vor prevala şi vor fi asigurate împotriva intervenţiilor din exterior şi în care sferele de influenţă – chiar şi deghizate ca "regionalism" – vor fi eliminate. O astfel de viziune era reflectată de Carta Naţiunilor Unite. Este interesant de notat, în trecere, că în elaborarea

planurilor pentru ordinea mondială de după război, între anii 1943–1945, cele mai serioase conflicte nu au apărut între Statele Unite şi Uniunea Sovietică, ci între Statele Unite şi Marea Britanie. Aceste conflicte s-au centrat asupra unor probleme ca sistemele monetare şi comerciale, emanciparea teritoriilor coloniale ş.a.m.d.[1] În sfârşit, teza ortodoxă susţine că Statele Unite nu intenţionau să devină după război jandarmul mondial – şi, în mod sigur, nu *singurul* jandarm mondial. De fapt, ea arată că în timpul războiului Statele Unite au supraevaluat puterea de care încă va mai dispune Marea Britanie după război şi a anticipat o dezangajare pe scară largă a Americii.

Conform tezei oficiale, toate aceste lucruri au fost distruse de comportamentul agresiv al Uniunii Sovietice care şi-a consolidat treptat dominaţia asupra Europei de Est. Încă din 1942 şi 1943 Uniunea Sovietică şi-a întărit controlul asupra multor partide comuniste din Balcani şi din Europa Occidentală, chiar şi dincolo de linia pe care Armata Roşie o va atinge la sfârşitul războiului. Această teză indică drept exemple de acţiuni sovietice care au făcut cooperarea dificilă: manipularea de către sovietici a comuniştilor polonezi pentru a elimina forţele necomuniste din Polonia; stabilirea unor legături bilaterale între Moscova şi vecinii săi şi opoziţia Moscovei faţă de orice legături între aceste state pe care ea nu le-ar putea controla; violarea de către Moscova a înţelegerii de la Yalta asupra alegerilor libere din Polonia; comportamentul sovieticilor în Germania ocupată, în diversele comisii interaliate şi în dezbaterile asupra tratatului de pace.

Astfel, conform acestei viziuni, Statele Unite au fost obligate, ca efect al comportamentului sovietic, să se confrunte cu o alegere pe care nu o dorise. Statele Unite trebuiau să aleagă între: pe de o parte, tolerarea uni vid care ar fi fost umplut numai de Uniunea Sovietică, în condiţiile declinului Angliei, prăbuşirii Europei Occidentale, decrepitudinii Chinei şi ale unei Japonii învinse şi, pe de altă parte, să conducă o lume în care nu mai existau alte puteri majore în afară de Uniunea Sovietică şi de Statele Unite. Cu alte cuvinte, potrivit acestei prime viziuni, Statele Unite nu aveau proiecte imperiale, însă s-au văzut obligate să-şi asume conducerea unei coaliţii. Statele Unite nu erau vinovate pentru faptul că această coaliţie era formată de state inegale. Coaliţia pe care Statele Unite s-au văzut conducând-o nu era ofensivă, ci defensivă.

Aceasta este abordarea oficială. Dar dacă privim la fapte – ceea ce uneori este folositor –, constatăm că această abordare merge prea departe. Cu toate că este sigur că Uniunea Sovietică şi-a extins deliberat influenţa, era vorba, de fapt, de acţiuni limitate şi, cu siguranţă în cazul Germaniei, de acţiuni care păreau să fie preventive înainte de orice altceva. Pe ansamblu, Uniunea Sovietică şi-a dat acordul şi a respectat împărţirile în sfere naţionale de influenţă pe care le-a stabilit împreună cu Churchill (acordul Statelor Unite a fost greu de obţinut). Dacă examinăm situaţiile din Grecia şi din China, constatăm următorul lucru: comportamentul partidelor comuniste din aceste ţări importante nu a fost câtuşi de puţin dictat de Moscova. În ceea ce priveşte Germania, unde sovieticii îşi utilizau zone de ocupaţie ca pe un important mijloc de negocieri, este evident că sovieticii erau îngrijoraţi în privinţa securităţii şi, date fiind distrugerile pe care le suferiseră, aveau uriaşe nevoi economice pe care ei le doreau satisfăcute.

Pentru a fi mai precişi, a existat o ambiguitate fundamentală în strategia

sovieticilor în Germania, în privința căreia ei nu au avut o abordare fundamentală. Însă, dacă a apărut vreun fir consistent al strategiei sovietice în Germania imediat după sfârșitul războiului, acesta a fost, mai degrabă, dorința de a stăpâni câteva poziții puternice care să poată fi exploatate mai târziu în negocieri și ca mijloc de influențare (de exemplu, pentru contracararea deciziei Statelor Unite de a rămâne în Europa) decât pentru orice altceva mult mai precis. Lucrul cel mai important este următorul: dacă analizăm comportamentul partidelor comuniste din Europa Occidentală în perioada 1945–1947, constatăm că ele erau departe de a fi niște organizații colosale, distructive și subversive. De fapt, ele se găseau încă în faza lor naționalistă, dispuse să participe la coaliții guvernamentale și să joace jocul democrației electorale, îndemnându-și susținătorii, în special pe muncitori, să muncească, să ridice nivelul producției și să reconstruiască aceste țări.

Este evident, deci, că teza standard depășește faptele. Aceasta se întâmplă, parțial, din cauza unei realități care a fost accentuată de revizioniști și la care mă voi întoarce – vechea tradiție a suspiciunii anticomuniste și antisovietice din această țară[2]. Este posibil, de asemenea, ca teza standard să fi exagerat din cauza așteptărilor excesive ale Occidentului – și, în special, ale Americii în cursul celui de-al doilea război mondial: visul armoniei și al cooperării de după război s-a dovedit zadarnic, iar americanii dezamăgiți tind să reacționeze dur.

Exista, de asemenea, un grad mare de confuzie în gândirea americană. Nu era întotdeauna clar dacă ceea ce se deplângea în comportamentul sovietic de după 1945 era împărțirea Europei în sfere de influență – adică dominația sovietică a unei sfere – sau presupusa tendință a comuniștilor de a *depăși* sfera lor de influență. Cel mai bun exemplu al acestei confuzii îl găsim în memoriile lui Kennan. Pe de o parte, recomandările lui din acea perioadă indică încredințarea sa că controlul sovieticilor în Europa estică era șubred. El a susținut că amenințarea sovietică nu era de natură militară, că comportamentul sovietic nu era aventuros și că sovieticii erau interesați, în primul rând, de o zonă de securitate. Există totuși în memoriile sale alte pasaje în care el vorbește despre teama de comunizarea întregii Europe, iar descrierea pe care o face mijloacelor diplomației sovietice sugerează, cel puțin implicit, credința sa că ei aveau scopuri universale. A existat astfel în imaginea americană a comportamentului sovietic o confuzie bazată pe incertitudine și teamă.

Până la urmă au intrat în luptă și revizioniștii, care ne-au oferit propriile lor imagini. Mai întâi, pentru interpretările lor toți se întorc în timp cu mult dincolo de sfârșitul sau chiar de începutul alianței din timpul războiului. Ei încep, în general, cu 1917, nu cu pactul Hitler–Stalin din 1939 sau cu 1941. Unul din cei mai importanți reprezentanți ai revizioniștilor, Arno Mayer, ne prezintă teoria unui război civil internațional care a început cel puțin o dată cu Revoluția Rusă din 1917[3]. El descrie ostilitatea constantă și fascinația înspăimântată a Occidentului față de comunism, care a produs încercările repetate de intervenție împotriva Rusiei după 1917 ca și simpatiile uneori puternice sau, cel puțin, neantipatia față de fascism în implicațiile sale anticomuniste. Revizioniștii se concentrează, de asemenea, deseori asupra anilor imediat premergători războiului – în special asupra impactului pe care Acordul de la München l-a avut asupra Uniunii Sovietice, care s-a simțit respinsă de puterile Europei Occidentale, în ciuda ofertelor sale de a se alătura securității colective antinaziste.

În măsura în care examinează comportamentul Uniunii Sovietice din timpul

războiului, revizioniştii îl văd ca pe unul esenţial defensiv şi naţionalist. Ei insistă că principalul obiectiv al Uniunii Sovietice a fost securitatea în arii care fuseseră zone tradiţionale ale intereselor ruse: Europa Estică şi Balcanii, Turcia şi toate statele care se aflau de-a lungul Uniunii Sovietice. Ei accentuează că sovieticii au evitat provocările majore şi s-au comportat foarte prudent în Europa Occidentală tocmai prin încurajarea participării partidelor comuniste la coaliţii naţionale – chiar şi cu preţul sacrificării şanselor de revoluţie socială. Ei arată că Stalin ţinea foarte mult să nu provoace Marea Britanie în Europa Occidentală sau în Mediterana de Est şi că întregul accent în cadrul partidelor comuniste era pus pe naţionalism, nu pe comunism. Ei arată că Stalin spera în încheierea unor acorduri cu puterile occidentale asupra limitelor sferelor de influenţă şi a acceptat excluderea Rusiei de la jucarea vreunui rol semnificativ în Italia sau Japonia.

Astfel, conform revizioniştilor, situaţia s-a deteriorat în mare măsură ca rezultat al imperialismului american, a cărui existenţă ei încearcă să o demonstreze după cum urmează: în primul rând, imediat după ce Roosevelt a murit, s-a renunţat, în cel puţin trei forme, la ajutorul economic acordat Uniunii Sovietice. Statele Unite a blocat imediat ajutorul furnizat prin intermediul Legii Lend–Lease, a refuzat acordarea unui împrumut Uniunii Sovietice şi a decis oprirea plăţii daunelor de război de către Germania Uniunii Sovietice. Acestea erau acţiuni împotriva cărora Henry Wallace a protestat când încă mai era în guvern.

Al doilea fapt a fost ceea ce revizioniştii numesc încercarea americană de intimidare a Uniunii Sovietice în zone de interes legitim ale sovieticilor, aşa cum este Europa de Est, cu o demonstraţie americană de forţă prin intermediul utilizării bombei atomice. Alperovitz, în cartea sa binecunoscută[4], prezintă decizia americană de bombardare a oraşelor japoneze ca urmărind, în primul rând, impresionarea Uniunii Sovietice prin intermediul monopolului american. În chip asemănător, aşa cum a demonstrat Kolko în masivul său volum asupra politicii americane de război, sprijinul constant acordat de Statele Unite polonezilor din Londra în timpul războiului – cei mai anticomunişti polonezi – a fost perceput de sovietici ca o încercare de a-i intimida şi de a asigura viitorul unui regim antirus la Varşovia.

În sfârşit, conform revizioniştilor, avem încercarea de după război de universalizare a politicii Uşii Deschise, aşa cum a fost ea simbolizată de Planul Baruch; ea ar fi asigurat un monopol internaţional pentru producţia de energie nucleară care ar fi putut funcţiona fără a fi împiedicat de un veto al Uniunii Sovietice. Cu alte cuvinte, era vorba de un plan care ar fi avut ca rezultat trimiterea de echipe de inspectori în Uniunea Sovietică şi care se baza pe ideea menţinerii de către Statele Unite a armelor sale nucleare şi a conservării lor până când şi numai dacă această organizaţie internaţională a Uşii Deschise ar fi fost întemeiată. Întâmplător, în timp ce Statele Unite propuneau această schemă, ea a exclus Uniunea Sovietică de la orice control în Italia, Japonia şi Germania Occidentală. Interesul pentru Uşa Deschisă – adică pentru protejarea regimurilor şi pieţelor pentru influenţa şi comerţul Statelor Unite – s-a manifestat, de asemenea, în Grecia şi în Iran, precum şi în opoziţia americană faţă de proiectele britanice pentru comerţ mondial şi aranjamente monetare (Statele Unite folosind acum împotriva Marii Britanii ideologia liberei concurenţe pe care britanicii o folosiseră împotriva Continentului un secol mai devreme).

Acestea sunt faptele – exacte ca atare – pe care le menţionează revizioniştii. Ce

valoare are această teorie?[5] Cred că revizioniştii sunt mult mai aproape de adevăr în tratarea Uniunii Sovietice decât este teza oficială, atunci când evidenţiază că Uniunea Sovietică avea ambiţii teritoriale limitate şi că aceste ambiţii aveau o natură tradiţională (exista, la urma urmei, o demobilizare masivă a părţii sovietice). Ei au dreptate, de asemenea, când evidenţiază că liderii Uniunii Sovietice nu acţionau ca şi cum ar fi fost creierul unui Frankenstein ideologic, comunismul, răspândit în întreaga lume, ci ca şi cum ar fi citit teoria politicii de putere a lui Hans Morgenthau – care, întâmplător, nu fusese încă expusă. Conducătorii de la Kremlin erau mult mai preocupaţi de interesele naţionale ale Rusiei decât de comunismul mondial. De asemenea, revizioniştii au dreptate când evidenţiază natura complexă a raporturilor Uniunii Sovietice cu partidele comuniste din exterior. O realitate, subliniată pe bună dreptate de Kolko, este aceea că sovieticii controlau puţin sau nu controlau deloc partidele comuniste din Iugoslavia, Grecia sau China. Revizioniştii au dreptate când evidenţiază absenţa instrucţiunilor de la Moscova către partidele comuniste din Europa Occidentală pentru a acapara puterea sau măcar pentru a păstra armele pe care le acumulaseră în cursul rezistenţei. Ei au dreptate când evidenţiază ambivalenţa Uniunii Sovietice faţă de Germania şi oscilarea constantă a strategiei sovietice între două orientări posibile: controlul unificat al întregii Germanii alături de puterile occidentale, dacă acest lucru era totuşi posibil şi – numai dacă controlul nu era posibil – împărţirea. Nici una din cele două orientări nu ar fi avut ca rezultat dominaţia sovietică exclusivă a întregii Germanii. Revizioniştii au dreptate când afirmă că sovieticii erau interesaţi, în primul rând, să nu permită Germaniei să devină un domeniu occidental potenţial antirus şi că ei nu au constituit regimul est-german decât după ce Statele Unite şi Marea Britanie au început să organizeze o entitate vest-germană. Astfel, tragedia împărţirii a fost urmarea ostilităţii anglo-americane faţă de ideea unei Germanii neutre aflate sub controlul celor patru puteri. (Dacă această idee ar fi fost cât de cât realizabilă este o altă poveste; eu sunt foarte sceptic în această privinţă.)

Cred că revizioniştii au, de asemenea, dreptate când arată că noţiunea unei conspiraţii comuniste la nivel mondial a fost, în esenţă, o proiecţie a universalismului american. Ei au dreptate când subliniază că Statele Unite evaluau Uniunea Sovietică în 1945 în urma unei îndelungate tradiţii de neîncredere care ne-a făcut să ne aşteptăm la ceea ce era mai rău. Americanii se îndoiau în privinţa Uniunii Sovietice, o îndoială care a fost întreruptă numai atunci când a fost necesar – în zilele Marii Alianţe; această îndoială a reînceput de îndată ce sovieticii s-au dovedit parteneri dificili. Revizioniştii au dreptate când subliniază că Statele Unite tratau afacerile mondiale în conformitate cu propriul lor set de principii. Aşa cum va scrie de Gaulle în memoriile sale: "Statele Unite abordează lumea cu metode complicate şi idei simple". Cu alte cuvinte, conducătorii Americii proiectau o lume care urma să semene foarte mult cu Statele Unite.

În acest mod revizioniştii semnalează un paradox care, cred eu, este valid. În timp ce Uniunea Sovietică se comporta conform unei teorii clasice a politicii de putere, Statele Unite nu se comportau câtuşi de puţin ca o mare putere clasică jucând rolul echilibrului, ci ca o putere ideologică cu o viziune globală. Statele Unite s-au comportat deci în modul în care noi credeam că se comportă sovieticii. În această privinţă adevăratul părinte al revizionismului, cel care a criticat pentru prima dată această tendinţă a Statelor Unite de a aborda lumea cu un set de prin-

cipii proprii, a fost Walter Lippmann în scrierile sale din 1946 și 1947 asupra războiului.

Totuși, după ce am arătat punctele în care revizioniștii au dreptate, ar trebui să adaug, de asemenea, că ei au tins să dezvolte o mitologie proprie. Aici vreau să evidențiez punctul în care realismul lor îi face să deraieze într-o lume a fanteziei.

Eu cred că acest lucru se întâmplă deoarece toți revizioniștii abordează politica externă americană prin intermediul unei concepții ideologice a priori; ei anunță cum ar trebui să fie strategia Statelor Unite, lucru care face deseori inutilă luarea în considerare a datelor sau, cel puțin, interpretarea lor corectă. Acest lucru nu este valabil pentru toți revizioniștii. Câțiva fac un efort temerar de a lua în considerare faptele – cu siguranță acesta este cazul lui Alperovitz. Cât despre cartea masivă a lui Kolko, cred că nici unul dintre capitolele sale nu este mai bun decât bibliografia pe care el o dă pentru fiecare capitol; chiar și în bibliografii unele din cărțile enumerate au o valoare îndoielnică. Există în cartea sa un gen de schemă generală căreia îi sunt subordonate toate detaliile. În varianta sa cea mai radicală abordarea revizionistă ne oferă un fel de viziune sistematică, cvasiconspiraționistă a politicii externe americane ca un complot al grupurilor de interese de pe Coasta de Est. În centrul acestui complot stă interpretarea economică care asumă nevoia de piețe în continuă extindere. (Câțiva accentuează impulsul comercial; alții subliniază expansionismul agricol.) Aceasta este o adaptare a teoriei socialiste tradiționale a imperialismului; ea consideră că politica externă a Statelor Unite este condusă de oameni care, așa cum se exprimă Kolko în a doua sa carte mai redusă ca volum[6], se află sub influența directă sau indirectă a intereselor economice. Ei sunt juriști din cadrul corporațiilor, directori comerciali ș.a.m.d.Această schemă include tot ceea ce există și multe citate sunt risipite pentru a sprijini interpretarea economică și pentru a prezenta căutarea noilor piețe ca o cheie universală. De fiecare dată când se vorbește despre piețe, chiar dacă este vorba de un discurs cu scopuri pur rotariene, poți să fii sigur că el va fi folosit de revizioniști ca o probă acuzatoare decisivă.

Această mitologie revizionistă ridică problema esențială a modului în care se construiește o interpretare a politicii externe. Orice metodă *a priori* sau *ex ante*, fie că este marxistă sau orice altceva, constituie un pericol serios. În primul rând, orice abordare în care se cunoaște răspunsul înaintea întrebării, elimină, de fapt, contradicțiile. Dificultatea este că toate aspectele vieții sunt contradictorii. În al doilea rând, ea exagerează părți mici sau aspecte parțiale ale tabloului. Și, în sfârșit ea ridică o problemă psihologică foarte interesantă: cum trebuie interpretată dinamica politicii externe? Dacă descoperi, caz după caz, că ceea ce oamenii gândesc că fac diferă de ceea ce teoria spune că ei fac cu adevărat, realmente, "obiectiv", atunci apare o problemă. În această situație trebuie să asumăm că oamenii sunt, de fapt, fie păpuși manipulate fără știrea lor – păpuși cărora li se spune că în spatele motivațiilor și acțiunilor lor există un scop pe care ele nu le cunosc –, fie păpuși care pot delibera asupra alegerii scopurilor dar care își ascund cu grijă adevăratele lor scopuri. Însă politicienii sunt automate programate sau conspiratori rafinați?

Ceea ce spun revizioniștii nu este în mod necesar fals, însă ei elimină problemele din istorie. Este un fapt că Statele Unite, aproape permanent în istoria lor, au fost mult mai preocupate să ridice bariere la porțile lor – protecționism – decât să consolideze porțile deschise în alte părți ale lumii – comerț liber. Este un fapt că, după al doilea război mondial, Statele Unite, concomitent cu înrăutățirea relațiilor

cu Uniunea Sovietică, au făcut eforturi repetate pentru reconciliere. Cu toate că Truman era foarte enervat de sovietici – spunându-i lui Molotov, literalmente, să se ducă în iad –, el i-a trimis totuși mesaje lui Stalin în încercarea de a îmbunătăți relațiile reciproce. Este un fapt că au existat dezacorduri între arhitecții politicii Statelor Unite – între Roosevelt și Hull, Hull și Welles, Truman și Byrnes, Acheson și Kennan. Este un fapt că pentru Statele Unite strategia în Lumea a treia nu a fost nici prioritară, nici consistentă (conform deosebirii dintre atitudinea față de Indonezia și cea față de Indochina).

Un gen diferit de contradicție, în opinia mea, este oferit de experiența planului Marshall. Dacă sovieticii ar fi acceptat planul Marshall, care a fost propus întregii Europe, inclusiv Uniunii Sovietice, ei ar fi trebuit să accepte ajutorul american și s-ar fi deschis industriei americane, astfel încât realizarea planului Marshall ar fi fost o dovadă a imperialismului american[7]. Totuși, revizioniștii sunt înclinați, de asemenea, să afirme că dacă ajutorul planului Marshall nu ar fi fost oferit, acesta ar fi fost un semn și mai evident al imperialismului american, deoarece el ar fi dovedit dorința Statelor Unite de a izola Uniunea Sovietică. Cu alte cuvinte, tot ceea ce face diavolul este diabolic. O altă contradicție este oferită de faptul că investițiile economice americane au fost foarte mari în zone care nu erau revendicate de Uniunea Sovietică; zonele în care, probabil, Statele Unite ar fi putut intra în conflict cu Uniunea Sovietică, Europa de Est, de exemplu, nu aveau practic nici o importanță pentru interesele economice americane.

Ajungem acum la problema exagerării unor părți ale tabloului. Alperovitz, în cartea sa *Atomic Diplomacy*, exclude sau minimalizează toate dovezile care s-ar putea folosi pentru a demonstra că Uniunea Sovietică nu a fost poate ținta principală a bombei lansată asupra Japoniei. Era imposibil ca Japonia să fie ținta principală? Truman a spus că bomba atomică este o armă, că armele sunt făcute pentru a fi utilizate și că decizia de a o utiliza nu l-a costat niciodată nici măcar cinci minute de somn. Uneori prostia își este propriul său răspuns. Poate că lucrurile nu sunt atât de complicate și nici oamenii atât de perfizi, pe cât cred revizioniștii. Această explicație alternativă, cel puțin, ar fi trebui să fie considerată cu atenție. În chip asemănător revizioniștii au exagerat semnificația opririi ajutorului furnizat prin intermediul Legii Lend-Lease. Anularea a fost, în mare măsură, un act de rutină al unui președinte nou care credea că atunci când se oprește războiul încetează și ajutorul. Întâmplător această decizie a lovit Anglia cel puțin la fel de dur ca și Uniunea Sovietică.

În fond, în ceea ce privește problema interpretării dinamicii politicii externe, trebuie să ne întrebăm de ce, dacă forța motrică a fost expansiunea economică (sau expansionismul), este atât de greu să găsim dovezi ale impactului său asupra deciziilor concrete (în contrast cu prezența sa în discursuri). Trebuie să ne întrebăm dacă politicienii americani au intenționat vreodată cu adevărat să revină asupra concesiilor făcute la Yalta și să oblige Uniunea Sovietică să se retragă din Europa Estică sau din Germania de Est, așa cum a acuzat Cristopher Lasch, sau nu au făcut decât să își exprime indignarea față de ceea ce noi considerăm că depășește înțelegerile asupra cărora noi credeam că s-a convenit la Yalta? Dacă am fi intenționat să-i "rostogolim înapoi" pe ruși, ne-am fi comportat ca cei mai neîndemânatici imperialiști din lume de vreme ce am început prin a-i lăsa pe sovietici să ocupe Berlinul, Praga și Viena când am fi putut să-i împiedicăm cel puțin să nu le ocupe pe toate trei și am

continuat cu o demobilizare colosală – un punct negat de revizionişti. De fapt, cum şi-au văzut persoanele oficiale americane obiectivele? Dacă ele nu le-au văzut în modul descris de revizionişti, acest lucru nu înseamnă că obiectivele americane nu ar fi putut să apară sovieticilor în felul în care ele apar acum revizioniştilor sau că rezultatele politicii americane nu seamănă cu imaginea lor din concepţia revizionistă; această diferenţă dintre percepţii semnalează posibilitatea existenţei unei distanţe între intenţiile americanilor, aşa cum le-au înţeles americanii şi rezultatele finale. Astfel, problema-cheie nu este căutarea unei explicaţii infailibile, ci, aşa cum au subliniat Max Weber şi Raymond Aron, înţelegerea acestor contraste – permanente şi ironice – între ceea ce oamenii cred că fac şi ceea ce ei fac de fapt. Cu alte cuvinte, cheia se găseşte în domeniul percepţiilor.

Când abordăm lucrările teoretice asupra sistemelor internaţionale poate că nu este necesar să abordăm şi problema percepţiilor. La acest nivel de abstracţie oamenii nici măcar nu mai contează; singurul lucru care contează sunt sistemele – adică paternuri de relaţii (cu toate că eu nu am întâlnit niciodată un sistem pe stradă). Însă atunci când vrem să explicăm politica externă, trebuie să luăm în consideraţie percepţiile. În centrul acestei dezbateri stă întrebarea: ce trebuie să caute ştiinţa socială? Ea trebuie să caute à la Marx o filozofie grandioasă a istoriei şi o explicaţie grandioasă care oferă cheia pentru tot ce se întâmplă, caz în care ne putem relaxa – şi acţiona – sau trebuie să îl urmeze pe Tucidide, concentrându-se asupra percepţiilor şi intenţiilor oamenilor şi asupra frustrărilor şi contradicţiilor pe care le resimt oamenii când ceea ce ei realizează este diferit de ceea ce ei au intenţionat? În această privinţă, cel puţin, înclin către Tucidide. Aceasta mă face să conchid că dacă revizioniştii sunt mai aproape de adevăr în analiza comportamentului sovietic decât în descrierea pe care o fac motivaţiilor Statelor Unite, teza oficială, care distorsionează comportamentul sovietic, reflectă precis percepţiile (sau percepţiile greşite) şi imaginea pe care conducătorii americani o au despre ei înşişi. Dacă activităţile Statelor Unite au format paternuri care provoacă mânia revizioniştilor, explicaţia trebuie căutată mai degrabă în natura stilului şi instituţiilor americane decât în domeniul motivaţiilor contrarevoluţionare şi al intereselor economice[8].

O să prezint acum propria mea viziune asupra originilor războiului rece şi asupra ceea ce a devenit acest proces. Eu cred că, mai întâi, este necesar să luăm în consideraţie realităţile obiective. O astfel de realitate este existenţa unui vacuum enorm de putere în Europa şi a altuia în Asia după prăbuşirea puterilor Axei. Apoi trebuie să luăm în consideraţie intenţiile. Aici viziunea revizioniştilor asupra intenţiilor sovietice este mai apropiată de adevăr decât analiza făcută de ei intenţiilor americane. În ultimul caz ar trebui să ne ferim să privim perioada războiului rece din perspectiva anilor '60. Este necesar să reţinem că o mare parte din politica externă americană din acea perioadă era extrem de improvizată. Ministerul de Externe al lui Franklin Roosevelt era încă nedezvoltat, iar mecanismul politicii sale externe era extrem de primitiv. El era un preşedinte care nu asculta de ministrul său de externe dar care avea propriile sale surse de informaţie şi sfat. În 1945 mecanismul politicii externe americane nu era departe de ceea ce el fusese în 1940–1941, când era practic inexistent. Concepţiile americane despre lume, în general abstracte şi confuze, reflectau şi, în acelaşi timp, reacţionau împotriva absenţei Americii din afacerile

internaţionale înainte de această perioadă. Cu totul natural ele exprimau un anumit stil american pe care Washingtonul îl demonstrase deja şi care ar putea fi descris ca reprezentând orgoliul binefacerii mondiale.

Apoi, după intenţii, trebuie să luăm în consideraţie percepţiile; cel mai important lucru aici este modul în care fiecare parte a văzut-o pe cealaltă. Aceasta deoarece acest mod a determinat modul în care a acţionat fiecare parte. Eu cred că aici poate fi găsită esenţa tragediei. Uniunea Sovietică a văzut Statele Unite ca fiind mult mai abile şi mai vigilente decât erau în realitate. Statele Unite au văzut Uniunea Sovietică ca fiind mult mai ambiţioasă şi mult mai puternică decât era în realitate. Acest lucru poate fi confirmat de orice cercetător din domeniul percepţiilor[9]: fiecare parte tinde întotdeauna să o vadă pe cealaltă infinit mai abilă, mai stabilă, mai puternică şi mai competentă decât este în realitate sau decât este ea însăşi. Însă originile acestei bătălii a percepţiilor greşite au prea puţin de-a face cu realitatea obiectivă, deoarece fiecare parte, fără îndoială, era înclinată să perceapă prezentul în termenii experienţelor neplăcute, interne sau externe, din trecut. Statele Unite aveau un gen de fixaţie de a nu permite – de această dată – apariţia unui alt Hitler şi de a nu sucomba unui alt München; la urma urmei oficialii americani se simţeau uşor vinovaţi pentru lipsa lor de vigilenţă din anii '30, pentru că nu au acordat mai multă atenţie scenei europene şi pentru politica struţului pe care au practicat-o până în 1940. Ei nu doreau ca aceste lucruri să se întâmple din nou şi aveau o tendinţă puternică de a interpreta ceea ce se întâmpla în prezent în lumina a ceea ce s-a întâmplat atunci. Uniunea Sovietică, la rândul său, avea propriile sale teorii asupra comportamentului Occidentului capitalist, bazate pe experienţele sale de la începutul anilor '20 şi din anii '30.

Ultimul element pe care trebuie să-l examinăm sunt ocaziile favorabile pentru acţiune. Aici trebuie să ne deplasăm de la generalităţi la lucruri mult mai precise. În primul rând, existau asimetrii în cadrul celor două Strategii[10]. Uniunea Sovietică era, probabil, nesigură în privinţa continuării colaborării din timpul războiului. Stalin a demonstrat suficientă bunăvoinţă la Yalta şi la Potsdam pentru a face cel puţin câteva concesii pentru a asigura permanenţa colaborării, sperând poate unele recompense economice; Naţiunile Unite au fost întemeiate în cele din urmă, în mare măsură, datorită acestor concesii. Nu există nici o îndoială că Uniunea Sovietică era hotărâtă să urmărească o politică a sferei de influenţă în Europa estică şi să aibă un rol decisiv în reglementarea problemei germane. Cu toate că aceasta putea să fie o concepţie strict defensivă, ea ridică câteva întrebări tradiţionale asupra concepţiilor defensive ale marilor puteri. Ce politici specifice erau implicate: era vorba de o concepţie defensivă în cooperare cu alte state sau de una aflată în conflict cu ele? Nu era clară nici viziunea lor ultimă asupra afacerilor mondiale pe care această concepţie urma să o servească. Era vorba de o viziune conservatoare sau revoluţionară? Aceasta este o întrebare pe care Kolko, întâmplător, nu o abordează niciodată. Însă configuraţia şi caracteristicile unei strategii depind de viziunea pe termen lung şi de considerente tactice.

În ceea ce priveşte Strategia Americană, ea era mult mai clară în privinţa proiectelor economice decât în privinţa proiectelor politice. Evident, a existat o mare dorinţă din partea lui Roosevelt de colaborare paşnică cu Uniunea Sovietică. Modul cum înţelegea preşedintele preocupările sovietice de securitate l-a dus la

neînțelegeri dese cu Churchill în timpul războiului. Însă noi am ezitat, de asemenea, să plătim pentru această colaborare prețul pe care îl cereau sovieticii – susținerea controlului lor politic asupra vecinilor lor și, în special, asupra Poloniei. În plus, viziunea americană pe termen lung asupra afacerilor internaționale nu era, în esență, nici conservatoare, nici revoluționară. Ea ar putea fi numită mult mai bine reformistă, un fel de viziune wilsoniană însoțită și accentuată de înțelegerea de către FDR a necesității rolului dominant al marilor puteri. Statele Unite, spre deosebire de marxism sau de comunism, nu se gândeau la o revoluție mondială. Totuși, viziunea lor pe termen lung nu era conservatoare, deoarece conducătorii Statelor Unite se îndoiau de eficiența tehnicilor conservatoare de aplanare a conflictului, așa cum era echilibrul puterii; Statele Unite au preferat un gen de cooperare wilsoniană concertată a marilor puteri. Chiar dacă această viziune nu era incompatibilă cu o anumită politică a sferelor de influență – la urma urmelor Statele Unite au insistat asupra sferei lor de influență din America Latină și au consfințit-o în Carta Națiunilor Unite –, ea era incompatibilă cu doi factori diferiți. Ea era incompatibilă cu ceea ce ne apărea drept viziunea revoluționară a celeilalte părți. Viziunea americană reclama cel puțin o armonie între scopurile marilor puteri. În al doilea rând, ea era incompatibilă cu orice tendință a celeilalte părți de a confunda o sferă de influență preponderentă cu o sferă de proprietate exclusivă și de control intern. Distincția – între hegemonia pentru securitate sau din considerente economice și dominația totală – era foarte clară la Washington.

Mai există încă un paradox care explică amploarea războiului rece. Strategia Uniunii Sovietice era într-o măsură importantă defensivă și prudentă, însă era urmărită cu atâta vigoare, încât pentru mulți americani și vest-europeni ea părea reîncarnarea politicii lui Genghis-han. De cealaltă parte, Statele Unite aveau o strategie pe care o consider defensivă, însă, din anumite puncte de vedere, viziunea lor despre viitor era extrem de universală și, implicit, imperialistă în sensul că doreau realizarea unei lumi care să semene foarte mult cu Statele Unite. În plus, Statele Unite, nedevastate și chiar întărite de război, aveau cele mai puternice arme de care a dispus vreodată un stat în istorie.

Să cercetăm aceste ambiguități puțin mai atent. Întreprinderea în care s-a lansat Uniunea Sovietică era, ca atare, ambiguă. Astfel (lăsând la o parte Finlanda, un stat care a opus o rezistență înverșunată marelui său vecin și care, totuși, dorea să aibă relații bune cu el și Cehoslovacia, unde lovitura de la Praga a avut loc de-abia în 1948), comunizarea Europei estice ar putea fi văzută – așa cum a făcut Louis Halle în cartea sa despre războiul rece[11] – ca o necesitate situațională pentru conducătorii de la Kremlin. Armata Uniunii Sovietice se găsea în țări esențiale pentru securitatea sovietică – rutele tradiționale de invazie – în care toate forțele necomuniste erau anticomuniste și antisovietice. Ce altceva putea să facă Uniunea Sovietică? Este evident că preocuparea pentru securitatea externă a dus la măsuri de siguranță internă: ele urmăreau eliminarea forțelor anticomuniste. Însă politica sovietică în aceste țări putea fi văzută, de asemenea, ca un pas către revoluția mondială totală. Această ambiguitate a fost prezentă chiar de la început.

Cum a fost percepută situația de către Statele Unite? Ceea ce se întâmpla era o lovitură pentru speranțele americanilor. În primul rând, Statele Unite, ca o adevărată

putere "liberală", erau înclinate să facă o distincție clară – propria lor Cortină de Fier – între politica internațională și afacerile interne. La Washington se considera că sovieticii erau îndreptățiți să aibă o influență politică externă predominantă în Polonia, Bulgaria sau Ungaria în aceeași măsură în care o aveau în Finlanda, însă ei nu ar fi trebuit să controleze afacerile interne ale acestor țări. Washingtonul a făcut întotdeauna această distincție cu totul artificială fără să realizeze că sovieticilor le era foarte greu să o aplice cel puțin în Europa Estică nu numai deoarece în doctrina marxistă însăși distincția este absurdă, ci și, de asemenea, din cauza situației politice a acestor țări în care existau puține căi de mijloc între comunism și anticomunism. În al doilea rând, Statele Unite, care, ca o adevărată putere liberală, vedeau relațiile internaționale ca pe un domeniu al compromisului, s-au confruntat, dimpotrivă, cu intransigentul "niet, niet, niet" al lui Molotov. Astfel încât americanii se considerau în defensivă. În acest fel percepeau Statele Unite situația la sfârșitul lui 1945.

Ambiguu era însuși modul în care Statele Unite au reacționat față de propriile lor percepții. Pe de o parte, Statele Unite au descoperit puterea; de fapt, acest lucru a fost însoțit de o anumită euforie așa cum s-a văzut în scrierile lui Kennan. Statele Unite au descoperit astfel ceea ce într-o țară ca Anglia se știa de multe secole: în absența unei comunități mondiale puterea nu înseamnă gesturi, ci negociere dificilă; puterea înseamnă aplicarea forței la nivel local pentru a stăpâni circumstanțele locale; puterea înseamnă distingerea zonelor esențiale. Astfel, în 1945, Statele Unite au descoperit ceea ce Morgenthau urma să sistematizeze în 1948. Însă, pe de altă parte, Statele Unite și-au lansat, de asemenea, propriul lor universalism, ceea ce era incompatibil cu politicile tradiționale de putere și, procedând astfel, Statele Unite reacționau presupunând că comportamentul rău al Uniunii Sovietice se datora universalismului sovietic. Deci, noi am interpretat intențiile sovieticilor în funcție de acțiunile lor – care, așa cum am văzut, erau ambigue; răspunsul american, bazat pe această interpretare, era dictat de stilul american. Era vorba de un răspuns în manieră universalistă în conformitate cu valorile și practicile americane. Când ceva merge rău în exterior, noi oferim ajutor economic și asistență militară deoarece acesta este lucrul la care ne pricepem. Tipică pentru principiile americane este doctrina Truman care nu a fost doar o ofertă de ajutor pentru Turcia și Grecia; ea era o proclamare a datoriei de protejare a popoarelor libere împotriva comunismului. Exista apoi în acest răspuns elementul "societății deschise" consfințit în planul Baruch – tipic, de asemenea, pentru modul în care reacționează această țară. Schimbările importante de personal din Departamentul de Politică Externă – plecarea multor politicieni din perioada lui Roosevelt care au făcut să funcționeze alianța din timpul războiului și înlocuirea lor cu ofițeri ai serviciilor străine și cu lideri civili și militari foarte neîncrezători față de Uniunea Sovietică – au contribuit la acest răspuns[12].

Cum au interpretat sovieticii o reacție americană, ea însăși ambiguă? În mod clar sovieticii au interpretat-o ca pe o provocare. Proiectul american al unei societăți internaționale deschise, caracterizate de regula majorității și de absența vetoului, a fost văzut ca un plan uriaș pentru înăbușirea revoluției și pentru răsturnarea regimului sovietic. În mod firesc sovieticii l-au văzut ca pe o amenințare pentru interesele lor. Planul Baruch însemna pentru ei că Statele Unite își vor păstra bomba până când Uniunea Sovietică se va supune deciziilor unei majorități controlate, evident, de Occident. Aceasta era, de asemenea, perioada în care americanii au început să

consolideze părțile vestice ale Germaniei, iar comuniștii erau excluși din guvernele Franței și Italiei. Cum au reacționat sovieticii în urma interpretării reacției noastre ambigue a acțiunilor ambigue ale Uniunii Sovietice? Sovieticii au reacționat printr-o strângere considerabilă a șurubului. Ei au mobilizat în perioada 1947–1948 partidele comuniste din Europa Occidentală pentru a declanșa greve; au provocat o uriașă agitație pentru "pace" împotriva bombei nucleare în 1948 și au creat Cominformul. În interiorul Uniunii Sovietice ei au luat, de asemenea, măsuri dure, simbolizate de căderea lui Jdanov; ei au montat – sau au ajutat lovitura din Praga în februarie 1948 și au instituit blocada Berlinului care era, în esență, o reacție la acțiunile americane din Europa Occidentală.

Însă, indiferent de implicațiile acestor acțiuni sovietice, ele nu erau, probabil, întreprinse cu un scop ofensiv. Ele erau, probabil, mai degrabă, așa cum spune Adam Ulam în cartea sa asupra politicii externe sovietice, o încercare de a face Statele Unite să-și piardă răbdarea și curajul și de a împinge înapoi în izolaționism un stat frustrat și exasperat[13]. Practic, noi i-am promis lui Stalin că vom merge acasă după sfârșitul războiului. Statele Unite, la urma urmei se demobilizaseră deja de la aproximativ opt milioane de soldați în cursul celui de-al doilea război mondial la mai puțin de o jumătate de milion. Mai degrabă decât demersuri pentru promovarea revoluției comuniste la nivel mondial acțiunile lui Stalin erau încercări de a demonstra americanilor că menținerea în afacerile internaționale urma să devină o întreprindere riscantă. Paradoxal, o tendință izolaționistă mult așteptată și mult amânată a reapărut în Statele Unite numai după războiul din Vietnam și după începutul unei destinderi. Cum au interpretat Statele Unite aceste acțiuni ale sovieticilor? În mod firesc se credea că ele justifică viziunea Americii și vechile presimțiri rele ale americanilor despre universalismul sovietic. Statele Unite au interpretat intențiile sovieticilor în funcție de acțiunile și capacitățile sovieticilor și a reacționat printr-o creștere a presiunii asupra sovieticilor. Statele Unite s-au îndepărtat rapid printr-o combinație de forță și universalism de noțiunea restrânsă de abținere a lui Kennan, care se baza pe o evaluare a limitelor puterii sovietice și care ar fi avut ca rezultat o strategie pluralistă, esențial nemilitară și tranzitorie către o strategie cu totul diferită – una simbolizată, de exemplu, de acel document faimos NSC 68 sau de tratatul de pace cu Japonia. Strategia Statelor Unite nu era pluralistă, ci hegemonică, în sensul că întreaga lume trebuia să se afle sub influența Statelor Unite; ea se baza, în primul rând, pe pacturi militare și pe prezență și sprijin militar; ea s-a perpetuat, în mare măsură, deoarece Statele Unite au perseverat în viziunea lor universală – botezată mai târziu "pragmatică" de Walt Rostow.

Și totuși, chiar și atunci când Statele Unite au reacționat în acest mod, au încercat să evite militarizarea totală și divizarea lumii. Singurul caz în care Statele Unite nu au reacționat în manieră militară – de fapt și-au retras trupele – și anume în Coreea de Sud a provocat un vid de putere în care a acționat Coreea de Nord. Răspunsul Statelor Unite la această acțiune este binecunoscut. Astfel, chiar și atunci când Statele Unite nu au acționat conform temerilor lor, a existat o confirmare forțată a viziunii lor.

Am analizat suficient avântul războiului rece. Ce învățăminte putem trage din cele de mai sus? Halle în cartea sa vorbește despre interacțiunea dintre scorpion și

tarantulă. Agresivitatea scorpionului faţă de tarantulă reflectă numai dorinţa sa de apărare – convingerea sa că tarantula doreşte în secret să îl ucidă. Şi, cu totul natural, tarantula reacţionează încercând să ucidă scorpionul şi confirmând astfel convingerea scorpionului că ea urmăreşte să îl ucidă. Povestea este instructivă în ceea ce priveşte atât originile, cât şi dezvoltarea războiului rece. Eu cred că atribuirea unui universalism mondial şi agresiv Uniunii Sovietice a fost o greşeală – pentru un motiv întemeiat: sovieticii nu dispuneau de mijloacele necesare pentru realizarea lui. Oricare ar fi fost visele lor, ei trebuiau să îşi adapteze scopurile în funcţie de mijloacele de care dispuneau. În chip asemănător atribuirea unui universalism agresiv militar şi economic Statelor Unite de către revizionişti în 1945 este o greşeală. Desigur, Statele Unite aveau mijloacele necesare pentru realizarea lui, însă multe din aceste mijloace nu erau convertite în putere. Monopolul nuclear nu era convertit în putere politică, iar Uniunea Sovietică nu a fost niciodată mai activă în lume decât în perioada în care Statele Unite dispuneau de monopolul nuclear. Nici acţiunile americanilor nu au corespuns cu aceste pretinse intenţii imperialiste. Planul Baruch, de exemplu, nu intenţiona să lipsească Uniunea Sovietică de superioritatea sa enormă în domeniul armelor convenţionale. El nici măcar nu avea legătură cu acest lucru. Planul Marshall, în ciuda tuturor aspectelor sale profitabile pentru Statele Unite nu era un proiect imperialist, deoarece el urmărea în mod clar refacerea unor potenţiali concurenţi sau rivali.

În această situaţie de ce fiecare parte a distorsionat atât de grav intenţiile celeilalte părţi şi a acţionat pe baza acestor distorsiuni? Răspunsul trebuie găsit într-o combinaţie de trăsături specifice şi de factori generali. Cine erau cei doi adversari? Ei nu erau doar două puteri oarecare. Războiul peloponezian nu a implicat două puteri oarecare; el a implicat Atena şi Sparta. În chip asemănător aici avem o putere revoluţionară, chiar dacă prudentă, în luptă cu o putere reformistă, în ciuda faptului că era confuză. De o parte era un stat – Uniunea Sovietică – care avea o lungă istorie de invazii şi – în anii '30 – de dezamăgiri şi suspiciuni şi care se temea pentru securitatea sa. Statele Unite, de cealaltă parte, aveau o lungă istorie de pendulare între neamestecul total în afacerile internaţionale şi amestecul pentru salvarea lumii. Apoi, alături de aceste trăsături specifice, exista dialectica caracteristică a tuturor confruntărilor bipolare din istorie. Ea pare să opună întotdeauna două profeţii care se îndeplinesc deoarece au fost făcute. Găsim aici, ca de obicei, paradoxul a două universalisme în mare măsură defensive, cu cele trei trăsături ale sale. Mai întâi, în acest gen de dialectică, ceea ce este esenţial pentru o parte apare ca ameninţător pentru cealaltă. Securitatea sovietică, interpretată în manieră comunistă ca implicând regimuri comuniste în Europa Estică, părea ameninţătoare pentru Statele Unite. Viziunea americană a unei lumi deschise fără vetouri sau Cortine de Fier părea ameninţătoare pentru sovietici. În al doilea rând, ceea ce fiecare considera o autoconstrângere admirabilă părea de rău augur pentru celălalt. Comportamentul sovietic în Grecia şi Europa Occidentală părea de rău augur pentru noi; planul Baruch, care prevedea în ultimă instanţă renunţarea de către Statele Unite la arsenalul lor nuclear, părea ameninţător pentru ruşi, deoarece armele noastre urmau să fie distruse numai în ultimă instanţă. În fond, în acest tip de confruntare, fiecare interpretează acţiunile defensive ale celuilalt ca acţiuni ofensive. Acesta se întâmplă, deoarece, parţial, fiecare se aşteaptă ca aceste acţiuni să fie ofensive (acest lucru subliniază importanţa

enormă a imaginii pe care fiecare o are despre celălalt). Uniunea Sovietică vedea Statele Unite ca pe o putere capitalistă şi deci inevitabil ofensivă faţă de o putere revoluţionară aşa cum era URSS. Noi nu vedeam Uniunea Sovietică ca pe un stat "normal", ci ca pe centrul unei mişcări revoluţionare al cărei scop era subminarea sistemului internaţional. Parţial, fiecare a văzut mişcările celuilalt ca fiind ofensive deoarece, într-adevăr, uneori ele erau – uneori, când temerile sunt foarte mari, acţiunile defensive au conotaţii ofensive clare care nu fac decât să confirme aşteptările adversarului. Astfel, ca urmare a temerii de independenţă a Iranului, i-am determinat pe sovietici să se retragă; sovieticii au organizat blocada Berlinului ca urmare a temerii de prejudiciere a intereselor lor din Germania Occidentală.

Mai rămâne o ultimă întrebare – o întrebare pe care oricine vrea să o pună: războiul rece a fost inevitabil? Într-o mare măsură el apare astfel. Aproximativ douăzeci de ani mai târziu tot felul de oameni ne-au spus că el putea fi evitat dacă am fi avut o diplomaţie puţin mai realistă, dacă am fi respectat canoanele moderaţiei, aşa cum este împiedicarea vacuumurilor de putere în arii importante, şi dacă nu ne-am fi permis generalizări ideologice şi escaladări ale conflictului. Kennan, de exemplu, a susţinut în general această orientare şi a criticat falsificarea doctrinei Truman. Totuşi, această abordare este inaplicabilă, deoarece, parţial, datele erau oferite de istoria recentă şi nu puteau fi anulate – vacuumurile de putere, de exemplu, prezenţa Armatei Roşii în Europa Centrală sau preponderenţa economică şi avansul nuclear al Statelor Unite – şi, parţial, deoarece preceptele lui Kennan sunt acelea ale unui sistem moderat şi multipolar, cu alte cuvinte, ale unui sistem în care puterile nu se află în conflict ideologic şi vorbesc aceeaşi limbă.

Dată fiind situaţia în care se afla lumea, mie mi se pare,mai întâi, că intensificarea conflictelor era inevitabilă fie şi numai din cauza forţelor reale sau potenţiale ale adversarilor. Tehnicile diplomatice ale lui de Gaulle au fost, deseori, la fel de brutale ca şi cele ale sovieticilor, însă ele nu au produs temeri comparabile la Washington tocmai deoarece puterea sa era neglijabilă[14]. Puterea creează ocazii favorabile – după cum ştim foarte bine din cazul Vietnamului – chiar şi atunci când intenţiile sunt limitate. Prezenţa unor puternice minorităţi comuniste în Europa Occidentală era o ocazie favorabilă pentru Uniunea Sovietică. Posibilul vid de putere din Coreea de Sud a fost o ocazie favorabilă. Înfrângerea Japoniei de către Statele Unite şi ocuparea Italiei şi a unei jumătăţi din teritoriul Germaniei de către puterile occidentale au oferit, de asemenea, Occidentului ocazii favorabile pentru excluderea sovieticilor. Chiar dacă definim interesele atât de îngust, încât să nu intre în mod necesar în conflict, puterea creează interese într-un sens larg. Pentru o mare putere securitatea este o problemă universală care creează tentaţia construirii de tabere; fiecare mare putere a crezut întotdeauna că are datoria să-şi consolideze puterea pentru a salva lumea. Când un stat este puternic, rivalul său va tinde permanent să îi interpreteze acţiunile în funcţie de capacităţi şi să îi deducă intenţiile din capacităţi.

În al doilea rând, intensificarea conflictului tinde, de asemenea, să sporească fără limite din cauza ideologiei. Ideologia este întotdeauna, parţial, o raţionalizare a marii puteri. În istoria modernă numeroşi politicieni sunt aleşi – cu toate că uneori politicienii sunt cei care aleg poporul – şi, de obicei, aceşti oameni nu sunt cinici, dar doresc să îşi definească puterea în termeni ideologici. Există o nevoie omenească de a ne justifica actele în propriii noştri ochi şi în cei ai altora prin valori

ultime de dincolo de putere. În plus, ambii rivali au simțit nevoia să ofere modul lor de viață și altora, fără legătură cu vreo raționalizare a puterii lor. Astfel încât s-a dezvoltat o dialectică în care se combinau percepții exacte – fiecare parte era conștientă de ostilitatea și de preferințele pe termen lung ale celeilalte părți – și percepții greșite în privința acțiunilor pe termen scurt planificate de fiecare parte.

Ultimul factor care a făcut procesul inevitabil a fost stilul intern al celor doi protagoniști. Moderația a fost eliminată nu numai de ideologie și de putere, ci și de acest stil. Uniunea Sovietică era condusă de un om despre care se poate spune că a avut o neîncredere cosmică, absolută în tot ceea ce există, cu excepția persoanei sale. Astăzi cunoaștem cu toții, pe baza unor informații mai numeroase ca niciodată, cum era viața sub conducerea lui Stalin. Stalin avea nevoie de aservirea totală a celor din jurul lui, așa cum au demonstrat la fel de mult procesele interne și purificările externe. Războiul a zguduit profund sistemul sovietic. Era imposibil ca cea mai importantă preocupare, aceea provocată de insecuritatea internă, să nu aibă efecte în exterior (de exemplu, o politică dură de izolare). După moartea lui Stalin succesorii săi s-au confruntat cu problema propriei lor securități. Ei au făcut câteva gesturi limitate de moderație, așa cum a fost tratatul de pace cu Austria în 1955, însă existau limite constitutive ale acestor gesturi, deoarece ei trebuiau să reușească, fie și numai pentru a-și consolida slaba lor poziție internă. Succesul pe plan intern nu este niciodată suficient pentru o mare putere. În Statele Unite a existat întotdeauna o incompatibilitate între oameni ca Kennan, care susțineau o diplomație moderată și nonpublică, și procesul, instituțiile și cultura politică ale Statelor Unite. Ceea ce îl caracterizează pe Kennan este puternica sa aversiune față de întregul sistem politic american, deoarece, în esență, el înțelegea prea bine că acest sistem nu era adecvat pentru genul de diplomație rece de cabinet la care el ținea atât de mult. În plus, Statele Unite se confruntau, mai presus de toate, cu insecuritatea din exterior, deoarece acest stat care s-a găsit în postura de lider al lumii pentru prima dată nu știa ce fel de lume este aceasta. Era imposibil ca această insecuritate să nu aibă efecte în interior, acolo unde ea s-a exprimat într-o manieră extremă prin apariția, de exemplu, a lui Joe McCarthy și prin ceea ce a produs în diverse sfere ale vieții americane, pe plan intern și în lume, exploatarea de către el a paranoiei colective.

Acestea sunt motivele pentru care căutarea unui singur răufăcător mi se pare puerilă. Dacă vă plac răufăcătorii – și cărui american nu îi plac? –, atunci va trebui să vă luptați cu doi. Dacă credeți, precum Camus, că în această lume nimeni nu este nici cu totul inocent și nici complet vinovat, cea mai bună explicație a războiului rece este aceea că el s-a desfășurat între două state care erau parțial răufăcători și parțial victime.

Într-o analiză finală, poate că cel mai semnificativ neajuns al contraortodoxiei revizioniste este faptul că ea este atât de mult imaginea din oglindă a ortodoxiei. Ea nu face decât să inverseze negrul și albul, găsindu-i pe americani vinovați și pe sovietici moderați. Revizioniștii, ca și cei care împărtășesc viziunea oficială, caută explicații grandioase cu o natură conspiraționistă, cu toate că de această dată cheia este mai degrabă imperialismul economic american decât o conspirație comunistă la nivel mondial. Revizioniștii, ca și predecesorii lor, simplifică istoria. (De exemplu, există un moment în cartea lui Gabriel Kolko în care am avut sentimentul că am aterizat într-o țară de vis: la sfârșitul capitolului dedicat Franței el explică că în

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

octombrie 1944 Statele Unite, care se opuseseră mult timp preluării conducerii de către de Gaulle, l-au sprijinit în final pentru a înăbuşi stânga franceză. Întâmplător, stânga franceză a câştigat 67 % din voturi la alegerile din anul următor, aşa că ea nu fusese tratată foarte rău.) În fond, viziunea revizioniştilor, ca şi viziunea ortodoxă, este într-o anumită măsură abstractă, vagă şi grandioasă – ea se prăbuşeşte, deoarece se apropie prea mult de perfecţiune şi nu acordă suficientă atenţie tuturor amănuntelor ce ţin de percepţii, intenţii sau neînţelegeri şi chiar erorile evidente pe care am încercat să le identific aici. Acest patern al oscilării există de mult timp în istoriografia americană; el s-a dezvoltat în legătură cu cel de-al doilea război mondial ca şi în legătură cu războiul rece. Nu mă simt pregătit să decid dacă această deplasare permanentă de la o viziune a diavolului la alta fără a ne opri niciodată la mijlocul distanţei este cea mai bună cale către maturitatea ştiinţifică şi politică.

Note

1. Asupra acestor aspecte vezi Gabriel Kolko, *The Politics of War* (New York: Random House, 1968).

2. Vezi Arno J. Mayer, *Politics and Diplomacy of Peacemaking*, (New York: Knopf, 1967) şi D. F. Fleming, *The Cold War and Its Origins*, 2 vol. (New York: Doubleday, 1961).

3. Vezi de asemenea eseul său, *Dynamics of Counterrevolution in Europe, 1890–1956* (New York: Harper Torchbook, 1971).

4. *Atomic Diplomacy: Hiroshima and Potsdam* (New York: Simon and Schuster, 1965).

5. Două critici excelente ale revizionismului sunt: Charles S. Maier, "Revisioinism and the Interpretation of Cold War Origins", în *Perspectives in American Foreign Policy* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1970) şi Robert W. Tucker, *The Radical Left and American Foreign Policy* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1971).

6. *The Roots of American Foreign Policy* (Boston: Beacon Press, 1969).

7. Vezi William Appleman Williams, *The Tragedy of American Diplomacy* (New York: Delta Books, 1962).

8. Am încercat să descriu impactul stilului şi instituţiilor Americii asupra politicii externe în *Gulliver's Troubles* (New York: McGraw-Hill, 1968).

9. Vezi Robert Jervis, *Perception and Misperception in World Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1976).

10. Prin strategie înţeleg suma totală a viziunilor, obiectivelor şi politicilor (sau tacticilor).

11. *The Cold War as History* (New York: Harper and Row, 1967).

12. Vezi Martin Weil, *A Pretty Good Club* (New York: Norton, 1978).

13. *Expansion and Coexistence* (New York: Praeger, 1968).

14. Întâmplător chiar şi de Gaulle – de obicei mult mai lucid asupra tendinţelor pe termen lung – se aştepta ca al treilea război mondial să izbucnească imediat după sfârşitul celui de-al doilea război mondial.

11

Înțelegerea ursului: Paternuri și enigme ale comportamentului sovietic internațional

I

La o conferință recentă asupra situației curente din Franța participanții s-au contrazis aprig în privința realizărilor economice ale guvernului socialist. Date și grafice zburau prin cameră ca niște rachete. După câtva timp președintele conferinței a întrerupt ședința și a spus: "Doamnelor și domnilor, această dispută este despre fapte: în acest domeniu nu poate exista nici un acord."

Această remarcă paradoxală și totuși profundă îmi vine în minte ori de câte ori se analizează politica externă sovietică și modul în care ea este interpretată în Occident (spun Occident mai degrabă decât Statele Unite, deoarece găsim aceleași școli divergente de gândire și în Anglia, Franța și Germania Occidentală). Tot ceea ce avem sunt date brute – grafice ale armelor produse și desfășurate sau ale vânzărilor de armament, înregistrarea tratatelor semnate, ale trupelor trimise în țări străine, ale notelor diplomatice și ale călătoriilor, ale discursurilor în cadrul ONU sau la Congresele Partidului ș.a.m.d. Ca în atât de multe alte cazuri, datele nu vorbesc pentru ele însele; putem obține poveşti complet diferite în funcție de modul în care le conectează observatorii, de accentuarea unora și de neglijarea altora, de tipul relației stabilite între comportamentul și acțiunile URSS de către rivalii săi (așa cum, lucrând recent împreună cu alți cinci colegi la redactarea unui capitol asupra istoriei cursei armelor nucleare, ne-am ciocnit de mai multe ori din cauza semnificației unor fapte cu care toți eram de acord). Cu alte cuvinte, ceea ce contează este *intrepretarea* datelor; ceea ce determină selectarea, ierarhia și înlănțuirea datelor este interpretarea – chiar dacă se presupune că ea este, și deseori într-adevăr ea este, "bazată pe fapte". În plus, în cazul politicii externe sovietice posedăm mai puține documente decât acelea care se referă la, să spunem, diplomația Statelor Unite sau a Marii Britanii: arhivele diplomatice sunt greu accesibile, memoriile sunt puține, dezbaterile parlamentare sincere lipsesc, comisiile de anchetă sunt necunoscute, iar conflictele interne (și produsul lor secundar scurgerile de informații) sunt înăbușite. În consecință, rolul interpretării a devenit tot mai important și tot mai *a priori* . În acest mod se explică și de ce o schiță a politicii externe sovietice nu poate fi separată de studiul percepțiilor comportamentului sovietic: percepțiile ghidează schița mult mai mult decât schița (presupusă obiectivă) generează percepțiile.

Astfel încât este util sa începem (1) distingând cele trei principale școli de interpretare și (2) enumerând principalele subiecte de dispută care apar în discuțiile americane ale comportamentului sovietic internațional.

Nici unul dintre experții guvernamentali americani de valoare nu se înscrie în întregime în limitele vreuneia din cele trei școli; aceste categorii sunt tipuri ideale, iar autorii respectabili aproximează, dar nu se conformează în întregime nici uneia dintre ele.

Prima școală vede în Uniunea Sovietică o putere expansionistă neobosită al cărei scop este dominația mondială. În slujba acestui scop stă o combinație între un dispozitiv militar masiv, aflat în permanență creștere și metode moderne de subversiune mergând de la sprijinirea războaielor revoluționare până la antrenarea și la folosirea teroriștilor la nivel mondial. Politicile sovietice ale apărării active și civile sunt interpretate, prin raportare la acumularea sovietică de arme ofensive, ca demonstrând dorința de a planifica și de a risca un război general, dacă pierderile care ar rezulta din acest război ar putea fi menținute între anumite limite, iar avantajele victoriei ar depăși pierderile suferite. Această viziune ar putea fi numită modelul ostilității implacabile și al proiectelor imperiale.

A doua școală interpretează comportamentul sovietic mai ales în termeni defensivi și conservatori. Preocuparea dominantă a Uniunii Sovietice, în acest caz, este văzută ca protejarea și consolidarea Uniunii Sovietice și a cuceririlor și avantajelor sale de după cel de-al doilea război mondial atât împotriva inamicilor din exterior, cât și împotriva revoltelor interne. Acumularea puterii militare este explicată ca o cale rusă tradițională de înfruntare a insecurității: "Dacă o armă te face mai sigur, o mulțime de arme este și mai bună, iar cel mai bun lucru este superioritatea absolută asupra tuturor inamicilor posibili"[1] – deoarece nimeni nu va mai îndrăzni să te atace. Acțiunile sovietice din afara *glacis*-ului sovietic sunt văzute ca mișcări esențial defensive care urmăresc să zădărnicească planurile sau să complice calculele țărilor ostile. În timp ce prima școală găsește în contrastul dintre forța militară sovietică și slăbiciunile sistemului economic sovietic un pericol major pentru Occident (întrucât Moscova ar putea fi împinsă la un aventurism tot mai militant de aceste fisuri) a doua școală crede că dificultățile și blocajele economice ca și obstacolele multiple în calea unei *utilizări* efective ale puterii militare în exterior explică atât natura în fond defensivă a comportamentului sovietic, cât și persistența insecurității. Cele două școli se deosebesc, de asemenea, complet în ceea ce privește natura conducerii sovietice: acolo unde un grup vede o gerontocrație conservatoare și conformistă, celălalt grup găsește o elită a cărei legitimitate depinde de căutarea reușită a succesului pe plan extern.

Al treilea grup – un "mijloc" larg – neagă existența unui "plan-cheie" al sovieticilor pentru dominarea lumii: preponderența poate fi o speranță, însă ea nu este obiectivul crucial care determină fixarea obiectivelor pe termen scurt sau mijlociu. Cu toate acestea, preocupării sovietice pentru securitate i se acordă o interpretare cu mult mai puțin blândă decât cea oferită de al doilea grup. Chiar și scopul "defensiv" al securității este, de fapt, ofensiv pentru alții, deoarece urmărirea securității absolute apare în mod inevitabil amenințătoare pentru alte țări și le transformă în inamici; în acest fel ea întreține și perpetuează în interior o fobie periculoasă a încercuirii. De asemenea, această căutare este considerată răspunzătoare pentru o serie de mișcări *ofensive* în exterior care urmaresc în mod deliberat slăbirea rivalilor potențiali sau actuali. În plus, scopurile sovietice nu sunt interpretate în nici un caz ca fiind pur defensive. U.R.S.S. nu este o putere

status quo; obiectivul său este schimbarea "corelaţiei de forţe" în avantajul său, extinderea controlului şi influenţei sovietice şi reducerea sau eliminarea influenţei principalilor săi rivali în diferite părţi ale lumii.

Principalele diferenţe dintre prima şi cea de-a treia şcoală rezidă în două arii. A treia şcoală vede expansionismul sovietic ca fiind esenţialmente oportunist – ca exploatare a ocaziilor favorabile oferite deseori mai degrabă de circumstanţe locale decât create de Moscova. (În spatele acestei diferenţe putem găsi o altă diferenţă, în interpretarea sistemului internaţional, de data aceasta: prima şcoală îl caracterizează ca fiind mai ales "bipolar" – conflictul dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică este relaţia dominantă şi factorul-cheie atât în sistemul global, cât şi în subsistemele regionale –, în timp ce a treia şcoală vede o autonomie mai mare a acestor subsisteme şi le consideră mult mai asemănătoare cu o luptă cu otgonul între presiunea exercitată de lupta dintre superputeri şi opoziţia circumstanţelor locale şi regionale.) Există, de asemenea, un dezacord în privinţa realităţilor interne ale Uniunii Sovietice: dificultăţile interne nu sunt negate de a treia şcoală, dar, totuşi, de asemenea, ele nu sunt interpretate ca un impuls potenţial catastrofal către imperialismul diversionist; ele sunt analizate, mai degrabă, ca generând dileme serioase pentru acumularea militară a sovieticilor şi pentru expansiunea lor externă. De asemenea, aceste probleme interne nu sunt văzute ca fiind atât de grave, încât conducătorii sovietici să nu aibă decât o singură alternativă: fie *la fuite-en-avant* către aventuri externe, fie aruncarea ruşinoasă la "groapa de gunoi a istoriei."

Ne aflăm în mod evident la nivelul interpretărilor foarte generale care nu sunt interesate de toate evenimentele concrete. Înainte de prezentarea propriei mele schiţe de analiză şi a propriilor mele dileme, am crezut că este util să enumăr principalele subiecte de dispută, dintre care unele depăşesc frontierele acestor trei şcoli de gândire:

1. Primul subiect a fost deja atins: comportamentul sovietic este ofensiv sau defensiv? Aşa cum am văzut, această întrebare marchează cea mai importantă diferenţă dintre cele două şcoli. Replica celei de-a treia şcoli este plină de nuanţe: în comportamentul sovietic putem detecta ambele preocupări: U.R.S.S. încearcă nu numai să protejeze *status quo*-ul de după 1945 în zona sa imperială, ci şi să îl răstoarne în afara zonei sale de dominaţie. În plus, mişcările care sunt defensive conform motivaţiilor actorilor pot fi greu de distins de cele ofensive, dacă mijloacele utilizate sunt ameninţătoare pentru alţii sau dacă rezultatele operaţiei deschid posibilităţi pentru expansiuni viitoare (ne reamintim imediat invazia Afganistanului).

2. A doua întrebare, pe care am atins-o de asemenea mai devreme, se referă la gradul de deliberare al diplomaţiei sovietice. Aici mie mi se pare că linia de separare trece printre prima şcoală şi celelalte două.

3. Politica externă sovietică este, esenţialmente, "regională" sau, în realitate, *globală*? Cei care accentuează concentrarea sa regională cred că Uniunea Sovietică consideră că interesele sale vitale rezidă în zonele din apropierea graniţelor ţării – Europa, Orientul Mijlociu şi Extremul Orient –, în timp ce activităţile sale din alte părţi ale lumii – America Latină sau Africa, Asia de Sud şi de Sud-Est – sunt văzute ca fiind mai mult episodice şi puţin semnificative. Globaliştii tind să neglijeze această diferenţă fie din cauza credinţei lor într-un fel de plan pentru dominaţie globală, fie (dacă ei aparţin celei de-a treia şcoli) deoarece ei cred că combinaţia de prilejuri fructificabile şi de capacităţi militare crescânde poate crea şi dezvolta importante interese sovietice cu mult dincolo de graniţele imperiului.

4. Cât de prudent sau, dimpotrivă, cât de riscant este comportamentul sovietic? Deloc surprinzator membrii primei școli tind să îl descrie, în mod cert, nu ca imprudent (din acest punct de vedere, dar numai din acesta, ei recunosc o diferență între comportamentul sovietic și cel al Germaniei naziste), ci ca foarte îndrăzneț înclinând uneori către politica din pragul războiului (comparația care se face deseori este aceea cu Germania Imperială post-Bismarck). Sunt aduse ca dovezi atât desfășurarea rachetelor strategice și a celor cu rază medie de acțiune cu baza la sol, cât și câteva episoade din politica externă sovietică. Membrii celei de-a doua școli preferă să accentueze prudența sovietică – de exemplu în Orientul Mijlociu, în cursul Războiului din Vietnam sau,actualmente, în America Centrală sau în atitudinea față de ostilitatea Chinei.

5. Expansionismul sovietic (fie deliberat, fie oportunist) este propulsat de considerații de putere sau de preocupări ideologice? Atât prima, cât și cea de-a treia școală sunt divizate asupra acestui punct. Unii autori văd comportamentul sovietic în termenii "naționalismului rus și ai dorinței de dominație"[2], ideologia jucând numai un rol minor (sprijinul Uniunii Sovietice pentru partidele comuniste din alte țări fiind strict determinat de interesele de putere ale Moscovei) – și cu siguranță nu unul decisiv în proiectarea scopurilor și în selectarea ocaziilor favorabile. Alții, care subliniază deseori pretenția implacabilă a Moscovei pentru controlarea Europei de Est de către partide comuniste, amploarea activităților sovietice în arii de interes redus pentru regimul țarist și utilizarea metodelor rafinate de subversiune cred că forța cvasireligioasă și natura ideologiei comuniste rămân trăsăturile originale și distinctive ale comportamentului sovietic. Ar trebui să ne reamintim că nu numai istoricii americani, ci și, de asemenea, politicienii au fost divizați asupra acestei probleme – John Foster Dulles și Ronald Reagan au evidențiat ideologia care ghidează și justifică puterea, Nixon și Kissinger (post – 1969) erau neliniștiți de putere, dar mult mai puțin îngrijorați de ideologie.

6. Câtă continuitate și câtă discontinuitate a existat în politica externă sovietică de după război? Eu găsesc un interes redus pentru această problemă printre autorii din a doua școală cu toate că ea divizează intern prima și a treia școală. Unii văd o mare constanță a obiectivelor, o tendință de a reproduce aproape mecanic aceleași mișcări și un stoc foarte previzibil de preocupări și tehnici. Alții descoperă cicluri distincte și o ruptură mai mult sau mai puțin clară între comportamentul sovietic în era monopolului nuclear și a preponderenței Statelor Unite și comportamentul sovietic în era parității nucleare.

II

Voi prezenta acum propriile mele puncte de vedere fără a încerca să scriu o istorie a comportamentului sovietic internațional de după război (o întreprindere pentru care nu am nici spațiu și nici competența necesară pentru a o duce la capăt). Voi începe cu ceea ce eu consider drept paternuri esențiale și apoi voi pune câteva întrebări care mi se par foarte interesante.

1. Comportamentul sovietic pe plan extern este comportamentul standard al unei mari puteri, cu trăsăturile specifice care provin din trecutul rus și din ideologia

sovietică. Nu va fi o surpriză pentru nimeni afirmaţia mea că cea mai pronunţată trăsătură a comportamentului sovietic este căutarea maximei securităţi pentru Uniunea Sovietică şi pentru câştigurile sale din al doilea război mondial – şi (totuşi, nu în mod exclusiv) natura rusă, extrem de tradiţională acestei căutări. Prin ultima înţeleg credinţa în preponderenţa forţei ca fiind atât cel mai bun mijloc de eliminare a ameninţărilor, cât şi cea mai sigură cale pentru a învinge duşmanii în cazul în care ei nu pot fi descurajaţi. În acest fel se explică nivelul foarte înalt al forţelor convenţionale atât în cadrul Pactului de la Varşovia, cât şi la frontiera chineză; crearea unei flote puternice şi moderne capabile să rupă liniile de comunicare ale părţii adverse; dezvoltarea deliberată a unui arsenal nuclear capabil nu numai să răspundă unui atac inamic prin surpriză, ci şi, de asemenea, să distrugă o parte importantă din efectivele, ţintele militare şi instalaţiile de comandă şi control ale inamicului printr-o lovitură preventivă care urmăreşte limitarea pierderilor sovietice în cazul în care războiul nuclear apare inevitabil sau dacă teritoriul sovietic a fost deja lovit de lovituri nucleare limitate[3]. Abordarea tradiţională a forţei în domeniul armelor nucleare a însemnat respingerea strategiei descurajării pure (bizuirea pe distrugerea reciprocă asigurată) şi preferinţa pentru dobândirea unei capacităţi care să permită o strategie agresivă chiar dacă – contrar afirmaţiilor făcute uneori de membrii primei şcoli – importanţa "revoluţiei nucleare" a fost recunoscută cu greu (în măsura în care s-a eliminat "inevitabilitatea fatală" a războiului dintre sisteme sociale opuse). Ea a însemnat de asemenea convingerea evidentă că percepţia forţei reclama eradicarea oricărei inferiorităţi numerice importante şi, la drept vorbind, justifica căutarea superiorităţii chiar şi în ceea ce priveşte armele greu utilizabile[4].

Natura tradiţională a căutării securităţii a avut încă trei efecte. Unul este rolul important jucat de armată în toate deciziile care implică securitatea naţională (de exemplu controlul armamentului). Altul a fost refuzul retragerii din oricare din teritoriile cucerite în timpul celui de-al doilea război mondial: puterea provenită din posesiune este, în mod clar, încă văzută ca fiind mult mai "reală" decât puterea de influenţă (a altor state sau a rezultatelor negocierilor cu statele occidentale) cu preţul unor retrageri teritoriale. Al treilea efect este mai degrabă paradoxal şi complex. "Comunizarea" unor ţări ca România (în 1945), Polonia şi Germania de Est îmi apare ca fiind mai puţin un rezultat al prozelitismului ideologic decât al căutării certitudinii absolute a controlului în ţări în care se părea că nu există un spaţiu intermediar între puterea comunistă şi forţele antisovietice sau anticomuniste (spre deosebire de cazul Finlandei, cu totul separat de diferenţa strategică a poziţiei sale). Cu toate acestea, aici ideologia a jucat un rol "netradiţional" şi anume nu în forma comunismului expansionist în numele Revoluţiei, ci în modul următor: instalarea în *glacis*-ul Europei de Est a regimurilor comuniste dependente de Moscova, nu numai prin clasicele legături interstatale, ci şi, de asemenea, prin legături de subordonare faţă de partidul conducător de la Moscova a fost o cale importantă de consolidare a legitimităţii regimului sovietic *în U.R.S.S.* Aşa cum a subliniat deseori Seweryn Bialer[5], această legitimitate a trecut prin încercări grele şi s-a bazat pe victoriile din al doilea război mondial. Controlul aparte al Europei de Est – nu numai prin forţă superioară, ci şi, de asemenea, prin instalarea şi menţinerea unor regimuri dintre care majoritatea, spre deosebire de cel al Uniunii Sovietice, sunt în mod evident nelegitime – funcţionează atât pentru securitatea rusă, cât şi pentru justificarea regimului sovietic.

Căutarea securității, întreținută de temeri istorice de invazii și de infiltrarea mult mai subtilă însă corozivă a valorilor occidentale ca și de convingerea ideologică despre ostilitatea capitalistă și de ura față de deviații a condus, de asemenea, la o altă trăsătură constantă a comportamentului sovietic: teama față de și lupta împotriva infiltrărilor externe (cu excepția celor în formele dorite și controlate de autoritățile sovietice, cum sunt, de exemplu, creditele și comerțul). De aici provin, pe de o parte, intervențiile sovietice de o manieră extrem de brutală pentru eliminarea posibilității unor noi sciziuni în Europa de Est care au avut loc după dezertarea Iugoslaviei lui Tito. Se prea poate ca represiunile din 1953 (Germania de Est), 1956 (Ungaria), 1968 (Cehoslovacia) și 1981 (Polonia) să fi fost declanșate în mare măsură de o preocupare dură și naționalistă pentru securitatea *statului* sovietic, însă ele au contribuit mai mult decât orice altceva după 1948 la ostilitatea Statelor Unite față de *regimul* sovietic, văzut ca impunându-și voința și structurile ideologice asupra unor state captive. Pe de altă parte, aceeași teamă de infiltrare explică persistența ostilității sovietice față de planuri care ar putea fi văzute ca legitimând "spionajul" și amestecul în afacerile sovietice; remarcabile în acest sens au fost opoziția față de Planul Baruch, respingerea Planului Marshall și împotrivirea față de propunerile de cer deschis ale lui Eisenhower – față de orice propunere de dezarmare sau de control al armamentului care ar avea ca rezultat inspecții la scară mare și poate incontrolabile, față de orice încercare de a înzestra agențiile internaționale cu puteri esențialmente supranaționale. Dacă "mijloacele naționale de supraveghere și inspecție" – adică sateliții de recunoaștere – nu ar fi fost inventați, ar fi fost posibile acordurile pentru controlul armamentului? Propunerile sovietice de dezarmare au constat întotdeauna doar dintr-o simplă reducere sau eliminare a armelor într-o lume altfel neschimbată de state suverane în timp ce propunerile Statelor Unite au tins să subordoneze reducerile de armament instituirii unei autorități centrale pe care să nu o poată paraliza nici un veto sovietic.

Căutarea specific sovietică a securității este de asemenea, cred eu, principalul (dacă nu singurul) motiv al eforturilor permanente de a-i menține slabi pe potențialii rivali sau de a slăbi puterile ostile în zone apropiate de Uniunea Sovietică – care se întâmplă să fie principalele arene de luptă ale politicii mondiale. Împiedicarea refacerii și, mai târziu, a reînarmării Germaniei Occidentale a fost preocuparea dominantă a politicii sovietice în Europa Occidentală din 1948 până în 1955. Se prea poate ca unul din elementele componente ale violentei opoziții sovietice dintre 1981 și 1983 față de desfășurarea rachetelor cu rază medie de acțiune pe teritoriul Germaniei Occidentale să fi fost teama de o înarmare nucleară a Germaniei Occidentale – la fel cum dorința de a interzice accesul Republicii Federale la arme nucleare a fost unul din principalele motive ale demersurilor sovietice de la mijlocul anilor '60 pentru semnarea unui tratat global de neproliferare. Uneori dorința de a menține controlul în propria zonă imperială a dus la alegerea a ceea ce nu ar fi putut să nu pară o acțiune ofensivă împotriva pozițiilor celeilalte părți; acum, după ridicarea Zidului Berlinului este clar că criza Berlinului provocată de Hruşciov între 1958 și 1961 a urmărit, mai presus de toate, consolidarea Germaniei de Est, însă tactica aleasă – încercarea de a forța puterile occidentale să negocieze cu R.D.G. asupra Berlinului de Vest – a amenințat în mod clar poziția occidentală în Berlin.

Obiectivul slăbirii rivalilor, urmărit atât pentru a dobândi o securitate mai mare, cât şi ca o activitate normală a unei mari puteri, explică o bună parte din politicile sovietice în Asia, Orientul Mijlociu şi Africa. Legăturile cu Nasser au fost stabilite după ce Marea Britanie şi Statele Unite au început să unească statele arabe împotriva "ameninţării sovietice". Mai târziu căutarea de aliaţi în lumea arabă (Siria şi Irak) a rămas o cale de a contrabalansa alianţa *de facto* dintre Statele Unite şi Israel şi de a împiedica Washingtonul să devină *puterea* indispensabilă şi principalul *negociator* din exterior în Orientul Mijlociu, date fiind legăturile Washingtonului cu Israelul şi cu statele arabe "moderate". În Africa Moscova a încercat, în principal, să exploateze retragerile puterilor occidentale: mai întâi în Guineea şi în Congoul ex-belgian (cu puţin succes), mai târziu în Angola şi în Cornul Africii. În Extremul Orient probabil că teama de o repetare – pe o scară mult mai mare- a experienţei lui Tito i-a făcut pe sovietici să încerce să împiedice dezvoltarea nucleară a Chinei; dorinţa de a slăbi controlul Washingtonului în Pacificul de Vest – obţinut mai întâi prin ocupaţie şi mai târziu prin alierea Statelor Unite cu Japonia a fost una din cauzele încurajării Coreii de Nord în 1950 şi a sprijinului militar pentru Hanoi (dorinţa de a avea un aliat pe flancul sudic al unei Chine ostile fiind un alt motiv). Alianţa dintre Statele Unite şi Pakistan şi parteneriatul dintre Pakistan şi China antisovietică au dus la apropierea dintre URSS şi India şi la semnarea tratatului din 1971 dintre Moscova şi Delhi. Nu este întâmplător, pentru a folosi limbajul *Pravdei*, că implicarea sovietică în Afganistan a luat amploare după încercările şahului Iranului – aliatul Statelor Unite, de a influenţa politicile regimului Daud din Kabul. Din nou, este imposibil ca aceste acţiuni să fie văzute ca pur defensive de către ţintele lor, în măsura în care securitatea sovietică pare să aibă ca rezultat în practică insecuritatea, securitatea slăbită sau supunerea acestor ţinte ca şi expansiunea influenţei sovietice prin intermediul racolării şi sprijinirii aliaţilor locali. Aici ne aflăm într-o lume modelată de combinaţia dintre două logici, ambele foarte familiare istoricilor: logica definirii de către o mare putere a nevoilor sale de securitate în termeni cvasiabsoluţi şi logica unei competiţii bipolare care impune întotdeauna principalilor combatanţi acţiuni care apar ca rezultat al acestei definiţii chiar şi atunci când motivele interne istorice, politice şi ideologice ale acestei definiţii nu sunt atât de puternice ca în cazul Uniunii Sovietice.

2. A doua trăsătură constantă a politicii externe sovietice este mult mai puţin recognoscibilă ca o trăsătură a conflictelor bipolare: dorinţa sovieticilor de instituire a unui gen de condominiu cu Statele Unite. Desigur, membrii primei şcoli ar vedea acest lucru doar ca pe o primă etapă, ca pe un pas către dominaţia lumii – într-adevăr, recunoaşterea URSS ca un egal de către Statele Unite ar însemna atât slăbirea predominanţei Statelor Unite, cât şi legitimarea comportamentului sovietic. Cu toate acestea, nu toate aşa-numitele puteri hegemonice doresc să ajungă imperii prin intermediul consimţământului şi recunoaşterii principalului lor duşman: de obicei calea către triumf include distrugerea sa – în special când duşmanul nu este doar o putere rivală, ci un regim şi un sistem social condamnate (ba chiar osândite) de ideologia oficială. Atunci această caracteristică este explicată de "prudenţa nucleară"? Parţial, cu siguranţă; însă există ceva în dorinţa sovieticilor de egalitate recunoscută care depăşeşte revoluţia nucleară, de-Clausewitzizarea (scuzaţi-mă!) războiului total: ea are o dimensiune culturală şi una istorică de lungă durată (ca şi mania securităţii absolute) – dorinţa puternică de a fi tratat ca un egal de cei care, în mod

tradițional, s-au aflat în fruntea dezvoltării economice și care, în cultură ca și în afacerile externe, sunt încă cesionarii legitimi ai legitimității.

Acest efort sovietic se compune din două elemente. Unul este hotărârea Uniunii Sovietice de a fi recunoscută ca o putere egală de statul care deține încă o poziție dominantă, Statele Unite. În acest caz problema este dubla împotrivire a Statelor Unite – în termeni de putere, de vreme ce egalitatea apare reală numai în domeniul militar (domeniu a cărui dezvoltare Statele Unite nu o va impulsiona prin tratarea puterii militare ca sinonimă cu întreaga putere) și în termeni ideologici (dată fiind aversiunea majorității americanilor față de regimul sovietic). În măsura în care Inițiativa de Apărare Strategică exploatează progresele tehnologice ale Statelor Unite și amenință poziția Uniunii Sovietice ca superputere militară, ostilitatea permanentă a Moscovei față de dezvoltarea sa integrală nu este surprinzătoare: în joc se află statutul și securitatea sa. Celălalt element este dorința de a reglementa problemele mondiale – de la soarta Germaniei până la cea a Israelului și Africii de Sud – în parteneriat cu Statele Unite și de a trata cu rivalul principal pe seama unor așa-zișI adversari ai preeminenței celor doi rivali (China, Germania Federală, Japonia etc.). Această dorință a dus la Tratatul de neproliferare și la declarațiile de extindere a acestui tratat adoptate la întâlnirile la vârf din 1972 și 1973. În acest caz problema constă atât în refuzul succesivelor administrații americane de a da o aprobare formală amestecului sovietic în fostele *chasses gardées* occidentale, cât și în opoziția terților părți implicate de a-și lăsa soarta pe mâna unui Metternich sau a unui Alexandru modern.

Cu toate acestea, acest efort al sovieticilor mi se pare permanent sau în eclipsă numai în perioadele în care Washingtonul părea hotărât să arunce în aer toate podurile – primii ani ai războiului rece, primii ani ai erei Reagan. Chiar și Stalin, în ultimul său an, a fluturat propuneri de cooperare în fața lui Truman și Eisenhower. Hrușciov (chiar dacă nu suntem convinși de teza lui Adam Ulam despre obsesia sa pentru un acord care să excludă o Germanie Federală nucleară și o Chină nucleară) era în mod evident satisfăcut de vizita sa în Statele Unite și părea deschis pentru dialog și târguri cu Eisenhower și Kennedy. Politica de destindere care a început, timid, în 1963 și a înflorit la începutul anilor '70, a determinat de partea sovietică – așa cum a dovedit Kissinger – dorința de condominiu, care a culminat cu declarațiile de principii făcute la întâlnirile la vârf din 1972 și 1973 și cu căutarea legitimității, care a culminat cu acordurile de la Helsinki din 1975. Gromâko apare ca un entuziast al parteneriatului dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică nu numai în memoriile recente ale lui Șevcenko. Chiar și în ultimii ani analiștii sovietici au fost uneori auziți spunând că singurul interlocutor veritabil al URSS-ului sunt Statele Unite. Dialogul cu alte state este, deci, mai presus de toate, o cale de a crea neliniște la Washington și de a readuce Statele Unite la masa dialogului. O parte a problemei a fost întotdeauna cea a metodelor: dată fiind recalcitranța americană menționată mai sus, sovieticii au acționat deseori ca și cum ar fi fost nevoie de tactici de șoc pentru a-i determina pe americani să accepte duopolismul (ca în criza din Berlin din timpul lui Hrușciov și în criza rachetelor cubaneze) sau pentru a-i face pe americani să abandoneze predilecțiile lor unilaterale (acțiunile sovietice din Angola și din Cornul Africii nu au fost, cel puțin în parte, o contramăsură și un avertisment față de excluderea sovieticilor din procesul de pace arabo-israelian după războiul din 1973?).

Însă la fel cum încercările Kaiserului Germaniei de a obţine cu forţa prietenia şi respectul Marii Britanii în primii ani ai acestui secol au avut efectul contrar, sovieticii au ratat deseori ţinta.

Cele două metode ale diplomaţiei sovietice de după sfârşitul alianţei din timpul războiului au fost fie revenirea la duopolism fie, atunci când Washingtonul a respins-o, o politică de şicanare şi ostilitate urmărind deseori se pare, totuşi stângaci, să oblige Statele Unite să revină la prima poziţie. Evident, o strategie de expansiune ostilă este costisitoare şi deseori frustrantă: cel care o practică se află la discreţia clienţilor săi (experienţele sovietice în lumea arabă au fost amare, iar sprijinul sovietic pentru Cuba, Vietnam, Angola şi Mozambic a fost costisitor), iar ocaziile ei puţine şi la distanţă mare în timp. Uşurinţa cu care se pare că conducerea sovietică s-a convins că politica de destindere a administraţiilor Nixon şi Kissinger însemna acceptarea de către americani a unui grad de condominiu, timpul care i-a trebuit lui Brejnev pentru a realiza că destinderea nu mai exista şi Politbiuroului pentru a înţelege că Reagan era foarte diferit de Nixon sau Eisenhower indică preferinţa sovieticilor perfect inteligibilă pentru o politică de colaborare care le-ar aduce ajutor economic, prilejuri de influenţă în exterior, o vigilenţă redusă, o mai mare diversitate printre oponenţi ca şi unele economii în cheltuielile militare.

3. A doua trăsătură a comportamentului sovietic este, în mod evident, una care îl distinge clar de comportamentul american (chiar şi în era destinderii Washingtonul nu a preconizat un condominiu). Prima trăsătură, căutarea securităţii absolute, era parţial unică (în rădăcinile sale interne puternice şi multiple, tradiţionale şi"sovietice"), parţial nu (în măsura în care însăşi competiţia bipolară a dus Statele Unite la o definire mai degrabă foarte largă decât selectivă a intereselor lor şi la temeri repetate faţă de o ameninţare sovietică universală). A treia trăsătură este împărtăşită de ambele superputeri. Ea este o altă caracteristică a luptelor bipolare: în măsura în care fiecare rival are nevoie de un număr de clienţi pentru a-i utiliza împotriva celuilalt, de a-l împiedica pe celălalt să racoleze clienţi şi de a-şi împiedica aliaţii să treacă de partea cealaltă, are loc o subversiune subtilă a ierahiei observabile în sistemele multipolare de echilibru al puterii – distincţia între puterile mari şi mici. Cei slabi dispun astăzi de posibilităţi pentru manipularea celor puternici, iar cei puternici se găsesc deseori la discreţia celor slabi. Această trăsătură "sistemică" este accentuată şi de alţi factori: solidaritatea ideologică ocazională în cazul Uniunii Sovietice şi o preocupare ideologică similară (însă de această dată pentru regimuri democratice) şi interese economice ocazionale în cazul Americii. Ea este echivalentă, în primul rând, cu capacitatea aliaţilor de a obţine sprijin când sunt în pericol sau în dificultate: Mao la începutul anilor '50; Naser la mijlocul anilor '50 şi din nou în perioada 1969–1970, când a obţinut armament sovietic avansat şi instructori sovietici; Somalia lui Siad Barre când era aliată cu Moscova şi Etiopia lui Mengistu după schimbarea alianţelor în1977; Vietnamul de Nord în cursul războiului împotriva Statelor Unite; Cuba în 1962 şi Siria prin obţinerea de noi rachete antiaeriene de fabricaţie sovietică după ce le-a pierdut pe cele vechi în 1982 – acestea sunt cele mai bune exemple. În al doilea rând, aceşti aliaţi sunt deseori capabili să iniţieze operaţiuni majore pe cont propriu: uneori cu consimţământul "Marelui Frate" (de exemplu: Coreea de Nord în iunie 1950, incursiunile Somaliei în Ogaden; loviturile de stat comuniste în Praga în 1948 şi în Afganistan în 1978), uneori pe seama

ignoranței Marelui Frate (naționalizarea canalului Suez făcută de Nasser) sau în ciuda împotrivirii sale (războiul dezastruos al lui Nasser din 1967, traversarea canalului Suez de Sadat în 1973, ofensiva Vietnamului de Nord în 1972, acțiunile militare ale Chinei împotriva Quemoy-ului și Matsu-ului); alteori aliatul slab a determinat Moscova să participe la acțiuni care nu fuseseră planificate de sovietici (ca în Angola sau în Etiopia, când Castro a jucat un rol decisiv). În al treilea rând, sovieticii s-au aflat deseori de două ori la discreția aliaților lor: când aceștia au fost învinși într-un mod umilitor sau când s-au comportat deplorabil, obligând astfel Moscova să aleagă între o implicare mai mare și o înfrângere umilitoare (Nasser în 1967, Sadat la sfârșitul lui octombrie 1973, haosul din Afganistan din 1979) și când acești aliați s-au emancipat complet de controlul deseori slab al Moscovei (Sadat, iulie 1972) sau parțial (Irak în anii '80, Siria în 1974 și deseori în tratamentul pe care ea îl aplică Organizației pentru Eliberarea Palestinei).

III

1. În acest punct ajungem la primul set de paternuri pe care eu le-am gasit interesante și demne de o discuție suplimentară. Mă refer la contradicția între tendința "verticală" a aliaților (nevoia de "credibilitate") și dorința "orizontală" de co-administrare cu Statele Unite (sau cel puțin de evitare a crizelor majore în relațiile cu Statele Unite). Multe din dificultățile întâlnite de Uniunea Sovietică în relațiile cu aliații săi au rezultat din sentimentul de frustrare al aliaților, din credința lor că Moscova nu le asigură suficient sprijin împotriva Washingtonului sau împotriva unui aliat al Statelor Unite. Acest sentiment a fost, neîndoielnic, una din numeroasele cauze ale tensiunii dintre Rusia și China în anii '50. Castro a fost nemulțumit de modul în care Hrușciov și-a negociat retragerea din Cuba după criza rachetelor fără a-i acorda nici un rol, iar Hanoiul nu a fost încântat de sfaturile sovieticilor din 1972. Moscova nu a făcut nimic pentru a-l salva pe Nasser în iunie 1967. Încercările Moscovei de a determina Statele Unite să negocieze împreună disputa dintre statele arabe și Israel și refuzul sovieticilor de a furniza arme avansate Egiptului a dus la expulzarea instructorilor sovietici de către Sadat în vara lui 1972. În vara și toamna lui 1973 Moscova a încercat atât să avertizeze Statele Unite asupra războiului ce se profila în Orientul Mijlociu, cât și să îl aprovizioneze cu arme pe Sadat pentru purtarea lui și la sfârșit prin a nu mai avea credibilitate nici la Washington și nici la Ciro.

Putem detecta un patern în abordarea acestei tensiuni si putem afirma că odată ce sovieticii au atins paritatea nucleară, ei au devenit mult mai dispuși să acorde o atenție prioritară aliaților lor? În sprijinul acestei teze am putea menționa decizia lui Brejnev de a reaproviziona Egiptul în ciuda umilinței din iulie 1972 – atât înainte de, cât și în cursul războiului din octombrie 1973; acțiunile militare ale sovieticilor din Angola, Yemenul de Sud, Cornul Africii și, mai ales, Afganistan. Pe de altă parte chiar și înaintea parității totale, Nasser a obținut sprijinul sovieticilor pentru

respingerea de către Egipt a Planului Rogers (un refuz care a consolidat sprijinul Casei Albe pentru intransigenţa Israelului şi a făcut astfel pe termen lung ca Egiptul să regrete beneficiile obţinute din legătura sa cu Moscova). De asemenea, Nasser l-a stimulat pe Brejnev să trimită rachete şi personal sovietic în cursul "războiului de uzură". Convers, chiar şi în era parităţii sovieticii au demonstrat o prudenţă remarcabilă în cursul intervenţiei israeliene în Liban şi al atacării forţelor Siriei şi ale PLO-ului ca şi în America Centrală. Evident, cu toate că această contradicţie apare în repetate rânduri, modul de rezolvare a ei depinde foarte mult de calcularea comparativă a câştigurilor şi a riscurilor, care diferă de la caz la caz.

2. Ajungem astfel la o a doua problemă: cea a prudenţei URSS, în special în relaţiile sale cu Statele Unite. Majoritatea analiştilor americani – în ceea ce priveşte tactica sovieticilor dacă nu şi strategia lor politică şi militară – accentuează prudenţa Moscovei. Imediat după sfârşitul războiului, Stalin nu a încurajat nici revolta comunistă din Grecia şi nici nu a sprijinit o reluare a controlului de către comunişti în Finlanda. El nu a invadat Iugoslavia după dezertarea lui Tito. El a negociat mai degrabă cu Chiang decât cu Mao asupra viitorului Chinei şi l-a sfătuit pe Mao să facă la fel. El a permis Coreii de Nord să invadeze Coreea de Sud, însă s-a abţinut să ofere sprijin deschis aliatului său. Nici succesorii săi nu au venit în sprijinul lui Arbenz în Guatemala. În ciuda creşterii forţei nucleare chineze, sovieticii nu au recurs la represalii în 1968. În cursul numeroaselor războaie arabo-israeliene din anii '50, '60, '70 şi '80 Moscova a părut mult mai preocupată de limitarea câştigurilor Israelului decât de a-i ajuta pe aliaţii săi arabi să câştige. Succesele spectaculoase din Angola şi din Cornul Africii au fost operaţii sigure în măsura în care nu era previzibilă nici o reacţie puternică din partea Statelor Unite. Din acest punct de vedere nici chiar invadarea Afganistanului nu a fost o întrerupere a prudenţei. Moscova a fost la fel de cauţioasă ca şi Franţa în războiul dintre Irak şi Iran. Sprijinul pentru Allende, pentru regimurile "progresiste" din Grenada şi Nicaragua şi pentru rebelii din El Salvador a fost verbal şi vag. În sfârşit, paternul represiunii militare sovietice nu include nici România, în urma afirmării independenţei sale diplomatice, nici Polonia, unde trupele sovietice au fost utilizate atât în 1956, cât şi în 1980–1981 pentru şantaj nu pentru "restaurarea ordinii".

Toate aceste lucruri sunt adevărate, însă ele nu alcătuiesc întregul tablou. Unele demonstraţii de forţă sovietice au fost mai degrabă imprudente, deoarece ele ar fi putut să ducă uşor la o confruntare militară între superputeri – tocmai lucrul pe care ambele superputeri au încercat, până acum cu succes, să îl prevină – sau deoarece singura cale de evitare a confruntării era o retragere mai degrabă umilitoare. Cele două cazuri la care mă gândesc sunt blocada Berlinului din 1948 şi criza rachetelor cubaneze din 1962. În cazul Berlinului, aşa cum s-a exprimat Vojtech Mastny, "numai improbabilul" (podul aerian) "a eliminat posibilitatea" unei ciocniri militare deschise[6]. În cazul Cubei fie dacă credem că Hruşciov urmărea o "soluţie de moment" pentru a micşora decalajul dintre capacităţile nucleare limitate ale Moscovei şi retorica sa (vechea explicaţie a lui Horelick), fie că urmărim ipoteza gambitului diplomatic al lui Ulam, fie că acceptăm dubla justificare defensivă a lui Hruşciov, nu putem să nu ne gândim că lumea a fost periculos de aproape de un război cel puţin convenţional între superputeri printr-o încălcare flagrantă a limitelor pe care însuşi Kennedy le stabilise în ceea ce priveşte protecţia sovietică a Cubei. S-ar putea argumenta, de

asemenea, că atunci când sovieticii au decis să construiască și apoi să includă în programul MIRV rachetele lor grele cu baza la sol și atunci când ei au decis să construiască un arsenal separat de rachete nucleare îndreptate către Europa Occidentală și Extremul Orient (rachetele SS-20) ei au ales în mod deliberat riscul unei reacții a Statelor Unite care, în cele din urmă, va avea ca efect expunerea unei părți mai mari din forțele lor nucleare loviturilor contraofensive ale Statelor Unite comparativ cu proporția forțelor americane vulnerabile loviturilor sovietice.

3. Acest risc ridică o a treia problemă: un patern al greșelilor și al calculelor greșite din comportamentul mai multor puteri importante. Sunt mult mai impresionat de inventarul eșecurilor sovietice decât de cel al succeselor sovietice pe care americanii, din motive complicate, tind să le exagereze. Unele eșecuri provin din incapacitatea Moscovei de a oferi și altceva în afară de arme unor state care au avut nevoie de aceste arme pentru a se elibera sau pentru a supraviețui unor grave crize de securitate, dar care găsesc mai târziu ajutorul economic sovietic ca fiind mult inferior ajutorului occidental; acesta a fost cazul situației dificile a sovieticilor în Guineea, Ghana și Mozambic și, parțial, al tulburărilor din Egipt. Însă și alte eșecuri își au originile într-o diplomație în mod evident prost condusă. Obiectivele sovietice în Europa Occidentală au fost împiedicarea refacerii și consolidării Europei Occidentale și exacerbarea tensiunilor dintre țările acestei jumătăți de continent și Statele Unite. Ca de atâtea ori, tacticile sovietice au avut efectul contrar. Respingerea Planului Marshall a lipsit Moscova de cea mai bună șansă pentru influențarea evenimentelor din Occident. Lovitura de stat din Praga din 1948, blocada Berlinului și mai târziu războiul coreean i-au întărit pe aliații occidentali împotriva tentațiilor fluturate în fața lor de mesajele diplomatice sovietice din 1950–1952 în cazul în care ei ar fi renunțat la reînarmarea Germaniei Occidentale.

Sovieticii au greșit în special în relațiile lor cu cele mai mari mize ale erei de după război – țările învinse în al doilea război mondial, alături de cel mai mare aliat al sovieticilor, China și principalul lor rival Statele Unite. Transformarea Germaniei de Est într-un satelit al Uniunii Sovietice, valul masiv de refugiați germani din Germania de Est și Polonia și blocada Berlinului aproape că au garantat triumful politicii lui Konrad Adenauer asupra celei a lui Kurt Schumacher. Atât campania din anii '50 împotriva reînarmarii Germaniei Occidentale, cât și cea de la începutul anilor '80 împotriva rachetelor Pershing și de croazieră au eșuat ca urmare a prea multor insistențe și amenințări și a prea puținei finețe. Faptul că fiecare eșec a fost urmat de o retragere elegantă nu înseamnă că lecția a fost învățată – ci numai că aceeași tactică proastă a dus la un eșec care i-a incitat pe sovietici să-și neglijeze pierderile. Uniunea Sovietică și-a atras dușmănia Japoniei prin poziția sa inflexibilă asupra Insulelor Kurile și prin amenințările extrem de contraproductive despre efectele unei ipotetice reînarmări a Japoniei.

Îndepărtarea Chinei a fost parțial inevitabilă, dată fiind divergența de interese a celor doi vecini și preocuparea Chinei pentru autonomie și egalitate și parțial agravată de combinația sovietică de stângăcie paternalistă *și* indulgență în politica negocierilor directe cu Statele Unite asupra unor probleme (cum este cea nucleară) în care China voia să fie considerată partener deplin (refuzul Statelor Unite de a ajuta Franța să devină o putere nucleară a fost mai puțin păgubitor decât acea *volte-face* a sovieticilor din 1959!).

În ceea ce privește greșelile făcute în relațiile cu Statele Unite, se evidențiază

trei tipuri. Primul şi probabil cel mai important se referă la calcularea greşită a reacţiilor americane. Dacă, după cum pare probabil, multe din acţiunile şi provocările lui Stalin din perioada imediat următoare sfârşitului celui de al doilea război mondial urmăreau accelerarea aşteptatei plecări a americanilor din Europa, ele au avut efectul contrar. Blocada Berlinului a avut un impact "devastator asupra evaluării provocării sovietice de către americani" şi l-a făcut pe Truman să creadă că "ţelurile lui Stalin, ca şi cele ale lui Hitler, erau nelimitate"[7]. Eşecul Statelor Unite de a-l salva pe Chiang l-a făcut pe Stalin să creadă că Statele Unite vor lăsa să cadă Coreea de Sud – un alt calcul greşit, care a dus atât la activizarea sistemului NSC 68, cât şi la campania Statelor Unite pentru reînarmarea Germaniei Occidentale. Presiunea reînnoită a sovieticilor asupra Berlinului în timpul lui Hruşciov a avut ca efect mai degrabă întărirea hotărârii lui Kennedy de a fi dur decât slăbirea poziţiilor occidentale în Berlin. Desfăşurarea rachetelor în Cuba a fost o altă gafă colosală. După cum am argumentat în altă parte[8], se pare că Brejnev a calculat foarte prost motivele destinderii americane; aceste motive nu includeau nici resemnarea cu o corelaţie de forţe foarte nefavorabilă între "lumea liberă" şi blocul sovietic, nici acceptarea unui condominium. Aşa cum discursul lui Dean Acheson în privinţa perimetrului defensiv din Oceanul Pacific nu a însemnat decizia abandonării Coreii de Sud, absenţa reacţiei americane faţă de lovitura de stat comunistă din Afganistan în 1978 nu a însemnat indiferenţa faţă de o invazie sovietică în curs de desfăşurare; este greu de crezut că prăbuşirea completă a ceea ce mai rămăsese din destindere ar fi fost avantajoasă pentru Kremlin.

Un al doilea tip de eroare, înrudit cu primul, a fost eşecul înţelegerii efectelor transformărilor discrete din atitudinea americanilor faţă de URSS (găsim judecăţi greşite simetrice la Washington). Invadarea Afganistanului a asigurat triumful şoimilor asupra celor cu vederi mult mai echilibrate în administraţia Carter şi a pregătit venirea la putere a Comitetului pentru Pericolul Iminent. Mai devreme, acţiunile sovietice în Africa, o exploatare strălucită a unor prilejuri excelente căreia Statele Unite nu dorea să i se opună, au creat totuşi numeroase dificultăţi procesului de destindere. Încă şi mai devreme lansarea triumfător-duşmănoasă a Sputnikului a împins Statele Unite într-o cursă spaţială pe care în cele din urmă o va câştiga.

Un al treilea tip de greşeală a fost frecventa miopie a poziţiilor sovietice. În convorbirile pentru controlul armamentului de dinainte de 1985, refuzul sovieticilor de a accepta chiar şi un târg între o armă care nu a fost încă construită sau desfăşurată şi o armă deja amplasată a dus, pe de o parte, la o respingere cu mult mai intransigentă a Planului Baruch decât ar fi fost necesar pentru a servi interesele sovietice (ca un efect el a pecetluit predominanţa nucleară a Statelor Unite pentru aproape douăzeci de ani) şi, pe de altă parte, la respingerea unor oferte ale Statelor Unite aşa cum au fost propunerea lui Carter de reduceri masive din 1977 (prezentată, după cum recunoaşte toată lumea, într-un mod grosolan) şi faimosul compromis al "plimbării prin pădure" din 1982. (Ca un rezultat ofertele sovietice de compromis asupra programului INF au venit prea târziu.) La fel de mioapă a fost dorinţa Moscovei de a obţine cu orice preţ la Helsinki o recunoaştere formală de către Europa Occidentală a inviolabilităţii graniţelor din Europa: acest principiu a fost în realitate respectat începând chiar din 1945, iar consacrarea sa a trebuit să fie plătită foarte greu – prin acceptarea formulelor de schimburi şi prin recunoaşterea drepturilor omului care

au creat mereu de atunci încoace probleme URSS-ului.

4. O a patra problemă interesantă pentru discuție este aceea a scopurilor sovieticilor în Europa Occidentală. Am încercat mai devreme să definesc obiectivul general al Uniunii Sovietice. Însă au existat mai multe căi de a împiedica atât consolidarea Europei Occidentale, cât și pe cea a parteneriatului atlantic. Voi prezenta în continuare propria mea interpretare. Mai întâi, între 1945 și 1954, sovieticii au demonstrat o flexibilitate considerabilă sau o aptitudine pentru ambivalență. Cu toate că ei au transformat Germania de Est într-un satelit și au contribuit în numeroase moduri la divizarea continentului, au menținut totuși deschisă alternativa unui gen de condominium al învingătorilor asupra Germaniei: el ar fi oferit Moscovei cel puțin un drept de veto asupra evoluțiilor din partea vestică a țării și, în cel mai bun caz, posibilitatea de a împiedica reînarmarea unei Germanii Occidentale aliată cu Statele Unite. În perioada 1950–1952, Occidentul a fost cel care a refuzat tentațiile aluziilor și notelor diplomatice sovietice asupra unei Germanii reunificate; Pactul de la Varșovia a fost constituit de-abia în 1955 – la șase ani după constituirea Tratatului Atlanticului de Nord și urmând acordurilor de la Londra asupra integrării Germaniei Federale în NATO.

În al doilea rând, în ceea ce privește perioada care a urmat, eu cred că politica sovietică nu a urmărit plecarea forțelor Statelor Unite din Europa, ci "cea mai mare neînțelegere posibilă" între Statele Unite și aliații lor vest-europeni: cumpănind bine lucrurile, se pare că URSS preferă un *status quo* (tulburat) în Europa Occidentală unei schimbări care ar putea să facă foarte ușor din Germania Federală jucătorul dominant din Europa Occidentală și ar putea accentua de asemenea presiunile antisovietice din Europa de Est (acesta este unul din numeroasele motive pentru care eu găsesc rețeta lui Brzezinski pentru "depășirea Yaltei"[9] – o Europă Occidentală cu o prezență și un rol mai reduse ale Statelor Unite – total neconvingătoare). Printre dovezile în sprijinul acestei interpretări aș menționa dispariția treptată din retorica diplomatică sovietică a ritualului referirii la disoluția blocurilor și contribuția neașteptată a lui Brejnev la respingerea amendamentului Mansfield în 1971 (până acum negocierile MBFR nu au contribuit deloc la reducerile reciproce de forțe, însă ele au contribuit la legitimarea rolului predominant al superputerilor în jumătățile lor de Europă).

5. O a cincea dispută se referă la cicluri sau la continuitate contra discontinuitate. Opinia mea este că în politica sovietică există același amestec de continuitate și discontinuitate ca și în politica Statelor Unite (politica americană dă o impresie mult mai mare de discontinuitate, însă scopurile și instrumentele principale au fost remarcabil de stabile). Constantele pe care le-am sugerat mărturisesc continuitatea, însă există și variații considerabile. Să notăm, de exemplu, marea deosebire de stil dintre politica lui Stalin caracterizată de "anticosmopolitism", consolidare puternică și provocări militare în zonele de graniță (Iran, Berlin, Coreea de Sud) și politica lui Hrușciov caracterizată de bluf, amenințări deșarte, pretenții mondiale și încercări în cele din urmă nereușite de combinare a activismului departe de granițele sovietice (Cuba, Congoul ex-belgian, Laos) cu cooperarea între superputeri. Lunga eră a lui Brejnev mi se pare atât o încercare de a înlocui bluful cosmic cu realitățile puterii militare pe care Hrușciov – care a redus bugetul militar – nu a reușit să o realizeze, în ciuda fanfaronadei și a amenințărilor sale cu contraatacul masiv, cât și de a

urmări într-un mod mai disciplinat activismul în exterior (în special în Orientul Mijlociu şi mai târziu în Africa) şi dialogul cu Washingtonul (parţial, cel puţin, ca o cale de a neutraliza China). Remarcabila prudenţă dintre 1981 şi 1985 reflectă, după părerea mea, mai degrabă o anumită conştientizare a rezultatelor şi costurilor activismului, încrederea că, mai devreme sau mai târziu, Statele Unite vor descoperi că nu există nici o alternativă sigură sau sănătoasă la dialog şi dificultăţile succesiunii lui Brejnev – decât succesul strategiei lui Reagan.

6. O dispută înrudită cu cea de mai sus este cea dintre iniţiativă contra reacţie. Uniunea Sovietică, ca o putere revoluţionară în sistemul internaţional, este văzută deseori ca o sursă de provocări şi crize. Într-adevăr, mulţi analişti americani au criticat diplomaţia Statelor Unite ca fiind prea "reactivă", în măsura în care politica de îngrădire determină o strategie defensivă. Şi totuşi, s-ar putea susţine, mai întâi, că multe iniţiative sovietice au fost luate la cererea aliaţilor sau a clienţilor – în funcţie de cei despre care Moscova credea, just sau eronat, că este mai avantajos să îi ajute sau să îi dezlănţuie decât să îi reţină şi să îi dezamăgească: Kim-il-Sung în 1950, mai târziu Nasser, Lumumba, Castro, Ho-chi-Minh ş.a.m.d. În al doilea rând, câteva iniţiative spectaculoase, aşa cum au fost construirea Zidului Berlinului şi invadarea Afganistanului (de asemenea, o manifestare a acelei temeri de deşirarea la graniţe, caracteristică pentru combinaţia sovietică de securitate şi de preocupări ideologice în *glacis*), au fost reacţii obtuze sau brutale la hemoragii.

În al treilea rând, multe acţiuni au fost reacţii la iniţiativele Statelor Unite (au cântărit vreodată americanii îndeajuns efectul actelor *lor* asupra Moscovei?). Lovitura de stat de la Praga a avut loc după apariţia Doctrinei Truman şi a Planului Marshall; blocada Berlinului a urmat deciziei reformei monetare din partea de vest a Germaniei; Pactul de la Varşovia a fost constituit după intrarea Bonnului în NATO; jocul grandios al sovieticilor în Africa la mijlocul anilor '70 a urmat cvasiexcluderii URSS-ului din acordurile arabo-israeliene pe care le negocia Kissinger. Mai presus de toate, chiar dacă Statele Unite au subestimat uneori acumularea nucleară sovietică, Washingtonul "a dat" deseori lecţii periculoase Moscovei: programul uriaş al lui McNamara de construcţie a rachetelor cu baza la sol l-a precedat pe cel al Moscovei; rachetele grele ICBM ale sovieticilor păreau să urmărească egalarea forţei bombardierelor americane; cea care a utilizat prima focoasele multiple au fost Statele Unite. Din cauza necesităţii apărării Europei Occidentale contraatacul a fost un element vital al doctrinei strategice a Statelor Unite, înainte ca sovieticii să dobândească mijloace comparabile cu cele ale americanilor (ceea ce a permis mai târziu sovieticilor să depăşească, pentru scurt timp, capacităţile militare ale americanilor a fost programul MIRV). Acumularea sovietică navală era destinată să înzestreze Moscova cu mijloace identice cu cele ale Statelor Unite pentru proiectarea puterii dincolo de graniţele proprii, o capacitate care fusese asigurată Statelor Unite de superioritatea lor aeriană şi navală. Inegalităţi imaginare – inegalitatea numărului de bombardiere, inegalitatea numărului de rachete, "fereastra vulnerabilităţii" de la sfârşitul anilor '70 au impulsionat eforturile militare ale Statelor Unite. Acestea, la rândul lor, le-au impulsionat deseori pe cele ale sovieticilor.

7. O ultimă controversă se referă la putere contra ideologie. Cumpănind bine lucrurile, sunt mai impresionat de rolul factorilor tradiţionali ruşi (aşa cum este pasiunea secretului) şi de logica competiţiei bipolare în fixarea scopurilor sovietice

decât de ponderea (care nu poate fi negată) a ideologiei. O ideologie comună nu a atenuat, ci a agravat disputa sino-sovietică din anii '60, iar ideologii opuse nu au împiedicat acorduri pragmatice între Statele Unite și URSS. Ideologia este importantă în primul rând, deoarece ea oferă pe termen lung o orientare pentru comportamentul extern sovietic – atrăgând atenția asupra slăbiciunii pozițiilor occidentale în majoritatea țărilor din așa-numita Lume a treia, unde Statele Unite blochează deseori aspirațiile pentru schimbarea socială, în timp ce URSS înțelege mult mai bine decât Washington fenomenul revoluționar; asigurând, de asemenea, victoria finală, deoarece ea este prevăzută de teoria marxistă și promisă de practica leninistă și permițând astfel Moscovei retrageri tactice și așteptarea gafelor adversarului într-un mod mult mai filozofic decât dacă marxism-leninismul nu ar fi existat niciodată. În al doilea rând, ideologia este importantă în măsura în care Moscova – conform propriei sale versiuni de "credibilitate" – se simte obligată să ofere cel puțin un ajutor minim unor regimuri care văd în URSS un model și un lider diplomatic; și, în special în anii '70, în măsura în care sovieticii au considerat folositor să le "vândă" clienților lor modelul sovietic de guvernare. "Doctrina Brejnev" și aplicarea ei atât în Europa de Est, cât și în Afganistan reprezintă un amestec de putere și ideologie: ideologia, ca și puterea, impune ca "regimurile socialiste" să nu fie abandonate deviaționiștilor sau inamicilor; însă factorii de putere explică absența vreunei încercări de a aplica vreodată această noțiune Chinei dizidente și este departe de a fi clar dacă ea ar fi aplicată pentru a salva Cuba de un atac american (este mai degrabă clar că ea nu va apăra o Nicaraguă comunistă).

IV

În concluzie voi oferi o evaluare preliminară a politicii externe a lui Gorbaciov și apoi voi reveni la cele trei școli.

După un an la putere, Gorbaciov reprezintă, în mod evident, o nouă fază: în prezent din cauza problemelor economice ale sovieticilor afacerile externe nu sunt prioritatea regimului – o schimbare importantă într-adevăr, deoarece ele fuseseră o prioritate după moartea lui Stalin. Reforma internă sau mai degrabă îmbunătățirile fără reformă ocupă primul loc al agendei.

Totuși, nici o superputere nu se poate îndepărta de politica mondială. Primele acțiuni și discursuri ale lui Gorbaciov indică abținerea și demonstrează o preferință cel puțin retorică pentru controlul cursei înarmărilor, cu toate că nu a existat nici o inițiativă de reducere –, lucru pe care încercările administrației Reagan de a exploata dificultățile interne ale sovieticilor prin mărirea costului angajării Moscovei într-o varietate de conflicte locale (așa-numita doctrină Reagan) l-ar face în orice caz mult mai dificil, dând reducerii aparența retragerii. Aceste prime acțiuni și discursuri sovietice seamănă mai degrabă cu măsurile interne luate de noua conducere. Pe de o parte, există o ruptură cu rigiditatea din trecut, o dorință de a corecta unele din greșelile din trecut – acelea ale fanfaronadei și ale indiferenței excesive. Acest lucru a fost foarte vizibil în relațiile Uniunii Sovietice cu Statele Unite. Diversele încercări de control al armamentului prezentate de sovietici înainte și după întâlnirea la vârf de la Geneva din noiembrie 1985 nu au dat Moscovei numai un avantaj pe câmpul

diplomatic; ele au demonstrat, de asemenea, o flexibilitate şi o imaginaţie mult mai mari decât în trecut în domeniul reducerilor masive şi în probleme precum armele nucleare şi inspecţia. Moscova a luat iniţiativa – în direcţia reducerii armamentului de această dată – şi a demonstrat că are capacitatea să lanseze o strategie pe termen lung de vreme ce şansele unui progres major în timpul administraţiei Reagan sunt slabe. Condamnarea explicită de către Gorbaciov a terorismului evidenţiază dorinţa sovietică de respectabilitate şi se prea poate ca ea să fie o aluzie la abţinere pe plan extern.

Pe de altă parte, nu a existat o revizuire radicală a politicii externe sovietice. Ideologia nu a fost nici demobilizată şi nici retrogradată. Noua flexibilitate tactică nu a fost însoţită de nici o dorinţă de a face concesii majore în domeniul securităţii sovietice; noul ministru de externe a fost inflexibil în privinţa insulelor Kurile când a vizitat Japonia iar explorarea alternativelor la situaţia militară dificilă din Afganistan nu a dovedit până acum că Moscova ar accepta riscul unei prăbuşiri a regimului prosovietic în cazul în care trupele sovietice ar fi retrase. Diversele propuneri pentru controlul armamentului au urmărit în mod evident, cel puţin la început, plasarea Uniunii Sovietice într-o poziţie favorabilă: eliminarea armelor nucleare ar proteja, bineînţeles, avantajele Moscovei în domeniul armamentului convenţional; reducerea numărului armelor ofensive ar fi întreprinsă numai dacă Washingtonul ar renunţa la programul SDI; iar retragerea sugerată a sistemelor nucleare cu rază medie şi scurtă de acţiune din Europa este calculată pentru a produce cea mai mare turbulenţă posibilă în relaţiile dintre Statele Unite şi partenerii lor din Europa Occidentală de vreme ce ea reînvie temerile tradiţionale ale europenilor că "decuplarea" strategică va fi realizată în dauna planurilor Marii Britanii şi ale Franţei pentru dezvoltarea propriilor lor forţe nucleare şi va lăsa Europa Occidentală expusă atât superiorităţii convenţionale a sovieticilor, cât şi armelor nucleare sovietice cu rază lungă de acţiune. Dispariţia lui Gromâko de pe cerul diplomatic sovietic nu a însemnat până acum nici schimbarea priorităţii politicii externe sovietice – un dialog cu Statele Unite (numirea lui Dobrânin într-o funcţie înaltă de partid confirmă continuitatea în această privinţă) şi nici vreun nou proiect grandios în ceea ce priveşte relaţiile dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică.

În sfârşit, unde se situează această analiză faţă de cele trei interpretări ale comportamentului sovietic? Pe prima o resping aproape în întregime. A doua nu ţine seama de *metodele* ofensive prin care sunt urmărite scopurile sovietice defensive şi de *efectele* ofensive ale abordării specific sovietice a securităţii; ea nu ţine seama de asemenea de negarea *status quo*-ului de către sovietici (a-l înlătura ca fiind motivat de consideraţii de securitate nu demonstrează decât că "defensiv" nu este acelaşi lucru cu "conservator"). Mă aflu deci în a treia tabără? Da şi nu: da, în ceea ce priveşte abordarea generală; nu, în măsura în care mulţi dintre membrii acelei şcoli sunt mult mai impresionaţi decât mine de amploarea şi succesele "provocării sovietice". Dezvoltarea forţei militare sovietice este cu adevărat impresionantă. Însă cazurile concrete în care ea poate fi folosită – pentru acţiune sau pentru intimidare – sunt puţine. Dobândirea unor aliaţi precum Cuba sau Vietnam a fost mai mult un chilipir decât o dovadă de curaj; alţi aliaţi sunt nesiguri sau reprezintă obstacole. Ruptura cu China a fost un dezastru care nu a fost răscumpărat. Alianţa occidentală, în ciuda tulburărilor sale şi a nenumăratelor episoade de

neînțelegere dintre membrii săi, a rămas puternică. În cazul majorității statelor din "sud", aspirația la independență frustrează ambele superputeri. Mult dorita înțelegere cu Washingtonul nu a fost realizată. Firește, ocazii favorabile vor continua să existe: în Orientul Mijlociu, în Africa de Sud, în zone ca Filipinele sau America Centrală bizuirea pe neînțelegerile și gafele adversarului rămâne o bună linie de acțiune. Însă în aproape toate aceste cazuri există riscuri mari de confruntare și riscuri de apariție a unei disproporții între cheltuieli și câștiguri. Pentru o mulțime de motive lumea de după război a fost dificilă pentru ambele superputeri. Însă un concurent al cărui regim, slăbiciune economică și rol limitat în toate domeniile interdependenței economice constituie handicapuri în confruntarea dintre superputeri se află într-o situație dezavantajoasă specială[10]. Bizuirea pe și exploatarea greșelilor celeilalte părți nu este cea mai sigură cale către succes.

Note

1. Mark Garrison, *The Roots of Soviet Insistence on Strategic Parity*,material de lucru pentru sovietologii americani (noiembrie, 1984), p.6.

2. Seweryn Bialer, "Soviet-American Conflict: From the Past to the Future", în *U.S.-Soviet Relations* (Alternatives for the 1980s, nr.14) (Washington, D.C.: Center for National Policy), p.13.

3. Am aflat multe din Stephen Meyer, "Soviet Perspectives on the Path to Nuclear War",în Graham Allison, Albert Carnesale și Joseph Nye, *Hawks, Doves and Owls* (New York: Norton,1985), pp.167–205.

4. Mărturisesc că în aceste privințe găsesc mult mai multe asemănări decât deosebiri între comportamentul american și comportamentul sovietic, chiar dacă accentul pus de americani pe stabilitate și definirea ei sunt trăsături distinctive. Cea mai mare deosebire consta de obicei în preocuparea pentru apărare, o deosebire care se mai menține doar în domeniul apărării civile.

5. Bialer,"Soviet-American Conflict";Bialer,*The Soviet Paradox* (New-York: Knopf, 1986).

6. Voitech Mastny, "Stalin and the Militarization of the Cold War", *International Security* (iarna, 1984–1985), p.121.

7. Voitech Mastny, *op. cit.*,p.121.

8. Vezi capitolul meu din Joseph Nye (editor), *The Making of America's Soviet Policy* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1984).

9. Zbigniew Brzezinski, "The Future of Yalta", *Foreign Affairs* (iarna, 1984–1985), pp. 279–302.

10. Pentru concluzii similare, mult mai dezvoltate, vezi Régis Debray, *Les empires contre l'Europe*, cartea a doua (Paris: Gallimard, 1985).

12

Reproşuri şi tânguieli: reflecţii asupra relaţiilor dintre Europa Occidentală şi America în anii '80

I

Se poate spune ceva nou sau valoros despre relaţiile dintre Europa Occidentală şi Statele Unite? Au existat atât de multe diagnostice şi prescripţii, atât de multe semnale de criză şi reperări de puncte de cotitură. Şi totuşi se întâmplă ceva nou. A numi acest lucru înstrăinare reciprocă ar fi prea mult. Însă fiecare parte o vede pe cealaltă de la o distanţă mult mai mare decât înainte; fiecare parte pare să se îndepărteze de cealaltă. Motivele acestei situaţii sunt dezvăluite parţial de învinuirile pe care le putem auzi azi în Europa Occidentală. Îmi propun să examinez aceste plângeri. Dar mai întâi trebuie să spunem câteva cuvinte despre situaţia Europei Occidentale; ea este fondul lamentărilor care se aud atât de des în partea estică a Alianţei Atlantice şi, de asemenea, una din cauzele nemulţumirilor americane. Americanii, care îşi rezervă timp pentru a gândi asupra relaţiilor curente ale ţării lor cu Europa Occidentală, cunosc suficient de mult situaţia ei pentru a fi supăraţi, neliniştiţi, exasperaţi sau plictisiţi. Vest-europenii, pe ansamblu, cunosc mult mai puţin situaţia din Statele Unite şi nu par să depună eforturi importante pentru a o înţelege. Ei selectează numai acele caracteristici care pot fi utile pentru ei în argumentele lor împotriva inamicilor interni (un obicei francez clasic) sau numai acele aspecte care le confirmă antipatiile şi le întăresc presimţirile rele în privinţa Americii. Apoi, după ce voi arunca o privire la situaţia Europei Occidentale şi o discuţie a învinuirilor, voi încerca să sugerez ce alternative avem.

II

Europa Occidentală nu şi-a soluţionat încă criza de identitate despre care am scris în urmă cu douăzeci de ani[1]. Astăzi ea se confruntă cu două crize distincte, însă înrudite: criza încercărilor sale de a realiza unitatea şi criza societăţilor sale industriale.

Ceea ce se numea în mod obişnuit "construcţia Europei" este un teritoriu al paradoxurilor. Politicile externe ale principalelor state din Europa Occidentală au fost rareori atât de convergente: toate au sprijinit ferm decizia NATO din decembrie 1979 de desfăşurare a "Eurorachetelor" americane în mai multe ţări europene; toate doresc menţinerea negocierilor economice şi a dialogului politic cu Uniunea Sovietică. Politicile economice ale membrilor Comunităţii Economice Europene au fost rareori atât de asemănătoare: toate statele încearcă să reducă inflaţia, să controleze creşterea salariilor şi a preţurilor, să stăpânească costurile sistemelor de securitate socială, să reziste presiunilor protecţioniste şi să micşoreze deficitele bugetare; toate doresc să creeze condiţii care să permită industriei să se modernizeze şi să rămână sau să devină competitivă, chiar şi cu preţul unui şomaj foarte înalt. Atunci când un guvern

a încercat – de unul singur – să urmeze o politică de dezvoltare internă diferită, rezultatele s-au dovedit rapid atât de rele pentru valuta naţională, pentru balanţa de plăţi şi pentru competitivitatea ţării, încât el a trebuit să schimbe vitezele: Mitterand a trebuit să se deplaseze de la reflaţia socialistă la austeritatea socialistă, de la prioritatea acordată angajării forţei de muncă şi unei repartizări mai drepte a veniturilor la prioritatea modernizării producţiei şi a restricţiilor fiscale. Şi totuşi, în ciuda acestor asemănări, vehiculul Comunităţii Economice Europene nu a câştigat nici putere, nici viteză. Realitatea rămâne naţională şi (unii ar adăuga: deci) sumbră.

Desigur, au existat câteva încercări reuşite ale CEE de coordonare a politicilor sociale, câteva iniţiative care urmăreau fie reducerea poverii impusă de declinul industriei oţelului, fie lansarea programelor comune de cercetare în tehnologiile avansate. Reforma Politicii Agricole Comune a început prin atacarea delicatei probleme a supraproducţiei de lapte. Totuşi, pe ansamblu, se evidenţiază două fenomene. Unul este acela că fiecare stat duce propria sa bătălie cu dificultăţile economice şi sociale – în special şomajul – şi priveşte CEE, în cel mai bun caz, ca o sursă suplimentară de fonduri sau ca un pretext ocazional binevenit pentru a lua măsuri nepopulare (aşa cum este închiderea oţelăriilor) argumentând că ele au fost ordonate de birocraţii de la Bruxelles.

Mai mult ca niciodată, fiecare ţară are propriul său mod de abordare a agendei comune, propriile sale necesităţi, retorică şi tradiţii politice, propriile sale ciudăţenii pe care vecinii săi le găsesc greu de înţeles (controversa şcolară în Franţa, problema lingvistică în Belgia ş.a.m.d.), propria sa reţea de instituţii şi de practici ale relaţiilor industriale, propriul său cadru constituţional şi propriul său sistem de partide. Din anumite puncte de vedere poate exista o Europă a oamenilor de afaceri: tineri care călătoresc dintr-o ţară în alta ca şi cum nu ar exista frontiere, miniştrii din diferite ţări însă cu responsabilităţi comparabile se întâlnesc sau comunică neîncetat. Însă sistemele naţionale refuză să fuzioneze.

Au fost sugerate numeroase motive pentru existenţa acestei situaţii: inerţia birocratică; ardoarea cu care guvernele apără ceea ce le-a rămas din "suveranitatea" statului în situaţia în care, de fapt, interdependenţa economică le privează de o autonomie reală; varietatea planurilor şi programelor electorale şi, mai presus de toate, opoziţia faţă de abandonarea deprinderilor naţionale de luare a deciziilor şi de rezolvare a problemelor (chiar şi atunci când ele nu fac decât să producă decizii greşite şi eşuează în rezolvarea problemelor) în schimbul unor sisteme instituţionale noi pe care nimeni nu ar şti cum să le manipuleze şi care ar deveni mize în lupta pentru control. La acestea pot fi adăugate persistenţa suspiciunilor şi prejudecăţilor naţionale şi faptul că în perioadele de vreme urâtă – ca în ultimii zece ani – cetăţenii continuă să se adreseze pentru a obţine avantaje sau pentru a critica propriile lor guverne.

Celălalt fenomen evident este paralizia mecanismului CEE. Resursele sale financiare, întotdeauna limitate din cauza suspiciunii şi nevoilor statelor, sunt în prezent, în mod evident, insuficiente chiar şi pentru sarcinile pe care membrii le-ar dori îndeplinite de Comunitate; însă statele nu au fost capabile să se înţeleagă asupra acestor sarcini. CEE oferă spectacolul unei organizaţii care, la mai mult de zece ani după intrarea unui membru important (Anglia), încă critică neobosit nivelul contribuţiei financiare a acestui membru şi, de fapt, condiţiile admiterii sale; al unui sistem politic în care Parlamentul este ales atât prin sufragiu universal, cât şi aproape impo-

tent (cu dublul rezultat al frustrării şi al iresponsabilităţii ocazionale a adunării şi al transformării alegerilor într-un simplu referendum asupra politicilor interne ale fiecărui stat membru); al unui set de instituţii care cheltuieşte mult mai mult din energia membrilor lor pentru trimiterea dosarelor şi a impasurilor de la un nivel la altul decât pentru luarea unor decizii. Disproporţia între mize – viitorul Europei Occidentale –, mijloacele aflate la dispoziţia CEE şi rezultate, este uriaşă. Iar eşecul mecanismului Tratatului de la Roma, compensat numai parţial de supravieţuirea sistemului monetar comun (la care nu participă toţi membrii CEE) a generat în prezent şi declinul coordonării politicii externe (se pare că aşa-numita cooperare politică care, din punct de vedere juridic, se află în afara prevederilor Tratatului de la Roma, este în comă). Încercarea lui Mitterand de a depăşi inerţia şi certurile printr-un nou tratat şi printr-un nou organism pentru "unirea politică" riscă să fie mai mult dezintegrantă decât electrizantă – mai degrabă ceea ce francezii numesc o *fuite en avant* decât o reînnoire.

Efectele acestor evoluţii sunt clare. Cea mai mare parte a timpului se cheltuieşte în încercarea de a o constrânge la jovialitate pe înspăimântătoarea doamnă Thatcher. De vreme ce rezolvarea problemelor rămâne în primul rând naţională, francezii au interpretat greşit scena politică din Germania Occidentală (în cursul lungii dezbateri asupra eurorachetelor) ca şi cum treizeci de ani de colaborare ar fi favorizat mai mult ignoranţa decât familiarizarea. Italienii, care în discursurile lor menţionează Europa mult mai des decât oricine altcineva, continuă să nu îşi îndeplinească integral sarcinile din cadrul Comunităţii. Sistemele de educaţie rămân naţionale, iar micul Institut Universitar European, abandonat deasupra Florenţei într-o mănăstire renovată cu gust aşteaptă încă ziua când educaţia superioară va fi salvată de birocraţiile naţionale, de grupurile de presiune şi de rutină. Experţii economici deplâng, mai presus de toate, dezastrele economice şi sociale pe care le produce fragmentarea Europei Occidentale: piaţa "comună" este încă împânzită de bariere; efortul de cercetare ştiinţifică şi aplicată care, totuşi, nu duce lipsă de fonduri dacă adunăm fondurile programelor naţionale, este viciat parţial de "dispersiune şi bariere"[2]; guvernele naţionale, ale căror decizii şi comenzi sunt vitale pentru dezvoltarea industrială, continuă să îşi protejeze propria "piaţă" de comenzi publice de celelalte guverne, iar întreprinderile private (naţionale) preferă deseori să coopereze cu companii extraeuropene decât cu alte companii europene. Aşa cum a observat recent Shirley Williams[3], există puţine companii multinaţionale din Europa care să concureze cu cele americane sau japoneze, şi CEE riscă să fie "depăşită de amploarea operaţiilor reclamate de unele din noile tehnologii".

Ajungem astfel la cealaltă criză. Unul din triumfurile însănătoşirii de după război – acest uriaş efort de colaborare dintre Europa Occidentală şi Statele Unite – a fost constituirea societăţilor industriale moderne în Europa Occidentală care toate, oricare ar fi fost gradul lor de egalitarism, şi-au pus credinţa şi energiile în slujba creşterii. Ele visau, mai mult sau mai puţin fantezist, politici "pragmatice", relaţii industriale curente şi educaţie de masă. În cel mai rău caz ele păreau să se îndrepte către ceea ce Raymond Aron a numit "satisfacţie certăreaţă", în locul dezacordurilor ideologice şi al luptei de clasă. În cursul "celor treizeci de ani glorioşi" (expresia îi aparţine lui Jean Fourastié) maşina industrială a Germaniei Occidentale a fost reconstruită şi a apărut mai puternică ca niciodată, în timp ce Franţa şi Italia au traversat în sfârşit revoluţiile lor industriale. Bineînţeles, unii au rămas sceptici fie asupra permanenţei fericirii, fie asupra triumfului raţionalităţii economice asupra tuturor celorlalte forme

de comportament. Erupţia din 1968 (care rămâne chiar şi mai de neînţeles după sutele de volume care au încercat să o facă inteligibilă) a demonstrat existenţa unor nemulţumiri profunde, chiar dacă confuze şi confuzionante, asupra "modernităţii", "societăţii de consum", "existenţei programate" ş.a.m.d. Însă adevărata criză s-a dovedit cea de după 1973, o combinaţie între o recesiune aproape clasică (cu toate că ea afecta sisteme politice şi economice foarte diferite de acelea din anii '30) şi o revoluţie tehnologică care punea sub semnul întrebării capacitatea de competiţie a Europei Occidentale, exact în momentul când statele sale resimţeau mai întâi efectele şocurilor petrolului şi apoi ale recesiunii economice.

Dintr-un punct de vedere convergenţa acestor contestări a accelerat ceea ce au prezis optimiştii din anii '60. Vechile clase muncitoare sunt în curs de dispariţie (unul din motivele pentru care Partidul Comunist Francez, mult mai *ouvriériste* decât corespondentul său italian, are probleme). Ele sunt în curs de dezagregare: dezbinate de evoluţia pieţei muncii, de divergenţa intereselor dintre industriile vechi, în declin şi cele noi, de contrastul între muncitorii emigranţi (care iau locul vechiului proletariat) şi muncitorii bine asiguraţi, aproape de neîndepărtat, de strategiile aflate în conflict ale sindicatelor divizate, dintre care unele încearcă sa salveze fiecare loc de muncă în timp ce altele acceptă logica "redesfăşurării industriale" ş.a.m.d. Desigur, instituţiile de asigurare socială din statele Europei Occidentale (atât de des ţinta sarcasmului conservatorilor şi neoconservatorilor americani) au contribuit la această disoluţie amortizând şocurile sociale şi inventând o mulţime de moduri de a face faţă şomajului, de la recalificare la toate trucurile care urmăreau reducerea ofertei de muncă – fie fără a reduce veniturile private, fie fără a împovăra întreprinderile, fie fără cheltuieli prea mari din partea statului! Astăzi este dificil pentru muncitori sau pentru sindicate să activeze solidaritatea proletară. Când oţelarii din Lorraine, mâniaţi de proiectata închidere a întreprinderilor, au venit la Paris să demonstreze, au defilat singuri. Nici un sistem politic naţional nu s-a prăbuşit de această dată sub greutatea şi furia şomerilor, chiar şi atunci când ratele şomajului au atins 10 sau 12 %. Această stabilitate a instituţiilor politice este o realizare reală, una care dezminte multe din argumentele despre "neguvernabilitate".

Şi totuşi bilanţul nu este pozitiv. Din punct de vedere social, dacă solidaritatea de clasă a regresat, aflându-se într-o stare de fragmentare, nemulţumirea surdă este mare: această succesiune sau juxtapunere a egoismelor de grup, a pretenţiilor sindicatelor şi a lăcomiei de la toate nivelurile sociale care fie macină statul, fie încearcă să negocieze cu el – însă în orice caz îl presează – este ceea ce analiştii politici numesc mai degrabă ceremonios neocorporatism. Este posibil ca muncitorii din cele mai avansate uzine din Franţa să nu se unească cu metalurgiştii sau cu muncitorii din industria de automobile care au fost concediaţi în toate centrele industriale franceze cu excepţia Parisului, însă când şoferii de camioane au blocat principalele şosele majoritatea francezilor, gândindu-se la propriile lor interese de sector, au fost de acord cu ei. Sindicatele sunt deseori suficient de puternice pentru a apare dăunătoare patronilor şi consumatorilor nemulţumiţi de greve, însă nu sunt nici suficient de unite, nici atât de sigure de sine pentru a fi parteneri reali în *concertarea* socială. În plus, dificultăţile economice au creat un nou gen de separare grandioasă (mai degrabă decât "corporatistă") între emigranţi şi băştinaşi – o problemă descrisă elocvent de Jeane Kramer. Toate acestea se adaugă tonului de meschinărie, de furie neideologică şi de platitudine (deoarece ar fi nedrept pentru vechile ideologii hiliaste să le plasăm la acelaşi nivel cu rasismul antiemigraţionist de astăzi).

Din punct de vedere economic, mulţi vest-europeni sunt consternaţi şi îngrijoraţi de unele fapte evidente: şomajul durează mai mult în Europa decât în America. Aceasta se întâmplă parţial din cauza unei mobilităţi mai mari a forţei de muncă în Statele Unite care rezultă, la rândul său, din existenţa unor sisteme de asigurări sociale mai puţin extinse şi a sindicatelor care, spre deosebire de majoritatea celor din Europa, sunt interesate mai mult de crearea unor noi locuri de muncă decât de apărarea celor vechi. O altă cauză este capitalul insuficient alocat creării de locuri de muncă în domeniul noilor tehnologii – parţial, rezultatul taxelor mai mari, poverilor sociale asupra întreprinderilor şi nevoii statului de a cheltui atât de mult pentru asigurările sociale[5]. Marina von N. Whitman menţionează factorii demografici şi sociali cu efect pe termen lung care ar putea accentua presiunile şomajului structural în Europa Occidentală[6]. Un alt fapt îngrijorător este locul Europei Occidentale în cadrul noii revoluţii tehnologice: pentru fiecare robot din Europa Occidentală există doi în Statele Unite şi trei în Japonia[7]. În cazul celor mai avansate şi mai promiţătoare sectoare, puţine companii europene sunt în frunte – parţial deoarece dimensiunile lor sunt prea mici. Ne-am întors astfel la un cerc vicios: statele din Europa Occidentală nu sunt competitive, deoarece nu au resursele şi piaţa adecvate, însă CEE, care are dimensiuni adecvate pentru această sarcină, are puţine resurse şi nu are practic nici o strategie. Nu este surprinzător faptul că Mitterand cere un "Spaţiu european pentru industrie şi cercetare" (din care proiectul său Eureka pentru cercetarea spaţială ar fi o parte)[8]; însă tocmai caracterul vag al formulei arată că soluţia, prezentată astfel, face parte din problemă.

Este dificil de evaluat în ce măsură acest loc al Europei Occidentale rezultă din deficienţele sistemelor educaţionale din Europa Occidentală. Oricum, este adevărat că proporţia tinerilor încadraţi în învăţământul superior este mai mică decât în Statele Unite şi în Japonia, că universităţile europene sunt deseori rupte de viaţa economică şi produc atât mase de protestatari, cât şi mase de absolvenţi fără pregătire adecvată şi că contactele şi schimburile între sistemele educaţionale naţionale rămân mult prea reduse. Deseori avem impresia că liderii şi o parte din elitele Europei sunt sfâşiaţi între un "discurs" tehnologic care accentuează necesitatea cătărării în trenul noilor tehnologii, de teamă ca Europa să nu devină desuetă şi irelevantă şi o tradiţie culturală care încă disprețuieşte lumea dezlănţuită a profiturilor, producţiei, banilor şi comerţului şi care încă visează la artă, eroism, gândire pentru plăcerea gândirii şi, mai degrabă, la o critică a societăţii decât la o adaptare prozaică la ea sau la reforme marginale. Desigur acest lucru este una din gloriile Occidentului. Însă reconcilierea înclinaţiilor sale estetico-aristocratice cu logica sa economică şi socială modernă nu a fost niciodată uşoară, iar această tensiune acţionează, o dată mai mult, ca o piedică. Nu este nimic mai fascinant decât să vezi modul în care un produs atât de tipic al acestei tradiţii culturale cum este Mitterand încearcă să devină susţinătorul noii modernităţi: accentul pe inventivitate, creativitate şi inovaţie ştiinţifică impresionează ca un mod inteligent de reconciliere a eroismului cu producţia, însă el nu rezolvă prin sine însuşi nici problema şomajului, nici criza sistemului educaţional francez.

III

Este posibil ca relevanţa acestor consideraţii pentru subiectul relaţiilor euro-americane să nu fie evidentă – şi totuşi ea există, în situaţia în care vest-europenii

aduc în relațiile lor cu America un amestec de sentimente pe care ultima ar trebui să-l înțeleagă mai bine. Vest-europenii își cunosc punctele slabe; ei sunt maeștri ai autocriticii și le-ar place să se concentreze asupra acestor amenințări. Astfel, ei sunt iritați de apelurile de a-și dispersa eforturile în continuare (la fel cum, în urmă cu unsprezece ani, ei au respins apelul lui Kissinger pentru "o nouă Cartă Atlantică" într-o perioadă când doreau să se concentreze asupra construirii Comunității Europene după ani de impas urmați de intrarea dificilă a Marii Britanii). Ei sunt iritați chiar și mai mult de acțiunile americane care, după părerea lor, agravează dificultățile Europei. Ei își cunosc destul de bine sau se consolează destul de bine cu propriile lor succese – supraviețuirea sistemelor lor politice în ciuda tulburărilor economice și a presiunilor sociale, menținerea CEE în ciuda divergențelor naționale și a eterogenității generale, realizările strălucite ale unui număr de întreprinderi europene atât în Europe, cât și în lume – pentru a fi extrem de furioși din cauza expresiei de dispreț a americanilor. Personajul Cyrano al lui Rostand ar fi înțeles acest lucru: una este ca însiși europenii să denunțe și să disece decadența continentului lor, însă este cu totul altceva ca americanii – fie că este vorba de *Newsweek* sau de fostul subsecretar de stat Eagleburger – să adopte același ton. În plus, situația Europei creează un factor în plus de inegalitate între cele două maluri ale Atlanticului. Nemulțumirile specific americane nu sunt decât aspecte ale unui diagnostic general și ale unei denunțări a declinului Europei. În urmă cu câțiva ani unii europeni credeau că asistă la o nouă "maladie americană"[9], la un recul al virtuților care au făcut din Statele Unite un model pentru Europa de după război. Indecizia politică, presiunea exercitată asupra industriei de factorii financiari pe termen scurt, un "val crescând de mediocritate" în educație, certuri fără sfârșit, declin industrial ș.a.m.d. – acestea erau realități noi. Astăzi în Europa Occidentală, fie că ne place sau nu, fie că admirăm sau nu efectele sale, nu există nici o îndoială asupra noului dinamism, competitivității și (până acum) însănătoșirii Americii. Acest lucru dă învinuirilor europenilor fie o anumită calitate defetistă (de obicei), fie, altminteri, în mediile violent antiamericane, o calitate de furie; în ambele cazuri începe să se simtă o notă de disperare.

De ce se plâng europenii? Putem distinge trei categorii de reproșuri. Prima, în domeniul economic, constă din acuzarea Statelor Unite de iresponsabilitate dăunătoare. În perioada administrației Carter europenii erau furioși datorită presiunii americane pentru cheltuirea deficitului din Germania Federală, efectelor "neglijării blânde" de către Washington a căderii dolarului și inflației crescânde. Statele Unite, ca putere economică conducătoare în lume (nu din cauza poziției sale în comerțul mondial, ci din cauza rolului dolarului, pieței financiare americane și sistemului bancar) erau vinovate, deoarece nu țineau seama de efectele externe ale politicilor lor economice interne. Această acuzație există – mai mult decât oricând – și astăzi. Însă astăzi răufăcătorii sunt dolarul puternic, ratele înalte ale dobânzilor și deficitul bugetar al Statelor Unite. Importurile Europei Occidentale care trebuie plătite în dolari – așa cum este petrolul – au devenit mult mai costisitoare și, în timp ce exporturile europene sunt, în principiu, ajutate de rata înaltă a dolarului, o mare parte din acest avantaj este anulată de scăderea capacității țărilor în curs de dezvoltare de a importa bunuri din Europa: ele "trebuie să se angajeze în politici restrictive de import din cauza problemei datoriei lor"[10]. În plus, ratele americane ale dobânzilor seacă capitalul Europei Occidentale și întârzie însănătoșirea economică a Europei, obligând guvernele să crească ratele dobânzilor pentru a încetini scurgerea în exterior a fondurilor

naţionale. Refuzul guvernului Statelor Unite de a interveni pentru scăderea dolarului este văzut atât ca un act de egoism miop, cât şi ca o contribuţie la presiunile interne pentru protecţionism exercitate de industriile americane care se comportă atât de prost în competiţia cu industriile europene, japoneze şi asiatice. În fond, în măsura în care deficitul bugetar ameninţă dezvoltarea Americii el reduce şansele pentru însănătoşirea prin export a ţărilor europene şi contribuie la secarea capitalului european. Răspunsul standard al americanilor din ultimii patru ani – "pe termen lung victoria noastră asupra inflaţiei şi însănătoşirea noastră ulterioară vor fi benefice şi pentru voi" – este văzut ca un semn de aroganţă; însă vest-europenii ştiu că nu pot decât să se plângă – şi să aştepte.

Un al doilea set de recriminări se adresează politicii externe a administraţiei Reagan. Desigur, există mai mult decât nuanţe nu numai între punctele de vedere ale guvernelor europene şi cele ale partidelor de opoziţie, ca şi ale unor părţi destul de mari din societate (pe ansamblu, guvernele sunt mai puţin critice faţă de Washington), ci şi, de asemenea, între ţări. Clasa politică şi pătura cultă din Franţa au ajuns, pentru motive complexe care merită un studiu aparte, la un consens destul de larg în ceea ce priveşte considerarea Uniunii Sovietice ca un imperiu al răului, pentru a repeta o expresie binecunoscută; unul din efectele sale a fost un val de proamericanism. Acest consens a fost consolidat de renaşterea rapidă a anxietăţii Franţei faţă de Germania Federală[11]. În perioada post-Adenauer francezii se temeau de un Bonn prea proamerican şi de transformarea sa în al doilea cal troian al Americii în Europa (după Anglia). În această situaţie Franţa ar fi fost înăbuşită. În 1983 ei se temeau de îndepărtarea Germaniei Federale de Europa Occidentală şi de Statele Unite. Ei au realizat că Franţa şi Statele Unite au un interes comun pentru menţinerea basetului vest-german în vizuina atlantică departe de basetul est-german din cuşca estică.

Cu toate acestea, criticile care urmează sunt împărtăşite de majoritatea tipurilor de europeni, de cei pro-Reagan ca şi de cei antiamericani. Chiar şi cei care sunt îngrijoraţi de expansionismul şi de puterea militară a sovieticilor au îndoieli în privinţa unei viziuni a lumii care o reduce la conflictul sovieto-american şi fie tratează toate conflictele în termenii acestei competiţii, fie le elimină din discuţie ca nesemnificative pe acelea în care Moscova şi clienţii săi nu joacă nici un rol sau nu pot spera să câştige. Chiar şi cei care cred că acumularea militară sovietică din Europa nu este pur defensivă, ci urmăreşte cel puţin intimidarea politică şi că, în măsura în care este vorba de relaţiile cu Moscova, politica de îngrădire, descurajarea, rezistenţa şi vigilenţa nu trebuie slăbite niciodată (şi care astfel găsesc primii ani ai administraţiei Carter dezamăgitori) cred, de asemenea, că grija pentru asigurarea echilibrului global şi regional trebuie acompaniată de eforturi serioase pentru un dialog politic cu Moscova, pentru negocieri în vederea controlului armamentului şi pentru menţinerea legăturilor economice cu Uniunea Sovietică şi cu Europa Estică. (Acordul grâului semnat de Washington după ridicarea embargoului de către Reagan este văzut în Europa Occidentală ca un exemplu clar al standardelor duble ale americanilor sau al contradicţiei între retorică şi realitate.) Din toate aceste puncte de vedere strategia lui Reagan este neliniştitoare. Nici un lider european, inclusiv Mitterand, nu vrea să pericliteze rezultatele limitate, dar importante ale destinderii din relaţiile dintre Uniunea Sovietică şi Europa Occidentală. Vest-europenii realizează că destinderea sovieto-americană este moartă şi au subliniat deseori fragilitatea ei; totuşi ei ştiu că destinderea europeană nu ar putea supravieţui unei înrăutăţiri considerabile a tensiunilor dintre

Statele Unite şi Uniunea Sovietică şi sunt îngrijoraţi de cursul relaţiilor dintre superputeri.

Există, de asemenea, de-a lungul aceloraşi direcţii, critici mult mai specifice, chiar dacă difuze, ale politicii americane în Orientul Mijlociu şi în America Centrală. În conflictul arabo-israelian o politică care diminuează sau neglijează problema palestiniană şi tratează Siria ca pe un duşman pe care nu putem decât să-l ignorăm sau să-l combatem, este văzută ca dezastruoasă (şi ca fiind, în ultimă instanţă, utilă Moscovei) fie că se bazează pe rolul de bastion al Israelului, fie pe mitul unui "consens strategic" antisovietic. În cazul Americii Centrale, chiar şi cei care împărtăşesc analiza făcută de Washington sandiniştilor şi pericolului regimurilor marxist-leniniste sunt neliniştiţi de o politică care neglijează cauzele interne ale tulburărilor din El Salvador, îi îndârjeşte pe sandinişti prin încercări masive de subversiune şi se autoblochează în dilema "acţiunii militare indirecte şi acoperite sau intervenţiei militare deschise" – ca şi cum acestea ar fi singurele alternative imaginabile ale "plecării". Numeroşi vest-europeni – socialişti ca şi creştin-democraţi – cunosc scena bine şi au presimţiri rele în privinţa înşelării Statelor Unite sau a profeţiilor americane care se îndeplinesc deoarece au fost făcute.

Un alt reproş politic îmbrăţişează toate reproşurile care se referă la unilateralismul american. La sfârşitul anilor '70 mulţi europeni deplângeau nehotărârea lui Carter şi sperau o politică externă americană mult mai coerentă şi o Americă mai puternică acasă şi în lume. Ei sunt şocaţi să descopere că susţinătorii unei Americi puternice, care acum sunt criticaţi, au chiar şi mai puţine inhibiţii asupra deciziilor unilaterale, mai puţine înclinaţii către o strategie decisă de comun acord (care nu este acelaşi lucru cu consultările în privinţa aplicării unei politici deja stabilite) decât liderii Americii puternice care a dominat perioada de după război. Pentru a-şi explica această surpriză neplăcută vest-europenii tind să susţină că ea este cauzată atât de mutarea ponderii democratice şi economice din estul Statelor Unite în vest, de declinul clasei politice dominată de structura estică (şi evreiască) WASP şi de ascendenţa Zonei Soarelui – însă deşi toate aceste lucruri sunt reale, nu există nici o dovadă că noul unilateralism este efectul unei diferenţieri regionale mai pronunţată într-o parte a ţării decât în rest.

Şi mai dificilă va fi pentru europeni suportarea faptului că ei sunt mai degrabă victimele unei schimbări radicale de mentalitate decât ale unei deplasări geografice. Şi totuşi, această "explicaţie" este invalidă în cazul celei de-a treia tendinţe majore a Statelor Unite, deplânsă de mulţi europeni: tendinţa îndepărtării de ambiguităţile liniştitoare din doctrina NATO a "răspunsului flexibil" (adoptată în 1967, după mulţi ani de persuasiuni şi presiuni din partea Statelor Unite). Ceea ce mulţi vest-germani, de exemplu, au acceptat numai cu părere de rău în 1967, deoarece ea le apărea mult mai puţin liniştitoare pentru Europa decât doctrina discreditată a "contraatacului masiv", este acum apărat cu disperare în special în Franţa, ale cărei persoane oficiale au văzut, la începutul anilor '60, în schimbarea dogmei americanilor o dovadă de nesiguranţă şi un motiv suplimentar pentru *force de frappe*! La urma urmei, doctrina NATO de după 1967 a fost contestată mai întâi de reprezentanţi perfecţi ai vechii structuri politice: "echipa celor patru" în 1982, George Ball şi Irving Kristol în 1983 şi Henri Kissinger timp de mai mulţi ani.

Domeniul securităţii europene este, de departe, cel mai confuz: nu toţi europenii învinuiesc Statele Unite de aceleaşi păcate şi, neîndoielnic, ei nu propun aceleaşi

remedii. Nu ar fi eronat totuşi să susţinem că multe state au putut să se ralieze în jurul "răspunsului flexibil" în măsura în care el nu părea să ceară un efort prea mare pentru apărarea convenţională şi părea să asigure pacea. Ameninţarea Statelor Unite cu o primă utilizare a armelor nucleare era considerată suficientă pentru a-i descuraja pe sovietici de la întreprinderea unui atac convenţional sau nuclear într-o lume în care utilizarea armelor atomice ar fi dus, probabil, la "distrugerea reciprocă asigurată".

Ceea ce europenii încă descoperă este faptul că paradisul înşelător al păcii prin intermediul ameninţării cu distrugerea totală este subminat de trei evoluţii. Tehnologia oferă fiecărei superputeri arme contraofensive care ameninţă forţele nucleare vulnerabile ale celeilalte părţi: într-o criză, în ciuda faptului că armele invulnerabile care pot lovi oraşe (sau armele tactice cu capacităţi contraofensive limitate) par să garanteze "stabilitatea crizei", fiecare parte care posedă acum arme puternice are motive să dorească să le utilizeze prima, înainte de a le pierde din cauza unei lovituri inamice.

În plus, precizia armelor contraofensive – şi abundenţa lor – îi pot încuraja pe militari şi pe politicieni să creadă că războaiele nucleare pot fi dezlănţuite şi menţinute limitate – în Europa, de exemplu. Convers, teama de instabilitatea crizei şi îndoielile în privinţa posibilităţii controlării unui conflict nuclear creează presiuni pentru renunţarea totală la armele nucleare (mai ales de vreme ce, într-o epocă a paritătii, ele par un bluf – cine ar dori cu adevărat să iniţieze o lovitură sinucigaşă?) şi pentru rezervarea armelor nucleare numai – cel mult – pentru descurajarea atacurilor nucleare. În consecinţă, superputerile ar trebui să poarte numai războaie convenţionale.

Toate cele trei posibilităţi îi înspăimântă pe vest-europeni, deoarece toate trei sunt fatale pentru ei. Pentru mulţi dintre cei care au demonstrat zgomotos împotriva ei, introducerea în Europa de către Statele Unite a "Eurorachetelor" mai degrabă vulnerabile, capabile fie de lovituri "decapitante", fie de lovirea depozitelor sovietice de rachete, nu a fost văzută ca o cale liniştitoare de a sprijini descurajarea nucleară şi nici ca un mod de a demonstra sovieticilor că apărarea Europei Occidentale este "cuplată" cu acea a Statelor Unite, ci ca o contribuţie imprudentă la instabilitatea crizei – transformând Europa Occidentală într-o ţintă pentru un atac nuclear preventiv. Unii chiar s-au gândit că această desfăşurare, în ciuda tuturor argumentelor rezonabile împotriva ei, ar putea permite, într-un fel oarecare, superputerilor să împiedice extinderea unui război nuclear dincolo de teritoriul Europei. (Cu toate că dacă Statele Unite ar fi dorit să menajeze Uniunea Sovietică, ele nu ar fi avut nevoie să instaleze rachete capabile să lovească Rusia; în plus, am putea fi vreodată siguri că un atac nuclear sovietic îndreptat numai împotriva "Eurorachetelor" va fi urmat de un atac american asupra teritoriului Uniunii Sovietice?) Alţii – cei care au cerut şi au sprijinit desfăşurările – erau foarte neliniştiţi de criticile americane ale strategiei primei utilizări şi de cererile pentru renunţarea nu numai la folosirea armelor nucleare, ci şi la ameninţarea cu utilizarea lor împotriva unui atac convenţional sovietic. Aceşti americani au uitat meritele creării incertitudinii pentru un agresor potenţial? Dacă americanii au susţinut că sovieticii nu ar putea fi niciodată siguri că NATO nu ar recurge mai degrabă la armele nucleare decât să accepte înfrângerea şi că acest lucru ar fi suficient pentru a menţine descurajarea nucleară, de ce, atunci, să renunţăm explicit la această ameninţare şi, astfel, fie să reducem marja sovietică de îndoială, fie să îi provocăm să-şi asume riscuri mari? Astfel, desfăşurările de rachete întreprinse de americani i-au făcut pe mulţi europeni să perceapă în mod clar posibilitatea teribilă a războiului

nuclear pe care, teoretic, au creat-o progresele tehnologice ale *ambelor* părţi – şi i-au făcut să îi condamne pe americani pentru această situaţie. Acei europeni care credeau că aceste descurajări vor consolida, dimpotrivă, descurajarea nucleară pe care desfăşurările sovietice, în opinia lor, o slăbiseră, au fost îngroziţi când americanii au sugerat că descurajarea nucleară extinsă nu mai era plauzibilă şi că era necesar ca ea să fie limitată la cazul atacurilor nucleare inamice: nu luau americanii înapoi cu o mână ceea ce începuseră să dea cu cealaltă?

Se pare că americanii erau acuzaţi atât de piromanie nucleară, cât şi de timiditate în domeniul descurajării nucleare. Pentru ei era dificil să realizeze că aceste învinuiri contradictorii echivalau cu o nemulţumire comună, centrală: "*voi* subminaţi o noţiune liniştitoare a descurajării nucleare care ne-a permis să trăim şi să facem afaceri în pace". Însă ei ar fi fost iritaţi, chiar dacă ar fi înţeles aceste lucruri mult mai clar. Deoarece, după părerea lor, bineînţeles, nu America era cea care submina vechea strategie şi ucidea visul, ci, mai presus de toate, sovieticii care se luptaseră neobosit mai întâi pentru paritate şi apoi pentru producerea armelor contraofensive strategice şi intermediare pe care Statele Unite nu le aveau – şi, astfel, pentru o anumită formă (semnificativă sau nu, dar cine ar putea spune?) de superioritate.

IV

De la începutul a ceea ce s-a dovedit cea mai trainică şi cea mai dificilă alianţă a Statelor Unite, americanii au fost iritaţi de nemulţumirile europenilor. Ei au evidenţiat că Statele Unite asigură principalele componente ale securităţii Europei Occidentale, după ce i-au asigurat revenirea economică. Lupta extraordinară dintre Washington şi Charles de Gaulle în anii '60 a produs o amărăciune profundă printre oficialii americani exasperaţi de învinuirile neserioase ale generalului asupra imperialismului american de mare putere şi nesiguranţei inspirate de Statele Unite. Îndoiala vest-europenilor faţă de siguranţa oferită de America în domeniul defensiv a provocat întotdeauna răspunsuri nervoase. La urma urmei, Statele Unite au încă aproape trei sute de mii de oameni în Europa, la treizeci şi cinci de ani după instalarea unor divizii pe care nimeni nu le-a crezut fixate pentru totdeauna, pentru a nu mai spune nimic de cele câteva mii de focoase nucleare americane din Europa.

Cu toate acestea, nemulţumirile americane de astăzi nu sunt numai reacţii la acuzaţiile de lamentări venite din partea aliaţilor lor. Există un gen de rechizitoriu global al comportamentului, opiniilor şi evoluţiei Europei Occidentale. Aici, de asemenea, putem distinge trei grupe de învinuiri. Prima se referă la schimbarea priorităţilor globale ale Americii. Din 1939 până nu cu mult timp în urmă Europa Occidentală era continentul privilegiat – cea mai mare prioritate externă. Chiar dacă cel de-al doilea război mondial a început pentru Statele Unite cu atacarea lor de către Japonia în Oceanul Pacific, prioritatea a fost acordată frontului european. Planul Marshall şi tratatul Nord-Atlantic au demonstrat importanţa pe care Washington a acordat-o recuperării economice şi securităţii Europei. Comunitatea de valori era celebrată şi apărată. Astăzi mulţi americani cred că alte părţi ale lumii cer o atenţie mult mai mare decât Europa Occidentală. Comerţul Statelor Unite cu ţările Pacificului depăşeşte în prezent comerţul lor cu Europa; Japonia a devenit principalul lor rival – la drept vorbind, ea a depăşit Statele Unite în anumite arii importante ale inovaţiei

tehnologice. Paradoxal, în domeniul securităţii tocmai stabilitatea Europei îndreaptă atenţia americanilor către multiplele probleme din Golful Persic şi din Orientul Mijlociu şi către noul sistem strategic regional care a apărut în Asia de Nord-Est. Acolo sovieticii au acumulat trupe şi rachete SS 20, chinezii îşi continuă eforturile defensive, japonezii îşi măresc eforturile pentru apărare, iar Statele Unite îşi întăresc prezenţa militară – inclusiv prin rachete de croazieră lansate de pe mare. Acum America Centrală a fost declarată o arie vitală, o parte a "grădinii din faţa casei" Statelor Unite.

Problema priorităţilor afectează şi, totodată, rezultă din viziunea americană a Europei, din două puncte de vedere. Mai întâi, această schimbare de priorităţi nu este legată numai de o schimbare a pericolelor şi a ocaziilor favorabile, ci, de asemenea, de o viziune asupra declinului Europei. Câtiva o văd mai ales în termeni economici: miracolul Germaniei Federale a luat sfârşit, Europa Occidentală a pierdut în general trenul noii revoluţii tehnologice, lăsând propulsarea sa pe seama japonezilor şi americanilor şi s-a autocondamnat astfel la dependenţă economică. Europa Occidentală reprezintă trecutul; ea va fi un muzeu, nu un motor. Alţii merg mai departe în rechizitoriul lor şi condamnă sistemele sociale ale Europei Occidentale, sterilitatea educaţiei sale superioare, ponderea instituţiilor sale de asigurare socială, rolul excesiv şi greoi al statului şi rigiditatea sindicatelor. Este binecunoscut că americanilor nu le plac învinşii, iar astăzi Europa Occidentală seamănă cu unul. Incapacitatea evidentă de a depăşi recesiunea, lentoarea economiilor lor şi spectaculoasele conflicte de muncă din Marea Britanie şi chiar din Germania Federală contrastează cu dinamismul Japoniei – în ciuda şocurilor petrolului şi a nevoii de a importa toate materiile prime – şi cu clasicul mod brutal al Americii de a depăşi problemele sale economice.

În al doilea rând, se pare că Europa Occidentală "se întoarce către sine" şi refuză să se comporte ca un grup de ţări cu interese sau ambiţii globale. Americanii sunt iritaţi cel mai mult de refuzul evident al statelor din Europa Occidentală de a sprijini Statele Unite în celelalte părţi ale lumii. "Noi vă protejăm; unde sunteţi când avem nevoie de voi?" Controversa asupra rolului NATO în zone care se află dincolo de cuprinderea geografică a tratatului a fost întotdeauna o sursă de discordie, însă ea a contat mai puţin când crizele în acele zone erau evenimente discrete. În momentul în care majoritatea crizelor izbucnesc dincolo de cuprinderea alianţei este imposibil ca disputa să nu se încingă. Dacă vest-europenii par să se ascundă între paragrafele tratatului, de ce se aşteaptă să fie trataţi altfel decât ca puteri regionale? Mai mult, dacă ei lasă povara principală a dirijării lumii Statelor Unite, de ce se aşteaptă ca Washingtonul să trateze dimensiunea desfăşurărilor americane în Europa ca intangibilă? Desigur, japonezii nu au demonstrat un entuziasm foarte mare pentru ajutorarea Statelor Unite în Orientul Mijlociu însă de la ei nici nu se aşteaptă aşa ceva: Orientul Mijlociu este departe de Japonia şi principala datorie a acestei ţări ca aliat al Statelor Unite este în Pacific, în timp ce Europa Occidentală este aproape de Orientul Mijlociu şi reaminteşte deseori Washingtonului experienţa şi legăturile sale cu ţările din această zonă. În plus, japonezii se abţin de obicei să critice Washingtonul în timp ce vest-europenii o fac. Acest lucru este foarte iritant în ceea ce priveşte Golful Persic, unde mulţi americani – inclusiv candidaţii la preşedinţie – cred că apără în primul rând interesele vitale ale aliaţilor lor şi în ceea ce priveşte America Centrală, o zonă acoperită în mod tradiţional de doctrina Monroe aşa cum este ea interpretată de Washington. Remarca lui Kissinger[12] despre aliaţii "grăbiţi să condamne acţiunile noastre în

Grenada" este caracteristică: "este greu de crezut că ei ar fi dorit eşecul nostru ... mai degrabă ei au crezut că acţiunile lor erau nesemnificative şi necostisitoare", o cale de a câştiga simpatiile "radicalilor din Lumea a treia". Desigur, aliaţii nu doreau *eşecul* Statelor Unite; ei doreau ca Statele Unite să nu *încerce*. Însă pentru americani a nu încerca înseamnă a te resemna să pierzi, o altă formă a înclinaţiei europene pentru "eşecul elegant" sau pentru retragerea graţioasă[13].

Astfel, americanii privesc cu oarecare amuzament descoperirea recentă de către aliaţii lor europeni a importanţei crescânde a Japoniei şi a noilor ţări în curs de industrializare de Asia – în Franţa existenţa unui al doilea ocean a explodat subit în conştiinţa elitelor; americanii sunt oarecum indignaţi de maniera în care occidentalii îşi păstrează dreptul de a critica şoferul în timp ce ei refuză să ia parte la conducere.

A doua categorie de recriminări ne readuce la securitatea Europei Occidentale. Nu toţi americanii care analizează comportamentul Europei cred că aliaţii sunt angajaţi în "autofinlandizare". Destul de interesant, învinuirile sau suspiciunile pot fi găsite cel mai des printre americanii de origine europeană care nu şi-au revenit în întregime din şocurile anilor '30 – cedarea europenilor în faţa dictaturilor, xenofobia, antisemitismul şi entuziasmul ocazional pentru experimente totalitare. Cu toate acestea, ezitările, practic, ale tuturor aliaţilor de a se alătura Statelor Unite după momentul de cumpănă al invaziei sovietice în Afganistan, în sancţiunile împotriva Moscovei sau împotriva Poloniei lui Jaruzelski şi modul în care atât de mulţi politicieni au părut că vor să ferească contaminarea destinderii dintre Europa şi Moscova de lupta superputerilor din alte zone au fost considerate de mulţi americani ca un semn de miopie şi cel puţin ca o predispoziţie pentru cedare. Sprijinul oferit de guvernele-cheie din Londra, Roma şi Bonn pentru desfăşurările "Eurorachetelor" şi, mai presus de toate, îmbrăţişarea neaşteptată şi spectaculoasă a acestei politici de către Mitterand, au liniştit oarecum temerile americane. Însă guvernele divizate ale unor ţări mai mici din Europa Occidentală nu au demonstrat o fermitate comparabilă; iar câţiva lideri, în special în Italia, au dat de înţeles uneori că nu ar fi deranjaţi de compromisuri cu Moscova pe care Washingtonul le-ar găsi, cu siguranţă, neplăcute. În plus, mulţi dintre aşa-numiţii pacifişti sau neutralişti care au luptat, în special în Germania federală împotriva desfăşurării de armament nuclear, au elaborat un rechizitoriu general şi radical al societăţii, culturii şi comportamentului politic american (toate învinuirile fiind foarte familiare urechilor americane, cu toate că de obicei, ele veneau mai mult din partea Franţei decât a Germaniei Federale: duritatea capitalismului, tratamentul negrilor, indienilor şi al săracilor; mercantilismul vieţii culturale; corupţia politicii prin bani; complexul militar industrial; imperialismul american în Lumea a treia, aiurelile anticomuniste ş.a.m.d.) *şi*, totodată, au dezvoltat o interpretare blândă a Uniunii Sovietice ca o putere a *status quo*-ului, conservatoare şi oarecum apatică al cărei dispozitiv militar este o reacţie defensivă în faţa puterii Occidentului[14]. Bineînţeles că acest curent a cărui importanţă se prea poate să fi fost exagerată de presa americană (dar care i-a zbuciumat profund şi pe francezi) nu a ajutat imaginii Europei ca un aliat de nădejde.

Dezacordurile strategice specifice au întărit perceperea vest-europenilor ca parteneri pretenţioşi şi tânguitori. În domeniul armamentului nuclear ambele varietăţi ale criticii occidentale au provocat indignare. Pe de o parte, miopia evidentă a "pacifiştilor" faţă de ameninţarea reprezentată de rachetele SS 20; tendinţa lor de a

se emoţiona numai din cauza rachetelor americane cu rază medie de acţiune, dar nu şi a celor sovietice; argumentul pacifist al forţării europenilor de către americani pentru a accepta rachetele Pershing II şi de croazieră în Europa (în timp ce procesul a fost iniţiat de Helmut Schmidt); învinuirea jignitoare a Washingtonului în legătură cu plănuirea unui război nuclear limitat la Europa – toate aceste lucruri i-au exasperat pe cei care, în Statele Unite, au decis să alunge temerile lui Schmidt prin trimiterea rachetelor, chiar dacă ei înşişi nu credeau toate argumentele susţinute de cercurile strategice vest-europene despre importanţa militară a acestor arme sau despre cât erau ele de necesare pentru a "recupla" securitatea europeană şi americană[15]. Mulţi americani de rând nu au perceput clar faptul că europenii care respingeau zgomotos rachetele nu erau aceeaşi cu cei care le ceruseră: ultimii erau persoane oficiale; primii erau membri ai opoziţiei sau cetăţeni obişnuiţi. Această viziune (în general greşită) despre inconstanţa europeană a fost întărită de spectacolul alunecării SPD-ului german de la sprijinul acordat lui Schimdt către stânga scenei politice.

Pe de altă parte, vest-europenii, care au continuat să sprijine desfăşurările de arme nucleare, în special francezii, şi cei care împărtăşeau supărarea provocată americanilor de "pacifişti" păreau să susţină cu precădere ideea că numai ameninţarea primei utilizări a armelor nucleare americane de către NATO poate rezista între cvasicertitudinea păcii şi riscul mare de război[16]. Numărul americanilor informaţi care susţin acum respingerea politicii primei utilizări – deschis sau de facto – a crescut spectaculos. Există o continuitate între demonstraţia exactă a lui Robert McNamara despre efectele intolerabile ale primei utilizări şi afirmaţia lui Kissinger că "creşterea forţelor strategice sovietice a privat războiul general nuclear de cea mai mare parte a credibilităţii sale" (şi cu toate că el încă pledează pentru încercarea de a găsi un anumit "obiectiv militar raţional" pentru strategia nucleară, el nu a indicat acest obiectiv), avertismentul nemilos al lui Irving Kristol, conform căruia europenii nu ar trebui să se aştepte la o sinucidere a americanilor pentru ei sau afirmaţia la fel de aspră a lui George Ball că nici un preşedinte american nu ar ordona o primă utilizare[17]. Bizuirea fetişistă a vest-europenilor pe această ameninţare este considerată de mulţi americani fie ca o atitudine de struţ, bazată pe refuzul de a ţine cont de evoluţia balanţei nucleare şi a tehnologiei nucleare, fie ca o punere implicită sub semnul întrebării a forţelor americane convenţionale şi nucleare de pe continent. În plus, ei remarcă că singurul stat căruia i se cere să riste sinuciderea pentru alţii sunt Statele Unite: francezii, care susţin fierbinte prima utilizare, nu s-au oferit niciodată să utilizeze primii armele lor nucleare în cazul unui atac sovietic asupra Germaniei Federale.

Dacă ameninţarea cu sinuciderea reciprocă nu mai este credibilă, a sosit timpul pentru adoptarea unei strategii mult mai raţionale. Însă aici, din nou, s-a desfăşurat un dialog al surzilor. Unii strategi americani cred că această strategie ar putea avea o componentă nucleară în forma armelor contraofensive de precizie. Însă majoritatea europenilor (ca şi mulţi americani) se îndoiesc că un astfel de război ar putea fi controlat[18]. În special mulţi europeni tind încă să creadă că o ameninţare cu distrugerea reciprocă este o descurajare infinit mai credibilă decât o ameninţare cu războiul nuclear contraofensiv cu amploare limitată: dacă această ameninţare nu reuşeşte să descurajeze, strategia ar garanta distrugerea Europei. Cu toate acestea, majoritatea americanilor par să respingă orice strategie nucleară preferând întărirea armatelor convenţionale în Europa. Ei îşi întreabă aliaţii dacă înţeleg că, în cazul izbucnirii

războiului, un război convenţional ar fi, cu toate ororile sale, preferabil unui holocaust nuclear – şi sunt enervaţi de răspunsul negativ al europenilor. Europenii ştiu că un război convenţional ar distruge Europa şi ar lăsa America intactă. Ei ştiu din istorie că forţele convenţionale nu sunt o descurajare foarte sigură. Americanii cred că combinarea unui efort convenţional cu riscul inevitabil al escaladării nucleare ar asigura o descurajare suficientă împotriva agresiunii. Vest-europenii se îndoiesc de acest lucru. Interlocutorii lor, care se îndoiesc că *sovieticii* s-ar putea îndoi de acest lucru, interpretează obiecţiile vest-europenilor ca pe un refuz clar de a face şi de a plăti mai mult pentru o strategie înţeleaptă şi pentru o apărare modernă. Vest-europenii susţin că NATO nu va egala niciodată forţele convenţionale sovietice. Americanii replică că nu trebuie să egalezi pentru a descuraja şi nici măcar pentru a împiedica duşmanul să câştige (de fapt el nu va ataca până când nu va fi suficient de sigur că poate câştiga rapid). Din nou, refuzul aliaţilor de a accepta această viziune optimistă este văzut ca un pretext pentru adoptarea unei strategii care îi salvează de eforturi viitoare şi lasă deciziile capitale pe seama Washingtonului.

Există, bineînţeles, europeni care fie împărtăşesc argumentele americanilor, fie înţeleg că ele semnalează o transformare ireversibilă; astfel, ei recunosc necesitatea întăririi apărării convenţionale. Însă ei adaugă că, tocmai deoarece puterea sa de descurajare este dubioasă, iar obiectivul Europei în cazul unui război nu este victoria, ci menţinerea păcii, acest efort trebuie însoţit de încercări pentru îmbunătăţirea relaţiilor cu Moscova. Mulţi americani văd această justificare ca pe o altă evadare în iluzii. Cu toate acestea, pentru mulţi americani rezistenţa vest-europenilor faţă de conceperea unor măsuri care ar trebui luate în cazul eşuării descurajării şi fidelitatea lor faţă de diverse metode – toate dubioase – pentru asigurarea succesului permanent al descurajării apar ca dovezi suplimentare ale abdicării de la responsabilitate. În plus, pentru câţiva există numai o diferenţă de grad, nu de gen între pacifiştii care visează un sistem european general de securitate sau o neutralitate à la Suedia sau Elvetia şi guvernele care par să creadă într-o perpetuă pace ieftină care nu corespunde cu planul NATO pentru îmbunătăţiri convenţionale şi care deseori nu reuşesc "să înfrunte tendinţele perturbatoare din ţările lor către pacifism şi neutralitate"[19]. Amendamentul Nunn din iunie 1984 care stabileşte o relaţie între dimensiunea forţelor americane în Europa şi efortul aliaţilor pentru apărarea convenţională este un important foc de avertisment.

Un al treilea grup de nemulţumiri se referă la incapacitatea evidentă a Europei Occidentale de a face faţă provocărilor de la sfârşitul secolului. Ea a constituit de obicei subiectul unui experiment pe care americanii l-au îndrăgit atât de mult, încât aproape au periclitat situaţia aliaţilor lor: experimentul transcenderii statului-naţiune şi al construirii unei comunităţi cu o piaţă unică, cu instituţii centrale şi cu o hotărâre comună de a îngropa certurile din trecut. Tocmai pragmatismul *demersului**) lui Jean Monnet şi arta sa de a aplica Europei lecţiile pe care le-a derivat din experienţele sale americane i-au încântat pe numeroşii săi prieteni din Washington. Pentru unii capacitatea europenilor de a crea Statele Unite ale Europei, bazate pe un model federalist-funcţional, a devenit un test al vitalităţii şi viziunii aliaţilor. Entuziasmul american a provocat neîncrederea lui de Gaulle ("Dacă ei doresc acest lucru cu atâta ardoare, poate fi el bun pentru Franţa şi Europa"). Propriul lui *demers**), la rândul său, a provocat ostilitatea americanilor, dar existau încă speranţe că marşul către unitate se va relua după plecarea sa.

*) *démarche* – în franceză în original (*n.t.*)

Plecarea și moartea sa nu au făcut decât să facă și mai clare motivele mai adânci ale prăbușirii visului. Scepticismul în Washingtonul oficial înlocuise deja vechiul prozelitism când Nixon și Kissinger au venit la putere. Noii lideri nu credeau nici în șansele unității Europei Occidentale, nici în convergența necesară a intereselor dintre CEE și Statele Unite, în special în afacerile economice și monetare sau în Lumea a treia. Scepticismul a fost urmat treptat de un amestec de indiferență și dispreț. În universități, de exemplu, a scăzut drastic interesul pentru complicațiile europene ale integrării economice, armonizării legale și dezvoltării instituțiilor. Cei care au urmărit îndeaproape spectacolul politic au fost consternați de amestecul de sarcasm și de lașitate etalat de membrii CEE în perioada embargoului petrolului; de ciorovăiala membrilor Comunității asupra prețului laptelui și asupra banilor doamnei Thatcher; de împotrivirea sa prelungită față de admiterea Spaniei și Portugaliei din cauza opoziției hotărâte a grupurilor de interes mici dar puternice ale fermierilor; de paralizia instituțiilor CEE și de dezbinările produse de încercările de a o depăși; de obiceiul miniștrilor de externe de a regreta în comun și de a da sfaturi fără a asigura mijloacele pentru punerea lor în practică. Revenim astfel la problema priorității Europei: poate fi ea garantată unui grup de oameni care rămân, bineînțeles, extrem de importanți ca miză în lupta globală, dar care nu au reușit să se comporte ca și cum ar dori să redevină actori importanți?

V

Autorii care studiază relațiile euro-americane se află și ei într-o situație dificilă. Ei tind să sublinieze dezacordurile și neînțelegerile și, în anii recenți, au prezentat deseori un diagnostic al unei boli foarte serioase, dacă nu fatale, – după care ei au oferit fie proiecte grandioase lipsite de orice șansă de succes tocmai deoarece boala nu este suficient de avansată pentru a-i convinge pe pacienți să încerce un nou tratament drastic (și, la drept vorbind, deoarece deseori pacientul se teme că tratamentul ar putea să îl omoare), fie, altminteri, remedii placebo care, dată fiind seriozitatea bolii, sunt inadecvate.

Împărtășesc suspiciunea față de proiectele grandioase; nostalgia pentru zilele de după război de creativitate politică și construcție a comunității nu ne va ajuta de această dată. În prezent ni se oferă două proiecte. Primul este o versiune reutilată a apelului pentru o "nouă Cartă Atlantică" făcut de Kissinger în discursul său dedicat "anului Europei". Recent, atât el, cât și vechiul său prieten Helmut Schmidt au făcut apel la "o nouă strategie grandioasă"[20]. Însă există nuanțe interesante. Fostul cancelar o dorește în condiții specific europene, pentru a spune așa. Ea trebuie să includă economia – și când el vorbește de "comportamentul economic global" al partenerilor este foarte clar că diminuarea inevitabilelor "interese de dominație" ar prejudicia cel mai mult Statele Unite. El cere, de asemenea, o abordare generală a Uniunii Sovietice care ar urmări cu strictețe echilibrul în domeniul armamentului și "mai presus de toate" ar necesita o diplomație a limitării armamentului care să servească echilibrul. El evidențiază că în alte părți ale lumii sovieticii ar rămâne mai ales o problemă americană. Nimic din toate acestea nu corespunde pe deplin cu abordarea administrației Reagan și nici chiar cu cea a poporului american. În plus, el recunoaște diferențele profunde dintre țările Europei Occidentale; el îi critică pe americani pentru tendința

de "neglijare a controverselor, a antagonismelor şi a numeroaselor bariere lingvistice care au persistat de mai bine de o mie de ani" şi "diferenţele de status politic" dintre puterile europene. Nu este astfel prea surprinzător să îl descoperim pe Kissinger sugerând o strategie globală cu o "diviziune optimă a responsabilităţilor" cu care toţi ar fi de acord ca rezultatul *cel mai puţin* probabil al oricărei reexaminări a Alianţei. Pentru a fi sinceri, americanii vor mai degrabă ţări care să-i ajute decât parteneri şi se opun mai mult decât oricând angajării faţă de un set de imperative şi restricţii care ar trebui stabilite de comun acord. Ei vor ca europenii să contribuie la conducere, dar nu şi la deciziile asupra direcţiei automobilului. Europenii, atât deoarece ştiu sau suspectează acest lucru, cât şi fiindcă nu doresc foarte mult în nici un fel responsabilităţi globale – temându-se că chiar şi într-o încercare onestă de a le defini în comun, Statele Unite ar prevala – preferă în ultimă instanţă o combinaţie de libertate de (in)acţiune plus condamnări ale comportamentului Statelor Unite.

Celălalt proiect grandios este mult mai limitat: el este un răspuns la temerile Europei Occidentale din domeniul securităţii şi ia forma unor sugestii în ceea ce priveşte o apărare comună a Europei Occidentale. Acest lucru este din nou la modă; francezii vor să reactiveze singura organizaţie din Europa Occidentală care are jurisdicţie asupra problemelor de apărare, Uniunea Europei Occidentale. Însă, cu cât examinăm mai mult aceste probleme, cu atât discuţiile, din motive bine întemeiate, apar mai confuze. Nici o persoană oficială vest-europeană – Mitterrand a fost foarte clar asupra acestui punct: o precizare importantă care vine de la statul membru cel mai înclinat către independenţă – nu doreşte ca o entitate defensivă vest-europeană să se substituie Alianţei Atlantice. Astfel, ea poate exista fie numai în cadrul NATO, fie pe lângă forţele americane din Europa. Statele Unite îşi vor păstra astfel rolul lor de "pacificator" al Europei[21]. Însă amploarea funcţională a defensivei vest-europene rămâne greu de imaginat. Dacă ea constă numai din apărarea convenţională, esenţa dezacordurilor cu Statele Unite va rămâne neatinsă de vreme ce ele se referă la locul armelor nucleare în strategia Alianţei. Chiar şi în domeniul convenţional există două obstacole. Unul este preferinţa permanentă a Americii pentru o alianţă care îşi cumpără armele în primul rând din Statele Unite – este ca şi cum ar fi fost făcut un târg în care europenilor li se permite să fie "parteneri liberi din născare" când este vorba de binele public al apărării[22], în schimbul unui avantaj american când este vorba de furnizarea de armament. Celălalt obstacol este opoziţia persistentă a francezilor faţă de apărarea convenţională. Sistemul naţional de apărare al Franţei accentuează – încă – descurajarea nucleară a unui atac asupra Franţei. Franţa realizează că o victorie sovietică în Germania ar pune-o într-o poziţie teribil de dificilă – ar fi credibilă o ameninţare nucleară sinucigaşă care ar urmări descurajarea invaziei convenţionale sovietice dincolo de Rin? (Majoritatea francezilor optează mai degrabă pentru negocierea cu Moscova decât pentru punerea în practică a ameninţării!)[23] Ei înţeleg astfel că este în interesul lor să se alăture în caz de nevoie apărării convenţionale a *glacis*-ului vest-german care protejează Franţa. Însă aici există o tensiune dublă între accentul pe autonomia deciziei şi necesitatea planificării participării la o structură militară "integrată", precum şi între prioritatea financiară acordată armelor nucleare şi costurilor unei contribuţii convenţionale[24]. Desigur, cu toate acestea, statele vest-europene ar putea să-şi coordoneze mai bine planurile de armament, să producă mai multe arme în comun şi să împartă mai inteligent producţia de arme între ele, însă este puţin probabil ca acest lucru să aibă efecte foarte spectaculoase.

Domeniul apărării nucleare comune a Europei este și mai zbuciumat. Aceasta nu numai deoarece forțele Marii Britanii fac parte din NATO în timp ce cele ale Franței nu sau deoarece nici chiar MIRV-area acestor forțe nu va fi suficientă pentru a le transforma în mijloace europene de descurajare: ele vor rămâne, de fapt, mijloace naționale de descurajare (de aici provine opoziția Londrei și Parisului față de includerea lor în cadrul negocierilor pentru controlul armamentului dintre superputeri). Această situație există, chiar mai mult, din cauza problemei pe care o reprezintă permisiunea acordată Germaniei Occidentale de a avea un "deget pe trăgaci", ceea ce nu înseamnă doar dreptul la veto față de recurgerea la armele nucleare prin intermediul unui acord în cheie dublă, ci și participarea la luarea deciziilor de utilizare a lor – și reamintiți-vă că ceea ce este considerat indispensabil pentru descurajare de mulți vest-europeni este o astfel de utilizare. Chiar dacă acest lucru s-ar putea rezolva, pot fi luate în mod colectiv aceste decizii? Mai presus de toate, vor permite vreodată Congresul și președintele Statelor Unite unei entități vest-europene să riște inițierea unui război nuclear global luând decizii care ar putea forța Statele Unite să recurgă la utilizarea propriilor lor arme nucleare din Europa sau i-ar putea determina pe sovietici să atace instalațiile nucleare ale Statelor Unite din Europa? Este evident că deciziile americane pot târî Europa Occidentală într-un război nuclear; europenii, care depind de prezența Statelor Unite pentru securitatea lor, nu pot face nimic mai mult decât să se enerveze. Americanii au o altă opțiune: retragerea de pe continent – sau amenințarea cu retragerea pentru a evita această situație[25].

Unele persoane de pe ambele maluri ale Atlanticului au sugerat că amenințarea cu retragerea unei părți considerabile din forțele convenționale americane din Europa sau transferarea lor – astăzi – i-ar putea scandaliza pe europeni, determinându-i să-și constituie o entitate defensivă proprie[26]. Însă acest lucru nu are legătură cu dilema nucleară și nici nu putem fi siguri că el va avea efectul dorit: el ar adânci probabil diferențele care există între vest-europeni – și în acest caz funcția "pacificatoare" ar fi prejudiciată. Astăzi există trei grupuri: cei care sunt de acord mai mult sau mai puțin ezitant că mai sunt multe de făcut în domeniul armamentului convențional; cei care (francezii) rămân fideli unei Linii Maginot nucleare, în ciuda îndoielilor crescânde și cei care sunt preocupați foarte puțin de apărare și caută securitatea într-un "dialog" cu Estul, în măsuri unilaterale de dezarmare sau în proiecte "alternative". Atât timp cât va persista această divizare, apărarea europeană va fi contrariul cazului Alsacia-Lorena în afacerile franceze de după 1971 – se vorbește încontinuu despre ea, dar nu se gândește niciodată asupra ei. Gândirea asupra ei nu ar face decât să demonstreze cât de prinsă este Europa în dependența sa. O apărare convențională și nucleară completă și independentă este irealizabilă; una pur convențională, fără americani, nu ar include o bună parte din capacitățile militare ale Franței și ale Marii Britanii și ar condamna restul statelor fie la instabilitate, fie la un rol foarte mic în afacerile mondiale; eforturi sporite în cadrul NATO ar însemna prevalarea Statelor Unite în cadrul Alianței.

Trebuie, deci, să apelăm la remedii placebo? Problema este că până și măsurile minore sau fragmentare se pot dovedi la fel de controversate ca și proiectele instituționale grandioase. De exemplu, este improbabil ca numirea unui european în postul de Comandant Suprem în Europa și a unui american în postul de Secretar General al NATO să îi liniștească pe vest-europeni, atât timp cât aceste pârghii vor fi subordonate acceptării de către Europa a "apărării convenționale totale" și vor lăsa

mai mult ca oricând strategiile politice pe seama Statelor Unite. Probabil că vor fi realizate puține lucruri, însă ele nu vor fi nesemnificative. Statele Unite ar putea să mențină deliberat ambiguitatea în ceea ce privește prima utilizare; cu greu ne-am putea aştepta ca oficialii americani să fluture amenințări, dar le putem cere să înțeleagă beneficiile incertitudinii. În schimb, Alianța ar trebui să ia măsuri care să facă posibilă, în cazul eşuării descurajării nucleare, amânarea utilizării armelor nucleare cât mai mult posibil împotriva unui atac convențional sovietic (acest lucru necesită o reamplasare şi o reducere a stocului de arme nucleare tactice).

Imediat ce mergem mai departe încep problemele. Este evident că vest-europenii trebuie "să-şi asume responsabilitatea majoră pentru apărarea convențională fundamentală". Dar, chiar dacă revenirea lor economică s-ar desfăşura mult mai rapid şi ar fi mult mai egal răspândită decât în prezent, nu putem spera ca ei să modifice echilibrul între asigurările sociale şi cheltuielile pentru apărare la fel de drastic ca Statele Unite. Acest lucru a fost mai uşor de îndeplinit aici, deoarece Statele Unite nu au devenit niciodată un veritabil stat al bunăstării. Desigur, o creştere a veniturilor statului ca urmare a dezvoltării economice ar însemna fonduri mai mari pentru apărare în Europa. Însă problemele şomajului structural, costurile implicate de sprijinirea muncii cu program incomplet, imperativul sprijinirii financiare a tehnologiilor noi şi povara impusă de grelele datorii publice nu vor lăsa prea mulți bani pentru eforturi mărite de apărare. Convers, este improbabil ca vreuna dintre strategiile ofensive americani pentru descurajare convențională şi apărare să îi încânte pe aliații lor. Dacă mobilitatea mai mare a manevrelor înseamnă retragerea ca o primă măsură după ce ai fost atacat – şi, apoi, reaprovizionarea şi recucerirea, nu ne putem aştepta ca vest-germanii să fie mulțumiți. Ei nu vor fi mulțumiți nici dacă ea înseamnă o contraofensivă rapidă în Europa Estică, de vreme ce ei doresc să evite orice ar putea tulbura dialogul lor cu Germania de Est sau ar putea părea amenințător Pactului de la Varşovia (trimiterea forțelor vest-germane adânc în Europa Centrală sau de Est ar fi cea mai bună cale de a-i îndepărta pe sateliți de Moscova?). Cât despre tratamentul miracol prin intermediul rachetelor teleghidate de precizie el poate, bineînțeles, să fie util, însă tehnologia nu este un panaceu – în special când înfrunți un adversar care este hotărât să nu rămână în urmă.

Mulți europeni cred că rezolvarea problemelor Alianței ar fi facilitată de o politică americană mai puțin agresivă față de Moscova şi de eforturi americane mai puțin şovăitoare pentru controlul armamentului. În mare parte acest lucru este adevărat. Dar chiar şi o administrație americană mai puțin militantă s-ar confrunta cu două obstacole. Mai întâi, nu este uşor să definești o politică față de Moscova care să evite atât pericolele confruntării, cât şi iluziile descurajării din anii '70. Destinderea fără iluzii, căutarea unui modus vivendi sau competiția ordonată pe care autori ca Marshall Shulmann, Joseph Nye jr., Seweryn Bialer, Robert Levgold, eu şi alții le-au susținut[28] este mai uşor de sugerat decât de explicat clar, mai uşor de evocat descriind ceea ce ea nu ar trebui să fie decât de aplicat. Ce mai rămâne dacă respingem condominiul, recunoaştem obstacolele legăturilor economice mult mai extinse şi luăm în considerare dificultățile interne ale fiecărei părți? Controlul armamentului, bineînțeles. Însă, pe de o parte, el nu poate fi singurul element component constitutiv al relațiilor de cooperare sovieto-americane (deoarece, dacă se întâmplă acest lucru, el se prăbuşeşte sub greutatea elementelor componente antagoniste) şi, pe de altă parte, probabil că dezvoltarea rapidă a noilor sisteme ofensive şi defensive va face acordurile tot mai dificile şi tot mai complexe din punct de vedere tehnic.

Americanii și vest-europenii sunt, deci, condamnați la derivă și divorț? În această situație eu recomand resemnarea în fața inevitabilului – slăbirea legăturilor pentru a proteja indispensabilul – alianța pentru apărarea Europei Occidentale. Eu recomand această resemnare, deoarece nu cred că realitățile descrise aici pot fi schimbate ușor. Desigur, Europa Occidentală ar putea ieși din prelungita sa transformare economică și socială și ar putea dovedi că ea nu este condamnată la atrofie, depășită de Silicon Valley și de MITI, trasă în jos, pentru a spune așa, de Pacific și de pacifism. *Le pire n'est pas toujours sûr*. Chiar și țările din CEE s-ar putea restabili printr-o acțiune comună. Însă mă tem că chiar și cele mai bune măsuri nu vor fi suficient de bune, că Europa Occidentală este ca un concurent într-un maraton care nu poate scăpa de diversele lanțuri și de echipamentul greu care îl trag în jos. Orice domeniu am examina ajungem la aceeași concluzie: eforturile naționale, oricât ar fi de strălucite (puțini credeau că Italia își va conduce afacerile atât de bine) nu sunt suficiente; iar o voință colectivă dreaptă nu există. Ea ar reclama, printre altele, combinația următoarelor două elemente: o complicitate între principalii lideri vest-europeni, comparabilă cu relația dintre Adenauer, de Gasperi și Robert Schuman (trioul Pompidou-Heath-Brandt era mai slab, deoarece primul nu l-a înțeles sau nu l-a crezut niciodată în întregime pe cel de-al treilea) și, în diverse țări, suficientă conștiință sănătoasă a dezastrului pentru a permite acestor lideri să încerce inventarea "Europei". Astăzi dezastrul este de un gen diferit: el are de a face cu interese specifice sau, altminteri, caută țapi ispășitori sau îi face pe oameni (în special pe tineri) să se retragă din viața socială – el este fragmentat sau anarhist (sau nesocial) și deci neproductiv. Cât despre liderii care au șanse să se ridice în viitorul apropiat, ei apar mai degrabă intens naționaliști. Astfel, trebuie să ne așteptăm ca în afacerile externe elitele Europei, de exemplu, să oscileze între genul de postură antitotalitară care prevalează acum în intellighentsia franceză, tentația întoarcerii către interior denunțată de Eagleburger și o căutare semisomnambulă a normalității pe scena mondială – ceea ce nu corespunde pe deplin cu ceea ce doresc să vadă chiar și cei mai buni prieteni americani ai Europei.

În ceea ce privește America, putem spera, bineînțeles, că o a doua administrație Reagan se va decide să aleagă o cursă "de centru" în afacerile mondiale. Totuși, este posibil ca ea să nu-și mai dea seama că trebuie să acorde considerațiilor interne (incluzând, mai precis, opoziția publicului față de purtarea unor războaie de amploare prelungite) aceeași prioritate ca și în timpul primului mandat prezidențial. Acea prioritate, care îl enerva pe generalul Haig, sublinia contradicția dintre un proiect intern dedicat în întregime restaurării inițiativei private și limitării puterii statului și o viziune a lumii ca o luptă între bine și rău, care cerea un stat american puternic și activ. Factorii prin care se explică prioritatea preocupărilor interne erau nevoia de realegere și de revenire economică. Unul a dispărut, iar cel de-al doilea pare să fie mai puțin pretențios. Un al doilea mandat militant ar exacerba tensiunile euro-americane. Însă ele nu ar fi eliminate nici chiar de unul "centrist".

Cred că există două caracteristici americane care, chiar dacă nu vor fi permanente de acum înainte, au cel puțin șanse să dureze. Una este apariția liderilor (în politică, dar și în lumea afacerilor) și a elitelor care nu vor acorda Europei importanța de care s-a bucurat în perioada de după război. Aceasta este faimoasa problemă a generației succesive și nu ar trebui să mai adăugăm multe la platitudinile pe care ea deja le-a provocat. Nu este vorba de faptul că aceste noi elite sunt mult mai atrase de Pacific, așa cum cred de obicei mulți europeni. Este vorba de faptul că ei sunt mult mai

întorşi către ei înşişi, mult mai preocupaţi sau incitaţi de răspunsul Americii la noile schimbări tehnologice decât predecesorii lor *şi* în măsura în care sunt neliniştiţi de sau acţionează în lume, mult mai globali în perspectivele lor. Această situaţie o regăsim astăzi printre studenţii colegiilor sau universităţilor. Prima afacere a Americii este America (şi, pentru mulţi americani cu poziţii înalte, afacerile americane). A doua este o lume sigură pentru America, iar Europa, pentru a folosi expresia faimoasă a lui Paul Valéry, seamănă astăzi, mult mai mult decât înainte, cu un "mic promontoriu al Asiei".

A doua trăsătură, înrudită cu prima, ar putea fi numită unilateralism selectiv. În mod cert ea nu înseamnă izolaţionism (de care francezii încă se tem şi la care oarecum se aşteaptă): foarte puţine persoane, dintre cele care sunt educate şi informate, doresc ca Statele Unite să renunţe la rolul de putere mondială. La drept vorbind, majoritatea mai cred că un atac asupra Europei Occidentale ar trebui combătut prin intermediul forţelor americane. Însă există trei factori care au ca rezultat un mod mai degrabă nou de exercitare a puterii mondiale. Unul, ca să vorbim pe şleau, este lupta de uzură cu internaţionalismul, adică cu un mod de a rezolva afacerile mondiale prin cooperarea în cadrul alianţelor, prin intermediul Naţiunilor Unite, prin refuzul luării de măsuri represive împotriva liderilor nerecunoscători din "Lumea a treia" şi prin scuzele pentru propria putere sau pentru propriile valori. Avem aici o nouă agresivitate; ea putea fi simţită deja în filozofia de început a administraţiei Nixon. Ea a fost abandonată mai târziu din cauza accentului pus de Carter pe problemele globale şi pe negocierile omnidirecţionale; însă eşecul său a readus unilateralismul înverşunat. Un al doilea factor este tocmai transformarea sistemului internaţional: Statele Unite nu mai sunt o putere la fel de dominantă ca la sfârşitul anilor '40 şi '50 şi nu mai pot spera să controleze tendinţe numai prin angajarea pretutindeni în lume prin pacturi şi baze militare; în plus, lumea a devenit mult mai turbulentă. Sunt necesare, astfel, acum o libertate mai mare de manevră, mai mult spaţiu pentru selectarea locului şi momentului unei intervenţii sau al unei lupte şi pentru selectarea mijloacelor (nu este o coincidenţă că trăim, de asemenea, într-un moment al marii reînarmări navale: este vorba de o strategie a unei puteri a mării). În mod interesant, chiar şi acei americani îngrijoraţi care observă mai degrabă pericolele din exterior decât ocaziile favorabile, care sunt mai preocupaţi de moderarea turbulenţei decât de controlarea ei de către Statele Unite, mai speriaţi de războiul nuclear decât de Moscova îşi exprimă spontan unilateralismul atunci când apelează la o îngheţare nucleară despre care mulţi vest-europeni cred că ignoră dezechilibrul nuclear din Europa sau pentru abţinerea de la prima utilizare.

Al treilea factor este atitudinea internă şi sistemul intern. Atitudinea este profund ambivalentă: patriotismul este epuizat, iar reluctanţa faţă de noi Vietnamuri nu a dispărut. (Este greşit să se vorbească despre sindromul Vietnam: Războiul Coreean nu a fost cu nimic mai popular. Războaiele cele mai greu de "vândut" sunt cele fără sfârşit, neconcludente şi "limitate".) Suspiciunea faţă de expansionismul sovietic este foarte mare; teama de războiul nuclear este mai explicită aici decât oriunde în lume. Din nou, singura sinteză a acestor contradicţii este angajamentul selectiv, de preferinţă acţiunea rapidă şi decisivă şi cu siguranţă nu cea nucleară sau capabilă să provoace un răspuns nuclear. Acest lucru nu îi încântă pe vest-europeni, cu împotrivirea lor încăpăţânată faţă de forţele americane de bază *şi* cu dorinţa lor de utilizare a armelor nucleare. În ceea ce priveşte incoerenţa procesului politicii externe americane, atât

de elocvent denunţată de George Kennan, ea lasă spaţiu numai pentru două alternative: fie tipul de strategie pe care el l-a susţinut permanent, bazat pe o definiţie limitată, dar stabilă a interesului naţional şi bizuindu-se, de asemenea, într-o măsură importantă pe eforturile interesate ale celor protejaţi de Statele Unite, fie unilateralismul selectiv care este mult mai capricios (*vide* Grenada!), însă mult mai adecvat discontinuităţilor sistemului politic, mult mai potrivit pentru accesele repetate de autofascinaţie sau autoabsorbţie, mult mai pesimist (sau realist) asupra posibilităţilor altor state sau a încrederii pe care o poţi avea în alte state, mult mai adecvat atitudinii curente şi dorinţei atât de globalism (fiecare câştig aparent al sovieticilor fiind interpretat ca o înfrângere), cât şi de libertate de acţiune.

"Lucrurile fiind aşa cum sunt", cum obişnuia de Gaulle să spună, nu trebuie să ne temem de o prăbuşire a Alianţei, dar nu putem ascunde deprecierea sa. Ea rămâne necesară atât pentru Statele Unite, cât şi pentru Europa Occidentală – la drept vorbind, "pacifismul" ambelor părţi şi exasperarea Statelor Unite nu par să conteste legitimitatea NATO. Chiar şi Germania Federală, care visează zone denuclearizate, arii defensive şi o Europă emancipată de ambele superputeri, recunoaşte că aceasta este *Zukunftsmusik* şi că muzica de astăzi rămâne marşul militar oarecum dezacordat al NATO. Chiar şi americanii, cărora le displac negocierile economice "lacome" ale Europei Occidentale cu Moscova ca şi tânguirile şi murmurele cauzate de nechibzuinţa americanilor, recunosc că Statele Unite au un interes vital în securitatea europeană şi că o Europă Occidentală care nu este prosperă va contribui chiar şi mai puţin la apărarea comună.

Însă trebuie notată apropierea preocupărilor. Mulţi spun că ei doresc să protejeze Europa nu deoarece Europa este ameninţată, ci pentru că ea este ameninţată de Uniunea Sovietică[29]. Mulţi europeni spun că ei au nevoie de NATO numai pentru protejarea continentului lor, nu pentru apărarea valorilor şi intereselor "occidentale" în lume. Nu este uşor pentru americani să accepte ideea unui parteneriat limitat într-o "lume interdependentă" în care multe zone pot fi infinit mai explozive decât Europa. Însă ei vor trebui să o accepte. Mulţi europeni, la rândul lor, nu găsesc uşoară acceptarea unilateralismului american în aceste zone sau rezistenţa crescândă a Americii de a asculta de aliaţii săi înainte de a-şi defini politica sa faţă de Moscova (exceptând situaţia în care *ne*ascultarea ar putea avea efecte distructive pentru Statele Unite, ca în cazul disputei asupra conductelor petroliere). Însă ei vor trebui să accepte aceste lucruri. Ambele părţi găsesc dificilă conducerea unei alianţe militare a cărei strategie va fi mai degrabă un compromis între temeri conflictuale decât o alegere clară şi decisivă, una care, probabil, va avea ca rezultat arii largi şi întunecate de ambiguitate. Însă ei vor trebui să accepte acest lucru. Motivul este simplu: orice altceva nu va fi cu nimic mai bun pentru nici o parte. Aşa cum s-a exprimat odată un prim-ministru francez în faţa majorităţii sale agresive şi divizate: "suntem condamnaţi să trăim împreună".

Nici un conglomerat atât de dificil nu este asigurat în întregime împotriva efectelor iraţionalităţilor masive: statele, aşa cum am văzut în anii '30, nu reuşesc uneori să-şi apere interesele – sau mai degrabă le definesc într-un mod nerealist. Dar – paradoxal – Europa este prea fragmentată pentru a sucomba acestui val. Şi cu toate că putem plăsmui scenarii ale "abandonării" Europei de către americani, circumstanţele în care ele ar fi jucate sunt mult mai greu de imaginat decât acelea în care o Americă neîndemânatică ar putea târî Europa într-un război global. Există o forţă externă care ar putea solicita Alianţa până la punctul de rupere: Uniunea Sovietică, dacă ea şi-ar

revoluționa politica sa internă și s-ar hotărî subit să permită *finlandizarea* protectoratelor sale est-europene în schimbul unei reduceri a dependenței Europei Occidentale de NATO și de Statele Unite. Însă, până acum, în comportamentul sovietic au predominat apatia, brutalitatea, teama de sacrificarea câștigurilor bine consolidate pentru posibilități nesigure și opoziția față de asumarea riscurilor reunificării Germaniei.

Atât timp cât sovieticii, atât prin urmărirea în timp a acestei politici, cât și prin stângăcia încercărilor lor de a provoca sciziuni între Statele Unite și aliații lor contribuie la menținerea Alianței, nu există nici un motiv de îngrijorare. Însă nu există nici motive de veselie. Vechea damigeană este plină numai pe jumătate și vinul s-a acrit puțin. Combinația între amestecul european de parohialism și impotență și amestecul american de parohialism și aroganță nu este o băutură foarte plăcută.

Note

1. "Europe's Identity Crisis" *Daedalus* 93, (iarna, 1964). Vezi, de asemenea, "Fragments Floating in the Here and Now", *Daedalus* 108, nr. 1. (iarna, 1979).

2. Comisariatul General pentru Planificare, *Quelle stratégie européenne pour la France dans les années 80?* (Paris: Documentation française, 1983), p. 143.

3. În *Unemployment and Growth in the Western Economies*, editat de Andrew J. Pierre (New York: Council on Foreign Relations, 1984). p. 122.

4. Unsettling Europe (New York: Random House, 1980).

5. Cheltuielile de stat au reprezentat între 21 și 30 % din produsul intern brut în Europa de Vest în 1980 (vezi *Eurostat*, iunie, 1982).

6. *Unemployment and Growth in the Western Economies*, pp. 45–46.

7. Această cifră este menționată într-un raport nepublicat, *La crise mondiale et l'avenir de la France*, pregătit de un grup din cadrul Comisariatului General pentru Planificare.

8. În discursul său în The Hague din 7 februarie, 1984. Vezi de asemenea Laurent Fabius, "Le défi technologique," *Politique étrangére*, ianuarie, 1984, pp. 49–56.

9. Cf. Michel Crozier, *Le mal américain* (Paris: Fayard, 1980), publicată în 1984 de University of California Press sub titlul mai blînd *The Trouble with America.*

10. Raymond Barre în *Unemployment and Growth in the Western Economies*, p.71.

11. În plus, Dreapta franceză admiră politicile interne ale președintelui Reagan (după cum s-a exprimat Jacques Chirac *"le truc de Reagan, ça marche, le truc de Mitterand ça ne marche pas").*

12. În "A Plan to Reshape NATO," *Time*, 5 martie, 1984, p. 21.

13. Menționat într-un studiu asupra opiniilor americanilor despre Europa Occidentală, "Etats-Unis: solitude impériale," *L'Express*, 1-7 iunie, 1984, semnat de Dinah Louda din care eu am împrumutat mai multe argumente.

14. Vezi, de exemplu, memorandumul din 7 mai către "Stînga" franceză pregătit de un număr de personalităţi socialiste din Germania de Vest şi publicat în *Le Monde*, 20-21 mai, 1984, p.5.

15. Multe figuri politice şi mulţi autori din Franţa cred că "decuplarea" a fost rezultatul "târgului" lui John F. Kennedy care a retras rachetele Jupiter şi Thor din Europa în schimbul retragerii rachetelor sovietice din Cuba. Acest nou mit însoţeşte în prezent vechiul mit francez despre împărţirea deliberată a Europei de către superputeri la Yalta.

16. Vezi Josef Joffe, "Nuclear weapons, No First Use and European Order", *Ethics* 95, nr. 3 (aprilie, 1985): 606–618.

17. Pentru Kissinger vezi *Time*, p. 23; Kristol în *New York Times Magazine*, 25 septembrie, 1983, şi în polemica "Should the U.S. Defend Europe?" din *Harper's*, aprilie, 1984; Ball în "The Cosmic Bluff", *New York Review of Books*, 21 iulie, 1983.

18. Vezi polemica generată de punctele de vedere ale lui Albert Wohlstetter în *Commentaire* 25 (primăvara, 1984): 43–65.

19. Kissinger, *Time*, p. 24.

20. Vezi Helmut Schmidt, "Saving the Western Alliance," *New York Review of Books*, 31 mai, 1984, p. 24.

21. Josef Joffe, "Europe's American Pacifier," *Foreign Policy* 54 (primăvara, 1984): 64-82.

22. Ibid., p. 81.

23. Vezi "Sondage Figaro-Sofres," *Le Figaro*, 1 decembrie, 1983: în cazul unei invazii sovietice numai 6% ar sprijini utilizarea armelor nucleare, iar 58% ar prefera negocierea.

24. Proiectul unei *Force d'Action Rapide* franceze nu rezolvă aceste tensiuni. Vezi Pierre Lellouche, "L'apres Pershing," *Politique étrangere*, aprilie, 1983, pp. 859–878.

25. Pentru mai multe detalii vezi eseul meu, "L'avenir de la défense européenne," *Intervention* 8 (februarie-aprilie, 1984): 80–84.

26. Intenţia lui Kissinger de a retrage jumătate din trupele americane dacă Europa nu ar fi de acord cu "construcţia unei apărări complet convenţionale" (*Time*, p. 24) ne-ar face să trăim în cea mai rea dintre toate lumile: strategia încă s-ar baza pe o ameninţare incredibilă cu războiul nuclear – tocmai lucrul de care el doreşte ca NATO să se îndepărteze – şi ar exista chiar şi mai puţine forţe de uscat decît în prezent pentru asigurarea apărării dacă ameninţarea nu ar descuraja!

27. Ibid., p. 22.

28. Pentru cîţiva din aceşti autori vezi Joseph Nye, Jr. (editor), *The Making of America's Soviet Policy* (New Haven: Yale University Pres, 1984).

29. Un argument pe care îl datorez studiului lui Dinah Louda (fn. 13).

13

Politica internă şi interdependenţa

I

Studiul relaţiilor internaţionale tinde să urmeze agenda politicienilor. În anii '60 ambele erau dominate de probleme strategice. În ultimii cincisprezece ani cercetătorii şi persoanele oficiale au acordat o atenţie prioritară problemelor ridicate de întrepătrunderea societăţilor şi de interconectarea politicilor de stat în economia mondială – probleme cărora li s-a aplicat termenul de interdependenţă. Pe de o parte, cercetătorii politicii mondiale au încercat să evalueze măsura în care interdependenţa modifică tradiţionalele trăsături distinctive ale relaţiilor interstatale, ceea ce Raymond Aron a numit logica comportamentului statelor care se confruntă într-o "stare de natură". Mai precis, întrebarea pe care şi-au pus-o cercetătorii este dacă imperativele specifice sau constrângerile interdependenţei oferă doar noi prilejuri şi unele noi deghizări ale vechii lupte între unităţi suverane care încearcă să-şi atingă scopurile într-o lume fie fără un consens real, fie fără o putere centrală sau dacă noile caracteristici transformă atât de profund jocul statelor, încât el începe să semene cu ceea ce suntem familiarizaţi din politica internă. Ne aflăm încă în "starea de război" sau suntem deja în "politica globală"? Pe de o parte, conferinţele politicienilor şi întâlnirile membrilor "structurilor" naţionale au încercat să găsească soluţii pentru un număr vast de probleme extrem de complicate din relaţiile dintre ţările OECD, din relaţiile Nord – Sud şi din relaţiile Est – Vest. Raporturile comisiilor de experţi şi ale unor grupuri precum Comisia Trilaterală şi Comisia Brandt au elaborat alternative pentru sistemul monetar, pentru comerţul Est – Vest, pentru energie şi bunuri de larg consum, pentru dreptul mărilor, pentru hrană sau transferuri de tehnologie, pentru ajutorarea şi comerţul cu ţările în curs de dezvoltare etc.

Ceea ce a lipsit în mod straniu unei bune părţi din aceste eforturi este atenţia faţă de realităţile interne care determină care dintre aceste alternative are cele mai mari şanse de adoptare şi care, la drept vorbind, dictează scopurile jucătorilor. Nicholas Wahl, scriind despre relaţiile dintre America şi Europa Occidentală, a afirmat că "analizele lor profesioniste ...au acordat un rol redus unei dimensiuni interne, separate şi autonome"[1]. Există două motive diferite, dar convergente ale acestei neglijări. Modelul tradiţional al politicii mondiale este "paradigma" realistă în care statul este considerat ca un actor raţional ale cărui scopuri sunt un efect al poziţiei sale geopolitice pe hartă: se presupune că Interesul Naţional are o realitate cvasiobiectivă şi că, la drept vorbind, conceptul însuşi determină, ca una din funcţiile sale, separarea politicii externe de capriciile politicii interne. Întâietatea politicii externe este una din dogmele modelului "realist". Desigur, într-o anumită măsură sunt recunoscute diferenţele fundamentale dintre regimuri: nu ar fi realist să renunţăm la diferenţa între modul în care un stat totalitar ca Germania nazistă îşi fixează şi îşi urmăreşte scopurile şi modul în care se comportă democraţiile. Chiar şi aici accentul este pus pe continuitate, iar analiza factorilor interni nu merge foarte adânc. Modelul care ar putea fi numit

"modernist", care analizează lumea interdependentă din perspectiva politicii globale, tinde să sufere ca urmare a două tendinţe. La nivel analitic el se concentrează asupra factorilor, inerenţi dezvoltării economice, care ţes diferitele fire ale statelor într-o singură ţesătură; la nivel normativ preferinţa sa se îndreaptă către soluţiile "unei singure lumi", către metodele colective pentru rezolvarea problemelor comune. Ca rezultat, bibliografia ştiinţei politice încă se împarte în două compartimente diferite. Cărţile asupra sistemelor politice interne nu vorbesc aproape deloc despre politica externă. Cărţile asupra politicii externe a unei naţiuni sau asupra controverselor internaţionale nu vorbesc aproape deloc despre factorii interni.

Evident, scopul acestui eseu nu este acoperirea acestei distanţe. El urmăreşte să pună câteva întrebări în ceea ce priveşte interacţiunile dintre politica internă şi interdependenţă în lumina experienţei noastre începând cu zilele Planului Marshall şi date fiind problemele cu care se vor confrunta statele industrializate în anii următori. Voi începe cu câteva remarci asupra semnificaţiei interdependenţei pentru politica internă; apoi voi analiza câteva răspunsuri tipice ale statelor la fenomenul interdependenţei, determinate de factori interni; în continuare voi prezenta ceea ce eu consider a fi problemele cheie ridicate de aceste interacţiuni şi voi sfârşi cu câteva consideraţii asupra viitorului.

II

Interdependenţa poate fi descrisă ca o *condiţie*. Ea se referă la o situaţie de sensibilitate şi vulnerabilitate reciprocă care afectează toate statele din cauza incapacităţii fiecăruia dintre ele de a-şi atinge obiectivele naţionale prin autarhie. Fie ele nu pot fi îndeplinite dacă alte state sau societăţi nu asigură bunurile şi serviciile care lipsesc acasă; fie, altminteri, costurile care ar trebui plătite pentru eliberarea de această dependenţă şi pentru izolarea statului de aceste tulburări ar fi atât de mari, încât ar avea ca rezultat sacrificii importante ale scopurilor şi valorilor naţionale. Din cauza acestei condiţii auzim vorbindu-se atât de des despre "toţi suntem în aceeaşi barcă" sau despre "nava cosmică pământ". Însă această condiţie nu este un mod adecvat de abordare a politicii mondiale, deoarece condiţia comună nu ne spune nimic despre situaţiile individuale. Ea nu ne spune nimic în special despre cele două întrebări centrale ale politicii: cine comandă şi cine beneficiază? Este evident că balanţa de câştiguri şi pierderi de pe urma interdependenţei variază de la ţară la ţară, că unele ţări sunt mai puţin vulnerabile decât altele şi că această condiţie universală acoperă atât statele care sunt capabile, pentru a spune aşa, să răspândească dependenţe în lume şi să exporte mai multe tulburări decât importă, cât şi statele care se află într-o situaţie dificilă de dependenţă unilaterală de un stăpân sau de un partener dominant. În plus, există, de asemenea, diferenţe uriaşe între câştigurile obţinute din interdependenţă în rândul populaţiei unui stat dat sau în localizarea pagubelor suferite în interiorul unei societăţi, în funcţie de strategiile interne şi externe adoptate de guverne.

Este mai înţelept astfel să analizăm interdependenţa ca pe un *proces* sau ca pe un set de procese. Din punctul de vedere al acestui articol acest lucru este de două ori relevant – pozitiv şi negativ.

1. Interdependenţa este un proces care sporeşte importanţa factorilor interni în

politica internaţională. Agenda politicii mondiale nu mai este acoperită cu tradiţionalele probleme strategico-diplomatice (cu toate că acestea rămân esenţiale). Ea abordează tot mai mult tocmai problemele centrale ale politicii interne, adică problemele politicii economice şi ale bunăstării sociale. Politica externă devine proiecţia externă a necesităţilor şi tendinţelor interne, iar politica internaţională confruntarea şi concilierea *proiectelor* interne. Ca rezultat, componentele politicii externe s-au înmulţit: alături de "instituţiile" tradiţionale şi specializate ale experţilor în politică externă şi ale "complexelor militar-industriale" trebuie să adăugăm acum toate grupurile ale căror interese sunt afectate de ceea ce se întâmplă în exterior. Amploarea câmpului de activitate al acestor grupuri depinde, bineînţeles, de problemele aflate în dezbatere, de natura regimului (este unul care permite exprimarea intereselor separate?) şi de gradul de participare al naţiunii la economia mondială. Dacă privim la ţările din OECD, acest câmp de activitate este destul de mare. Este adevărat că în trecut, şi în special în economia mondială de dinainte de 1914, cetăţenii acestei ţări erau deja puternic afectaţi de evenimentele economice externe. Însă conexiunea era mult mai puţin precis percepută atât deoarece existau mai puţine probleme care constituiau subiecte ale politicilor de stat, adică ale responsabilităţii guvernelor şi ale preocupării politicilor interstatale, cât şi deoarece "integrarea economiei mondiale de până în 1914 era o iluzie"[2] datorită barierelor impuse de natură (starea comunicaţiilor). Unele grupuri, afectate în mod direct de comerţul liber sau de protecţionism, s-au numărat întotdeauna printre grupurile de alegători ai politicii externe.

Ceea ce este nou este posibilitatea tuturor cetăţenilor, ca producători sau consumatori, de a fi alegători ai politicii externe. Acest lucru, la rândul său, corespunde scopului specializării actorilor politici străini (cei care iau deciziile şi cei care le aplică). Alături de soldat şi de diplomat, caracteristici pentru tabla de şah strategico-diplomatică, trebuie să adăugăm astăzi departamentele funcţionale şi agenţiile (din domeniile agriculturii, industriei, spaţiului, finanţelor etc.) care tind să aibă propriile lor politici externe – pentru a nu menţiona liderii corporaţiilor multinaţionale în cadrul sferei lor de decizie autonomă.

Atunci când vorbim despre jucători interni în domeniul interdependenţei, trebuie să avem grijă să distingem între alegătorii politicii externe şi cei care iau decizii. Deoarece, dacă interdependenţa economică tinde să lărgească ambele sfere, înmulţirea grupurilor de alegători ai politicii externe depinde de natura regimului politic, iar lărgirea sferei celor care iau decizii depinde de gradul de dezvoltare birocratică (un aspect cheie a ceea ce se numeşte uneori modernizare). Un regim totalitar care interzice sau influenţează grupuri de interes sau forţe ideologice, oricât de revoluţionare ar fi scopurile sale, are şanse foarte mari de a rămâne aproape de vechiul model al separării între politica internă şi politica externă. Este improbabil ca un stat de abia constituit să aibă un personal al Ministerului de Externe cu specializare înaltă. Un regim totalitar care sugrumă sau creează grupuri de interes sau forţe ideologice are, oricât de revoluţionare ar fi scopurile sale, cele mai mari şanse de a rămâne apropiat de vechiul model al separării între politica internă şi politica externă. Şi totuşi, chiar şi atunci când grupurile de alegători ai politicii externe sunt strâns controlate de stat sau când personalul din cadrul Departamentelor de Externe rămâne foarte restrâns, natura problemelor ridicate de interdependenţă îi va obliga pe conducători să acorde o atenţie deosebită factorilor interni în definiţia strategiei externe a statului.

2. A spune că interdependenţa este un proces sau un set de procese este un mod de a spune că ea nu este un scop sau un set de scopuri. Nu ar trebui să vorbim despre "imperativele" interdependenţei opunându-le "obstacolelor" ridicate de politica internă. Pentru un stat dat imperativele constă din scopurile pe care şi le-a fixat şi care, în mare parte, iau naştere din realităţile interne. În legătură cu aceste scopuri sunt esenţiale două remarci. Mai întâi, ele formează un întreg pentru fiecare guvern; cu toate că la nivel analitic putem distinge între obiective interne şi externe, cele două seturi se întrepătrund. Toate guvernele, chiar şi (sau în special) în regimurile totalitare sau autoritare, trebuie să îşi legitimeze puterea internă – pentru a fi realese sau pentru a nu îşi pierde bazele de sprijin; astfel, grupurile sociale care le menţin la putere trebuie să fie satisfăcute atât material, cât şi ideologic într-o măsură rezonabilă – şi acest lucru implică deseori fixarea obiectivelor strategice *externe* (ca în cazul politicii agricole din Franta, al politicii industriale din Germania Occidentală, sau în forma măsurilor care urmăresc împiedicarea importării inflaţiei din afară sau înrăutăţirea ei prin angajamente externe; dacă ne deplasăm de la domeniul material la cel ideologic, putem menţiona respingerea proiectelor de unitate europeană de către Partidul Laburist din Marea Britanie, după al doilea război mondial sau, dimpotrivă, îmbrăţişarea înflăcărată a unor astfel de proiecte de creştin-democraţii din Italia). Convers, chiar şi guvernele care par să acorde o importanţă mult mai mare afacerilor externe decât celor interne (să spunem administraţia Nixon) nu pot să nu-şi planifice politica externă în funcţie de problemele lor interne (ca în 1971); guvernele privesc problemele create de interdependenţă prin intermediul lentilelor experienţei lor interne (conform preferinţei Americii şi Germaniei Occidentale pentru soluţiile pieţei libere la problemele Nord – Sud), iar politica externă tinde să fie prelungirea acestei experienţe.

În al doilea rând, dacă în ceea ce priveşte obiectivele politicii externe este imposibil să facem prea multă ordine în diversitatea ameţitoare expusă de un număr tot mai mare de state, putem distinge, din punct de vedere analitic, două tipuri ideale (fie şi numai pentru a vedea tipul de care este mai apropiată un stat dat). Există tipul ideal al statului a cărui preocupare fundamentală este dezvoltarea, transformarea sau conservarea sa internă. Întrucât el există într-o lume interdependentă, întrucât este posibil ca el să aibă nevoie de anumite bunuri sau servicii interne (materiale sau psihologice) va urmări, bineînţeles, o anumită politică externă, însă de o natură esenţialmente instrumentală. Există, apoi, tipul ideal al statului a cărui preocupare fundamentală este imaginea, influenţa şi rolul său pe scena mondială şi care tinde să-şi adapteze politica sa internă la necesităţile acestui rol. Ne putem întreba de ce este relevantă această distincţie de vreme ce interdependenţa poate fi fie un obstacol, fie un capăt de pod pentru statele din ambele categorii. Totuşi, din punctul de vedere al ordinii mondiale, cel mai de temut grup este cel de-al doilea. Statele apropiate cel mai mult de primul tip ideal, chiar şi atunci când acţiunile lor par să genereze tulburări în economia mondială (de exemplu, prin protecţionism, exproprierea capitalului străin sau pretenţii asupra resurselor marine) sunt interesate, mai presus de toate, de obţinerea de câştiguri absolute. Statele din a doua categorie, chiar şi atunci când politicile lor sunt cooperative şi par să sublinieze posibilitatea câştigurilor comune, sunt de obicei dornice de avantaje relative asupra rivalilor; şi chiar şi atunci când această tendinţă nu le face, în mod deschis, mai agresive sau mai distructive pentru economia mondială, probabil că ea le va stârni dorinţa de a acapara o parte mai mare din câştigul comun şi va provoca împotrivirea celorlalţi

față de asemenea soluții ilegale: aceasta este contagiunea de competitivitate, analizată atât de bine de Jean-Jacques Rousseau.

În istoria țărilor din OECD statele mai mici (așa cum sunt Belgia, Olanda sau Norvegia) sunt apropiate de primul tip ideal; Statele Unite și Franța gaullistă – de cel de-al doilea. Printre puterile mijlocii Italia a ales prima alternativă; politica sa externă a urmărit, mai presus de toate, sprijinirea balanței interne a forțelor politice (adică "blocul hegemonic" din jurul creștin-democraților) și slujirea transformării sale economice și sociale de după război. Franța, începând din 1969 și, treptat, Marea Britanie s-au deplasat de la a doua categorie către prima. În cazurile Germaniei Occidentale și al Japoniei tocmai succesele înregistrate în anii '50 și '60 prin concentrarea asupra câștigurilor absolute și a dimensiunilor economice ale politicii externe *și* gradul foarte înalt de dependență de pieţele externe și de sursele de energie și de materii prime din exterior, s-au unit, cel puțin în ultimii ani, pentru a ridica problema unei deplasări posibile de la prima la a doua categorie; ambele națiuni par să ezite în fața liniei de separație – cu Japonia încă în prag, dar cu Bonnul poate deja de cealaltă parte.

Procesul interdependenței influențează fiecare stat atât ca un set de *restricții,* cât și ca un set de *ocazii favorabile* pentru obiectivele și interesele sale interne. Nu este nevoie să repetăm analiza clasică a lui Richard Cooper despre modul în care interdependența restrânge autonomia internă. El și alții au demonstrat în ce mod instrumente clasice ale politicii cum sunt sistemul valutar macroeconomic și politicile de credit și fiscale au fost încălcate într-o lume a mișcărilor rapide de capital și a "sensibilizării rapide față de diferite prilejuri de câștig"[3]. Un stat care încearcă să controleze inflația ridicând rata dobânzii și atrăgând astfel capitalul străin; un stat care încearcă să reducă cererea micșorând importurile și producând astfel nu o revenire la echilibru sau la surplus, ci o recesiune din cauza efectului acestor reduceri asupra clienților exporturilor sale; un stat a cărui încercare de a dirija investițiile străine produce emigrarea lor în alte țări, mai liberale; un stat dornic să combată recesiunea prin politici expansioniste, dar care obține în locul rezultatului dorit inflație mărită, declinul valutei naționale și prăbușirea balanței de plăți; un stat al cărui viitor economic este amenințat de decizia unei alte puteri (sau a unui grup de puteri) de a schimba regulile jocului monetar sau energetic – toate acestea sunt exemple din trecutul recent. Deciziile unei țări, luate de guvern sau de agenți economici privați, afectează imediat partenerii țării respective.

Capacitatea guvernelor de a limita pierderile produse de autonomie variază, bineînțeles, foarte mult. Critica făcută de Franța sistemului monetar din anii '60 se baza pe acuzarea capacității privilegiate a Americii de a determina alte țări să-i finanțeze deficitele balanței de plăți – și de a cumpăra întreprinderi străine cu dolarii săi supraevaluați. Și totuși, Statele Unite nu au scăpat de toate restricțiile: în măsura în care "dolarul privilegiat era o subvenție pentru expansiunea economică europeană"[4], iar dolarul supraevaluat favoriza exporturile industriilor europene și japoneze față de cele ale Statelor Unite, au fost prejudiciate o mulțime de interese interne americane. În 1971 Statele Unite ar fi putut atenua aceste prejudicii prin schimbarea regulilor – însă OPEC, la rândul său, a schimbat regulile pieței mondiale de petrol în 1973 și a adâncit astfel tocmai recesiunea pe care a produs-o până la urmă nevoia de control a inflației americane din anii '60. Decizia administrației Reagan de a acorda o atenție prioritară scopurilor sale economice interne a dus din

nou la un dolar atât de puternic, încât el a prejudiciat exporturile americane și a mărit presiunile protecționiste concomitent cu mărirea deficitului contului național curent – făcând astfel mai dificilă finanțarea unei datorii tot mai mari. Americanii au fost îngroziți de vulnerabilitatea lor față de tendințe și decizii externe, deoarece, spre deosebire de europeni și de japonezi, experiența dependenței este nouă pentru ei. Totuși, în ceea ce privește echilibrul restricțiilor, Europa Occidentală și Japonia se comportă mult mai rău decât Statele Unite din cauza unor schimburi comerciale mai mari cu GNP, din cauza dependenței lor mai mari de importurile de energie și deoarece dolarul rămâne valuta mondială. Iar Europa Occidentală s-a comportat și mai rău decât Japonia în măsura în care fragmentarea Europei Occidentale și, de asemenea, deseori, obsesia sa creată mai degrabă de mărimea firmelor decât de eficiența lor, a făcut prăpăd în rândul mai multor industrii europene importante.

Pe de altă parte, ocaziile favorabile oferite de interdependență se întind de la formidabila dezvoltare a industriilor orientate către export – în special în Japonia și Germania Occidentală – la profituri mari și la extinderea la nivel mondial a corporațiilor multinaționale care, de fapt, sunt întreprinderi naționale care operează în exterior, la promovarea abilă a intereselor interne de guverne dornice să profite fie de o poziție privilegiată (să ne gândim la agricultura franceză în cadrul Pieței Comune, la vânzările americane de grâu sau la strategia petrolului practicată de Iran), fie de bunuri dorite de alții (cum a fost uraniul brazilian în tranzacția nucleară dintre Germania Occidentală și Brazilia în 1977). Ocaziile favorabile oferite de piețele externe pot duce la extinderea unei industrii cu mult dincolo de nevoile interne care i-au favorizat apariția, ca în cazul industriei aeronautice franceze sau al industriilor nucleare ale Germaniei Occidentale. Guvernele au constatat deseori că cea mai bună cale de a exploata o ocazie favorabilă este să nu acorde sprijinul lor pentru rezolvarea unei probleme importante pentru alții până când nu este satisfăcut interesul pe care ei doresc să îl promoveze: o tactică folosită de Franța în politica agricolă din cadrul CEE și, mai târziu, de Marea Britanie atât în negocierile cu CEE pentru a obține subvenții pentru consumatorii britanici de produse agricole importate din țările CEE, cât și pentru a primi ajutor pentru dezvoltare regională de la partenerii săi. Uneori, un guvern poate găsi în interdependență o ocazie favorabilă pentru schimbări interne dezirabile, ca în cazul abandonării politicilor interne expansioniste de către administrația Carter în noiembrie 1978, care a avut efecte catastrofale asupra piețelor străine de schimb și efecte inflaționiste acasă sau ca în cazul deschiderii de către Franța a frontierelor sale pentru partenerii europeni în anii '50 și '60, transformând astfel aspectul unei comunități de afaceri anterior "malthusiene" și găsind în competiție deschisă desfășurată peste granițe o pârghie puternică pentru continuarea industrializării și a dezvoltării.

Uneori, paradoxal, restricția înseamnă o ocazie favorabilă. Cu toate că pierderea autonomiei interne provocată de interdependență accentuează, de obicei, restricțiile libertății guvernamentale de manevră create deja de necesitățile politicii interne – îngustimea sau compoziția bazei electorale, tensiunile ideologice și de clasă, ineficiența birocratică etc. – există cazuri în care restricțiile externe duc de fapt la ridicarea obstacolelor interne, ele putând să fie căutate în mod deliberat de un guvern dornic să elimine aceste obstacole fără coliziuni interne directe. Negocierile dintre FMI și guvernele Marii Britanii și Italiei din anii '70 au avut ca efect, după multe discuții, condiții de politică bugetară și economică "impuse" de FMI guvernelor menționate

în schimbul banilor împrumutați; aceste condiții au eliberat parțial guvernele respective de încleștarea ideologiilor de stânga într-un caz și de o mulțime de grupuri de presiune în celălalt caz. Invers, ceea ce deseori face posibil ca un guvern să obțină sau să impună restricții interne este ocazia favorabilă externă creată de interdependență. Nevoia Franței de a profita din plin de ocaziile favorabile din domeniul industrial oferite de Piața Comună, adică de a fi competitivă, a fost cea care a justificat politicile restrictive urmărite în anii '60, în privința creșterii salariilor; argumentul utilizat mai târziu de guvernul japonez pentru a obține cooperarea sindicatelor în lupta împotriva inflației a fost protejarea uriașelor capacități de export ale Japoniei.

Până acum nu am făcut decât să menționăm ocaziile favorabile oferite de interdependență intereselor interne ale statului care acționează pe scena mondială. Însă trebuie să adăugăm posibilitatea de care dispune un stat de a influența forțele interne din alte țări grație interdependenței. Acest lucru se întâmplă deoarece procesele interdependenței facilitează accesul la elitele politice și economice ale "țării țintă" și extind astfel sfera manipulării pe plan extern – cel puțin în două moduri: în funcție de natura problemelor pot fi influențate mai multe grupuri străine; și, în cadrul statului activ, pot exista mai multe grupuri care încearcă să influențeze țara țintă. Aceste mașinații iau uneori forme mai degrabă scandaloase: oameni de afaceri care mituiesc intermediari străini sau clienți posibili sau care încearcă să contribuie la răsturnarea unui regim ostil. Însă există multe alte legături transnaționale – între partide, asociații profesionale sau intelectuali – care pot fi folosite pentru manipularea unei societăți străine. Ca și în cazul restricțiilor aceste ocazii favorabile sunt distribuite inegal – în funcție de forță *și* dibăcie: ambele sunt necesare și nici una nu poate fi înlocuită cu totul de cealaltă. În măsura în care atât de mult din politica internațională de astăzi înseamnă manipularea interdependenței – pentru minimalizarea restricțiilor sale sau pentru maximalizarea avantajelor sale – fără recurgerea la utilizarea forței, cei mai avantajați vor fi, probabil, cei care cunosc cel mai bine cum să influențeze nu numai guvernele cu care ei negociază, ci și forțele politice și sociale ale căror opinii și interese trebuie respectate de guvernele respective.

III

Cum au reacționat statele față de restricții și cum au exploatat ocaziile favorabile oferite de interdependență? Să examinăm două probleme: tipurile de politici urmate ca răspuns la factorii interni și tipurile de forțe interne care au influențat aceste politici.

Minimalizarea constrângerilor asupra forțelor și instrumentelor politice și maximalizarea ocaziilor favorabile pentru aceste forțe și interese s-a produs în două forme. Una a fost constituirea procedurilor de cooperare care sunt menite să permită statelor să-și urmeze scopurile fără a periclita, și chiar întărind, rețeaua interdependentei economice. Aici au existat trei grupări economice principale. Cea "Atlantică" (care include Japonia și corespunde cu OECD dar, de asemenea, și cu conducerea sistemului monetar) a fost constituită în mare măsură conform instrucțiunilor singurei puteri pentru care balanța de constrângeri și ocazii favorabile era, foarte clar, pozitivă – Statele Unite. Poziția privilegiată a Washingtonului i-a permis, de-a lungul anilor '60, evitarea restricțiilor interne pe care le determină

deficitele balanţei de plăţi pentru statele "ordinare". Într-adevăr, deplasarea de la ratele fixe la ratele variabile, impusă de Washington, a însemnat respingerea deschisă a acestei discipline interne impusă din exterior şi înmulţirea ocaziilor favorabile după o perioadă în care ele se răriseră. Alte state au acceptat târgul atlantic atât din cauza posibilităţilor extraordinare oferite de el pentru creşterea economică (incluzând lichidităţi pentru finanţarea ei) şi pentru securitatea militară, cât şi deoarece Statele Unite au permis în diverse moduri, atât Europei Occidentale, cât şi Japoniei protejarea pieţelor lor interne de o invazie nelimitată a bunurilor americane (şi, de asemenea, în cazul Japoniei, de implantarea companiilor americane multinaţionale în spatele barierelor tarifare). Reţeaua vest-europeană a fost construită de state care, din diferite motive, au ajuns la concluzia că autonomia naţională oferă mai puţine ocazii favorabile pentru dezvoltarea internă şi pentru influenţa externă decât întemeierea unei pieţe comune şi fixarea unor politici comune; în ceea ce priveşte constrângerile care urmau să rezulte de aici ele au fost văzute fie ca suportabile din cauza câştigurilor compensatoare economice sau din politica externă, fie ca dezirabile, de fapt, pentru motive interne, fie ca susceptibile de renegociere sau de atenuare. A treia reţea este cea cvasiglobală; ea acoperă relaţiile dintre "Lumea întâia şi Lumea a treia". Ea a suferit cel mai mult tocmai din cauza plângerilor Lumii a treia despre caracterul părtinitor al balanţei restricţiilor şi ocaziilor favorabile stabilită de statele avansate: posibilităţi insuficiente pentru a-şi elabora propriile lor planuri de dezvoltare ca urmare a datoriilor mari, a ajutorului redus sau a prevalenţei companiilor multinaţionale; posibilităţi insuficiente pentru exportarea bunurilor lor agricole sau industriale în ţările dezvoltate; restricţii excesive impuse de fluctuaţiile de preţ care prejudiciază atât importurile lor, cât şi principalele lor produse de export etc. Este important de reţinut că contestarea acestei reţele a venit în principal tocmai de la elitele statelor noi şi nu de la acele forţe interne care au beneficiat cel mai puţin de pe urma dezvoltării economice de după război în Lumea a treia – ţăranii sau muncitorii smulşi din mediul rural şi împinşi în mahalalele oraşelor.

Mult mai interesant pentru scopurile acestui eseu este celălalt gen de comportament: politici care, deliberat sau nu, distrug sau fisurează interdependenţa în numele scopurilor interne – fie deoarece ele urmăresc creşterea sau restaurarea autonomiei interne sau sprijinirea forţelor interne ameninţate de interdependenţă, fie, altminteri, deoarece manipularea legăturilor de interes reciproc pentru a le face mai avantajoase pentru stat produce slăbirea sau distrugerea acestor conexiuni. Ultimii ani ne-au oferit o mulţime de exemple. Ele se împart în trei categorii.

1. *Acţiunile* statelor pentru autoconsolidare sau acţiunile statelor întreprinse din motive interne, însă în detrimentul interdependenţei. Foarte proeminente în primul caz sunt deciziile OPEC din 1973 şi din anii următori cu enormele lor efecte asupra economiei mondiale; deciziile statelor de a-şi extinde sfera de control dincolo de apele teritoriale şi dezvoltarea de către multe state a unor vaste industrii de armament care depind pentru profit şi supravieţuire de exporturi de armament convenţional, deseori foarte sofisticat – cu riscul multiplicării prilejurilor de transformare a conflictelor în războaie care vor avea, probabil, efecte dezastruoase asupra interdependenţei economice. Tendinţa de a exporta tehnologii nucleare care pot fi utilizate pentru producerea de arme nucleare poate fi chiar şi mai periculoasă. Este interesant de observat că industriile energetice nucleare din Europa, care s-au dezvoltat simultan cu instituţiile Comunităţii, au funcţional întotdeauna pe o bază naţională

(exceptând tentativele riscante de cooperare limitată); în ciuda existenţei vagi a Euratomului, nu a existat o încercare reală de proiectare a unei strategii nucleare comune. Printre politicile întreprinse din motive interne care au ca rezultat erodarea interdependenţei putem enumera noua strategie americană a resurselor alimentare din 1972 care s-a deplasat către bizuirea pe mecanismele pieţei şi a dus la epuizarea rezervelor de cereale.

2. *Reacţiile* statelor împotriva constrângerilor interdependenţei. Am menţionat deja "lovitura de stat internaţională" reprezentată de deciziile din august, 1971 ale lui Nixon şi Connally şi de cererile ulterioare prezentate Europei Occidentale şi Japoniei care urmăreau să transforme în surplus deficitul de plăţi al Statelor Unite. Generalizarea ratelor fluctuante reprezintă o slăbire a disciplinei economiilor interne prin intermediul balanţei de plăţi; cu toate că poate fi prezentată ca o cale de salvare a interdependenţei de prăbuşirea în deprecieri sau blocuri monetare competitive comparabilă cu dezastrele din anii '30, ea este, totuşi, un factor de nesiguranţă pentru economia mondială. Ea a dus la o discrepanţă crescândă între valutele slabe şi puternice care, la rândul său, a contribuit la anemia relativă a EEC. Recesiunea de la mijlocul anilor '70 şi fie dificultăţile balanţelor de plăţi ale unor ţări (ca Italia), fie situaţia dificilă a industriilor specifice lovite de competiţia externă (în Statele Unite sau în Europa Occidentală) au dus la renaşterea presiunilor protecţioniste în Statele Unite -împotriva importurilor din Japonia şi din Europa Occidentală – şi în Europa Occidentală – împotriva importurilor din Japonia şi din ţările în curs de dezvoltare – precum şi la măsurile pentru controlul importului luate de Italia. Prevenirea acestor presiuni sau evitarea acestor măsuri devine tot mai dificilă în situaţia în care prilejurile pentru câştiguri compensatorii sau pentru măsuri temporare de austeritate internă – comparabile cu cele adoptate de Franţa în 1958–1959 şi, din nou, în toamna lui 1968 – sunt eliminate sau reduse de starea economiei mondiale. O altă reacţie la criza de la mijlocul anilor '70, aparent mai puţin distructivă pentru reţeaua comerţului liber, a fost adoptarea de către marile puteri industriale a politicilor de creştere orientată către export; însă, aşa cum au evidenţiat numeroşi observatori, acest lucru este echivalent cu un joc cu sumă zero: nu toate ţările îşi pot mări exporturile simultan. Printre reacţiile împotriva costurilor interdependenţei trebuie să menţionăm, de asemenea, acţiunile ţărilor în curs de dezvoltare de a câştiga un control mai mare asupra activităţilor întreprinderilor străine. Cea mai recentă şi mai viguroasă provocare la adresa restricţiilor interdependenţei reprezentată de cooperarea internaţională a fost lansată de administraţia Reagan: hotărâtă să provoace o convergenţă a politicilor economice mai degrabă prin acţiuni unilaterale decât prin negocieri, ea a demonstrat o indiferenţă deliberată faţă de efectele externe ale politicilor sale fiscale şi monetare (absorbind capitalul mondial, încetinind refacerea în lume din cauza ratelor mari ale dobânzilor, mărind povara datoriilor pentru ţările în curs de dezvoltare etc.)[5].

3. *Inacţiunea* statelor datorată factorilor interni, chiar mai periculoasă pentru interdependenţa economică. Cel mai impresionant exemplu poate fi eşecul total al EEC în domeniul politicii industriale comune (chiar şi în cazul cărbunelui şi oţelului). Nici argumentele mai vechi despre decalajul tehnologic, nici eşecul politicilor "campionului naţional" şi nici preponderenţa crescândă a computerelor, armamentului şi aviaţiei civile americane nu i-au făcut pe membrii divizaţi ai CEE să renunţe la un control naţional deseori efemer: câştigurile din politicile comune care ar depăşi

acordurile *à la carte* nu au părut destul de mari sau de probabile pentru a compensa pierderea controlului. Remarcabil, în special, a fost eşecul politicii energetice comune a EEC atât înainte de 1973, cât şi după: în ceea ce priveşte această politică interesele şi practicile naţionale au fost extrem de diverse, iar exploatarea petrolului din Marea Nordului de către Marea Britanie a motivat, în mod clar, foarte puţin Londra pentru o strategie comună care i-ar putea restrânge mişcările sau i-ar putea limita câştigurile. Încetineala Congresului Statelor Unite în adoptarea unei politici de energie naţională care nu ar urmări o imposibilă independenţă energetică şi transformarea interdependenţei inevitabile de OPEC într-una mai puţin inegală a fost cauzată de rezistenţa combinată a consumatorilor şi a grupurilor speciale de interes. Inacţiunea prelungită a Franţei în privinţa inflaţiei, datorată priorităţii acordate utilizării integrale a forţei de muncă, industrializării accelerate şi exporturilor crescute din perioada 1969–1973, a împiedicat, mai întâi, Franţa să se alăture fluctuaţiei comune a valutelor europene propusă de Bonn în 1971 şi, mai târziu, a condus Franţa, pentru a doua oară, la părăsirea forţată a experimentului vest-european în cooperarea monetară. Mai devreme, "neglijarea blândă" de către politicienii americani a crizei mondiale monetare în creştere şi bizuirea lor mai degrabă pe dorinţa altor state de a absorbi dolarul decât pe măsurile interne de eliminare a deficitelor de plăţi a dus la prăbuşirea sistemului Bretton Woods. În anii administraţiei Reagan pasivitatea americană în ceea ce priveşte oscilaţiile ratelor de schimb a încordat deseori relaţiile sale cu ţările din Europa Occidentală.

Am vorbit despre iniţiativele statelor. Este necesar să fim mai precişi în definirea factorilor interni care joacă un rol important în încercările de limitare sau de restructurare a interdependenţei. Aici, din nou, întâlnim trei elemente componente.

1. În primul rând, avem *guvernul* însuşi ca forţă însărcinată cu protejarea şi cu promovarea a ceea ce el consideră a fi interesul naţional. Guvernul este cel care reuneşte preocupările interne şi externe. Ca un rezultat, chiar şi atunci când mai multe guverne sunt de acord asupra necesităţii protejării interdependenţei economice sau asupra imperativului evitării întoarcerii la condiţiile din anii '30, va exista, după toate probabilităţile, o dispută asupra formei instituţionale specifice şi asupra amploarei pe care ar trebui să o aibă cooperarea – o dispută în care consideraţiile de politică externă şi internă sunt amestecate inextricabil. Începând cu sfârşitul anilor '40 *toate* guvernele franceze au "înclinat" în favoarea structurilor europene şi s-au opus structurilor mult mai atlantice (oricât de mare ar fi fost diferenţa dintre aceste guverne în ceea ce priveşte amploarea controlului european supranaţional sau interguvernamental contra celui *naţional*). Motivele acestei situaţii nu au de a face numai cu consideraţii care ţin de putere în lume (adică minimalizarea dependenţei de Statele Unite), ci şi, de asemenea, cu teama de consecinţele economice pentru industria şi agricultura Franţei ale unui proiect atlantic care ar conduce la o arie uriaşă de comerţ liber fără nici un amortizor între bunurile americane şi piaţa franceză. Marea Britanie şi Germania Occidentală au înclinat din nou, pentru un amestec de motive interne şi externe, mai mult în direcţia atlantică şi tocmai acesta a fost motivul îndelungatei opoziţii a Franţei faţă de intrarea Marii Britanii în EEC, altfel decât în condiţiile impuse de Franţa (povestea începe în 1950 nu în 1958). Disputa din anii '60 dintre Franţa şi Germania asupra sistemului monetar poate fi văzută ca o luptă între un guvern dornic şi capabil să exploateze regulile jocului astfel încât să exporte o mare parte din inflaţia sa (şi să-şi păstreze libertatea

externă de manevră în ciuda deficitelor de plăți) și un alt guvern dornic să evite inflația, hotărât să o controleze (așa cum făcea Bonnul), în primul rând, prin mijloace interne și ostil majorității acțiunilor pe care Washingtonul le întreprindea în lume; fiecare era hotărât să-și păstreze autonomia internă și pe cea externă, fiecare îl acuza pe celălalt de subminarea interdependenței. Aceeași luptă asupra configurației și a amplorii instituțiilor se desfășoară astăzi în relațiile Nord-Sud.

2. Este necesar să luăm în considerație importanța și rolul structurilor *birocratice* și al proceselor birocratice de decizie din diferite țări; ele au o influență mare, deseori foarte specială asupra elaborării strategiei statelor în ceea ce privește problemele interdependenței. Se poate dovedi, de exemplu, existența unei "viziuni a Trezoreriei" americane cu o eficacitate considerabilă atât în dezordinea monetară dintre 1971 și 1973, cât și în opoziția față de încercările lui Kissinger de îndepărtare de ideologia pieței libere către unele concesii față de cererile Lumii a treia între 1975 și 1976. În cazul Franței o lungă tradiție de *colbertisme* și dezvoltarea instituțiilor și procedurilor de stat pentru schimbarea economică și socială de după război au avut ca rezultat o politică energetică care urmărea asigurarea unei autonomii maxime față de companiile străine și față de petrolul din Orientul Mijlociu, chiar și cu prețuri mari – ceea ce explică parțial rezistența Franței față de proiectul lui Kissinger de înființare[6] a Agenției Internaționale pentru Energie cu trăsăturile sale supranaționale[7]. Franța a avut, de asemenea, o atitudine mult mai reținută față de tranzacțiile monetare și investițiile străine decât mulți dintre partenerii săi. Dimpotrivă, birocrația japoneză a interpretat rolul său ca fiind unul de sprijin pentru formidabila tendință către export a industriei și a susținut astfel o economie mondială deschisă (concomitent cu încetinirea demontării propriilor sale mecanisme de protecție). În ceea ce privește procesele birocratice, în deciziile americane monetare și comerciale din 1971 și, mai târziu, în embargoul boabelor de soia au fost implicate numai agenții însărcinate cu protejarea intereselor interne; acest lucru explică de ce efectele negative asupra altor țări au fost, într-un caz, acceptate deliberat, iar, în celălalt caz, neglijate[8].

3. În sfârșit, deciziile politicienilor sunt influențate de interese particulare, partide și ideologii. Este imposibil ca orientarea către protecționism a mișcării laburiste americane să nu influențeze politicile comerciale internaționale ale oricărei Administrații Democratice, oricât de puternică ar fi angajarea sa față de comerțul liber: vor trebui găsite compromisuri între principiile în care ea crede (și pe care ea le crede, de asemenea, benefice pentru ansamblul economiei Statelor Unite pe termen lung) și pretențiile prezentate de importante grupuri politice. Ceea ce a contribuit la schimbarea de poziție a Statelor Unite în ceea ce privește zona economică de 200 de mile în oceane care a urmat propunerii inițiale "internaționaliste" din 1970[9], sprijinită de Departamentul Apărării, a fost o combinație de interese disparate – ale pescarilor în apele de coastă, ale industriilor petrolului și mineralelor grele, ale cercetătorilor marini; iar diverse grupuri din domeniul industrial s-au pronunțat în mod clar în favoarea unei Conferințe pentru adoptarea Legii Mărilor ca opusă Autorității Internaționale pentru exploatarea platourilor din largul mării, care ar putea diminua serios avantajele de care se bucură tehnologia Statelor Unite în exploatarea resurselor platourilor marine.

Ideologiile radicale care prevalează printre elitele multor țări din Lumea a treia

nu au uşurat acomodarea acestor ţări cu UNCTAD, CIED, Naţiunile Unite sau ideea unei Conferinţe pentru adoptarea Legii Mărilor. În Franţa gaulliştii s-au împotrivit mult timp instituţionalizării interdependenţei şi, în măsura în care a părut necesar, au preferat formule care ar fi oferit Franţei o posibilitate de dominaţie – de exemplu: cooperare interguvernamentală europeană ca opusă celei atlantice şi mai degrabă acorduri pentru energie "Euro-Arabe" decât acelea cu Agenţia Internaţională pentru Energie dominată de Statele Unite. Mulţi observatori s-au întrebat care vor fi consecinţele pentru cooperarea europeană şi atlantică dacă în Franţa ar veni la putere o coaliţie de stânga care s-ar opune interdependenţei economice. Au existat două motive pentru această teamă. Unul a fost ostilitatea ideologică a Partidului Comunist Francez şi a unei fracţiuni a Partidului Socialist faţă de structurile internaţionale dominate de statele şi principiile "capitaliste" şi credinţa lor că restricţiile interdependenţei (în special în privinţa mişcărilor de capital) pot îngreuna serios reformele sociale interne, fiind necesare măsuri pentru a nu se ajunge în această situaţie- o opinie exprimată anterior de Partidul Laburist englez în perioada Comunităţii Cărbunelui şi Oţelului. Celălalt motiv a fost posibila recurgere de către partide de stânga la măsuri protecţioniste sau la iniţiative pentru protejarea clauzelor unor acorduri internaţionale aşa cum este Tratatul de la Roma, ca rezultat al proastei administrări economice şi financiare. Însă atunci când, în 1982, s-a produs coliziunea cu interdependenţa, ultima a prevalat – parţial din cauza priorităţilor politicii externe a lui Mitterand (pro-Vest) şi dorinţei sale de a nu fi angrenat într-un proces de radicalizare. Paradoxal,găsim mai multe dovezi ale rolului ideologiei dacă ne deplasăm dincolo de Atlantic. Orice am putea crede despre cei care, pe termen lung, au cele mai mari şanse de a câştiga mult din comerţul Est-Vest, acest comerţ este o încercare de creare a unei reţele de ocazii favorabile şi restricţii reciproce acolo unde înainte nu exista nici una. Amendamentul Jackson, votat de Congresul Statelor Unite în 1973 la cererea unei combinaţii de "luptătorii reci" şi organizaţii evreieşti a încercat dacă nu să blocheze eforturile în acest sens cel puţin să le coboare la proporţii foarte modeste. În perioada 1981–1985 ideologia pieţei libere a administraţiei Reagan a dictat atât ostilitatea sa faţă de interdependenţa coordonată din domeniul ratelor de schimb, cât şi opoziţia sa faţă de pretenţiile protecţioniste create de uriaşul deficit comercial al Statelor Unite datorat dolarului său puternic şi refacerii comparativ mai puternice.

IV

Problema interacţiunilor între imperativele interne şi procesul interdependenţei poate fi examinată la două niveluri. La cel mai înalt nivel de generalitate se poate susţine că există o contradicţie inerentă între o economie mondială globală, între problemele care impun soluţii globale, pe de o parte, şi fragmentarea lumii în state suverane, pe de altă parte. Atât timp cât un număr mic de naţiuni avansate părea capabil să joace rolul unui gen de conducere colectivă dezavantajele acestei tensiuni puteau fi reduse sau neglijate. Însă provocarea venită din partea Lumii a treia a pus sub semnul întrebării legitimitatea acestui rol conducător. Pentru probleme cheie cum sunt: energie, oceane, investiţii, comerţ sau controlul armamentului nu pot fi imaginate soluţii fără participarea Lumii a treia. În cazul unora din aceste probleme

şi în cazul altor probleme majore cum sunt: hrana, armele, petrolul şi comerţul participarea ţărilor comuniste va deveni, de asemenea, tot mai necesară. În plus, în timp ce discrepanţele de putere printre membrii grupului conducător au fluctuat sau s-au accentuat, înţelegerea dintre ei în privinţa direcţiilor stabilite de strategia americană a devenit puţin probabilă. De aici provine nevoia unui fel de salt "dincolo de statul-naţiune" fie către un guvern mondial, fie către o întărire şi o lărgire considerabile ale instituţiilor colective dotate cu puteri substanţiale de conducere şi decizie[9].

Dificultatea cu care se confruntă această analiză rezidă în ciocnirea între diagnostic şi prescripţie. Dacă diagnosticul este corect (şi, într-adevăr, el este) cum vor fi convinşi actorii de necesitatea *auto-da-fé*-ului majorităţii puterilor de control pe care le deţin încă – în special într-o lume în care mulţi dintre ei sunt state noi a căror preocupare principală este *crearea* autorităţii interne şi în care nu există un consens asupra naturii soluţiilor globale? Guvernele continuă să îşi derive legitimitatea din propriul lor gazon, oricât de mult ar fi slăbit controlul lor asupra lui. Cea mai mare parte a lumii se află în mâinile guvernelor care consideră drept principala lor datorie fie protejarea controlului lor de amestecurile ideologic ostile sau economic exploatatoare din exterior, fie, altminteri, dobândirea controlului asupra unor populaţii şi resurse aflate până de curând sub stăpânirea puterilor coloniale. Această situaţie face ca un salt sau o schimbare radicală bruscă să fie cu totul implauzibile.

Prin urmare, să coborâm la un nivel mai modest şi mai realist. Putem nota că contradicţia între problemele globale şi fragmentarea statelor a fost până acum stăpânită, prin încercare şi eroare, în parte tocmai din cauza restricţiilor pe care le impune interdependenţa şi pe care statele le respectă pentru propriul lor interes (cf. iniţiativelor contradictorii ale administraţiei Reagan în ceea ce priveşte rolul instituţiilor financiare internaţionale pentru a preveni ruinarea mai multor ţări din America Latină) şi, în parte, din cauza prilejurilor de câştiguri absolute, comune sau chiar relative pe care le oferă exploatarea sa. Însă există trei motive de îngrijorare – ele au devenit evidente în ultimii şapte sau opt ani.

1. Administrarea relativ reuşită din trecut era legată de două condiţii care între timp s-au transformat. Prima era o creştere economică regulată – insuficientă pentru a elimina sau măcar pentru a micşora distanţa dintre statele bogate şi statele sărace însă suficientă pentru a oferi câştiguri absolute majorităţii statelor. Promisiunea creşterii constante este înşelătoare mai puţin din cauza "limitelor creşterii" sau exploziei populaţiei, cât din cauza consecinţelor sale inflaţioniste. Deoarece majoritatea statelor nu au nici mijloacele interne de a stăpâni inflaţia (cf. mai jos), nici posibilitatea de a împiedica importarea sa din exterior fără a renunţa în acest fel la beneficiile interdependenţei, nici dorinţa de a întemeia un sistem monetar strict care le-ar împiedica să trăiască deasupra ceea ce le permit mijloacele lor din cauza rezistenţelor interne şi a temerii că un astfel de sistem nu le-ar oferi suficiente lichidităţi pentru creştere. Şi totuşi, necesitatea acţiunii împotriva inflaţiei, odată ce ea începe să pericliteze fie mecanismul societăţii interne, fie competitivitatea naţiunii duce la recesiuni repetate care reduc capacitatea de cooperare a statelor şi îndreaptă atenţia guvernelor către priorităţile şi presiunile interne. A doua condiţie a fost preponderenţa Statelor Unite, rolul Washingtonului ca lider al grupului conducător.

2. Consimţământul statelor de a suporta costurile nedorite ale interdependenţei este solicitat sever de două fenomene inerente interdependenţei. Unul este permanenta

manipulare a tuturor de către toţi; acest lucru se întâmplă deoarece interdependenţa înseamnă o capacitate mărită a statelor străine de a prejudicia accidental (prin propriile lor politici interne) afacerile interne ale altor state şi o capacitate similară a deţinătorilor de capital privat din străinătate. Acest lucru, la rândul său, înseamnă că statul se află la dispoziţia crizelor provocate din exterior care reclamă "soluţii" urgente care nu satisfac complet pe nimeni şi care, în realitate, pregătesc crize viitoare. În plus, această manipulare are ca rezultat capacitatea statelor (sau a actorilor nestatali), în cazul în care ele se află într-o poziţie de putere, de a provoca daune altor state fie refuzând regulile jocului, fie schimbându-le unilateral.

În al doilea rând, această manipulare şi, la drept vorbind, tocmai legăturile restrictive evidenţiază puternic inegalitatea puterii. Cu cât sunt mai strânse legăturile cu atât este mai îngrijorătoare inegalitatea: aceasta deoarece va exista o tentaţie permanentă de exploatare sau de răsturnare a ei. Probabil că interdependenţa între state inegale se va dovedi în mod repetat insuportabilă atât pentru cele foarte puternice, cât şi pentru cele foarte slabe. Ea va fi inacceptabilă pentru statele foarte puternice, dacă ele sunt somate constant să facă sacrificii în numele statelor slabe şi, pentru a spune aşa, să le subvenţioneze pentru a împiedica deşirarea sistemului, în special dacă acest ajutor fie va salva statele slabe de efortul presupus de dezvoltare fie le va permite să-şi conteste binefăcătorul – o experienţă care i-a iritat pe mulţi americani în anii '60 şi care a dus la reafirmarea puterii naţionale în 1971; o experienţă care irită acum Germania Occidentală în tranzacţiile sale cu partenerii din EEC sau în cadrul relaţiilor Nord-Sud. Condiţiile interdependenţei vor fi inacceptabile pentru statele slabe, dacă ele vor mijloace de redresare fie prin exploatarea unui oligopol (OPEC), fie prin construirea de coaliţii. Discrepanţa crescândă din anii '70 dintre Bonn şi partenerii săi din CEE a dus, dacă nu la prăbuşirea unei comunităţi care continuă să servească interesele tuturor membrilor săi (Bonnul trebuie să împiedice partenerii săi mai slabi să impună restricţii comerciale unilaterale sau să îi ajute să evite traversarea unor răsturnări politice datorate tulburărilor economice), cel puţin la o oprire virtuală a încercărilor de politici comune.

Cei doi factori converg în modul următor: economia internaţională, manipulată de membrii săi, operează ca un sistem constant, dar imprevizibil al dublei redistribuiri – de venituri, locuri de muncă şi status în interiorul statelor şi de avuţie şi putere printre state. Însă victimele interne ale acestor redistribuiri nu recunosc legitimitatea unui mecanism întâmplător sau viclean, exterior statului şi aflat în competiţie sau în conflict cu planurile interne de redistribuţie instituite legitim, autoritar sau imperativ în cadrul graniţelor statului.

3. Convers, capacitatea statelor de a rezista presiunilor interne care echivalează cu o revoltă împotriva constrângerilor interdependenţei şi cu diminuarea ocaziilor favorabile pentru independenţă este, de asemenea, îndoielnică. Aici, din nou, există doi factori. Unul este creşterea radicală a funcţiilor statelor (nu numai în societăţile avansate); ele şi-au asumat rolul de "creatori – precum şi redistribuitori – ai avuţiei comune;"[10] ele au responsabilitatea bunăstării, utilizării complete a forţei de muncă, identităţii culturale, promovării tehnologiei sau elitelor naţionale etc.: sarcini care le strivesc deseori între interesul lor vădit pentru creşterea avuţiei graţie beneficiilor din comerţ şi din investiţii străine (sau din investiţiile în afară) şi ameninţările create de comerţul liber şi mişcările libere de capital pentru autonomia naţională sau pentru sectoare particulare. Celălalt factor este afirmarea crescândă a grupurilor interne care sunt fie ostile controlului sau competiţiei externe, fie resping limitarea

creșterii veniturilor la orice ar putea fi compatibil cu disciplina monetară sau cu competitivitatea externă a bunurilor naționale pe care le cere participarea la o economie mondială deschisă. În țările în curs de dezvoltare presiunea asupra guvernelor vine frecvent de la elite care se plâng de dezvoltarea nesimetrică produsă de deschiderea față de capitalul străin; ei pledează pentru o strategie a "nevoilor fundamentale" care ar avea ca rezultat eforturi mai mari către independență și o recurgere redusă la comerțul cu țările avansate sau la investițiile străine în produse de export sau în industrii moderne.

Cei doi factori converg în supraîncărcarea agendei guvernelor, obligându-le să cheltuiască mai mult timp cu construirea coaliților interne și cu negocierea decât cu tranzacțiile internaționale și făcând societățile să cheltuiască mai mult decât câștigă. Bineînțeles, din nou, unele state se descurcă mai bine decât altele: faimoasele crize de neguvernabilitate au afectat Japonia și Germania Occidentală mai puțin decât Marea Britanie, Franța, Italia sau Statele Unite de dinaintea lui Reagan. Însă ceea ce s-a numit "dilema cererilor crescânde și a resurselor insuficiente"[11] este un fenomen larg răspândit – el pare să afecteze chiar și câteva din noile state bogate în petrol. Probabil, consecințele acestui fenomen vor fi fie o retragere din procesul interdependenței, dacă constrângerile sale sunt considerate insuportabile, fie genul de manipulare riscantă care urmărește îmbunătățirea balanței restricțiilor și ocaziilor favorabile supunând economia mondială unor șocuri periculoase.

Avem, astfel, două paradoxuri. Unul este contradicția dintre dorința universală de dezvoltare și creștere care creează spațiul pentru dezacorduri enorme în privința celei mai bune strategii (capitalism contra comunism, "nevoi fundamentale" contra beneficiilor industrializării rapide, liberalism contra planificare, negocieri internaționale contra "internalism"[12] etc.), dar care elimină totuși autarhia în majoritatea cazurilor și revolta împotriva costurilor, inegalităților și solicitărilor interdependenței care tocmai a fost descrisă. Această revoltă rezultă atât din tendințele la nivel mondial în organizarea internă a statelor, cât și din discrepanțele crescânde de putere care prejudiciază grav procesul interdependenței. Celălalt paradox este contradicția dintre faptul că majoritatea guvernelor, în special în societățile complexe, găsesc dificil să acționeze în alte moduri în afara celor marginale sau incrementale, date fiind ponderea și balanța delicată a obligațiilor interne și faptul că, totuși, este posibil ca acordurile internaționale, în special în domeniul economic, să fie supuse unei eroziuni sau unei dezagregări rapide. În absența unui executiv, legislativ sau judecător central capabil să le aplice în ciuda schimbărilor de poziție ale partenerilor și dată fiind improbabilitatea recurgerii la forță pentru impunerea aplicării în cazul majorității acestor controverse, aceste acorduri se află la bunul plac al celor mai îndrăzneți – cei care sunt cel mai puțin stânjeniți de poverile interne sau, dimpotrivă, cei care sunt cel mai presați de cererile interne sau, pur și simplu cei mai ambițioși. Crizele apar, astfel, ca fiind cu totul inevitabile. Ele sunt folositoare în măsura în care obligă guvernele să înfrunte problemele esențiale lăsate neatinse de incrementalism – și periculoase din cauza solicitărilor impuse de ele sistemului internațional.

V

Ce poate fi făcut pentru a împiedica distrugerea interdependenței de prioritățile și preocupările interne? Să revenim la un punct mai vechi. Sunt puține lucruri de câștigat din povățuirea politicienilor de a nu ucide gâsca sau vițelul de aur, chiar dacă el amenință să se mute din curte în sufragerie. Responsabilitatea lor fundamentală

este faţă de statul lor şi ei vor "respecta interdependenţa" numai atât timp cât ea slujeşte interesul naţional. Este improbabil ca ei să sacrifice o politică economică proiectată în funcţie de evaluarea dată de ei necesităţilor şi temperamentului naţional cererilor din exterior pentru o strategie diferită care să fie mult mai profitabilă pentru alte state, cel puţin pe termen scurt (conform rezistenţei din 1977-1978 a Germaniei Occidentale în faţa pledoariilor pentru o strategie mult mai expansionistă care ar accelera recuperarea partenerilor săi). Problema ordinii mondiale, în acest domeniu ca şi în celelalte, este asigurarea compatibilităţii obiectivelor *naţionale*. Aceasta deoarece ceea ce pentru un observator din exterior apare ca o ciocnire între consideraţii naţionale şi globale pentru un politician apare ca o luptă între interese naţionale diferite.

În una din numeroasele dezbateri asupra perspectivelor de viitor găsim puncte de vedere opuse[13]. Marina von N. Whitman a sugerat că cea mai bună cale de abordare a "părţii întunecate", a "aspectului vulnerabil" al interdependenţei – dată fiind nevoia evitării unei "retrageri mondiale în protecţionism" şi faptul că ratele de schimb flexibile nu au asigurat prea multă "izolare de tulburările externe" – este combinarea "creşterii integrării la nivelul pieţei cu o anumită creştere a coordonării la nivelul strategic"; ea sugerează atât coordonarea pozitivă a politicilor macroeconomice între ţările avansate, cât şi coordonarea negativă (în principal în comerţ) între ţările avansate şi cele în curs de dezvoltare. Thierry de Montbrial şi-a exprimat scepticismul în privinţa perspectivelor de coordonare pozitivă: statele-naţiune nu sunt pregătite să accepte limitări ale "libertăţii lor în domeniul strategiei economice interne în numele interdependenţei globale". Concluzia logică, spune el, este că "independenţa ar trebui întrucâtva redusă" sau limitată. Sunt necesare mai ales limitări ale principiului comerţului liber (şi multe există deja în agricultură sau în acordurile pentru schimbul de mărfuri). De fapt, între aceste puncte de vedere există mult mai puţine contradicţii decât ar sugera o lectură superficială. Ambele sunt preocupate de salvarea economiei mondiale şi dornice să furnizeze statelor şi indivizilor un grad minim de ordine şi predictibilitate. Ambele realizează necesitatea "protejării posibilităţilor statelor de a urmări în mod legitim diversele obiective ale economiilor lor interne". Doamna Whitman recunoaşte nevoia "amortizării şocurilor schimbării" pe termen scurt (în paternurile comerciale care creeaza probleme enorme de adaptare). Sunt sigur că de Montbrial va fi dispus să recunoască că chiar şi pentru un stat care refuză să "producă deflaţie acasă în numele interdependenţei internaţionale", de exemplu, un sfat bun va fi ca în stabilirea strategiilor sale economice interne sa ţină seama de efectele lor posibile asupra altor state – aceste efecte s-ar putea întoarce împotriva sa (ca atunci când embargoul american asupra boabelor de soia a dus mai târziu la o scădere a exporturilor de soia) sau de strategiile altor state care ar putea vicia eficacitatea propriei sale strategii. De Montbrial ar putea recunoaşte, de asemenea, că limitarea planificată a principiului comerţului liber ar necesita multe negocieri şi un grad înalt de coordonare (el însuşi menţionează formula Lomé Stabex şi agricultura).

În realitate puţine state doresc să se retragă complet din procesul interdependenţei şi să înfrunte pierderile de avuţie sau renunţarea la câştiguri care ar rezulta de aici. Alegerea reală nu este între separarea politicii interne de economia mondială şi interdependenţa tot mai mare. Ea este între o abordare dezordonată şi generatoare de crize şi una ordonată care reconciliază diversele imperative interne ale unei lumi interdependente. Această reconciliere nu poate avea loc dacă un stat – să spunem

Statele Unite în anii '80 – încearcă să-și impună propriile sale concepții și strategii asupra altor state: cobaii vor obiecta, iar încercarea se va întoarce împotriva sa[14]. Ea poate apare numai prin negocieri și cooperare. Dar acestea, la rândul lor, vor avea succes numai dacă se găsesc căi atât pentru reducerea posturilor, cât și pentru creșterea beneficiilor interdependenței pentru state. Unele din aceste căi vor trebui explorate în comun, ca țeluri și rezultate ale cooperării. Însă altele vor trebui găsite prin acțiunile individuale de pe plan intern care vor face statul capabil de cooperarea internațională ordonată. Cu alte cuvinte, pentru a fi mai clari, problema analizată aici poate fi rezolvată numai dacă statele urmează două direcții aparent divergente și totuși complementare. Una este o reducere națională autoimpusă a vulnerabilității urmărind reducerea, pentru a spune așa, presiunii din exterior – limitarea riscurilor interdependenței (ceea ce este totuși o cale de a *îmbunătăți* balanța costurilor și ocaziilor favorabile). Se prea poate ca ea să determine, așa cum sugerează Montbrial, o îngrădire, o încetinire sau o atenuare a interdependenței; pentru state, ca și pentru indivizi manipularea constantă și totală din exterior este intolerabilă. Cealaltă direcție este căutarea unor soluții comune ale problemelor globale de către state care urmăresc atât împiedicarea acelor tulburări externe care amenință foarte clar pierderea autonomiei lor interne (și produc astfel revolte împotriva interdependenței), cât și maximalizarea câștigurilor comune.

Reducerea vulnerabilității cu prețul sacrificării parțiale a interdependenței, fiind totuși singura cale de evitare a unei retrageri mult mai rele din ea, poate lua mai multe forme. Aici ar trebui să menționăm trei.

1. Conducerea internă îmbunătățită a economiei naționale este cea mai bună premisă pentru o cooperare ordonată și cea mai bună metodă pentru minimalizarea impactului șocurilor externe. Acest lucru înseamnă, în esență, în cazul țărilor avansate, o politică sănătoasă antiinflaționistă în interior; inflația endemică cu rate de schimb inevitabil inegale tulbură paternurile comerciale dintre țările avansate, provoacă reacții care le dezorganizează și mai mult (deoarece pierderea locurilor de muncă datorită competiției externe se resimte în special în perioadele de recesiune și de șomaj mare) și incită statele în curs de dezvoltare să încerce să ridice la rândul lor prețurile propriilor mărfuri pentru a-și proteja veniturile din export. Desigur, sistemul monetar internațional este acuzat deseori că contribuie la creșterea inflației (singura controversă pare să fie dacă ratele de schimb fluctuante sunt mai puțin inflaționiste decât sistemul din anii '60). Totuși, anumite țări, așa cum este Germania Occidentală, s-au dovedit pricepute în controlarea inflației chiar și înainte de drastica recesiune internațională din 1981-1982. Ceea ce pare necesar este fie un sistem intern care să nu opună obstacole insurmontabile declinului ocazional al salariilor reale, ca în Statele Unite, fie unul care să permită o politică a veniturilor asupra căreia s-a convenit între guvern și sindicat (ceea ce nu implică că inflația internă se datorează numai creșterii salariilor, cu toate că aceasta a fost un factor important în ultimii ani)[15]. În cazul țărilor în curs de dezvoltare o conducere îmbunătățită care să reducă vulnerabilitatea ar putea lua forma unei treceri parțiale la o strategie a "nevoilor fundamentale", care ar reduce atât nevoia de a câștiga un acces masiv pentru produsele industriale pe piețele statelor avansate, cât și nevoia de a permite întreprinderilor străine să modeleze dezvoltarea economiei naționale.

2. A doua acțiune necesară este efortul deliberat pentru eliminarea posibilităților de șantaj extern sau pentru reducerea dependenței de acei furnizori din exterior

capabili să obţină un preţ politic şi economic exorbitant pentru livrările lor. Mă refer la nevoia ţărilor avansate de măsuri de dezvoltare şi de conservare a energiei interne şi de creare a rezervelor de combustibili şi de alte materii esenţiale; la nevoia de rezerve de hrană în ţările ameninţate de criză; la nevoia multor ţări în curs de dezvoltare de a reglementa şi de a orienta activităţile întreprinderilor străine în special când acestea controlează resurse naţionale vitale.

3. Este necesar, de asemenea, ca limitarea vulnerabilităţii prin intermediul acţiunii naţionale să ia forma unor strategii interne mult mai eficiente şi mult mai prevăzătoare de adaptare la pierderile provenite din export şi din transformările în diviziunea internaţională a muncii pe care le produce comerţul. Planurile de asistenţă pentru adaptare sunt, în mod clar, inadecvate în perioadele de şomaj de masă. Însă, pe de o parte, ele nu pot fi niciodată un substitut pentru singura combinaţie de conducere internă şi de cooperare internaţională care ne-ar putea feri de dezastrul concedierilor masive; şi, pe de altă parte, alegerea pe care trebuie să o facă guvernele este între o strategie a "concertării" interne cu reprezentanţii sectoarelor potenţial ameninţate pentru adaptare ordonată şi reconversiune şi o strategie a rezistenţei faţă de competiţia externă (sau faţă de eliminarea obstacolelor din calea exporturilor din Lumea a treia către ţările industrializate), cu consecinţe periculoase fie pentru eficienţa economică, fie pentru ordinea mondială.

Cu toate acestea, aceste măsuri interne vor fi zadarnice dacă atacul interdependenţei va fi atât de puternic, încât să facă inevitabile tulburările interne. De aici provine nevoia de soluţii cooperative care urmăresc să facă interdependenţa atât suportabilă în general, cât şi reciproc avantajoasă. Ne-ar lua mai multe volume pentru a schiţa aceste planuri, punct cu punct. Aici, din nou, va fi suficientă descrierea a trei aspecte.

1. Sunt necesare iniţiative cooperante pentru limitarea reciprocă a pagubelor. Nu este în interesul ţărilor exportatoare să ameninţe simultan într-o ţară dată (să spunem, Statele Unite) un număr de industrii în care lucrează un număr mare de muncitori, deoarece această ameninţare ar provoca cereri irezistibile de protecţie. Este posibil ca cererile insistente ale ţărilor în curs de dezvoltare pentru accesul preferenţial la pieţele ţărilor dezvoltate să nu fie în interesul lor dacă acceptarea preferinţelor lor este compensată de un apel crescând al ţărilor dezvoltate la clauze pentru salvarea mărfurilor sau pentru protejarea propriilor lor interese[16]. Ar fi preferabile acorduri care nu ar determina restricţii voluntare permanente ale competiţiei, ci o *lărgire* a ei (în spaţiu şi timp) sau asigurarea accesului egal la pieţele statelor industriale fără încercarea ultimelor de a-şi salva mărfurile. În chip asemănător, în special în perioadele de recesiune, acordurile împotriva politicilor de ruinare a vecinului, politicile de coordonare urmărind să evite recurgerea simultană la măsuri deflaţioniste în economiile fruntaşe sau încercările mai eficiente de "stăpânire" a ratelor flotante pentru evitarea fluctuaţiilor majore sau manipulante ar aparţine, conform principiilor călăuzitoare comune, acestei categorii. În aceeaşi situaţie s-ar afla acordurile de la caz la caz asupra datoriilor ţărilor din Lumea a treia care vor urmări evitarea pagubelor care pot rezulta fie din anularea tuturor datoriilor (o lovitură grea pentru proiectele lor pentru credite viitoare şi pentru investiţia "Nordică"), fie din falimentul celor mai sărace şi mai nevoiaşe state aflate în această situaţie.

2. Principala sarcină va fi căutarea ariilor de câştig reciproc sau colectiv. Se

prea poate ca cea mai productivă arie în rândul puterilor industriale să fie aceea a comerţului – reducere treptată a barierelor netarifare, date fiind beneficiile reciproce demonstrate pe care le-a avut expansiunea enormă a comerţului internaţional după cel de-al doilea război mondial pentru creşterea economică. Între ţările avansate şi cele în curs de dezvoltare există, în cadrul limitelor discutate mai sus, perspective comerciale reciproc avantajoase: statele avansate vor putea să vândă mai multe bunuri şi servicii ţărilor în curs de dezvoltare dacă ele le oferă acestora mijloacele de plată pentru aceste importuri fie prin ajutor direct, fie prin acceptarea accesului la pieţele lor pentru bunurile produse graţie tehnologiei şi capitalului oferite de statele industrializate. Dar chiar şi în domeniul acordurilor pentru schimbul de mărfuri poate exista spaţiu pentru o reciprocitate largă (mai degrabă decât strictă): o parte acceptă să plătească pentru măsurile care urmăresc stabilizarea preţurilor în schimbul garanţiilor pentru accesul la resurse; posibilităţi ample pentru câştiguri comune există şi în exploatarea resurselor mondiale. Numai dacă se întâmplă aceste lucruri popoarele statelor industrializate vor dori să facă sacrificiile foarte mari care le sunt impuse de aşa-numita nouă ordine economică internaţională sau, mai degrabă, de o nouă diviziune internaţională a muncii.

3. Am menţionat mai sus fragilitatea unor astfel de acorduri într-o lume a calculelor rivale, în care reciprocitatea intereselor nu este niciodată completă şi fiecare parte se teme să câştige mai puţin sau încearcă să câştige mai mult decât cealaltă parte. Cele mai trainice acorduri s-au dovedit acelea care se bazau fie pe o preocupare comună pentru securitate militară (şi pe predominarea unui furnizor al acestui bun public), fie pe o voinţă publică comună care promova şi depăşea calculele economice. Este dificil de găsit noi "voinţe comune" comparabile cu acelea care i-au animat pe toţi susţinătorii iniţiativei europene oricare ar fi fost ambiguităţile, ambivalenţele şi animozităţile lor; cât despre predominanţa militară americană, ea este făcută mai puţin eficientă ca forţă integratoare atât de numeroasele dezacorduri dintre aliaţi în privinţa diplomaţiei şi strategiei, cât şi de rolul limitat sau inexistent al forţei în arenele economice ale afacerilor mondiale. La mijlocul anilor '70 unii au văzut în interdependenţa arabă în curs de dezvoltare un gen de replică la mişcarea europeană – însă dacă ultima se baza pe dorinţa de reconciliere (în special între Franţa şi Germania), prima se baza pe dorinţa de revanşă şi s-a dezintegrat.

Se prea poate să fim condamnaţi la târguri imperfecte între structuri care negociază dificil şi între grupări de state regionale sau ideologice cu interese comune limitate. Dar chiar şi acestea ar fi ameninţate dacă pe tabla de şah strategico-diplomatică a politicii mondiale statele şi-ar utiliza resursele pentru şi ar încerca să obţină câştiguri reciproce din dezvoltarea unor uriaşe arsenale de arme şi a industriilor de armament. În cele din urmă interdependenţa economică ca atare depinde de moderaţie şi de conducerea reuşită a jocului pe această tablă de şah. Aici, mai presus de toate, limitarea pagubelor joacă un rol esenţial. Aceasta deoarece interdependenţa este premisa tuturor iniţiativelor de cooperare necesare pentru limitarea pagubelor şi pentru câştiguri comune în domeniul economic. Şi, cu toate că, aşa cum am văzut, scopurile şi presiunile interne supun deseori interdependenţa unor presiuni excesive, interdependenţa economică impune, în cele din urmă, puterii statului restricţii care nu seamănă cu nimic din domeniul strategico-diplomatic. Acesta este domeniul în care rămâne valid modelul politicii mondiale ca un joc cu sumă zero; prin urmare, acesta este domeniul în care conflictul între ambiţiile interne şi ordinea mondială

riscă să fie, ca și în trecut, cel mai dur. Resursele alocate preocupărilor tradiționale de securitate apasă greu asupra guvernelor și reduc drastic câștigurile provenite din interdependența economică; deseori aceste preocupări fac ca pierderea autonomiei interne să apară intolerabilă. Pe termen scurt extinderea interdependenței la comerțul cu arme poate părea un mod idilic de a reconcilia interesele naționale și de a face interdependența compatibilă cu politicile interne, însă pe termen lung această extindere se poate dovedi cea mai autodistructivă iluzie – și aria în care există atât cea mai mare nevoie de/cât și cele mai mari dificultăți în cooperarea pentru eliminarea bombelor regionale sau globale cu explozie întârziată.

Note

1. În James Chace și Earl Ravenal, editori, *Atlantis Lost* (New York: New York University Press, 1976), p.230.

2. Richard Cooper, *The Economics of Interdependence* (New York: McGraw-Hill, 1968), p. 152.

3. Richard Cooper, *The Economics of Interdependence* (New York: McGraw-Hill, 1968), p. 152.

4. David S. Landes (editor), în *Western Europe: Trails of Partnership* (Lexington, Mass.: Heath, 1977), p. 8.

5. Vezi capitolele semnate de Benjamin J. Cohen și Richard Feinberg în Kenneth A. Oye, Robert J. Lieber și Donald Rothchild, *Eagle Defiant* (Boston: Little, Brown, 1983); și Henry Nau, "Where Reagonomics Works," *Foreign Policy*, no. 57 (iarna, 1984–1985), pp. 14–37.

6. Cf. Peter J. Katzenstein, "International Relations and Domestic Structures: Foreign Economic Policies of Advanced Industrial States," *International Organization* 30, nr. 1 (iarna, 1976).

7. Cf. Graham Allison și Peter Szantos, *Remaking Foreign Policy* (New York: Basic Books, 1976); și Commission on the Organization of the Government for the Conduct of Foreign Policy, *Appendices*, vol. 3 (iunie, 1975).

8. Cf. Ann. L. Hollick, "Seabeds Make Strange Politics," *Foreign Policy* 9 (iarna, 1972–1973).

9. Aceasta este poziția participanților la Proiectul Modelelor pentru Ordinea Mondială; cf. Richard Falk, *A Study of Future Worlds* (New York:Free Press, 1975).

10. Edward L. Morse, *Modernization and the Transformation of International Relations* (New York: Free Press, 1976), p. 98.

11. Harold and Margaret Sprout, citat de Morse, *op. cit.*, p. 98.

12. Vezi polemica dintre C. Fred Bergsten și Henry R. Nau asupra "Reaganomics," în *Foreign Policy*, nr. 59 (vara, 1985), pp. 132–153.

13. *Trialogue* (publicat de Trilateral Commission), no. 13 (iarna, 1976–1977), pp. 2–7.

14. Asupra cooperării ca o alternativă și ca substitut pentru hegemonie vezi Robert O. Keohane, *After Hegemony* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1984).

15. Vezi reflecțiile lui Raymond Aron din *Plaidoyer pour l'Europe décadente* (Paris: Robert Laffont, 1977), cap. VII.

16. Cf. Richard Cooper, "A New International Economic Order for Mutual Gain," *Foreign Policy* 26 (primăvara, 1977), pp. 100, 118.

Partea a patra

Predici şi sugestii

14

Organizaţia internaţională şi sistemul internaţional

Specialiştii din domeniul organizării internaţionale au observat oarecum alarmaţi declinul interesului cercetătorilor şi al fundaţiilor pentru studiul sistemului Naţiunilor Unite. A existat mai întâi o deplasare către studiul regionalismului şi teoria integrării; mai târziu către cel al regimurilor internaţionale. Interesul pentru integrare şi regimuri reflectă atât persistenţa, cât şi transformarea tipului de idealism care a dominat, a ghidat şi uneori a distorsionat începuturile studiului organizării internaţionale. Prima deplasare a dus, în primul rând, la strămutarea interesului către acele instituţii mai restrânse din punct de vedere geografic (aşa cum sunt Comunităţile Europene) a căror sarcină principală părea să fie promovarea integrării. Această deplasare reflectă o realitate a politicii mondiale de după război – divizarea unui sistem internaţional uriaş şi eterogen în subsisteme în care paternurile de cooperare şi modurile de controlare a conflictelor sunt fie mai intense, fie mai puţin evazive decât acelea din sistemul global. Astăzi înţelegem că integrarea, în sensul unui proces care depreciază suveranitatea, produce treptat demisia statului-naţiune şi duce la apariţia unor noi centre de loialitate şi autoritate, nu este decât una, şi în nici un caz cea mai importantă, din funcţiile îndeplinite de organizaţiile regionale. Mai întâi, această înţelegere a contribuit numai parţial la o evaluare mai sobră şi mai scrupuloasă a acestor funcţii.

Cei care se preocupă în continuare de sistemul Naţiunilor Unite şi-au schimbat, de asemenea, treptat direcţia eforturilor lor; studiul naturii precondiţiilor şi efectelor regimurilor internaţionale s-a concentrat atât asupra agenţiilor *funcţionale* (adică în principal economice) ale sistemului Naţiunilor Unite, cât şi asupra paternurilor care nu sunt, în mod necesar, instituţionalizate. Accentul asupra tranzacţiilor încheiate de actori este mai mare decât cel asupra organizaţiilor. Un accent diferit, pentru care s-a pledat câţiva ani mai devreme, asupra studiului comparativ al instituţiilor exprimă încă tendinţa de detaşare sau de extragere a organizaţiei internaţionale din sistemul internaţional. Însă a devenit clar că instituţiile internaţionale, în procesele lor politice şi în funcţiile lor, reflectă şi, într-o oarecare măsură, accentuează sau modifică trăsăturile dominante ale sistemului internaţional. În consecinţă, în locul abordării acestor instituţii ca şi cum ele ar fi un univers închis, ar trebui să le studiem ca paternuri de cooperare şi de conflict atenuat a căror natură, evoluţie, eficacitate şi efecte nu pot fi studiate separat de sistemul global sau de subsistemul relevant. Din acest punct de vedere discutarea organizaţiei internaţionale de către analişti politici ar urma aceeaşi curbă ca şi studiul dreptului internaţional sau al războiului.

De vreme ce organizaţiile internaţionale asigură proceduri pentru cooperare sau pentru temperarea conflictelor este evident că eficacitatea lor depinde de gradul de moderaţie al sistemului internaţional. Într-un sistem revoluţionar devastat de rivalităţi inexpiabile pentru putere şi de conflicte ideologice, organizaţia internaţională este redusă la neputinţă ca forţă de sine stătătoare şi la condiţia unei mize neputincioase în competiţia statelor. Aceasta a fost soarta Ligii Naţiunilor în a doua sa decadă. Pe de altă parte, nu este necesar ca organizaţia internaţională globală să joace un rol important în toate sistemele internaţionale moderate. Acest lucru nu se datorează vreunui conflict inerent între echilibrul de putere, mecanismul tradiţional de moderare din politica internaţională şi organizaţia internaţională: acest conflict există numai în privinţa unei singure funcţii a organizaţiei internaţionale şi anume securitatea colectivă. Mai degrabă el se datorează altor două realităţi. Un sistem internaţional moderat va fi unul în care organizaţia internaţională globală joacă un rol important în aplanarea conflictelor şi în răspândirea cooperării numai dacă există, în primul rând, un larg consens procedural între state care să facă din instituţiile multinaţionale canale legitime pentru dirijarea conflictului şi a cooperării şi dacă, în al doilea rând, canalele universale sunt preferate celor regionale. Cu alte cuvinte, un sistem internaţional moderat sau unul în care există motive de nebiruit pentru care chiar şi conflictele ideologice şi de putere, adânci şi de durată, trebuie să fie ţinute sub control, creează ocazii favorabile pentru organizaţia internaţională, însă aceste ocazii favorabile pot fi rare şi dificil de exploatat (conform cazului sistemului internaţional din secolul al XIX-lea).

Este imposibil să oferim aici o analiză amănunţită a sistemului internaţional sau a Naţiunilor Unite. Aş dori numai să schiţez pe scurt mai întâi relaţiile dintre Naţiunile Unite şi sistemul internaţional în anii recenţi şi apoi câteva din posibilele relaţii viitoare.

O schiţă a trecutului

Imaginea Naţiunilor Unite care i-a ghidat pe părinţii fondatori de la Dumbarton Oaks şi San Francisco suferea de discrepanţa enormă dintre sistemul internaţional postulat de ea şi sistemul internaţional care a apărut în urma celui de-al doilea război mondial. Carta asuma şi necesita o lume pluralistă şi totuşi controlată care nu a fost realizată niciodată. În primul rând, se credea că ea va fi condusă şi reglementată de colaborarea marilor puteri, o versiune modernă a Concertului european. În al doilea rând, se credea că lumea este un sistem internaţional moderat parţial, deoarece această colaborare îl va păstra aşa şi parţial din cauza unei evaluări optimiste a regimurilor (ele vor fi "democratice"), a condiţiilor economice şi a legitimităţii internaţionale. De aici a provenit încredinţarea principalei responsabilităţi pentru pace şi securitate celor Cinci Mari din cadrul Naţiunilor Unite. De aici au provenit faimoasa clauză a articolului 2, paragraful 7 asupra respectării jurisdicţiei interne – o precondiţie pentru moderaţie în sistemele internaţionale din trecut – şi procedurile capitolului IV care sunt proceduri tradiţionale de mediere şi conciliere potrivite pentru conflictele moderate. De aici au provenit, în sfârşit, dispoziţiile vagi asupra afacerilor economice internaţionale inspirate de "viziunea liberei iniţiative a economiei internaţionale"[1], datorită speranţei că nu va exista un dezechilibru fundamental între ţările bogate şi

sărace și așteptării că, dezvoltarea economică va fi promovată, ca și în trecut, în esență, prin mijloace private.

Lumea bipolară de la sfârșitul anilor '40 nu semăna cu această idilă cu nimic mai mult decât semăna lumea greacă de dinaintea războiului peloponezian cu sistemul internațional de după 1815. Carta a creat o organizație internațională care era irelevantă pentru lumea revoluționară în care două conflicte ideologice înverșunate – Estul împotriva Vestului și lumea colonială împotriva celei anticoloniale – păreau să distrugă atât șansele oricărui consens între marile puteri, cât și șansele moderației.

În fața unei alegeri între paralizie permanentă și transformare, majoritatea membrilor Națiunilor Unite au optat pentru ultima, chiar dacă ea a însemnat o drastică revizuire de facto a Cartei. În ciuda întâietății legale a Consiliului de Securitate, Națiunile Unite, confruntate cu prăbușirea consensului dintre marile puteri, au revizuit sistemul Cartei prin Rezoluția 377 A (V) din 3 noiembrie 1950 ("Rezoluția Unității pentru Pace") a Adunării Generale, care a înzestrat Adunarea Generală cu câteva responsabilități ale paralizatului Consiliu de Securitate în domeniul utilizării forței și a părut astfel să redeschidă calea către securitatea colectivă. Confruntate cu dispute pe viață și pe moarte, dintre care multe își aveau originea în cadrul a ceea ce puterile coloniale proclamau drept jurisdicția lor internă, organismele Națiunilor Unite au neglijat articolul 2, paragraful 7, au încercat să estompeze diferențele dintre colonii și tutele și au inovat, trecând cu mult dincolo de procedurile diplomatice tradiționale, prin metode de intervenție colectivă și prin întemeierea prezențelor militare ale Națiunilor Unite. Atunci când dezvoltarea economică s-a dovedit o problemă majoră pentru politica mondială Națiunile Unite au înmulțit agențiile pentru asistență tehnică și dezvoltare.

Această transformare de facto a Națiunilor Unite se baza pe o imagine a lumii care era cel puțin la fel de îndepărtată de realitate ca și imaginea de la începutul Națiunilor Unite. Ea era imaginea unei comunități mondiale fictive capabilă și dornică să facă din Națiunile Unite o forță care să reprezinte și să încurajeze interesele comune ale omenirii. Ea putea fi utilă ca un fel de mit sorelian grație căruia una dintre superputeri ar putea ralia majoritatea statelor din cadrul ONU împotriva rivalului său și ar putea înrola politicile Națiunilor Unite în spatele propriilor sale politici, însă, încă o dată, ea era destinată să creeze iluzii și dezamăgire. Aceasta deoarece la baza acestor schimbări găsim două postulate. Unul era regula majorității – o schimbare completă față de zilele principiului unanimității marilor puteri și față de realismul sobru, dar paralizant al celor care considerau că organizația internațională era incapabilă să impună voința majorității statelor membre, în special împotriva unei mari puteri sau a aliaților săi, în domenii precum securitatea colectivă sau raporturile dintre rivali. (Și totuși, puterile care au fost acuzate explicit de agresiune de către organismele Națiunilor Unite au fost Republica Populară Democratică Coreea, aliatul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste; apoi Republica Populară Chineză după intervenția sa în Coreea; mai târziu Uniunea Sovietică după invazia sa în Ungaria și Vietnamul din cauza invaziei sale în Cambodgia.) Al doilea postulat a fost capacitatea secretarului general de a juca un fel de rol executiv, îndeplinind mandatele care i-au fost date de Adunarea Generală, dar, de asemenea, aplanând neînțelegerile, lămurind ambiguitățile acestor delegații, luând inițiative politice, lărgind, pentru a spune așa, capătul de pod către o singură lume și apărând interesele comune ale omenirii.

Iluziile au valoarea lor când inspiră acţiuni. Ficţiunea unei comunităţi mondiale a permis organismelor Naţiunilor Unite abordarea majorităţii problemelor politice şi economice importante care agită sistemul internaţional şi promovarea acelei egalităţi a preocupărilor care este un factor prim, rudimentar de omogenitate într-o lume extrem de diversă şi de inegală. Şi totuşi, ca un rezultat, a apărut o distanţă între încercări şi realizări, rezoluţii şi hotărâri, moţiuni şi acţiuni – o distanţă care nu era mai mică şi nici mai puţin frustrantă decât distanţa din cazul Cartei originare dintre posibilităţi legale şi aspiraţii politice. Iluzia majorităţii a avut o viaţă scurtă. Aproape imediat după adoptarea Rezoluţiei Unităţii pentru Pace s-a dezvoltat o discrepanţă evidentă între voturi şi respectarea lor. Astfel, Rezoluţia nu a fost niciodată aplicată în totalitate în măsura în care era vorba de securitatea colectivă. În plus, după creşterea numărului de membri ai Naţiunilor Unite începând cu 1955, arta de a obţine majorităţi suficiente a devenit subtilă, dificilă şi nesigură, iar hazardurile construirii acestui consens au revelat deseori că majorităţile numerice în organisme care dispun de o influenţă slabă pot genera la fel de multe dezavantaje ca şi vetourile paralizante ale Consiliului de Securitate. Speranţa unui secretar general în mare măsură autonom, executant sau chiar moderator al majorităţii a fost înăbuşită de două ori: când Trygve Lie a fost obligat să-şi dea demisia din cauza obstrucţiilor sovietice şi când Dag Hammarskjöld, care, după un început prudent în funcţie şi în spatele unui ecran ceţos de limbaj deliberat confuz a devenit un conducător temerar şi un teoretician al "noilor Naţiuni Unite", a murit în mijlocul celei mai serioase crize constituţionale a organizaţiei.

Şi totuşi, abandonarea ficţiunilor nu a însemnat condamnarea la impotenţa completă şi la paralizie. Naţiunile Unite au fost capabile să joace un rol limitat ca "actor universal" în sistem din cauza anumitor trăsături favorabile care au reintrodus un grad minim de moderaţie în sistemul internaţional. Aceste trăsături erau cu totul diferite de acelea la care se aşteptau părinţii fondatori. Ele nu au anulat caracteristicile revoluţionare ale elementelor sistemului (distribuţia bipolară a puterii; eterogenitatea unităţilor de bază, a regimurilor, ideologiilor şi nivelurilor de dezvoltare) sau aspectele revoluţionare ale relaţiilor dintre unităţile din sistem (ţeluri şi mijloace exagerate). Însă ele au impus anumite limite acestor mijloace, restrângând astfel inflaţia ţelurilor fără limite practice (dacă nu şi verbale) şi au restaurat o anumită flexibilitate. Existenţa acestor caracteristici explică de ce în cadrul Naţiunilor Unite din anii '50 chiar şi minoritatea a fost de acord (în ciuda protestelor şi obstrucţionărilor) cu revizuirea de facto a Cartei. Evoluţia sistemului internaţional este motivul pentru care căutarea unor proceduri mult mai elastice de discuţie şi intervenţie, în ciuda ambiţiei sale excesive, a permis dezvoltarea Naţiunilor Unite. El este încă un sistem interstatal de unităţi competitive, însă nu mai este sistemul bipolar de la sfârşitul anilor '40 şi începutul anilor '50 – nici "strâns", nici "destins"; au apărut noi trăsături.

Am analizat în altă parte[2] natura sistemului contemporan în termenii a trei straturi diferite; stratul fundamental, latent bipolar; stratul manifest al policentrismului şi stratul în curs de apariţie al multipolarităţii. În măsura în care relaţiile interstatale care se dezvoltă în acest sistem sunt încă revoluţionare, impactul Naţiunilor Unite asupra afacerilor mondiale continuă să fie extrem de limitat. Astfel, pe de o parte, lupta bipolară a redus constant eficacitatea Naţiunilor Unite: Organizaţia Naţiunilor Unite a fost timidă sau ineficientă întotdeauna când unul dintre cei Doi Mari s-a decis să acţioneze liber prin forţă sau prin ameninţări cu forţa în sfera sa de dominaţie

(Uniunea Sovietică în Ungaria, Cehoslovacia și Afganistan; Statele Unite în Caraibe). De asemenea, neînțelegerile serioase dintre superputeri au avut în continuare ca rezultat slăbiciunea Națiunilor Unite atât în timpul "primului" război rece, cât și după colapsul destinderii. Nu au existat încercări de organizare a securității colective într-o lume în care mobilizarea unei tabere împotriva celeilalte ar fi putut să ducă foarte ușor la un al treilea război mondial și în care aceste conflicte minore care găseau ambele superputeri hotărâte nu numai să nu se amestece, ci chiar și să restaureze pacea, pot fi tratate pe căi mai puțin greoaie – căi care, de asemenea, aduc o contribuție mare la complicitatea dintre superputerile altfel ostile. Atunci când au apărut dispute serioase între Statele Unite și aliații lor, pe de o parte, și membri ai lumii comuniste acum fragmentată, de cealaltă parte, rolul Națiunilor Unite a fost fie nul (ca în cursul celei de-a doua crize din Berlin din 1958–1962, războiul din Vietnam și incidentele de la Quemoy și Matsu din 1955) sau minim (ca în cursul blocadei Berlinului din 1948, războiului din Laos și crizei rachetelor cubaneze din 1962). Situațiile în care moderația a fost respectată sau restaurată nu au apărut prin intermediul Națiunilor Unite. Întotdeauna când marile puteri aveau poziții diferite în privința unui conflict care, cu toate că nu le implica direct, le afecta totuși foarte mult interesele, eficacitatea operațiunilor de pace ale Națiunilor Unite trecea printr-o eclipsă, ca în Congo în vara lui 1960 sau chiar se prăbușea, ca în Orientul Mijlociu în mai 1967 sau, din nou, în iunie 1982; sau, altminteri, nu exista nici o posibilitate de interpunere a forțelor Națiunilor Unite (de exemplu, între Egipt și Israel după plecarea celei de a doua Forțe de Urgență a Națiunilor Unite în 1981 și, din nou, în Beirut în vara lui 1982). Criza financiară care a afectat în permanență menținerea păcii de către Națiunile Unite după 1961 și care nu a fost încă rezolvată, este rezultatul nemijlocit al conflictului structural permanent dintre superputeri.

Pe de altă parte, cu totul separat de situațiile de război rece, prevalența conflictelor pe viață și pe moarte între state sau în interiorul statelor și provocarea formidabilă reprezentată de statele sărace în domeniul economic și cel social, au determinat incapacitatea Națiunilor Unite de a găsi soluții în absența fie a unui consens real al superputerilor, fie a unei determinări comune din partea lor pentru aplicarea acestui consens și în prezența tuturor obstacolelor ridicate de suveranitatea statală. Națiunile Unite au fost uneori absente din crizele politice majore când era evident că intervenția s-ar fi lovit de o rezistență înverșunată din partea unei tabere (ca în războiul din Algeria) sau când o încercare de intervenție risca mai degrabă să contribuie la escaladarea decât la rezolvarea unui conflict local (ca în Biafra). Mult mai des Adunarea Generală sau Consiliul de Securitate au adoptat rezoluții care nu au devenit efective (conform atacului Indoneziei asupra Timorului de Est, acțiunilor Marocului în Sahara de Vest, războiului din Insulele Falkland și ocupării Cambodgiei de către Vietnam). A apărut o diferență considerabilă între încercările de menținere a păcii (sau de restaurare a păcii) – care reușesc deseori din motive care vor fi discutate mai jos – și încercările de soluționare a disputelor care au dus la violență – care eșuează din cauza rezistenței unora dintre părți sau a tuturor părților, în domenii despre care ele cred că le afectează interesele esențiale; de aici provine lunga listă de dezamăgiri ale Națiunilor Unite în Kașmir, Palestina, Cipru, Insulele Falkland, în cazul apartheidului din Rhodesia de Sud și Africa de Sud și în războiul dintre Iran și Irak. În domeniul economic nu a existat un transfer masiv de fonduri

de la statele bogate la cele sărace prin intermediul canalelor Națiunilor Unite. Povestea eforturilor pentru crearea de agenții, care să se ocupe de dezvoltarea capitală, a fost deprimantă și rezultatele Conferinței pentru Comerț și Dezvoltare a Națiunilor Unite (UNCTAD) au fost dezamăgitoare. Grosul ajutoarelor către țările subdezvoltate continuă să fie reglementat prin acorduri bilaterale. Oricât de mare ar fi majoritatea din spatele unei rezoluții, dacă cei cărora li se cere să facă un sacrificiu, să ia o inițiativă riscantă sau să întreprindă o acțiune rămân surzi, majoritatea va fi frustrată, iar crizele vor rămâne nerezolvate într-o lume a statelor în care superputerile sunt deseori printre surzi și, chiar dacă nu se întâmplă așa, se suspectează prea mult una pe alta pentru a întemeia un condominiu.

Cu toate acestea, a existat o anumită slăbire a competiției superputerilor și o reintroducere nu numai a restricțiilor, dar chiar și a cooperării în multiple forme în cadrul sistemului internațional. Eu am accentuat doi factori ca fiind cauzele principale ale acestor evoluții: noua legitimitate a statului-națiune și noile condiții ale utilizării forței într-o lume nucleară. Un al treilea factor merită o recunoaștere egală: eterogenitatea sistemului, care a împiedicat marile puteri să absoarbă întreaga lume în rivalitatea lor (în timp ce Atena și Sparta au absorbit întreaga lume greacă în conflictele lor). El a făcut, de asemenea, posibil pentru micile puteri, protejate de legitimitatea naționalismului și de teama de ciocnire a superputerilor, să impună diverse restricții asupra duelului celor Doi Mari. El a dat acestui duel și celorlalte lupte din cadrul sistemului o mulțime de configurații dependente de circumstanțele locale și regionale și a reintrodus – în ceea ce este primul sistem la scară mondială din istorie – numeroase posibilități pentru echilibrul din interiorul și dintre regiuni. Al doilea și al treilea strat al sistemului – policentrismul și multipolaritatea – au apărut astfel ca o consecință a atenuării conflictului bipolar și ca o reacție împotriva severității bipolarității. Ceea ce a asigurat șansele și rolul Națiunilor Unite în afacerile economice și politice de după război a fost combinația dintre acești trei factori și aceste schimbări din ierarhia internațională.

Organizația Națiunilor Unite a reflectat aceste trăsături, dar a contribuit, de asemenea, la apariția lor, le-a exploatat și le-a amplificat. Astfel, schimbarea echilibrului de forțe în cadrul organismelor Națiunilor Unite și nevoia crescândă de negocieri și compromis pentru aprobarea rezoluțiilor reflectă trecerea de la o lume bipolară la un sistem nou și mult mai complex. În sistemul bipolar erau posibile majorități evidente lansate de o tabără împotriva alteia, însă cu prețul scăderii eficacității și cu o semnificație pur simbolică. În lumea actuală, în cadrul limitelor fixate de bipolaritatea latentă (adică prin excluderea acelor probleme asupra cărora un dezacord ireconciliabil între superputeri condamnă încă Națiunile Unite la neputință), puterile mai mici pot juca un rol important pe scena mondială, în mare măsură din cauza unui alt gen de neputință: aceea a superputerilor care își datorează poziția lor dominantă unui tip de forță materială pe care ele nu o pot utiliza în mod liber (adică armamentul). Respectul relativ cu care Națiunile Unite s-au comportat față de Franța și de Marea Britanie, chiar și în afacerile coloniale, prudența față de China comunistă și importanța Indiei reflectă tendința către multipolaritate, adică ascensiunea puterilor nucleare, secundare sau potențial nucleare. Însă Națiunile Unite au contribuit, de asemenea, la policentrism din cauza rolului pe care procedurile de vot l-au asigurat statelor mici; fiecare contează la fel de mult ca oricare mare putere și trebuie curtat și măgulit pentru atingerea majorității necesare.

Astfel, noul echilibru de forțe care a apărut în anii '60 (atât într-o Adunare Generală mai mare în care nici un bloc nu mai deține controlul majorității necesare a celor două treimi, cât și, mult mai recent, în Consiliul lărgit de Securitate) a permis Națiunilor Unite să diminueze oarecum importanța bipolarității. Ceea ce contează nu este acordul pozitiv al celor Cinci Mari, ci absența vreunui dezacord adânc al celor Doi Mari. Mărirea numărului membrilor oferă un prilej pentru terțe părți, ale căror voturi sunt indispensabile pentru cei Doi Mari, să apeleze la interesele comune sau convergente ale superputerilor și să obțină astfel prin inițiativele lor genul de consens pe care Carta originară a părut să îl lase exclusiv la inițiativa superputerilor. În unele cazuri criticile aduse de puterile mai mici produc un fel de apropiere defensivă a celor Doi Mari qua superputeri, hotărâte atât să-și protejeze superioritatea, cât și să domolească impulsurile puterilor mai mici prin concesii ocazionale care nu amenință poziția lor de stăpâni ai situației (conform Tratatului de Neproliferare a armelor nucleare și numeroaselor rezoluții asupra dezvoltării economice; conform, de asemenea, încercării de la sfârșitul anilor '60 de a reda Consiliului de Securitate rolul său primordial).

În chip asemănător, Organizația Națiunilor Unite reflectă – ba chiar se bazează pe – principiul suveranității de stat, însă ea a contribuit enorm la legitimizarea și sanctificarea statului-națiune. Creșterea importanței Adunării Generale a mărit atracția statalității și ușurința cu care Organizația Națiunilor Unite, după 1955, a binecuvântat și și-a deschis porțile pentru noi state, a fost responsabilă în mare măsură de creșterea uriașă a numărului noilor state: Națiunile Unite și, în special, Adunarea Generală a fost matrița și ținta noilor state-națiuni. În plus, în zonele ex-coloniale, ca și în afacerile economice organismele Națiunilor Unite au sprijinit solemn statele-națiuni (chiar și ministatele) și au oferit drepturile și privilegiile Cartei noilor state slabe și instabile, promovând astfel un tip de legitimitate pluralistă și egalitaristă care stânjenește considerabil mișcările ostentative pe care superputerile ar putea fi tentate să le facă în relațiile lor cu state mai slabe.

Nimeni nu se va îndoi că organismele Națiunilor Unite reflectă eterogenitatea sistemului internațional: în fiecare criză majoră supusă pentru rezolvare Națiunilor Unite, așa cum au fost Congo sau Orientul Mijlociu, diversitatea regimurilor, ideologiilor, nivelurilor de dezvoltare, preocupărilor regionale, obligațiile etc., generează o dramă a scopurilor în conflict și un proces de negociere chinuitoare. Combinația de legitimitate națională și de fragmentare este răspunzătoare de eșecul constituirii unei forțe internaționale de poliție și de slăbiciunea evidentă a forțelor de menținere a păcii din trecut, deoarece ele au fost paralizate atât de apărarea geloasă de către state a principiului consimțământului aplicat staționării și finanțării acestor trupe, cât și de conflictele blocurilor politice care au contribuit la alcătuirea acestor forțe și care au dus, în mai 1967, la dezintegrarea Forței de Necesitate a Națiunilor Unite (UNEF). Cu cât este mai fragmentat sistemul internațional cu atât este mai puțin probabilă înființarea unei armate permanente bazată pe principii universal aplicabile și cu atât mai probabilă bizuirea pe proceduri ad-hoc și echilibre locale. Însă Națiunile Unite au contribuit, de asemenea, la această fragmentare. Abordarea sisifică proprie organismelor importante, cu tendința lor de a sacrifica precedentele și legalismul în favoarea flexibilității și eficacității politice, a însemnat că fiecare problemă urma să fie judecată cu respectul cuvenit configurației forțelor politice la anumit moment și într-o anumită arie. Încercarea lui Hammarskjöld și,

mult mai discret, a succesorului său U Thant de a se angaja în ceea ce primul a numit "diplomaţie preventivă" pentru a evita extinderea războiului rece pe întreg globul a accentuat eterogenitatea sistemului prin consolidarea acelor forţe specifice, uneori parohiale, care rezistă absorbţiei conflictelor locale în vârtejul războiului rece. Bizuirea frecventă pe sau deferenţa faţă de organizaţiile regionale a avut acelaşi efect.

În sfârşit, Naţiunile Unite au reflectat, bineînţeles, noile condiţii ale utilizării forţei. Dacă strategia şi politica Naţiunilor Unite nu ar fi fost dominate de teama de războiul nuclear şi de dorinţa de a împiedica escaladarea conflictelor frontale majore dintre superputeri, ea nu ar fi avut şansa să devină un test al coexistenţei. Dacă cucerirea şi subjugarea popoarelor revoltate şi bine organizate nu ar fi devenit prohibitiv de costisitoare, Naţiunile Unite nu ar fi avut prilejul să intervină atât de des în războaiele de eliberare naţională. Naţiunile Unite au fost eficiente când a existat un consens suficient (explicit sau tacit) între superputeri pentru a reduce violenţa unor terţe părţi. Dacă examinăm cazurile în care Consiliul de Securitate sau Adunarea Generală au fost capabile să adopte rezoluţii care au fost aplicate de organizaţie sau de către membrii săi, constatăm că ele se împart în trei grupe, toate trei determinând acest consens. Mai întâi, există cazurile în care s-a dezvoltat o colaborare a superputerilor pentru reinstaurarea păcii într-o zonă tulbure în care ele nu erau implicate direct (Indonezia, crizele din Orientul Mijlociu din 1948 şi din 1956, Kaşmir, Yemen). În al doilea rând, există exemple de rezoluţii adoptate după un proces de echilibrare în care grupuri de state, altele decât cele două tabere ale "luptătorilor reci", au jucat un rol important, însă au reuşit să formuleze un text propriu-zis numai din cauza consimţământului explicit sau tacit al superputerilor (criza din Congo în vara din 1960 şi după moartea lui Hammarskjöld, criza din Orientul Mijlociu din 1958, Cipru, criza din Orientul Mijlociu în cursul primei săptămâni a lui iunie 1967 şi, mai târziu, din noiembrie 1967; cu toate acestea, dezacordul superputerilor asupra înţelesului rezoluţiei Consiliului de Securitate din 22 noiembrie 1967 a lipsit colaborarea iniţială din ultimul caz de eficacitatea sa – (din nou criza din Orientul Mijlociu din octombrie 1973, când a fost creată UNEF II şi criza din Liban din iunie 1978 când a fost constituită UNIFIL). În al treilea rând, există un caz care implică atât colaborarea, cât şi procesul de echilibrare: cazul tratatelor de neproliferare.

Însă, încă o dată, Naţiunile Unite au depăşit aceste piedici, exploatând cu dibăcie ceea ce eu am numit limitele superioare şi inferioare ale utilităţii aplicării forţei. Ele au susţinut limita inferioară nu doar printr-o simplă condamnare a recurgerii la forţă împotriva popoarelor răsculate pentru independenţa lor, ci şi prin binecuvântarea pe care au dat-o utilizării forţei pentru dobândirea statalităţii – ceea ce a contribuit foarte mult la indignarea puterilor coloniale şi în ciuda creării în acest mod a unui standard aparent dublu pentru violenţă (conform atacului Indiei asupra statului Goa): războaiele de eliberare naţională sunt legitime, alte recurgeri la forţă sau la ameninţări cu forţa nu sunt legitime (excepţie face cazul autoapărării). De asemenea, Naţiunile Unite au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a consolida singura barieră decisivă pentru pacea mondială – limita superioară a utilizării forţei – prin intermediul practicilor sale de neutralizare internaţională în acele conflicte militare pe care le poate controla. Inventarul lor de încetări ale focului, observatori militari şi de forţe de menţinere a păcii exprimă atât hotărârea superputerilor de a nu permite

ca pacea mondială să fie tulburată de acțiunile (sau de conflictele dintre) puterilor mai mici, cât și hotărârea statelor mici de a maximaliza restricțiile asupra intervențiilor marilor puteri în aceste tulburări. Națiunile Unite au oferit, astfel, rețete indispensabile pentru salvarea reputației tuturor părților implicate într-un conflict, făcând posibile nu numai încheierea ostilităților fără umilirea beligeranților, ci și, de asemenea, instituirea unor controale imparțiale, chiar dacă fragile, asupra păcii, o dată ce lupta a luat sfârșit. Rezultatul este original: chiar dacă oprirea conflictelor armate prin presiune internațională, incluzând consensul tacit sau explicit al superputerilor, este o practică veche a sistemului echilibrului de putere, faptul că mecanismele de menținere a păcii ale Națiunilor Unite au ținut de o parte Marile Puteri, a contribuit la atrofia puterii coercitive a acestora.

O judecată finală asupra *rolului* Națiunilor Unite în sistem și asupra *impactului* Națiunilor Unite asupra sistemului trebuie, încă o dată, bine cumpănită. În ceea ce privește rolul lor, transformarea practicilor legale și apariția unor noi grupuri de votanți în cadrul Națiunilor Unite au mărit flexibilitatea, manevrabilitatea și amploarea intereselor organismelor Națiunilor Unite fără a transforma drastic limitele impuse de sistemul internațional. Bilanțul activității Națiunilor Unite este complex. Mai întâi, ca un instrument al cooperării internaționale și al rezolvării conflictelor Națiunile Unite apar ca un gen de categorie reziduală. ONU este eficientă în sensul că are atât autoritate, cât și legitimitate în cazuri care nu se dovedesc nici prea grave (așa cum sunt conflictele din cadrul războiului rece, dezacordurile de durată din Orientul Mijlociu sau din Asia, controversele rasiale din sudul Africii etc.) nici prea vaste pentru a fi tratate cu mijloacele limitate ale organizației (așa cum a fost Algeria) și care nu pot fi tratate mai ales de sau repartizate unei organizații regionale (vezi rolul Organizației Statelor Americane [OAS] pentru Guatemala și Republica Dominicană sau al Organizației Unității Africane [OAU] pentru Biafra). Singura excepție în acest caz a fost războiul coreean care s-a dovedit a nu fi nici precedent și nici model.

În al doilea rând, ca un instrument rezidual, Organizația Națiunilor Unite a fost extraordinar de rezilientă. Ea a fost utilă, ca arenă și ca miză, pentru fiecare dintre grupurile competitive dornice să obțină nu numai un forum pentru punctele lor de vedere, ci și, de asemenea, sprijin diplomatic pentru politicile lor în războiul rece și în războaiele de decolonizare. Ca o instituție capabilă să îndeplinească o mulțime de responsabilități executive în menținerea păcii, asistență tehnică sau dezvoltare economică, ONU s-a dovedit necesară aproape pentru toate statele. Ea a fost necesară acelor state care beneficiau de eforturi a căror absență le-ar fi expus unei sărăcii mai mari, unor înfrângeri mult mai dure sau unei presiuni mult mai deschise din partea marilor puteri. Ea a fost, de asemenea, necesară pentru statele importante care, dacă nu ar fi existat Națiunile Unite, ar fi trebuit să facă o alegere dificilă între implicarea directă, nedeghizată și riscantă în folosul intereselor lor naționale și o abținere probabil păgubitoare. Ceea ce a menținut la suprafață Națiunile Unite într-o lume zbuciumată a fost și rămâne nevoia tuturor statelor de a găsi o anumită formă de rezistență în fața celor mai puternice furtuni (războaie pe scară largă, dezastre economice majore) și imposibilitatea, chiar și a superputerilor, de a se bizui exclusiv pe propriile lor eforturi individuale sau pe acordurile directe (eliminate de situația internațională) pentru această protecție.

Totuși, în al treilea rând, Națiunile Unite au devenit în anii '70 și '80 victima

propriilor lor realizări: câteva dintre acestea au avut un efect de bumerang. Când superputerile au trecut de la războiul rece la destindere, utilitatea Națiunilor Unite ca un mijloc de atenuare a disputelor superputerilor în zonele întunecate s-a diminuat (iar Henry Kissinger nu era un prieten al Națiunilor Unite): în criza din Orientul Mijlociu din 1973 acordurile esențiale au fost încheiate fie între cei doi rivali majori, fie prin intermediul medierii diplomatice a Statelor Unite, Națiunile Unite jucând numai un rol minor. În ceea ce privește contribuția la policentrism, înmulțirea și emanciparea micilor actori au dus la o erupție de conflicte violente care au subliniat deseori neputința Națiunilor Unite (disputa dintre India și Pakistan asupra Bangladeshului, Cipru în 1974, conflictul dintre Somalia și Etiopia, Africa de Sud – Angola, Vietnam – Cambodgia, Iran – Irak etc.): în această privință Națiunile Unite au jucat rolul de ucenic al vrăjitorului și au trebuit să se resemneze cu ceea ce Ernst Haas a numit "tolerarea nivelurilor joase de conflict"[3].

În ceea ce privește impactul Organizației Națiunilor Unite asupra sistemului, ea a contribuit atât la destinderea sa prin reintegrarea elementelor de moderație și dirijare, cât și la răsturnarea ierarhiei internaționale. Există și alte motive puternice pentru această răsturnare, pentru relativa "neputință a puterii" marilor puteri și pentru libertatea mai mare de manevră a statelor mici. Însă Organizația Națiunilor Unite, prin practicile sale procedurale, ca și prin modul în care și-a exercitat funcția sa de legitimare, a mărit importanța puterilor mai mici. Din acest punct de vedere contribuția sa la ordinea mondială este amestecată, deoarece, chiar dacă continuă să existe necesitatea diminuării predominării superputerilor într-o lume în care forța este un instrument prea obtuz, iar majoritatea sarcinilor trebuie îndeplinite prin consimțământ, o răsturnare prea radicală a ierarhiei poate fi destul de nocivă. Națiunile Unite stimulează într-un mod iresponsabil acțiunile acelor state și acelor politicieni ale căror realizări se bazează mai mult pe arta punerii în scenă decât pe realități. ONU a dus, de asemenea, la explozii de violență și la războaie locale în rândul puterilor mai mici și la ciocniri parțiale ale marilor puteri care sunt hotărâte să restaureze sau să protejeze supremația lor. Rolul jucat de Națiunile Unite în legitimarea statului-națiune a contribuit la garantarea independenței și integrității naționale, dar a perpetuat, de asemenea, toate acele obstacole pe care starea tradițională de natură le-a acumulat în calea demersurilor pentru pace și cooperare. Contribuția Națiunilor Unite la eterogenitate a moderat și a fragmentat relația de tensiune majoră dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică, dar ea a făcut, de asemenea, mult mai dificile calculele descurajării și ale controlului și a complicat căutarea unor soluții la scară mondială pentru problemele majore. Atitudinea Națiunilor Unite față de utilizarea forței a accentuat inhibițiile puterilor în privința războiului convențional și nuclear, însă, combinată cu eșecurile repetate ale Națiunilor Unite în rezolvarea disputelor și cu încurajarea războaielor de eliberare, a contribuit, de asemenea, la generalizarea violenței la nivelurile inferioare, a favorizat "internaționalizarea" războiului și a încurajat tendințele către balcanizare. Succesul în stingerea incendiilor nu a împiedicat, ba chiar a facilitat, înghețarea conflictelor profunde și a incitat statele care produc dezordine să recurgă la subversiune, infiltrare, război psihologic etc.

Astfel, putem conchide că în timp ce Națiunile Unite au fost un factor semnificativ pentru stabilirea unei ordini mondiale bazate pe statul-națiune și posedând o ierarhie deformată, mai degrabă egalitară, o flexibilitate considerabilă și tabu-uri severe în

domeniul modurilor tradiționale de utilizare a forței, au perpetuat, de asemenea, dezavantajele suveranității și a cumpărat moderația generală cu prețul recurgerii endemice la violența limitată sau subliminală și al inevitabilității exploziilor repetate ale disputelor nerezolvate[4]. Numai utopiștii vor găsi această foaie de conturi deprimantă. Istoricii vor recunoaște în acest tablou multe (dar nu toate) din trăsăturile sistemelor de echilibru al puterii în care codul legitimității era cu mult mai puțin egalitar și recurgerea la forță mai puțin inhibată, dar în care conflictele de amploare erau de obicei evitate sau moderate cu prețul multiplicării unor conflicte mai mici.

O întrebare pentru viitor

Relațiile viitoare dintre Națiunile Unite și sistemul internațional și rolul pe care Națiunile Unite l-ar putea juca în acest sistem depind în mod esențial de ceea ce va fi acest sistem și aceasta, la rândul său, depinde mult mai puțin de acțiunile Națiunilor Unite (dată fiind eficacitatea lor limitată și faptul că mai mult reflectă politicile statului decât le afectează) decât de alți factori care vor fi menționați mai jos.

Evoluția sistemului internațional

Trăim în ceea ce s-ar putea numi sistemul politic mondial, un sistem internațional care se deosebește de cele din trecut nu numai prin amploarea sa, ci și, de asemenea, prin trăsături care merită un studiu teoretic și empiric. Natura acestui sistem este originală, iar viitorul său este neclar.

El este caracterizat, în primul rând, de interpenetrarea crescândă dintre politica internă și politica internațională. Conceptualizarea politicii interne ca o "stare de război", în contrast cu tipul ideal al politicii internaționale ca o comunitate cu putere centrală, rămâne validă la nivelul tipurilor ideale. Totuși aici există două proprietăți noi și importante. Pe de o parte, există o *apropiere* în practică între cele două tipuri de politică. În cadrul multor state (noi și vechi) există puțin consens, puterea centrală este mai mult o miză decât o forță și există o stare potențială și chiar endemică de război. În același timp politica internațională a devenit mult mai moderată. Acest lucru se datorează parțial noilor condiții ale utilizării forței. Mai există încă o cauză; pentru o mulțime de motive (incluzând aceste noi condiții ca și interdependența economică într-o epocă dominată de expansiunea științei și tehnologiei) competiția dintre state se desfășoară și pe alte table de șah în afara celor tradiționale, militare și diplomatice: de exemplu, pe tablele de șah ale comerțului mondial, ale finanțelor mondiale, ale ajutorului și asistenței tehnice, ale cercetării și explorării spațiului, ale tehnologiei militare și pe tabla de șah a ceea ce s-a numit "penetrare informațională". Aceste table de șah nu reclamă recurgerea la forță. În cazul majorității lor competiția nu se bazează pe tipul tradițional de interacțiune strategico-diplomatică în care fiecare jucător rămâne o unitate separată care urmează logica diversității, ci pe o interdependență care, desigur, cu toate că include deseori relații de dominație și dependență, creează totuși o logică a integrării care restrânge considerabil libertatea teoretică de alegere a fiecărui actor. Astfel, "câștigarea" presupune acceptarea și stăpânirea unor constrângeri considerabile. Aceste

constrângeri rezultă fie din propria prindere a jucătorului în ţesătură, fie (aşa cum se întâmplă, de exemplu, în cazul încercărilor de a "juca politica internă" în exterior manipulând mişcările politice sau grupurile de interese din exterior) din natura întâmplătoare a jocului pe această tablă de şah asupra căreia actorul rareori are un control adecvat. Politica internaţională devine astfel mult mai complexă. Nu numai că fiecare tablă de şah are propriile sale reguli, dar între tablele de şah există relaţii complicate şi subtile: de exemplu, în funcţie de situaţia sa naţională, un stat îşi poate compensa slăbiciunea pe o tablă de şah graţie forţei sale pe o altă tablă de şah sau poate fi împiedicat să-şi exploateze forţa sa pe o tablă de şah din cauza slăbiciunii sale pe altă tablă de şah.

Pe de altă parte, există o *interconectare* strânsă între cele două tipuri de sisteme politice: cu toate că politica internaţională consistă încă în mare măsură din acţiuni interstatale, este în curs de desfăşurare o "internalizare" împătrită a politicii mondiale. Politica externă generează încercări tot mai numeroase de a influenţa afacerile interne, adică de a opera mai degrabă înăuntrul graniţelor decât peste ele. Schimbările majore în cadrul sistemului provin mai degrabă din revoluţii decât din războaie: răsturnările interne şi crizele, în afară de războaiele totale (adică eşecuri care reflectă moderaţia mai mare a politicii internaţionale) sunt astăzi cei doi agenţi principali ai schimbării. Schimbările majore în ierarhia sistemului internaţional rezultă mai degrabă din realizările sau din eşecurile interne decât din luptele interstatale. În fond, sistemul internaţional de astăzi nu este unul al diplomaţilor de cabinet, lucizi şi oarecum intersubstituibili, ci unul al statelor "mobilizate social" care proiectează pe scena mondială concepţiile, experienţele şi fanteziile lor interne în loc să urmeze pe plan extern un anumit interes naţional obiectiv. Astfel, politica internaţională devine un fel de confruntare a sistemelor politice interne în acţiune (cu o alternanţă de perioade în care politica internă este o ciocnire frenetică de proiecte sau fobii naţionale şi perioade mai liniştite în care sistemele naţionale "se întorc către interior" şi acordă o atenţie prioritară cerinţelor interne, ceea ce determină o schimbare corespunzătoare a priorităţilor pe şi printre tablele de şah).

În al doilea rând, există o interpenetrare crescândă între societatea transnaţională şi politica mondială (definită ca politică interstatală). *Logica* jocului politicii mondiale, pe care a analizat-o atât de bine Raymond Aron, este creată de natura mediului internaţional. Însă amploarea şi regulile specifice ale jocului sunt determinate în permanenţă, pe de o parte, de tipul sistemului internaţional existent (caracterizat în primul rând de numărul puterilor majore, de prezenţa sau absenţa dezacordurilor ideologice şi de tehnologia conflictelor) şi, pe de altă parte, de natura relaţiilor dintre stat şi societate în principalele unităţi aflate în competiţie. Astăzi există un sistem politic mondial, dar nu există o societate transnaţională la nivel mondial: există încă numai contacte parţiale între China comunistă şi restul lumii la nivelul societăţii (cu toate că China comunistă este în mod evident o parte a sistemului politic internaţional) şi persistă discontinuităţi importante între societatea transnaţională necomunistă şi lumea din Est. În special, dar nu numai, în cadrul lumii din Est există – prin comparaţie cu lumea liberalismului economic – o politizare considerabilă a societăţii transnaţionale: statele controlează, direct sau indirect, relaţiile economice internaţionale şi comunicaţiile, relaţiile monetare internaţionale şi dezvoltarea tehnologiei. Aşa-numitele corporaţii multinaţionale nu pot fi considerate, datorită controlului,mărimii şi veniturilor lor, fie ca pur private, fie ca autentic

cosmopolite. Activitățile lor afectează jetoanele cu care statele joacă pe diverse table de șah ale politicii internaționale (de aici provine frecventa rezistență a statelor față de pătrunderea pe piețele lor a companiilor "private" străine). Multe din forțele transnaționale – așa cum este fundamentalismul islamic cu puternicul său atac împotriva Occidentului – urmăresc dobândirea controlului statului (așa cum s-a întâmplat în Iran în 1979).

Însă, convers, în ciuda acestei politizări, în majoritatea zonelor lumii există o societate transnațională semiautonomă în sensul că ea, de asemenea, are reguli proprii, determinate de funcțiile sale pe care jucătorii state trebuie să le respecte sau le neglijează numai cu prețuri foarte mari dat fiind gradul mare de interdependență. Putem vorbi de table de șah suplimentare așa cum este aceea a tehnologiei industriale, pe care actorii sunt atât state (fie în calitate de clienți, fie ca inițiatori), cât și grupuri private (corporații, bănci) sau aceea a cercetării științifice pe care actorii sunt state, universități (publice sau private), fundații, industrii etc. Astfel, competiția interstatală de astăzi, cu toate că a atins o amploare geografică și funcțională fără precedent, trebuie să respecte o mulțime de restricții care fac ca sistemul politic mondial să semene mai mult cu regimurile interne (un termen care se referă atât la sectorul politic restrâns, adică statul, cât și la relațiile statului cu societatea).

Încotro se îndreaptă acest sistem politic global? Cele două interpenetrări vor persista. Însă, de fapt, această predicție, departe de a limita numărul posibilităților, le înmulțește. Dacă examinăm sistemul internațional de astăzi putem afirma că unele din trăsăturile sale sunt irevocabile. Armele nucleare nu vor fi eliminate, "mobilizarea socială" (declinul apatiei sau creșterea comunicațiilor) vor continua și, probabil, inovațiile tehnologice se vor accelera. Este posibil să persiste și alte trăsături, însă nu putem fi la fel de siguri: patul nuclear dintre superputeri (totuși cine poate fi sigur că nu va exista un colaps sau o breșă unilaterală?), distanța militară dintre superputeri și celelalte state, fragmentarea relativă a sistemului și eterogenitatea sa fundamentală. Restul – incluzând echilibrul actual dintre cele trei straturi și restricțiile sale ad-hoc asupra forței – este dubios. În plus, toate trăsăturile irevocabile sau probabile sunt ambigue în ceea ce privește efectele lor din punctul de vedere al ordinii mondiale, adică al cooperării și al moderării conflictelor. Armele nucleare au avut până acum un efect stabilizator și restrictiv. Însă, pe termen lung, tocmai teama de războiul nuclear poate forța treptat superputerile să se lupte prin reprezentanți și să joace astfel ruleta rusească cu interesele lor: acest lucru ar putea fi destabilizator, după cum se poate observa în Orientul Mijlociu. Celelalte puteri sunt prinse între atracția neliniștitoare pentru proliferarea nucleară și crizele repetate pe care le generează înghețarea pe scară largă a utilizării forței. Mobilizarea socială a avut, de asemenea, un impact stabilizator, făcând mult mai dificile amestecurile externe în sistemele politice interne și mai puțin probabilă concentrarea totală a politicii interne asupra politicii externe; dar ea poate fi dezagregantă în măsura în care face politica externă prea rigid birocratică sau, din contra, o expune instabilității și pasiunilor interne. Fragmentarea sistemului internațional face posibilă izolarea conflictelor locale și limitează scopul și semnificația câștigurilor sau pierderilor superputerilor. Dar ea contribuie, de asemenea, la creșterea nesiguranței mecanismului escaladării și complică dilemele superputerilor în menținerea ordinii mondiale.

Există astfel o gamă largă de alegeri pentru viitor. Nu putem spune decât că relațiile internaționale în sistemul politic mondial vor consta în manipularea

interdependenței de către unitățile separate aflate în competiție. Această formulă sugerează conştientizarea crescândă de către state a limitelor libertății lor de acțiune şi a riscurilor acestei libertăți pe tabla de şah militară ca şi pe celelalte table de şah: deci ea sugerează noile dimensiuni ale prudenței, tripla rețea de siguranță a descurajării nucleare, solidaritatea economică şi prioritățile interne într-o stare de competiție internațională. Dar ea sugerează, de asemenea, că ordinea mondială rămâne precară de vreme ce numele jocului este încă manipularea şi competiția: dorința de a proteja *un* sistem mondial nu este sinonimă cu dorința de a proteja *orice* sistem existent sau cu excluderea dorinței de a întemeia unul radical diferit pe ruinele celui prezent. Va rămâne deci o tensiune între, pe de o parte, tendința statelor de a manipula interdependența în propriul lor avantaj şi consecințele explozive ale marilor dezbinări interne şi, pe de altă parte, nevoia de a face ca sistemul politic mondial să semene mai mult cu o societate, adică de a îmblânzi independența membrilor săi, de a asigura mai multă cooperare şi de a păstra violența la un nivel redus.

Într-o lume care nu cunoaşte nici o transformare politică sau psihologică (în afară de tipul de transformare care ar putea avea loc dacă s-ar produce un holocaust suficient de extins pentru a-i converti pe cei care nu sunt afectați în mod direct şi totuşi nu atât de mare pentru a ne anihila pe toți) întemeierea ordinii mondiale înseamnă realizarea unui sistem internațional moderat. Acest sistem exclude întoarcerea la un conflict bipolar intens. El nu exclude nici bipolaritatea condominiului (sau coliziunea), nici prelungirea sistemului internațional contemporan; totuşi eu cred (pentru motivele descrise în altă parte) că nici una dintre formule nu are şanse şi nici nu este capabilă să asigure moderația[5]. Un sistem moderat va trebui să fie unul "multiierarhic". Nu se poate prezice dacă acest sistem va fi moderat sau nu. Răspunsul depinde, în esență, de trei factori. Mai întâi, există comportamentul superputerilor, gradul lor de competiție şi de cooperare şi gradul lor de implicare în diverse părți ale lumii (de acești factori depind, la rândul lor, gradul de autonomie a subsistemelor şi gradul de resemnare a superputerilor cu schimbările interne din alte țări). În al doilea rând, există comportamentul puterilor mai mici şi al celor actual sau potențial mijlocii, cu impactul său asupra relațiilor dintre superputeri şi asupra gradului de moderație, coerență şi autonomie al subsistemelor. În al treilea rând, există amploarea, ritmul şi localizarea proliferării nucleare (şi, poate, a controlului nuclear). Este evident că există numeroase configurații şi că ar fi deprimant să încercăm să le inventariem pe toate sau să oferim grade de probabilitate pentru fiecare[6]. Vom abandona astfel previziunea empirică în favoarea analizei politice normative şi vom analiza rolul pe care *ar trebui* să-l joace organizația internațională dacă ar prevala un sistem internațional moderat, adică dacă sistemul mondial actual ar deveni o societate autentică.

Rolul organizației internaționale într-un sistem internațional moderat

Presupunerea mea – care nu va fi acceptată de toată lumea – este că nu va exista nici o transformare instituțională; adică suveranitatea, oricum, dar nu absolută şi, probabil, fără o mare parte din semnificația şi incisivitatea sa de început, va rămâne o revendicare şi o temelie a strategiilor externe ale statelor. Chiar dacă este posibilă

o dezvoltare considerabilă a instituțiilor internaționale și regionale, incluzând o urmărire reușită a strategiilor integratoare în anumite părți ale lumii, la nivel global nu va exista o "depășire a statului-națiune" (oricare ar fi deprecierea sa). Această transformare este improbabilă; în plus, un sistem politic mondial bazat pe statul-națiune poate garanta o ordine mondială atât timp cât (și numai când), pe de o parte, cei mai importanți membri ai săi adoptă anumite tipuri de atitudini și strategii și, pe de altă parte, insistența tradițională a statului asupra libertății totale de decizie și împotriva amestecului din exterior este limitată în numele instituțiilor și procedurilor internaționale. Cu alte cuvinte, un sistem politic moderat va reclama expansiunea și întărirea organizației internaționale, dar nu va avea nevoie de tipul de centralizare a puterii pe care l-au proiectat federaliștii mondiali. El va pretinde ca organizațiilor internaționale, care ar continua să fie arene și mize, să le fie permisă dezvoltarea unei autonomii mai mari, nu în sensul de a înceta să fie "expresii ale intereselor statelor particulare sau ale altor actori internaționali", ci în sensul de a exprima, de asemenea, ceea ce s-ar putea numi interese sistemice, acele interese de stat pe termen lung și scurt care urmăresc, dacă nu menținerea sistemului (deoarece este zadarnic să speri într-o lume de puteri ale *status quo*-ului), cel puțin a moderației.

Este necesar să examinăm separat condițiile întemeierii unui sistem internațional moderat și condițiile menținerii sale. În fiecare caz voi încerca să enumăr sarcinile pe care ar trebui să le îndeplinească organizația internațională și limitele sale.

Întemeierea unui sistem internațional moderat reclamă trei seturi largi de condiții. Mai întâi, acest sistem va apare (sau, dacă se preferă, va fi o consecință a războiului rece bipolar originar) numai *dacă vor fi evitate anumite genuri de crize*. Ar trebui să nu se recurgă la arme nucleare. Interdicția care a existat după Nagasaki a devenit esențială din punct de vedere psihologic și politic (chiar dacă s-ar putea concepe o utilizare a armelor nucleare tactice care să nu ducă la un dezastru politic și militar, efectele psihologice ar putea fi extrem de nocive). Din acest punct de vedere rolul organizației internaționale va rămâne, probabil, modest și totuși util într-o mulțime de căi: oferind ceea ce s-ar putea numi un cod al ilegitimității prin intermediul rezoluțiilor și al tratatelor; instituind un cadru legal pentru măsurile de restrângere sau de încetinire a proliferării nucleare (care, dacă s-ar răspândi prea mult și în special dacă ar cuprinde anumite țări cu nemulțumiri sau cu temeri presante ar solicita într-un mod intolerabil actuala interdicție); asigurând o sancțiune internațională pentru acordurile superputerilor asupra controlului armamentului în domeniul armelor și rachetelor nucleare; oferind aparența unui mandat internațional pentru ceea ce altfel ar putea semăna cu coliziunea superputerilor în privința garanțiilor pentru terțe puteri; creând, în zone în care supravegherea prin intermediul sateliților nu este suficientă, mecanisme de inspecție suficient de obiective sau de depolitizate imediat după ce a dispărut refuzul unei superputeri (pentru motive interne și externe) și ea a încetat astfel să justifice reticența altor state. Desigur, se poate susține că un război nuclear de amploare redusă între puteri mai mici s-ar putea desfășura fără destabilizarea întregului sistem; sistemul ar fi dislocat numai de un război nuclear care ar implica o superputere sau un stat mijlociu. Cu toate acestea, orice violare a interdicției nucleare, chiar dacă ea este limitată și controlată când are loc pentru prima dată, ar putea avea repercusiuni în lumea subterană a atitudinilor și așteptărilor. Aceleași considerații se aplică războiului biologic și chimic.

Pentru motive similare ar trebui evitate războaiele convenţionale pe scară largă. Imperativul limitării – în arie geografică (numărul statelor care participă la conflict) şi în intensitate – trebuie să fie menţinut atât din cauza pericolului escaladării dacă o superputere este sau devine implicată, cât şi deoarece controlul violenţei cere un tip de "ritualizare" progresivă sau de rutinizare a războaielor limitate. Aici ONU va trebui să joace un rol important. Ea va trebui să continue practicarea "diplomaţiei preventive" şi a restaurării preventive a păcii pentru a împiedica transformarea conflictelor locale dintre state (altele decât acelea dintre superputeri şi aliaţii lor) în confruntări între superputeri; se prea poate ca ONU să fie ajutată aici de rezistenţa superputerilor faţă de târârea lor în astfel de confruntări între terţe părţi. De asemenea, în viitor Naţiunile Unite vor trebui să găsească căi mult mai eficiente decât în trecut de limitare a conflictelor în care este sau devine implicată o superputere sau o putere mijlocie (aşa cum este China comunistă). Chiar dacă – ca şi până acum – este posibil să lipsească capacitatea de rezolvare a acestei dispute, va trebui încurajată dorinţa de a aplica la aceste tipuri de conflicte unele din tehnicile pentru restaurarea şi menţinerea păcii; deoarece dacă o ordine mondială care nu recunoaşte poziţia specială şi responsabilităţile superputerilor este imposibilă, la fel, nu poate exista o societate politică mondială dacă aceste state, concomitent cu îndeplinirea unui rol important în definirea legitimităţii politice şi a regulilor jocului, susţin totuşi că se află deasupra ultimelor şi în afara celei dintâi. Pentru a fi mai precişi şi mai direcţi, pe termen lung nu poate exista un sistem moderat internaţional cu o organizaţie ca Naţiunile Unite şi cu un stat ca Statele Unite comportându-se aşa cum au făcut în cursul războiului din Vietnam.

Cu toate acestea, diminuarea violenţei va fi imposibilă dacă se ignoră cauzele şi prilejurile sale. În ciuda eşecurilor din trecut, Naţiunile Unite (şi organizaţiile regionale) nu au altă alternativă decât să încerce şi mai persistent să soluţioneze sau să atenueze acele dispute dintre state pe care restricţiile asupra forţei le-au perpetuat şi le-au transformat periodic în măceluri. Ceea ce se impune este un angajament diplomatic permanent al tuturor acestor organizaţii. Acesta este domeniul în care vor fi necesare cele mai mari eforturi de imaginaţie din partea secretarilor acestor agenţii şi va trebui menţinut cel mai constant grad de presiune blândă exercitat de organismele lor asupra statelor angajate în conflicte potenţial distructive. Ar fi greşit să spunem că eşecurile din trecut s-au datorat caracterului sporadic şi incoerent al eforturilor făcute: motivele sunt mult mai profunde. Ar fi, de asemenea, greşit să credem că eforturi mai persistente vor avea succes vreodată dacă statele membre, în special marile puteri, nu vor asigura sprijinul şi presiunea necesare pentru reuşita lor. Însă moderaţia va reclama din nou ritualizare: aceste dispute ar trebui abordate printr-o mediere constantă nu doar printr-un amestec de mediere ocazională şi de prescripţii formale preventive şi totuşi superficiale sau tardive împotriva forţei; agenţiile internaţionale apar deseori ca centre mai bune pentru această mediere decât grupurile specifice de state. Într-o lume în care, din mai multe motive, nu poate exista o forţă de poliţie permanentă, dezvoltarea tehnicilor diplomatice este cea mai bună speranţă şi cea mai mare provocare. (În această privinţă, ca şi în puţine altele, am putea privi la practicile din trecut ale Ligii Naţiunilor.)

De vreme ce exploziile rămân, cu toate acestea, posibile, o ultimă contribuţie a organizaţiei internaţionale în acest domeniu ar trebui să fie sprijinirea ridicării

costurilor operațiunilor militare la un nivel prohibitiv, deși cel mai mare obstacol în calea războaielor reușite va rămâne, fără îndoială, soliditatea și rezistența părților care participă la un conflict. În măsura în care agențiile internaționale pot participa la ceea ce s-a numit "construirea națiunii" (o expresie urâtă pentru un concept neclar) ele vor întări cele două limite curente ale utilității recurgerii la forță.

Ajungem astfel la ultimul tip de criză care va trebui evitată: tulburări economice pe scară largă fie în relațiile dintre statele bogate și statele sărace, fie, mai general, în mecanismele financiare internaționale sau datorită problemelor balanței de plăți. Aceasta este o arie în care șansele pentru ordine și pentru dezvoltarea organizației internaționale – ca structură a cooperării interstatale, ca un centru pentru acțiunea executivă în numele statelor și ca locul în care se poate defini un cod de comportament pentru corporațiile multinaționale – sunt sinonime. În această arie au existat începuturi remarcabile în trecut în rândul statelor industrializate (mai ales în lumea necomunistă), însă rămân să fie făcute progrese enorme atât în ceea ce privește reglementarea activității transnaționale, cât și în domeniul relațiilor dintre țările avansate și cele subdezvoltate, în special pentru a le proteja pe cele din urmă de fluctuațiile balanței de plăți și ale prețului bunurilor de larg consum.

Aceste progrese reclamă o schimbare de atitudine în rândul țărilor industrializate. Ajungem aici la un al doilea set de condiții pentru întemeierea unui sistem internațional moderat: *restricția superputerilor*. Nu este locul aici pentru a descrie în detaliu pericolele activismului superputerilor; experiențele lui Nikita Hruşciov și Lyndon Johnson, ale primului Kissinger și ale ultimului Brejnev sunt suficient de elocvente. Cu cât superputerile sunt mai active și mai implicate cu atât sunt mai mari pericolele dezechilibrului – prin confruntare sau prin dezechilibrul între superputeri și protejații lor sau prin tensiuni între angajamentele lor externe și problemele lor interne. Însă restricțiile vor fi incompatibile cu urmărirea strategiilor și intereselor lor și vor fi astfel acceptabile pentru superputeri numai în cadrul anumitor circumstanțe; aici, din nou, agențiile internaționale și regionale vor avea un rol important de jucat. Vor fi necesare restricții asupra acelor curse ale înarmării care ar putea duce la confruntări între superputeri. Aceste restricții înseamnă, bineînțeles, mai întâi, o limitare a propriei lor curse a înarmărilor. Ceea ce ar trebui să contribuie la sentimentul lor de urgență este teama superputerilor de răspândirea cursei înarmărilor în rândul puterilor mijlocii, o răspândire inspirată de exemplul superputerilor și de hotărârea lor de a nu fi depășite rapid de cei Doi Mari. Dacă superputerile doresc să-și oprească rivalii, vor trebui să le facă concesii: așa cum au demonstrat îndelungatele negocieri asupra tratatelor de neproliferare nucleară, aici operează reciprocitatea. Națiunile Unite și organizațiile regionale oferă cea mai bună structură (și cea mai bună fațadă pentru salvarea reputației) pentru aceste negocieri și pentru această echilibrare. Restricția înseamnă, de asemenea, limitarea cursei înarmărilor în cazul unor terțe părți ale căror conflicte ar putea absorbi superputerile în calitatea lor de furnizori de armament și suporteri ai clienților. Aici, din nou, organizațiile internaționale și regionale pot servi ca arene pentru negocieri, surse de inspecție și mijloace de ascundere a complicității superputerilor.

Restricțiile vor însemna, de asemenea, adoptarea unui tip de poziție moderată sau rezervată în privința menținerii păcii: impunerea păcii de către superputeri în toate conflictele dintre terțe părți ar putea exacerba divergențele lor sau ar putea duce la un colaps fie din cauza rezistenței unei terțe părți, fie din cauza opoziției din

cadrul propriilor sisteme politice ale superputerilor. Şi totuşi, Marile Puteri vor continua să dorească armistiţii locale şi reglementări ale conflictelor care să reflecte propriile lor puncte de vedere şi să le satisfacă ambiţiile. Din nou, într-o lume în care alianţele militare tradiţionale şi-au pierdut multe dintre avantajele lor atât pentru superputeri, speriate de a nu se încurca prea mult, cât şi pentru aliaţii lor, neliniştiţi de posibilitatea abandonării sau subjugării, numai organizaţiile regionale şi internaţionale pot îndeplini în acelaşi timp trei funcţii importante. Ele pot oferi câmpul procedural de bătălie pe care pot fi exprimate şi apărate punctele de vedere şi ambiţiile Marilor Puteri; ele pot oferi canale pentru negociere prin intermediul cărora puterile mai mici (fără a căror participare nu poate exista o altă ordine mondială în afară de aceea periculos de activă a imperialismului superputerilor) pot amenda planurile superputerilor şi pot fi curtate de ele; în plus, ele pot fi sursa legitimităţii odată ce a fost adoptată o soluţie. Cu alte cuvinte, în măsura în care vor continua să izbucnească crize în diferite părţi ale lumii (fie că ele implică sau nu o superputere), statele mari, în scopul constituirii unui sistem internaţional moderat, vor trebui să recurgă la agenţiile internaţionale şi regionale, mai întâi pentru încetarea ostilităţilor şi pentru restaurarea păcii şi apoi pentru aplicarea şi supravegherea respectării acordurilor de pace (fie că aceste acorduri au fost negociate direct de către părţi, fie că au fost încheiate prin eforturile agenţiilor internaţionale sau regionale, fie că au fost obţinute prin alte proceduri de mediere).

În fond, respectarea restricţiilor de către superputeri va însemna o transformare considerabilă a atitudinilor faţă de ţările subdezvoltate – atât o dorinţă de a separa ajutorul economic de speranţele de obţinere a unor avantaje politice din competiţia Marilor Puteri, cât şi (în cazul Statelor Unite) resemnarea faţă de manifestările inevitabile de naţionalism economic împotriva intereselor private americane considerate nefaste pentru dezvoltarea unei economii naţionale. O dată mai mult, recursul la agenţiile internaţionale şi regionale va fi esenţial. Deplasarea de la ajutorul bilateral la cel multilateral şi reglementarea disputelor generate de exproprieri prin eforturile acestor agenţii şi în conformitate cu indicaţiile lor (în locul unui cerc vicios de represalii reciproce) ar permite tipul de restricţie a superputerilor care nu ar echivala cu neglijarea nevoilor statelor sărace şi genul de retrageri ale superputerilor care nu ar echivala cu o umilire periculoasă a statelor bogate.

Ajungem astfel la condiţiile necesare pentru menţinerea unui sistem internaţional moderat. Unele din aceste condiţii se referă la elementele care alcătuiesc sistemul, iar altele la relaţiile dintre actori. Un sistem moderat va trebui să dispună de o ierarhie extrem de complexă a superputerilor, puterilor mijlocii şi a statelor mici sau, mai degrabă, de un număr de ierarhii funcţionale care se suprapun, dar care vor fi infinit mai diversificate decât ierarhia tradiţională bazată, în esenţă, pe forţa militară. El va reclama, de asemenea, dată fiind complexitatea şi eterogenitatea permanentă a lumii, o considerabilă descentralizare regională. În ciuda (sau din cauza) multiplicităţii regimurilor el va necesita o atitudine de coexistenţă competitivă din partea lor în locul uneia de exclusivitate reciprocă. În plus, el va reclama puternice legături transnaţionale, adică o largă societate transnaţională care va oferi statelor noi arii de ţeluri cooperative sau ţeluri care nu pot fi atinse prin conflict violent. Astfel, elementele sistemului vor reclama, prin ele însele, şi vor favoriza funcţionarea unei sumedenii de organizaţii regionale şi universale (ultimele fiind alcătuite, în mare măsură, din agenţii funcţionale). Fiecare element va avea propriul său proces

de negociere și propriul său mecanism de echilibrare, bazate pe ierarhia specifică a puterii care corespunde regiunii sau funcției sale. Fiecare element va contribui astfel la descentralizare și la specializare funcțională în cadrul sistemului și la diversificarea puterii; fiecare element se va apropia de ceea ce Ernst Haas a numit universul de sine stătător al negocierii.

Relațiile din cadrul societății politice mondiale sau regulile jocului vor consta atât din imperativele întemeierii unui sistem moderat, care va continua să fie indispensabil, cât și din evoluțiile viitoare în două direcții. Mai întâi, așa cum s-a întâmplat în toate sistemele moderate din trecut, va trebui să apară o nouă legitimitate internațională. Dacă societatea politică mondială a viitorului dorește să nu devină o junglă, vor trebui îndeplinite două condiții. Pe de o parte, va fi necesară abandonarea manipulării, chiar dacă la prima vedere interpenetrarea dintre politica internă și mondială ca și cea dintre societatea transnațională și politica internațională pare să nu includă o dispariție treptată a eforturilor politicii externe de manipulare a politicii interne a altor țări. Ea ar fi facilitată de impermeabilitatea crescândă a societăților consolidate în fața intervenției externe într-o lume în care utilizarea deschisă a forței va deveni o excepție și de politicieni care vor deveni tot mai conștienți de riscurile și incertitudinile unor asemenea încercări de a-i controla pe alții. Acest lucru nu înseamnă că vechiul principiu al neintervenției va fi respectat mai mult decât în trecut; ci înseamnă că scara și amploarea intervențiilor trebuie să se reducă și că încercările de a influența comportamentul unui stat trebuie să vizeze în primul rând comportamentul său *extern* pe diversele table de șah vechi și noi ale afacerilor internaționale, în loc să urmărească controlul *intern*. Acest lucru va reclama din partea agențiilor internaționale și regionale atât continuitate, cât și schimbare. Ele ar continua să apere suveranitatea membrilor lor împotriva amestecului din exterior și vor fi pregătite să intervină prin "diplomație preventivă" sau pentru motive umanitare în războaiele civile pe scară largă pentru a descuraja intervențiile mult mai interesate și mai egoiste ale puterilor viclene sau lacome. Însă ele se vor transforma în măsura în care anumite state vor întâmpina dificultăți tot mai mari în utilizarea agențiilor regionale sau internaționale ca o mască în spatele căreia ele recurg la manipularea afacerilor interne sub pretextul oferit de declarațiile colective care condamnă anumite tipuri de regimuri sau sprijină anumite tipuri de practici interne. O astfel de transformare se va produce numai dacă elementele sistemului îndeplinesc condițiile enumerate mai sus, adică dacă ierarhia internațională și tipurile de putere accesibile oricărui stat dat vor fi suficient de complexe și de diversificate pentru a permite funcționarea tipurilor de echilibrare și negociere care să diminueze utilizările instrumentale ale organismelor regionale sau internaționale de o mână de actori dominanți.

Pe de altă parte, natura noilor table de șah și necesitatea atenuării conflictului pe cele vechi va reclama într-o lume aflată în curs de contracție, dacă nu un transfer crescând de suveranitate către organizația internațională (care ar primi treptat unele din atributele statalității), cel puțin o apropiere crescândă a suveranităților pentru a coopera în diverse domenii economice, monetare și tehnice; în comunicații; în cercetarea și explorarea științifică etc.; și chiar și în menținerea păcii. Astfel, treptat, conflictele deschise și competiția totală ar fi înlocuite nu de armonie, ci de o competiție într-un cadru de cooperare și de conflicte atenuate, adică de negociere (care nu este câtuși de puțin, după cum cunosc bunii negociatori, în mod obligatoriu o activitate

blândă, liniştită şi frăţească). Este evident că numai instituţiile regionale şi universale pot oferi cadrul, imboldurile, cunoştinţele tehnice şi regulile de securitate şi predicţie necesare.

În al doilea rând, alături de noua legitimitate a cooperării nonmanipulative şi competitive, procedurile pentru menţinerea ordinii vor trebui consolidate în cele două arii care au fost analizate în legătură cu apariţia unui sistem moderat. Pe de o parte, în ceea ce priveşte menţinerea păcii este evident că pe termen lung nu există nici un substitut pentru măsurile internaţionale de control al armamentului printr-o reţea crescândă de supraveghere, inspecţie şi sancţionare. Această reţea ar trebui să acopere ambele puteri nucleare existente şi ar urmări prevenirea proliferării nucleare prin controale mai strânse asupra producătorilor de arme nucleare şi sancţiuni împotriva delicvenţilor. Chiar dacă nu va lua naştere o forţă permanentă de poliţie mondială, vor fi necesare forţe ad-hoc pregătite pentru împiedicarea escaladării conflictelor violente, altele decât acelea care implică puteri majore (chiar dacă împiedicarea războiului nuclear şi a agresiunii convenţionale de către puteri nucleare secundare rămâne o atribuţie a superputerilor). Pe de altă parte, dincolo de întărirea tehnicilor diplomatice pentru reglementarea disputelor, organismele internaţionale şi regionale vor trebui să dezvolte proceduri precise de schimbare paşnică, dacă evitarea sau limitarea recurgerii la forţă va trebui să devină un ritual; aceasta deoarece aici vor exista permanent tensiuni şi presiuni pentru schimbare şi cu cât mai mult insistăm pentru păstrarea lor sub control, cu atât mai mult vom resimţi nevoia dezvoltării unor mecanisme de supraveghere şi de acomodare paşnică. Acesta este domeniul în care contururile viitorului sunt cele mai neclare şi în care rolul organizaţiei internaţionale poate fi cel mai important, în special în comparaţie cu eşecurile din trecut şi cu prezentul trist.

O societate mondială moderată va trebui să se bazeze pe două principii. Unul este universalizarea preocupării pentru rezolvarea conflictelor. Această universalizare nu înseamnă că (precum în teoria securităţii colective) fiecare conflict ar trebui mai degrabă ridicat la nivel mondial decât localizat. Preocuparea universală nu reclamă amestec universal: participarea militară la rezolvarea crizelor ar trebui să rămână deseori între graniţele subsistemelor, iar necesitatea restricţiei superputerilor a fost subliniată mai sus. Însă într-un sistem politic mondial alternativa reală la preocuparea universală este acţiunea unilaterală, în special aceea a unei superputeri în interiorul sau chiar în exteriorul sferei sale autoproclamate de interese vitale. Dacă această reţetă pentru moderaţie va fi exclusă şi cu toate că (sau din cauză că) nu poate exista nici o garanţie invulnerabilă de securitate şi nu există, şi nici nu ar trebui să existe, vreo posibilitate pentru un control constant al lumii de către superputeri, inutilitatea recurgerii la forţă va fi mărită numai de intervenţia colectivă pentru menţinerea păcii şi pentru reglementarea conflictelor. Superputerile, la nivel mondial, şi puterile mijlocii în zonele lor vor găsi indispensabilă obţinerea unei aprobări colective pentru intervenţiile lor în disputele interstatale sau pentru participarea colectivă pentru consolidarea păcii sau pentru aplicarea acordurilor. Celălalt principiu este nevoia de supape de siguranţă pentru schimbare pe măsură ce recurgerea la forţă va fi tot mai prohibită. De aici provine necesitatea ca statele să înceteze manipularea afacerilor interne şi să accepte schimbări interne importante, chiar şi unele violente şi regimuri ostile propriilor lor concepţii sau unor interese private străine, atât timp cât comportamentul exterior al acestor regimuri sau forţe revoluţionare nu este violent

și dezagregant; de aici provine, de asemenea, dezvoltarea necesară a procedurilor colective pentru schimbarea pașnică a relațiilor interstatale.

În acest stadiu al afacerilor mondiale este greu de prevăzut dacă va lua naștere o societate mondială clădită pe aceste principii. Enumerarea condițiilor și cerințelor nu oferă o profeție, ci o critică mai bună a prezentului. Nașterea acestei societăți depinde numai foarte puțin de inițiativele organizației internaționale chiar dacă, așa cum am văzut, organizația internațională va avea multe roluri importante de jucat dacă statele vor permite nașterea acestei societăți. Ceea ce se poate afirma este că această societate ar necesita cele mai bune prilejuri și cea mai largă nevoie de organizații internaționale și regionale fără de care ea s-ar bloca. Am notat mai devreme că nu în toate sistemele moderate există un consens procedural care să facă din aceste agenții canale legitime pentru controlarea conflictului și pentru promovarea cooperării; însă este evident că un sistem internațional mondial cu o ierarhie complexă a puterii și cu o gamă enormă de sarcini și table de șah nu poate avea alte canale legitime: amploarea și intensitatea relațiilor interstatale și transnaționale nu lasă nici o alternativă. Putem afirma, de asemenea, că aceste organizații, la rândul lor – care astăzi rămân mai degrabă epifenomene decât motoare principale – nu se vor dezvolta pe deplin atât timp cât sistemul internațional nu va fi găsit forme mai organice de moderare în afară de cele mai degrabă mecanice sau tactice care au apărut în ultimii ani. Conceperea unei societăți mondiale diversificată care să dispună de o rețea de astfel de agenții este întru totul posibilă chiar dacă statul-națiune (mult mai blând) va fi încă, în teorie și în practică, cea mai înaltă formă de organizare socială și se va bucura de un devotament general.

Note

1. Ernst B. Haas, *Tangle of Hopes: American Commitments and World Order* (Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1969), p. 120

2. Stanley Hoffmann, *Gulliver's Troubles, or the Setting of American Foreign Policy* (Atlantic Policy Studies) (New York: McGraw-Hill [for the Council on Foreign Relations], 1968), capitolul 2.

3. "Regime Decay: Conflict Management and International Organizations, 1945 – 1981," *International organizations 37*, nr. 2 (primăvara, 1983), pp. 189–256.

4. Pentru un bilanț excelent vezi Thomas M. Franck, *Nation Against Nation* (New York: Oxford University Press, 1985).

5. Hoffmann, op. cit., capitolul 10; și *Primacy or World Order*, partea a doua (New York: McGraw-Hill, 1978).

6. Pentru o evaluare lucidă a ceea ce se întâmplă când se încearcă acest lucru vezi Herman Kahn și Anthony J. Wiener, *The Year 2000: A Framework for Speculations on the Next Thirty-Three Years* (New York: Macmillan Co., 1967), capitolele 5, 7 și 9.

7. Vezi Robert Keohane, "Institutionalization in the United Nations General Assembly", *International Organization*, toamna, 1969 (Vol. 23, nr. 4), p. 862.

15

Îmblânzirea vulturului: politica externă a Statelor Unite şi securitatea naţională

Acest eseu pledează pentru o redefinire a obiectivelor politicii externe a Statelor Unite şi pentru o revizuire corespunzătoare a nevoilor de securitate naţională ale Statelor Unite. În trecut disputa asupra acestor scopuri şi asupra mijloacelor necesare pentru atingerea lor a fost deseori o ceartă între izolaţionişti sau neoizolaţionişti, alarmaţi de costurile şi riscurile angajamentelor pe plan extern şi internaţionalişti care accentuează responsabilitatea Statelor Unite în calitate de putere mondială şi de apărătoare a valorilor democratice. Aceasta este o controversă oarecum artificială: amploarea prezenţei Statelor Unite în lume, mărimea şi necesităţile economiei Statelor Unite şi competiţia cu Uniunea Sovietică fac imposibilă revenirea la izolaţionism, însă afirmarea responsabilităţilor globale creează un spaţiu larg pentru neînţelegeri în privinţa naturii lor, a mărimii lor şi a răspunsului american adecvat. Ceea ce eu recomand nu este o fugă de aceste responsabilităţi, ci o reducere şi o reorientare a lor. Mă opun curentelor periculoase care ar putea duce la un dezastru global sau la o sumedenie de dezastre regionale. În consecinţă, scopul meu este examinarea posibilităţii unor alternative raţionale şi discutarea câtorva implicaţii militare ale acestor alternative.

I

În ultimii ani au existat trei evoluţii neliniştitoare în domeniul politicii externe a Statelor Unite şi în studiul securităţii naţionale americane prin care eu înţeleg interesele vitale ale Statelor Unite în lume şi diversele mijloace (inclusiv forţa) destinate protejării şi promovării acestor interese.

1. A existat un curent în favoarea unei extinderi nelimitate a anvergurii *intereselor Statelor Unite*. "Securitatea naţională" este considerată ca fiind oriunde şi permanent ameninţată. John L. Gaddis a distins între politica "simetrică" şi "nesimetrică" de îngrădire a Uniunii Sovietice[1]. În primul caz Statele Unite acţionează ca şi cum fiecare acţiune sau fiecare câştig al sovieticilor ar constitui o ameninţare căreia trebuie să i se răspundă; în ultimul caz Statele Unite se decid să răspundă numai acţiunilor şi câştigurilor care constituie într-adevăr ameninţări pentru interesele lor. O să propun o revizuire a acestei distincţii în dorinţa de a explica mai bine ce s-a întâmplat cu adevărat.

În primul rând, tendinţa Statelor Unite, începând cu sfârşitul anilor '40, a fost de a trata fiecare acţiune de necooperare din partea Moscovei ca pe o ameninţare şi de a defini interesele Statelor Unite nu în mod obiectiv, în conformitate cu importanţa unei zone date sau a unei probleme, ci în termenii acţiunilor sovietice şi ai avantajelor posibile pentru sovietici. Acest curent nu s-a manifestat încontinuu. Pentru o vreme,

s-a părut că administrația Carter dorește să aplice criterii mult mai discriminatoare și permite sovieticilor să câștige puncte – de exemplu, în unele părți din Africa – tocmai deoarece ea nu considera că se află în joc interese importante ale Statelor Unite. Însă această atitudine a provocat sciziuni în cadrul administrației și o furtună printre Republicanii și Democrații conservatori sau neoconservatori care s-au grupat în Comitetul pentru Pericolul Iminent; în 1980 Carter se schimbase radical. Cea mai articulată justificare a unei definiții restrânse și obiective a intereselor externe și a securității naționale a Statelor Unite a fost oferită de George Kennan. Însă, cu excepția temporară pe care tocmai am menționat-o, ea nu a fost adoptată cu adevărat de nici o administrație. Cazurile de îngrădire "nesimetrică" menționate de John Gaddis nu țineau de *amploarea* intereselor vitale, ci de *mijloacele* de răspuns la "amenințare"; atât administrațiile Eisenhower – Dulles, cât și Nixon – Kissinger au decis, parțial din motive de buget extern, parțial din cauza nepopularității războaielor din Coreea și Vietnam, că Statele Unite nu dispuneau de resursele necesare pentru a răspunde tuturor testelor sau provocărilor sovietice cu mijloace (în special forțe convenționale) comparabile cu cele angajate de/sau aflate la dispoziția Moscovei și/sau a aliaților săi. Administrația Eisenhower a încercat să descurajeze aceste teste prin amenințarea cu contraatacul masiv; administrația Nixon a încercat să obțină un sprijin crescut din partea aliaților și clienților Statelor Unite (vezi doctrina Nixon sau Guam). Însă în ambele cazuri Statele Unite au continuat să se vadă angajate într-o luptă globală în care fiecare câștig sovietic, în ceea ce ținea de dimensiunile noncooperative ale politicii mondiale, era considerat o pierdere pentru americani și trebuia astfel împiedicat, contestat sau disimulat. Chiar și Kissinger susține pe larg în memoriile sale că până și provocările aparent neglijabile trebuie să fie înfruntate frontal, de o manieră decisivă și fără întârziere, deoarece altfel ele duc mai târziu la crize mult mai periculoase și mult mai greu de stăpânit. Administrația Reagan a adoptat o definiție la fel de largă a politicii externe americane și a cerințelor de securitate națională.

Nu numai că fiecare acțiune sovietică noncooperativă a fost tratată ca și cum ea ar fi creat automat un interes american, ci "securitatea națională" a fost extinsă în mod artificial prin alte două seturi de considerații. Una ar putea fi numită îngrădirea preventivă: aproape toate administrațiile Statelor Unite au considerat că este în interesul național, fie să împiedice dezvoltările pe care sovieticii le-ar fi putut exploata în avantajul lor (să spunem, consolidarea regimurilor de stânga în Guatemala, Chile sau Zair) fie să sprijine forțele și liderii despre care ea credea că constituie cea mai bună barieră împotriva influenței sovietice. Președinții nu s-au înțeles în privința naturii celei mai bune bariere; unii nu au sprijinit decât sau mai ales luptători anticomuniști de încredere; alții au căutat "terțe forțe" sau naționaliști "progresiști". Însă din această abordare au rezultat măsuri atât de diverse precum: stabilirea regimului Diem în Vietnamul de Sud după retragerea Franței, răsturnarea lui Arbenz în Guatemala, debarcarea Statelor Unite în Liban în 1958, Alianța pentru Progres, intervenția în Republica Dominicană în 1965, opoziția administrațiilor Nixon – Kissinger față de Allende, sprijinirea fermă a șahului Iranului și aproape până la sfârșit a președintelui Marcos în Filipine, ostilitatea lui Kissinger față de eurocomunism, asistența militară pentru guvernele din El Salvador și pentru grupările contras din Nicaragua și refuzul aplicării de sancțiuni Africii de Sud.

Un al doilea set de consideraţii se referă la economia Statelor Unite. Statele Unite tind să considere că securitatea naţională necesită menţinerea acelor condiţii pe plan extern care vor permite economiei să funcţioneze adecvat – adică să obţină energia, materiile prime şi pieţele necesare pentru prosperitate. Astfel acest acces a fost inclus în definiţia intereselor vitale ale Statelor Unite. În plus, dat fiind rolul dolarului ca valută internaţională pentru tranzacţii şi rezerve monetare (un rol pe care Statele Unite au dorit să îl păstreze) importanţa instituţiilor americane de împrumut în sistemul financiar mondial şi nevoia de a creşte sau de a asigura capacitatea de cumpărare a clienţilor, Statele Unite au considerat că apărarea economiei internaţionale deschise şi evitarea blocurilor monetare constituie un interes major pentru politica sa externă. Acest interes se află la baza programelor de ajutor extern, a politicilor Statelor Unite în cadrul GATT, în cadrul Băncii Mondiale şi în cadrul FMI şi a opoziţiei americane faţă de cererile Lumii a treia care urmăresc o redistribuire a resurselor, împărţirea puterii în cadrul instituţiilor internaţionale ş.a.m.d. .

Faptul că o putere atât de mare ca Statele Unite trebuie să-şi definească interesele într-un mod larg este evident. În chip asemănător procedează, la urma urmei, orice mare putere; ea nu este mare numai din cauza mărimii sau a situaţiei sale geografice; ea este mare din cauza resurselor sale şi importanţei economiei şi a forţelor sale armate. Mijloacele, în special cele în creştere, tind să caute – şi să găsească – scopuri, însă atât amploarea care a fost acordată "securităţii naţionale" cât şi modul în care ea este definită sunt periculoase. Ceea ce este periculos în privinţa amploarei este faptul că ea este pur şi simplu de neatins. Implicarea universală directă depăşeşte resursele materiale şi psihologice ale Statelor Unite şi trece cu mult dincolo de ceea ce ar permite alte state – în special într-o lume care nu mai este aceea din 1950, când distanţa dintre puterea economică şi militară a Statelor Unite şi restul lumii necomuniste era enormă. Cererile rivale ale societăţii americane limitează resursele materiale disponibile pentru apărare şi pentru acţiunea pe plan extern în special în perioadele de recesiune sau de creştere lentă; într-un stat democratic nevoile şi cererile interne nu pot fi comprimate mai mult. Încercarea preşedintelui Johnson de a purta războiul din Vietnam fără a reduce programele Marii Societăţi a produs inflaţie, deficite ale balanţei de plăţi a Statelor Unite şi o deteriorare a sistemului monetar mondial. În ceea ce priveşte resursele psihologice, experienţele Statelor Unite în Vietnam, Iran, mai demult în China şi actualmente în Orientul Mijlociu şi America Centrală ne fac sceptici în privinţa capacităţii naţionale de control şi de influenţă sau chiar de înţelegere a dezvoltărilor politice din cadrul unor culturi şi ţări profund diferite. Am căutat terţe forţe în locuri în care polarizarea devenise atât de intensă încât moderaţii democraţi fuseseră eliminaţi sau obligaţi să aleagă o tabără; legăturile noastre cu conducătorii "prietenoşi" au împiedicat contactele oportune cu opoziţia; accentul pus de noi pe alegerile libere ca remediu universal ne-a făcut deseori orbi în ceea ce priveşte premisele complexe care trebuie să fie create înainte ca alegerile să fie cu adevărat libere şi semnificative, în special în cadrul societăţilor lipsite de o tradiţie a mecanismelor democratice. Chiar când există experienţe comune şi înţelegere reciprocă capacitatea de influenţare poate fi foarte limitată: relaţia Statelor Unite cu Israel dovedeşte acest lucru. Obţinerea de la alţii a resurselor care ne lipsesc a fost însoţită întotdeauna de pretenţia ca aliaţii şi clienţii noştri să interpreteze părţile desemnate de noi într-o simfonie scrisă de noi.

Din nou, evenimente recente – Anul European al lui Kissinger, dificultățile întâlnite de toate planurile americane în Orientul Mijlociu, războiul din Insulele Falkland, dificultățile din Namibia și din America Centrală, eșecul tratativelor cu aliații noștri europeni pentru conductele de petrol din 1982, refuzul lor de a se alătura "războiului stelelor" – toate acestea demonstrează că până și cei care depind de noi (cum este Mexicul în prezent) vor să-și scrie propria lor muzică și să-și definească interesele în conformitate cu propriile lor priorități.

Modul în care noi ne-am definit interesele a fost nociv din două puncte de vedere. El a fost nediscriminatoriu: uneori arii de importanță secundară (așa cum este Vietnamul) au absorbit mult mai multe resurse și au primit mult mai multă atenție decât ar fi meritat, iar politica în zone de importanță primordială (cum este Orientul Mijlociu) a suferit. Este evident că neglijarea zonelor aparent triviale poate avea efecte foarte rele dacă această neglijare nu ține cont de aliați importanți ale căror interese sunt grav prejudiciate în acele zone (conform iritării Arabiei Saudite și a Egiptului datorită pasivității aparente a lui Carter față de cazul Cornului Africii și privința Yemenului de Sud) sau dacă neglijarea permite sovieticilor să acumuleze puncte. Însă deseori este mai bine să oferi aliaților mijloace pentru a-și proteja interesele decât să faci o treabă de unul singur (pentru noi relativ neimportantă și costisitoare) numai pentru a le face plăcere.

Argumentul "câștigurilor sovietice" mă aduce la a doua acuzație. Cu toate că există, într-adevăr, o provocare sovietică globală, este o greșeală foarte mare – din mai multe motive – să suprapui peste afacerile mondiale un grilaj care include numai, sau aproape exclusiv, competiția dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică. Aceasta este o interpretare greșită a politicii mondiale: lumea este plină de probleme importante care, pur și simplu, nu se lasă reduse la această luptă și pe care nici americanii și nici sovieticii nu au reușit să le absoarbă în războiul rece. Problemele fundamentale care afectează economia mondială și determină deseori soarta sau prioritățile guvernelor sunt cele în a căror creare sau rezolvare Moscova joacă numai un rol foarte mic, dacă are vreunul: acesta este cazul problemei cruciale a datoriei țărilor din Lumea a treia. De asemenea, multe facțiuni și state recurg la una din cele două superputeri, însă pentru propriile lor scopuri: superputerile sunt cele care sunt utilizate și devin astfel, într-un sens, victimele dinamicii propriei lor competiții. În plus, răspunsul la fiecare acțiune sovietică sau angajarea sistematică în îngrădirea preventivă a URSS riscă atât să lase URSS să dicteze agenda politică mondială, cât și să îi ajute pe sovietici să își extindă influența dacă, așa cum s-a întâmplat deseori, obsesia împiedicării extinderii influenței sovietice ne determină să facem o alegere greșită, să urmărim himere sau să ne angajăm în profeții care se realizează tocmai deoarece au fost făcute (împingându-i pe cei care noi îi bănuim că sunt de "stânga" sau marxiști în brațele sovieticilor). Acest argument ne privează de o dimensiune pe care ei o exploatează mult mai bine – și anume timpul –, deoarece el face ca diplomația Statelor Unite să fie caracterizată de gâfâială, de o goană după urgențe și de necesitatea autodistructivă de a produce rezultate rapide pentru că altfel opinia publică internă se va simți înfrântă sau controlată și se va răzbuna pe liderii care eșuează. În fond, deși este neîndoielnic că rivalitatea dintre superputeri va continua, date fiind conflictele pentru dominație și cele dintre interese și ideologii, există totuși interese comune – în special pentru supraviețuire (adică evitarea războiului și a proliferării nucleare) – ca și posibilități de moderare a luptei și de disponibilizare a resurselor mentale și materiale necesare pentru a face față tuturor

celorlalte probleme esențiale ale afacerilor mondiale.

Amploarea și modul în care au fost definite interesele americane au avut ca rezultat o politică a intervenționismului recurent (întreruptă numai pentru scurt timp în cursul administrației Carter între 1977 și 1979). Preocuparea pentru stabilitatea mondială și teama de câștigurile inamicului ne fac să considerăm victoriile actualelor sau potențialelor forțe americane ca dezastre inacceptabile; intervenția devine singura alternativă. Însă această preocupare poate, de asemenea, să producă o calamitate nu numai pentru oamenii nefericiți despre care noi credem că îi protejăm și care în cursul acestei protecții își pierd autonomia sau viața, ci și, de asemenea, pentru noi – fie deoarece, atunci când reușim (ca în Guatemala în 1954 sau în Republica Dominicană în 1965), o facem pe seama propriilor valori și lăsăm o moștenire amară, fie, altminteri, deoarece, ca în cazul Vietnamului și acum al Salvadorului și al Nicaraguei, am fost atrași treptat într-o mlaștină a implicării militare tot mai mari în care singurele alternative sunt războiul fără sfârșit sau victoria la un preț care depășește mult importanța mizelor. De asemenea, intervenționismul îi face pe clienții noștri să-și abandoneze soarta în mâinile noastre, cu toate că ei sunt nemulțumiți de neputința lor (când i-a fost zguduit tronul, șahul ni s-a adresat pentru a-i spune ce să facă); el produce o dependență reciproc-debilitantă și îi transformă deseori în dușmani ai Statelor Unite pe bărbații și femeile care s-au revoltat în numele valorilor pe care noi pretindem că le apărăm.

2. A existat concomitent o expansiune enormă a *programelor defensive*. Aici tendința a oscilat într-o măsură și mai mare o dată cu reducerile drastice de cheltuieli după războiul coreean și din nou la începutul și la mijlocul anilor '70 după războiul din Vietnam. Cu toate acestea, situația actuală este alarmantă pentru două motive.

Primul motiv este o consecință directă a extinderii enorme a anvergurii intereselor Statelor Unite și a expansiunii capacităților sovietice de acțiune militară în exterior. Administrația Reagan a abandonat criteriul recunoscut de toată lumea drept artificial care servea de obicei, în esență, ca o restricție impusă cererilor pentru dezvoltarea forțelor armate convenționale: noțiunea de a fi pregătit pentru două războaie și jumătate, pentru două războaie sau pentru un război și jumătate. Riscul creat de o restricție artificială este acela de a fi atacat prin surprindere, însă riscul îndepărtării oricărui plafon poate însemna transformarea cerului în limită. Într-adevăr, dacă aruncăm o privire superficială asupra raportului înaintat Congresului de secretarul apărării pentru anii fiscali 1983 și 1984, observăm o mulțime de liste de cumpărături alcătuite fără vreo prioritate sau vreo justificare rațională: tancuri, elicoptere, vehicule de luptă și de sprijin, diverse tipuri de avioane de luptă și, mai presus de toate, un program ambițios de reînarmare navală care include portavioane dotate cu armament nuclear, forțe de debarcare, vase de război, distrugătoare, submarine de atac și rachete de croazieră lansate de pe mare.

Al doilea motiv se referă la evoluția strategiei nucleare. Chiar dacă în anul fiscal 1983 forțele strategice reprezentau numai 9% din bugetul de apărare (23,1 de bilioane de dolari dintr-o sumă totală de 258 bilioane de dolari – însă ar trebui să adăugăm o bună parte din cei 18 bilioane de dolari alocați pentru serviciul de informații și pentru mijloacele de comunicare și aproape toți cei 20,1 bilioane de dolari repartizați pentru cercetare și dezvoltare), problema forțelor nucleare merită atenția enormă de care s-a bucurat în ultimii ani. Majoritatea lucrărilor și, la drept vorbind, multe din argumentele criticii antinucleare din prezent se concentrează asupra evoluției de

la "descurajare" la "purtarea războiului" care, se pare, este atribuită fie relei voințe (sau prostiei) anumitor lideri, fie confuziei intelectuale. Însă situația nu este, din nefericire, nici atât de simplă și nici atât de ușor de remediat. "Distrugerea reciprocă asigurată" (MAD) – adică capacitatea de a distruge orașele adversarului fără (așa cum era în trecut) a fi nevoie să îi distrugi mai întâi forțele armate pentru a-l învinge – încă descurajează un atac nuclear sovietic asupra orașelor americane sau asupra Europei Occidentale: aceasta este o capacitate pe care ambele părți și-o vor păstra. Însă MAD nu a fost niciodată doctrina strategică a Uniunii Sovietice sau a Statelor Unite: ea descrie o condiție (numită "descurajarea existențială" de McGeorge Bundy)[2], o situație inevitabilă creată de existența și proprietățile armelor termonucleare, un semnal care ne reamintește de tragedia îngrozitoare pe care o poate provoca în cele din urmă recurgerea la aceste arme; în plus, ea a servit în perioada lui McNamara ca o protecție a bugetului împotriva cererilor serviciilor militare. Dar chiar și în perioada (anii '60) când strategia *declarativă* a Statelor Unite era distrugerea asigurată, strategia nucleară americană a *țintelor* urmărea obiective militare sovietice – ca și cum armele nucleare nu ar fi fost diferite de celelalte arme din trecut.

Această tendință către "purtarea războiului" – adică către dezvoltarea armelor nucleare de precizie capabile, ca și celelalte arme din istorie, să lovească *forțele militare* ale inamicului – a fost întreținută de doi factori fundamentali. Unul este tehnologia care în anii '70 a produs trei revoluții: focoase multiple, o precizie aproape perfectă și tipul de miniaturizare care caracterizează rachetele de croazieră și bomba cu neutroni. Celălalt este situația geopolitică dificilă a Statelor Unite: nevoia de a-i înzestra pe aliați sau pe prieteni cu "descurajarea extinsă" – adică de a încerca să-i protejezi de un atac prin amenințarea cu contralovituri nucleare sau chiar cu o primă utilizare a armelor nucleare.

La sfârșitul anilor '70 a devenit evidentă existența unui dezacord major în Statele Unite – nu în privința alternativei descurajare sau război, ci asupra ceea ce descurajează. Din punctul de vedere al unor analiști, ceea ce descurajează un atac nuclear sau convențional al sovieticilor împotriva unui interes fundamental al Statelor Unite este riscul escaladării incontrolabile către "distrugerea reciprocă asigurată". Este vorba de *incertitudinea* dinamicii războiului, de imposibilitatea de a fi siguri vreodată că vom putea evada, pentru a spune așa, din condiția MAD și că vom reveni la universul tradițional, "mai sigur" al războiului contraofensiv. Din acest punct de vedere dobândirea de către Statele Unite a unei uriașe capacități contraofensive a primei lovituri este inutilă (deoarece tocmai riscul escaladării *ne* va împiedica să recurgem primii la armele nucleare); și periculoasă (în măsura în care ea întreține iluzia unui război nuclear limitat): o capacitate cotraofensivă, dacă într-adevăr este necesară, este folositoare numai într-o măsură foarte limitată, ca un mijloc de a întări credibilitatea descurajării extinse (întrucât protecția clienților prin amenințarea orașelor sovieticilor, într-o eră de distrugere reciprocă asigurată, nu este, ca atare, foarte credibilă) – cu alte cuvinte, ca un mijloc de a-i avertiza pe sovietici că un atac convențional asupra principalilor noștri aliați poate duce la un război nuclear care ar putea avea ca rezultat distrugerea reciprocă asigurată.

Totuși, conform altor analiști, tocmai deoarece amenințarea cu distrugerea orașelor (care este echivalentă cu sinuciderea), pur și simplu, nu mai este credibilă, singura descurajare credibilă este capacitatea de a purta un război nuclear. Numai *certitudinea* unui răspuns la fel de puternic ca și atacul sau a unei înfrângeri în orice etapă a

războiului ar putea descuraja un potenţial agresor. Dacă Statele Unite nu ar avea capacitatea de a împiedica o victorie a sovieticilor la orice nivel al escaladării ales de Moscova, ele ar putea încuraja asumarea unor riscuri periculoase de către liderii sovietici; într-adevăr, dacă Statele Unite nu ar fi *percepute* de alte state ca având această capacitate (oricât de teoretică ar putea să fie noţiunea purtării unui război nuclear), capacitatea Moscovei de a exercita o coerciţie *politică* ar putea creşte[3]. În consecinţă, secretarul apărării Schlesinger a căutat să introducă în 1974 în doctrina strategică a Statelor Unite noţiunea "opţiunilor nucleare limitate" – într-o perioadă când includerea rachetelor americane în programul MIRV crea un surplus de focoase în căutare de ţinte. Câţiva ani mai târziu dobândirea de către sovietici a capacităţii de a distruge o parte din forţele nucleare ale Statelor Unite a fost considerată ca necesitând atât dobândirea de către Statele Unite a unei capacităţi similare, cât şi eforturi reînnoite pentru a păstra invulnerabile armele contraofensive ale Statelor Unite. Această ameninţare a dus la căutarea îndelungată a unei rachete noi, mobile şi, deci, invulnerabile – este vorba de racheta MX, capabilă să lovească depozitele sovietice de rachete; la dezvoltarea unor noi focoase mai precise pentru rachetele existente, a noii rachete D5 (sau Trident II) pentru submarinele nucleare americane, a rachetei Pershing II cu rază medie de acţiune care urma să fie desfăşurată în Europa Occidentală, a unei sumedenii de rachete de croazieră şi, în sfârşit, la "războiul stelelor".

Secretarul Departamentului Apărării Harold Brown a susţinut a doua viziune. Triumful acestei viziuni a fost marcat de directiva lui Carter din 1980 PD-59 care a iniţiat aşa-numita strategie a compensării. Această directivă cere "nu numai capacitatea de a distruge întreaga gamă de ţinte militare, politice şi industriale sovietice, ci şi, de asemenea, o forţă suficient de flexibilă şi de eficientă pentru a fi capabilă să întreprindă atacuri mai mici"[4]. A doua viziune a fost confirmată de planul secretarului de stat Weinberger pentru "predominarea" într-un război nuclear prelungit, un plan care nu urmăreşte purtarea acestui război, ci înzestrarea Statelor Unite cu mijloacele necesare purtării lui, astfel încât descurajarea să fie întărită, dată fiind teama că orice altă măsură care ar urmări mai puţin decât atât – orice gol în continuitatea înarmării, orice îndepărtare de "echivalenţa esenţială" cu arsenalul sovietic – ar putea să-i determine pe sovietici, în special în crizele grave, "să-şi asume riscuri care ar fi inimaginabile în perioade mai normale"[5]. Programele strategice ale administraţiei Reagan cu alocările sale de fonduri pentru bombardierele B1 şi Stealth şi pentru rachetele nucleare de croazieră reflectă această credinţă.

Susţinătorii celor două concepţii ale descurajării îşi aduc reciproc critici foarte dure şi foarte convingătoare. Cei care, precum Paul Nitze sau Colin Gray, cred în descurajare prin intermediul ameninţării cu purtarea războiului, resping ca periculoasă viziunea opusă, deoarece ea ar avea ca rezultat pauze şi rămâneri în urmă care l-ar putea tenta pe adversar să pericliteze interesele vitale ale Statelor Unite (am mai utiliza primii armele nucleare pentru a ne apăra interesele, dacă am şti că putem fi copleşiţi de forţele nucleare sovietice?) şi, de asemenea, deoarece, în cazul unui atac sovietic convenţional sau nuclear limitat, ea nu ne-ar oferi altă alegere în afara aceleia dintre acceptarea înfrângerii sau escaladarea la nivelul distrugerii reciproce. (Fisurile fundamentale ale acestei poziţii sunt presupoziţiile sale că sovieticii pot fi descurajaţi numai prin egalarea de către noi a potenţialului lor contraofensiv, că o lovitură sovietică asupra rachetelor noastre cu baza la sol ne-ar lăsa fără mijloace

contraofensive de răspuns şi că, în timp ce distrugerea reciprocă asigurată este puţin probabilă, războiul nuclear limitat sau un război nuclear îndreptat numai împotriva ţintelor militare este o perspectivă raţională.) Cei care, precum McGeorge Bundy îmbrăţişează ideea că descurajarea "existenţială", bazată pe "nesiguranţa asupra ceea ce s-ar putea întâmpla"[6], este suficientă, pornesc exact de la presupoziţia opusă. Ei critică viziunea opusă, deoarece ea se angajează în înspăimântătoare scenarii fanteziste, duce la o cursă uriaşă a înarmării şi subminează tocmai descurajarea pe care ea pretinde că o sprijină, tratând armele nucleare în chip asemănător cu celelalte arme şi încurajând fiecare parte să lovească prima, înainte ca adversarul să-şi poată utiliza armele.

Victoria viziunii lui Nitze rezultă, parţial, din faptul că planificarea militară este dirijată aproape inevitabil de analizele eşecurilor şi de nevoia planificării măsurilor care trebuie întreprinse dacă descurajarea ar eşua – adică de nevoia de a "pune la punct" o strategie pentru purtarea războiului chiar şi în cazul unui război nuclear. Într-o ţară în care planificarea militară este mult mai puţin autonomă şi mult mai mult subordonată controlului civil decât în Uniunea Sovietică, există numeroase motive pentru care conducerea civilă a susţinut această abordare.

Un motiv este influenţa a două grupuri: un corp larg de strategi civili care au jucat jocul "scenariilor" şi au dezvoltat numeroasele posibilităţi ale strategiei nucleare cu mult mai mult entuziasm chiar decât strategii militari şi o combinaţie de birocraţi şi de furnizori de arme defensive ale căror cariere şi averi depind de producţia neîntreruptă a unor sisteme de armament tot mai sofisticate. Însă motivele fundamentale ale triumfului viziunii lui Nitze sunt două seturi de consideraţii politice: pe plan intern teama de preţul pe care ar trebui să îl plătească conducătorii dacă viziunea mai puţin pretenţioasă (cea a lui Bundy) i-ar încuraja pe sovietici să-şi asume riscuri în zone vitale pentru interesele americane; şi pe plan extern tocmai dimensiunea extraordinară a anvergurii intereselor americane. Protejarea lor pare să reclame un arsenal militar în permanentă extindere, de vreme ce orice încercare de a descuraja testele sovietice în zone care nu sunt, în mod clar, de importanţă vitală pentru Statele Unite prin ameninţarea cu posibila distrugere reciprocă ar fi incredibilă. De fapt, o asemenea încercare ar fi un bluf pe care adversarul va fi tentat să ne provoace să îl punem în practică. Fiind obligaţi să aleagă între o viziune mult mai relaxată care totuşi nu era liniştitoare şi părea bazată pe un bluf şi o viziune mult mai pretenţioasă care, totuşi, ne "linişteşte" numai dacă credem în mitul unui război nuclear controlabil şi care să fie purtat într-un mod raţional, politicienii – de ambele părţi – au preferat a doua opţiune.

Pentru următoarele motive această preferinţă reprezintă o evoluţie extrem de periculoasă. În primul rând, ea subminează stabilitatea crizei, care cere arme invulnerabile. Rachetele balistice intercontinentale (ICBM) devin arme pe care nu le poţi decât "utiliza sau pierde". În curând rachetele cu baza la sol ale Statelor Unite (cea mai sigură parte a arsenalului Statelor Unite) vor fi, cel puţin teoretic, vulnerabile în faţa unei prime lovituri sovietice; ele reprezintă numai un sfert din arsenalul nostru, însă acest procentaj va creşte dacă administraţia Reagan reuşeşte să construiască rachetele MX (fiecare cu câte zece focoase) şi să le amplaseze în depozitele existente de rachete. În ciuda mobilităţii lor teoretice, rachetele de croazieră şi rachetele Pershing II, care sunt în curs de desfăşurare în Europa Occidentală, constituie ţinte tentante pentru un atac preventiv, deoarece ele sunt concentrate în

câteva zone bine cunoscute. În câțiva ani trei sferturi din arsenalul sovietic, care este alcătuit, în primul rând, din rachete cu baza la sol, va fi vulnerabil față de atacul bombardierelor Statelor Unite, rachetelor MX, noilor focoase mult mai precise ale rachetelor Minuteman şi submarinelor Trident II. Combinația acestor arme, alături de rachetele Pershing II şi de rachetele de croazieră amplasate în Europa, nu va înzestra Statele Unite cu capacitatea unei prime lovituri "dezarmante" – ceea ce este imposibil – ci cu capacitatea unei lovituri care ar paraliza cea mai mare parte din ceea ce constituie astăzi partea esențială a forței nucleare sovietice. Mai mult, stabilitatea crizei necesită ca centrele de comandă şi de comunicații ale fiecărei părți să poată funcționa în siguranță. Însă ele au devenit vulnerabile față de o încercare de "decapitare" din partea rachetelor părții adverse (în special câteva rachete sovietice sunt amenințate de desfăşurarea rachetelor Pershing II în Germania Federală – la opt minute distanță). O țară care este înfricoşată de perspectiva pierderii celor mai puternice arme într-o criză (dacă nu le utilizează rapid) şi de incapacitatea de a organiza un răspuns coordonat în fața unui atac va fi, chiar dacă nu este tentată să-şi utilizeze prima armamentul, mult mai nervoasă în stăpânirea crizei: paralela cu vara lui 1914 este de rău augur.

În al doilea rând, probabil că acordurile pentru controlul armamentului vor deveni tot mai dificil de negociat dacă ambele părți, în goana lor după capacități militare, vor acumula arme noi care vor fi dificil de verificat. Acesta este cazul rachetelor de croazieră lansate de la sol şi de pe mare, arme care pot fi echipate fie cu focoase convenționale, fie cu focoase nucleare şi care pot fi ascunse uşor. În această situație se află, de asemenea, rachetele mobile cu baza la sol aşa cum sunt rachetele sovietice SS-20 şi rachetele Midgetman proiectate de Statele Unite.

În al treilea rând, justificarea capacităților ofensive, chiar şi atunci când este prezentată în tonuri moderate (aşa cum a făcut Harold Brown[7] care a descris necesitatea capacității de "distrugere", dar nu de "eliminare" a tuturor tipurilor de ținte sovietice) constă din două postulate foarte discutabile. Unul este ideea că superioritatea sovietică la toate nivelurile procesului escaladării ar putea incita Moscova să-şi asume riscuri periculoase. Însă atât posibilitatea ca acest proces să ducă la o distrugere reciprocă, cât şi implauzibilitatea unui război nuclear controlat, vor împiedica, probabil, asumarea unor asemenea riscuri. Celălalt postulat este pericolul coerciției politice exercitate de către sovietici în cazul în care ei ar fi superiori la toate nivelurile. Însă nu poți constrânge un duşman care are arme nucleare sau este protejat de o țară care are arme nucleare şi o voință puternică cu arme care din punct de vedere militar sunt inutilizabile (din cauza potențialului lor sinucigaş) altfel decât ca amenințări descurajatoare. Această justificare duce, de asemenea, la o listă crescândă de obiective militare şi de sisteme de producere a armelor nucleare. În plus, granița dintre căutarea "compensării" şi căutarea "prevalării", dintre "controlul escaladării" şi "dominația escaladării" – adică dintre egalizarea capacităților şi goana după superioritate – este foarte fragilă.

În al patrulea rând, toate grupurile de susținători ai capacităților ofensive le prezintă pe acestea ca fiind necesare nu numai pentru a descuraja, ci şi pentru a încheia un război nuclear cât mai repede posibil, în cazul în care el izbucneşte – cu mult timp înaintea "distrugerii reciproce". Însă această atitudine presupune posibilitatea controlării războiului nuclear astfel încât el să fie menținut limitat. Din nefericire, aşa cum a evidențiat Bundy, "majoritatea 'scenariilor' războiului nuclear ...

nu reflectă nimic altceva decât starea de spirit a autorilor lor. ... În plus, ele sunt evaluări ale comportamentului reciproc în condiții de tensiune și de pericol fără precedent. ... Nimeni nu poate fi sigur că o comunicare credibilă va fi posibilă între parteneri, chiar și după trecerea câtorva ore de la începutul unui astfel de conflict. ... Și totuși, fără această comunicare cine va ști cum să oprească oroarea?"[8]

Purtarea unui război nuclear – capacitatea de a-l menține sub control, de a-l încheia rapid și de a împiedica escaladarea sa la etapa distrugerii orașelor – este o perspectivă extrem de implauzibilă și de neplăcută. Probabil că ceea ce Clausewitz a numit "ceața războiului" îi va orbi, în primul rând, pe cei care ar încerca să declanșeze un tip de război cu totul nou. Este puțin probabil ca o "opțiune nucleară limitată" să ducă la o victorie rapidă – inamicul și-ar păstra încă grosul armelor sale nucleare (mai mult decât atât, el ar putea să piardă majoritatea rachetelor sale balistice intercontinentale (ICBM) și să aibă încă destule mijloace pentru a devasta orașele americane). Este mult mai probabil că ea va duce la un contraatac; dacă este vorba de un contraatac care nu depășește amploarea atacului inițial al inamicului, acest "schimb" nedecisiv în toiul luptei ar putea duce la o escaladare pe mai departe a conflictului; dacă este vorba de un contraatac masiv, distrugerea totală nu va fi foarte departe. Este posibil, teoretic, să concepem utilizarea unor arme nucleare cu efect redus și relativ discriminatorii, așa cum este bomba cu neutroni. Însă istoria ne reamintește că statele tind mai degrabă să arunce în luptă mai multe arme decât să se recunoască înfrânte, dacă o "primă utilizare" nu a fost suficientă pentru a învinge. Ceea ce riscă să aibă consecințe fatale este traversarea pragului care separă războiul nenuclear de cel nuclear.

3. A treia evoluție neliniștitoare este *intelectuală*. Confruntați cu evoluția aparent inexorabilă a cursei înarmărilor și cu extinderea anvergurii securității naționale, specialiștii în relațiile internaționale și "cetățenii preocupați" par să fi găsit diverse căi pentru a abandona judecata critică și pentru a fugi de realitate. O formă este evadarea în utopie. Nu vreau să mă complac aici în acuzarea întregii mișcări pacifiste din Statele Unite și din Europa Occidentală, ai cărei membri au dovedit că sunt conștienți de și au atras atenția exact asupra pericolelor pe care le-am prezentat puțin mai devreme. Însă mă refer la câțiva dintre liderii săi. Ei sunt extrem de critici la adresa stării actuale de lucruri în măsura în care ei (de obicei cu totul corect) denunță prevalarea "gândirii prenucleare" și lipsa de imaginație a celor care cred că societățile pot să suporte războaie nucleare, să sufere pierderi enorme, să reziste dezagregărilor sociale, să se însănătoșească sau, altminteri, să controleze escaladarea în mijlocul unui tip de conflict catastrofal și fără precedent. Însă judecata sănătoasă dispare în momentul în care unii dintre aceşti profeți ai pieirii sau dintre aceste Casandre vorbesc sau scriu ca și cum dificultatea ar consta numai în a-i face să raționeze pe liderii *americani*, ca și cum războiul rece ar fi o invenție sau o născocire răuvoitoare pur *americane*, ca și cum nu ar exista diferențe profunde între societățile occidentale și URSS (unde această mișcare pacifistă este de neconceput). În plus, există câțiva utopiști care doresc desființarea statelor sau cer "reinventarea politicii" sau constituirea unui guvern mondial într-o lume în care aspirația la independență este aproape irezistibilă și ale cărei conflicte, învrăjbiri și disensiuni inexpiabile ar necesita ca un guvern mondial să fie atotputernic sau, altfel, l-ar condamna la neputință. Nu este necesară o reinventare, ci o reorientare a politicii, un efort intelectual pentru a împiedica transformarea realității curente în tragedie datorită "comportamentului obișnuit" – pentru a restrânge și a elimina tendințele către catastrofă.

O altă formă de fugă de realitate poate fi întâlnită deseori în rândul strategilor civili şi al analiştilor politici. Ea constă din acceptarea de către ei a ipotezelor şi presupoziţiilor de bază care îi ghidează pe politicieni şi din dezvoltarea şi analizarea de implicaţii, alternative şi revendicări fără măcar a se opri pentru a se întreba dacă vreuna dintre ele are sens. Este vorba de o pierdere de perspectivă, de o abandonare a distanţei critice care provine parţial din orientarea americană din ştiinţele sociale prin care ele sunt transformate în ştiinţe strategice din dorinţa de a le face utile şi de teama alunecării în teorie pură sau în abstracţii. Cu toate acestea, efectul este accentuarea specializării, un cult al expertizei pe seama abilităţii de a sta în spate, de a avea o privire generală şi de a sugera o alternativă nu la măsurile particulare sau la setul de măsuri care rezultă din concepţia prevalentă, ci la acea concepţie ca atare. Este la fel de periculos să împărtăşeşti logica celor de la putere, dacă ea este greşită şi să participi la avântul lor dacă el este iraţional, ca şi să respingi cu totul logica politicii internaţionale. Prima atitudine asumă implicit că spaţiul de alegere este foarte îngust – el este numai tehnic şi tactic; cealaltă asumă existenţa unei alegeri, dar numai una între logica (curentă) a dezastrului şi o alunecare într-un necunoscut descris în culori roze. Însă utopia nu este o opţiune: în acest secol nu va exista nici un guvern mondial şi nici nu se va realiza o dezarmare totală; şi, în orice caz, în cadrul unei lumi de state rivale gama alegerilor este cu mult mai mare decât s-a crezut de obicei. Ceea ce este trist în dezbaterea publică de astăzi este faptul că ea nu este câtuşi de puţin o dezbatere: ea este un dialog al surzilor în care fiecare parte o excomunică pe cealaltă şi în care un grup sprijină, în esenţă, *status quo*-ul, în timp ce celălalt nu predică politică, ci transcendenţă.

Ceea ce urmează este mai ales un argument împotriva primului grup – care, la urma urmei, a fost la putere pentru mai mulţi ani. Membrii săi cred că, pur şi simplu, *nu există* nici o alternativă la calea pe care am urmat-o – că tendinţele politice şi militare descrise mai sus sunt inevitabile şi că singura problemă este găsirea resurselor pentru satisfacerea intereselor noastre mondiale. Însă eu cred (1) că tendinţele sunt potenţial catastrofale, deoarece ele vor produce confruntări politice şi o escaladare a cursei înarmărilor care riscă să transforme aceste confruntări în dezastre şi să creeze propriile sale prilejuri de confruntare (de exemplu, asupra localizării desfăşurărilor noilor arme); (2) că ele sunt nefaste, de asemenea, pe plan intern deoarece costurile lor supun consensul intern la presiuni enorme, determinând o luptă între administraţia aflată la putere şi majoritatea elitelor, dezbinând elitele sau, altminteri, creând o ruptură între o elită mai "internaţionalistă" şi una mai interesată de publicul din interior (care incită cetăţenii la opoziţie faţă de stat şi la proteste); de asemenea, deoarece sacrificiile interne – exprimate în termenii programelor sociale reduse sau neglijate, al resurselor absorbite de industriile de război care deseori sunt profitabile, însă, în ultimă instanţă, mai puţin productive şi mai puţin avantajoase pe plan social decât întreprinderile civile – nu sunt compensate nici măcar pe departe de succesele pe plan extern; şi (3) că o analiză a afacerilor mondiale contemporane, chiar şi una care încearcă să înlăture iluziile şi vanitatea, demonstrează posibilitatea unei strategii politice diferite.

II

Voi încerca, pe scurt, să definesc o politică externă alternativă, care ar putea evita costurile implicate de tendinţele pe care le-am descris. Mă voi ocupa aici mai

ales de acele aspecte ale strategiei externe despre care se poate spune în mod îndreptățit că privesc securitatea națională – adică supraviețuirea națională și protejarea intereselor vitale de amenințările cu violența sau de amenințările la adresa vieții economice a statului.

1. Voi menționa astfel numai pe scurt o mulțime de probleme economice care implică interesele Statelor Unite, așa cum este preocuparea pentru protejarea a ceea ce ar putea fi numit un mediu internațional suportabil împotriva unor amenințări ca, de exemplu, proliferarea armelor nucleare și promovarea valorilor americane și a drepturilor fundamentale ale omului. O lume în care există douăsprezece sau treisprezece puteri nucleare; o lume alcătuită numai din regimuri totalitare sau autoritare care produc mase de refugiați; o lume a falimentului țărilor în curs de dezvoltare, a căror insolvabilitate ar determina prăbușirea instituțiilor financiare internaționale, a principalelor bănci americane și un război rasial în Africa de Sud – toate aceste perspective pot avea efecte extrem de nefavorabile pentru securitatea națională a Statelor Unite și pentru valorile americane; de aici provine importanța "politicii globale" de genul celei pe care a încercat să o urmărească administrația Carter. "Neglijarea nevătămătoare" a acestor probleme (sau nu atât de nevătămătoarea subordonare a acestor preocupări priorităților economice interne, prejudecăților ideologice sau întâietății războiului rece) ar putea duce la dezastru. Ceea ce pare imperativ este următorul set de orientări:

Mai întâi, este necesară o coordonare mult mai bună a strategiilor economice și monetare cu celelalte mari puteri industriale avansate ale lumii necomuniste. Trebuie să învățăm să evităm efectele globale ale unei inflații sau ale unei recesiuni cauzate de strategiile deliberate ale Statelor Unite și să atenuăm impactul dobânzii fluctuante și al ratelor de schimb ale Statelor Unite asupra partenerilor noștri și asupra comerțului mondial. Studiul întrunirilor economice la vârf ținute începând cu 1975 ne demonstrează că pot fi obținute rezultate bune – de obicei, în forma concesiilor reciproce asupra mai multor probleme –, când din partea Washingtonului se manifestă mai degrabă o dorință de a ține seama de interesele celorlalți decât o dispoziție de a crede că tot ceea ce este convenabil pentru americani nu poate să fie, în ultimă instanță, decât avantajos pentru toți ceilalți[9].

În al doilea rând, în relațiile Nord-Sud este nevoie de o deschidere similară din partea americanilor pentru a accepta sugestiile făcute recent de Comisia Brandt în noul său raport[10]. Aceste sugestii urmăresc extinderea asistenței financiare acordate țărilor în curs de dezvoltare de instituțiile financiare internaționale (în care Statele Unite joacă un rol decisiv) și creșterea flexibilității condițiilor de obicei stricte, deseori social regresive și economic deflaționiste impuse de FMI țărilor debitoare. Aceste recomandări propun, de asemenea, atât o creștere a ajutorului pentru țările mai sărace, cât și un proces de negocieri nou, diversificat și pragmatic asupra problemelor din relațiile Nord-Sud. Aceste măsuri nu au nici o șansă de a fi adoptate atât timp cât Statele Unite și partenerii lor industriali nu și-au revenit complet din recesiune; însă revenirea, ca atare, nu este un remediu și pentru restul lumii. Resursele pe care raportul Brandt ar dori să le vadă alocate pentru țările în curs de dezvoltare nu vor deveni disponibile dacă ele sunt dirijate, ca și în trecut, către bugetul de apărare și asistența militară.

În al treilea rând, Statele Unite ar trebui să dezvolte şi să consolideze regimul internaţional contemporan slab şi fragmentat al drepturilor omului. Acest obiectiv ar impune sprijinirea acelor diverse agenţii private şi publice care monitorizează, cercetează şi raportează situaţia drepturilor omului în diferite părţi ale lumii. El ar determina, de asemenea, promovarea unei strategii comune împreună cu ceilalţi donatori importanţi de ajutor economic atât pentru a subordona acordarea ajutorului respectării de către guvernele care îl primesc a drepturilor fundamentale civile şi politice, precum şi a celor economice şi sociale, cât şi pentru a garanta ajungerea acestui ajutor la păturile cele mai defavorizate din ţările ajutate. În fond, Statele Unite, fără a-şi neglija celelalte interese – şi în relaţiile cu ţări care depind sau au nevoie într-o anumită privinţă de ele – ar trebui să clarifice în permanenţă că apărarea drepturilor omului nu este niciodată sacrificată altor preocupări; când ele sunt sacrificate, efectele asupra celorlalte preocupări (aşa cum sunt, de exemplu, bazele militare sau interesele comerciale ale Statelor Unite) sunt deseori catastrofale, ca atunci când regimuri criminale protejate de noi se prăbuşesc sau sunt înlocuite de unele puternic antiamericane. Promovarea drepturilor omului se poate amesteca uneori cu alţi factori sau poate fi urmărită într-un mod liniştit şi discret când această discreţie promite rezultate bune; însă ea nu ar trebui să lipsească niciodată din politica Statelor Unite faţă de orice ţară sau nu ar trebui redusă numai la vorbe. O astfel de orientare trebuie respectată în special când se iau decizii în privinţa vânzărilor de armament pentru prietenii sau pentru clienţii din exterior.

În al patrulea rând, Statele Unite trebuie să încerce în continuare să micşoreze ritmul proliferării nucleare prin cooperarea cu ceilalţi furnizori de echipament nuclear pentru limitarea vânzării tehnologiilor periculoase. Excepţiile (cum sunt acelea aprobate în ultimii ani pentru Japonia şi India) ar trebuie făcute numai când există o necesitate economică justificativă şi controale adecvate – nu pe baza distincţiei dintre aliaţi şi ceilalţi. Este bine să oferim garanţii politice pentru ţările care sunt tentate să devină puteri nucleare din motive de insecuritate; însă aceste garanţii ar trebui să ea mai degrabă forma eforturilor de ajutorare a reglementării conflictelor regionale decât aceea a vânzărilor de armament convenţional.

2. Îndreptându-ne acum către acea parte a politicii externe care poate fi numită în mod îndreptăţit politica de securitate naţională, observăm că reorientarea necesară ar trebui să înceapă cu o definiţie a intereselor vitale ale Statelor Unite, nu cu o listă de ameninţări reprezentate de forţe ostile şi nici cu o listă de ameninţări care pot fi exploatate de forţe ostile: se prea poate ca ostilitatea să fie temporară, sau, altminteri, ca lista intereselor create de aceste ameninţări să devină de nestăpânit sau ca unele din aceste ameninţări să se dovedească nesemnificative. Astfel, nu trebuie să revenim la lista făcută în urmă cu mulţi ani de George Kennan şi la aceeaşi întrebare fundamentală: care sunt preocupările de durată ale securităţii naţionale care, pe ansamblu, ar rămâne importante chiar şi într-o lume miraculoasă fără conflicte majore? Voi enumera următoarele puncte:

a. Protecţia faţă de atacul direct.

b. Menţinerea legăturilor (militare, economice şi culturale) cu principalii *aliaţi din Europa Occidentală şi cu Japonia*, atât deoarece protecţia lor faţă de un atac este în interesul Statelor Unite (adică ocuparea sau subjugarea lor de un stat ostil ar afecta grav echilibrul de putere), cât şi fiindcă ele constituie, alături de Statele Unite, pilonii economiei mondiale.

c. În *Orientul Mijlociu* este necesar să apărăm supraviețuirea Israelului pentru motive care au mult mai mult de-a face cu valorile noastre și cu istoria (și nu puțin cu politica internă) decât cu considerațiile strategice; dar și, de asemenea, cu încheierea păcii între Israel și statele arabe (din cauza sumedeniei de pericole pe care le generează orice prelungire a stării de război – sau a unei situații care nu este nici de pace, nici de război – într-o parte a lumii în care se găsesc resurse importante, caracterizată de un potențial extrem de exploziv de fanatism și radicalizare și în care ambele superputeri sunt adânc implicate); și accesul neîntrerupt la resursele de energie din zonă pentru noi și pentru principalii noștri aliați.

d. În *America Centrală și în Insulele Caraibe* este important să distingem preocupările de securitate națională de celelalte interese. Este evident că Statele Unite este interesată ca în țările din sfera sa tradițională de influență să nu fie stabilită o serie de regimuri ostile. Însă *mijloacele* pe care le alegem pentru a proteja acest interes depind, într-o mare măsură, de gradul în care ostilitatea guvernelor va afecta securitatea națională. Pare clar că ultima va fi pusă în dificultate *numai* de instalarea de baze militare sovietice (și apoi de cea a bazelor cubaneze) în această parte a lumii – un eveniment improbabil, dată fiind aversiunea sovieticilor față de situațiile cu grad mare de risc.

e. În *Asia de Est* menținerea unui echilibru pașnic de putere între URSS și China constituie un interes major pentru Statele Unite. Un război ne-ar împinge într-o dilemă foarte dificilă – sprijinirea părții mai slabe (China) sau, altminteri, riscul unei înfrângeri chineze care ar îmbunătăți enorm poziția Moscovei; o reconciliere deplină între Moscova și Pekin în dauna Washingtonului ar avea același efect. În mod cert nu este în interesul Statelor Unite să transforme aria Asiei de Est și a Pacificului de Nord într-o zonă de confruntare militară comparabilă cu Europa. Pericolul este real: sovieticii desfășoară cantități importante de rachete SS-20 în Extremul Orient pentru a face față capacității nucleare crescânde a Chinei (la fel cum se pare că ei au construit rachetele lor europene SS-20 ca răspuns la Sistemele Bazate pe Ofensivă ale Statelor Unite) și poate pentru a-i face pe japonezi să renunțe la eforturile de reînarmare. Ei pot desfășura mai multe rachete SS-20 îndreptate către partea de Nord-Vest a Statelor Unite dacă NATO va dori în continuare înfăptuirea deciziei din decembrie, 1979 de instalare a 572 de rachete în Europa Occidentală. Nu numai că un echilibru cvadruplu de putere este mult mai delicat decât unul format din două blocuri de tipul celui care există în Europa, însă includerea Chinei în negocierile nucleare ar fi chiar mai dificilă decât problema deja spinoasă a forțelor nucleare franceze și britanice; iar o continuare a militarizării acestei părți a lumii ar putea să ducă în viitor nu la o Japonie înarmată cu arme convenționale ci la o Japonie nucleară.

f. La periferia Uniunii Sovietice există două angajamente: unul față de securitatea *Pakistanului* și celălalt față de cea a *Coreii de Sud*. Ambele angajamente sunt importante și dificile și ar trebui tratate cu prudență (ele nu ar trebui să excludă alte considerații așa cum sunt echilibrul regional și drepturile omului). Pakistanul se află într-o poziție dificilă după invadarea Afganistanului. Dacă el continuă să sprijine rebelii din Afganistan, integritatea sa ar putea fi amenințată în mod direct sau subminată de către sovietici, însă abandonarea rebelilor ar însemna cedarea în fața pretențiilor unui vecin puternic și periculos. Cu toate acestea, angajamentul Statelor Unite față de o țară importantă din punct de vedere strategic se întâmplă să oblige

Washingtonul faţă de un regim militar care este departe de a fi popular, are o bază îngustă de sprijin, handicapează politica Statelor Unite de combatere a proliferării nucleare şi complică relaţiile cu India (faţă de care Pakistanul insistă ca Statele Unite să garanteze aceeaşi politică). În cazul Coreii de Sud prezenţa forţelor Statelor Unite poate servi nu numai ca un mijloc de descurajare a unui atac din partea Coreii de Nord ci şi, de asemenea, ca un mijloc de descurajare împotriva Coreii de Sud şi ca o garanţie împotriva unei Coreii de Sud nucleare.

Însă trebuie să facem trei observaţii importante. Mai întâi, o listă de interese vitale nu ne spune mijloacele prin care ele ar trebui protejate: în anumite cazuri o prezenţă militară a Statelor Unite nu ar fi nici binevenită, nici utilă. În al doilea rând, gama preocupărilor vitale variază de la arie la arie: de exemplu, este evident că menţinerea legăturilor cu Europa Occidentală şi cu Japonia reclamă mai mult decât o protejare în faţa agresiunii. În al treilea rând, protejarea ariilor vitale în faţa agresiunii nu trebuie să determine numai măsuri de descurajare sau de apărare împotriva violării graniţelor de armate ostile, ci şi, de asemenea, mijloace de a preveni sau de a contracara ceea ce s-ar putea numi agresiunea subversivă – instituirea, printr-o lovitură de stat, a unui regim marionetă "prieten", dar, evident, nereprezentativ, care apelează apoi la forţele Marelui Frate (eu aş face o distincţie clară între regimul Babrak din Afganistan, care se potriveşte acestei descrieri, şi guvernele pro-sovietice din Etiopia şi Angola, şi chiar regimului comunist din Afganistan din 1978, care au ajuns la putere printr-o lovitură de stat fără a apela la ajutorul sovieticilor).

Cu toate că trecerea directă de la o listă a intereselor vitale la o discuţie a mijloacelor prin care ele ar trebui asigurate ar putea apare logică, în realitate este mult mai înţelept să ne ocupăm mai întâi de trei probleme importante ridicate de listă. Toate punctele din listă ridică problema fundamentală a relaţiilor dintre Statele Unite şi URSS; Orientul Mijlociu şi America Centrală şi, într-o anumită măsură, Pakistanul şi Coreea de Sud ridică problema revoluţiei; şi, în sfârşit, Europa Occidentală, Japonia, Orientul Mijlociu şi Asia de Est pe aceea a diplomaţiei.

3. Mijloacele utilizate în numele securităţii naţionale depind, într-o măsură importantă, de viziunea asupra "provocării sovietice" şi asupra gamei posibilităţilor din *relaţiile dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică*. Eu văd URSS ca pe o putere permanent oportunistă – adică pregătită să profite de ocaziile de influenţă şi de extindere a controlului, însă fără a avea un plan strategic sau fără a vrea să-şi asume riscuri mari. Forţele sale armate nu sunt destinate numai apărării, ci urmăresc, de asemenea, să facă posibilă proiectarea forţelor convenţionale pe plan extern, atunci când circumstanţele o permit şi să descurajeze Statele Unite de la utilizarea propriilor sale forţe armate cu scopul de a împiedica sau de a combate utilizarea forţelor sovietice dincolo de limitele domeniului imperial sovietic. Ideologia sovietică oferă un fel de fir al Ariadnei pentru intervenţiile pe plan extern; ea susţine ideea sprijinirii fie a facţiunilor "progresiste" (marxist-leniniste), fie "obiectiv-progresiste" (anti-occidentale) în numele eliberării naţionale, când aceste facţiuni se află la putere sau când au şanse mari de a câştiga puterea. Securitatea naţională sovietică mai urmăreşte un scop: ruperea "încercuirii", slăbirea nodului prin încercarea de îndepărtare a Europei Occidentale de Statele Unite (dar nu astfel încât NATO să fie înlocuită cu un bloc militar aflat sub conducere germană), prin menţinerea unei anumite influenţe

în lumea arabă şi prin încercarea de îmbunătăţire a relaţiilor cu China.

Administraţia Reagan a început cu două convingeri (înrudite): majoritatea tulburărilor în lume sunt fie cauzate, fie agravate de Moscova, iar răspunsul la ameninţarea sovietică este "revitalizarea politicii de îngrădire". Totuşi, atât diagnosticul, cât şi tratamentul au fost greşite. Unul din motivele pentru care această ameninţare poate fi controlată fără isterie şi în timp este existenţa unei bariere naturale în faţa expansiunii sovietice. Această barieră este constituită, parţial, de autonomia insolubilă a multor probleme pe care Moscova le găseşte dificil de exploatat (conform războiului dintre Iran şi Irak şi, de fapt, întregului conflict arabo-israelian, date fiind limitele respectate de eforturile sovietice în aprovizionarea clienţilor) şi, parţial, de naţionalismul suspicios al multor state noi care doresc asistenţă dar nu aservire. Mai există o barieră: cu excepţia armamentului, Uniunea Sovietică are puţine de oferit şi, în multe părţi ale lumii, calea către reglementarea problemelor existente trece încă prin Washington, nu prin Moscova. Acesta este cazul Americii Centrale, Africii de Sud şi, într-o măsură importantă, al Orientului Mijlociu.

Prin urmare, o strategie raţională a Statelor Unite ar trebui să considere politica de îngrădire, în cazul altor arii decât Europa – unde se confruntă două armate uriaşe – nu ca pe un ţel imediat, ci ca pe un produs secundar al strategiilor dezirabile, ca în poziţia originală dar neînţeleasă a lui Kennan. Ceea ce ar trebui să constituie bariera este situaţia locală. Fiecare situaţie ar trebui tratată în funcţie de condiţiile şi conform meritelor sale, astfel încât să-i lipsim pe sovietici de orice prilejuri de exploatare a respectivei situaţii (conform acordului din Zimbabve) sau să le limităm câştigurile (conform tacticii lui Vance în cornul Africii, protejând Somalia de un atac etiopian). A încerca să construieşti o barieră pe un teren nereceptiv, nepotrivit sau cu reputaţie proastă înseamnă a căuta eşecul sau a risca războiul. Astfel, o prezenţă masivă a forţelor de bază americane în ţări prietene din Asia de Sud-Vest ar putea fie să destabilizeze o arie schimbătoare în care forţele antiamericane abundă, fie să precipite o confruntare militară cu Uniunea Sovietică care ar considera această prezenţă o ameninţare. Nu funcţionează nici încercarea de a atrage prieteni şovăitori într-un "consens strategic", aşa cum au făcut Statele Unite de mai multe ori în Orientul Mijlociu. Însăşi noţiunea de îngrădire – aşa cum a explicat Kennan, spre tristeţea sa – sugerează pacturi şi baze militare. Totuşi, sovieticii au demonstrat o anumită abilitate în depăşirea barierelor artificiale şi în afirmarea prezenţei lor exploatând conflictele interne sau regionale în circumstanţe favorabile. Dată fiind competiţia mondială pentru arme şi dorinţa aliaţilor noştri de piese, sovieticii au găsit căi pentru a-şi extinde influenţa în ciuda tuturor interdicţiilor. Noţiunea de îngrădire ne concentrează atenţia asupra celei mai costisitoare şi mai puţin probabile forme de acţiune sovietică, expansiunea prin forţă[11].

Aici nu pot decât să rezum ceea ce am dezvoltat în altă parte[12]. Strategia Statelor Unite faţă de Moscova ar trebui să conţină trei elemente. Unul, la care mă voi întoarce, este îngrădirea militară – impusă de multe din interesele vitale enumerate mai sus. Al doilea este diplomaţia preventivă – care ajută crearea acelor condiţii care, prin ele însele, vor reduce şi vor face neproductive ocaziile sovieticilor (vezi mai jos). Al treilea este ceea ce s-ar putea numi destinderea fără iluzii. Marea eroare a destinderii lui Kissinger a fost ambiţia sa nerealistă: era vorba de un plan care urmărea, prin intermediul unui amestec de îngrădire şi de imbolduri pentru autoîngrădire, să determine Moscova să ratifice noţiunea *Statelor Unite* de stabilitate.

Ceea ce era rău nu era ideea amestecului, ci, mai degrabă, politica legăturii (o idee înţeleaptă, însă foarte greu de aplicat) şi scopul. Controlul armamentului este o problemă prea importantă şi de prea mare interes pentru ambele puteri pentru a fi utilizată ca un instrument de obţinere a "constrângerii" sovietice şi pentru a fi legată de pretenţii specifice de "comportament bun" din partea sovieticilor. Comerţul, despre care se credea că va crea un interes sovietic pentru comportamentul politic moderat, a creat rapid o clientelă occidentală de credite, de exporturi industriale şi de cereale şi de importuri de energie care s-au dovedit dificil de întrerupt în toate acele cazuri când comportamentul sovietic nu corespundea cu aşteptările Washingtonului. În orice caz, Moscova a dovedit că nu doreşte să renunţe la câştiguri politice atractive sau să tolereze insecuritatea în interiorul imperiului sau la graniţele sale, cu scopul de a proteja partea sa din beneficiile economice sau interesul său pentru controlul armamentului. Moscova nu a dorit niciodată sfârşitul competiţiei sale cu Statele Unite în lumea a treia; la drept vorbind, chiar şi în perioada destinderii, nici o parte nu a fost dispusă să abandoneze căutarea avantajelor unilaterale în dauna celeilalte părţi: datorită lui Kissinger sovieticii au avut un rol neglijabil în negocierile din Orientul Mijlociu, însă ei au exploatat chilipirurile din Angola, Yemenul de Sud şi Cornul Africii şi au încercat (însă au eşuat) să facă acelaşi lucru în Portugalia.

În viitor se impune să urmărim scopuri mai modeste. Trebuie să renunţăm, de asemenea, la încercarea urmărită pentru prima dată – şi deseori neîndemânatic – de administraţia Reagan, de revenire la întâietate (prin intervenţii multiple, printr-un dispozitiv militar uriaş şi prin negarea intereselor sovietice în Orientul Mijlociu, de exemplu): o astfel de căutare nu garantează decât costuri enorme, riscuri şi frustrări. În locul său, trebuie să încercăm să reglementăm intensitatea, mijloacele şi localizarea luptei fără a ne aştepta ca sovieticii să renunţe la toate încercările de schimbare a "corelaţiei forţelor". Intensitatea se referă, mai presus de toate, la nivelul retoric al competiţiei şi, de asemenea, la toate acţiunile care tind să facă din Uniunea Sovietică un stat "paria": în special dacă se crede că un stat atât de puternic din punct de vedere militar şi atât de ambiţios din punct de vedere politic este periculos, trebuie să evităm punerea sa în situaţii dificile sau fără speranţă şi să renunţăm la încercările de umilire a conducătorilor săi şi la întreţinerea coşmarului său de încercuire şi infiltrare. În ceea ce priveşte mijloacele mă gândesc la: nevoia de excludere a utilizării forţei împotriva independenţei şi integrităţii teritoriale a oricărui stat, nevoia de excludere a utilizării forţei la cererea unui guvern marionetă, nevoia de reducere a nivelului forţelor utilizate în sprijinul unui regim "prieten" (dar nu marionetă) şi nevoia de diminuare a metodelor de subversiune şi spionaj utilizate cu entuziasm de ambele superputeri. În ceea ce priveşte localizarea, cred că fiecare parte va dori în continuare să impună restricţii speciale celeilalte părţi în zone de interes vital; prudenţa trebuie respectată în special în arii ca Europa şi în "arii gri" de mare importanţă în care fiecare parte riscă să fie târâtă într-o confruntare cu cealaltă parte de un client pe care ea nu îşi poate permite să îl lase neprotejat.

Nu ar trebui să întreţinem iluzia sau speranţa sovieticilor în privinţa unui condominiu; el ar fi intolerabil pentru poporul american, inacceptabil pentru terţe părţi şi mult prea avantajos, în mod unilateral, pentru Moscova, care ar câştiga dreptul de a reglementa afaceri în arii în care interesele sovietice sunt puţine sau implicarea sovietică este minimă. Însă există o gamă largă de scopuri realiste şi de

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

interese convergente sau comune. Există un interes comun pentru rezolvarea crizelor – nu pentru semnarea de generozităţi grandilocvente şi fără sens, aşa cum sunt declaraţiile de principii care au rezultat din întâlnirile la vârf din 1972 şi 1973 şi în urma Conferinţei de la Helsinki din 1975. Prevenirea crizelor, un obiectiv infinit mai dificil într-o lume de conflicte multiple, presupune dezvoltarea unei reţele de relaţii reciproce. Căutarea inevitabilă a câştigurilor unilaterale, care generează crize, sau dorinţa de a evita cu orice preţ pierderile unilaterale, vor fi controlate în cele din urmă numai dacă superputerile vor dezvolta legături care vor fi benefice pentru amândouă. Aceste relaţii ar trebui căutate în trei domenii: armament (vezi mai jos), legături economice şi diplomaţie. Atât ideea conform căreia legăturile economice sunt, în mod obligatoriu, mai avantajoase pentru Moscova decât pentru clienţii săi şi nu fac decât să contribuie la menţinerea în funcţiune a maşinii sovietice de război, cât şi ideea conform căreia toate aceste legături sunt dezirabile sunt lipsite de temei. Utilizarea comerţului şi a creditelor ca arme în războiul antisovietic – pentru transformarea politicilor sovietice sau chiar a sistemului sovietic – s-a dovedit foarte nesatisfăcătoare; sovieticii îşi menţin oricum în funcţiune maşina de război, iar aliaţii noştri, pur şi simplu, nu vor accepta o politică a negării economice. În acest domeniu vor exista beneficii reciproce atât timp cât vor fi evitate contribuţiile directe la industria de armament şi la tehnologia militară sovietică şi atât timp cât condiţiile de acordare a împrumuturilor nu vor echivala cu subvenţionarea şubredei economii sovietice.

În ceea ce priveşte diplomaţia, voi enumera două seturi de acţiuni. Primul constă dintr-un dialog permanent şi dintr-o revizuire constantă a politicilor care ar putea duce la confruntări fie prin ciocnire directă, fie prin escaladare treptată, fie prin neînţelegeri. Bineînţeles, este posibil ca aceste schimburi preventive să nu producă vreo convergenţă a politicilor sau schimbări decisive, însă ele vor aduce mai multă transparenţă, mai multă planificare şi mai multe motive pentru abţinere şi autolimitare. Al doilea set constă din includerea sovieticilor, într-o măsură adecvată, în reglementarea conflictelor în care ei au, în mod evident, interese importante şi pentru care nu poate fi găsită nici o soluţie adecvată fără participarea lor. Acesta rămâne cazul conflictului arabo-israelian, date fiind legăturile sovieticilor cu Siria şi cu PLO; de asemenea, fără îndoială, acesta este cazul Afganistanului.

Unul din multele motive pentru sugerarea acestui "meniu" pentru relaţiile dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică este, bineînţeles, pericolul de război care rezultă dintr-o serie nesfârşită de confruntări sau chiar şi numai dintr-o strategie de îngrădire ostilă. Una din multele lecţii ale Europei de dinainte de 1914, care nu şi-a pierdut complet semnificaţia după inventarea armelor nucleare, este presiunea exercitată asupra păcii de crizele repetate – chiar şi de crizele "rezolvate" prin compromisuri. Un alt motiv este că numai o astfel de politică are şanse să diminueze tensiunile din relaţiile dintre Statele Unite şi aliaţii lor şi, astfel, să contribuie la protejarea legăturilor dintre Statele Unite şi principalii lor parteneri.

Ceea ce această politică ar reclama în viitorul apropiat, dată fiind starea curentă a relaţiilor dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică şi principalele motive de conflict, sunt următoarele măsuri:

1) o deescaladare a retoricii, care ar pune capăt atât condamnării generale a "imperiului răului" (mai degrabă decât a criticilor precise ale practicilor şi comportamentului sovietic), cât şi afirmaţiilor despre posibilitatea de a purta sau de a câştiga un război nuclear;

2) o nouă serie de iniţiative pentru controlul armamentului;

3) o reluare a relaţiilor economice (nu numai în domeniul cerealelor) în cadrul limitelor indicate mai sus, ca şi a schimburilor culturale şi ştiinţifice;

4) sprijinul Statelor Unite pentru negocieri întreprinse sub auspiciile Naţiunilor Unite şi pentru o reglementare a problemei Afganistanului care ar determina o retragere treptată a forţelor sovietice, un statut de neutralitate a ţării şi constituirea unui guvern acceptabil pentru forţele de rezistenţă şi pentru URSS;

5) discuţii între Statele Unite şi Uniunea Sovietică urmărind reexaminarea posibilităţii unei abordări comune americano-sovietice a soluţionării problemei palestiniene, a problemelor graniţelor Israelului şi a garanţiilor de securitate: un caz crucial de prevenire a crizelor şi de diplomaţie preventivă.

Prin intermediul problemei diplomaţiei preventive ajungem la a doua problemă majoră: *revoluţia*. Există nenumăraţi factori care fac posibilă sau probabilă schimbarea violentă în majoritatea zonelor lumii: dezagregarea socială produsă de modernizarea economică în societăţile cu regimuri tradiţionale sau autoritare, nedreptatea socială şi opresiunea din numeroase ţări, dezbinările etnice sau religioase, aspiraţiile nesatisfăcute pentru autodeterminare naţională, discriminarea rasială ş.a.m.d. Ambele superputeri au încercat să împiedice izbucnirea revoluţiilor în sferele lor de influenţă: sovieticii, sistematic şi brutal, în Europa de Est; Statele Unite, mult mai neregulat şi mai indirect, în America Centrală. Nu este locul aici pentru tratarea dilemei sovietice, care este reală (orice ridicare a interdicţiilor duce la explozii incontrolabile şi totuşi represiunea permanentă limitează sever influenţa sovietică în Europa Occidentală). Dilema americană este, într-un sens, mult mai serioasă, deoarece ea este mondială. Avem legături strânse cu un număr de ţări care sunt candidate pentru tulburări violente; în această situaţie printre ele se numără ţări în care avem baze militare (Filipine) sau importante interese economice şi strategice (Zair sau Africa de Sud), ţări care au resurse vitale pentru economia noastră şi pentru economiile aliaţilor noştri (Arabia Saudită) sau cu care am încheiat tratate de alianţă (Pakistan, Coreea de Sud). Mişcarea palestiniană, care este de două ori revoluţionară (pentru autodeterminare şi împotriva regimurilor arabe tradiţionale), priveşte către Statele Unite cu un amestec de ostilitate şi disperare. America Centrală este un butoi cu pulbere.

Diversitatea situaţiilor face imposibilă propunerea vreunei reţete unice sau simple. Totuşi, câteva lucruri sunt clare. Unul este imposibilitatea menţinerii *status quo*-ului permanent şi pretutindeni în lume; am descoperit acest lucru în Manila, foarte dureros în Vietnam şi în Iran şi îl descoperim acum în America Centrală; curând, poate, o să îl descoperim în Pakistan şi în Chile. Altul este costul moral, în termenii valorilor americane şi ai influenţei Statelor Unite în exterior, al menţinerii la putere a unor regimuri criminale ale căror violări ale drepturilor omului nu pot fi ascunse de distincţii artificiale între regimuri "totalitare" şi regimuri "autoritare" (vezi capitolul 17). În al treilea rând, încercările americane de sprijinire a regimurilor represive, identificarea prea strânsă cu un regim care este incapabil de a se reforma în timp sau ostilitatea americană faţă de regimurile revoluţionare oferă sovieticilor ocazii splendide pentru a-şi extinde influenţa şi pentru a apare ca susţinători ai cauzelor drepte (ca în Africa de Sud). În al patrulea rând, nu toate "înfrângerile" Statelor Unite (prin căderea unui regim "prieten") înseamnă în mod necesar un

câştig sovietic; până acum căderea şahului nu a adus beneficii directe Moscovei: regimul fundamentalist al lui Khomeini a fost nu mai puţin anticomunist şi antisovietic decât antiamerican. Nici deplasarea atât de mare a regimului sandinist în direcţia Cubei şi a Rusiei nu a fost atât de inevitabilă pe cât apare astăzi. Evoluţia sa a fost cauzată nu numai de dinamica internă a revoluţiei din Nicaragua, ci şi, de asemenea, de acţiunile Statelor Unite – şi anume de încetarea ajutorului economic în ciuda acordului sandiniştilor de a nu-i mai sprijini pe rebelii din El Salvador şi a sprijinului şi antrenamentului grupărilor *contras*, cu baza în Honduras, de Statele Unite. În al cincilea rând, chiar şi regimurile instituite sau menţinute cu ajutorul sovieticilor, aşa cum sunt acelea din Angola şi Mozambic, pot fi dornice să păstreze şi să dezvolte relaţii economice cu Vestul. În aş şaselea rând, majoritatea revoluţiilor au surse indigene; este periculos să lăsăm să se dezvolte situaţii în care o răzvrătire împotriva tiraniei şi injustiţiei nu se poate adresa pentru sprijin decât Moscovei şi este absurd să acţionăm ca şi cum acest sprijin ar fi cauzat, de fapt, conflictul. În al şaptelea rând, forţele marxist-leniniste au deseori cele mai mari şanse în ţările devastate de regimuri represive şi în societăţile caracterizate de combinaţia de nedreptate şi teroare de stat; astfel, chiar dacă este adevărat, aşa cum au susţinut doamna Kirkpatrick şi alţi autori, că regimurile post-revoluţionare pot fi la fel de opresive sau chiar mai opresive decât cele răsturnate, ceea ce trebuie condamnat este distrugerea oricărei alternative democratice de către ultimele.

Strategia pe care aş vrea să o propun, una care ar trebui să fie adaptată fiecărui caz, ar consta din cinci imperative. Mai întâi, nu trebuie să acceptăm să fim şantajaţi pentru a sprijini un *status-quo* atunci când este evident că el se află în curs de dezagregare, că este periculos de precar sau că violează valorile noastre fundamentale. În raporturile noastre cu Filipinele lui Marcos şi cu Coreea de Sud ne-am reprimat încontinuu îndoielile din cauza consideraţiilor strategice – cele două mari baze militare americane, în primul caz, sau ameninţarea din partea Coreii de Nord, în cel de-al doilea caz. În El Salvador am oferit asistenţă militară fără a insista ca "echipele morţii" militare şi parlamentare să înceteze uciderea adversarilor politici sau a civililor inocenţi şi fără a cere pedepsirea răufăcătorilor protejaţi de armată şi de partidele de dreapta. Şantajarea de către cel slab este neplăcută, la fel este şi cea din partea celui (mai) puternic: mă refer la abilitatea remarcabilă a Israelului de a devia sau ignora presiunile şi preferinţele Statelor Unite. În al doilea rând, trebuie să insistăm asupra înfăptuirii reformelor cât încă mai este timp şi să facem clar că bunele relaţii cu şi ajutorul din partea Statelor Unite depind într-o măsură importantă de înfăptuirea acestor reforme. În al treilea rând, trebuie să ne disociem cât mai mult posibil de un regim care opune rezistenţă presiunii noastre sau respinge sfaturile noastre pentru a nu-i transforma pe adversarii săi în inamicii noştri şi pentru a împiedica conflictul intern sau regional să devină unul între noi şi una din părţi sau chiar unul între superputeri. În al patrulea rând, întotdeauna când este posibil, trebuie să menţinem relaţii corecte cu regimurile revoluţionare, dacă ele ajung la putere. În al cincilea rând, trebuie să ne protejăm interesul de securitate naţională de a împiedica înfiinţarea de baze sovietice (sau cubaneze) în arii de importanţă strategică, nu prin combaterea mişcărilor revoluţionare sprijinite de sovietici sau de cubanezi, ci discutând problema direct cu Moscova sau cu Havana – adică "mergând la sursă".

Dacă aceste recomandări sunt interpretate ca o invitaţie la o dezangajare parţială

de la poziţiile expuse, interpretarea este corectă. Se prea poate ca această dezangajare să fie singura alternativă fie la angajarea nelimitată sau indecisă fie, altminteri, la înecul pe un vas care se scufundă. În Filipine am avut noroc: cu toate că l-am abandonat pe Marcos numai în ultimul moment, acolo a existat o alternativă democratică şi proamericană. Însă acest caz poate fi o excepţie. Nu ar trebui să mai fim prinşi încă o dată (aşa cum s-a întâmplat în Iran) în capcana responsabilităţii necontrolate (controlul deplin al unei ţări nefiind, aşa cum s-a indicat mai sus, nici dezirabil, nici realizabil). Aplicarea acestor precepte la cazurile care implică interesele vitale ale americanilor sugerează următoarele strategii. În Orientul Mijlociu trebuie să nu ne mai opunem autodeterminării palestinienilor (vezi mai jos). Chiar dacă dorim să protejăm regimul din Arabia Saudită împotriva unei lovituri de stat, ar trebui să îl încurajăm în direcţia deschiderii către o viaţă politică normală; în plus, nu ar trebui să preconizăm intervenţii militare împotriva unui regim revoluţionar care ar veni la putere acolo, în Kuweit sau în Emirate, cu excepţia cazului în care un astfel de regim decide nu numai să reducă, ci şi să oprească producţia de petrol. Nevoia liderilor din Coreea de Sud şi Pakistan de protecţie din partea Statelor Unite ar putea să fie pentru noi un mijloc de a determina începerea reformei. În America Centrală ar trebui să atragem sprijinul ţărilor latino-americane interesate pentru căutarea de soluţii paşnice în ţări care acum sunt sfâşiate de războaie civile; sprijinul nostru pentru regimurile existente ar trebui să depindă de reducerea efectivă de către ele a suprimării drepturilor omului şi de deschiderea lor faţă de căutarea unor astfel de soluţii. În El Salvador o reglementare prin alegeri libere presupune atât o participare a puterii la pregătirea acestor alegeri cât şi o forţă interamericană care să împiedice sabotarea acestui proces de extremiştii din ambele tabere şi ciocnirile dintre ei. În Nicaragua ar trebui să punem capăt intervenţiei noastre care îi destabilizează nu numai pe sandinişti, ci şi pe vecinii lor şi să obţinem acordul sandiniştilor pentru reglementarea situaţiei din El Salvador.

În Africa de Sud, care nu figurează pe lista zonelor de "securitate naţională" dar în care Statele Unite au alte interese importante, "angajamentul constructiv" este un eşec moral şi politic. Influenţa Statelor Unite este limitată. Totuşi, ar trebui să nu mai sprijinim regimul prezent prin aprobarea reformelor sale verbale, prin încurajarea pe mai departe a investiţiilor private şi prin insistenţa asupra legăturii (sau "reciprocităţii") dintre un acord în Namibia şi plecarea cubanezilor din Angola. Disocierea de regimul din Pretoria, în cazul în care el nu renunţă la bazele apartheidului, ar trebui să ducă la o politică de sancţiuni puternice – în special dacă ea este susţinută tot atât de bine de statele şi de actorii economici privaţi cu care Africa de Sud întreţine majoritatea schimburilor sale economice. Indiferenţa lor ar contribui la radicalizarea rezistenţei africanilor negri – un proces care, aşa cum au demonstrat evenimentele de după 1985, a început deja.

5. Înfruntarea perspectivei revoluţionare necesită mari *abilităţi diplomatice* – înainte şi după. Astfel de abilităţi sunt necesare, de asemenea, în numeroase alte arii. Aşa cum am indicat, trei din aceste arii implică securitatea naţională: relaţiile noastre cu Europa Occidentală şi Japonia, o reglementare a conflictului arabo-israelian şi politica noastră faţă de China. Menţinerea legăturilor noastre cu principalii noştri aliaţi impune nu numai o descurajare extinsă (vezi mai jos) ci şi, de asemenea, o strategie faţă de Moscova acceptabilă pentru ei şi dorinţa americanilor de a-şi lua în serios propriile priorităţi. Acest lucru înseamnă înţelegerea ezitării de care ei pot da

dovadă, în special în perioade de criză economică, față de creșterea cheltuielilor militare (presiunea noastră asupra japonezilor poate să producă în realitate mai mult dezavantaje – neliniștind fostele victime ale japonezilor și provocând contramăsuri sovietice – decât câștiguri strategice). De asemenea, nu ar trebui să luăm măsuri economice interne care prejudiciază economiile lor.

În conflictul arabo-israelian diplomația înseamnă hotărârea de a exercita presiuni asupra Israelului pentru a obține de la guvernul său acele măsuri – înainte de orice un sfârșit clar al colonizării în West Bank – care ar face posibile negocierile pentru Iordania, încetarea excluderii Siriei (un stat cu o capacitate puternică de a acționa ca "perturbator" de negocieri) din procesul de pace, sprijinirea principiului autodeterminării palestinienilor și disponibilitatea de a lăsa reglementarea problemei *formei* autodeterminării palestiniene înșiși arabilor: ceea ce contează în ultimă instanță sunt măsurile de securitate și garanțiile de care are nevoie Israelul, în cazul în care palestinienii au un stat propriu sau întreține legături strânse cu Iordania. În Liban trebuie să sprijinim țelul reconcilierii naționale, însă trebuie să realizăm, de asemenea, că restaurarea independenței depline presupune o reglementare a conflictului arabo-israelian. O astfel de reglementare nu ar întrerupe valul de reacții împotriva "modernității" occidentale care a cuprins Iranul și s-a răspândit în lumea arabă, dar l-ar diminua și l-ar face mai puțin violent la adresa Statelor Unite. În Extremul Orient ar trebui să acționăm în așa fel încât dacă există o destindere crescândă între Moscova și Beijing (o acțiune care este în interesul ambelor părți) ea nu ar trebui să apară ca rezultatul divorțului dintre Beijing și Washington.

III

Ce strategii militare sânt implicate de această politică externă? Voi distinge între aspectele nucleare și cele convenționale.

În domeniul nuclear este important să urmărim o direcție opusă celei în care s-a mers până acum. Trebuie să oprim marșul către catastrofa descrisă în prima parte a acestui eseu. Cu alte cuvinte trebuie să adoptăm o cursă de acțiune care să urmărească restaurarea stabilității crizei, promovarea controlului și a reducerilor armamentului și scăderea încrederii în armele nucleare.

1. O politică nucleară înțeleaptă ar trebui să se bazeze pe următoarele considerații. Statele Unite vor avea nevoie în continuare de arme nucleare pentru a descuraja nu numai un atac nuclear îndreptat împotriva lor, ci și, de asemenea, un atac nuclear sovietic asupra unei mize vitale pentru Statele Unite. Însă nimeni nu se îndoiește de această capacitate. Probabil că un atac nuclear asupra Europei Occidentale, chiar dacă obiectivul său principal sunt instalațiile militare și armele nucleare ale NATO, va fi greu de deosebit de o lovitură "îndreptată împotriva orașelor"; în acest caz nici un strateg militar sovietic nu ar putea conta pe refuzul președintelui Statelor Unite de a recurge la un contraatac nuclear fie împotriva rachetelor sovietice vulnerabile care încă nu au fost utilizate, fie împotriva altor obiective militare sovietice, fie împotriva orașelor sovietice. Tocmai din această cauză sovieticii par să ia în calcul, în cazul unei crize acute în care un "schimb" nuclear ar apare inevitabil, posibilitatea unui atac preventiv nu numai împotriva Europei Occidentale ci și tot atât de bine, împotriva forțelor vulnerabile și altor ținte strategice de pe teritoriul american. În acest caz, din nou, tocmai amploarea atacului, ca și nivelul probabil al pierderilor,

par să garanteze contraatacul Statelor Unite; ceea ce este clar – şi a fost confirmat de Raportul Comisiei Scowcroft – este că, chiar dacă sovieticii ar reuşi să distrugă grosul rachetelor noastre balistice intercontinentale (ICBM) şi o parte din bombardierele de la sol şi chiar dacă rachetele balistice intercontinentale (ICBM) de care încă mai dispun sovieticii nu ar aştepta în depozitele lor o contralovitură a Statelor Unite, ne-ar mai rămâne arme într-o cantitate mai mult decât suficientă pentru a lovi Uniunea Sovietică şi un număr de obiective mai mult decât suficient dacă am dori să cruţăm oraşele (o distincţie oarecum artificială, întrucât majoritatea acestor ţinte – şi multe din depozitele de rachete intercontinentale (ICBM) – sunt în apropierea oraşelor sau se află în oraşe). Pentru o descurajare directă a unui atac nuclear îndreptat împotriva sa şi pentru o descurajare extinsă a unui atac nuclear îndreptat împotriva principalilor săi aliaţi, capacitatea ideală de "distrugere asigurată" de care au nevoie Statele Unite reclamă arme invulnerabile, o precizie nu prea mare şi rachete cu un număr mic de focoase.

Dilema reală a descurajării extinse este descurajarea nucleară a unui atac convenţional asupra Europei sau în Orientul Mijlociu: cât de plauzibilă este ameninţarea Statelor Unite cu o posibilă primă utilizare a armelor nucleare? Câţiva cred că ea nu este căutuşi de puţin credibilă într-o eră de paritate nucleară. Argumentele "echipei celor patru" (Bundy, Kennan, McNamara, Smith) din 1982 şi ale lui George Ball sunt foarte puternice: o ameninţare sovietică cu un contraatac îndreptat fie împotriva Statelor Unite, fie împotriva oraşelor europene, după prima utilizare a armelor nucleare de NATO, ar supune preşedintele Statelor Unite, cu cuvintele lui Ball: "unor ţipete interne de o intensitate crescândă cerând o încetare imediată a războiului european"; în plus, o primă utilizare ar putea avea ca efect "desfacerea în felii a alianţei occidentale"[13] şi distrugerea globală, de vreme ce nimeni nu ştie cum să menţină limitat războiul nuclear. În plus, sunt greu de imaginat condiţiile în care sovieticii ar lansa un atac convenţional general asupra Europei Occidentale – nu numai din cauza riscului escaladării nucleare pe un continent plin de arme convenţionale nucleare şi vital pentru Statele Unite, ci şi, de asemenea, din cauza mijloacelor de apărare cu totul formidabile ale NATO: nu există nici o certitudine a victoriei sovietice şi acest lucru ca atare poate fi suficient ca mijloc de descurajare. (Împotriva unei lovituri convenţionale limitate sovietice, ameninţarea cu războiul nuclear ar fi şi mai incredibilă.)

Şi totuşi, bizuirea numai pe forţele convenţionale pentru descurajare se confruntă cu două probleme enorme. Din punct de vedere geografic, sovieticii sunt avantajaţi în zonele de lângă graniţele lor, iar pentru Statele Unite renunţarea deschisă la posibila utilizare a armelor nucleare înseamnă acceptarea posibilităţii înfrângerii în ariile vitale. În plus, în experienţa prenucleară a Europei, armatele convenţionale nu au fost un mijloc de descurajare foarte eficient: acest lucru, mult mai mult decât costul ridicat al constituirii acestor armate, explică nu numai ataşamentul multor vest-europeni, în special al elitelor din Germania Federală şi din Franţa, faţă de doctrina primei utilizări, ci şi, de asemenea, opoziţia lor hotărâtă faţă de posibilitatea de a avea toate ouăle NATO în coşul convenţional; mulţi dintre ei, în special printre lideri, se agaţă de descurajarea nucleară ca de singura salvare: în viziunea lor, care poate fi criticată, dar nu respinsă, singurul mijloc eficient de descurajare este teama de moartea nucleară. Renunţarea la prima utilizare nu este văzută de ei ca având şanse să facă războiul mai puţin probabil, ci mult mai probabil; cu alte cuvinte, o

astfel de schimbare de direcție nu ar putea să fie interpretată de Moscova decât ca o formă de dezangajare a americanilor. O amenințare americană cu prima utilizare ar putea, cred ei, să apară implauzibilă americanilor exagerat de raționali; însă ea este incredibilă pentru sovietici, care ar trebui să își asume riscul probabil fatal al începerii războiului?

Cu toate acestea, bizuirea pe armele nucleare pentru descurajarea atacurilor convenționale în Europa și Orientul Mijlociu are ca rezultat două pericole. Primul este că într-o criză, așa cum se exprimă Ball, "cu toate că sovieticii nu pot să fie niciodată absolut siguri dacă un președinte va autoriza utilizarea armelor nucleare pentru respingerea unui atac convențional, ei ar putea deveni suficient de sceptici pentru a testa un atac convențional, influențați în această decizie de atitudinea din America, așa cum o percep ei"[14]. Cu alte cuvinte, *este posibil* ca descurajarea nucleară extinsă să nu descurajeze. Al doilea pericol este cel al utilizării armelor nucleare de către ambele părți după acest eșec. După toate probabilitățile, această utilizare ar distruge Europa și ar fi incontrolabilă. Însă utilizarea armelor nucleare după începerea războiului convențional ar fi foarte probabilă dacă (1) războiul s-ar desfășura dezastruos pentru NATO, care nu ar avea altă cale pentru evitarea înfrângerii decât recurgerea la armele nucleare și (2) dacă o parte ar avea, pe câmpul de luptă sau în apropierea lui, arme nucleare foarte vulnerabile.

Ceea ce sugerează aceste pericole este următoarea situație militară: o capacitate convențională mai puternică (vezi mai jos) care ar face mult mai puțin presantă nevoia de a ne bizui nu numai pe amenințare, ci și, de asemenea, pe utilizarea concretă a forțelor nucleare; și, în acest moment, nici reafirmarea *explicită* și nici renunțarea *explicită* la "prima utilizare". *În acest moment* o renunțare ar provoca o criză a alianței – care ar implica nu numai toți membrii NATO, ci și, de asemenea, Franța – și, în orice caz, nu ar fi credibilă, atât timp cât Europa este înțesată cu arme nucleare: de ce să-i provocăm pe sovietici să-și asume riscuri mai mari dacă, la urma urmei, puterile NATO, mai degrabă decât să accepte înfrângerea, ar putea *încă* să decidă utilizarea armelor nucleare?

O renunțare ar deveni utilă după consolidarea capacității convenționale; după ce aliații au devenit conștienți că renunțarea la prima utilizare nu înseamnă un risc crescut de război, de distrugeri și de înfrângere; și după ce îmbunătățirea relațiilor Statele Unite – Uniunea Sovietică ar risipi teama de un război în Europa. Pentru toate motivele indicate mai sus ar trebui evitată, de asemenea, o reafirmare explicită.

McGeorge Bundy a afirmat deseori că sovieticii au fost împiedicați să-și exploateze superioritatea lor convențională din Europa de faptul că *nu puteau fi siguri* că Statele Unite nu ar recurge la un atac nuclear. Aceasta pare să fie o afirmație justă. Ea este chiar mai validă în cazul Orientului Mijlociu decât al Europei. În zona Golfului este chiar mai greu de imaginat decât în Europa (unde este staționată cea mai mare parte din forțele convenționale sovietice) ce ar putea declanșa un atac sovietic convențional; de asemenea, în această zonă nu există țări care ar permite Statelor Unite să desfășoare arme nucleare. Astfel, ceea ce servește ca ultim mijloc de descurajare este riscul ca orice război la scară largă *să ducă* la război nuclear în cazul în care ar fi amenințate interesele vitale ale Statelor Unite. Când miza este vitală și angajamentul unei părți este evident, descurajarea nucleară extinsă este încă, probabil, destul de plauzibilă pentru a fi eficientă împotriva pericolului atacului convențional masiv – mai degrabă ca o realitate, o condiție sau un produs secundar al "descurajării existențiale" decât ca o doctrină. Ceea ce îl descurajează pe posibilul agresor nu este superioritatea

nucleară a adversarului ci riscul escaladării la nivelul nuclear.

Însă acest tip de descurajare este garantat într-o măsură suficientă de combinaţia dintre forţele strategice ale Statelor Unite (incluzând şi partea repartizată pentru NATO) şi armele nucleare americane din Europa Occidentală de dinainte de 1983 (acelea ale Sistemelor Bazate pe Atac şi unele din armele de pe câmpul de luptă). Existenţa ultimelor întăreşte convingerea sovieticilor că un atac convenţional ar crea riscul unei escaladări incontrolabile. Însă această capacitate contraofensivă ar trebui limitată în două moduri. Mai întâi, ea nu ar trebui să conste din arme antidepozit sau de "decapitare" care ar fi provocatoare într-o criză; în al doilea rând, ea nu ar trebui să conste din arme vulnerabile.

Cele două limite propuse aici semnalează că toate capacităţile contraofensive necesare pot fi furnizate de Sistemele Bazate pe Atac (FBS) americane, de bombardierele strategice şi de rachetele de croazieră lansate din aer ale Statelor Unite. Aceste limite sugerează, în primul rând, imperativul modificării numărului şi desfăşurării armelor nucleare americane de pe câmpul de luptă: ele sunt mult prea numeroase şi sunt plasate prea aproape de Cortina de Fier, acolo unde ele sunt vulnerabile unui atac sovietic – ele sunt astfel atât o ţintă tentantă, cât şi un imbold pentru o primă lovitură. În al doilea rând, aceste limite exclud exact cele două tipuri de arme nucleare pe care NATO le desfăşoară în Europa Occidentală: rachetele de croazieră lansate de la sol sunt capabile să lovească depozitele de armament; rachetele Pershing II sunt capabile să "decapiteze" şi ambele sunt vulnerabile.

Decizia luată de NATO în 1979 ilustrează dificultatea enormă a încercării de a obţine o descurajare nucleară invulnerabilă a războiului din Europa. Datorită unor motive politice şi strategice complicate o descurajare europeană – care să fie întru totul credibilă, indiferent de mărimea sa – nu este uşor de realizat. Însă descurajarea extinsă din partea Statelor Unite nu îi va mulţumi niciodată pe deplin pe protejaţii europeni, întrucât ei oscilează (sau se împart) între teama de a nu fi atraşi într-un război determinat de interese pur americane sau de gafele americane şi teama de "decuplarea" de America – adică de posibilitatea ca Statele Unite să nu recurgă la ameninţarea nucleară pentru protejarea Europei, cu scopul de a-şi păstra propriul său teritoriu ca pe un "sanctuar".

Controversa forţelor nucleare intermediare nu este decât cea mai recentă ilustrare a acestei probleme. Din punct de vedere militar, rachetele SS-20 şi bombardierele Backfire au fost văzute de mulţi vest-europeni ca generând o nouă ameninţare, nu deoarece ţintele pe care ele le puteau lovi nu puteau fi atinse mai înainte de mai vechile forţe intermediare sau nu puteau fi lovite de rachetele balistice intercontinentale (ICBM) sovietice, nici din cauza noilor arme de mare precizie (aşa cum am menţionat deja, diferenţa dintre un atac contraofensiv şi unul împotriva unui oraş este mică), ci deoarece rachetele SS-20 sunt arme invulnerabile (mobile,) spre deosebire de predecesoarele lor, şi deoarece în Europa Occidentală NATO nu dispune de nici o armă cu rază medie de acţiune capabilă să lovească întreaga arie occidentală a Uniunii Sovietice. De aici provine îngrijorarea larg răspândită în rândul europenilor că noul arsenal sovietic va duce la temuta "decuplare" şi apelul lui Helmut Schmidt din 1977 pentru un remediu. Viziunea europeană este una care nu se concentrează asupra echilibrului strategic global, ci asupra echilibrului (sau mai degrabă dezechilibrului) "eurostrategic", regional. Rachetele de croazieră lansate

de la sol 108 Pershing II şi 464 au fost alese pentru desfăşurare de către NATO, deoarece, dată fiind amplasarea lor *în* Europa Occidentală, ele ar constitui dovezi de cuplare. Cu alte cuvinte, dată fiind nesiguranţa sovieticilor în privinţa lansării acestor rachete în cazul unui atac convenţional, singurele alternative "înţelepte" pentru Moscova ar fi fie inacţiunea totală fie iniţierea războiului nuclear (caz în care nu ar avea nici un sens cruţarea teritoriului american).

De ce, în acest caz, o decizie care a urmărit în mod atât de clar consolidarea descurajării a provocat o opoziţie atât de neaşteptată? În Europa au existat două motive: (1) de vreme ce noile rachete sunt sub control american, aşa cum sunt mai vechile Sisteme Bazate pe Atac, protejaţii încă nu au nici un motiv să fie siguri că protectorul lor va reacţiona printr-un "răspuns nuclear inflexibil": sovieticii ar putea încă specula asupra unui război pur convenţional şi fie ar calcula greşit, caz în care pierd toţi, fie ar câştiga, caz în care pierd numai vest-europenii. Şi (2) întrucât noile rachete sunt concentrate într-un număr redus de zone şi întrucât ele sunt capabile să distrugă depozitele de rachete şi să "decapiteze", ele oferă sovieticilor un motiv pentru atacul preventiv – adică ele subminează stabilitatea crizei. În Statele Unite câţiva au obiectat pentru un motiv suplimentar: dacă securitatea Europei Occidentale este inseparabilă de cea a Statelor Unite – şi aceasta *este* semnificaţia garanţiei Statelor Unite – atunci noile rachete sunt inutile din punct de vedere militar. Dacă sovieticii vor să aibă arme în cantităţi de prisos, aceasta este problema *lor*. Însă ceea ce descurajează utilizarea acestor arme sau atacul convenţional împotriva Europei Occidentale nu este prezenţa vreunui sistem dat de armament în Europa Occidentală, ci capacitatea Statelor Unite de a lansa o primă lovitură nucleară împotriva forţelor şi ţintelor sovietice în cazul unui atac convenţional sau de a contraataca în cazul unui atac nuclear. Este vorba, cu alte cuvinte, de riscul unui atac general sovietic care ar duce la un război nuclear total. Iar arsenalul strategic american cu rază lungă de acţiune – incluzând submarinele Polaris repartizate pentru NATO – poate lovi oricare dintre ţintele spre care ar fi îndreptate rachetele Pershing II şi GLCM.

Întrucât acum ne aflăm în domeniul psihologiei, nu al tehnicii militare, trebuie să ne întrebăm dacă efectul intenţionatei cuplări asupra NATO şi efectul descurajator asupra sovieticilor nu au fost contrabalansate de natura acestei cuplări speciale şi de opoziţia şi dubiile care s-au acumulat în Europa Occidentală. În definitiv, unul din cele două scopuri (celălalt fiind sprijinirea descurajării) era liniştirea aliaţilor. Şi dacă jumătate din vest-europenii preocupaţi de aceste probleme sunt mai mult speriaţi decât calmaţi de natura armelor şi de perspectivele de a deveni ţinte ale războiului nuclear în cazul în care descurajarea ar eşua, în timp ce cealaltă jumătate încă se teme ca discursul crescând al Statelor Unite despre o apărare convenţională îmbunătăţită să nu indice o tendinţă către "decuplare" (adică dorinţa de a purta, la urma urmei, un război pur convenţional în Europa), atunci pierderile pot depăşi câştigurile. Din punctul de vedere al stabilităţii crizei, ar fi fost preferabilă repartizarea mai multor rachete lansate de pe submarine – însă unii negociatori vest-europeni s-au temut în 1979 că sovieticii ar fi putut considera aceste rachete ca fiind mai puţin "cuplatoare" decât GLMC-urile şi rachetele Pershing II de pe solul european.

2. Calea pentru a face faţă atât ameninţării rachetelor SS-20, cât şi efectelor negative ale deciziei NATO de a desfăşura încă 572 de rachete la sol, precum şi calea de a împiedica deplasarea către instabilitatea crizei, noi arme care nu pot fi

verificate şi uriaşe capacităţi de luptă, este de a inventa o strategie pentru controlul armamentului care ar urmări nu numai îngheţarea arsenalului superputerilor, ci şi reduceri masive, în special în domeniul sistemelor destabilizatoare – sisteme care ameninţă sau sunt ameninţate de armele celeilalte părţi sau care sunt greu de verificat.

Cea mai destabilizatoare tendinţă a fost ameninţarea la adresa supravieţuirii reprezentată de rachetele cu baza la sol. Capacitatea teoretică a sovieticilor de a distruge rachetele noastre Minuteman ne-a provocat să ne înzestrăm cu o capacitate egală de a distruge depozitele lor de rachete cu baza la sol infinit mai importante: rachetele MX (care, după cum sunt proiectate în prezent, vor fi o ţintă foarte tentantă şi o ameninţare pentru rachetele grele sovietice) şi rachetele D5 de pe submarinele Trident II. Însă noi nu avem nevoie de mijloace pentru a distruge rachetele sovietice cu baza la sol. Oricum, într-o criză în Europa sau în Orientul Mijlociu, rachetele balistice intercontinentale (ICBM) sovietice vor fi în alertă: capacitatea noastră de a le distruge înainte de a fi lansate va fi redusă. Atât timp cât avem rachete balistice intercontinentale (ICBM) vulnerabile, tentaţia sovieticilor de a le distruge mai întâi pe acestea este foarte mare; chiar şi după ce am obţine o capacitate invulnerabilă de a lovi depozitele lor de rachete (furnizată de rachetele D5 şi de rachetele de croazieră), sovieticii ar avea încă cele mai puternice motive mai degrabă pentru a-şi lansa rachetele lor intercontinentale (ICBM) împotriva ţintelor "slabe" americane decât pentru a accepta distrugerea depozitelor lor.

Dat fiind pericolul reprezentat de armele antidepozit, eu am recomandat, mai întâi, ca noi să renunţăm la rachetele MX[15] de vreme ce nu putem găsi o modalitate invulnerabilă de a le amplasa la sol, am sugerat că nu ar trebui să ameninţăm rachetele sovietice cu baza la sol (pentru cauza stabilităţii crizei) şi am evidenţiat inutilitatea lor pentru noi ca obiect de negocieri (deoarece avem ameninţarea rachetelor D5). A doua mea recomandare este ca noi să eliminăm treptat rachetele noastre balistice intercontinentale (ICBM). Nu susţin o trecere de la Minuteman la Midgetman (adică dezvoltarea unei rachete cu baza la sol cu un singur focos) atât timp cât rachetele mobile Midgetman ar avea aceeaşi problemă a modului de amplasare ca şi nefericitele MX şi ar inaugura o cursă a rachetelor mobile cu baza la sol, imposibil de controlat. În plus, rachetele Midgetman, în măsura în care ar putea ameninţa depozitele sovietice, ar fi fie de prisos (dacă sunt desfăşurate rachetele Trident II şi numărul rachetelor mobile Midgetman este limitat printr-un acord), fie destabilizatoare (dacă nu se ajunge la acest acord şi le construim în cantităţi importante şi, în special, dacă le amplasăm în depozite vulnerabile), fie inutile (dacă sovieticii se îndreaptă către rachetele mobile). Dacă vom avea nevoie de rachetele Midgetman pentru a lovi şi alte obiective militare în afara depozitelor de rachete, într-un mod mai sigur decât cel oferit de bombardiere şi submarine, am putea sfârşi prin producerea unui număr mare de rachete cu un singur focos, care ar fi prohibitiv de costisitoare şi care ar necesita un teritoriu foarte mare, deoarece ele nu pot supravieţui dacă nu sunt mobile. Rachetele cu baza la sol sunt tot mai nesigure ca instrumente de descurajare: dacă ele sunt fixe şi, deci, vulnerabile, subminează stabilitatea crizei; dacă ele sunt mobile, au sens numai dacă (ca în cazul Uniunii Sovietice) o parte nu are submarine sau bombardiere la fel de eficiente şi de precise ca cele ale celeilalte părţi.

În al treilea rând, cu toate că reducerea treptată a cantităţii noastre de rachete balistice intercontinentale (ICBM) şi eliminarea lor ultimă ar putea fi îndeplinită

unilateral, ar trebui, de asemenea, să negociem tipurile de acorduri descrise în capitolul 16. În al patrulea rând, nu este necesar să construim un bombardier B1 care să acopere distanța dintre flota de bombardiere din prezent, care sunt tot mai nesigure, și avionul invizibil. Conform acestei concepții, Statele Unite nu ar desfășura rachete de croazieră până la aflarea rezultatului negocierilor. Descurajarea nucleară a unui atac sovietic asupra Europei Occidentale sau asupra zonei Golfului nu ar fi asigurată prin rachete vulnerabile sau provocatoare, ci prin rachete invulnerabile lansate de pe submarinele repartizate pentru NATO sau pentru forțele Statelor Unite din Golf, precum și prin bombardierele și rachetele de croazieră lansate din aer ale Statelor Unite.

3. Problema forțelor convenționale nu poate fi tratată în detaliu aici – și nici nu am pregătirea necesară pentru a face acest lucru. Însă pot fi făcute câteva remarci pentru a ilumina dezbaterea curentă asupra programului Reagan.

a. Una din cele mai mari inovații a cărei aplicare a început din a doua jumătate a perioadei Carter a fost crearea Forței Rapide de Desfășurare (RDF): potențial alcătuită din 200.000 de oameni și sprijinită de capacități de transport maritim și aerian care au ca obiectiv zona Golfului. Capacitățile de transport aerian rapid sunt, în orice caz, esențiale – o capacitate de a reacționa fără întârziere la operațiuni limitate sau la teste este un mijloc de descurajare mai bun decât o capacitate militară mai mare, dar mai înceată care ar fi eficientă numai împotriva operațiunilor masive ce sunt cu mult mai puțin probabile, date fiind riscurile escaladării. Ceea ce ar trebui pus sub semnul întrebării este necesitatea unei forțe combative uriașe pregătită de luptă. Și aceasta nu numai pentru că zona însăși oferă puțin posibilități pentru desfășurarea ei și pentru că introducerea unor importante forțe de bază americane în această zonă este, probabil, contraproductivă din punct de vedere politic. Principalul motiv de îndoială este natura unor amenințări mult mai probabile. Forța de desfășurare rapidă (RDF) planificată de Pentagon ar avea sens împotriva celei mai puțin probabile eventualități: o invazie sovietică masivă. Ea ar fi fie neputincioasă, fie excesivă împotriva subversiunii sau tulburărilor interne. Împotriva unei acțiuni "prietenești" în Iran, la solicitarea unui guvern marionetă iranian, ar fi necesară o forță americană redusă, care să fie capabilă să pună stăpânire pe câmpurile de petrol și care să fie sprijinită de avioane care să încetinească marșul forțelor sovietice; egalarea forțelor pe care sovieticii le-ar arunca într-o bătălie convențională este o întreprindere fără speranță. Ceea ce este necesar nu este o cursă, ci o forță suficient de considerabilă pentru a-i obliga pe sovietici să se confrunte cu dilema: confruntare militară (evitată începând din 1945 într-o arie de interese vitale pentru Statele Unite – în care, deci, escaladarea la nivelul nuclear nu poate fi eliminată) sau negociere.

b. Capacitățile de transport maritim și nevoia de a menține comunicațiile cu aliații, ca și accesul la zonele amenințate, reclamă forțe navale puternice capabile să respingă eforturile flotei sovietice de a împiedica aceste comunicații. Însă aceasta este o arie importantă de controverse și alegere. "Controlul mării este esențial pentru orice strategie convențională viabilă."[16] Însă ce tip de strategie convențională dorim noi pentru aceste forțe navale? Ea va însemna menținerea liniilor maritime care ar permite trimiterea de întăriri și continuarea comerțului? Ea va facilita lansarea unor operații ofensive împotriva țintelor sovietice de la sol și va permite operațiuni de contracarare în zonele în care sovieticii sunt foarte vulnerabili? Diferența constă în numărul de portavioane necesare și în dimensiunea flotelor formidabile necesare

pentru protejarea lor. Problema controlului maritim ofensiv are două aspecte: portavioanele sunt vulnerabile (în special dacă ele operează în apropierea zonelor puternic apărate) şi o astfel de flotă este inadecvată pentru operaţiuni mai restrânse care cer vase mai mici şi mai rapide. La drept vorbind, eventualitatea pentru care ea este organizată – un conflict militar important cu Uniunea Sovietică – este una pe care o flotă puternică nu ar putea să o câştige prin forţe proprii, de vreme ce sovieticii ar putea încă să întreprindă acţiuni cum sunt: "invadarea Europei şi a câmpurilor petroliere din Orientul Mijlociu, slăbirea sau intimidarea Chinei sau montarea unui dispozitiv aerian şi de lansare a rachetelor cu baza la sol în apropierea Japoniei"[17]. Atacarea de pe mare a unor poziţii mult mai vulnerabile, după câte se pare nu sovietice, ci prosovietice (ca în cazul Cubei, Vietnamului etc.) ar contribui foarte puţin la protejarea intereselor vitale ale Statelor Unite de efectele unui asemenea atac sovietic. Cele 50 de bilioane de dolari alocaţi pentru construirea celor trei noi tipuri de portavioane şi pentru consolidarea forţelor americane de debarcare constituie o investiţie enormă şi dubioasă.

c. Totuşi, Europa rămâne aria în care există cel mai mare pericol de război nuclear, din cauza concentrării de forţe de acolo, importanţei mizelor şi instabilităţii inerente a unei mari părţi din Europa Estică. Aici există două probleme foarte importante. Una se referă la trupele americane. Obiecţiile faţă de prezenţa a aproximativ 250.000 de oameni în Europa Occidentală vin de la două grupuri principale: cei care cred că aliaţii nu contribuie în mod just la purtarea poverii colective şi cei care cred că principala sarcină americană în prezent este protejarea ariei Golfului. Primul argument este neconvingător – demonstraţia mărimii contribuţiei aliaţilor la NATO a fost făcută deseori. Al doilea se bazează pe o viziune eronată a ierarhiei ameninţărilor din Orientul Mijlociu (ceea ce nu înseamnă că unele din forţele noastre din Europa nu ar trebui să fie trimise în alte zone în caz de urgenţă, în acord cu aliaţii noştri). Mai presus de toate, există o contradicţie între noţiunea larg răspândită a intensificării eforturilor care ar trebui făcute pentru descurajarea convenţională şi reducerea forţelor Statelor Unite.

A doua problemă se referă la gradul pregătirii de luptă a NATO. Scopul fundamental ar trebui să fie împiedicarea unei victorii rapide a Pactului de la Varşovia. Viteza de întărire a forţelor este esenţială. Conform lui Harold Brown, "grosul resurselor NATO ar trebui direcţionat către îmbunătăţirea capacităţilor imediate de luptă"[18]. Superioritatea în tancuri a Pactului de la Varşovia este îngrijorătoare. Am putea propune sovieticilor la convorbirile MBFR aflate în impas o reducere a stocului de arme nucleare de pe câmpul de bătălie de care dispune NATO (pentru care nu a fost găsită niciodată o utilizare precisă) în schimbul unei reduceri a numărului de tancuri al Pactului de la Varşovia. Am avut tendinţa de a răspunde avansurilor sovietice din domeniul armelor convenţionale dezvoltând arme tot mai complexe şi mai sofisticate din punct de vedere tehnologic. James Fallows a criticat puternic această strategie[19]. Îndoieli serioase au fost exprimate, de asemenea, în ceea ce priveşte mobilitatea şi siguranţa uriaşului tanc M-1: "un portavion, un tanc M-1 şi rachetele MX la un loc au o caracteristică fundamentală: sunt ţinte preţioase"[20]. Arme mai simple, mai puţin costisitoare şi mai uşor de utilizat pot fi mult mai avantajoase. Acest lucru nu înseamnă că trebuie să evităm tehnologiile avansate, aşa cum a demonstrat succesul Israelului în cazul vehiculelor pilotate de la distanţă. Însă complexitatea tehnologică poate fi o piedică veritabilă.

IV

Toate remarcile şi propunerile de aici recomandă o politică şi o strategie externă care ar porni de la o evaluare corectă a competiţiei – aşa cum este ea importantă, inevitabilă şi geografic nelimitată – dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică. Politica mondială nu constă numai din această competiţie; ea nu este destinată să ducă la o confruntare militară; într-o lume nucleară cele mai probabile ciocniri dintre doi adversari la fel de prudenţi (fiecare crezând că timpul este de partea sa) nu aparţin tipului cataclismic, cu excepţia celor cauzate de calcule greşite sau de profeţii care se realizează deoarece au fost făcute; de asemenea, relaţia dintre cei doi adversari nu este, în mod obligatoriu, una de ostilitate de neîmblânzit.

Trebuie să renunţăm la obsesia "stabilităţii" care ne determină atât de des să încercăm să sprijinim un *statu-quo* catastrofal sau criminal; ar trebui să ne preocupăm de influenţarea schimbării sau de acomodarea cu ea.

Trebuie să renunţăm la convingerea că noi cunoaştem ce este bine pentru alţii; ar trebui să ţinem cont de o diversitate foarte mare de interese şi ar trebui să învăţăm cum să tratăm diferenţele fără însă a ezita să ne folosim influenţa pentru a împiedica violările drepturilor omului de guvernele care depind de noi.

Trebuie să renunţăm la noţiunea, rămasă din epoca prenucleară şi din zilele imperialismului, conform căreia numai forţa "lucrează"; ar trebui să ne concentrăm asupra unor forme de putere mult mai subtile şi mai reciproce, precum şi asupra formelor participative şi colective, deoarece puterea militară devine tot mai periculoasă şi tot mai incapabilă de a rezolva problemele economice şi sociale.

Trebuie să renunţăm la ideea ispititor de simplă, însă eronată a opoziţiei automate faţă de orice acţiune a sovieticilor sau a aliaţilor lor; ar trebui să realizăm că această idee ne atrage în capcane şi ne distrage de la misiunea mult mai importantă a rezolvării problemelor care oferă ocazii favorabile adversarilor noştri.

Trebuie să renunţăm la visul ieşirii din era nucleară prin intermediul unui miracol tehnologic – Războiul Stelelor – şi la tentaţia contrabalansării fiecărui sistem de armament al sovieticilor cu unul creat de noi; ar trebui să înţelegem că eforturile făcute de fiecare gigant pentru a egala şi neutraliza forţele nucleare ale celuilalt au subminat descurajarea, făcând ca cerinţele descurajării să nu mai poată fi distinse de cele ale războiului nuclear.

Trebuie să renunţăm la noţiunea restaurării unei distincţii clare – prin intermediul preciziei mai mari a focoaselor sau prin arme cu putere de radiaţie mărită – între loviturile contraofensive şi cele împotriva oraşelor; ar trebui să înţelegem că această încercare de a schimba direcţia revoluţiei nucleare şi de a micşora oroarea morală a războiului nuclear, împinge cursa înarmărilor către arme tot mai provocatoare şi mai destabilizatoare, fără a oferi nici o garanţie că distrugerea reciprocă ar putea fi evitată în vreun fel oarecare.

Trebuie să renunţăm, în concepţiile şi în planurile noastre, la ideea că un război nuclear ar putea fi început, purtat, controlat în mod raţional şi sfârşit în mod satisfăcător; ar trebui să acceptăm faptul că "descurajarea existenţială" rămâne cea mai bună protecţie împotriva atacului nuclear, însă, cu toate că ea îşi poate extinde influenţa într-o măsură suficientă asupra unor arii vitale cu scopul de a oferi o anumită siguranţă împotriva atacurilor convenţionale importante, ea nu poate înlocui

complet nici forțele convenționale și nici eforturile diplomatice perseverente care urmăresc împiedicarea izbucnirii unor conflicte armate între superputeri.

O abordare a securității naționale care ar reexamina multe din tabu-urile curente și ar determina o reducere drastică a arsenalelor nucleare – în parte prin negocieri, însă în parte și prin măsuri unilaterale – ar elibera energiile și resursele americane atât pentru rezolvarea presantelor probleme interne, cât și pentru urmărirea intereselor importante în lume, interese care ar intra în categoria securității naționale numai dacă proasta lor administrare ar duce la dezastre. Sarcina fundamentală este convingerea publicului american și a reprezentanților săi că în această cursă de acțiune există mai puține riscuri și mai multe ocazii favorabile decât în cea curentă.

Este posibil ca principalul obstacol să nu fie publicul. Sondajele de opinie demonstrează profunzimea preocupărilor sale pentru cursa armelor nucleare, sprijinul său pentru înghețarea ei și neliniștea sa asupra perspectivelor de intervenție armată în America Centrală[21]. Și cu toate că opinia publică rămâne suspicioasă față de sovietici, entuziasmul pentru un efort defensiv mai mare a scăzut. Principalele probleme există la alte două niveluri. Unul este Congresul, care ezită să se opună Executivului în probleme pe care ultimul le consideră vitale pentru securitatea Statelor Unite și amenință cu luarea de măsuri împotriva reprezentanților recalcitranți. Membrii Congresului par să se teamă să nu fie prinși între președinte și suporterii săi bine organizați din circumscripțiile lor electorale, chiar și în probleme în care majoritatea opiniei publice – deseori mult mai slab organizată – este foarte îndepărtată de președinte (America Centrală, rachetele MX, înghețarea cursei înarmărilor). Complexitatea unora din aceste probleme, dispersarea autorității în Congres, teama de a nu fi acuzați de răspunderea pentru "slăbiciune" sau "înfrângeri" i-au făcut pe membrii Congresului dornici de compromisuri care deseori renunță la substanța programelor în schimbul aparenței participării. Ei nu doresc să se ridice împotriva unui președinte care este protejat de bonomia sa de acuzațiile de excese imperiale sau de perseverare în greșeli și care se pricepe să exploateze sentimentele latente profund antisovietice ale multor americani întotdeauna când acțiunile sovieticilor oferă un prilej bun pentru acest lucru.

Celălalt nivel este cel al abordării politicii externe de către Departamentul de Externe al Statelor Unite (incluzând mijloacele de comunicare care se ocupă de afacerile externe). Această abordare suferă de pe urma a două lacune. Una este genul de utopism care diferă mult de genul pe care eu l-am imputat unor membri ai mișcării pacifiste: este vorba de tipul de americanism care a fost deseori numit "excepționalist", de o credință în misiunea sacră a Statelor Unite de jandarm sau de binefăcător mondial. El generează un egocentrism extrem, incapacitatea de a înțelege cât de împovărătoare găsesc deseori celelalte state orice formă de bunăvoință americană și refuzul de a accepta tipul de împărțire a deciziilor și de delegare a puterii care va fi tot mai necesar în relațiile noastre cu prietenii și chiar cu rivalii noștri. Cealaltă lacună este timiditatea mentală a persoanelor oficiale – afecțiunea pentru formulele din trecut, chiar dacă timpul lor a trecut, un atașament ritual față de ceea ce a funcționat atât de bine în scurta perioadă de întâietate americană, o preocupare pentru "gândirea hotărâtă" sau pentru incrementalism care maschează

amploarea schimbărilor în această lume ameninţată şi nevoia renunţării la vechile supoziţii – pe scurt, un amestec de nostalgie neajutorată şi de "afaceri ca de obicei". Ea contrastează cu discontinuitatea sistemului politic din Statele Unite, însă paradoxalul rezultat final este un gen de imobilitate şi o lipsă de adaptare la noile condiţii care reclamă reducerea şi reorientarea recomandate aici. Urmărirea acestei curse nu este o sarcină uşoară. Însă merită să încercăm.

Note

1. John L. Gaddis, *Strategies of Containment* (New York: Oxford University Press, 1982).
2. *New York Review* (16 iunie, 1983).
3. Vezi critica "teoriei percepţiei" a lui Steven Kull în "Nuclear Nonsense", *Foreign Policy,* nr. 58 (primăvara, 1985), pp. 28–52.
4. Walter B. Slocombe, în Barry M. Blechman (editor), *Rethinking the U.S. Strategic Posture* (Cambridge, Mass.: Ballinger, 1982), p. 34.
5. Ibid., p. 38.
6. *New York Review* (16 iunie, 1983), p. 4. Alte critici ale contraataculului pot fi găsite în Robert Jervis, *The Illogic of American Nuclear Strategy* (New York: Cornell University Press, 1984); şi Robert J. Art, "Between Assured Destruction and Nuclear Victory", *Ethics 95,* nr. 3 (aprilie, 1985), pp. 427–516.
7. Harold Brown, *Thinking About National Security* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1983), capitolul 5.
8. *New York Review* (16 iunie, 1983), p. 4.
9. Vezi Robert Putnam şi Nicholas Bayne, *Hanging Together* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1984).
10. Comisia Brandt, *Common Crisis* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1983).
11. Robert E. Osgood, "The Revitalization of Containment", *Foreign Affairs, American and the World in 1981* 63, nr. 3 (1981).
12. Stanley Hoffman, *Dead Ends* (Cambridge, Mass.: Ballinger, 1983); şi "Detente", în Joseph Nye, Jr. (editor), *The Making of America's Soviet Policy* (New Haven, Conn.: Yale Universtiy Press, 1984).
13. George Ball, "Cosmic Bluff", *New York Review* (21 iulie, 1983), pp. 37–38.
14. Ibid., p. 37.
15. Vezi capitolul 16.
16. Robert W. Komer, "Maritime Strategy vs. Coalition Defense", *Foreign Affairs* (vara, 1982), p. 1132.
17. Ibid., p. 1133.
18. Brown, *Thinking About National Security,* p. 102.
19. James Fallows, *National Defense* (New York: Vintage, 1982).
20. Sheila Tobias et al., *What Kinds of Guns Are They Buying for Your Butter?* (New York: William Morrow & Co., 1982), p. 373.
21. John E. Reilly (editor), *American Public Opinion and U.S. Foreign Policy Since 1983* (Chicago Council on Foreign Relations, 1983).

16

Dincolo de teroare?

Reflecții asupra conceptului de securitate comună

În viziunea tradițională și încă foarte larg răspândită a relațiilor internaționale ca "stare de război" (război în curs de desfășurare, pregătire pentru război sau numai conflicte constante pentru putere, prestigiu și întâietate) nu poate exista ceva ca securitatea comună. Cauzele insecurității sunt acțiunile altor state (alături de acelea ale inamicilor interni ai regimului aflat la putere sau ai ordinii sociale). Securitatea poate fi realizată (sau mai degrabă aproximată) numai prin acțiuni unilaterale (cum sunt acelea întreprinse de un stat pentru a-și diminua propria vulnerabilitate) sau prin negocieri și compromisuri care reduc amenințările din exterior, însă sunt foarte departe de înlocuirea competiției permanente cu ceva asemănător unui cod comun de abținere de la utilizarea forței. Cel mai bun exemplu este echilibrul european de putere: el urmărea, în esență, limitarea ambițiilor și capacităților statelor care tulbură ordinea – dacă era necesar chiar prin amenințarea cu utilizarea forței sau prin recurgerea la forță împotriva lor. Flexibilitatea alianțelor necesară pentru funcționarea acestui echilibru reflecta atât principiul suveranității cât și dreptul fiecărui stat de a utiliza războiul ca pe un instrument politic. Dintr-un punct de vedere, Concertul european din secolul al XIX-lea a încercat să protejeze securitatea *status quo*-ului puterilor făcând mai nesigură o posibilă putere revizionistă sau revoluționară.

Este necesar să distingem conceptul de securitate comună de cel de securitate colectivă. Ultimul are ca rezultat angajamentul tuturor statelor de a se coaliza împotriva unui agresor. Scopul este identic cu cel al securității comune: protejarea unui stat și a cetățenilor săi de amenințările externe violente, prin intermediul unei acțiuni colective care reclamă (în contrast cu cea a Concertului) sacrificarea suveranității și renunțarea atât la dreptul de a recurge la război pentru motive pur naționale, cât și la dreptul de a rămâne neutru. Însă metoda este foarte diferită în măsura în care ea urmărește descurajarea agresiunii prin amenințarea cu sancțiuni colective. În această schemă (ca și în sistemul legal al lui Hans Kelsen) utilizarea forței este fie un delict, fie o sancțiune. Conceptul securității comune, așa cum este definit de Comisia Independentă pentru Dezarmare și Securitate (Comisia Palme), încearcă, pe de altă parte, să se îndepărteze de orice utilizare a forței.

În lumea de astăzi, lăsând deoparte amenințările la adresa securității care își au originea în interiorul unui stat dat (o categorie foarte largă), amenințările din exterior trebuie să fie distinse, din punct de vedere analitic, după cum urmează. O primă distincție fundamentală este aceea dintre amenințările cu utilizarea forței și amenințările la adresa bunăstării economice a unui stat, care rezultă fie din acțiunile nemilitare ale altor state, fie din tendințele economiei internaționale. Ultimele tendințe

pot lua naştere din acţiunile actorilor neguvernamentali (capitalişti privaţi, corporaţii multinaţionale etc.) sau se situează dincolo de controlul vreunui stat sau al vreunei corporaţii multinaţionale. Competiţia pentru resursele reduse, dependenţa ţărilor avansate de materiile prime, sursele de energie şi pieţele din ţările în curs de dezvoltare şi dorinţa ultimelor pentru o redistribuire drastică a puterii şi a veniturilor în sistemul internaţional tentează deseori statele să trateze arena economică mondială ca pe un joc de sumă zero pe termen scurt. Însă gradul de interdependenţă, oricât ar fi ea de inegală şi de manipulată, este atât de mare – chiar şi între economiile de comandă şi cele de piaţă sau amestecate – încât am asistat la o răspândire, deseori întru totul spectaculoasă, a conştiinţei necesităţii securităţii comune. Un consens asupra redistribuirii – adică asupra numeroaselor probleme ridicate de Comisia Brandt, se poate dovedi imposibil. Însă există un consens larg în ceea ce priveşte nevoia de protecţie comună împotriva şocurilor care ar răspândi insecuritatea economică într-un mod incontrolabil. În cursul recentei crize economice rezistenţa împotriva revenirii la genul de protecţionism care a distrus economia mondială în anii '30 şi măsurile de urgenţă luate pentru a face faţă datoriilor ţărilor în curs de dezvoltare pot fi menţionate ca dovezi. Există încă dezacorduri considerabile asupra celor mai bune metode pentru reducerea insecurităţii economice (conform refuzului economiei dominante, aceea a Statelor Unite, de a-şi limita libertatea de manevră pe plan intern prin asumarea de angajamente pentru reducerea ratei de fluctuaţie a dolarului sau a ratei de interes). Însă puţini sunt cei care contestă conceptul securităţii comune în acest domeniu, din cauza modului vădit în care puterea fiecărui stat este ostatică puterii altor state.

Cu toate acestea, utilizarea forţei şi ameninţarea cu forţa rămân larg răspândite în ciuda interdicţiei Cartei Naţiunilor Unite. Statele continuă să acţioneze ca şi cum ameninţarea cu forţa sau recurgerea la război ar fi mijloace eficiente pentru realizarea de câştiguri sau, cel puţin, mijloace de protecţie împotriva consecinţelor considerate mai rele decât costurile şi sacrificiile (de resurse şi valori) determinate de acţiunile militare sau subversive. Această situaţie se datorează mai multor factori: intensitatea conflictelor ideologice dintre sau în interiorul "blocurilor"; ambiguităţile criminale ale autodeterminării, artificialitatea atâtor graniţe; eterogenităţile atâtor state, slăbiciunea şi corupţia atâtor regimuri – pentru a rezuma efectul combinat al competiţiei civile şi al amestecului extern. În acest domeniu "caracterul comun" rămâne în mare măsură o aspiraţie: nu există un concept al comunităţii şi există foarte puţine "regimuri internaţionale" comparabile cu cele care există în economia mondială. În economia mondială acţiunea unilaterală este văzută, în general, ca având un efect de bumerang, iar acţiunea colectivă ca fiind deseori benefică. În domeniul forţei conflictul de interese şi de proiecte face ca acţiunea colectivă să aibă un caracter excepţional, iar acţiunea unilaterală este considerată preferabilă inacţiunii.

Cu toate acestea, în ceea ce priveşte domeniul forţei, trebuie introdusă o a doua distincţie. Este vorba de distincţia dintre arsenalele nucleare ale superputerilor şi toate celelalte aspecte şi forme ale ameninţării cu şi ale utilizării forţei. În ceea ce priveşte capacităţile nucleare ale superputerilor, începe să apară o noţiune a securităţii comune din cauza imposibilităţii utilizării concrete a acestor arme pentru câştiguri politice, lipsei de sens a superiorităţii nucleare şi probabilităţii caracterului

incontrolabil al oricărei recurgeri la armele nucleare. Evoluţia tehnologiei nucleare şi deciziile luate de ambele superputeri în ceea ce priveşte noile sisteme de arme par să împingă aceste puteri – şi restul lumii – către posibilitatea distrugerii totale: odată cu destrămarea visului paradoxal al securităţii reciproce prin ameninţarea cu distrugerea reciprocă asigurată şi o dată cu câştigarea terenului de către descurajarea prin ameninţarea cu declanşarea unui război nuclear, devine evidentă existenţa unei alegeri clare între insecuritatea totală (care duce uşor la război) şi acţiunile pentru securitatea comună. Voi descrie mai jos câteva sugestii în ceea ce priveşte modul în care putem încerca să o realizăm pe ultima prin controlul drastic al armamentului. Vor fi, de asemenea, indispensabile relaţii politice îmbunătăţite.

Nu am atins o etapă similară nici în ceea ce priveşte proliferarea nucleară şi nici în ceea ce priveşte armamentul convenţional. În cazul proliferării, numeroase state sunt tentate de o falsă analogie cu superputerile – adică de credinţa că dobândirea unei capacităţi nucleare le-ar asigura mijloace de descurajare a agresiunii externe (adică remedii împotriva insecurităţii) identice cu cele asigurate de mijloacele de descurajare nucleară ale superputerilor. În cazurile proliferării nucleare *şi* al armelor convenţionale statele continuă să acţioneze crezând că dobândirea, ameninţarea cu sau utilizarea armelor pot fi decisive pentru câştigurile politice – presupunând astfel că forţa are încă o productivitate pozitivă considerabilă (în afară de valoarea sa ca mijloc de descurajare sau de apărare). Aceste câştiguri pot fi căutate în exterior – prin controlul asupra resurselor râvnite, neutralizarea inamicilor şi crearea (treptată) a unui mediu prietenesc prin instituirea unor regimuri clientelare – şi, de asemenea, ele pot fi căutate acasă – prin consolidarea unui regim slab, apelul la unitatea internă şi impunerea unui criteriu sau a unei priorităţi unice ("securitatea naţională").

Acesta este motivul pentru care eu nu sunt de acord cu unul din principiile de securitate comună enumerate în raportul Comisiei Palme. Legăturile dintre negocierile pentru reducerea armamentului şi evenimentele politice ar trebui evitate în domeniul cursei înarmărilor a superputerilor, deoarece introducerea acestor legături nu poate decât să facă şi mai dificil controlul armamentului nuclear şi, de asemenea, deoarece arsenalele lor nucleare nu au nici o legătură cu vreo preocupare geopolitică specifică (prin acest lucru eu vreau să spun că nevoile descurajării extinse, invocate, de obicei, pentru justificarea anumitor tipuri de arme, pot fi îndeplinite într-o varietate foarte largă de căi, dat fiind nivelul înalt al "descurajării existenţiale": faptul că descurajarea nucleară extinsă există sau funcţionează este mai mult o chestiune de voinţă, o chestiune care ţine de importanţa mizelor implicate şi rezultatul unei speculaţii asupra credibilităţii decât o chestiune a armelor specifice). Însă în toate ariile domeniului forţei există o legătură puternică între deciziile strategice asupra armamentului şi temerile, ambiţiile sau obiectivele politice. Ignorarea acestei legături înseamnă să riscăm eşecul. Aceasta deoarece multe din măsurile pentru care se pledează de obicei – acordurile furnizorilor pentru reducerea exportului de arme, consolidarea forţelor internaţionale de pace, crearea zonelor regionale de pace, ş.a.m.d. – nu vor fi luate până când nu se va ţine seama de interesele politice ale părţilor implicate (statele şi regimurile lor).

Întemeierea securităţii comune în domeniul proliferării nucleare şi al armamentului convenţional este astfel o sarcină uriaşă care depăşeşte mult problema dificilă şi limitată a eliminării armamentului ca atare. Este vorba de o întreprindere politică care trebuie să opereze la două niveluri aparent conflictuale. Unul este cel al statului ca atare: securitatea comună reclamă, nu atât de paradoxal, ca insecuritatea şi

vulnerabilitățile statelor și regimurilor să fie reduse și, cu toate că sarcina "construcției naționale" care este implicată în acest concept este, esențialmente, un efort național, o bună parte din această încercare de a întări structurile existente și de a crea încrederea națională vor trebui să ia formele asistenței și redistribuirii internaționale discutate în raportul Brandt, adică formele cooperării economice internaționale. Celălalt nivel este cel al organizațiilor regionale și internaționale. Securitatea comună reclamă o sumedenie de *regimuri* regionale și globale atât pentru asigurarea mecanismelor de schimbare pașnică (deoarece în absența unor astfel de proceduri forța va rămâne *ultima ratio*), cât și pentru asigurarea unor mecanisme de menținere a păcii colective neutre și totuși eficiente care să raporteze, să inspecteze și uneori să aplice deciziile comune. Este posibil ca securitatea comună să nu reclame o federație sau un guvern mondial – adică o transformare radicală a politicii internaționale. Însă ea determină cu siguranță o distanțare uriașă de politica tradițională a suveranității naționale.

Se prea poate ca cineva să întrebe: care sunt condițiile în care există cele mai mari șanse ca statele să accepte crearea și aplicarea regimurilor de securitate globală și regională? Lucrările recente asupra regimurilor economice sugerează, ca o precondiție, tocmai ceea ce a lipsit din domeniul forței: o conștiință a zădărniciei sau a relativei ineficiențe a acțiunii unilaterale și avantajele procedurilor și restricțiilor colective. Este necesar să urmărim realizarea a trei condiții politice. Una este apropierea dintre superputeri – nu pentru a ajunge la un condominiu, care nu ar fi nici realizabil, nici dezirabil, ci deoarece dezacordurile lor din acest domeniu condamnă întemeierea oricărui regim semnificativ de antiproliferare sau orice regim eficient de control al armamentului la nivel regional. A doua condiție este atragerea, în fiecare regiune, a acelor state care, indiferent de motiv, au ajuns la concluzia că amenințarea unilaterală cu sau recurgerea unilaterală la forță nu le asigură securitatea și că cea mai bună protecție a lor în fața amenințărilor se bazează pe un regim colectiv, înzestrat cu puteri reale. A treia condiție – una care ar permite mai multor state să ajungă la această concluzie – este răspândirea instituțiilor democratice, așa cum a prevăzut Kant. Cu toate că se poate face puțin prin acțiune externă, ar fi utile și necesare atât eforturile asistenței economice internaționale menționate mai sus, cât și o politică viguroasă a drepturilor omului. Astfel, sarcina apropierii de securitatea comună este inseparabilă de celelalte sarcini esențiale ale ordinii mondiale.

Restul capitolului se va concentra asupra problemei cursei armelor nucleare a superputerilor. Ce poate fi făcut pentru atenuarea ei prin mijloace politice? Ce imperative morale ar putea să o influențeze, chiar și în situația în care superputerile nu se pot înțelege în privința reducerilor drastice?

Reflecții asupra controlului armelor nucleare

Toată lumea își dă seama că cursa armelor nucleare dintre superputeri va escalada într-un mod extrem de periculos dacă nu vor fi găsite mijloace pentru a opri această tendință. Toate motivele de autoliniștire din trecut au dispărut. Astfel încât:

1. A devenit mult mai dificil de crezut că descurajarea – adică evitarea unui război între superputeri din cauza certitudinii unor contramăsuri devastatoare în cazul unui atac – va continua să asigure pacea. A existat o perioadă când teoreticienii

şi politicienii puteau să creadă că pentru descurajarea oricărui agresor este suficientă perspectiva distrugerii inevitabile a oraşelor şi a industriei lor de către cealaltă parte. Posedarea unei forţe de contraatac "supravieţuibilă", expunerea populaţiei de către una din părţi şi permisiunea dată inamicului pentru construirea unei forţe de supravieţuire – acestea erau reţetele (parţial contraintuitive) pentru stabilitatea nucleară, o condiţie în care nici o parte nu ar fi dorit să lovească prima. Însă asigurarea bizară oferită de "distrugerea reciprocă asigurată" a dispărut. După ce ambele părţi au dobândit capacitatea de a-şi provoca reciproc pierderi teritoriale şi umane, probabilitatea unui contraatac, îndreptat împotriva oraşelor agresorului în cazul unui atac convenţional întreprins de acel agresor împotriva aliaţilor importanţi ai statului advers, a scăzut, de vreme ce această acţiune ar fi fost sinucigaşă. Departe de a avea ca efect o bizuire redusă pe armele nucleare în cadrul strategiilor superputerilor, faptul că ambele părţi au dobândit capacitatea de distrugere reciprocă asigurată nu a făcut decât să ducă la o cursă mai intensă a înarmărilor.

S-a întâmplat un lucru simplu: fiecare parte a acumulat arme capabile să distrugă o parte din forţele nucleare şi sistemele de comandă ale inamicului şi s-a dotat cu o cantitate de arme care depăşeşte nivelul minim cerut de teoria pură a descurajării. De ce ? În termeni abstracţi se poate spune că trăim în două epoci. O epocă poate fi numită post-clausewitziană: războiul nuclear este un dezastru, iar, în absenţa dezarmării, singurul comportament raţional este o combinaţie de descurajare stabilă şi control al armamentului. Aceste condiţii ne obligă să acceptăm paradoxul păcii prin teroare, întrucât accentul este pus pe certitudinea unui contraatac îndreptat împotriva oraşelor. Însă continuăm, de asemenea, să trăim într-o epocă clausewitziană, deoarece competiţia statelor este încă în curs de desfăşurare. Descurajarea ar putea eşua; şi dacă se întâmplă aşa am avea nevoie de ceva mai puţin sinucigaş decât "distrugerea reciprocă asigurată" – o concepţie diferită a descurajării şi a acţiunilor care trebuie întreprinse în cazul eşecului său. Am avea, de asemenea, nevoie de mijloace pentru "limitarea pagubelor" – adică nu de o discontinuitate între războiul tradiţional şi descurajare, ci de o continuitate care ar determina construirea unor mijloace de apărare pentru populaţie, arme nucleare şi sisteme de comandă – şi (în special dacă mijloacele de apărare pasivă au numai o utilitate limitată şi cele active o eficacitate dubioasă) de mijloace de distrugere a unei părţi din forţele inamicului înainte de a fi lovit de ele.

În termeni concreţi, trăim în două universuri. Unul este, literalmente, cel al competiţiei dintre Statele Unite şi URSS: fiecare poate descuraja un atac din partea celuilalt – care nu poate fi decât de la distanţă, întrucât aceste state nu se învecinează – prin ameninţarea cu distrugerea reciprocă. Însă infinit mai "real" este universul în care o confruntare armată a celor doi giganţi ar fi declanşată de ostilităţile într-o a treia arie de importanţă vitală pentru amândoi: Europa, Orientul Mijlociu sau China. Pentru a împiedica un atac nuclear sovietic în aceste zone cel mai bun mijloc de descurajare nu este o ameninţare sinucigaşă cu lovituri împotriva unui oraş, ci posibilitatea atacării acelor arme nucleare ale Moscovei care nu ar fi fost utilizate într-o primă lovitură asupra uneia din aceste ţinte, alături de alte ţinte militare sovietice. Cel mai bun mijloc pentru descurajarea unui atac convenţional sovietic nu este o acumulare militară convenţională (care nu este posibilă întotdeauna – să ne gândim la Orientul Mijlociu – şi, aşa după cum demonstrează istoria, nu a fost

întotdeauna de neînfrânt), ci, din nou, o capacitate contraofensivă credibilă. Problema este că dacă eu mă dotez cu aceste mijloace, inamicul va avea motive să facă la fel – să se doteze cu capacitatea de distrugere a capacităţilor mele contraofensive, pentru două motive: "intimidarea celui care intimidează" (adică să mă neutralizeze); şi, dacă ar părea aproape cert că eu sunt pe punctul de a le utiliza primul sau de a escalada de la armele nucleare cu rază scurtă de acţiune la cele strategice cu scopul de a proteja un aliat, să mă atace primul şi să limiteze astfel pierderile pe care i le-aş putea produce. Astfel, în această lume "reală" există o continuitate deprimantă între descurajare şi război – deoarece se consideră că cel mai bun mijloc de descurajare nu este cel care se bazează pe ameninţarea cu distrugerea totală (plauzibilă numai împotriva celei mai puţin probabile ipoteze: un atac masiv asupra teritoriului unui stat, din senin pentru a spune aşa), ci pe ameninţarea cu un atac contraofensiv (planificarea acţiunilor care trebuie întreprinse după descurajare, dizolvându-se astfel în planificarea descurajării ca atare). Există o ruptură profundă între teoria "liniştitoare" a MAD, ce impune un număr finit de arme care nu sunt foarte precise şi permite stabilitatea crizei, controlul armamentului şi evitarea motivelor de război şi teoria contraofensivă care are ca rezultat instabilitatea crizei, o cursă fără sfârşit a înarmărilor şi riscul războiului nuclear.

"Formula" Statelor Unite pentru descurajarea unui atac convenţional sovietic asupra Europei Occidentale – adică pentru neutralizarea superiorităţii convenţionale a Pactului de la Varşovia – a fost, începând chiar cu sfârşitul anilor '50, acţiunea contraofensivă pentru protejarea unui aliat. Strategia de descurajare a NATO se bazează pe ameninţarea cu prima utilizare a armelor nucleare aflate la dispoziţia sa: cele tactice, dar şi, de asemenea, pe utilizarea "sistemelor bazate pe atac" ale Statelor Unite şi, mai târziu, pe utilizarea submarinelor nucleare repartizate pentru NATO şi a rachetelor Pershing II şi de croazieră desfăşurate după 1983 pe solul european. Uniunea Sovietică, aplicând conceptele tradiţionale ale războiului, a dezvoltat, de asemenea, o rachetă (SS-20) îndreptată către ţintele militare europene şi a decis că cea mai bună cale pentru a împiedica Statele Unite să recurgă vreodată la armele nucleare cu scopul de a împiedica o victorie convenţională a Uniunii Sovietice – ca şi cea mai bună cale pentru limitarea pagubelor provocate Uniunii Sovietice în cazul în care Statele Unite ar recurge la utilizarea armelor nucleare ca măsură de răspuns la un atac sovietic convenţional sau nuclear – a fost înzestrarea cu mijloacele necesare pentru distrugerea unei părţi substanţiale din forţa nucleară a Statelor Unite; de aici a provenit dezvoltarea rachetelor grele care, odată echipate cu focoase multiple de mare precizie, sunt, teoretic, capabile să distrugă rachetele cu baza la sol ale Statelor Unite. Statele Unite au căutat mijloace pentru a ataca ţintele militare sovietice prin intermediul armelor nucleare în speranţa atât de a păstra limitat un astfel de război contraofensiv, în cazul izbucnirii, cât şi de a asigura o descurajare mult mai plauzibilă decât vechea ameninţare descurajatoare a distrugerii reciproce asigurate; de aici a izvorât decizia administraţiilor Johnson şi Nixon pentru continuarea programului MIRV şi pentru dezvoltarea rachetelor de croazieră. Capacitatea Uniunii Sovietice de a lovi depozitele de rachete ale Statelor Unite a impulsionat mai târziu Statele Unite să-şi extindă puterea contraofensivă prin capacităţi de lovire a depozitelor; de aici au provenit dezvoltarea unor focoase mult mai precise pentru rachetele balistice existente şi planurile pentru rachetele MX cu baza la sol şi pentru rachetele Trident II lansate de pe mare sau pentru racheta D-5.

În consecinţă, alegerea *nu* este astăzi (în afara unor progrese importante ale negocierilor pentru dezarmare), aşa cum sugerează câţiva, între descurajare şi "luptă": astăzi ambele superputeri proclamă riscul ca un război nuclear să nu poată fi nici controlat, nici câştigat, însă ambele acţionează ca şi cum singura formă validă de descurajare ar fi aceea care spune adversarului că, în cazul în care ar comite o agresiune, el va fi, din punct de vedere militar, înfrânt, indiferent de ceea ce se poate întâmpla oraşelor şi necombatanţilor săi. Această concepţie marchează o revenire la concepţia clasică a războiului: descurajarea prin capacitatea de a distruge forţele inamicului. Întreaga istorie ne demonstrează că rezultatele acestui gen de descurajare sunt slabe. Desigur, riscul distrugerii reciproce – adică al escaladării incontrolabile dincolo de "lupta tradiţională" – încă îi face prudenţi pe politicieni: MAD ca şi *condiţie* (descurajarea existenţială) întăreşte, stă în spatele şi neutralizează potenţialul periculos al descurajării contraofensive. Însă această combinaţie este una sigură?

2. A devenit greu de crezut că controlul negociat al armamentului ar putea avea ca rezultat sfârşitul cursei înarmărilor şi ar putea asigura stabilitatea. Singurele negocieri reuşite pentru controlul armamentului au fost interdicţia limitată a testărilor din 1963, tratatul de neproliferare (NPT) din 1968 şi acordurile SALT I din 1972. Interdicţia limitată a testărilor nu a afectat exploziile subterane; NPT nu a reuşit să împiedice încercările statelor nesemnatare să-şi dezvolte propriile lor capacităţi militare; şi, cu toate că SALT I a reuşit să interzică sistemele ABM, nici acordul provizoriu asupra armelor ofensive, nici negocierile pentru SALT II care au urmat nu au împiedicat dezvoltarea noilor sisteme de arme nucleare ofensive de către ambele superputeri. Astăzi, din cele trei forme de descurajare considerate dezirabile – descurajarea sau stabilitatea strategică (certitudinea că forţele unui stat pot cauza pagube inacceptabile celeilalte părţi chiar şi după ce au suferit o lovitură nucleară), stabilitatea cursei înarmărilor (o condiţie în care nici o parte nu trebuie să se neliniştească de încercarea adversarului de a construi noi sisteme periculoase de armament) şi stabilitatea crizei (o condiţie în care nici o parte nu are motive să lovească prima în cazul unei crize) – nu există decât prima. Anunţarea de către preşedintele Reagan a unui efort total al Statelor Unite pentru construirea unui sistem de apărare spaţială împotriva rachetelor balistice este o piedică în plus pentru stabilitatea cursei înarmărilor şi pentru stabilitatea crizei (întrucât un stat care face eforturi pentru construirea acestui sistem ar putea fi considerat de adversarul său rămas în urmă ca planificând o agresiune împotriva lui şi astfel l-ar putea tenta pe adversarul îngrijorat să lovească primul). El ar putea duce, de asemenea, la prăbuşirea tratatului ABM.

3. A devenit greu de crezut că îmbunătăţirea relaţiilor politice şi a comunicării dintre superputeri vor impune restricţii cursei înarmărilor şi vor micşora riscul unei ciocniri militare între ele. Deteriorarea relaţiilor dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică după 1979 a fost dramatică şi a afectat perspectivele de succes ale negocierilor curente pentru controlul armamentului.

Toate acestea înseamnă că tendinţa menţionată mai sus, spre o recunoaştere de către superputeri a unei alegeri între insecuritatea reciprocă şi securitatea comună, nu este uşoară şi că nu putem fi siguri în nici un fel că ea va duce la măsuri comune pentru controlul şi reducerea armelor nucleare. Insecuritatea ia forma incertitudinii

asupra recurgerii posibile de către rival la aceste arme şi asupra riscurilor escaladării. Această incertitudine a avut până acum efecte pozitive, determinând prudenţa scopurilor şi a mijloacelor. Astfel, insecuritatea este ambivalentă: ea *mă* face să trăiesc în castelul lui Kafka, însă, de asemenea, împiedică atacul duşmanului. Convers, securitatea comună este, de asemenea, potenţial ambivalentă. Întrucât prudenţa nucleară nu pune capăt jocului statelor – căutării avantajelor, întrucât această căutare este încă legată, chiar dacă pe căi mai indirecte sau complicate, de utilizarea sau de posibilitatea utilizării forţei – posedarea unui arsenal nuclear poate fi atât un scut pentru diplomaţia expansiunii, cât şi o condiţie indispensabilă pentru protejarea unor interese importante. Măsurile comune care ar limita sever eforturile unilaterale ale fiecărui rival de a-şi urmări propria securitate şi celelalte scopuri sunt atât improbabile, în măsura în care ele ar ameninţa prilejurile de câştig pe seama rivalilor sau ar complica securitatea aliaţilor, cât şi dificil de realizat, în măsura în care situaţia geopolitică a celor doi rivali este diferită (conform frecventei accentuări sovietice a "securităţii egale", un mod de a cere ca URSS-ului să-i fie permisă egalarea forţelor tuturor inamicilor săi potenţiali [Statele Unite, Marea Britanie, Franţa şi China], lucru care ar justifica pretenţia de superioritate a Moscovei asupra Statelor Unite; conform, de asemenea, amploarei diferite a nevoilor de "descurajare extinsă" a celor două superputeri).

Totuşi, ce poate fi făcut pentru diminuarea tensiunii dintre dorinţa lor de a păstra un maximum de libertate de mişcare (adică abordarea tradiţională a "securităţii naţionale") şi nevoia lor de a reduce aspectele cele mai ameninţătoare şi tot mai negative ale insecurităţii care rezultă din această libertate.

Evident, într-un climat de război rece, iniţiativele care urmăresc oprirea cursei înarmărilor întâmpină obstacole uriaşe. Dacă ele pornesc de la cetăţeni particulari, este puţin probabil ca ele să fie luate în considerare de guverne – sau, dacă sunt luate în considerare, ele se pot dovedi până la urmă că nu aparţin genului celor care duc la un progres important al negocierilor pentru dezarmare. În ceea ce priveşte iniţiativele superputerilor, ele nu sunt deseori nimic mai mult decât mişcări într-un prelungit joc de şah politico-militar. O examinare a iniţiativelor din trecut ne sugerează de ce în acest domeniu au existat mult mai multe eşecuri decât succese.

În ceea ce priveşte partea americană, au fost întreprinse mai multe iniţiative care nu *urmăreau*, în primul rând, punerea sovieticilor într-o lumină proastă dacă ei ar fi respins propunerea şi într-o situaţie dezavantajoasă de durată, dacă ei ar fi acceptat-o. Însă ele au fost *văzute* de sovietici ca foarte dezavantajoase pentru ei şi au fost astfel respinse. Planul Baruch din 1946, care instituia o Autoritate Internaţională însărcinată cu energia nucleară, ar fi putut funcţiona, în ciuda opoziţiei sovietice, luând decizii (inclusiv sancţiuni) care ar fi fost determinate de o majoritate occidentală şi ar fi constrâns sever suveranitatea sovietică. URSS era hotărâtă să se împotrivească şi să-şi menţină libertatea de mişcare pentru a face acest lucru. Propunerea de cer deschis a lui Eisenhower din 1955 a fost văzută de Moscova ca legitimând spionajul într-un moment când nici o parte nu putea încă să obţină informaţii prin intermediul sateliţilor. Propunerea americană din 1955 pentru o limită verificabilă a materialelor fisionabile utilizate în producţie de armament a fost respinsă, deoarece în acel moment stocul de arme nucleare al Statelor Unite era cu mult mai mare decât cel al sovieticilor. Când sugestia a fost reînnoită, în 1970 şi

1971, sovieticii nu au răspuns: negocierile SALT I, aflate în curs de desfăşurare în acel moment, luaseră o cursă foarte diferită şi exista o contradicţie evidentă între această propunere şi intenţiile ambelor părţi de a include rachetele cât mai repede posibil în programul MIRV.

Propunerea de "reduceri masive" dusă de secretarul de stat Vance la Moscova în martie 1977 a fost respinsă atât din cauza modului în care a fost prezentată (printr-o încălcare gravă a principiilor tratatului SALT II care fusese acceptat, ea a fost făcută publică înainte de a fi comunicată ruşilor), cât şi deoarece ea cerea reduceri masive sovietice în domeniul în care sovieticii erau cel mai avantajaţi – rachetele SS-9 şi SS-18 – în schimbul nedesfăşurării armelor americane care nu erau încă operaţionale – aşa cum erau rachetele strategice de croazieră şi rachetele MX. Opţiunea zero a preşedintelui Reagan pentru teatrul de operaţiuni european – cerând demontarea tuturor rachetelor SS-20, SS-4 şi SS-5 în schimbul nedesfăşurării rachetelor Pershing II şi a rachetelor de croazieră 464 lansate de la sol cerute de decizia NATO din decembrie 1979 – a fost, de asemenea, respinsă, deoarece în opinia oficialilor sovietici rachetele SS-20 sunt doar o măsură de "modernizare" a arsenalului sovietic şi un răspuns la acele sisteme nucleare care fuseseră desfăşurate în Europa de Statele Unite, Marea Britanie şi Franţa şi care sunt capabile să lovească teritoriul sovietic.

Au existat mai multe iniţiative sovietice care au fost respinse de Occident. Unele au fost considerate diversiuni propagandistice de la negocierile în curs de desfăşurare – de exemplu, propunerea sovietică din 1975 pentru interzicerea mijloacelor de distrugere în masă; propunerea sovietică, de asemenea din 1975, pentru un tratat care să interzică toate testele armelor nucleare (care însă nu conţinea clauze pentru inspecţiile la faţa locului); de asemenea, apelul lui Brejnev din noiembrie 1977 pentru oprirea producţiei tuturor armelor nucleare şi pentru interzicerea tuturor testelor nucleare. Ultima propunere specifica: "Ritmul de încheiere al acordurilor pentru limitarea cursei înarmărilor este mai lent decât cel al dezvoltării cursei înarmărilor. În plus, în câteva aspecte extrem de periculoase ale cursei înarmărilor, poate fi atins un punct dincolo de care nu vor mai fi posibile încheierea de acorduri pentru limitarea armamentului bazate pe verificare reciprocă. Se dezvoltă deja sisteme de armament care nu mai permit câtuşi de puţin o verificare în termenii limitării cantităţii lor şi a caracteristicilor lor calitative." Această evaluare era exactă. Însă ambele părţi erau angajate în negocieri complexe asupra tratatului SALT II şi atunci, ca şi acum, exista un conflict între abordarea radicală a îngheţării extinse (sau a interzicerii) şi compromisurile delicate – şi omisiunile deliberate – ale negocierilor strategice.

Alte propuneri sovietice au fost respinse, deoarece au fost considerate eforturi unilaterale urmărind constrângerea Statelor Unite sau a NATO. Astfel, menţionarea de către Brejnev în februarie 1981 a propunerii de limitare a desfăşurării de noi submarine şi de interzicere a modernizării celor existente se referea, în mod clar, la problema creată URSS-ului de proiectata dezvoltare a submarinului Trident II. Statele Unite şi aliaţii lor din NATO au respins de-a lungul timpului propunerile sovietice sau pe cele ale Pactului de la Varşovia de stabilire a unor zone libere de arme nucleare în Europa sau apelurile pentru un acord de interzicere a primei utilizări a armei nucleare, deoarece strategia NATO, înainte şi după adoptarea noţiunii de răspuns flexibil în 1967, s-a bizuit pe ameninţarea cu o primă utilizare a armelor

nucleare în cazul unui atac sovietic convențional. Angajamentul de a nu utiliza pentru prima dată armele nucleare – unilateral sau prin acord – a fost văzut ca fiind de două ori periculos: el îi liniștea pe sovietici în privința neescaladării (ceea ce însemna, deci, slăbirea descurajării) unui atac convențional (în care forțele Pactului de la Varșovia ar avea multe avantaje) și îi neliniștea pe aliații Statelor Unite a căror supraviețuire depindea, așa cum o vedeau ei, de evitarea oricărui război nuclear sau convențional – și de succesul total al descurajării nucleare. O zonă liberă de arme nucleare a fost refuzată, deoarece ea introducea în strategia NATO – fidelă conceptului de apărare defensivă – handicapul grav al deosebirii dintre zone în care apărarea (pe timp de pace cel puțin) ar trebui să fie cu totul convențională și zone în care armele convenționale ar putea fi combinate cu cele nucleare, creând astfel două categorii de aliați. Propunerea sovietică din decembrie 1977 pentru o renunțare reciprocă la producerea bombei cu neutroni – într-o perioadă când aliații NATO erau angajați în discuții dificile asupra producerii acestei arme de către Statele Unite și asupra desfășurării ei în Europa Occidentală – a fost respinsă ca o încercare de a împiedica Statele Unite să exploateze o arie avantajoasă din punct de vedere tehnologic și de a interveni în și a zădărnici o decizie NATO.

Inițiative mai recente au făcut parte din arta de a câștiga în procesul negocierilor pentru controlul armamentului folosind regulile în avantaj propriu. În negocierile INF Statele Unite, sprijinită de aliații lor, a respins propunerea sovietică de reducere a numărului rachetelor SS-20 îndreptate către Europa Occidentală la numărul rachetelor strategice ale Marii Britanii și Franței (162) dacă puterile NATO erau de acord să nu desfășoare rachete Pershing II și rachete de croazieră lansate de la sol; sovieticii au respins propunerea președintelui Reagan din martie, 1982 care cerea reducerea desfășurărilor planificate de NATO în schimbul unei reduceri a numărului focoaselor de pe rachetele INF sovietice cu rază lungă de acțiune "la un nivel egal pe o bază globală". În discuțiile START, propunerea inițială a Statelor Unite ar fi obligat Uniunea Sovietică să își restructureze forțele nucleare – cu mult peste rachetele cu baza la sol – fără a constrânge noile programe ale Statelor Unite (rachetele de croazieră, MX, Trident II, B I și Stealth); propunerea sovietică ar fi interzis rachetele de croazieră cu o rază de acțiune mai mare de 60 km și ar fi înghețat desfășurarea noilor submarine uriașe. În acest moment distanța dintre cele două părți în privința controlului și reducerii armelor și mijloacelor defensive strategice rămâne foarte mare.

Dat fiind acest impas, mai mulți americani au oferit recent inițiative proprii. Ele se împart în mai multe categorii.

Cele mai discutate au fost diversele propuneri pentru o înghețare nucleară. Ideea în jurul căreia s-au mobilizat cei mai mulți oameni a fost aceea a înghețării reciproce a testării, producerii și desfășurării de arme nucleare. Ca o formă de politică simbolică – ca un protest împotriva pericolelor cursei înarmărilor – ea necesită sprijinul tuturor celor îngrijorați. Însă aici există dificultăți serioase. Mai întâi, cu toate că la nivel global există o paritate aproximativă a superputerilor, mulți dintre liderii politici ai țărilor europene consideră că există un "dezechilibru strategic", creat de rachetele SS-20 (și alte desfășurări nucleare sovietice care au ca țintă Europa Occidentală), pe care o înghețare l-ar perpetua. În opinia lor, dacă aceste desfășurări nu sunt demontate sau dacă NATO-ului nu i se permite să pună în practică decizia din decembrie,

1979, ar putea exista un risc serios de "decuplare" între securitatea Europei și cea a Statelor Unite (fără forțe nucleare adecvate în Europa capabile să lovească teritoriul sovietic, NATO ar putea fi supusă unui atac convențional sovietic, iar președintele Statelor Unite s-ar confrunta atunci cu alegerea între continuarea pe mai departe a unui război convențional, chiar dacă NATO pierde, și inițierea unui război nuclear strategic; prin intermediul noilor arme amplasate în Europa am putea să îi descurajăm pe sovietici, deoarece riscul ca un război convențional să escaladeze la nivelul nuclear ar fi mult mai mare – într-adevăr, un asalt sovietic ar trebui să înceapă cu atacarea forțelor nucleare ale NATO: o acțiune extrem de riscantă). Această "decuplare" ar putea, se tem mulți europeni, să ducă la șantajarea politică a Europei Occidentale, chiar dacă ea nu va avea ca efect nici un război. În al doilea rând, cel mai serios pericol pentru pace nu vine de la cursa cantitativă a înarmărilor, ci de la o amenințare calitativă; subminarea stabilității crizei prin sisteme specifice, precum cel al rachetelor SS-18, noile focoase ale Statelor Unite pe care înghețarea nu le-ar elimina sau subminarea stabilității descurajării prin contramăsuri precum războiul antisubmarin, pe care înghețarea nu le-ar afecta. În al treilea rând, negocierea unei înghețări verificabile (în special în ceea ce privește producția de arme nucleare) ar consuma foarte mult timp. Probabil că în cursul acestei perioade vor fi dezvoltate și desfășurate sisteme mult mai destabilizatoare. Nu ar fi mai bine ca timpul să fie folosit pentru negocierea reducerilor în arii extrem de periculoase?

Aceste dificultăți au dat naștere unei a doua categorii de propuneri: inițiativele pentru reduceri sau "deconstruiri". Ele s-au înmulțit în cursul anului trecut. Pot fi menționate două clase largi de propuneri. Prima clasă conține sugestii radicale: cele ale lui George Kennan (din mai 1981) pentru reducerea cu 50 % a arsenalelor nucleare și a sistemelor de producție de arme nucleare ale superputerilor și acelea ale amiralului Noel Gayler, cerând fiecărei părți să "renunțe la un număr egal de mecanisme nucleare explozive", propunere care s-ar aplica la arme de putere egală. Planul Gayler presupune că "interesul propriu va determina fiecare parte să renunțe la cele mai vulnerabile arme de care dispune"; însă acest lucru este departe de a fi sigur: este posibil ca fiecare parte să renunțe doar la cele mai învechite arme de care dispune și să prefere păstrarea chiar și a celor vulnerabile, dacă aceste arme amenință cealaltă parte, atât timp cât cealaltă parte nu a fost de acord să renunțe la acele arme care amenință armele adversarului său. Cu alte cuvinte, noi am putea să desfășurăm și să păstrăm rachetele MX (chiar și cele din depozitele existente), iar sovieticii ar putea păstra rachetele SS-18 și SS-20. Planul Kennan ar putea avea, de asemenea, efecte destabilizatoare dacă, de exemplu, reducerile s-ar aplica mai degrabă focoaselor unice decât rachetelor incluse în programul MIRV (având astfel ca rezultat o proporție mai mare de focoase îndreptate către depozitele amenințate), lăsând astfel în funcțiune numai un număr mic de submarine pe care cealaltă parte le-ar putea urmări mai ușor.

A doua clasă de propuneri de reducere se referă la "de-MIRV-izare". În acest sens au existat numeroase planuri. Toate, ca și raportul Comisiei Scowcroft din 1983, preferă rachetele balistice intercontinentale (ICBM) mai mici și cu un singur focos, rachetelor mai mari incluse în programul MIRV, deoarece primele nu ar constitui un set de ținte atât de tentante sau un set de arme atât de amenințătoare pentru rachetele cu baza la sol ale celeilalte părți. În acest fel s-ar face un pas către

stabilitatea crizei. Cu toate acestea, din nou, există şi aici câteva probleme serioase. Rachetele balistice intercontinentale (ICBM) mici, plasate în depozite fixe, ar putea fi încă extrem de vulnerabile, iar motivele pentru "utilizarea sau pierderea lor" într-o criză s-ar menţine. În absenţa unui acord cu sovieticii asupra de-MIRV-izării, sugestia lui Kissinger de adaptare a dimensiunii forţei noilor rachete balistice intercontinentale (ICBM) la numărul focoaselor sovietice ar putea duce la o forţă atât vulnerabilă, cât şi foarte ameninţătoare pentru sovietici. În ceea ce priveşte forţa mobilă, ea ar întâmpina aceleaşi probleme ale modului de amplasare ca cele pe care le-au avut rachetele MX şi ar face verificarea mult mai dificilă. În concluzie, nebulosul program SDI a făcut mult mai dificil un acord asupra reducerii armelor strategice ofensive.

* * *

Este necesară o nouă abordare. Ea s-ar baza pe următoarele principii. Mai întâi, în măsura în care o parte din "avântul nebun" al cursei înarmărilor a fost cauzat de tehnologie, se impune să încercăm limitarea dezvoltărilor tehnologice periculoase din viitor. Acest lucru poate fi făcut: dovadă este tratatul ABM.

În al doilea rând, cu toate că ne putem imagina utilizări ale armelor nucleare care ar fi acceptabile din punct de vedere moral (îndeplinind criteriile tradiţionale de *jus in bello*, aşa cum sunt discriminarea şi proporţionalitatea) şi destul de limitate din punct de vedere tehnic pentru a apare controlabile, costul trecerii pragului care separă armele convenţionale de cele nucleare ar putea fi foarte mare: o recurgere neconcludentă la aceste arme are şanse la fel de mari să ducă la escaladare ca şi la o "terminare a războiului" sau la "descurajarea intra-război", pentru a utiliza jargonul strategilor; de asemenea, nimeni nu ştie dacă un război nuclear ar putea fi controlat. La drept vorbind, chiar şi măsurile care urmăresc asigurarea capacităţii liderilor şi a comandanţilor de a exercita controlul asupra forţelor lor nucleare în caz de război şi de a comunica cu inamicul "pot să le dea liderilor noştri iluzia că ei pot limita sau controla un război nuclear şi ei pot fi, astfel, mai puţin înfricoşaţi de purtarea unui război nuclear", cu cuvintele Emmei Rothschild. Astfel, este necesară abandonarea scenariilor ofensive sau a noţiunilor de "escaladare controlată" sau "escaladare pentru egalare": deoarece toate acestea asumă fie existenţa unei noţiuni semnificative de victorie într-un război nuclear prelungit, fie, altminteri, că singurul lucru care descurajează un atac sovietic în Europa sau în Orientul Mijlociu este mai degrabă perspectiva specifică de a fi "egalaţi" sau "depăşiţi" pe o treaptă îndepărtată a scării escaladării decât riscul general al provocării unui război nuclear care, după toate probabilităţile, ar fi incontrolabil. Aşa cum a observat deseori McGeorge Bundy, ceea ce descurajează este această teamă (ceea ce expertul strategic Thomas Schelling a numit ameninţarea care lasă loc pentru speranţa îmbunătăţirii situaţiei), nu perspectiva de a fi pus în dificultate sau de a fi înfrânt într-un război nuclear. În consecinţă, ceea ce este esenţial este protejarea sau restaurarea stabilităţii crizei: instituirea unor condiţii care, în cazul unei crize, nu vor incita nici o parte să atace preventiv de teamă ca forţele ei să nu fie distruse dacă aşteaptă sau să lanseze un avertisment.

În al treilea rând, dacă armele nucleare au fost, probabil, utile – până acum? – pentru împiedicarea războiului, ele nu sunt utile ca instrumente de coerciție politică împotriva altor puteri nucleare sau împotriva statelor acoperite de o umbrelă nucleară. Utilizarea amenințărilor nucleare de către sovietici începând cu anii '50 a fost extrem de nesatisfăcătoare: câştigurile politice ale sovieticilor au rezultat din exploatarea chilipirurilor (Cuba), din calculele greşite ale Occidentului (Angola) sau din ocazii favorabile oferite de conflicte regionale (Orientul Mijlociu, Cornul Africii). Câştigurile militare sovietice pe plan extern au rezultat din operațiunile convenționale ale Armatei Roşii sau ale armatei de la Hanoi. Utilizarea amenințărilor nucleare de către Statele Unite a fost eficientă numai în cazul unor scopuri foarte limitate (un armistițiu coreean, descurajarea atacurilor asupra Quemoy-ului şi Matsu-ului), în dauna puterilor nenucleare, într-o perioadă de superioritate zdrobitoare. Este greu de văzut ce avantaje au obținut sovieticii din programul lor de modernizare a rachetelor din Europa sau ce avantaje pot obține din el atât timp cât Statele Unite consideră, şi comunică aliaților lor europeni acest lucru, că securitatea Europei Occidentale este inseparabilă de cea a Statelor Unite. Ceea ce a descurajat un atac convențional sovietic sau ceea ce a dejucat încercările sovietice de şantaj în Europa Occidentală în anii '50 şi '60 nu a fost superioritatea nucleară americană, ci riscul începerii unui război nuclear: acest risc este la fel de mare într-o perioadă de inferioritate a NATO-ului pe scena nucleară, însă de paritate nucleară la nivel global. Ceea ce riscă să "decupleze" Europa Occidentală de Statele Unite nu este absența din Europa Occidentală a sistemelor nucleare capabile să lovească URSS (o absență care este departe de a fi completă, date fiind nu numai forțele britanice şi franceze, ci şi avioanele şi submarinele americane repartizate pentru NATO); este pericolul ca orice primă utilizare a armelor nucleare (fie că aceste arme lovesc Moscova de pe teritoriul Germaniei Occidentale sau din largul mării) să escaladeze până la nivelul unui război nuclear total. Cu toate acestea, ceea ce a protejat până acum descurajarea în Europa este riscul pe care şi l-ar asuma un agresor de a provoca un răspuns nuclear american în ciuda acestui pericol, din cauza însemnătății mizei. Astfel, problema descurajării extinse nu este una a contrabalansării fiecărei desfăşurări sovietice: aici, de asemenea, stabilitatea crizei este esențială. Problema constă în posedarea unei capacități contraofensive *suficient* de mare pentru a face credibilă amenințarea cu o primă utilizare a armelor nucleare în cazul unui atac sovietic convențional – încercând în acelaşi timp îmbunătățirea mijloacelor de apărare convențională astfel încât o primă utilizare prematură să devină inutilă.

În al patrulea rând, aşa cum stabilitatea crizei este o preocupare esențială, la fel este şi verificabilitatea sa. Fără prima controlul crizelor ar deveni mult mai aleatoriu – într-o lume în care, ca şi în trecut, amenințarea cu războiul va continua să fie, nu aceea a "atacurilor din senin", ci aceea a confruntărilor asupra unor probleme concrete care duc la măsuri şi contramăsuri militare. Fără o capacitate de verificare adecvată, acordurile care limitează cursa înarmărilor nu vor reuşi decât să facă superputerile să se suspecteze reciproc mai mult, să se teamă mai mult de pericolul unei "izbucniri" bruşte sau al unei violări sau să fie mult mai hotărâte să exploateze fiecare posibilitate neverificată sau neverificabilă pentru acumularea de armament pe care le-o lasă acordul. Iar, dacă armele neverificabile încep să se înmulțească, şansele pentru încheierea acordurilor se vor diminua şi mai mult.

Următoarea inițiativă se bazează pe cinci principii:

1. Statele Unite ar trebui să anunțe o suspendare pentru o perioadă de un an a testelor subterane, în cursul căreia ele se vor aștepta la un moratoriu similar din partea Uniunii Sovietice și vor negocia încheierea unui tratat cuprinzător de interzicere a testelor (vezi mai jos).

2. O a doua mișcare unilaterală ar fi decizia blocării desfășurării rachetelor MX atât din cauza imposibilității găsirii unui mod invulnerabil de amplasare, cât și din cauza pericolului creat de armele contradepozit pentru stabilitatea crizei.

3. O a treia decizie unilaterală ar fi reducerea treptată a numărului rachetelor lansate de la sol, în cursul unei perioade a cărei lungime depinde de (a) viteza cu care mijloacele de comunicare cu submarinele nucleare vor fi îmbunătățite și făcute să atingă același grad de siguranță ca și mijloacele de comunicare dintre rachetele cu baza la sol și (b) viteza cu care este încheiat un acord cu Uniunea Sovietică pentru o reducere cuprinzătoare a armamentului. Principalele argumente aduse în apărarea rachetelor cu baza la sol s-au referit la complexitatea calculelor impuse sovieticilor de existența triadei, de precizia mai mare a rachetelor și de siguranța comunicațiilor. Cu toate că este adevărat că reducerea treptată a rachetelor balistice intercontinentale (ICBM) de către Statele Unite ar permite sovieticilor să se concentreze asupra contramăsurilor de război submarin și apărare antiaeriană, realitatea este că o astfel de măsură ar lipsi rachetele grele ale sovieticilor de ținte și ar transforma în risipă uriașele investiții sovietice făcute în acest domeniu; rachetele sovietice cu baza la sol ar deveni fie tot mai vulnerabile față de rachetele Trident II și rachetele de croazieră americane, în cazul în care acestea ar fi dezvoltate și desfășurate (deoarece ele ar avea aceeași precizie ca și rachetele balistice intercontinentale (ICBM)), fie inutile în absența țintelor lor, rachetele americane stabile cu baza la sol, chiar dacă Statele Unite ar renunța la rachetele Trident II și la rachetele de croazieră prin semnarea unui acord pentru controlul armamentului. Astfel, decizia americană, departe de a fi un dar pentru Moscova, ar putea deveni un dezastru pentru sovietici dacă nu ar fi însoțită de un acord cuprinzător pentru reducerea armamentului.

4. O a patra decizie unilaterală ar fi suspendarea pentru o perioadă de doi ani a desfășurărilor viitoare în Europa Occidentală ale rachetelor Pershing II și ale rachetelor de croazieră lansate de la sol, în cursul căreia s-ar negocia un acord pentru controlul armamentului conform ideilor sugerate mai jos și cu condiția ca sovieticii să oprească desfășurarea rachetelor SS-20. Restricții similare ar fi respectate în ceea ce privește testarea armelor anti-satelit și a componentelor Războiului Stelelor.

5. Inițiativa ar include, de asemenea, propuneri pentru nu nou acord cuprinzător de reducere a armamentului, care ar combina negocierile din cadrul INF și START care astăzi se desfășoară separat. Această separare este de două ori absurdă – atât deoarece ea sugerează posibilitatea unei decuplări care, din punct de vedere politic, ar fi nefastă, cât și deoarece amenințarea nucleară pentru Europa Occidentală este constituită atât de rachetele sovietice cu rază medie de acțiune îndreptate către Europa ca și de orice altă fracțiune din forța lor strategică pe care sovieticii ar dori să o țintească în Europa Occidentală, la fel cum amenințarea pentru Uniunea Sovietică este constituită de rachetele desfășurate în Europa Occidentală și capabile să lovească teritoriul URSS ca și de arsenalul strategic al Statelor Unite. O fuziune a celor două

procese de negociere ar face, de asemenea, clar că protecţia nucleară a Europei Occidentale poate, ca şi în trecut, să fie asigurată prin repartizarea pentru NATO a unor arme nucleare americane cu rază lungă de acţiune.

Iniţiativa pentru reducerea armamentului ar urmări eliminarea armelor contradepozit şi a aşa-numitelor arme decapitante – arme capabile să lovească rachetele fixe ale inamicului şi să atace în numai câteva minute centrele sale de comandă şi comunicaţii. Ea ar urmări, de asemenea, limitarea numărului armelor neverificabile aşa cum sunt rachetele lansate de pe mare şi de la sol şi rachetele balistice mobile. Această iniţiativă s-ar compune din următoarele elemente:

- O interzicere cuprinzătoare a testelor, în conformitate cu principiile asupra cărora s-a convenit în perioada administraţiei Carter, care includeau posibilitatea inspecţiilor la faţa locului. Pentru a împiedica deteriorarea forţelor de descurajare ale superputerilor ar putea fi permise un număr limitat de teste de zbor.
- O interzicere a dezvoltării armelor anti-satelit şi a dezvoltării şi testării tuturor celorlalte tipuri de arme spaţiale. Contribuţiile pe care aceste sisteme le-ar putea aduce teoretic apărării sunt depăşite mult de prilejurile despre care s-ar putea crede că ele le oferă pentru acţiuni agresive (slăbind mijloacele de supraveghere ale adversarului) şi pentru o cursă nesfârşită între sistemele ofensive şi defensive; tratatul ABM din 1972 ar fi de asemenea ratificat. Reducerea treptată a rachetelor noastre balistice intercontinentale (ICBM) ar elimina "nevoia" apărării lor.
- Un acord asupra interzicerii rachetelor de croazieră cu o rază de acţiune care depăşeşte 600 km. Proliferarea lor ar genera o insecuritate masivă, iar capacitatea lor de a lovi depozitele de rachete balistice – chiar dacă numai după mai multe ore de zbor – ar putea incita ţara ţintă să lanseze rachetele sale cu baza la sol înainte ca ele să fie lovite.
- Un acord pentru reducerea numărului bombardierelor cu rază lungă de acţiune şi al bombardierelor care transportă rachete cu rază lungă de acţiune.
- O promisiune a sovieticilor pentru reducerea drastică, de-a lungul unei perioade de zece ani, a numărului focoaselor de pe rachetele lor cu baza la sol (cu rază lungă şi medie de acţiune) şi de pe rachetele lor balistice lansate de la mare în schimbul unei reduceri a numărului focoaselor de pe rachetele americane balistice lansate de pe mare şi eliminării rachetelor americane cu baza la sol (suma lor, în prezent, este în jur de 7000 de partea americană şi în jur de 7500 – fără a include cele 1000 sau aproximativ 1000 de focoase de pe rachetele SS-20 – de partea sovietică).
- Un acord al ambelor părţi de a nu construi noi sisteme de rachete cu baza la sol, fixe sau mobile şi de a nu desfăşura noi rachete balistice cu rază medie de acţiune capabile să lovească fie Uniunea Sovietică (adică rachete Pershing II), fie Europa Occidentală (menţinerea numărului actual de rachete SS-20).
- Un acord al ambelor părţi de a nu desfăşura submarine capabile să distrugă depozite (în această situaţie Statele Unite nu ar desfăşura rachetele D-5; cu toate acestea, în absenţa unui acord, dacă sovieticii ar construi rachete balistice intercontinentale (ICBM) mobile, investiţia noastră în rachetele D-5 ar fi, în orice caz, o risipă).

Dacă această propunere ar fi adoptată, sovieticii ar trebui să se angajeze într-o *anumită* restructurare a forțelor lor, dar, în schimb, ar obține reducerea numărului rachetelor americane de croazieră lansate de la sol și de pe mare, nedesfășurarea rachetelor D-5 (ca și a rachetelor MX) și limitarea forței americane alcătuită din bombardiere și rachete de croazieră lansate din aer. Depozitele lor ar rămâne vulnerabile în fața bombardierelor și rachetelor lansate din aer americane, însă ei ar putea fie să reducă această amenințare prin multiplicarea țintelor (adică prin de-MIRV-izarea rachetelor lor cu baza la sol), fie să o elimine prin "deplasarea către mare" – o acțiune care nu corespunde tradițiilor ruse, dar pe care dispariția depozitelor americane de rachete (pentru distrugerea cărora submarinele sovietice nu au mijloacele necesare) ar putea să o facă mult mai atractivă.

În ceea ce privește Occidentul, este adevărat că sovieticii pot încă să concentreze un număr mare de focoase precise asupra țintelor militare din Europa Occidentală; însă distincția dintre armele contraofensive și cele care lovesc orașe nu are nici un sens în Europa: orice război nuclear declanșat împotriva Europei Occidentale ar ucide milioane de oameni și ar implica astfel un risc puternic de contramăsuri nucleare din partea Statelor Unite.

Această inițiativă nu este echivalentă cu eliminarea armelor nucleare din lume. Ea nu se ocupă de problema celorlalte puteri nucleare de care sovieticii se simt amenințați. Însă Statele Unite s-ar putea angaja să invite cei doi aliați nucleari ai lor din Europa să participe, mai târziu, la negocieri și să accepte limite sau reduceri dacă superputerile convin asupra propunerii schițată aici. Ea nu se ocupă nici de armele nucleare de pe câmpul de luptă sau tactice ale NATO pentru care nu a fost niciodată ușor să se găsească un rol acceptabil atât pentru americani cât și pentru vest-europeni; soarta acestor arme ar trebui legată de cea a forțelor convenționale (cu care se presupune că sunt integrate) care constituie obiectul convorbirilor MBFR. Însă ea ar însemna un progres foarte important către oprirea evoluției descurajării, către restaurarea diferenței originare dintre descurajarea prin amenințarea cu un contraatac și descurajarea prin declanșarea războiului, către o descurajare extinsă (care este, în mod necesar, o amenințare cu declanșarea războiului în măsura în care ea urmărește prevenirea unui atac convențional) mai puțin riscantă și amenințătoare pentru cei care se apără fără ca, totuși, să îndepărteze mantaua protecției nucleare a Statelor Unite de pe aliații-cheie și către restaurarea celor trei tipuri de stabilitate definite mai sus. Ea ar putea, de asemenea, să fie un element decisiv în cadrul efortului de a crea, în relațiile dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică, o nouă descurajare fără iluzii. Acordurile preconizate de superputeri pentru 1986 nu vor atinge toate aceste scopuri.

Reflecții asupra moralității nucleare

Se prea poate ca propunerile prezentate în paginile anterioare să fie utopice; în plus, s-ar putea să nu ne confruntăm nici cu o combinație atât de drastică între restricții unilaterale și negociate, nici cu un acord care nu ar face decât să încetinească cursa "calitativă" sau să atenueze cele mai neliniștitoare aspecte ale sale (așa cum este desfășurarea de mijloace defensive cu baza la sol). Cu toate acestea, chiar și în

universul tradiţional al "securităţii naţionale", restricţiile sunt deseori o parte importantă a înţelepciunii – atât cele dictate de prudenţă, cât şi cele dictate de consideraţii etice. Nu mă voi ocupa aici de primele, care au fost tratate aşa cum se cuvine de mulţi dintre colegii mei de la Harvard[2]; voi face câteva remarci numai asupra eticii nucleare.

Discuţiile asupra moralităţii nucleare au suferit de pe urma mai multor factori. Unul este fenomenul "dialogului surzilor" (filozofii şi teologii par încremeniţi de ororile războiului nuclear total, în timp ce strategii sunt atraşi de şansele pe care însăşi tehnologia le poate oferi pentru limitarea războiului nuclear şi încheierea lui rapidă în cazul în care el izbucneşte; teologii şi filozofii se concentrează asupra consecinţelor teribile pe care le-ar avea eşecul descurajării nucleare, în timp ce strategii accentuează beneficiile pe care descurajarea reuşită le-a adus în ultimii patruzeci de ani). Un alt factor este disconfortul asociat cu ambele poziţii etice majore din bibliografia ultimilor treizeci de ani. Una, pacifismul nuclear, confundă deseori decizia de a accepta riscul războiului nuclear pentru a proteja un interes important cu decizia care face inevitabil războiul nuclear; ea este, de asemenea, discutabilă, deoarece exprimă convingerea că riscul războiului nuclear implicat de posedarea armelor nucleare este mai puţin tolerabil decât sacrificiile valorilor şi riscurile implicate de dezarmarea unilaterală. În plus, din punct de vedere politic, este foarte puţin probabil ca ea să fie acceptată de vreun guvern al unei ţări care are un arsenal nuclear.

Cealaltă poziţie este încercarea de a aplica conceptele şi categoriile teoriei creştine tradiţionale a războiului drept la realităţile nucleare. Am indicat în altă parte[3] problemele cu care se confruntă această poziţie. Cu alte cuvinte, în ceea ce priveşte *jus ad bellum*, există dificultăţi generate de elasticitatea "cauzei" autoapărării – în special autoapărarea colectivă – şi de problema de a decide dacă liderii au "intenţii bune". În ceea ce priveşte *jus in bello*, cu toate că putem încerca să aplicăm criteriul "discriminării" ca un mod de a separa armele nucleare bune de cele rele, conceptul "proporţionalităţii" este nesigur (dacă considerăm cauza suficient de grandioasă – de exemplu, cu cuvintele unui aşa-zis teolog din Agenţia pentru Controlul Armamentului şi Dezarmare, prin salvarea sufletelor de comunism, totul devine proporţional, chiar dacă, cred eu, acest lucru ar însemna distrugerea corpurilor pentru a salva sufletele); iar faimoasa "regulă a efectului dublu" (asupra uciderii neintenţionate a inocenţilor) nu face decât să genereze o cazuistică formidabilă a discursului dublu. În ceea ce priveşte descurajarea nucleară, teoria este obligată să inoveze: judecăţile variază în funcţie fie de aprecierea consecinţelor descurajării (sau ale solidităţii sale), fie de aprecierea intenţiei. (Este vorba de pace sau de o executare monstruoasă a ameninţării? Cazuistica, în această problemă, este chiar şi mai deprimantă.)

A treia dificultate constă în limitările celor două forme obişnuite de raţionament moral. Abordarea deontologică, care se sprijină pe precepte categorice, nu poate să devină niciodată *etica* politicii, un domeniu în care consecinţele contează. Pacifismul nuclear, aşa cum am indicat deja, ar putea duce la expansiunea şi dominaţia sovietică sau la o proliferare a războaielor convenţionale. Susţinerea morală "absolutistă" a războiului rece – care ar înlocui crima etică a contraloviturii nucleare cu operaţia curată care urmăreşte doar distrugerea rachetelor – este necinstită în măsura în care

ea ignoră efectele destabilizatoare ale programului şi asumă perfecţiunea tehnică. Însă abordarea consecvenţialistă suferă datorită cunoaşterii noastre nesigure a consecinţelor. Există consecvenţialişti antinucleari a căror poziţie se bazează pe convingerea lor că un eşec al descurajării ar avea ca efect iarna nucleară. Însă cât de siguri putem fi în ceea ce priveşte acest eventual eşec şi, în plus, e necesar ca toate eşecurile să ducă la Armaghedon? Pe de altă parte, cei care apără moralitatea descurajării nucleare, deoarece ea a contribuit la menţinerea păcii şi a protejat numeroase state de şantaj şi subjugare (conform poziţiei episcopilor francezi), pot fi siguri că descurajarea nu va sfârşi niciodată catastrofal? Cei care apără moralitatea anumitor tipuri de război nuclear pot fi siguri că pregătirea pentru aceste tipuri de război nu îi va incita pe politicieni să îşi asume riscuri mai mari slăbind astfel descurajarea sau că o astfel de luptă nu va ieşi niciodată de sub control?

A patra dificultate constă tocmai în incertitudinile descurajării nucleare şi războiului nuclear care au fost deja menţionate (vezi capitolul 9). Subiectul este ca un labirint de compromisuri îndoielnice. Descurajarea nucleară este acceptabilă din punct de vedere moral (aşa cum au spus episcopii americani) numai împotriva unei ameninţări cu sau a riscului atacului nuclear, dar nu şi pentru a proteja un aliat de o agresiune convenţională? Răspunsul depinde de modul cum privim ameninţarea cu prima utilizare în ultimul caz: fie ca pe un bluf incredibil sau ca pe o decizie de a comite o crimă, fie, dimpotrivă, suntem convinşi că o astfel de ameninţare are şanse să împiedice războiul, deoarece (cu cuvintele lui Josef Joffe) descurajarea este un produs matematic al dimensiunii ameninţării (pentru agresorul potenţial) şi al probabilităţii îndeplinirii sale: "o probabilitate foarte redusă, multiplicată de pagube potenţial infinite, permite încă un produs descurajator cu valoare potenţial infinită"[4]. Încercarea de a consolida descurajarea prin adoptarea unei "strategii de decapitare" sau prin lansarea de avertismente, chiar dacă ea ar putea face terminarea războiului imposibilă dacă descurajarea eşuează sau de a planifica contraatacul chiar şi după ce centrele de comandă şi control ale unei părţi au fost distruse din cauza "raţionalităţii sau iraţionalităţii" – adică din cauza efectului descurajator mai mare al acestui proiect, este dreaptă din punct de vedere moral? Înlocuirea pe cât de mult posibil a armelor convenţionale cu cele nucleare în planificarea atacurilor contraofensive deoarece primele nu pot realiza misiunile antidepozit ale ultimelor şi sunt astfel mai puţin destabilizatoare pentru descurajare, este corectă din punct de vedere moral sau acest plan ar slăbi descurajarea încurajând adversarul să creadă că el semnalează refuzul unei părţi de a utiliza armele nucleare?[5]

Am putea începe căutarea unei ieşiri din labirint întrebându-ne în ce constă originalitatea descurajării nucleare; la urma urmei, descurajarea este la fel de veche ca şi politica internaţională. Evident, ea constă în efectele posibile ale îndeplinirii ameninţării: nu, sau nu numai, în distrugerea forţelor adversarului, ci şi în cea a populaţiei sale. De aici provine ceea ce s-ar putea numi tentaţia cantitativă – încercarea de eliminare a acestei originalităţi îngrozitoare găsind căi pentru reducerea devastării, planificând lovituri împotriva obiectivelor militare sau utilizând arme care vor produce puţine "pagube colaterale". Însă nu există nici o ieşire din ambiguitatea morală: atât timp cât există arme nucleare, există riscul escaladării şi există, de asemenea, pericolul ca planificarea atacului contraofensiv să slăbească descurajarea nucleară fie prin subminarea stabilităţii sale, fie făcând războiul nuclear mult mai acceptabil.

O altă încercare de ieşire din labirint, mult mai convingătoare, a fost făcută de episcopii catolici americani. Ei au sprijinit condiţionat descurajarea nucleară (împotriva ameninţărilor nucleare); au demonstrat o preocupare adâncă pentru stabilitatea crizei, dacă descurajarea s-ar baza exclusiv pe armele contradepozit; şi şi-au exprimat, în ceea ce priveşte utilizările propriu-zise ale armelor, opoziţia totală faţă de loviturile îndreptate împotriva oraşelor, ca şi scepticismul în privinţa şanselor de limitare a loviturilor contraofensive. Ei au fost atacaţi din două direcţii: pe de o parte, de cei care, ca Susan Okin[6], cred că "centimetrul de ambiguitate" pe care ei l-au lăsat în ceea ce priveşte războiul contraofensiv limitat este periculos şi că armamentul de descurajare din prezent violează tocmai criteriile stabilite de teoria războiului drept şi de înşişi episcopi; de partea "realistă", de cei care critică poziţia lor contra primei utilizări pentru consecinţele ei asupra aliaţelor Statelor Unite şi, ca Robert W. Tucker[7], se tem că combinaţia proprie episcopilor dintre aprobarea descurajării nucleare şi condamnarea majorităţii utilizărilor compatibile solicită foarte mult "descurajarea existenţială" – descurajarea prin simpla posedare – şi slăbeşte credibilitatea celui care descurajează.

Poziţia mea este apropiată de cea a lui Joseph Nye Jr.[8] În măsura în care este vorba de descurajare, preocuparea primordială pentru stabilitatea crizei este atât prudentă, cât şi etică. Cu alte cuvinte, nu toate armele nucleare pot fi justificate de cuvântul magic *descurajare*. Necesitatea ca credibilitatea descurajării să nu se bazeze pe un bluf sau pe şansă, ci pe planuri concrete de executare dacă descurajarea eşuează, înseamnă că descurajarea nu poate consta exclusiv din deţinerea de arme nucleare (cu toate că simplul fapt al deţinerii contribuie la ea) şi nici nu poate avea ca rezultat un atac nuclear al oraşelor – care ar fi sinucigaş *şi* ar încălca toate exigenţele morale (cu toate că simpla posibilitate a escaladării la acel nivel contribuie, de asemenea, la descurajare). Deci ea ar trebui să însemne ceea ce Nye numeşte urmărirea contraofensivei contracombatante. Întrucât descurajarea este slăbită când armele nucleare sunt tratate ca arme obişnuite, planurile de război ar trebui să evite înglobarea completă a armelor nucleare în cadrul forţelor militare şi, în cazul NATO, să încorporeze principiul refuzului primei utilizări premature.

Ce se întâmplă dacă descurajarea eşuează? În general, există două preocupări legitime: utilizare şi încheiere. Aşa cum a fost descrisă mai sus, concentrarea "etică" ar însemna utilizări contracombative. Însă, pe de o parte, combatanţii acţionează deseori în arii foarte populate, iar ţintele vitale pentru operaţii militare sunt aproape de oraşe sau se află chiar în oraşe: linia care separă loviturile îndreptate împotriva oraşelor de orice lovitură contraofensivă este astfel foarte fină – chiar şi dacă ne gândim la arme tot mai precise şi mai discriminatoare, atât timp cât ele sunt utilizate în zone populate. Pe de altă parte, putem fi siguri că utilizările controlate nu vor provoca – printr-o interpretare greşită sau în mod intenţionat – un răspuns nediscriminatoriu? Limitarea implică două tabere, nu una, şi aproape că presupune un acord tacit. În ceea ce priveşte speranţele pentru încheierea războiului, cu totul separat de pariul criticabil sau optimist asupra repulsiei lucide din dimineaţa următoare faţă de combinaţia de furie criminală şi neînţelegere care caracterizează războiul, cei care cred în posibilitatea unei astfel de încheieri uită contradicţia dintre scopul unui sfârşit rapid şi îngăduitor şi natura escaladantă a însăşi deciziei de a utiliza (chiar şi într-o manieră limitată) mai întâi armele nucleare – de a trece pragul decisiv.

Sunt astfel pus în dificultate de următoarele dileme. Ca și episcopii, rămân sceptic în ceea ce privește posibilitățile "utilizării morale" în cazul majorității scenariilor plauzibile (războiul pe mare fiind principala excepție). De aici provine convingerea mea că avem nevoie de *jus contra* (sau *ante*) *bellum* – de o cale pentru salvarea descurajării nucleare; deoarece, dacă ea ar eșua, consecințele morale vor fi, probabil, mai degrabă îngrozitoare decât tolerabile. Pe de altă parte, recunosc că fie condamnarea morală a celor mai probabile utilizări, fie planificarea numai a unor utilizări foarte limitate, pot slăbi descurajarea fie afectând legitimitatea sa morală, așa cum crede Tucker , fie făcând ca eșecul său să pară mai puțin catastrofal. O poziție morală care susține descurajarea stabilă și condamnă totuși majoritatea utilizărilor este sfâșiată de două logici care arată în direcții opuse. Dacă se accentuează beneficiile descurajării, atunci incertitudinile care o înconjoară, imposibilitatea bizuirii numai pe posedare – atât din cauza nevoilor aliaților, cât și deoarece este necesar să nu lăsăm pe seama improvizației și destinului ceea ce se întâmplă dacă descurajarea se prăbușește – pot duce ușor la căutarea unei întregi panoplii de arme, a unei acumulări "prudente" de arme considerată necesară pentru a face plauzibile toate tipurile de descurajare. Dacă cineva accentuează pericolele majorității utilizărilor, logica arată în direcția dezarmării.

Astfel, dacă riscurile și dilemele morale ale utilizării pot fi evitate numai prin evitarea războiului, riscurile și dilemele morale ale descurajării pot fi diminuate numai prin ieșirea din și prin îndepărtarea de universul tradițional al autoajutorului și al definițiilor competitive ale securității. Revenim la aceleași trei căi la care ne-a dus mai devreme analiza politică. Mai întâi, există calea prudenței unilaterale radicale – evitarea acumulării de armament tocmai deoarece cealaltă parte își asigură mijloace de prisos; hotărârea autonegatoare de abținere de la mijloacele de decapitare și antidepozit sau de la capacitățile unei prime lovituri în general; refuzul utilizării armelor nucleare pentru "semnalizare" politică sau pentru șantaj sau al desfășurării de arme defensive sau antisatelit; întărirea propriului sistem de decizie și control și a propriului lanț de comandă pentru a nu fi la dispoziția "imperativelor" tehnologice, a solicitărilor venite din partea militarilor pentru autoritate delegată ș.a.m.d. . În al doilea rând, există calea controlului armamentului în conformitate cu principiile expuse mai sus. În al treilea rând, există calea politică care indică nu doar "denuclearizarea politicii internaționale"[10], ci reducerea rolului forței ca atare. Aceasta deoarece într-o lume în care există arme nucleare, în care ne "confruntăm cu un pericol din care în prezent nu există nici o cale aparent realizabilă de ieșire"[11], o concentrare numai asupra denuclearizării ar pregăti scena pentru violența convențională, iar dacă violența convențională izbucnește între superputeri riscul escaladării la nivelul nuclear ar fi încă prezent. Astfel, avem nevoie laolaltă de limitări ale desfășurărilor nucleare care să facă improbabil orice câștig important de pe urma războiului și de înlocuirea mijloacelor nucleare cu cele convenționale care să facă ca recurgerea la armele nucleare să apară mai puțin necesară. Însă avem nevoie, de asemenea, de un context politic în care atât confruntările convenționale (care pot deveni nucleare), cât și războiul nuclear "controlat" să apară neatrăgătoare. Cum să facem ca descurajarea nucleară (existențială și planificată) să modereze în continuare țelurile și să restrângă mijloacele statelor fie fără să subminăm descurajarea prin "progres" tehnologic, fie, dimpotrivă, să avem atât de mult succes în înlăturarea

coşmarului nuclear din viaţa de zi cu zi a politicienilor, încât ei să fie tentaţi să-şi asume, din nou, riscuri excesive? Este vorba de un act delicat de echilibristică care cere excepţionale abilităţi acrobatice politice şi morale. Dar numai dacă el este bine conceput şi realizat vom putea să dăm un conţinut conceptului de "securitate comună" a superputerilor.

Note

1. Vezi raportul Comisiei numit *Common Security* (New York: Simon & Schuster, 1982).
2. Graham Allison, Albert Carnesale şi Joseph Nye, *Howks, Doves and Owls* (New York: Norton, 1985).
3. Stanley Hoffmann, *Duties Beyond Borders* (New York: Syracuse University Press, 1982), Cap. 2.
4. Josef Joffe, "Nuclear Weapons, No First Use and European Order", *Ethics 95* nr. 3 (aprilie, 1985), p. 613.
5. Cf. George Quester, "Substituting Conventional for Nuclear Weapons", *Ethics 95*, nr. 3 (aprilie, 1985), pp. 610–640.
6. Susan Okin, "Taking the Bishops Seriously", *World Politics 36*, nr. 4 (iulie, 1984), pp. 527–554.
7. Robert W. Tucker, "Morality and Deterrence", *Ethics 95*, nr. 3 (aprilie, 1985), pp. 461–478.
8. Joseph Nye, *Nuclear Ethics* (New York: Free Press, 1986).
9. Cf. Robert W. Tucker, "The Nuclear Debate", *Foreign Affairs* (toamna, 1984), pp. 1–32.
10. Vezi articolul cu acest titlu al lui Richard Ullmann, *Ethics 95*, nr. 3 (aprilie, 1985), pp. 567–588.
11. Tucker, "Morality and Deterrence", p. 468.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

17

Cea mai dificilă sarcină: drepturile omului ca unul din scopurile politicii externe

Ca o problemă politică promovarea drepturilor omului poate fi studiată la două niveluri diferite. Unul este cel al sistemului politic intern. Apărarea acestor drepturi rămâne, mai presus de toate, un subiect al reglementărilor interne. În democrațiile occidentale progresul în acest domeniu a fost realizat prin luptele interne dintre, pe de o parte, indivizi și grupuri hotărâte să obțină recunoașterea legală și protecția efectivă a drepturilor lor și, pe de altă parte, un stat ostil și alte grupuri care se împotriveau acestor cereri. În această situație s-au aflat drepturile civile și politice care își au originea în liberalismul din secolul al XVIII-lea și drepturile economice și sociale definite în secolele XIX și XX de o mulțime de curente intelectuale, în special de cele socialiste și creștine. Însă protejarea drepturilor omului a devenit, de asemenea, un subiect al relațiilor internaționale după al doilea război mondial, când au fost elaborate diverse coduri și au fost instituite elementele regimului internațional și ale diverselor regimuri regionale pentru garantarea acestor drepturi.

John Ruggie se întreabă într-un eseu dacă acceptarea de către majoritatea statelor a principiului că drepturile omului sunt o problemă internațională legitimă, a echivalat cu o transformare a principiilor legitimității, a mecanismelor de guvernare și a cadrului social al comunității sau al societății internaționale[1]. Răspunsul său este negativ și sunt de acord cu analiza sa. Preocuparea mea în acest domeniu se deosebește de a sa din trei puncte de vedere. Abordarea sa este, în esență, empirică; a mea este mai ales normativă. El ne spune cum sunt lucrurile (sau ce nu sunt); eu prezint o pledoarie pentru schimbarea către țeluri pe care eu nu le-am atins și susțin eforturile de a le atinge în ciuda unor dificultăți uriașe. El se concentrează asupra mediului internațional; eu văd actorii din acest mediu și drepturile omului ca pe un subiect necesar din punct de vedere moral și politic pentru politica externă a statelor. El evidențiază elementele de continuitate în afacerile mondiale – înainte și după "reapariția individului în relațiile internaționale"; eu încerc să demonstrez că există un grad mare de discontinuitate – nu între o lume de state suverane aflate în competiție și o lume (încă îndepărtată) în care drepturile indivizilor sunt recunoscute de și protejate de statele lor, ci între sistemele internaționale din trecut, în care aceste drepturi nu s-au bucurat de recunoaștere internațională, și sistemul internațional din prezent în care "legitimitatea" lor oficială coexistă și se confruntă cu violări uriașe.

Situaţia dificilă a drepturilor omului

Distincţia între etica tradiţională machiavelică a politicii şi o etică mai cosmopolită este una importantă pentru discuţia noastră[2]. Prima este o codificare a egoismului sanctificat: politicianul ar trebui să se preocupe numai de binele comun al comunităţii sale. Ultima susţine că datoriile sale morale nu se opresc la graniţele statului său. Prima, în măsura în care recunoaşte înţelepciunea introducerii unei anumite ordini în jungla statelor, recunoaşte, cu toate acestea, numai drepturile reciproce ale statelor: ea este o etică a reciprocităţii dintre entităţi suverane. Ultima include obligaţii faţă de indivizii din ţări străine; ea nu se adresează societăţii (parţiale) a statelor, ci umanităţii.

Promovarea drepturilor omului pe agenda politicii internaţionale face parte din efortul de depăşire a politicii machiavelice. Declaraţia Naţiunilor Unite asupra Drepturilor Omului, cele două Convenţii ale Naţiunilor Unite şi numeroasele organisme regionale reflectă sentimentul de obligaţie morală care a apărut după crimele şi ororile celui de-al doilea război mondial. Crearea unui cadru legal în acest domeniu a fost foarte importantă. Relaţiile dintre drepturile morale şi legale şi datorii sunt complexe. În afacerile internaţionale pot exista obligaţii morale în pofida tăcerii legii. Numeroasele imperative proclamate recent de mesajul pastoral al episcopilor americani[3] în ceea ce priveşte utilizarea armelor nucleare depăşesc mult prescripţiile şi proscripţiile Cartei Naţiunilor Unite sau pe cele ale convenţiilor care reglementează *jus in bello*. Ultimele nu se ocupă explicit de armele nucleare; primele, fără îndoială, nu elimină recurgerea la aceste arme ca răspuns la agresiunea nucleară sau convenţională. Se întâmplă ca, deseori, conştiinţa umană, inclusiv aceea a politicienilor, să fie în avans faţă de legi sau tratate şi cutume şi să se exprime nu prin legislaţie, ci prin decizii politice unilaterale sau prin înţelegeri diplomatice.

Cu toate acestea, în domeniul drepturilor omului legalizarea este indispensabilă. Ea este premisa eficacităţii empirice a obligaţiilor morale; ea face posibil ca acest sentiment al datoriei morale să aibă efecte politice. Dacă eu, ca politician, semnez un tratat prin care accept obligaţia legală de a respecta anumite drepturi ale omului, înseamnă că eu recunosc nu numai o responsabilitate internă, ci şi, tot atât de bine, una "cosmopolită": de asemenea, eu recunosc că tu ai dreptul să supraveghezi respectarea de către mine a acestor drepturi. Acest lucru este un progres important într-o lume în care, anterior, tu erai îndreptăţit numai să te asiguri că eu îi tratam corect pe cetăţenii tăi care vizitau sau se stabileau în ţara mea. Dacă *tu* semnezi un astfel de tratat şi nu îţi îndeplineşti obligaţiile legale faţă de poporul tău, eu pot, ca şi cosemnatar, să ridic problema neglijării sau încălcării tale. Astfel, aici semnificaţia unui cod legal este dublă. Mai întâi, tratamentul indivizilor (inclusiv al cetăţenilor unei ţări) constituie acum o preocupare legitimă a membrilor comunităţii internaţionale; noţiunea de suveranitate, însăşi piatra unghiulară a "ordinii westphalice" – care, în esenţă, reducea afacerile internaţionale la acorduri şi conflicte asupra statelor şi între state şi lăsa aproape tot ceea ce se întâmpla *în interiorul* unui stat suveran pe seama jurisdicţiei sale –, a fost abandonată. În al doilea rând, dreptul internaţional garantează acum nu numai statelor, ci, tot atât de bine, şi indivizilor un set de drepturi: ei sunt recunoscuţi ca fiind atât cetăţeni ai statelor lor cât şi îndreptăţiţi să aibă anumite drepturi – indiferent de practicile statelor lor.

Fără un astfel de cod legal, așa-numita conștiință a omenirii, deseori trezită în trecut de atrocitățile în masă din țări îndepărtate, ar fi lipsită de mijloace de acțiune. Acest lucru nu înseamnă că există în mod obligatoriu o corespondență perfectă între obligațiile morale și legale. Se prea poate ca un politician sau chiar și un cetățean, care a semnat oricare dintre aceste coduri legale, să creadă că dispozițiile legii depășesc ceea ce poate fi cerut din punct de vedere moral statului său (a fortiori, ale unui stat străin). De exemplu, avem dreptul moral de a cere guvernului unei țări sărace să asigure "concediile periodice plătite și remunerațiile pentru sărbătorile legale" stipulate de articolul 7d al Convenției asupra Drepturilor Economice Sociale și Culturale? Convers, se poate crede că datoria morală a unui stat depășește limitele unui cod oarecum sărăcăcios. Tom Farer evidențiază că Convenția Americană a Drepturilor Omului nu are decât un articol foarte larg și foarte vag asupra "dezvoltării progresive" a drepturilor economice sociale și culturale[4]. Însă în timp ce în domeniul justiției distributive un stat bogat își poate îndeplini o datorie morală față de săracii din lume investind într-o politică de asistență economică sau deschizându-și granițele față de produsele țărilor sărace și chiar poate încerca să se asigure prin diferite presiuni că ajutorul pe care el îl garantează pentru săracii dintr-o țară ajunge într-adevăr la ei, în domeniul drepturilor omului granița poate fi trecută numai dacă statul care dorește să ajute victimele străine ale violării drepturilor omului poate utiliza un document legal internațional ca pe un reazem, o măciucă sau o scară.

Cu toate acestea, semnificația revoluționară a cadrului legal internațional nu a reușit să transforme nici realitățile fundamentale ale politicii internaționale, nici condițiile din majoritatea țărilor. Acest lucru s-a întâmplat din cauza unei triple situații dificile: cadrul legal este șubred; distanța între ordinea normativă și cea politică este uriașă; iar posibilitățile de îmbunătățire internă a ordinii politice sunt limitate.

Cadrul legal *este* foarte slab și suferă datorită multor fisuri care sunt caracteristice pentru dreptul internațional contemporan. Multe din drepturile care trebuie protejate sunt definite îndeajuns de vag pentru a face încălcarea lor ușoară. Toți suntem familiarizați cu dificultățile autodeterminării: *care* sunt statele îndreptățite să o posede? Cine determină fie ce este, fie în ce condiții apare autodeterminarea? Înseamnă ea, în mod necesar, statalitatea? – ș.a.m.d. . Și totuși, ambele Convenții ale Națiunilor Unite recunosc "dreptul unui popor la autodeterminare". În chip asemănător, Convenția asupra Drepturilor Civile și Politice garantează "protecția egală a legii" și proscrie discriminarea. Acestea nu sunt nimic altceva decât noțiuni evidente.

De asemenea, și mult mai important, multe drepturi sunt garantate într-un mod care face posibile din punct de vedere legal restricțiile excesive sau chiar eliminarea acestor drepturi. Unele drepturi sunt asigurate numai în cadrul limitelor fixate de legislația națională; altele sunt împovărate de excepții prin care ar putea trece trupe de poliție (există dreptul la libera exprimare, însă propaganda pentru război sau sprijinirea vrajbei naționale, rasiale sau religioase, care "constituie incitare la discriminare, ostilitate sau război", trebuie interzise prin lege). O mulțime de drepturi pot fi limitate pentru motive de securitate națională, siguranță publică sau ordine publică. Acordurile de la Helsinki recunosc principiul neamestecului în afacerile interne sau externe ale țărilor semnatare.

Mai presus de toate, în acest domeniu există toate slăbiciunile mecanismelor de aplicare pe care le trece în revistă John Ruggie: Convenţia economică şi socială, dată fiind natura drepturilor pe care ea le recunoaşte, este lăsată, în mare măsură, pentru punerea în aplicare la dispoziţia semnatarilor; procedurile pentru reclamaţie rămân predominant în mâinile statelor, nu ale indivizilor; mai multe organisme internaţionale nu au puteri de aplicare ş.a.m.d. .

Faptul că numai paisprezece state au aderat la procedurile pentru reclamaţii interstatale fixate de Articolul 41 al Convenţiei asupra Drepturilor Civile şi Politice semnalează o a doua situaţie dificilă: abisul dintre cadrul legal şi practicile politice ale statelor. "În prezent, cel puţin o lege internaţională este încălcată."[5] Însă amploarea încălcărilor ne spune mult mai mult decât faptul evident că noi încă trăim – în termeni de putere – într-o lume de state care îşi apără suveranitatea, utilizează drepturile omului mai ales ca pe un instrument de luptă reciprocă şi restrâng sever capacitatea indivizilor de a scăpa din cuşca statului lor sau de a apela la ajutor din afară.

Tensiunea dintre ordinele internaţionale normative şi politice nu este nici surprinzătoare şi nici nouă. Întotdeauna a existat o tensiune între codurile legale şi regulile morale care prescriu modul în care oamenii *trebuie* să se comporte şi modul în care ei o fac *în realitate*. Această distanţă reflectă, de obicei, failibilitatea subiecţilor. Uneori ea rezultă din dorinţa lor de a schimba normele dacă acestea s-au învechit, au devenit dăunătoare sau dacă ele nu mai corespund cu noua concepţie predominantă despre ceea ce este drept. Tensiunea serveşte, de asemenea, ca un imbold pentru progresul ordonat când regulile incorporează noi moduri de organizare a problemelor sociale sau recunosc noi drepturi şi responsabilităţi care se lovesc de rezistenţa unor interese puternice. Însă când distanţa dintre normele legale şi morale şi practică este atât de mare încât poate să fie descrisă ca un abis, ea devine patologică. Acest lucru se întâmplă în două cazuri tipice: când puterea este arbitrară şi când există anomie. În primul caz puterea statului nu recunoaşte nici o limită; ea instalează regula arbitrariului fie ignorând legile existente, fie în spatele măştii unei pseudo-legi care îi furnizează toate autorizaţiile de care ea are nevoie şi privează victimele sale de protecţia de care ele au nevoie – ceva asemănător cu faimosul şi interminabilul articol 58 al Codului Penal sovietic din perioada lui Stalin. În această situaţie se poate afla, de asemenea, o putere hegemonică care este îndeajuns de puternică pentru a ignora restricţiile morale şi legale în reglementarea afacerilor sale externe şi pentru a trata statele mai slabe aşa cum a tratat Atena oraşele Mytilene şi Melos în cursul războiului peloponezian. Al doilea caz – anomia – este cel al războiului civil în care, aşa cum a sugerat Tucidide, "cuvintele îşi schimbă înţelesul obişnuit", moderaţia devine "masca laşităţii ... [şi] violenţa frenetică atributul curajului"[6]. În această situaţie se află, de asemenea, sistemul internaţional din prezent.

În ce mod, se poate întreba cititorul, diferă sistemul internaţional din prezent de cele din trecut? La urma urmei, nu am avut nici un război general de aproape patruzeci de ani; actorii – dintre care cinci au arme nucleare, iar mulţi sunt noi, săraci, neexperimentaţi şi instabili – au reuşit, în general, să păstreze conflictele dintre ei limitate şi să găsească în teama de distrugere fizică şi în apropierea adusă de interdependenţa economică atât o bază pentru cooperare (oricât ar fi ea de

ranchiunoasă şi de competitivă), cât şi un motiv pentru dezvoltarea mai multor tipuri de drept internaţional. Distanţa dintre dreptul internaţional şi comportamentul statelor este mai mare astăzi? Răspunsul meu este "da", parţial datorită faptului că însuşi dreptul internaţional, ca o reacţie faţă de excesele comportamentului statelor – ca o liniştire magică împotriva relelor practicii (sau a practicii relelor) a devenit mult mai exigent şi mult mai puţin îngăduitor faţă de securitatea naţională decât a fost în secolul al XIX-lea. Acest lucru este evident în special în două arii care se află în centrul suveranităţii. Una este dreptul de declanşare a războiului, intact în dreptul din secolul al XIX-lea, restrâns după baia de sânge din primul război mondial şi limitat sever în Carta Naţiunilor Unite care recunoaşte legitimitatea sa numai în cazurile de autoapărare şi de rezistenţă colectivă la agresiune. Celălalt este dreptul statului de a trata subiecţii săi după cum consideră el că este potrivit.

În ambele domenii distanţa dintre noul drept internaţional şi practica statelor este enormă. Cel puţin în domeniul forţei militare recurgerea abuzivă la scuza autoapărării, căile pline de imaginaţie de a deghiza sau de a dilua agresiunea deschisă sau de a utiliza ambiguităţile care înconjoară concepte ca "integritate teritorială" şi "independenţă politică" atunci când ele se aplică la state cu graniţe instabile şi cu regimuri şubrede sau marionetă – cu alte cuvinte, toate încercările de a evita interdicţia utilizării sau ameninţării cu forţa – nu au dus încă la un război global sau măcar la un război nelimitat în Orientul Mijlociu. Stăvilarul găurit al Cartei este susţinut de teama de holocaustul nuclear. Însă în domeniul drepturilor omului nu există o consolare comparabilă, nici măcar una mai amară. Aici deosebirile faţă de trecut nu constă cu siguranţă în noutatea încălcărilor drepturilor omului. În secolul al XIX-lea masacrele armenilor din Imperiul Otoman au provocat emoţii puternice, iar comportamentul puterilor coloniale (sau al suveranilor coloniali precum regele Leopold al Belgiei) în Africa sau Asia a fost deseori brutal şi rasist (într-adevăr, protejarea indienilor din America colonizaţi de spanioli fusese deja o preocupare a reginei Victoria în secolul al XVI-lea). Numeroase ţări "civilizate" din secolul al XIX-lea au avut guverne represive. Deosebirile rezidă în altceva, nu doar în absenţa unui cadru legal internaţional al drepturilor omului recunoscute înainte de 1945, ci şi, de asemenea, în sfârşitul erei coloniale (care înseamnă că acum se presupune că standardele umane – adică de moralitate publică pe care chiar şi liberalii au tins deseori să le rezerve pentru guvernele popoarelor "civilizate", sunt valide pentru regimurile din întreaga lume); şi în tristul fapt că, spre deosebire de tendinţa *aspiraţiilor,* care a urcat, tendinţa *aşteptărilor* coboară. Modul în care suveranul turc i-a tratat pe supuşii săi şi pogromurile din Rusia ţaristă au fost considerate în secolul al XIX-lea nu numai deplorabile, ci şi, tot atât de bine, ca un semn de decadenţă. În sistemul internaţional din prezent un comportament asemănător este considerat deseori, din punct de vedere moral şi legal, condamnabil, însă, din punct de vedere empiric, normal (cunoaştem cu toţii expresia: represiune moderată). În secolul al XIX-lea sclavia a fost abolită, iar mişcările revoluţionare care cereau autodeterminare naţională şi drepturile asociate cu autoguvernarea erau puternice, au repurtat multe victorii şi sperau să prevaleze asupra forţelor prejudecăţii, absolutismului şi autoritarismului. Astăzi a devenit clar că numărul ţărilor care pot fi numite democratice, chiar dacă adoptăm o definiţie mai degrabă modestă a democraţiei sau definiţia lui Schumpeter (una care se concentrează asupra competiţiei

libere a candidaţilor politici în alegeri) este extrem de mic. Numărul ţărilor care respectă toate drepturile definite în Convenţiile Naţiunilor Unite este şi mai mic, iar perspectivele de îmbunătăţire a situaţiei sunt întunecate. În prezent putem aspira la un gen de perfecţionism legal şi moral; însă speranţa progresului a dispărut.

Astfel, încorporarea drepturilor omului în ordinea morală şi legală internaţională coincide cu realitatea deprimantă a violărilor drepturilor omului la fel cum după 1918 dispariţia legitimităţii războiului din ordinea normativă internaţională şi apariţia principiilor securităţii colective în cadrul ei a coincis cu era agresiunii şi a cedării. Când tensiunea devine un abis, ceea ce dispare este presiunea pe care ordinea normativă o exercită, de obicei, asupra comportamentului excomunicat de această ordine, comportament care anterior poate că nu a fost nici recunoscut ca rău de acea ordine şi nici considerat perfectibil numai de o ordine normativă cu totul diferită. (În cazul drepturilor omului, în măsura în care ele erau cât de cât recunoscute, acest lucru se întâmpla, de obicei, numai în sistemele liberale interne.) Însăşi ordinea normativă se prăbuşeşte, de obicei, când practica o contrazice flagrant şi repetat – ceea ce înseamnă că legea încetează să mai fie luată în serios. În această situaţie o încălcare nu mai este percepută ca atare şi nici drepturile legii nu mai sunt considerate ca acordând drepturi şi datorii autentice: ne aflăm în domeniul retoricii, nu al normelor. Poruncile exprimate de lege nu mai sunt recunoscute ca imperative morale, ci ca deghizări ipocrite sau incantaţii superstiţioase menite să ne ferească de rău. Pentru ca un cadru normativ să merite să fie numit astfel, este necesar ca el să participe atât la domeniul lui "trebuie", cât şi la cel empiric: el trebuie să fie, *cel puţin parţial,* un set de reguli ale comportamentului concret; el trebuie nu numai să reclame, ci şi să inspire o anumită practică. Altfel el dispare.

Desigur, ca o dovadă pentru "germenele de conştiinţă universală", menţionată cu mai mult timp în urmă de Raymond Aron, există o nouă sensibilitate oficială faţă de cauza încălcării drepturilor omului. Aşa cum se exprimă Patricia Derian, asistent-secretar de stat pentru drepturile omului al preşedintelui Carter, "toate ţările se autocaracterizează ca mari apărătoare şi ca susţinătoare ale drepturilor omului. ... Nici o ţară nu admite să fie inclusă pe lista ţărilor care nu respectă drepturile omului". Acesta este tributul bine cunoscut al viciului faţă de virtute, al practicilor imorale sau amorale faţă de obligaţia morală. Pe de altă parte, există elemente structurale în actuala societate internaţională care fac inevitabile încălcările masive ale drepturilor omului. O dată mai mult – ca în domeniul forţei după 1918 – legalizarea preocupării reflectă atât repulsia morală faţă de realitate, cât şi dorinţa exorcizării ei *faute de mieux*, adică în absenţa oricărei posibilităţi politice de îndepărtare a cauzelor fundamentale ale răului ("regimul internaţional" al securităţii colective instituit de Ligă şi apoi de Naţiunile Unite nu s-a dovedit mai puternic decât regimurile drepturilor omului discutate de John Ruggie).

Aceste elemente structurale sunt de două tipuri. Unul ar putea fi numit exacerbarea încălcărilor tradiţionale. În cadrul acestui tip se evidenţiază trei categorii. Mai întâi, s-au înmulţit conflictele tribale sau etnice din interiorul ţărilor, într-o lume în care legitimitatea cu totul excepţională garantată de toate statele, indiferent de ideologia lor, principiul autodeterminării nu face decât să încurajeze grupurile care se simt oprimate de stăpânii lor actuali să caute autonomia şi îi încurajează pe aceşti stăpâni să se descotorosească de minorităţile iredentiste sau neasimilabile. Am asistat astfel recent la masacrarea tamililor de sinhalezi în Sri Lanka, a musulmanilor de hinduşi

în Assam, a populației hutu de tutsi în Burundi, la un conflict politic cu conotații tribale între Mugabe și Nkomo în Zimbabwe, la expulzarea etnicilor chinezi din Vietnam și la fragmentarea sângeroasă a Libanului. Asemenea încălcări sunt agravate întotdeauna când tensiunile etnice sunt accentuate de conducători psihopați ca Bokassa sau Idi Amin.

A doua categorie tradițională este alcătuită din traumele autodeterminării ca atare – din încălcările masive care însoțesc lupta statelor pentru dobândirea sau pentru păstrarea independenței sau din ciocnirea unor grupuri intens naționaliste care pretind același teritoriu. Litania este familiară: războiul civil din Biafra, masacrele care au dus la independența Bangladeshului, lupta sângeroasă și interminabilă dintre naționalismul indonezian militant (și militar) și mișcarea pentru independență din Timorul de Est, raidurile sud-africane pe teritoriul țărilor vecine în lupta împotriva naționalismului namibian, lupta Eritreii împotriva Etiopiei și a afganilor împotriva Uniunii Sovietice și, mai presus de toate, controversa palestiniană și ramificațiile sale în domeniul drepturilor omului – de o parte terorism; de cealaltă parte negarea multor drepturi umane în teritoriile ocupate; și de ambele părți, israeliană și arabă, masacrul din taberele palestiniene.

A treia categorie tradițională include efectele triste ale revoluțiilor (sau ale revoluțiilor eșuate): masacrarea comuniștilor și a presupușilor comuniști în Indonezia în 1965 (o combinație de barbarie ideologică și etnică, întrucât multe victime erau chinezi), încălcările drepturilor omului care au însoțit și s-au succedat căderii șahului Iranului și cele care au însoțit căderea lui Somoza. Conflictele etnice, războaiele pentru independența națională și brutalitățile revoluționare nu sunt noi; însă extensiunea globală a principiului autodeterminării și a conflictelor ideologice – răspândirea ideilor occidentale (așa cum este marxism-leninismul) și reacția mișcărilor anti-occidentale (așa cum este fundamentalismul islamic) față de răspândirea culturii și practicilor occidentale – au lărgit câmpul de luptă.

Al doilea element structural este mult mai original: instituționalizarea cruzimii. Anomia morală mondială care subminează noua ordine normativă internațională rezultă nu numai din haosul generat de conflictele tradiționale pe care tocmai le-am descris, ci și, de asemenea, din existența regimurilor care au transformat ordinea legală internă în instrument al puterii pe seama drepturilor omului. Această transformare este sursa cea mai serioasă și cea mai greu de tratat a încălcărilor drepturilor omului și a ineficienței diferitelor regimuri internaționale și regionale. Ne putem imagina că multe dintre luptele grupurilor tribale și etnice și că majoritatea conflictelor generate de autodeterminare vor fi soluționate și chiar că – așa cum s-a întâmplat, de obicei, în istorie – urile ideologice vor duce la cinism și la armistițiul adus de epuizare. Este mult mai greu să ne imaginăm distrugerea fortărețelor interne ale inechității – sau să credem că ea va putea fi realizată fără alte acte oribile de violență.

Aceste fortărețe sunt constituite de trei tipuri de regimuri. Unul poate fi numit inechitatea instituționalizată; este vorba de sistemul apartheid din Africa de Sud. Nu numai că mai mult de patru cincimi din teritoriul statului sunt rezervate pentru albi, nu numai că resursele alocate pentru sănătate și educație majorității de culoare sunt jalnice, dar negrii sunt lipsiți atât de drepturile economice și sociale, cât și de cele civile și politice definite în Convențiile Națiunilor Unite. Ei nu au posibilități politice de autoexprimare și participare, nu au sindicate libere, nu au dreptul la căsătorii mixte

rasial; mai presus de toate, ei sunt supuşi sistemului înjositor al autorizaţiilor care a fost descris atât de bine de Athol Fugard în piesa sa *Sizwe Bansi is Dead*. Guvernul poate aresta orice persoană suspectată de terorism şi poate impune restricţii asupra libertăţii de expresie şi de mişcare a suspecţilor politici; acţiunile împotriva apartheidului constituie delicte penale. Numărul deceselor survenite în închisoare a fost considerabil. Aici, evident, dreptul nu are altă funcţie în afară de menţinerea separării raselor, reducerea negrilor la rolul de mână de lucru şi acoperirea încălcărilor drepturilor omului cu mantia "legalităţii" apartheidului.

Al doilea caz este cel al opresiunii politice instituţionalizate. Mă refer la regimurile bazate pe modelul leninist-stalinist. Acest model nu a fost aplicat într-un mod uniform; chiar şi în Uniunea Sovietică, unde aparatul terorii a fost parţial demontat, el nu mai este aplicat în întregime. Acest model are ca rezultat privarea oamenilor de drepturile civile şi politice în schimbul unor realizări economice şi sociale. În cazul acestui model nu există dreptul la exprimare politică şi la libera asociere; restricţii severe sunt impuse independenţei justiţiei, imparţialităţii procedurilor penale (conform internării anumitor dizidenţi din Uniunea Sovietică în spitale psihiatrice şi pedepselor aspre date altora) ca şi libertăţii de mişcare. În timp ce conceptului de drepturi umane i se dă uneori o recunoaştere formală, sistemul este, de obicei, prezentat ca unul care pune capăt conflictului "burghez" dintre individ şi stat. (De aici a provenit abţinerea sovieticilor în cazul votului Adunării Generale a Naţiunilor Unite care a adoptat Declaraţia Universală a Drepturilor Omului în decembrie 1948. Delegatul rus a susţinut că "într-o societate în care nu există clase rivale, o contradicţie între guvern şi individ este imposibilă, întrucât guvernul este de fapt individul colectiv"[8]. Într-o astfel de concepţie este clar că un dizident sau cineva care se abate de la linia oficială nu poate fi considerat decât ca duşman al societăţii sau nebun.) Drepturile civile şi politice sunt tratate ca fiind pur formaliste – ele sunt goale de conţinut dacă nu li se oferă o bază materială de servicii economice şi sociale. Însă acestea nu sunt decât *servicii*: ele sunt garantate şi organizate de stat şi pot astfel să fie anulate de el. Ele nu sunt drepturi pe care le pot cere indivizii sau grupurile. Cei care – în mod corect – indică realizările regimurilor comuniste în domeniile sănătăţii, securităţii sociale, educaţiei sau construcţiei de locuinţe nu reuşesc să observe diferenţa între un drept pentru care se poate lupta (chiar dacă este vorba de un drept la un serviciu pe care numai statul îl poate oferi) şi o simplă acordare de beneficii de un stat atotputernic. Cele două categorii de drepturi recunoscute de Naţiunile Unite sunt interdependente: drepturile civile şi politice sunt, deseori, fără sens pentru oameni care trăiesc sub nivelul de subzistenţă sau în structurile tradiţionale de dependenţă şi opresiune socială, însă drepturile economice şi sociale nu pot avea efect până când indivizii şi grupurile nu se pot exprima, nu se pot mobiliza şi nu pot face agitaţie pentru realizarea lor, nu pot acţiona în justiţie şi nu pot cere reparaţii.

Modelul leninist-stalinist a produs cele mai mari încălcări ale drepturilor omului întotdeauna când circumstanţele naţionale semănau cu un război civil. În China şi în Vietnam, ţări în care regimurile comuniste au ajuns la putere după o luptă îndelungată, clase întregi de oameni au fost supuse "reeducării", muncii forţate şi umilirii; ororile regimului Pol Pot din Cambodgia sunt binecunoscute. Într-adevăr, aceste regimuri creează uneori un gen de război civil deliberat pentru a-şi îndeplini programul ideologic sau pentru a-şi conserva vigoarea ideologică. Aceasta a făcut

Stalin în anii '30, când a distrus kulacii prin represiune şi înfometare şi a purificat partidul şi armata; cu un război civil a echivalat şi revoluţia culturală chineză de la mijlocul anilor '60.

Al treilea tip de regim este terorismul de stat instituţionalizat. Ca şi în cazul regimurilor precedente, ideologia este rădăcina bolii, însă într-un mod diferit: aici ideologii militanţi sunt în opoziţie (deseori în opoziţie clandestină). Ameninţarea creată de insurgenţi sau (de obicei) de mişcările de stânga serveşte ca pretext pentru un răspuns al statului care, sub masca securităţii naţionale, are ca rezultat represiunea brutală, controlul extins al organizaţiilor sociale şi suspendarea multor drepturi politice şi civile. Justificarea stării de necesitate sau de urgenţă supremă este astfel deplasată de la domeniul său obişnuit – afacerile externe – pe scena internă. În Brazilia după lovitura de stat din 1964, în Chile după căderea şi uciderea lui Allende, în Argentina după 1976, în Filipine în timpul conducerii lui Marcos, în Turcia în anii guvernării militare şi în Iranul şahului nu am asistat nici la măsuri *excepţionale* şi nici la restricţii *limitate* ale drepturilor, ci la un patern: arestări arbitrare, dispariţii, recurgerea larg răspândită la tortură (admirabil descrisă de Jacobo Timerman), intimidarea instituţiilor care ar putea adăposti sau încuraja opoziţia. În multe din aceste cazuri încălcările drepturilor omului sînt însoţite de o politică economică de laissez faire deseori sălbatică, practicată sub conducere militară, cu ofiţeri care se înfăşoară în mantia naţionalismului şi, cu totul firesc, îşi folosesc funcţiile pentru a-şi combate duşmanii.

Ca şi în cazul regimurilor leninist-staliniste, aceste încălcări sunt extrem de brutale când opoziţia a reuşit să organizeze o insurecţie şi există condiţiile unui război civil, aşa cum se întâmplă, de exemplu, în pofida unei faţade de alegeri, în El Salvador şi, de asemenea, în Guatemala. Acolo, în conformitate cu Amnesty Internaţional, au fost masacraţi începând cu 1978 doisprezece mii de civili neînarmaţi; în timpul fostului conducător militar sate întregi au fost distruse în totalitate de raiduri terestre şi aeriene şi foarte mulţi oameni au fost izgoniţi din casele lor.

Aceste realităţi politice semnalează cea de-a treia situaţie dificilă. Nu numai că plasele legale sunt pline de găuri, iar distanţa dintre lege şi practică este enormă, însă posibilitatea de a o micşora prin acţiune politică la nivelul internaţional este extrem de redusă. Situaţia se prezintă astfel ca urmare a două seturi de motive: natura sistemului internaţional şi semnificaţia moral-ideologică a drepturilor omului.

Găsim la Kant o metodă bună pentru a măsura obstacolul constituit de sistemul internaţional. Atât în *Proiectul pentru o istorie universală,* cât şi în eseul *Pacea eternă* constatăm că el credea că pacea nu poate exista fără o ligă de state republicane, adică constituţionale – state care asigură cetăţenilor lor exact tipul de autonomie şi şansele de autorealizare pe care încearcă să le promoveze procedurile legale asupra drepturilor omului în constituţiile naţionale şi în documentele internaţionale. El a considerat crearea unor astfel de regimuri drept "cea mai dificilă problemă şi, în acelaşi timp, ultima problemă rezolvată de omenire". Însă întemeierea lor "depinde de problema relaţiilor externe legale ale statelor şi nu poate fi rezolvată fără rezolvarea celei din urmă". Cu alte cuvinte, nu poate exista pace fără regimuri constituţionale, dar nici astfel de regimuri fără pace. Într-o lume de conflicte interstatale intense soarta regimurilor care respectă drepturile omului nu poate fi

bună: "starea de război" care provoacă statului "exact aceleaşi rele care asupresc fiinţele umane individuale şi care le-au constrâns să intre într-o societate civilă legală" ar tulbura sau ar distruge în curând un stat armonios. Pe de altă parte, o ligă formată din state care urmăresc abolirea războiului reclamă o organizare civilă "republicană" în aceste state: "În cadrul unei organizări în care subiectul nu este cetăţean şi care, deci, nu este republicană, cel mai uşor lucru din lume este începerea unui război. Şeful statului nu este un cetăţean egal cu ceilalţi cetăţeni ci proprietar al statului"[9].

Astfel, problemele interne şi externe – să le numim regimul politic al drepturilor omului şi al păcii – trebuie să fie soluţionate simultan. Interesanta filozofie kantiană a istoriei ne spune că "pregătirea excesivă şi fără de sfârşit pentru războaie şi lipsurile pe care le resimt toate statele chiar şi în mijlocul păcii" vor obliga guvernele să facă ceea ce sugerează raţiunea: să intre într-o uniune pentru pace. Însă el ne spune, de asemenea, că o astfel de uniune va rezista numai dacă statele au o constituţie dreaptă. Ne aflăm astfel într-o poziţie foarte inconfortabilă. Această uniune (necesară) va oferi *posibilităţi* statelor să devină luminate (întrucât resursele lor nu vor mai fi risipite pentru expansiune şi apărare): ceea ce Kant numeşte, de asemenea, "o coordonare forţată patologică a societăţii" *va putea*, astfel, până la urmă, să "o transforme într-un întreg moral". Atât uniunea, cât şi comunitatea luminată apar ca datorii morale *şi ca* obiective ale "unui plan ascuns al naturii" de a produce armonie prin conflict. Însă această uniune va rămâne fragilă dacă membrii ei *nu* vor avea regimuri drepte; iar aceste regimuri nu pot prinde rădăcini sau nu pot supravieţui dacă nu există pace. O primă lectură a lui Kant sugerează că (graţie planului naturii) vor fi realizate atât o constituţie perfectă ("singura stare în care natura poate dezvolta toate facultăţile omenirii"), cât şi "o asociere civică perfectă a omenirii": toate lucrurile bune vin împreună. O a doua lectură sugerează, vai, un cerc vicios[10].

Să transpunem această dilemă pe scena mondială contemporană. Absenţa păcii serveşte pentru a justifica şi, în anumite cazuri, generează regimuri care încalcă drepturile omului; ele pot da vina pe tulburările pe care le "impune" represiunea agitatorilor externi sau pot explica că condiţiile de "încercuire" în care acţionează nu le permit nici o slăbire a puterii şi a controlului statului. Tensiunile interstatale cer soldaţi, iar soldaţii preiau deseori controlul asupra ţării lor. Tocmai puterea şi răspândirea acestor regimuri, dintre care multe se simt extrem de nesigure şi acţionează, în consecinţă, pe o scenă mondială marcată de o abundenţă de intervenţii, fac dificilă instituirea unei ordini internaţionale paşnice şi, tot atât de bine, fac greu de conceput un regim internaţional reuşit al drepturilor omului. Aşa cum a evidenţiat Michael Doyle, numai statele liberale au reuşit să creeze o zonă de pace: ele nu s-au aflat în război unele cu altele şi au realizat ambele ţeluri ale lui Kant (şi ale naturii)[11]. Kant a avut dreptate în această privinţă; însă în timp ce el a subliniat interdependenţa soluţiilor la cele două probleme ale drepturilor omului şi ale păcii, el a avut, de asemenea, dreptate subliniind importanţa decisivă a caracterului sistemului *intern*. Faptul că o ţară respectă sau nu drepturile omului depinde, în ultimă instanţă, nu numai de pacea externă, liniştea internă sau de capriciile conducătorilor efemeri, ci şi, de asemenea, de natura sistemului economic, de structura socială, de valorile sociale şi de regimul politic: starea drepturilor omului este oglinda statului. Aplicarea ordinii normative internaţionale reclamă anumite schimbări interne. Avem motive întemeiate să sperăm că aceste schimbări vor veni prin procesele şi mecanismele politicii internaţionale? De fapt, chiar şi o lume fără

conflicte (fie din cauza temerii de război nuclear – planul ascuns al naturii –, fie din cauza respectării ordinii normative care restrânge utilizarea forței) va putea să-i transforme pe membrii săi? Dilema este evidentă: eficacitatea ordinii normative internaționale a drepturilor omului necesită atât un consens autentic (nu doar retoric) asupra valorilor care inspiră această ordine, cât și un sistem mondial de punere în practică – cu alte cuvinte, sfârșitul relațiilor internaționale așa cum le cunoaștem noi. Transformarea relațiilor internaționale și a regimurilor interne pe care ar trebui să o producă în mod logic recunoașterea mondială a drepturilor omului presupune o revoluție în structura mediului internațional. Pentru această transformare nu ar fi suficient nici chiar tipul de compromis între un sistem de state suverane și o federație mondială care a fost sugerat de Kant (Liga sa nu avea puteri executive, iar "legea sa cosmopolită" se reducea la ospitalitate).

Nu numai că o ordine internațională eficientă a drepturilor omului ar reclama ca o precondiție un declin al rolului statelor și apariția unor puternice mecanisme sau regimuri colective, ci și, de asemenea, ar fi echivalentă, pe termen lung, cu o revoluție în natura majorității regimurilor politice. Există două motive pentru care ideea drepturilor omului este periculos de subversivă pentru numeroase state existente. Primul este că ea pretinde, și apare la prima vedere, ca *nefiind* foarte revoluționară. Dreptul internațional nu cere regimurilor politice să înceteze să fie comuniste, socialiste, monopartite sau să aibă o economie de tipul laissez faire; lor li se cere "numai" să respecte sau să instituie drepturi la care au subscris ele însele prin diferite tratate sau chiar prin constituțiile lor. Ce ar putea să fie mai rezonabil? Însă realitatea este că dacă aceste drepturi ar fi garantate efectiv, natura regimului s-ar transforma radical. Abordarea lor ca un simplu set de garanții date indivizilor și grupurilor pe care ei ar trebui și ar putea să le aibă în *orice* stat este o eroare. Chiar și atunci când ele urmăresc să creeze o sferă în care nici un stat nu se poate amesteca, *ele sunt drepturi politice* și consideră indivizii în calitate de cetățeni și grupurile în calitate de actori în cadrul statului. Așa cum a sugerat Claude Lefort[12], dacă ele ar fi numai drepturi "private" un stat ar putea justifica întotdeauna încălcarea lor susținând că necesitățile puterii sau ale revoluției (sau, aș adăuga eu, cele ale "stării de război") impun o înlocuire temporară a nevoilor particulare cu cele publice. Însă dacă ele sunt văzute ca drepturi politice, atunci ele devin temelia unui regim politic care are prea puține lucruri în comun cu multe din regimurile politice de astăzi. Noțiunea unei sfere sacre a drepturilor civile, ca și cea a unui stat care satisface nevoile economice și sociale ridicându-le la nivel de drepturi este o noțiune politică care definește un anumit tip de regim politic și exclude altele.

Într-adevăr, drepturile omului sunt subversive, în al doilea rând, deoarece sub masca cererii unor garanții fundamentale ele constituie un program pentru o comunitate politic liberală, economic social-democrată (sau a bunăstării sociale în accepția liberală). Acest lucru explică, bineînțeles, ostilitatea tuturor tipurilor de tirani și reticența liberalilor mai conservatori din Statele Unite care sunt împotriva statului bunăstării. Este adevărat, așa cum indică Ruggie, că documentele internaționale sunt un compromis, nu expresia valorilor "hegemonice" ale vreunui stat și, de asemenea, cum se exprimă el, că "diferite seturi de drepturi au un statut normativ diferențiat în comunitatea internațională". Cu toate acestea, pe ansamblu, aceste documente sunt un fel de mașină de război pentru un liberalism înclinat ușor către centru-stânga. Acest lucru ne readuce la situația noastră dificilă: într-o societate

mondială descentralizată şi cu aspiraţii contradictorii putem spera că regimurile antiliberale vor fi de acord cu această viziune şi vor permite intrarea cailor troieni? – deoarece istoria drepturilor omului ne demonstrează că garantarea unora dintre aceste drepturi duce întotdeauna la pretenţii tot mai mari, la punerea sub semnul întrebării a legilor şi practicilor existente, la acea căutare de noi forme şi înţelesuri ale autoconducerii şi autorealizării care sunt atât gloria, cât şi, uneori, pieirea regimurilor liberale.

Există o ambiguitate fundamentală în ceea ce priveşte ordinea normativă internaţională a drepturilor omului. Pe de o parte, ea pretinde că reprezintă un consens, că oferă un gen de bază comună pe care pot sta regimuri foarte diferite – atât deoarece compromisurile conceptuale şi acordurile verbale au făcut posibile aceste documente, cât şi fiindcă singura şansă pe care o are această ordine de a deveni mai mult decât o manifestare a ipocriziei colective este stabilirea unui anumit tip de numitor comun, a unei anumite forme de "coexistenţă paşnică" şi de convergenţă minimă a tuturor ideologiilor aflate în competiţie. Pe de altă parte, ea este, de asemenea, oricât de mult s-ar ascunde acest lucru, berbecul unei anumite facţiuni ideologice împotriva tuturor celorlalte. Fiind atât o ofertă de armistiţiu, cât şi un instrument de război – continuarea competiţiei ideologice prin alte mijloace, virtual mult mai periculoase (acţiunea la nivelul internaţional) – politica drepturilor omului sfârşeşte prin a suferi atât de ciocnirea acelor *arrière-pensées* din spatele armistiţiilor (verbale), cât şi de rezistenţa crescută pe care această nouă formă de luptă este imposibil să nu o provoace.

Imperativele

În pofida tuturor acestor obstacole, eu consider că se impune ca Statele Unite şi celelalte democraţii să ia în serios dimensiunea internaţională a drepturilor omului şi să facă din promovarea acestor drepturi un ţel important al politicilor lor externe. Acest lucru este necesar pentru două seturi de motive – exact aceleaşi tipuri de motive care au dus la situaţia politică dificilă.

În primul rând, acest lucru este un imperativ moral. Desigur, acest argument nu îi va convinge pe cei care cred că singurul imperativ de care trebuie să asculte un stat este interesul său naţional sau că principiul său călăuzitor trebuie să fie prudenţa şi avantajul. Însă, aşa cum s-a susţinut deseori, există diferite moduri de a concepe interesul naţional, iar eliminarea consideraţiilor morale *extra muros* poate fi justificată numai când relaţiile internaţionale sunt un iad al urilor de neispăşit şi al încleştărilor pe viaţă şi pe moarte şi când supravieţuirea fizică este nemijlocit în joc. Când sistemul nu este o junglă şi, bineînţeles, când există diferite moduri de asigurare a supravieţuirii, există şanse pentru o etică care să nu fie pur machiavelică. Prudenţa sau avantajul sunt ele însele determinate parţial de ceea ce consideră politicienii că este drept.

De ce este îndreptăţită acţiunea care urmăreşte promovarea drepturilor omului în lume? Nu numai, sau nu în special, deoarece poporul american cere idealism. Popoarele multor state democratice nu cer guvernelor lor să lupte pentru alte cauze în afară de cele pur naţionale – adică ele par să accepte distincţia dintre (pentru a folosi termeni kantieni) politică morală acasă şi politică amorală în lume. Cât despre

idealismul american, el s-a mulțumit deseori cu ceea ce Kant ar fi numit moralism politic, ascunzând obiective pur egoiste în spatele justificărilor morale. Această promovare este îndreptățită deoarece valorile ordinii normative internaționale a drepturilor omului – ideologia politică și morală a drepturilor omului, dacă preferați – sunt identice cu valorile și ideologia democrațiilor liberale și au o valabilitate inerent universală, indiferent de baza filozofică a îmbrățișării acestor valori (o filosofie a drepturilor sau "regula utilitaristă"). Dacă politicienii cred în aceste valori și chiar dacă ei cred, de asemenea, că diversitatea situațiilor, dogmelor și a tradițiilor culturale nu permite promovarea lor reușită pretutindeni în lume dintr-o dată, ei ar fi atât timizi, cât și inconsistenți dacă nu ar încerca să promoveze acest ideal (în afară de cazul în care ei acceptă contraargumentele pe care voi încerca să le resping mai târziu). Decizia promovării acestui ideal nu ne spune care sunt cele mai bune instrumente, până unde este înțelept să stimulăm alte regimuri să aplice reforme, dacă cea mai bună abordare este discreția sau publicitatea ș.a.m.d.. Aici ne aflăm în domeniul practicii și al abilității, al echilibrului și al compromisurilor. Însă o astfel de decizie înseamnă respingerea relativismului și a neutralității; a relativismului, deoarece, dacă cineva crede că – pentru a-l cita pe Tom Farer – "valoarea libertății definite ca un control asupra vieții unei persoane" este o valoare pentru care merită să trăiești și să mori, nu ar trebui să ezităm să încercăm să o facem să prevaleze – pașnic – asupra valorilor inferioare; a neutralității deoarece este foarte improbabil ca alte coduri moral-ideologice să dea dovadă de restricții comparabile și, de asemenea, deoarece forma pe care s-a întâmplat să o ia consensul internațional al sistemelor de valori rivale este cea a crezului liberal. Aceasta este o invitație care le cere celor care au ales să îl salute, indiferent pentru ce motive, să își adapteze comportamentul la vorbe.

Din motive care țin de necesitate, de prudență și de filosofie un liberal (sau un regim politic liberal) trebuie să ia ca punct de plecare coexistența și competiția liberă a unor sisteme de valori diferite; toleranța, respectul pentru diversitate și acceptarea diferențelor de opinii sunt valori liberale fundamentale. Însă versiunea liberalismului care îl reduce la un bazar liber unde toți negustorii vin și își vând mărfuri de valoare egală este inacceptabilă. Valorile pe care tocmai le-am descris definesc natura luptei; ele nu elimină încercarea de a propaga credința unui stat și de a consolida drepturile pe care le încorporează crezul liberal. Pledoaria mea este îndreptată împotriva acelui gen de liberalism (atât de puternic în secolul al XIX-lea) care era fără rezerve împotriva intervențiilor în exterior – de exemplu, pentru motivele antipaternaliste enumerate de John Stuart Mill. Nonintervenționismul pe scară mare abandonează victimele regimurilor neliberale stăpânilor lor. Este vorba atunci de o pledoarie pentru intervenționism? Da, în cadrul unor limite foarte stricte: scopul și rezultatele sale trebuie să fie creșterea autonomiei acestor victime (multe intervenții americane în exterior, în ciuda unor intenții nobile, i-au lipsit, de fapt, pe cei pe care noi doream să îi ajutăm de responsabilitatea pentru soarta lor) prin intermediul unor mijloace proiectate cu atenție pentru aceste scopuri. Trebuie deci să utilizăm cât mai mult posibil mecanismele legale existente, iar pentru a evita tentațiile acțiunii interesate sau ale bunăvoinței egoiste, această politică ar trebui să fie realizată de un "front" compus din mai multe țări.

Un motiv moral puternic pentru o astfel de politică este că ea ar urmări nu numai răspândirea beneficiilor democrațiilor liberale, ci și, de asemenea, depășirea

antinomiei dintre ceea ce s-a numit "moralitatea statelor" (bazată pe principiul autonomiei statului[13] şi pe recunoaşterea reciprocă a unei întregi game de drepturi ale statelor) şi o moralitate cosmopolită care subordonează aceste drepturi drepturilor umane ale indivizilor şi grupurilor. Menţinerea strictă în cadrul primelor înseamnă fie negarea întâietăţii drepturilor omului, fie subordonarea protejării lor încuviinţării statelor chiar şi când acele state sunt învelişuri represive în interiorul cărora nu există nici o potrivire între guvern şi popor, nici o recunoaştere fie a principiului autodeterminării, fie a idealului autoguvernării. Ordinea internaţională actuală a depăşit această moralitate în măsura în care ea garantează legitimitatea numai pentru acele state care respectă principiul *autodeterminării*. Însă, în ciuda cadrului legal al tratatelor şi declaraţiilor care consfinţesc drepturile omului, statele se comportă ca şi cum neglijarea idealului *autoguvernării* nu ar fi un obstacol pentru legitimitatea regimurilor sau un temei pentru acţiunea externă în numele său. O ordine liberală mondială consistentă ar ridica ambele valori la rangul de criterii ale legitimităţii guvernamentale; în acest mod s-ar soluţiona conflictul dintre drepturile statelor şi drepturile omului, iar statelor (sau mai degrabă reprezentanţilor lor, guvernele) li s-ar recunoaşte dreptul la o întreagă panoplie de drepturi numai dacă ele s-ar afla în serviciul drepturilor omului de care trebuie să se bucure cetăţenii lor.

Al doilea imperativ pentru o astfel de politică nu se află în domeniul eticii, ci în cel al politicii. Transformarea naturii "jocului" politicii internaţionale este în interesul, pe termen lung, al democraţiilor liberale. Într-o lume dotată cu arme nucleare şi marcată de "complexul interdependenţei" politica obişnuită, ciocnirea calculelor de securitate şi manipularea tuturor de fiecare garantează distrugerea fizică şi haosul economic. Dezvoltarea, progresul social, un grad minim de securitate fizică, economică şi psihologică reclamă nu o "reinventare a politicii" sau abolirea statului suveran (deoarece, dacă aceasta ar fi premisa, am putea la fel de bine să ne resemnăm cu pieirea noastră), ci o reorientare a politicii, o redefinire a interesului naţional – astfel încât el să încorporeze mai mult din interesul internaţional –, o unire a suveranităţilor şi răspândirea şi consolidarea regimurilor internaţionale. Toate aceste elemente oferă statelor membre avantaje care nu pot fi obţinute prin acţiunea unilaterală; ele fac statele să fie interesate de menţinerea acestor proceduri şi instituţii chiar dacă bilanţul de moment al câştigurilor şi pierderilor pentru un membru dat arată un deficit; ele întăresc restricţiile reciproce. O astfel de strategie transformistă sau reformatoare urmăreşte în mod clar micşorarea distanţei dintre ordinea normativă internaţională şi practica politicii mondiale.

Promovarea unei politici internaţionale a drepturilor omului este o parte importantă a unei astfel de strategii a schimbării. Pe de o parte, chiar dacă la nivel global este cert că consolidarea mecanismului creat pentru protejarea acestor drepturi nu ar asigura fericirea individuală şi stabilitatea dintre state (promovarea drepturilor este inevitabil litigioasă), ea ar facilita, cel puţin, îndepărtarea unora din principalele cauze ale violenţei în societatea internaţională; ea ar lărgi sfera transparenţei şi ar spori şansele de îndreptare a situaţiei. Pe de altă parte, revenind încă o dată la înţelepciunea kantiană, avem motive întemeiate să credem că premisele globale pentru autorealizarea individuală – pacea şi un sistem internaţional eficient de justiţie distributivă – au cele mai mari şanse să existe când actorii principali sunt state care respectă drepturile omului; o astfel de strategie ar tinde către protejarea statelor

care deja respectă aceste drepturi şi către impulsionarea celorlalte state în aceeaşi direcţie. Obiectivul politic, oricât de îndepărtat ar putea apare, ar fi identic cu cel moral: o lume în care condiţiile legitimităţii regimurilor ar fi atât autodeterminarea, cât şi respectarea celorlalte drepturi ale omului recunoscute de ordinea normativă internaţională. Ar fi o lume în care ar apare treptat ceea ce Ruggie consideră că încă lipseşte foarte mult: o societate globală mult mai integrată (mai mult consens) care să dispună de un mecanism colectiv de aplicare (mai multă centralizare).

Pledoaria frecventă pentru regimuri internaţionale în domenii ca: oceane, comerţ, finanţe internaţionale, comunicaţii, proliferare nucleară ş.a.m.d. poate fi susţinută la fel de puternic în ceea ce priveşte drepturile omului, chiar dacă majoritatea primelor se referă la fluxuri transnaţionale de refugiaţi care nu pot fi controlate de un singur guvern (sau în cazul cărora încercările de control naţional au un efect de bumerang), în timp ce domeniul drepturilor omului pare să conste, în principal, din lupte la nivel naţional între indivizi sau grupuri şi guvernele lor. Însă încălcările masive care se petrec astăzi vor provoca, probabil, fluxuri sau valuri de refugiaţi care vor căuta adăpost în alte state; alternativa la reglementarea colectivă este mizeria generalizată sau mersul în gol care rezultă inevitabil când anumite ţări, după ce şi-au deschis graniţele mai mult decât altele, suportă pierderi din cauza egoismului ultimelor şi experimentează dezacorduri interne. Convers, încercările naţionale în vederea reglementării fluxului de muncitori emigranţi vor duce, probabil, la încălcări ale drepturilor omului şi, dacă aceste reguli sunt prea restrictive, la explozii violente în ţările al căror surplus de populaţie activă nu mai poate utiliza "ieşirea" în locul "vocii". În absenţa normelor şi regimurilor internaţionale conflictul dintre datoriile morale "cosmopolite" şi responsabilitatea primordială a unui guvern naţional pentru bunăstarea cetăţenilor săi ar deveni incontrolabil.

Împotriva acestei pledoarii morale şi politice sunt aliniate un număr de contraargumente care pot fi împărţite în două grupuri: "*Nu trebuie* să încerci" şi "Această sarcină *nu poate* fi îndeplinită". Primul grup este alcătuit dintr-o diversitate de poziţii, toate afirmând că, dacă în calitate de fiinţe umane ar trebui să ne preocupe pe toţi soarta drepturilor omului în lume, o politică externă a drepturilor omului nu va face decât să înrăutăţească lucrurile din punct de vedere moral şi politic. Pot fi distinse trei tipuri de argumente.

Primul accentuează cel mai mult prejudiciile morale pe care le-ar putea cauza o astfel de strategie. El o deplânge ca pe o formă de imperialism moral, ca încercarea arogantă a unui stat sau a unui grup de state de a-şi impune propriile valori şi practici asupra altor culturi şi asupra unor ţări cu experienţe politice şi tradiţii diferite. Ce drept are un stat de a se considera virtuos şi de a se impune ca model? Această pretenţie nu este o formă de expansiune politică şi culturală? Nu încalcă ea, de fapt, normele fundamentale ale mediului internaţional, de vreme ce principiul neamestecului în drepturile interne ale statelor este menit să protejeze tocmai dreptul fiecărui grup naţional de a avea propriile sale practici (oricât de neplăcute pot să apară ele pentru alţii) şi de a opri guvernele străine de la încercarea de a remodela alte state? Răspunzând criticilor care l-au acuzat de respingerea ca imorală a intervenţiei militare externe întreprinse cu scopul de a ajuta victimele unui regim tiranic să reuşească în încercarea lor revoluţionară de a dobândi dreptul la

autoguvernare, Michael Walzer a scris despre dreptul unui popor de a avea drepturile încălcate de propriul său stat[14]. Această idee, pe care o regăsim deseori la Reinhold Niebuhr, este consolidată de evidențierea de către George Kennan a unui alt defect moral: selectivitatea arbitrară prin care se manifestă, de obicei, preocuparea pentru "libertatea altor popoare"[15].

Un al doilea argument oferă o pledoarie amestecată – parțial morală, parțial politică: strategia recomandată de mine ar agrava situația dificilă discutată mai sus și ar face și mai dificile atât relațiile internaționale, cât și condiția drepturilor omului. Diplomația drepturilor omului nu este echivalentă, practic, cu o luptă politică care nu se desfășoară în numele anumitor valori, ci împotriva anumitor țări? Cauza drepturilor omului nu a fost utilizată ca o armă în războiul rece al Americii contra Uniunii Sovietice (împotriva Cubei sau astăzi împotriva Nicaraguei)? Nu se poate spune același lucru despre rezoluția antisionistă sprijinită de Statele Arabe și de protectorii lor în Adunarea Generală și în alte organisme ale ONU? Încălcările drepturilor omului în lume pot deveni pretexte pentru întreruperea ajutorului străin și pot afecta astfel săracii din țările în curs de dezvoltare; adică ele pot întreține o dorință ipocrită de a întoarce spatele la lumea exterioară și de a înzestra egoismul pur cu o mască moralistă. Astfel, limbajul universal al drepturilor omului, acest presupus discurs comun sau această conversație la care participă toate sistemele ideologice ar fi, de fapt, pervertit pentru scopuri particulare și păgubitoare.

Al treilea argument este predominant politic. Paradoxal, el derivă dintr-un gen de maniheism moral. El sugerează că nu ar trebui să punem în același coș toate statele care par să încalce drepturile omului (sau într-adevăr le încalcă): există, pentru a spune așa, încălcări bune (sau tolerabile) și încălcări rele. În favoarea acestui argument au fost făcute două astfel de pledoarii; ele se exclud reciproc în efectele lor, în ciuda unei structuri similare a argumentelor. Unul derivă din marxism; el afirmă că cortegiul de drepturi civile și politice nu poate fi asigurat de un guvern până când nu sunt asigurate mai întâi nevoile economice și sociale fundamentale ale populației și posibilitatea dezvoltării economice. De vreme ce aceste condiții nu pot fi realizate în țările sărace din sistemul capitalist, după cum susțin teoreticienii *dependencia*, singurul vinovat cu adevărat de încălcarea drepturilor omului este capitalismul.

Cealaltă pledoarie derivă dintr-o anumită interpretare a liberalismului. Ea proclamă întâietatea drepturilor "negative" ale individului, adică drepturile civile și politice și se concentrează asupra relației antagoniste dintre societate (a cărei autonomie este văzută ca o valoare majoră și care este concepută ca o sumă de indivizi) și stat (ale cărui puteri trebuie micșorate). În această schemă există un răufăcător incontestabil: regimurile totalitare care neagă aceste drepturi distrug limitele impuse puterii statului și sufocă societatea. Desigur, regimurile autoritare restrâng, de asemenea, drepturile politice, însă nu elimină toate restricțiile asupra puterii guvernamentale. Ele pot încerca să controleze instituțiile politice și să limiteze circulația ideilor, însă permit funcționarea unor organizații independente "nonpolitice" în societate, nu încearcă să absoarbă toate instituțiile sociale în stat și, deseori, așa cum a susținut Jeane Kirkpatrick, "păstrează ... ritmurile obișnuite de muncă și odihnă, ... caracterul obișnuit al familiei și al relațiilor personale"[16]. Ea recunoaște că ele păstrează, de asemenea, "alocările existente de avuție, putere și status (care)

menţin masele în sărăcie". Să ne reamintim totuşi că în această concepţie nu sunt recunoscute ca drepturi "reale" alte drepturi economice şi sociale în afară de dreptul la libera iniţiativă şi la proprietate. Varianta lui Kissinger este că regimurile autoritare sunt versiuni distorsionate ale regimurilor tradiţionale, care respectă restricţiile tradiţionale, iar regimurile totalitare sunt perversiuni ale democraţiilor populist absolutiste sau nonliberale în care se presupune că voinţa poporului nu este constrânsă de controale şi verificări şi nu este filtrată de un guvern reprezentativ[17].

Toate aceste argumente mi se par defectuoase din punct de vedere moral şi neconvingătoare din punct de vedere politic. Ultimul este de două ori expus şi, pentru acest motiv, îl voi analiza la început. Din punct de vedere moral, sugestia că există încălcări rele şi, dacă nu bune, cel puţin tolerabile, nu oferă nici o consolare pentru victimele ultimelor şi evaluează suferinţele lor nu conform nenorocirilor prin care trec ele şi nici pe baza naturii sau importanţei drepturilor încălcate ci pe baza esenţei sau naturii regimului. Din punct de vedere empiric pledoaria este extrem de slabă. Varianta marxistă presupune că dezvoltarea economică şi progresul social sunt asigurate cel mai bine de anumite restricţii asupra drepturilor civile şi politice ("obiecte de lux" pe care societăţile sărace încă măcinate de injustiţie nu şi le pot permite) şi de violenţa revoluţionară. Ea postulează că o astfel de dezvoltare şi un astfel de progres sunt mult mai probabile în regimurile autoritare (sau totalitare) decât în cele liberal democratice. Situaţia este mult mai tristă. Regimurile de stânga din America Latină şi din Africa, care limitează drepturile civile şi politice, au rezultate mai bune în rezolvarea problemele sociale, în special în redistribuirea veniturilor. Dacă definim drepturile ca un control asupra vieţii unei persoane, trebuie să ne reamintim că până şi în domeniul afacerilor economice şi sociale acest progres constă din serviciile oferite, nu din drepturile garantate. În plus, situaţia progresului economic este mult mai puţin impresionantă decât aceea a schimbărilor sociale: multe din economiile ţărilor marxiste stagnează sau au atins niveluri de creştere inferioare celor din economiile comparabile capitaliste sau parţial socialiste şi există acolo dovezi considerabile ale risipei, ale lipsei de motivaţii sau de spirit inovator şi ale unui preţ sufocant al reglementării birocratice. În sfârşit, aşa cum demonstrează Warren Weinstein[18], încălcările drepturilor civile şi politice sunt dăunătoare pentru dezvoltarea economică – multe resurse sunt cheltuite pentru întreţinerea aparatului represiv şi multe talente sunt înăbuşite de represiune – şi, de asemenea, pentru justiţia socială din cauza corupţiei şi favoritismului la vârf.

Cât despre distincţia faimoasă dintre guverne totalitare şi autoritare, ea se bazează, aşa cum s-a subliniat deseori, pe o confuzie între lumea tipurilor ideale – care oferă criterii pentru identificarea, "plasarea" şi compararea regimurilor existente – şi lumea realităţilor politice. Ca rezultat, ea tinde să atribuie guvernelor totalitare atributele tipului ideal pur şi să le crediteze (sau să le debiteze) cu capacitatea de mobilizare a maselor şi cu o abilitate de a controla toate sectoarele societăţii care depăşeşte mult resursele lor. O astfel de viziune distorsionează o realitate care este marcată deseori nu de zel idealist, ci de cinism şi apatie, nu de politizarea tuturor grupurilor şi instituţiilor sociale, ci de izolarea intensă, ultima formă de apărare socială şi individuală. De asemenea, distincţia înfrumuseţează nepermis numeroase regimuri autoritare. Astăzi aceste regimuri sunt deseori orice altceva, dar nu "tradiţionale"; ele sunt fie rafinate versiuni moderne ale fascismului cu accentul său

pe controlul grupurilor corporative pe care el pretinde că le reînvie sau că le creează; fie sisteme ale autorităţii birocratice şi tehnocratice necontrolate. Ele nu sunt mulţumite cu interzicerea partidelor politice (sau cu crearea unor partide înşelătoare) şi cu limitarea libertăţii de exprimare politică, ci insistă asupra împiedicării demersurilor societăţii de a se organiza într-un mod care ar putea contesta puterea arbitrară a statului – de aici provine purificarea sindicatelor şi universităţilor.

Distincţia neglijează faptul că nu toate regimurile autoritare pot fi înlocuite uşor de unele liberale. O astfel de schimbare s-a petrecut numai în ţările care au avut o experienţă democratică preautoritară. Unele guverne preautoritare s-au menţinut într-un mod remarcabil sau, după ce s-au prăbuşit, au fost urmate numai de o altă varietate de totalitarism. Convers, unele regimuri totalitare au dovedit că ştiu foarte bine să se autosubmineze: ele au supravieţuit în Ungaria, Cehoslovacia şi Polonia nu din cauza formidabilei puteri a statului (care în Polonia în 1982 dispăruse în mare măsură), ci din cauza armatei – Armata Roşie şi armata poloneză; în Iugoslavia totalitarismul a evoluat într-un gen de autoritarism mai degrabă original şi complex. Din esenţa tipului ideal al sistemului nu se pot deriva concluzii valide asupra posibilităţilor de transformare democratică ale statelor reale.

Distincţia ignoră, mai presus de toate, un aspect de importanţă crucială. Indiferent de ceea ce pot să ne spună cele două tipuri ideale despre relaţiile dintre stat şi societate, ele (ca şi regimurile care le corespund) împărtăşesc ceea ce Montesquieu a numit un principiu pe care el l-a definit drept resortul guvernului, "ceea ce îl face să funcţioneze", în timp ce natura este "cea care îl face să fie aşa cum este". Natura este structura; principiul este setul de "pasiuni umane care o fac să acţioneze"[19]. Principiul tuturor guvernelor despotice este teama; nici onoarea şi nici virtutea nu sunt bariere potrivite pentru puterea lor. Acest lucru este foarte important pentru subiecţii drepturilor umane: indivizii şi grupurile sociale. Montesquieu a înţeles că politica este o problemă de psihologie (creând şi fiind creată de legi şi instituţii): diferenţele fundamentale dintre regimuri sunt diferenţele dintre resorturile psihologice, dintre pasiunile pe care le manipulează guvernele, dintre caracterele subiecţilor astfel modelaţi[20]. Teama poate fi un instrument complex şi subtil pe care un guvern despotic îl poate manipula şi adapta în funcţie de circumstanţe. Teroarea de masă este exemplul cel mai spectaculos şi cel mai îngrozitor; am simţit cu toţii farmecul morbid al mărturiilor din lagărele de concentrare şi gulaguri. Însă teama poate opera mult mai discret, fără a-şi pierde eficacitatea: noţiunea de economie de forţe se aplică, de asemenea, la teroare. Mai multe dispariţii, câteva execuţii, purificări strategice, o manifestare bruscă de arbitrariu pot avea acelaşi efect de intimidare şi pot reuşi la fel de bine să "facă să scadă curajul oricui". Dacă considerăm drepturile omului, aşa cum am sugerat, ca drepturi politice, distincţia dintre cele două tipuri de regimuri neliberale dispare.

Atât dihotomia derivată din marxism, cât şi acea a neoconservatorilor derivată din C. J. Friederich şi Hannah Arendt ne spun: nu încercaţi să urmăriţi o politică care are ca scop apărarea drepturilor omului pretutindeni în lume, deoarece principala datorie morală şi politică a unui lider este succesul în lupta dintre "noi" (forţele binelui) şi "ei". Competiţia dintre puteri rivale este, bineînţeles, o realitate pe care "politicianul moral" descris de Kant trebuie să o ia în consideraţie. Însă ea nu poate fi determinantă din punct de vedere moral: ea este o constrângere, nu un imperativ

etic şi nu ar trebui să o deghizăm ca virtuoasă dacă duce, de exemplu, la alierea susţinătorilor binelui cu autorii răului care se întâmplă să fie de partea lor împotriva inamicului comun. Dacă guvernul nostru trebuie să se comporte în acest mod (ceea ce este îndoielnic), am putea la fel de bine mai degrabă să recunoaştem deschis că facem acest lucru deoarece suntem forţaţi de luptă şi determinaţi de simpatiile proamericane ale acestor aliaţi dubioşi, decât să pretindem că ei merită protecţia noastră deoarece cusururile adversarului sunt mult mai mari.

Al doilea contraargument despre efectele rele ale unei preocupări serioase pentru drepturile omului asupra relaţiilor internaţionale se bazează pe câteva dovezi solide. Într-o lume de interese rivale şi de autoajutor riscul de a contribui prin această preocupare la "starea de război" fără a ajuta câtuşi de puţin drepturile omului este real (Amendamentul Jackson – Vanik nu a ajutat cu nimic emigrarea evreilor din Uniunea Sovietică; preocuparea publică a lui Carter pentru proeminenţi dizidenţi sovietici nu a servit nici cauza lor şi nici pe cea a controlului armamentului). Sancţiunile colective împotriva politicii de apartheid a Africii de Sud ar putea face ca situaţia acelor politicieni şi acelor elite din Africa de Sud care înţeleg necesitatea evoluţiei treptate să fie fără speranţă. Însă acest contraargument ar trebui considerat numai ca un avertisment împotriva unei strategii a drepturilor omului care ar ignora criteriul eficacităţii, l-ar sacrifica spectacolului sau ar fi motivată de consideraţii de luptă politică. Cazul lui Timerman, cel al multor altor deţinuţi eliberaţi din cauza presiunii americane în timpul preşedinţiei lui Carter şi cel al alegerilor din 1978 din Republica Dominicană demonstrează că o politică poate fi eficientă fără a agrava relaţiile internaţionale. Ceea ce sugerează contraargumentul este prudenţa şi dibăcia în mijloacele de acţiune şi vigilenţa faţă de o deteriorare a calităţii scopurilor; el nu ar trebui să ne facă să renunţăm la încercări de a realiza scopuri drepte.

În ceea ce priveşte primul contraargument, condamnarea imperialismului moral, există din nou riscuri; însă abandonarea iniţiativei, deoarece nimeni nu este suficient de bun pentru a încerca sau capabil, cu cuvintele lui Kennan, de o "devoţiune imparţială şi principială faţă de cauză", în mod consistent nepărtinitor şi universal este un argument al disperării. El ar fi echivalent cu evitarea imperialismului moral prin laşitate morală. Să generalizăm contraargumentul; există, spun câţiva, culturi "macho" în care este tolerată răpirea, în care se presupune că femeile care au fost răpite "au cerut acest lucru". De ce ar trebui să impun condamnarea răpirii din cultura mea – o încălcare a dreptului victimei la integritate fizică – unei astfel de culturi? Şi, de vreme ce este clar că eu nu pot urmări o încercare quişotească de a-i prinde întotdeauna pe răpitori şi de a-i pedepsi, de ce ar trebui să fiu atât de indignat de o crimă care s-a petrecut în sfera mea de influenţă? Cu alte cuvinte, în ciuda preocupării nobile pe care acest argument o demonstrează pentru umilinţă şi pentru trăsăturile distinctive ale altor societăţi, el poate deveni foarte uşor un alibi pentru guverne rele şi pentru abandonarea victimelor lor. Argumentul despre moravurile specifice şi instituţiile care sunt incompatibile cu aşteptările noastre americane sau liberal occidentale este utilizat foarte des ca un scut în spatele căruia se comit nestingherit nedreptăţi împotriva inocenţilor şi sunt călcate în picioare cele mai elementare drepturi ale omului. O dată mai mult, trebuie să avem grijă să nu ignorăm acele particularităţi ale obiceiurilor şi ritualurilor al căror caracter şi capacitate de răspândire pot împiedica realizarea întregii game de drepturi ale omului

recunoscute de ordinea normativă internaţională şi să prevenim impunerea propriilor noastre structuri şi condamnări asupra unor regimuri politice cu care ele nu se potrivesc. Însă realităţile pe care urmăresc să le creeze aceste norme legale se întâmplă să corespundă aspiraţiilor şi nevoilor majorităţii indivizilor şi grupurilor – cu excepţia situaţiei în care ei au fost oprimaţi atât de mult timp, încât nici măcar nu realizează că există şanse de autorealizare. De obicei, guvernele şi susţinătorii lor evidenţiază obstacolele chiar dacă ele au semnat aceste documente sau au recunoscut aceste aspiraţii în constituţiile lor. Dacă o politică a drepturilor omului este imperialistă sau nu din punct de vedere moral, este o chestiune de practică, nu de esenţă.

Astfel, nici una dintre predicile "nu trebuie să faci acest lucru" nu este convingătoare pe deplin. Însă Kant, de asemenea, a considerat că nu există nici o datorie morală care să ne ceară urmărirea imposibilului. Trebuie astfel să revenim la al doilea set de admonestări: nu încerca deoarece nu poţi realiza nimic. Aici găsim din nou trei argumente principale. Primul se referă la informaţiile pe care trebuie să se bazeze o politică a drepturilor omului: este imposibil, ni se spune, să cunoaştem cu exactitate ceea ce se petrece în lume, deoarece unele ţări reuşesc foarte bine să ascundă nedreptăţile (de exemplu, încă nu ştim ce s-a întâmplat cu câţiva ani în urmă în Sverdlovsk). Chiar şi atunci când cunoaştem faptele (ca în cazul masacrelor dintr-o ţară din America Centrală) nu putem descoperi întotdeauna cine a comis crima sau în ce circumstanţe. Chiar şi dacă am clarificat aceste lucruri, trebuie să încercăm să înţelegem întregul context, ceea ce este foarte dificil din afară şi cu rezultate deseori extrem de controversate.

Al doilea argument se referă la eterna problemă a consistenţei. Compromisurile inevitabile vor face imposibilă o politică coerentă. Trebuie, la urma urmei (sau înainte de orice altceva), să ne protejăm interesele noastre strategice: "relaţia de tensiune majoră" nu poate fi ignorată şi trebuie să evităm slăbirea aliaţilor noştri, oricât de deplorabili sunt unii dintre ei, pentru a nu întări forţele adversarului nostru sau pentru a nu-i arunca în braţele sale pe clienţii noştri nemulţumiţi. Trebuie, de asemenea, să protejăm celelalte preocupări legitime ale "ordinii mondiale" – ordinea normativă internaţională nu este alcătuită numai din drepturile omului. De exemplu, în domeniul forţei militare, avem importante interese politice şi morale pentru încetinirea proliferării nucleare; împiedicarea unei ţări de a deveni o putere nucleară implică deseori asigurarea unor garanţii pentru ea sau strângerea legăturilor dintre noi şi respectiva ţară: acest lucru ar putea să fie incompatibil cu un atac asupra încălcărilor drepturilor omului din ţara respectivă. În ultimul rând, dar nu cel mai puţin important, propria noastră concepţie morală, interesele noastre politice şi economice pe termen lung, presiunile din partea ţărilor în curs de dezvoltare şi recomandările unor grupuri precum Comisia Brandt susţin sprijinul acordat de noi acestor state pentru a realiza nevoile umane fundamentale ale popoarelor lor – chiar şi prin oferirea de asistenţă guvernelor care încalcă drepturile civile şi politice ale subiecţilor lor şi care încearcă totuşi să ridice nivelul bunăstării şi să îmbunătăţească condiţiile sociale.

Al treilea argument revine la situația politică dificilă pe care am tratat-o mai devreme. Îmbunătățirea situației drepturilor omului în lume înseamnă convingerea și obligarea unui guvern străin să își schimbe modul de acțiune. Acest lucru nu se poate realiza fără o intervenție masivă: armată, poate, când încercăm să oprim genocidul (conform incursiunii Indiei în Bangladeș sau a Tanzaniei împotriva lui Idi Amin) sau mult mai pașnică, dar totuși foarte eficientă – de exemplu, dacă am însoți asistența noastră economică și militară pentru El Salvador de condiții stricte în privința comportamentului armatei și al grupurilor paramilitare de acolo. Însă aceste amestecuri, pe lângă faptul că sunt potențial catastrofale pentru pacea mondială (ele ar putea duce la măceluri locale și la contraintervenții), au șanse mici să își atingă scopul. Dacă ele sunt scurte sau dispersate, efectele lor vor dispare. Îmbunătățirile de durată vor cere o implicare de durată, însă acest lucru, pe lângă crearea unor resentimente adânci în lume, este foarte improbabil să fie acceptat acasă. Aceasta deoarece există o contradicție fundamentală între încercarea de a mări doza de "control asupra vieții persoanelor" dintr-o țară străină și, pentru a spune așa, dirijarea lor.

Nici aceste observații nu sunt pe deplin convingătoare. Desigur, informațiile sunt, deseori, parțiale sau imperfecte. Însă există în prezent atât de multe căi publice sau private de a obține un bun tablou general și de înțelege nu doar evenimente ci curente (deseori o analiză mult mai importantă), încât ignorarea crimelor și nedreptăților care se comit este, mai degrabă, o calitate decât cunoașterea lor. Cât despre cel de-la doilea și cel de-al treilea argument ele sunt perfecționiste: ele sugerează că numai consistența totală sau eficiența completă sunt acceptabile, o pretenție rareori satisfăcută în domeniile obișnuite ale politicii externe. Este evident că în lumea reală complicata calculare a compromisurilor va face imposibilă consistența perfectă. Însă atât timp cât există o preocupare pentru drepturile omului, atât timp cât necesitatea de a proteja alte interese nu are ca efect eliminarea efortului nostru, un anumit grad de inegalitate a preocupării este perfect acceptabil. La drept vorbind, el poate fi chiar dezirabil[21], deoarece un obiectiv crucial al politicii drepturilor omului trebuie să fie eficacitatea și nu putem fi eficienți pretutindeni cu aceleași metode sau, indiferent de metodele pe care le utilizăm, să avem rezultate la fel de bune pretutindeni în lume. Din punctul de vedere al eficacității se poate pleda pentru concentrarea eforturilor noastre nu asupra adversarilor care, în mare măsură, sunt dincolo de sfera noastră de acțiune sau asupra "infractorilor prieteni" prea dificil de influențat deoarece legăturile noastre cu ei sunt prea puține (așa cum este China), ci asupra clienților noștri care sunt, într-o măsură importantă, dependenți de noi, pentru ale căror guverne sau acțiuni guvernamentale, nu putem nega o mare parte de responsabilitate și a căror reformare constituie datoria noastră morală și este în interesul nostru politic. Aceasta deoarece încălcările comise de aceste guverne au șanse mari să le submineze sau să slăbească propria noastră poziție și să ne arunce în binecunoscuta dilemă îngrozitoare: fie încercăm să îi salvăm, acordându-le asistența de care au nevoie (conform condițiilor puse de ei de vreme ce, atunci, e prea târziu pentru reformă), sau, fie, altminteri, riscăm un dublu dezastru: prăbușirea poziției noastre dominante și venirea la putere a unor forțe care vor fi atât ostile pentru noi, cât și, din punctul de vedere al drepturilor omului, cu nimic preferabile, în mod necesar, clientului nostru sinucigaș.

Schimbarea regimurilor din exterior este, fără îndoială, dificilă. Însă această problemă nu trebuie tratată printr-o strategie de tipul totul sau nimic. Este vorba de o problemă a utilizării şi extinderii influenţei pe care o are un stat pentru a obţine rezultate semnificative, fără a se bloca în amestecuri autodistructive. Acest lucru reclamă, cum am argumentat în altă parte, o triplă strategie. Mai întâi, ar trebui să urmărim crearea unei baze comune (adică cerinţa ca toate statele să respecte cele mai fundamentale drepturi ale omului, acelea ale integrităţii fizice – eliminarea torturii şi a uciderilor arbitrare, ca şi a foametei şi bolilor) şi a unui plafon mobil (întrucât gama a ceea ce putem aştepta va varia de la loc la loc). În al doilea rând, strategia trebuie să includă atât acţiuni ale guvernelor, cât şi ale instituţiilor internaţionale, inclusiv ale instituţiilor financiare internaţionale. Consideraţiile care ţin de drepturile omului sunt, poate, "politice", însă există multe alte consideraţii politice de care ţin seama, de obice,i aceste instituţii, uneori clandestin. În plus, măsurile economice sau financiare nu sunt decât mijloace pentru scopuri; promovarea drepturilor omului ar trebui să fie unul din ţelurile urmărite în conformitate cu directivele documentelor legale internaţionale. Strategia trebuie să includă, de asemenea, atât acţiuni ale organismelor publice, cât şi ale indivizilor privaţi şi ale organizaţiilor. O strategie publică care încearcă să utilizeze influenţa disponibilă împotriva unui stat care încalcă drepturile omului poate fi înfrântă de bancheri, comercianţi şi investitori care continuă să investească mult mai mulţi bani în ţara respectivă decât sumele care au fost acordate sau împrumutate acestei ţări de guvernul care ia în serios drepturile omului. Ceea ce este necesar aici este atât un sentiment moral "cosmopolit" mai mare printre grupurile private, în special corporative, cât şi utilizarea, în numele politicii drepturilor omului, a tipului de legislaţie care restrânge activităţile economice cu state rivale şi pe care chiar mulţi susţinători ai liberei iniţiative sau a noţiunii că profitul ar trebui să fie singura preocupare a oamenilor de afaceri îl găsesc întru totul tolerabil din punctul de vedere al securităţii naţionale. În al treilea rând, se impune o strategie multinaţională care să ne protejeze de diversiunile sau de tentaţiile imperialismului moral al unui stat şi să crească şansele eficienţei.

Samuel Huntington a sugerat că guvernele democratice s-au răspândit în lume când America a fost puternică şi au regresat când puterea sa a slăbit[22]. Neluând în considerare faptul că el se concentrează numai asupra drepturilor civile şi politice, el ignoră toate situaţiile în care puterea Americii a fost folosită pentru a consolida sau pentru a proteja regimuri ale căror atitudini faţă de drepturile omului erau orice altceva, dar nu compatibile cu valorile democratice. Promovarea drepturilor omului în lume nu este sinonimă cu "expansiunea puterii americane". Nici pluralismul instituţiilor noastre, nici propriile noastre valori liberal-democrate nu ne-au asigurat împotriva abuzurilor sau corupţiei puterii americane în lume. Aceste instituţii au funcţionat fie prost, fie cu întârziere, iar liderii noştri fie au confundat expansiunea puterii noastre cu cea a idealurilor noastre fie le-au ignorat tacit pe ultimele pentru asigurarea celei dintâi. Promovarea drepturilor omului în lume reclamă o coaliţie de state liberal-democrate dornice să urmărească în politica lor externă dictatele

valorilor lor şi să recunoască congruenţa dintre aceste valori şi interesele lor pe termen lung într-un sistem internaţional transformat, alcătuit din state care respectă drepturile omului.

Note

1. "Human Rights and the Future International Community", *Daedalus* (toamna 1983), pp. 93–110.
2. Analizez această situaţie pe larg în *Duties Beyond Borders* (Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1981).
3. "The Challenge of Peace: God's Promise and Our Response", *Origins 13* (1) NC Documentary Service, 19 mai, 1983.
4. "Human Rights and Human Welfare in Latin America", *Daedalus* (toamna, 1983), pp. 139 – 171.
5. Peter Meyer în *The International Bill of Human Rights,* editată de Paul Williams (Entwhistle Books, 1981), p. xii.
6. *The Peloponnesian War* (New York: Modern Library, 1934), p. 189.
7. *Human Rights and Basic Needs in The Americas,* editată de Margaret E. Graham (Washington, D.C.: Georgetown University Press, 1982), p. 316.
8. Citat de Meyer, *The International Bill of Human Rights,* p. xxxi.
9. *The Philosophy of Kant,* editată de C. J. Friedrich (New York: Modern Library, 1949), pp. 122, 123, 124, 438.
10. Ibid., pp. 126–27, 120, 127.
11. "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs", în *Philosophy and Public Affairs,* iunie, 1983 şi octombrie, 1983.
12. *L'invention démocratique* (Paris: Fayard, 1981), pp. 50ff.
13. Cf. Charles Beitz, *Political Theory and International Relations* (Princeton: Princeton University Press, 1979), pp. 63ff.
14. "The Moral Standing of States", *Philosophy and Public Affairs*, primăvara, 1980, p. 226.
15. *The Cloud of Danger* (New York: Atlantic, 1982), p. 44.
16. "Dictatorship and Double Standards", *Commentary,* noiembrie, 1979.
17. *Years of Upheaval* (Little, Brown, 1982), pp. 312-13.
18. "Human Rights and Development in Africa", *Daedalus* (toamna 1983), 171–96.
19. *The Spirit of the Laws*, partea 1, cartea 3, capitolul 1.
20. Vezi cartea lui Judith Shklar, *Ordinary Vices* (Harvard University Press, 1984).
21. Vezi Alan Tonelson, "Human Rights: The Bias We Need", *Foreign Policy*, nr. 4, (iarna, 1982–83): 52–74.
22. *American Politics: The Promise of Disharmony* (Harvard University Press, 1981), pp. 246–59.

BCU SIBIU UNIVERSITY LIBRARY

18

Liberalismul şi afacerile internaţionale

I

Cu treizeci şi trei de ani în urmă, când am sosit în această ţară ca student, am descoperit nu numai un efort academic pentru transformarea afacerilor internaţionale într-o disciplină separată de abordările tradiţionale ale dreptului internaţional şi ale istoriei diplomatice, ci şi, de asemenea, o luptă zgomotoasă între "realişti" şi "idealişti". La prima vedere, ea părea să fie un duel între, pe de o parte, liberali utopişti entuziasmaţi de îmblânzirea stării internaţionale de natură prin elaborarea acelor norme şi prin întemeierea instituţiilor care, în mod evident, au reuşit să limiteze funcţiile statului şi puterile guvernului în statele liberale, şi, pe de altă parte, analişti lucizi ai logicii politicii mondiale dornici să explice de ce aceste restricţii şi instituţii nu au avut succes în mediul internaţional şi de ce puterea necontrolată era destinată să rămână atât valuta tranzacţiilor interstatale, cât şi "numele jocului" jucat de state.

Această dezbatere pare foarte îndepărtată şi puţin demodată. Totuşi, punctele acumulate de fiecare parte rămân valide. Realiştii aveau dreptate subliniind cele două caracteristici distinctive ale mediului internaţional care elimină simpla transpunere a veneratelor reţete interne: anarhia (absenţa unei puteri centrale deasupra actorilor) şi dezacordul (absenţa sau sărăcia valorilor comune, substanţiale sau procedurale). Idealiştii aveau dreptate când spuneau că analiza realiştilor favoriza dimensiunile conflictuale ale afacerilor internaţionale în dauna celor cooperative şi ducea la o concluzie greu de acceptat din punct de vedere moral şi politic: caracterul intratabil al jocului, aparent condamnat (şi condamnându-ne pe noi toţi) să reproducă pentru totdeauna mişcările sale ucigaşe. Însă ceea ce surprinde astăzi, privind retrospectiv, este că, mai întâi, numeroşi "realişti" – în special Hans Morgenthau, George Kennan şi Raymond Aron – fie au introdus discret fie au inclus deschis valori şi scopuri liberale întotdeauna când depăşeau analiza empirică în încercarea lor de a explica în ce mod ar putea fi făcută locuibilă jungla şi în ce mod înţelegerea "dreaptă" a jocului ar putea face tolerabilă perpetuarea sa inevitabilă.

În al doilea rând, pe fronturile internaţionale, ca şi pe cele interne, liberalismul se află într-o stare de confuzie. Liberalii apar divizaţi în trei grupuri. Unii analizează lumea ca pe o scenă a unei bătălii uriaşe între statele libere şi statele totalitare; aceşti liberali au devenit susţinătorii cruciadei împotriva ultimelor – cu preţul deseori al susţinerii "pe drept sau pe nedrept a ţării mele în măsura în care ea este liberă şi conduce statele libere". Unii nu au renunţat la urmărirea utopiei şi continuă să îşi imagineze proiecte în care logica politicii internaţionale ar fi până la urmă abolită şi înlocuită – prin dezarmarea statelor şi proliferarea practicilor, normelor şi instituţiilor comunitare; însă ei încă nu pot răspunde la următoarele întrebări: Cum putem

realiza o astfel de transformare? Cum vom parcurge distanţa dintre cele două realităţi? Un al treilea grup, căruia îi aparţin, pare să îl ia pe Sisif ca sursă de inspiraţie, cu toate că, spre deosebire de Camus, nu se poate spune nici despre grup pe ansamblu şi nici despre membrii săi că se află într-o situaţie fericită. Ei încearcă să găsească moduri de a introduce, pe cât posibil, cât mai multe preocupări şi idei liberale într-un joc care, recunosc ei, nu poate fi eliminat, dar care, dacă este jucat ca în trecut, riscă să ne ducă pe toţi la distrugere şi haos. Bineînţeles, fiecare din aceste grupuri, de obicei, critică usturător celelalte două grupuri – spre marea bucurie a neliberalilor.

Motivele confuziei liberale din afacerile internaţionale sunt cu totul diferite de cauzele deficienţelor modelului liberal din politica modernă a statelor industriale şi birocratice[1]. Voi încerca să le analizez din punctul de vedere al unui cercetător al relaţiilor internaţionale. Apoi voi schimba direcţia, pentru a spune aşa, şi voi încerca să sugerez de ce mai degrabă eşecul colosal al liberalismului în afacerile internaţionale nu este totuşi o scuză pentru renunţare şi voi rezuma ceea ce, ca liberal, consider că este atât dezirabil, cât şi – poate – posibil.

II

Ca toate ideologiile, liberalismul a fost întotdeauna departe de a fi coerent sau unit. Nefiind un filozof politic, voi încerca să ocolesc dezbaterile savante şi pasionate în jurul libertăţii negative contra libertăţii pozitive, liberalismului bazat pe drepturi contra liberalismului utilitarist sau liberalismului laissez-faire contra celui social-democrat. Pentru scopurile acestei conferinţe voi defini – *ex cathedra* – liberalismul ca doctrina a cărei preocupare centrală este libertatea individului: atât libertatea lui sau a ei faţă de restricţiile şi constrângerile impuse de alte fiinţe umane ("libertatea politică în acest sens este, pur şi simplu, aria în interiorul căreia un om poate face ceea ce doreşte")[2], cât şi libertatea lui sau a ei de a participa la activităţile unui stat independent. Întemeierea şi protejarea statului sunt necesare pentru a împiedica distrugerea sau prejudicierea libertăţii mele într-un mod arbitrar de exerciţiul libertăţii tale şi pentru a rezolva problemele de interes comun. Însă statul este numai slujitorul societăţii: rolul său este eliminarea obstacolelor în calea libertăţii şi funcţia sa se extinde numai la problemele pe care membrii societăţii, acţionând în calitate de cetăţeni, au decis în mod liber să le trateze ca probleme comune – dincolo de cele protejate chiar şi de încălcările comise de majoritate. Autoguvernarea este necesară atât ca cel mai sigur mijloc de protecţie împotriva amestecului arbitrar al conducătorilor în sfera libertăţii individuale (sau, dacă preferaţi, ca forma de guvernământ cu cele mai mari şanse de a face individul capabil de acţiune etică), cât şi ca o puternică aspiraţie umană. Deşi este adevărat că "dorinţa de a mă guverna eu însumi" nu este acelaşi lucru cu dorinţa de "o arie liberă de acţiune"[3], "libertatea de" face în ultimă instanţă posibilă "libertatea pentru", iar "reducerea individului la scuzele din afara uşii cerute arbitrilor destinului [său] înseamnă o mare descurajare pentru individ"[4]. În fond, nevoia de a împiedica orice guvern, chiar şi unul democratic, şi orice grup social, să depăşească limitele pe care le-am menţionat reclamă un întreg patern de restricţii instituţionale – arsenalul liberal familiar de controale şi verificări ca şi toate tipurile de pluralism.

Este ușor de văzut acum de ce afacerile internaționale au fost pedeapsa și pacea. Statul trebuie menținut în sfera sa de acțiune; guvernul își poate utiliza puterile sale numai pe căile fixate de legi; grupurile și indivizii trebuie să evite încălcarea și diminuarea libertății altor grupuri și indivizi. Conflictele, substanța vieții sociale, trebuie să fie reglementate cu ajutorul rațiunii – prin acorduri negociate sau prin recurgerea la autoritățile stabilite în mod liber –, nu prin violență. Esența politicii internaționale este exact contrariul: pace tulburată, în cel mai bun caz, sau stare de război. Riscul constant al războiului face din puterea militară, în mod tradițional, cel mai important criteriu al măsurării puterii; constrângerea, când apare, rezultă, de obicei, din descurajare, din teamă sau datorită înfrângerii de către o forță mai mare. Chiar dacă apar compromisuri și se dezvoltă cooperarea, ambele se pot prăbuși când interesele de grup se transformă sau când puterea se schimbă.

Pe scena internă instituțiile liberale urmăresc să compenseze sau să reducă inegalitățile considerabile de putere și avuție în rândul indivizilor și grupurilor și să împiedice ca cea mai puternică și mai bogată forță – statul – să zdrobească toate celelalte forțe. Aceste instituții nu există pe scena mondială unde –, la drept vorbind, ca în junglă – li se dă frâu liber inegalităților și inechităților de putere și bogăție; nu este nimic liberal în dialogul melian. Dacă logica liberalismului este aceea a individului obișnuit sau slab împotriva celui puternic, aceea a relațiilor internaționale rămâne logica celui puternic și povestea ascensiunii, căderii și succesiunii celor puternici.

Ceea ce menține eficiente normele și organismele liberale în statele liberale este mai mult decât consensul fundamental al cetățenilor; sunt, așa cum a înțeles atât de bine Tocqueville, *les moeurs* – moravurile create de procedurile și instituțiile liberalismului, însă indispensabile pentru supraviețuirea lor, deoarece altfel cine ar împiedica fiecare facțiune (în special cele înarmate, private sau publice) să distrugă mecanismul complicat al ceasului liberal sau, pentru a schimba metafora, să sfâșie densa pânză de păianjen a ritualurilor liberale și să transforme încă o dată societatea reglementată și moderată într-o junglă? Nu există *moeurs* comparabile între statele de pe scena mondială, cu excepția, se pare, unui număr mic de state liberale care, așa cum a evidențiat recent Michael Doyle, nu au fost practic niciodată în război unul cu altul. *Moravurile* afacerilor internaționale au rămas acelea ale vigilenței – sau ale Principelui lui Machiavelli. Pentru ca un stat liberal să supraviețuiască și să prospere, el trebuie să includă treptat (adică atât prin atragere, cât și prin intimidare) grupurile care la început au fost, sau s-au simțit, neglijate. Împărțirea oamenilor în unități competitive pe scena mondială echivalează cu triumful principiului excluderii.

În concepția liberală inamicii sunt "ei": epopeea liberală este cea a individului amenințat de concentrările de privilegii, prejudecăți și putere și eliberat de acestea prin crearea unei sfere sacre a neamestecului, cum este aceea a unui stat conceput și construit în așa fel, încât să nu poată deveni din nou un inamic. Însă pe scena mondială tocmai acest stat, departe de a fi o soluție, devine o problemă, dată fiind starea internațională de război ("stării de război îi este specifică constrângerea sau intenția de a constrânge o persoană într-o lume în care nu există un superior comun")[6]. Însuși Locke explică că puterea Federativă – capacitatea statului de a acționa pe scena mondială – "poate fi într-o măsură mult mai mică condusă de legile precedente, de durată, pozitive decât puterea executivă; astfel ea trebuie să fie lăsată pe seama prudenței și înțelepciunii celor care sunt desemnați să se ocupe de binele public"[7]: cu alte cuvinte, restricțiile domestice instituționalizate sunt eliminate.

De aici decurg două consecinţe fatale pentru viziunea liberală. Mai întâi, atât timp cât există starea de război în lume, visul libertăţii individuale va fi primejduit pe plan intern, deoarece o astfel de libertate riscă să fie zdrobită atât de opresorii străini, cât şi de propriile state ale indivizilor, care "îşi vor utiliza toate resursele pentru planurile lor vanitoase şi violente de expansiune şi vor continua astfel să îngreuneze procesul lent de formare interioară a spiritelor cetăţenilor lor"[8] sau chiar vor încălca libertăţile cetăţenilor în numele apărării sau onoarei naţionale. În al doilea rând, afacerile internaţionale nu fac doar să ne readucă la această bătălie inegală dintre noi şi puterea statului pe care liberalismul a dorit să o încheie într-un mod favorabil pentru noi: pe scena mondială, aşa cum a demonstrat istoria în secolele XIX şi XX, deseori inamicul libertăţii individuale nu este numai acea entitate abstractă, construct artificial sau domeniu al elitelor, statul, ci suntem noi – poporul; sau statul-naţiune căruia liberalismul îi garantează drepturi deoarece se presupune că el se bazează pe consimţământul popular. În drama liberală poporul doreşte pacea, iar victoria sa o va aduce (în acest fel se presupune, *de asemenea*, că soluţia internă a problemei reconcilierii libertăţii şi autorităţii rezolvă problema războiului). Însă în experienţa noastră post-iluministă am fost martorii unor state liberale care, în relaţiile lor cu statele neliberale sau cu lumea mai puţin dezvoltată, au declanşat ori s-au alăturat acelor războaie ale patimii sau ale "ambiţiei, insolenţei sau jefuirii" despre care Jeremy Bentham credea că vor dispare. Nici un stat liberal nu s-a comportat vreodată pe deplin în afacerile internaţionale ca un stat liberal: aceasta deoarece tocmai natura jocului, cea a multora dintre jucătorii săi şi ocaziile favorabile oferite de inegalitate autorizează instinctele sau atavismele rasismului, brutalităţii şi intoleranţei pe care liberalismul încearcă să le menţină sub control în interiorul statului. La drept vorbind, într-o astfel de junglă, comportamentul care ar porni de la ideea aplicabilităţii principiilor liberale ar fi dezastruos.

În filozofia liberală care porneşte de la drepturile naturale problema este cum să protejăm aceste drepturi de încălcări; în istorie, cu toate acestea, problema s-a pus invers: la început a existat, pentru a spune aşa, încălcarea sau mai degrabă puterea concentrată care mai târziu a fost fărâmiţată pentru ca libertăţile să poată fi stabilite. În afacerile interne liberalismul a putut (uneori) să câştige deoarece puterea concentrată a fost blocată sau chiar răsturnată de acţiunile de la nivelurile inferioare – de indivizii care doreau să urce în ierarhia socială. Astăzi, în afacerile internaţionale, începem cu libertatea, cu vechiul joc al jucătorilor independenţi care îşi cheltuiesc energia şi resursele pentru protejarea propriei lor independenţe. Ei îşi continuă jocul lor nu numai deoarece nu există nimeni deasupra lor care să pună capăt acestui joc, ci şi, de asemenea, deoarece cei aflaţi la niveluri inferioare, adică tocmai cei ale căror libertăţi sunt ameninţate de joc tind totuşi să vadă în statele lor un mijloc de protecţie împotriva străinilor şi cea mai avansată formă disponibilă de comunitate.

În afacerile interne protejarea libertăţii, o dată ce ea a fost dezgropată de sub masa zdrobitoare de putere, impune noi aranjamente ale puterii, astfel încât libertatea mea şi a ta să poată coexista paşnic. În afacerile internaţionale toţi actorii se opun unor aranjamente comparabile – cei slabi, deoarece se tem să nu devină victimele lor, întrucât cei puternici ar conduce jocul, iar cei puternici, fiindcă resping toate constrângerile externe. Într-un caz anarhia este evitată cu grijă; în celălalt caz ea este apărată cu înverşunare. Într-un caz, dacă indivizii ar pune în practică sfatul

care li se dă – "renunțarea" la un lucru de care majoritatea nu s-a bucurat niciodată – autoajutorul, pe scurt – viața, libertatea și satisfacția proprietății ar deveni imposibile. În celălalt caz, dacă li s-ar aplica statelor același raționament, ele ar trebui să renunțe la ceea ce le dă cea mai mare satisfacție, la ceea ce constituie esența lor și la ceea ce ele cred că pot păstra cu costuri mai mici sau cu riscuri mai puține decât în cazul renunțării.

* * *

Acest conflict dintre perspectiva liberală și logica politicii mondiale explică incompatibilitatea dintre jocul statelor și tipurile sau ramurile particulare ale liberalismului. Din punctul de vedere al fundamentelor lor filozofice, nici liberalismul drepturilor omului, de origine lockeană, nici liberalismul utilitarist al lui Bentham sau J.S. Mill nu pot fi mulțumite de aspectul scenei mondiale. Ele împărtășesc o asumpție de universalitate, însă, cu totul separat de faptul că atât de multe guverne neagă sau distrug drepturile subiecților lor (ceva la care idealismul se așteaptă și împotriva căruia luptă, dar care este făcut posibil și chiar apărat de suveranitatea națională – adică dreptul statului de a-și trata poporul așa cum crede potrivit, un drept pe care, de obicei, liberalii l-au aprobat în special dacă statul se bazează pe autodeterminare), culturi diferite sunt în dezacord asupra existenței, naturii și conținutului drepturilor și, în special, asupra entității care constituie unitatea fundamentală: ea este individul, grupul social căruia el sau ea îi aparțin sau statul? În ceea ce privește cel mai mare bine al celui mai mare număr, calcularea, deja artificială sau dificilă pentru cetățeni cu valori comune din cadrul unei comunități, devine absurdă la scară mondială; aceasta deoarece întrebarea la care trebuie să se răspundă mai întâi este dacă există o comunitate globală; și dacă ea nu există, atunci avem de-a face în cel mai bun caz cu o coexistență și în cel mai rău caz cu o ciocnire de bunuri comune a căror adunare este un exercițiu intelectual de o importanță redusă: cel mai mare bine al "omenirii" este ceea ce decretează un observator detașat, nu ceea ce dorește "poporul" – sau mai degrabă se prea poate ca ei să îl dorească (pacea, de exemplu), însă fiecare popor îl dorește conform propriilor sale condiții.

În mod asemănător, cele două concepții clasice ale libertății nu corespund cu condițiile politicii internaționale. Să luăm libertatea ca neamestec, ca o sferă instituită și protejată de lege: dacă vorbim despre libertatea indivizilor, ea va fi, deseori, diminuată de cerințele puterii federative; dacă vorbim despre suveranitatea statului, ea contestă, deformează și încalcă deseori tocmai acea lege aparte care este numită legea statelor. Libertatea ca autonomie, ca autoconducere sau ca triumf al unui eu mai înalt, conceput ca partea "civică" a personalității, impune fie un anumit salt în universalitate, astfel încât omul, cetățean al unui fragment al omenirii, devine un cetățean cosmopolit, un cetățean al lumii, fie, altminteri, atât timp cât comunitățile politice se confruntă reciproc, ea nu este altceva decât o rețetă pentru o conștiință nefericită, întrucât voințele generale ale statelor în conflict îndreaptă bărbații și femeile nu către realizarea imperativului categoric, ci către crima raționalizată. La drept vorbind, atât timp cât nu există o concepție sau o structură politică a comunității omenirii, faimoasa diferență dintre eul inferior al dorințelor noastre și eul superior al datoriei degenerează foarte ușor într-o distincție între "noi", băștinașii, și "ei",

străinii; fiecare comunitate separată îşi defineşte "caracterul său comun" în termenii a ceea ce o distinge de – şi o face în proprii săi ochi mai bună decât – celelalte.

Incompatibilitatea dintre scenariul liberal pentru statul drept şi coregrafia grosolană a competiţiei statelor a creat două serii de dileme pentru liberalism. Mai întâi, liberalii au fost în mod notoriu divizaţi asupra celui mai bun mod de a înfrunta "lumea reală" a relaţiilor internaţionale. Un stat liberal ar trebui să intervină în afacerile altor state pentru a promova fie autodeterminarea, fie autoguvernarea? Intervenţiile pentru eliberarea popoarelor opresate au fost aprobate sau cerute de William Godwin, Giuseppe Mazzini şi J. S. Mill care au distins cu grijă acest caz de intervenţiile în numele autoguvernării. Pentru ei autodeterminarea ca o premisă a autoguvernării (ea însăşi atât expresia politică, cât şi premisa libertăţii individuale) era suficient de importantă pentru a învinge aversiunea liberalilor pentru utilizările nondefensive ale forţei. Însă, exact această aversiune (deseori deghizată ca, sau consolidată de, scepticismul în privinţa efectelor eliberatoare ale intervenţiilor militare) i-a făcut pe Thomas Paine şi Richard Cobden să pledeze în esenţă pentru izolaţionismul liberal. Cererea răspicată a lui Kant pentru neintervenţia "în constituţia şi organizarea guvernamentală a altui stat"[9] exclude ajutorul din exterior pentru ceea ce noi astăzi am numi luptători pentru eliberare naţională, cu acelaşi argument pe care Mi'l îl va utiliza mai târziu numai împotriva ajutorului dat poporului care luptă pentru autoguvernare.

La drept vorbind, liberalii ar trebui – fie că sunt de acord sau nu cu intervenţia din afară – să încurajeze autodeterminarea naţională (adică "principiul naţionalităţii" ca principiu constitutiv al sistemului de stat)? Mazzini şi Mill au fost, respectiv, apărătorii lirici şi raţionali ai naţionalităţii. Instituţiile libere, a scris Mill, sunt "aproape imposibile într-o ţară alcătuită din diferite naţionalităţi": acolo "opinia publică, necesară funcţionării guvernului reprezentativ, nu poate exista"[10]. Mazzini, ca şi Michelet, a definit naţiunea ca "o comunitate a oamenilor liberi şi egali uniţi de un efort armonios către un singur ţel"[11]. Însă Charles Renouvier şi Lord John Acton au avertizat împotriva potenţialului neliberal al naţionalităţii, şi a riscului ca libertatea individuală să fie sacrificată "imperativului mai înalt al naţionalităţii", ca diversitatea legitimă a intereselor (Acton) sau ca imperativul universal al dreptăţii (Renouvier) să fie înlăturate de "unitatea fictivă" a statului naţional.

Liberalii ar trebui să aprobe expansiunea colonială? Mill a susţinut că regulile care se aplică relaţiilor dintre statele civilizate nu se aplică şi relaţiilor dintre popoarele civilizate şi barbari, chiar dacă colonialismul ar duce în ultimă instanţă la independenţă. Din motive diferite, Bentham Spencer şi Hobson au condamnat colonialismul ca pe un rău (ceea ce susţinea Hobson era tutela garantată internaţional în anumite cazuri). Liberalii ar trebui să aprobe sau să se resemneze cu echilibrul puterii, ridiculizat biciuitor de Rousseau? Hume a crezut că "principiul menţinerii echilibrului de putere se bazează ... pe bunul simţ şi pe un raţionament evident"[12]: el era atât o garanţie a libertăţii pentru popoarele ameninţate de statele puternice, cât şi o forţă de moderare. Bentham a susţinut echilibrul, deoarece el stabilizează sistemul internaţional – lăsând astfel spaţiu pentru şi direcţionând energia către reforma internă. Pe de altă parte, Godwin, Cobden şi mai târziu Woodrow Wilson au condamnat echilibrul ca pe un stimulent permanent al setei de cuceriri şi un combustibil permanent pentru militarizare.

În al doilea rând, nu numai divizaţii teoreticieni liberali, ci şi cercetătorii logicii afacerilor mondiale au afirmat deseori că instituţiile interne ale liberalismului, în ciuda libertăţii şi prosperităţii pe care le-au adus indivizilor, pun în prezent statele liberale într-o situaţie dezavantajoasă în competiţia dură a statelor. Dacă puterile federative şi executive "distincte ca atare" sunt totuşi "întotdeauna aproape unite", constrângerile din cadrul sistemului politic intern care urmăresc împiedicarea încălcării de către guvern a libertăţilor cetăţenilor, împreună cu controalele şi echilibrele separării puterilor şi ale deciziilor judiciare, nu vor face imposibile pentru guvern definirea şi înfăptuirea unei politici externe coerente? Pluralismul, exerciţiul libertăţii indivizilor de a forma fie partide, pentru participare politică, fie grupuri de presiune, pentru urmărirea intereselor lor, nu va supune politica externă a statului impulsurilor diferite, presiunilor egoiste sau pasiunilor ideologice ale forţelor care ignoră interesul naţional – astfel încât se va tinde ca ultimul să fie definit doar ca suma intereselor particulare sau ca satisfacerea cerinţelor interne în dauna puterii, prestigiului sau necesităţilor externe?

La un nivel mai profund nu există o incompatibilitate între virtuţile cerute de conducătorii liberali şi cele necesare politicienilor angajaţi în drama nemiloasă a politicii interstatale? Viziunea fascinantă şi întunecată a lui Max Weber, aproape în aceeaşi măsură cu dezamăgirea pe care i-a provocat-o conducerea birocratică modernă, explică interesul său pentru conducerea charismatică, căutarea unui conducător care (spre deosebire de Bismark) ar putea, într-un fel, să respecte valorile liberale în interior şi totuşi să apere eroic cultura distinctivă şi interesele statului său pe câmpul de bătălie al lumii. Astăzi, neliberali precum Henri Kissinger în Statele Unite şi Régis Debray în Franţa ne spun că politicianul eficient trebuie să fie liber de restricţiile interne, indiferent că ele sunt complicaţii ale birocraţiei, piedici ale politicilor de partid, ideologiilor sau pretenţiilor legislativului sau cătuşe ale opiniei publice[13]. Judith Shklar, un gânditor liberal profund şi curajos, evidenţiază contrastul dintre virtuţile sobre, necesare liderilor politici, şi "politica marilor gesturi"[14] care l-a atras pe Weber, împrumutată de el de la Machiavelli. Ea are dreptate când afirmă că, în interior, politicienii fac rareori "alegeri dificile sau iau decizii grandioase" şi că "a uita elementul terestru, cotidianul, înseamnă a uita politica liberală, care nu constă în practicarea războiului şi revoluţiei, ci a păcii şi compromisului". Cu toate acestea, acest memento nu face decât să sublinieze situaţia grea a liberalismului, sfâşiat între un "element terestru" intern pentru care el este cel mai potrivit şi, pe scena mondială, coşmarul războaielor, provocărilor revoluţiilor, nevoii atât de frecvente a "alegerilor dificile şi a deciziilor grandioase" – de fapt, realitatea ameninţărilor militare sau a calamităţilor economice care subjugă politicile interne propriei lor agende şi fac deseori chiar şi "elementul terestru" intern atât foarte tragic, cât şi de nestăpânit.

* * *

Faptul că realitatea internaţională poate favoriza atât tirania, cât şi haosul este un adevăr exprimat de gânditori ca Hume şi Kant. Liberalii, la urma urmei, au citit şi au reflectat asupra lucrărilor celor pe care îi considerăm părinţii fondatori ai "realismului": Tucidide, Machiavelli şi Hobbes. Ortodoxia realistă era clară şi

coerentă. Moralitatea obişnuită are puţin sau nimic de a face cu practica politicii externe (din cauza rolului şi efectelor forţei sau ale datoriei politicianului de a nu fi bun în dauna supravieţuirii şi securităţii statului). Cu toate acestea, starea internaţională de natură poate fi acceptată – fie deoarece, în ciuda tuturor ororilor sale lasă spaţiu pentru înţelepciune şi moderaţie, fie deoarece (pentru motivele pe care le dă Hobbes) războaiele dintre state au efecte mai puţin distructive pentru viaţa indivizilor decât războaiele între oameni din starea de natură şi fiindcă tocmai inegalitatea statelor care distinge starea internaţională de starea ipotetică de natură creează posibilitatea aplicării de sancţiuni în cazul nerespectării acordurilor încheiate de suverani, garantând astfel o ordine minimală bazată pe reciprocitate. Însă liberalismul era nemulţumit de acest mesaj: parţial din cauza poziţiei centrale a războiului în viziunea realistă a afacerilor internaţionale şi a poziţiei centrale a repulsiei faţă de război în viziunea liberalilor; parţial din cauza implicaţiilor "stării de război" din exterior pentru societatea internă (războiul civil sau tirania Principelui justificată de întâietatea politicii externe); parţial din cauza preocupării liberale pentru autorealizarea individuală şi a credinţei lor că aceasta nu poate fi realizată decât printr-o anumită breşă în citadela statului, printr-un anumit grad de cosmopolitism.

Astfel, liberalii au inventat, pentru a spune aşa, strategii reformiste care urmăreau atât dezmiţirea ortodoxiei realiste, cât şi schimbarea stării internaţionale de natură. În aceste sens au fost urmate trei strategii. Două dintre ele descriau relaţiile internaţionale ca fiind, de fapt, mult mai blânde decât în cărţile realiştilor şi, astfel, din punct de vedere moral, mai puţin dezastruoase pentru individ şi mai puţin constrângătoare pentru politicieni. O versiune, predominant filozofică, a respins viziunea realistă a naturii umane; Locke şi Hume reprezintă cele două forme ale acestei respingeri. A doua versiune, predominant istorică, a accentuat perspectivele de progres. A treia strategie a fost cea a lui Kant, care a acceptat imaginea sumbră trasată de realişti, însă a conchis că ea făcea chiar şi mai imperativă datoria morală a omului de a o schimba; el a încercat, de asemenea, să demonstreze că succesul unui astfel de efort nu era exclus şi că tocmai condiţiile acestui succes erau create de "cursa mecanică a naturii".

Prima abordare ne oferă o viziune nu întru totul liniştitoare a scenei internaţionale pe care actorii ar fi constrânşi fie de dictatele morale ale legii naturii, fie de un echilibru al puterii care ar putea atenua efectele încălcărilor frecvente ale "regulilor fundamentale ale dreptăţii" şi ale excesului autoajutorului. A doua şi a treia abordare au mers mult mai departe; dar ele, fie ca programe, fie ca profeţii în mare măsură au eşuat. O dată mai mult descoperim o separare foarte clară. Susţinătorii progresului au prezis un gen de abandonare a războiului prin raţiune şi prin victoria comerţului asupra cuceririlor. Ei au prevăzut o lume în care puterea statului ar fi fost micşorată şi făcută, în mare măsură, inofensivă de creşterea sferei tranzacţiilor peste graniţe ale indivizilor. Kant, pe de altă parte, pare să fi crezut că, mult mai probabil, războiul va fi învins, mai degrabă, de efectele sale distructive tot mai mari decât de efectele şi răspândirea guvernelor constituţionale. Mai presus de toate, în planul său pentru pacea eternă, rolul individului este cu mult mai mic, cel al statului (drept) cu mult mai mare, iar ideea unui conflict de esenţă între indivizi şi guvern mult mai puţin prezentă decât în scrierile liberalilor englezi şi francezi – şi, ca rezultat, noţiunea sa de cosmopolitism este atât deosebită

(aici ea constă, mai presus de toate, din state republicane care se comportă pașnic și deschis), cât și mai restrânsă (ocaziile favorabile transnaționale pentru indivizi sunt reduse la "ospitalitatea universală").

În plus, fiecare dintre aceste versiuni are propriile sale capcane. Este posibil ca ingeniosul "plan al naturii" al lui Kant să fi urmărit "o asociație civică perfectă a omenirii", însă speculațiile lui Kant nu au stabilit decât că natura i-a forțat pe oameni să creeze *un* stat "pentru a fi puternici împotriva inamicului" (aceeași idee o găsim la Hume). El nu a putut "dovedi" că natura "dorea" și că oamenii *ar fi dorit* ca acest stat să fie constituțional: ci numai că oamenii, așa cum sunt ei și cum, pentru a spune așa, le ordonă natura, *ar fi putut*, dacă ar fi dorit, să organizeze un astfel de stat. Și, cu toate că el considera că regimurile constituționale nu s-ar putea menține dacă starea de război ar persista, el a scris, de asemenea, că pacea depindea de existența, asocierea și răspândirea unor astfel de state: problema întâietății oului sau a găinii s-ar fi putut rezolva numai dacă se presupunea că "planul naturii" ar fi creat mai întâi, prin război și comerț, condițiile pentru pace și ar fi făcut posibile regimurile constituționale și, pe această bază, o ligă. Și totuși – și, în special, dacă este vorba mai degrabă de o pace a temerii și descurajării decât de o pace prin alegerea conștientă a voinței morale – ce ne-ar putea asigura că statele ar fi republicane? În cazul în care ele nu sunt republicane, cât de durabilă va fi pacea? Ce ne-ar putea asigura că ororile tot mai mari ale războiului ar inculca mai degrabă înțelepciunea și pacea decât – dacă tradiționala "stare de război" ar persista – calculele greșite, nesăbuința și distrugerea totală?

În ceea ce îi privește pe profeții progresului, ei nu au fost justificați de istorie, la care au privit cu speranță. Răspândirea democrației a rămas incompletă, iar secolul al XX-lea a văzut ascensiunea celor mai formidabile și mai distructive concentrări de putere: acelea ale sistemelor totalitare. Puterea centrală a câștigat în amploare și intensitate chiar și în statele constituționale. Capacitatea indivizilor de a acționa dincolo de granițe a fost orice altceva, dar nu ireversibilă: ea a fluctuat în funcție atât de regimul politic intern, cât și de evoluția sistemului economic internațional; mai presus de toate, ea a fost deseori victima supraviețuirii triumfătoare a războiului.

La urma urmei, ambele versiuni au împărtășit iluzii grave, care pot fi rezumate ca o credință în armonie și ca o convingere în atenuarea ierarhiei. Armonia paradoxală descrisă de Kant, obținută prin teroare și lăcomie; convingerea că popoarele statelor iluminate vor forma, mai degrabă, o opinie publică mondială tolerantă decât o ceartă a prejudecăților și intereselor naționale; mistica comerțului liber care promovează, în același timp, prosperitatea națiunilor, fericirea indivizilor și cel mai mare bine al celui mai mare număr prin mâna invizibilă care dirijează interacțiunea intereselor egoiste; încrederea în compatibilitatea dintre libertatea individuală și statul național ca și în legătura strânsă dintre autodeterminare și autoguvernare; neglijarea tuturor ambiguităților create de punerea în practică a autodeterminării; certitudinea cu care Mazzini, Jaures sau Wilson au afirmat că statele independente vor trăi în pace, vor asculta de legi și vor oferi, cu cuvintele lui Michelet, "începutul necesar al patriei universale" – toate aceste lucruri reflectau o credință în rațiune care depășea rațiunea. Ea ignora distanțele pe care le-ar putea parcurge statele pentru a se împotrivi unei armonii care ar predomina numai în dauna lor și asuma un gen de psihologie a bunăvoinței, grație căreia "misiunile" separate ale statelor vor fi oarecum compatibile. Poate că în circumstanțe ideale – democrații naționale

liberale pretutindeni în lume – visul armoniei ar fi devenit o realitate. Însă ce se întâmplă dacă forţele luminii nu sunt suficient de puternice pentru a învinge forţele întunericului în întreaga lume?

Viziunea liberală a bunei ordini internaţionale a rămas, mai presus de toate, aceea expusă de concepţia hibridă a "comunităţii legale a omenirii". Înainte de primul război mondial aproape nici un liberal nu gândea în termenii unui stat mondial care să asigure libertăţile membrilor săi, să le limiteze excesele şi să le garanteze participarea la luarea deciziilor în acelaşi mod în care statele liberale tratează indivizii liberi. Ca şi Hobbes, mulţi autori liberali şi-au derivat viziunea asupra societăţii fără sau dinainte de apariţia unui guvern civil din spectacolul stării mondiale de natură; apoi ei şi-au schimbat opiniile scuzându-se că diferenţele dintre oameni şi state făceau imposibil un guvern mondial. Kant, care credea că o constituţie bună nu reclamă un stat format exclusiv din cetăţeni buni, ci numai un echilibru reciproc între preocupările private, egoiste – astfel încât chiar şi "un popor de diavoli" ar putea să o inventeze – nu a cerut nici măcar statelor republicane să se supună unei soluţii similare a problemei războiului: natura nu o dorea, statele cu constituţii legale pe plan intern nu ar fi acceptat-o, iar un stat mondial ar fi fost fie tiranic, fie ineficient. Un jurist belgian, François Laurent, a explicat că în timp ce indivizii trebuie controlaţi de către stat, statele sunt "fiinţe fictive ai căror reprezentanţi sunt, în general, cei mai inteligenţi şi cei mai etici oameni ai timpului lor"[15]. Liberalii, preocupaţi, mai presus de toate, de reducerea puterii statului, dezgustaţi, mai mult decât orice, de "monopolul statului asupra forţei", erau refractari faţă de ideea unui superstat înzestrat cu propria sa putere coercitivă. De aici a provenit abundenţa planurilor pentru *dez*armare, pentru tribunale internaţionale (dar *nu* pentru un organ executiv mondial), pentru o ligă ai cărei membri ar fi uniţi numai de o lege comună (Kant); de aici a provenit refuzul de a încredinţa puterea de aplicare a acelei legi comune unui organism care ar fi superior statelor sau care ar fi mai puternic decât opinia publică mondială.

Acesta era un alt mod de iluzionare: statul nu mai conta ca putere armată; noţiunea îndreptăţirii statului la drepturile suveranităţii *ca şi cum* expresia ei efectivă – guvernul – şi-ar deriva întotdeauna puterea din consensul indivizilor şi ar respecta întotdeauna drepturile lor era însoţită de mitul unei comunităţi mondiale funcţionând fără o putere centrală, *ca şi cum* o astfel de putere ar exista (aceasta a devenit, în teoria juridică, ingenioasa noţiune a *dedublării funcţionale* a statului, agent al comunităţii mondiale şi, la fel de bine, al tendinţelor propriei sale ţări). Acest mit, care îşi are originea în simpla ligă a lui Kant, a stat la baza funcţionării organizaţiei internaţionale după 1918. În statutul Ligii Naţiunilor erau definite obligaţiile; însă aplicarea lor era lăsată, o dată mai mult, pe seama statelor. În Carta Naţiunilor Unite se accentua aplicarea colectivă, însă ea era lăsată pe seama bunului plac al marilor puteri, cu rezultatele binecunoscute. Atât Naţiunile Unite, cât şi Liga au demonstrat ceea ce a spus Walter Schiffer despre Ligă: "în ceea ce priveşte prevenirea războiului, funcţionarea [sa] reuşită depindea de condiţii care, dacă ar fi existat, ar fi făcut organizaţia inutilă"[16].

Exact acest eşec al comunităţii mondiale fictive sau neputincioase în domeniul războiului i-a făcut pe liderii care rămăseseră sceptici în privinţa virtuţilor unui guvern mondial sau în privinţa posibilităţii apariţiei sale să caute din nou metode pentru reducerea indirectă a puterilor Leviathanului. Vechile speranţe puse în comerţ şi în opinia publică au fost transformate în teoriile funcţionaliste ale "păcii treptate"

realizate prin intermediul agenţiilor specializate care devoră discret suveranitatea statului în timp ce suveranii moţăie. Acei teoreticieni care, precum Charles Beitz[17], doresc să depăşească "paradigma legalistă" a unui drept internaţional şi a unei moralităţi a statelor care lasă, pe ansamblu, soarta indivizilor la discreţia statelor şi care totuşi se opun ideii logice, dar impracticabile, a unui stat mondial, încearcă să facă imposibilul într-un mod familiar: aplicând, *contra* Rawls, principiile sale de justiţie la întreaga lume *ca şi cum* ea ar fi o comunitate – sancţiunile împotriva statelor nedrepte fiind lăsate, se pare, fie conştiinţei morale, fie statelor drepte. Însă, chiar dacă vechile impasuri sunt abordate în moduri noi, vechile divergenţe au persistat: gânditorii liberali de astăzi sunt încă împărţiţi în privinţa legitimităţii intervenţiei militare a statelor liberale, iar controversele asupra justiţiei distributive reflectă atât o scindare veche de mai bine de un secol între liberalii preocupaţi mai ales de probleme economice şi cei social-democraţi, cât şi scindarea tradiţională dintre universalişti şi izolaţionişti.

Cu câţiva ani în urmă Kenneth Waltz a observat o paralelă între acceptarea de către liberali a necesităţii statului plus hotărârea lor de a-l limita (făcându-l liberal) şi acceptarea de către liberali a războiului plus hotărârea lor de a-l minimaliza (limitându-l la autoapărare şi, cel mult, la securitate colectivă)[18]. Însă războiul va fi minimalizat numai când toate statele vor deveni liberale. În măsura în care ne referim la răspândirea instituţiilor interne liberale, şiretenia istoriei a fost în ultimă instanţă, într-un mod indirect, parţial benefică pentru liberalism. Liberalii au fost foarte divizaţi în ceea ce priveşte dreptul la revoluţie şi totuşi numeroase regimuri liberale s-au născut prin revoluţie (şi războaie). Ei au dorit ca statele să înţeleagă superioritatea raţională a comerţului liber asupra cuceririi şi totuşi multe colonii au devenit libere (cu toate că nu întotdeauna liberale) prin revolte sângeroase împotriva cuceritorilor coloniali. Cu toate acestea, în afacerile internaţionale nici revoluţiile şi nici războaiele nu au adus lumea îmblânzită a ligii lui Kant sau societatea globală legală a lui Bentham; proliferarea statelor nu înseamnă nici înfăptuirea visului naţionalităţii (de vreme ce atât de multe state nu sunt cu adevărat state-naţiune) şi, cu siguranţă, ea nu este nici triumful autoguvernării liberale.

III

Conflictul dintre viziunea liberală şi logica politicii interstatale este atât de accentuat, iar eşecul viziunii liberale în domeniul politicii interstatale atât de grav, încât trebuie să abandonăm orice speranţă de promovare a valorilor liberale pe scena mondială? Trebuie să revenim la acea combinaţie de analiză caustică a trucurilor puterii şi a particularităţilor impasurilor morale *cum* şoapte pioase despre lecţiile experienţei şi nevoia de prudenţă, trăsături distinctive ale realismului? Nu cred. Voi încerca să sugerez posibilităţile şi direcţiile unui liberalism fără iluzii. Ştiu că o astfel de încercare riscă întotdeauna să se ciocnească fie cu Scylla generalităţilor nobile, fie cu Charybda listelor de rufe orientate politic; ceea ce nu ştiu este modul în care putem evita apropierea periculos de mare de una sau de cealaltă.

Pentru cei care acceptă ceea ce s-a spus mai devreme există, neîndoielnic, un aspect incontestabil. Mediul internaţional este, prin natura sa, inospitalier liberalismului. Ceea ce încearcă să realizeze liberalismul se năruie din cauza

amestecului de suveranitate şi inegalitate caracteristic anarhiei internaţionale şi, de asemenea, cade în capcana propriilor sale confuzii. Aceasta deoarece el se preocupă în acelaşi timp de (1) libertatea individului faţă de constrângerile opresive impuse de stat sau societate din cauza competiţiei interstatele ca şi din cauza regimului neliberal al statului sau a moravurilor represive ale societăţii; (2) libertatea statului faţă de dominaţia şi agresiunea din exterior, împotriva cărora el îi apără pe cetăţenii săi; şi (3) libertatea atât a statelor, cât şi a indivizilor, în special în ţările sărace, de a face ceea ce ei ar trebui să facă pentru propria lor dezvoltare – începând cu egalitatea şanselor într-un sistem politic şi economic mondial care nu asigură această dezvoltare. Nu numai că regula autoajutorului şi celălalt însoţitor al suveranităţii, principiul nonintervenţiei, reprezintă obstacole formidabile în calea unui astfel de program, dar o acţiune liberală din afară, sprijinită militar, care ar urmări realizarea acestor scopuri, ar risca întotdeauna să degenereze într-un exerciţiu egoist în plus de imperialism. Mai mult decât atât, şi mai presus de toate, există, în mod evident, contradicţii ascuţite între diferite părţi ale programului. Deseori egalitatea şanselor nu îi ajută pe cetăţenii respectivelor state cu nimic mai mult decât protejarea independenţei unui stat îi ajută în mod necesar pe subiecţii statului respectiv să se elibereze de constrângerile interne sau asigură un tratament just pentru străini în cadrul graniţelor sale.

În special scena globală *din prezent* pare foarte inospitalieră. Dacă examinăm la modul general sistemele politice interne, descoperim un număr mic de democraţii care au reuşit, pe ansamblu – cu toate că au existat şi eşecuri – să protejeze libertăţile civile de presiunile unei competiţii internaţionale dure, însă al căror liberalism a avut deseori un aspect restrictiv şi sever din cauza presiunilor economiei mondiale (mă gândesc la tratamentul refugiaţilor sau al muncitorilor emigranţi). În rest avem numai regimuri autoritare (dintre care multe guvernează ţări în care caracterul naţional rămâne să fie creat, iar libertăţile civile sunt restrânse fie cu scopul creării sale, fie, pur şi simplu, pentru menţinerea la putere) şi sisteme totalitare. Pe scena internaţională combinaţia de naţionalism, condiţii revoluţionare şi conflicte bipolare, pe care am discutat-o în altă parte[19], totul având loc în mijlocul arsenalelor nucleare, pare să ofere prilejuri nenumărate pentru cruzime internă, intervenţii externe care agravează violenţa, războaie sângeroase şi terorism.

Ce ocazii favorabile există în această situaţie pentru liberali? Nici una, bineînţeles, (un aspect deseori uitat în bibliografii, în ciuda evidenţei sale) cu excepţia situaţiei în care, într-un număr suficient de mare de ţări suficient de importante, la putere s-ar afla liberali cu simţul strategiei. Deoarece, de vreme ce noi încă nu am "reinventat politica", aşa cum s-a exprimat Jonathan Schell, pledoariile şi argumentele noastre impecabile nu vor distruge zidurile Ierihonului în spatele cărora, dacă pot să combin metaforele, minotaurul puterii de stat rămâne intact. Prima datorie a liberalilor preocupaţi de afacerile mondiale este protejarea realizărilor – niciodată definitive, întotdeauna reversibile – liberalismului din propriile lor ţări. Întâmplător una dintre aceste realizări se referă la politica externă a unui stat liberal care trebuie să fie condusă, aşa cum a insistat Kant, pe baza principiilor care pot fi făcute publice şi care, de fapt, "au nevoie de publicitate pentru a nu-şi greşi ţinta"[20].

Asumând însă că această bază liberală sau acest capăt de pod există, care sunt ocaziile favorabile pentru extinderea sa sau pentru a introduce cât mai mult liberalism posibil pe scena întunecată? Kant, de asemenea, a considerat că "este necesar"

trebuie să implice "este cu putință": nu există nici o datorie care să ceară îndeplinirea imposibilului. Din fericire, zidurile Ierihonului sunt fisurate. Ele nu sunt părți ale unui "plan al naturii" – adică ale unei ipoteze filozofice asupra mersului istoriei. Ele sunt realități ale lumii prezente – și, ca atare, sunt deseori ambigue și fragile. Eu am enumerat deseori trei dintre aceste realități.

Prima este un fapt pur empiric: eterogenitatea și complexitatea sistemului internațional, ambele reducând măsura în care conflictul dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică poate absorbi în vârtejul său toate celelalte probleme (făcând astfel posibilă tratarea lor mai ales în funcție de propriile lor merite); în plus ele sunt accentuate de ceea ce s-ar putea numi prudența nucleară (al cărei efect este fragmentarea conflictului).

A doua este un fapt empiric care sugerează nu numai o posibilitate, ci și un imperativ: interacțiunea nucleară dintre posesorii "armei absolute" a introdus până acum constrângeri în sistemul internațional și le-a făcut pe marile puteri să se comporte conform unui cod nescris de *jus* care nu este nici *ad bellum*, nici *in bello*, ci *contra bellum* – cel puțin între ele. Supraviețuirea omenirii trebuie să constituie scopul principal al liberalilor. Chiar și cei care "pun pe primul plan țara", deoarece ea este o țară liberală, trebuie să realizeze că supraviețuirea sa nu poate fi distinsă sau separată de cea a restului omenirii. Și, prin urmare, restricțiile paradoxale determinate de descurajarea nucleară reușită (până acum) trebuie să fie reîntărite și extinse.

A treia este, de asemenea, un fapt empiric care sugerează o datorie. Interdependența economică nu este nici un mit și nici doar o simplă formă contemporană a vechii iluzii liberale despre beneficiile și ireversibilitatea comerțului liber. (La drept vorbind, ea este la fel de mult o interdependență internațională a statelor cu o jurisdicție foarte extinsă asupra afacerilor economice pe cât este o interdependență transnațională a indivizilor în dauna statelor.) Ca și realitatea nucleară, acest fapt este atât o ocazie favorabilă, cât și o amenințare. Trăim într-o economie mondială caracterizată de acțiuni cu efect de bumerang, în care statele sunt legate atât de nevoile (sau temerile) lor reciproce, cât și de efectele neprevăzute ale deciziilor lor interne sau ale încurcăturilor lor pe plan extern. La începutul anilor '80 problema datoriilor țărilor în curs de dezvoltare, rezultând din credite acordate de organisme americane (și de acelea ale altor țări avansate) a fost înrăutățită de politicile economice interne ale Statelor Unite (ratele înalte ale dobânzilor) și, la rândul său, a amenințat sistemul financiar american. Războiul fulger al OPEC din anii '70 a contribuit la recesiunea mondială și a provocat contramăsuri care au dus la un excedent de petrol dezastruos pentru membrii săi. Aceste lucruri indică, de asemenea, necesitatea impunerii de restricții. Deoarece, cu toate că se prea poate ca teoreticienii interdependenți să fi subestimat atât capacitatea statului de a acționa ca și cum afacerile economice ar fi un joc de sumă zero, cât și forța apelurilor mercantile și protecționiste, ei au dreptate când subliniază solidaritatea pe termen lung a factorilor și actorilor, costurile acestor măsuri pentru toate statele și, la drept vorbind, deseori, imposibilitatea soluțiilor pur naționale.

Aceasta înseamnă că putem crede că forțele istoriei vor oferi ocazii favorabile liberalilor? Evident, nu: sistemul actual nu este un "sistem cu autoreglare" (indiferent de ce înseamnă această expresie în științele sociale). În domeniul forței ne confruntăm cu trei probleme uriașe: generalizarea războaielor "limitate" (limitate numai ca

amploare) şi a intervenţiilor violente; periculoasa evoluţie destabilizatoare a cursei armelor nucleare dintre superputeri (subminarea a ceea ce experţii numesc stabilitatea crizei şi stabilitatea cursei înarmărilor) şi problema proliferării nucleare. Inegalitatea condiţiilor economice şi sociale şi a constrângerilor impuse de regulile internaţionale existente din domeniul interdependenţei economice ispitesc anumite state cu retragerea şi cu deconectarea în scopul reducerii vulnerabilităţii sau a responsabilităţii şi anumite state cu câştigurile pe termen scurt în dauna altor state – cu alte cuvinte, cu pericolele manipulării vulnerabilităţilor reciproce. Rănile economice sunt provocate, de asemenea, altor state de deciziile interne ale actorilor economici importanţi. O recesiune prelungită în ţările avansate accentuează întotdeauna impulsurile protecţioniste, ceea ce afectează toate ţările care nu pot nici să crească şi nici să-şi plătească datoriile fără exporturi. Astfel, ca şi "descurajarea existenţială" interdependenţa este o condiţie, însă ea nu este nici o politică ireversibilă a statelor şi nici măcar o afacere globală: în ţările comuniste continuă să existe un set mercantilist de practici economice, protejate cu înverşunare împotriva pierderii controlului (şi, în consecinţă, comerţul Est-Vest rămâne un element al competiţiei statelor). În sfârşit, există toate legăturile rele dintre domeniile forţei şi cele ale bogăţiei – şi anume dificultăţile economice care duc la tulburări interne care provoacă amestecuri externe violente şi costurile acumulărilor militare care secătuiesc resursele economiei mondiale.

* * *

Ceea ce se impune este o strategie liberală conştientă. Iar ceea ce sugerez eu este paradoxul unei strategii minimaliste destinată să introducă maximum de valori şi de politică liberală în mediul ostil al relaţiilor internaţionale. Ea nu poate fi *decât* minimalistă din cauza rezistenţei opusă de state ca actori principali şi din cauza importanţei morale pe care atât de mulţi oameni o ataşează existenţei statelor independente văzute ca un bastion împotriva opresiunii din exterior. Şi totuşi, problema sunt încă statele atât din cauza efectelor nocive ale comportamentului lor asupra scenei mondiale strategice şi economice, cât şi deoarece practicile interne din atât de multe state distrug sau împiedică libertatea subiecţilor lor. O stare de lucruri care ar permite fiecărui guvern să îşi trateze poporul aşa cum îi place lui ar fi atât dezastruoasă politic, cât şi intolerabilă moral – dezastruoasă politic deoarece victimele, din disperare, ar putea da crezare promisiunilor totalitare şi deoarece aceste guverne provoacă şi riscă intervenţia externă; intolerabilă moral deoarece nici un liberal care se respectă nu poate să nu fie preocupat de prejudiciile şi suferinţa provocate fiinţelor umane numai deoarece ele suferă şi mor dincolo de graniţele propriului său stat. În acest domeniu şi în cel al justiţiei distributive internaţionale acţiunea *internaţională* pentru protejarea şi promovarea libertăţii şi echităţii este făcută necesară tocmai de şubrezenia scenei interne din majoritatea statelor lumii; curtea de apel împotriva spectacolului ororii interne trebuie să fie o scenă mondială intransigentă. De aici provine nevoia de a introduce cât mai mult liberalism posibil pe această scenă pentru progresul atât al afacerilor interne, cât şi al afacerilor internaţionale.

Această datorie pune o povară enormă asupra puţinelor state care respectă

drepturile omului, înțeleg că prosperitatea și dezvoltarea altor state sunt necesare propriei lor prosperități și dezvoltări și preferă alte metode decât forța pentru reglementarea disputelor. Tocmai dificultatea acestei sarcini este un îndemn la modestie. Lucrul de care avem nevoie pe scena internațională este un liberalism cu trei caracteristici generale. În primul rând, el trebuie să se concentreze asupra lucrurilor esențiale: să creeze un spațiu mai mare pentru pace și compromis pe seama violenței interstatale și civile; să creeze un spațiu mai mare pentru versiunea internațională a pluralismului, care constă în acțiunea multilaterală, pe seama inițiativelor unilaterale și să se concentreze mai degrabă asupra drepturilor fundamentale ale omului decât asupra întregii panoplii occidentale.

În al doilea rând, prioritatea de vârf în aceste arii esențiale este pur și simplu evitarea anumitor rezultate dezastruoase ale "jocului statelor", a celor mai rele efecte ale autoajutorului: un război nuclear, războaie convenționale pe scară largă, prăbușirea sistemului financiar mondial și a economiilor țărilor ruinate, tulburări profunde, ducând la autoprotejarea șovinistă, cauzată de valurile uriașe de populație pe care mizeria ar putea să le trimită din țările mai sărace în țările mai bogate, creșterea represiunii și asupririi produsă fie de războaiele civile (care astăzi aproape întotdeauna au legături externe), fie de pretextul oferit – uneori chiar și statelor liberale – de tensiunea dintre Washington și Moscova sau de starea de război dintre inamici locali.

În al treilea rând, un lucru pe care liberalii îl găsesc întotdeauna dezagreabil, o astfel de strategie limitată, practicată de statele liberale, poate avea succes numai dacă ea utilizează puterea acestor țări. Aceasta nu înseamnă că politicile exortative sau declarative sunt condamnate la ineficiență: dacă ele sunt enunțate de actori importanți, ele ar putea fi interpretate ca un preludiu la acțiune și se prea poate ca alte state să fie de acord cu ele sau să fie nevoite să li se supună. Însă o politică liberală nu poate fi pe ansamblu decât un set de decizii asupra modului în care trebuie utilizată puterea; iar puterea rămâne un set complex de recompense și pedepse – nu întotdeauna disponibil și nu întotdeauna utilizat sau eficient.

Implicația evidentă este că dezarmarea totală rămâne un țel irealizabil, că descurajarea (totuși, la un nivel mult mai redus al armamentului) va rămâne condiția securității, că drasticele planuri egalitare și comunitare pentru redistribuirea globală a resurselor și veniturilor vor rămâne de fapt meditații abstracte cu totul discutabile și că se vor comite în continuare numeroase încălcări ale drepturilor omului în această lume de regimuri deseori murdare. Nici una dintre aceste constrângeri nu îi va satisface pe cei care nu văd o altă soluție satisfăcătoare în afara abolirii "sistemului de război" și, la drept vorbind, a sistemului statelor. Însă argumentele despre învechirea sa și despre logica sa fatală a distrugerii și dominației, nu ne oferă totuși un alt program de acțiune în afara unei chemări romantice la revoluția purificatoare și la distrugere, chemări mai puțin apocaliptice adresate popoarelor pentru depășirea statelor sau planuri pe hârtie pentru dezarmare.

Aceste constrângeri nu îi vor satisface nici pe cei care cred că singura datorie a liberalilor este apărarea de sau respingerea monstrului totalitar. Nu neg importanța pericolului sovietic pentru democrația liberală, însă concentrarea hiperbolică asupra lui devine în numeroase cazuri o profeție autodistructivă, una care se realizează tocmai deoarece a fost făcută – și una care îi tentează întotdeauna pe liberali să adopte metodele dușmanului (nimic nu ațâță mai mult fervoarea patriotică care

constituie marca principală a rămăşiţelor de legitimitate ale guvernului sovietic decât politicile liberale care par să justifice mitul sovietic al încercuirii şi teama de ostilitatea externă[21]; de altfel, ceea ce poate asigura victoria comuniştilor asupra opoziţiei democratice este indiferenţa noastră faţă de nerespectarea drepturilor omului de unii dintre "prietenii" noştri autoritari, cum sunt Chilele lui Pinochet sau Africa de Sud). În alte cazuri această concentrare ratează puţinele prilejuri care există pentru o lume mai puţin conflictuală şi, în ultimă instanţă, mai puţin represivă. Liberalii trebuie, bineînţeles, să accepte realitatea războiului ideologic, însă în cadrul a două seturi de limite: cele ale prudenţei militare şi politice şi cele instituite de imperativul consistenţei: putem purta acest război în mod eficient (atât în sensul moral, cât şi în cel strategic) numai dacă noi înşine facem ceea ce predicăm. La urma urmei, înfrângerea ameninţării *sovietice* impune cunoaşterea modului în care să acţionăm împotriva, cu şi faţă de Uniunea Sovietică. În ceea ce priveşte pericolul totalitarismului, el suferă de handicapuri pe care liberalii le pot exploata – şi anume propriile sale dezbinări şi eşecuri.

Utopiştii şi adepţii războiului rece împărtăşesc un demers tradiţional al liberalismului pe care trebuie să îl abandonăm – sau cel puţin să îl modificăm – în afacerile internaţionale: lupta dintre "noi" şi "ei", liberalismul reprezentând triumful forţelor binelui asupra celor ale răului. În versiunea utopică "noi" se referă la popoarele tuturor ţărilor, "ei" la guverne şi la beneficiarii sistemului de război şi ai exploatării economice; în versiunea adepţilor războiului rece, segregarea geografică a înlocuit segregarea ierarhică: este vorba de lumea liberă care luptă împotriva totalitarismului. Din păcate, nici o coaliţie populistă transnaţională şi nici o revoluţie nu vor distruge aţâţătorii la război şi exploatatorii în modul în care razele laser distrug fiinţele răului din filmele de tipul "Războiul Stelelor"; iar o lume mult mai ospitalieră valorilor liberale va trebui să fie construită cu toate statele, inclusiv cu numeroasele state care nu sunt în nici un caz liberale.

* * *

Cu ce ar trebui să semene o astfel de lume? Să ne deplasăm de la caracteristici generale la substanţă. În ciuda tuturor limitărilor sale, o strategie liberală neutopică trebuie totuşi să fie ambiţioasă într-un sens: ea trebuie să fie transformistă, nu incrementalistă. Incrementalismul este discutabil din punct de vedere moral. Cel mai bun lucru pe care îl poate oferi această strategie este un gen de machiavelism moderat care se bazează încă excesiv de mult pe forţă şi pe manipularea celui slab de cel puternic. Ea se preocupă prea puţin de ceea ce se întâmplă în cadrul statelor suverane fiinţelor umane victimizate. Din punct de vedere politic ea este periculoasă, deoarece se bazează în întregime pe logica autoajutorului (cu consecinţe fatale în arii cum sunt alegerea sistemelor de armament sau intervenţiile militare) şi – chiar şi atunci când urmăreşte impunerea de restricţii asupra abuzurilor de puteri ale statelor – rareori depăşeşte măsurile pe scară mică, improvizaţiile de moment sau adaptările "*ad hoc*".

Transformismul înseamnă găsirea unei căi între insuficient şi imposibil. El înseamnă utilizarea logicii (tradiţionale) a politicii mondiale în scopul schimbării acestei politici. El înseamnă exploatarea acelor realităţi care par să justifice intuiţia

care l-a făcut pe Kant să postuleze existenţa unui "plan al naturii": teama de moarte violentă, dorinţa de prosperitate şi dezvoltare – dorinţa de supravieţuire într-o lume a armelor de distrugere în masă şi teama de prăbuşire economică. El înseamnă consolidarea şi lărgirea transformărilor contemporane ale puterii faţă de care specialiştii relaţiilor internaţionale s-au împărţit în două tabere: cei care laudă şi uneori exagerează aceste schimbări şi cei care le neagă existenţa sau importanţa. Acesta deoarece puterea, ca şi suveranitatea, este afectată profund de inadecvarea forţei militare pentru principalele scopuri ale statelor (în afacerile economice sau împotriva mişcărilor de eliberare naţională), ca şi de constrângerile interne şi externe (prudenţa nucleară fiind cea mai evidentă) în care trebuie să opereze forţa. În domeniul interdependenţei economice puterea este afectată de faptul că cei puternici sunt ei înşişi la discreţia fie a celor slabi, fie a gafelor proprii şi de limitele precise a ceea ce poate să realizeze un stat, chiar şi unul bogat şi puternic, prin propriile sale forţe.

O strategie liberală transformistă – care să depăşească uniunea kantiană de state republicane aflată într-o extindere treptată, însă minimală (funcţional) – ar urmări, pe de o parte, îmbunătăţirea ascendenţei valorilor şi instituţiilor liberale în cât mai multe state cu putinţă. Acest lucru nu înseamnă numai tipul de politică a drepturilor omului pe care l-am descris în altă parte (vezi capitolul 17), ci şi, de asemenea, o strategie deliberată a statelor liberale pentru ajutorarea forţelor democratice în ţări cu regimuri represive – fie şi numai făcând cunoscute dificultăţile lor, protestând împotriva persecuţiilor lor şi oferindu-le mijloace paşnice de supravieţuire şi consolidare (pregătirea potenţialilor lideri, de exemplu) – şi pentru asigurarea unui tratament preferenţial în domeniile comerţului, asistenţei economice şi financiare, schimburilor culturale şi cooperării diplomatice, în special democraţiilor începătoare, eliberate de curând de strânsoarea regimurilor tiranice. În această strategie joacă un rol esenţial o diviziune atentă a muncii între guvernele ţărilor liberale şi cetăţenii organizaţi din ţările respective.

Pe de altă parte, o strategie liberală transformistă ar urmări transformarea *sistemului* internaţional într-un *regim* global, în sensul dat de cercetătorii contemporani ai afacerilor mondiale. Ei definesc un regim ca un set de norme, proceduri, practici şi (de obicei) instituţii care stabilesc "regulile jocului" într-o arie dată (bani, comerţ, oceane, petrol, aviaţie civilă etc.) pentru soluţionarea problemelor pe care statele nu le pot rezolva prin eforturi separate sau, altminteri, încearcă să le trateze separat numai cu preţul obţinerii unor rezultate nedorite sau mai puţin decât optime[22]. Un astfel de regim, bazat pe calculele şi cooperarea statelor, ar fi o alternativă atât pentru "politica obişnuită", cât şi pentru un stat mondial, împotriva căruia încă sunt valide obiecţiile lui Kant. El ar încerca să aducă membrilor săi şi indivizilor majoritatea beneficiilor pe care susţinătorii entuziaşti ai unui guvern mondial le-au aşteptat întotdeauna de la un astfel de stat. El s-ar baza pe recunoaşterea faptului că statul şi în special statul-naţiune dispune încă de valoare şi de o putere enormă de rezistenţă (ba chiar a faptului că principala datorie liberală este mai degrabă protejarea şi, dacă este posibil, promovarea "formulei" guvernului republican decât lupta pentru abolirea statului). Însă el s-ar baza, de asemenea, pe recunoaşterea faptului că statul nu poate, prin el însuşi, nici să asigure cetăţenilor bunurile publice de care ei au nevoie, nici nu are şanse să supravieţuiască *dacă* nu este încadrat într-un regim liberal şi nici nu este imun, din punct de vedere moral, faţă de preocupările externe pentru violările interne ale drepturilor omului. În fond, el ar exprima conştiinţa

faptului că ne aflăm în mijlocul unei evoluţii importante – implicând contractarea planetei, dacă vreţi, prin tehnologie şi prin legături care se înmulţesc permanent între oameni al căror număr creşte exploziv – ca şi aceea a caracterului nedeterminat al acestei evoluţii. El ar putea duce fie la starea de pace a lui Kant, fie la distrugere şi haos şi reclamă astfel o dirijare conştientă.

O strategie liberală transformistă ar încerca să urmeze următoarele principii:

1. *Transparenţă*. În ciuda opacităţii deliberate a sistemului sovietic, trebuie totuşi să încercăm să multiplicăm ocaziile favorabile pentru deschidere şi să mărim fluxul de informaţii libere. Acest lucru ar cere multiplicarea regimurilor internaţionale funcţionale (care includ în domeniul drepturilor omului un regim mult mai puternic decât actualul regim jalnic de slab al Naţiunilor Unite, care să facă publice dificultăţile şi progresele drepturilor politice şi economice din fiecare ţară şi care ar putea fi instituit la început numai de state liberale; de asemenea, în domeniul securităţii, un regim pentru supravegherea, raportarea şi proiectarea a ceea ce se numesc "măsuri de construire a încrederii"). Un alt instrument ar fi lărgirea contactelor şi a schimburilor transnaţionale.

2. *Răspundere*. Acest principiu rezultă din noţiunea că statul nu este o extensiune a conducătorului, conducătorul nefiind decât un administrator. A-i face pe lideri răspunzători pentru acţiunile lor este o sarcină formidabilă într-o lume în care înfloresc tiraniile; ea necesită o politică a drepturilor omului şi, din nou, mai multe regimuri internaţionale care să restrângă sfera acţiunilor arbitrare şi să îi pedepsească pe infractori. Consolidarea Agenţiei Internaţionale pentru Energie Atomică, crearea unei Organizaţii Internaţionale de Securitate cu putere de inspecţie, oferirea posibilităţii statelor liberale de a-şi alege delegaţi în Adunarea Generală a Naţiunilor Unite în vederea transformării naturii sale şi a înzestrării ei cu un nou gen de legitimitate, mult mai puternic – acestea sunt tipuri de măsuri pe care ni le putem imagina.

3. *Responsabilitate*. Obligaţia liderilor de a plăti pentru erorile dureroase şi pentru crimele care ar putea deveni posibile dacă s-ar institui regimuri şi reglementări puternice pentru asistenţa colectivă acordată victimelor agresiunii, pentru acţiuni comune împotriva terorismului (şi sancţiuni împotriva statelor care finanţează sau protejează terorismul) şi pentru intervenţii umanitare multinaţionale împotriva genocidului.

4. *Solidaritate*. Oricât de multe controverse ar putea exista în privinţa proporţiilor şi temeiurilor obligaţiilor noastre faţă de cetăţenii altor state, avem atât interese, cât şi datorii dincolo de graniţe. Solidaritatea reclamă o întărire considerabilă a justiţiei internaţionale distributive care poate fi realizată prin măsuri şi iniţiative colective împotriva sărăciei în masă, însoţite de controale care să asigure că adevăraţii beneficiari sunt indivizii, nu guvernele, posibilităţi crescute pentru asistenţa în vederea dezvoltării industriale, condiţionată de un randament satisfăcător şi o mai bună organizare globală a politicii industriale (care înseamnă astăzi, în principal, comerţul mondial).

5. *Nonviolenţă*. Acest principiu dictează evitarea utilizării forţei în scopuri pur naţionale, utilizările legitime fiind rezervate pentru scopuri comune asupra cărora s-a căzut de acord. Bineînţeles, domeniul utilizării forţei a înregistrat în trecut unele din cele mai mari eşecuri şi rămâne cel mai dificil domeniu, dată fiind proliferarea situaţiilor critice ca şi intensitatea războiului rece la nivel global. Ceea ce se impune

astfel, în situația în care ruta către nonviolență are șanse să ducă undeva, este controlul cursei înarmărilor și al proliferării nucleare și dezvoltarea treptată a forțelor internaționale de poliție.

Astfel, aceste principii reclamă *politici* specifice. Nu dispun de spațiu pentru a le explica amănunțit aici (și, în orice caz, am încercat acest lucru cu detalii excesive în altă parte)[23]. Voi încerca, așadar, să ating numai câteva puncte – stenografic. Mai întâi trebuie să păstrăm și să reinterpretăm încă una din intuițiile lui Kant. Speranțele sale de pace veșnică depindeau de întemeierea unui număr îndeajuns de mare de state "drepte". Astăzi speranțele pentru un regim global depind nu numai de existența lor, ci și, de asemenea, de justețea politicilor lor interne. Deciziile interne ale acestor state în ceea ce privește tipurile de arme care vor fi construite sau la care se va renunța sau în ceea ce privește politicile lor economice și fiscale vor afecta posibilitățile libertății *de* și ale libertății *față de* alte zone.

În al doilea rând, lupta împotriva celor mai periculoase aspecte ale războiului impune un set complex și continuu de acțiuni. În domeniul nuclear principalul imperativ este oprirea subminării stabilității crizei prin intermediul armelor ofensive tot mai precise și tot mai greu de verificat și a cursei dintre armele ofensive și defensive. Pe hârtie putem încerca să distingem războaiele care rezultă din calcule raționale de războaiele generate de neînțelegere sau accident, însă în viața reală este vorba întotdeauna de un amestec. Trebuie să ne însușim lecțiile lui 1914 și ale lui 1930, cele mai mari dezastre ale liberalilor: nici cedarea în fața agresiunii și nici ajungerea în situații în care o parte ajunge să creadă că întâietatea declanșării războiului este probabil mai puțin devastatoare pentru ea decât amânarea sa sau victoria diplomatică. Împiedicarea unei astfel de derive impune o combinație de măsuri politice – în esență, revenirea la un dialog politic serios cu Moscova. Ea impune, de asemenea, o combinație de măsuri militare unilaterale și negociate – menite, în esență, să oprească înmulțirea armelor nucleare cu mult dincolo de nevoile puținelor misiuni care pot fi desemnate pentru ele în mod rațional, eliminarea sistemelor nucleare puternice, însă vulnerabile, menținerea unui număr cât mai mic posibil de sisteme nucleare "ofensive" și luarea acelorași măsuri pentru armele nucleare neverificabile care sunt în curs de dezvoltare. Mai presus de toate, ea înseamnă prevenirea extinderii în spațiul cosmic a unei noi curse care este, în mod evident, stupidă și subordonarea dezvoltării sistemelor defensive reducerii anterioare a celor ofensive. Ea înseamnă îndepărtarea de nebunia strategiilor provocatoare ale "decapitării" și de himera războaielor nucleare limitate și perfect controlate; deoarece dacă liderii au fost destul de iraționali pentru a lansa acest război, putem spera în triumful înțelepciunii subite a reculului îngrozit asupra logicii tradiționale a escaladării mijloacelor pentru a câștiga pariul? Controlul armamentului este o cauză liberală crucială, nu deoarece ea va rezolva problemele politice ale lumii, ci deoarece, fără ea, crizele inevitabile care vor fi provocate de ele vor deveni tot mai greu de controlat.

Cu toate acestea, așa cum a evidențiat George Kennan, alături de Biserica Catolică din această țară, preocuparea pentru eliminarea armelor nucleare nu ar trebui să ne facă să neglijăm războaiele convenționale (în special cele dintre superputeri). Ele sunt deseori abominabile, sunt însoțite de tipurile de conflicte civile sălbatice pe care Tucidide le-a denunțat atât de puternic și pot escalada chiar și dincolo de pragul nuclear. Acesta este motivul pentru care o strategie liberală va impune, și aici, acțiuni atât pe fronturile diplomatice – pentru reglementarea pașnică a disputelor nu numai prin medierea răbdătoare, dar deseori ineficientă, ci și prin recompense și

sancţiuni –, cât şi pe cele militare, prin controlul armelor convenţionale (şi, foarte important, al vânzărilor de arme).

Un "regim" al controlului armamentului puterilor nucleare, alte regimuri pentru armele convenţionale regionale şi un regim global mai puternic de antiproliferare ar forma elementele unui regim internaţional de securitate. În trecut, aşa cum a demonstrat Robert Jervis, un astfel de regim nu ar fi putut să fie instituit niciodată din cauza gradului înalt de competitivitate din domeniul strategic al suveranităţii, importanţei mizelor şi efectelor îngrozitoare ale slăbirii vigilenţei, în ciuda evidentelor costuri înalte ale "urmăririi individualiste a securităţii"[24]. Viitorul are şanse de a fi diferit numai deoarece aceste costuri riscă acum să atingă infinitul şi numai în măsura în care cooperarea ar putea fi construită în aşa fel încât să reducă avantajele încălcării regimului sau costul rămânerii temporare în urmă.

În al treilea rând, cealaltă problemă cu care liberalii au fost întotdeauna nevoiţi să se confrunte – revoluţia – le va pune în continuare probleme enorme. Numai rareori revoluţiile duc la instituţii liberale, însă deseori ele generează războaie. Dar ele rezultă de cele mai multe ori din încălcarea de către guverne a drepturilor fundamentale ale omului. Acest lucru este un motiv în plus pentru o politică a drepturilor omului colectivă şi coerentă a statelor liberale (constând nu numai din guvernele lor, ci şi din cetăţenii lor) care ar urmări constituirea a ceea ce eu am numit în altă parte o bază – adică cerinţele minime – pentru tratamentul persoanelor şi aplicarea acestor standarde limitate dar stricte mai ales în acele părţi ale lumii în care statele liberale au responsabilităţi şi influenţe. Luarea în serios a drepturilor pe scena mondială este deseori la fel de urgentă şi, în ultimă instanţă, la fel de importantă din punct de vedere politic şi moral ca şi luarea în serios a păcii. Chiar şi în această situaţie vor avea loc numeroase revoluţii care vor înlocui tiranii cu unii noi, poate chiar şi mai răi. Intervenţiile militare pentru reprimarea revoluţiilor nedorite ar trebuie să rămână anatema pentru liberali, cu excepţia situaţiilor în care predomină condiţii ce favorizează genocidul, iar statele care intervin satisfac testele obligatorii de imparţialitate care limitează strict amploarea şi durata intervenţiei lor. Intervenţiile nonmilitare în sprijinul *status quo*-ului sunt justificate numai când urmăresc nu doar împiedicarea revoluţiilor, ci şi determinarea guvernelor aflate la putere de a corecta ravagiile produse de condiţiile revoluţionare.

O perspectivă liberală care pare să ofere puţin mai mult decât un labirint de "regimuri" este destinată să apară nu doar ca palidă sau anemică, ci şi, de asemenea, ca o viziune reutilată a iluziilor liberale remarcate mai sus – în privinţa armoniei şi în privinţa unei jungle mondiale considerată fictiv *ca şi cum* ar fi o comunitate. Putem scăpa de prima acuzaţie, dacă întrebăm ca răspuns: comparată cu ce? Poate fi sugerat ceva mai bun *şi* cu şanse de aplicare? În privinţa acuzaţiei care se referă la caracterul imposibil şi iluzoriu nu este uşor să fii convingător. Chiar şi în zonele în care există deja regimuri internaţionale sau regionale şi în care atât irelevanţa forţei, cât şi combinaţia variabilelor economice slăbesc pledoaria pentru acţiunea unilaterală, obstacolele sunt enorme. Aici trebuie să existe o balanţă pozitivă a beneficiilor şi constrângerilor pentru fiecare membru; constrângerile acceptate în schimbul predictibilităţii şi recompenselor trebuie distribuite în mod egal între membri; păturile dezavantajate din fiecare ţară nu trebuie să fie alcătuite din grupuri care pot forţa retragerea ţării din regim sau sabotajul regimului; vraja câştigurilor nu trebuie să fie atât de mare încât să-i incite pe membrii regimului să încerce să

schimbe regulile în favoarea lor; instituţiile comune trebuie să posede destulă autoritate şi autonomie, astfel încât chiar şi membrii nemulţumiţi să fie interesaţi de menţinerea lor ş.a.m.d. În plus, chiar şi cele mai bune târguri nu servesc întotdeauna dreptatea; chiar şi cele mai bune regimuri nu supravieţuiesc întotdeauna politicilor dezastruoase urmate de membrii lor de frunte. Pe scurt, liberalii au doi patroni ocrotitori: Sisif şi Penelope. Însă o tapiserie care trebuie reţesută constant este totuşi mai bună decât un câmp de luptă militară sau economică.

IV

În concluzie, trebuie să revenim la o temă constantă a acestui eseu: liberalismul în afacerile internaţionale reclamă liberali cu autoritate, putere şi conştiinţă. Ceea ce deranjează astăzi în comportamentul politicienilor din statele liberale nu este faptul că ei îl joacă pe Corneille pe scena mondială şi pe Molière pe cea internă, ci faptul că ei nu ştiu ce să joace şi nu îşi amintesc rolurile. Ei se comportă ca şi cum sarcina pentru care sunt aleşi – să aibă grijă de drepturile interne şi de prosperitatea cetăţenilor lor – ar putea fi îndeplinită fără a lua prea mult în consideraţie vânturile de afară sau curenţii de aer pe care acţiunile lor îi cauzează în exterior. Iar pe plan extern ei se comportă fie ca şi cum victoria în lupta în care sunt angajate ţările lor ar fi singura lor responsabilitate, fie ca şi cum calculele pe termen scurt ar fi cel mai bun lucru care s-ar putea aştepta de la ei. Trebuie să ne ferim, bineînţeles, de eroii lui Corneille, cu excepţia timpurilor corneillene; însă, mai presus de toate, trebuie să evităm liderii care negociază pe căi ocolite sau cu teamă, care ignoră constrângerile şi complexitatea pluralismului intern şi internaţional, care nu reuşesc să înţeleagă că un guvern liberal trebuie să realizeze mai mult decât să facă tribul să se simtă bine, să îl menţină puternic şi să îl facă să spere că prosperitatea naţională şi voinţa puternică vor aduce *ipso facto* beneficii omenirii.

Cât despre cetăţenii statelor liberale, ei au, de asemenea, un rol de jucat. Pe plan intern ei trebuie să acţioneze împreună, pentru a ajuta ţara să evite erorile sau contribuţia la erori şi pentru a se împotrivi neviolent, atunci când ţara face aşa, acceptând pedepsele pentru această rezistenţă, şi cu scopul nu numai de a rezista, ci şi de a transforma. Ei trebuie, de asemenea, să respingă apelurile la şovinism şi să dea dovadă de imaginaţia şi empatia pe care le implică cosmopolitismul. Pe plan extern, ei trebuie să creeze reţele de cooperare şi preocupare transnaţională. Grupurile private, aşa cum sunt Amnesty International şi organizaţiile semipublice, aşa cum sunt, în pofida tuturor cusururilor lor, comisiile Brandt şi Palme din ultimii ani, sunt exemple bune.

Dacă nu este cu putinţă o politică liberală internaţională aflată sub semnul lui Sisif sau al Penelopei, fără state liberale, atunci nu poate exista o strategie concertată a acestor state fără o participare activă şi serioasă din partea celei mai importante ţări liberale, Statele Unite. Aceasta pentru două motive. Sfârşitul scurtei perioade de hegemonie a Statelor Unite impune americanilor regândirea rolului lor şi abandonarea speranţei imposibile a Americii de a deveni stăpânul lumii. Şi totuşi, resursele acestei ţări, importanţa sa în economia mondială, superioritatea sa

tehnologică, rolul dolarului, existenţa unui număr mai mare de grupuri şi mişcări preocupate de probleme mondiale decât oriunde în altă parte, continuă să facă din Statele Unite pârghia potenţial liberală a ocaziilor favorabile şi a responsabilităţilor. Nu poate fi negat faptul că liderii săi sunt liberali, însă este vorba de un liberalism care, pe plan intern, a fost de curând bizar de indiferent faţă de egalitatea şanselor şi faţă de încălcarea unor drepturi obţinute cu greu de cei dezavantajaţi; şi, pe plan extern, este vorba de un liberalism care dă dovadă de accente de naţionalism extrem, ostilitate faţă de organizaţiile internaţionale care nu se află sub control american, de o preocupare redusă pentru dezastrele pe termen lung şi de indiferenţă ideologică faţă de situaţia dificilă a victimelor represiunii sau ale mizeriei. În plus, însuşi publicul trece printr-o fază curioasă de autofelicitare şi de negare. Cu excepţia aşa-numitei mişcări pacifiste, care este atât divizată, cât şi deseori foarte americană în mulţumirea sa de sine şi în utopismul său, există o conştiinţă redusă a rolului de pionier jucat de Statele Unite în domeniile armamentului şi a responsabilităţilor sale pentru sprijinirea unei sumedenii de mici tirani. Şi mai scăzut este simţul responsabilităţii celui mai bogat stat de pe pământ pentru soarta acelor state avansate sau rămase în urmă, ale căror economii sunt legate de sau subordonate viziunii Americii.

Un internaţionalism care nu apelează la orgoliul salvator al Americii (aşa cum a făcut Woodrow Wilson, cu efectele dezastruoase ale mersului în gol) va fascina întotdeauna mai puţin decât arhetipurile şerifului din High Noon sau ale misionarului samaritean şi va fi mai puţin electrizant decât neroziile naţionaliste ale darwinismului social. Însă în afacerile internaţionale îngerii misionari se transformă în bestii, iar darwiniştii sociali în tirani. În consecinţă, liberalii nu ar trebuie să se descurajeze şi ar fi bine să-şi reamintească că unul din meritele liberalismului este tocmai acela că "el ne impune dificultăţi etice extraordinare, suportarea contradicţiilor şi un echilibru între imperativele publice şi private, care nu sunt nici opuse, dar nici identice". În afacerile internaţionale, chiar dacă nu mai împărtăşim credinţa lui Kant că sarcina liberalilor este una care "rezolvată treptat, se apropie lent de scopul său", nu trebuie să acţionăm *ca şi cum* lumea ar fi deja ceea ce dorim noi să fie, ci *ca şi cum* "pacea eternă care va înlocui" simplele "armistiţii" nu ar fi "o idee goală", ci un scop realizabil. Acest lucru este, în orice caz, o datorie.

Note

1. Vezi Stanley Hoffmann, "Some Notes on Democratic Theory and Practice," *Tocqueville Review* 2, nr. 1 (iarna, 1980), pp. 59–75.

2. Isaiah Berlin, *Two Concepts of Liberty* (Oxford: Clarendon Press, 1958), p.7.

3. Berlin, *Two Concepts of Liberty*, p.15.

4. James Stuart Mill, *Representative Government* (New York and London: Dutton, 1944), p.216.

5. Michael Doyle, "Kant, liberal legacies, and foreign affairs," *Philosophy and Public Affairs* 12, nr. 3 (vara, 1983), pp. 205–235; *Philosophy and Public Affairs*, 12, nr. 4 (toamna, 1983), pp. 323–353.

6. John Locke, *The Second Treatise of Civil Government* (Oxford: Blackwell, 1948), p. 11.

7. Ibid., p. 73.

8. Immanuel Kant, *The Philosophy of Kant* (New York: Modern Library), 1949, p. 126.

9. Ibid., p. 434. Singura excepţie permisă – se pare – de Kant – asistenţa din exterior pentru un grup care în cursul unui război civil a constituit un stat într-o parte a ţării emiţând totodată "pretenţii asupra întregului teritoriu al ţării respective" astfel încât această ţară, în realitate, nu ar mai avea o constituţie, o situaţie care seamănă cu cea din Spania în cursul războiului său civil dintre 1936–1939– este revocată de el la sfârşitul paragrafului: o astfel de interferenţă ar "fi o încălcare a drepturilor unui popor independent care se luptă numai cu propria sa slăbiciune internă"– la drept vorbind, ea ar fi " o ofensă care ar ... tinde să facă nesigură autonomia tuturor statelor".

10. Mill, *Representative Government,* p. 361.

11. Giuseppe Mazzini, *The Duties of Man* (London: Henry S. King & Co., 1875), p. 315.

12. Hume, citat în Arnold Wolfers and Laurence Martin, *The Anglo-American Tradition in Foreign Affairs* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1956), p.72.

13. Vezi Régis Debray *La puissance et les reves* (Paris: Gallimard, 1984).

14. Judith Shklar, *Ordinary Vices* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1984), p. 243.

15. Laurent, citat de Walter Schiffer, *The Legal Community of Mankind* (New York: Columbia University Press, 1954), p. 160.

16. Ibid., p. 199.

17. Charles Beitz, *Political Theory and International Relations* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1979).

18. Kenneth Waltz, *Man, the State and War* (New York: Columbia University Press, 1959), p. 103.

19. Stanley Hoffmann, *Dead Ends* (Cambridge, Ballinger, 1983).

20. Kant, *The Philosophy of Kant*, p. 476.

21. Convers, o diminuare a tensiunilor Est-Vest nu este o garanţie pe termen scurt pentru o diminuare a represiunii în cadrul URSS; acolo există suficiente motive interne pentru menţinerea aparatului de represiune. Însă pe termen lung o destindere care ar priva sistemul sovietic de argumentele sale despre ameninţarea externă ar putea duce la schimbări interne, în special dacă ea ar consolida factorii interni care depun eforturi în aceeaşi direcţie.

22. Vezi Stephen Krasner (editor), "International Regimes," *International Organization* 36, nr. 2 (primăvara, 1982).

23. Vezi Stanley Hoffmann, *Primacy or World Order* (New York: McGraw Hill, 1978) şi Duties Beyond Borders (New York: Syracuse University Press, 1982).

24. Robert Jervis în Krasner, "International Regimes," p. 362.

25. Shklar, *Ordinary Vices,* p. 249.

19

Reflecții asupra psihologiei politice a păcii și războiului: o critică și o agendă

Ceea ce ne reunește aici este convingerea că politica – sarcina de a defini scopurile unei comunități, de a alege și de a urmări mijloacele pentru realizarea lor și de a selecționa liderii – nu poate fi înțeleasă în alt mod decât prin referire la intențiile actorilor și la percepțiile care stau la originea acțiunilor lor[1]. Expresia *psihologie politică* este un pleonasm: nu toată psihologia se ocupă cu politica, slavă Domnului, însă politica este în întregime psihologie. Chiar și acei colegi ai mei, care studiază comportamentul politic prin intermediul tehnicilor cantitative sau al teoriei formale, pleacă de la presupuneri (mult prea des numai implicite) asupra motivațiilor și scopurilor comportamentului uman.

Subiectul meu este o ramură particulară a politicii: studiul relațiilor internaționale – și în cadrul acestei ramuri studiul afacerilor strategice și diplomatice. Este vorba de un subiect fascinant și frustrant pentru cel puțin două motive. Mai întâi, se pare că există ceva implacabil constant în privința logicii comportamentului actorilor suverani în starea internațională de natură. Diferențele de mărime, complexitate, structură economică și socială și relațiile dintre public și privat care există, să spunem, între *polisul* grec și un stat-națiune contemporan sunt enorme (și ele fac cu totul nesemnificative lamentările nostalgice asupra vieții comune din trecut). Însă cercetătorul politicii internaționale de astăzi care se întoarce la Tucidide găsește în capodopera sa, cu siguranță, nu alinare, ci iluminare și șoc: imperiile și statele de astăzi par să interpreteze același balet; este posibil ca muzica să fie diferită, însă coregrafia nu s-a schimbat. În al doilea rând, soarta noastră depinde de viitorul relațiilor interstatale. În era nucleară, pentru prima dată în istorie, câteva state au capacitatea de a opri spectacolul și de a distruge o mare parte din civilizație.

Faptul că spectacolul se joacă de atât de mult timp, trecând prin atât de multe răsturnări și holocausturi din care omenirea ca întreg și-a revenit întotdeauna și, mai presus de toate, faptul că lumea rămâne organizată în comunități separate ale căror nevoi și interese interne constituie preocupările dominante ale majorității cetățenilor, explică de ce, atât de des, acești cetățeni nu sunt neliniștiți prea mult de implicațiile și pericolele jocului statelor, de amenințările la adresa păcii și de riscul războiului. Acesta este motivul pentru care ei tind să lase aceste griji experților sau liderilor aleși sau numiți pentru cu totul alte temeiuri decât înțelepciunea sau dibăcia în afacerile externe. Pe de altă parte, conștiința pericolului care apare inevitabil din cunoașterea domeniului sau din reflecțiile asupra derivei lumii explică de ce în numeroase țări o mare parte din publicul educat, în special printre intelectuali și experți guvernamentali, și un procent mai mic de cetățeni au dat alarma.

Doresc să mă adresez acelei părți a publicului alarmat care constă din cercetători ai politicii internaționale – nu acelui segment al publicului care reacționează fie cu

o credinţă oarbă în politica liderilor, fie cu o autoîndreptăţire ritualist etnocentrică care justifică remarcile lui Erik Erikson despre pseudo-speciere; şi nici acelui corp larg, din nefericire, de experţi alcătuit din analişti politici care slujesc, scriu pentru sau justifică deciziile liderilor naţionali, deoarece ei împărtăşesc scopurile şi perspectiva acestor lideri, se văd pe ei înşişi ca simpli tehnicieni sau – ca în atât de multe ţări – pur şi simplu nu li se permite să pună la îndoială presupunerile liderilor. Aceste două populaţii sunt un aspect al problemei noastre. Însă mai există un alt aspect: sciziunea profundă în rândul acelora dintre noi a căror profesie este analizarea politicii internaţionale şi care sunt îngrijoraţi sau speriaţi de politica obişnuită.

Într-un număr recent din *Political Psychology*[2] Richard Smoke a descris două "universuri de discurs" pentru acelaşi subiect – supravieţuirea în era nucleară şi în perioada confruntării dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică. El vorbea despre mişcarea antinucleară, pe de o parte, şi de "curentul principal de opinie în rândul analiştilor securităţii naţionale", de cealaltă parte. Mă refer la aceeaşi divizare, dar una care există chiar printre acei dintre noi care nu au nici funcţii oficiale şi nici nu sunt consultanţi ai politicii oficiale. Smoke a etichetat aceste două puncte de vedere ca modelul descurajării şi ca modelul desfiinţării, concentrându-se astfel asupra armelor nucleare. Concentrarea este corectă, cu toate că, poate, prea limitată. Etichetele sunt mai mult decât discutabile, deoarece în domeniul a ceea ce Smoke numeşte modelul descurajării există mulţi critici ai descurajării conştienţi de eşecurile şi de ambiguităţile sale multiple din trecut, iar în celălalt domeniu există oameni care cred că armele nucleare nu pot fi eliminate.

Scindarea există. Ea nu se datorează disputelor asupra valorilor: preocuparea pentru supravieţuire, anxietatea provocată de gândirea în alb şi negru, limitele în gândire şi erorile mortale sunt aceleaşi în ambele grupuri. Ea nu este provocată în mod necesar nici de ceea ce aşteaptă fiecare tabără dacă politica continuă să fie practicată ca de obicei: cei care apar miopi pentru celălalt grup sunt deseori departe de a fi liniştiţi asupra rezultatului competiţiei curente dintre state. Ea este, mai presus de toate, o scindare provocată de *ceea ce este posibil*, lucru care ţine de o interpretare diferită a realităţii.

Pentru simplificare voi utiliza propriile mele etichete. Sunt conştient de limitările lor, însă le-am dorit tot atât de neutre pe cât a fost posibil. Mă voi referi la *tradiţionalişti* şi *radicali*. Cele două grupuri sunt de acord asupra evidenţei: existenţa anarhiei internaţionale, a unei stări de natură în care actorii îşi urmăresc scopurile lor separate în absenţa unui superior comun şi fără un consens larg asupra valorilor. Într-o astfel de stare recurgerea la forţă este o posibilitate permanentă, iar actorii risipesc foarte mult timp pentru pregătirea de sau împotriva utilizării forţei, calculând forţele rivalilor posibili sau actuali; normele sau procedurile comune sunt slabe sau sunt ameninţate în permanenţă. Astfel, ambele grupuri încep cu ceea ce deplângea Rousseau: absenţa unei "unităţi generale a omenirii", divizarea omenirii în unităţi separate.

Eu cred că acestea sunt singurele lucruri asupra cărora cele două grupuri sunt de acord. Interpretarea tradiţionalistă a realităţii este deseori condamnată de radicali ca fiind satisfăcută, ca un refuz al realităţii sau chiar ca rezultând dintr-o identificare cu cei care cauzează pericole prezente. Nu voi nega că afirmaţiile unora dintre susţinătorii mai puţin rafinaţi a ceea ce, în ramura mea de ştiinţă politică, se numeşte

școala realistă a afacerilor internaționale, sună deseori ca și cum ei ar crede că situația actuală este excelentă și că această stare de lucruri ar putea să fie bine administrată atât timp cât actorii sunt rațional și urmăresc scopuri moderate. Însă numeroși tradiționaliști, chiar și printre cei care acceptă etichetarea ca realiști, nu își fac iluzii în privința raționalității sau în privința modelului de luare a deciziei al "actorului rațional". Ei știu că tocmai fragmentarea uriașă a omenirii favorizează atât distorsiunile pe care le descriu cercetătorii prejudecăților, ideologiilor, imaginilor naționale și ai stilurilor naționale, cât și distorsiunile cognitive pe care le determină inevitabil parohialismul percepțiilor, incertitudinea asupra motivațiilor altor jucători sau asupra costurilor și beneficiilor curselor alternative, nevoia politicianului de consistență, presiunile organizaționale pentru continuitate și loialitate și povara angajamentelor din trecut sau a constrângerilor interne curente. Ei știu că numeroasele lupte dintre state, dorința de dominație a statelor sau hotărârea lor de a nu fi dominate introduc în preocupările lor considerații despre imagine și despre putere care modifică în mod ciudat definiția dată de ei nevoilor, selecția scopurilor și alegerea mijloacelor. Ei știu că descurajarea a eșuat deseori în trecut și că astfel de eșecuri sunt, de asemenea, esențiale pentru o lume a unităților fragmentate și a percepțiilor aflate în conflict; acest lucru se întâmplă deoarece ceea ce este defensiv pentru o putere este ofensiv pentru cealaltă și fiecare actor trebuie să aleagă permanent între o acțiune care ar putea să eșueze în încercarea de a descuraja rivalul, deoarece rivalul o va interpreta ca pe o provocare și o politică care ar putea să eșueze în încercarea de a descuraja rivalul, deoarece rivalul o va interpreta ca pe un semn de slăbiciune și cedare. Și totuși statele, ieri ca și astăzi, încă urmăresc descurajarea reciprocă, nu deoarece, obligatoriu, orice dovadă de inferioritate, orice deficiență a puterii *trebuie* să ducă la șantaj sau la atac – așa cum au evidențiat mai mulți cercetători există numeroși factori ai autodescurajării[3] – ci fiindcă există întotdeauna *riscul* ca slăbiciunea să îl tenteze pe un rival sau pe un dușman. Pregătirea pentru ceea ce este mai rău într-o situație în care acționează legea lui Gresham este o regulă de comportament fundamentală și inevitabilă.

Abordarea tradiționalistă a realității nu este deci nici necritică și nici panglossiană. La drept vorbind, ea ar putea fi numită de două ori tragică, deoarece – ca și părintele său fondator Tucidide – tradiționaliștii sunt pe deplin conștienți de erorile și ororile pe care actorii le comit neîncetat *și* deoarece ei nu cred că esența politicii internaționale este susceptibilă de o schimbare drastică și bruscă, cu excepția dezastrelor. În concepția lor nu este căutuși de puțin posibilă o depășire ușoară și rapidă, o transformare subită. De obicei, ei nu elimină apariția unor identități mai largi decât statele-națiune curente; însă ei observă că, în trecut, lărgirea identității a fost atât lentă, cât și violentă și că în prezent crearea statelor-națiune din identități cu mult mai înguste nu a luat încă sfârșit în majoritatea statelor lumii; astăzi, în cadrul statelor, există mult mai multe cereri pentru identități înguste decât pentru identități largi. Tradiționaliștii nu neagă că statele ar putea învăța noi moduri de cooperare pentru a face față nevoilor și temerilor comune și că ele vor reduce treptat violența în relațiile reciproce; ei sunt conștienți de forțele și procesele care acționează peste granițe, reduc autonomia statelor și creează uneori alți actori în afara statelor. Însă ei nu sunt convinși că agenții transnaționali, fie ei corporații multinaționale sau mișcări religioase, contribuie întotdeauna la menținerea păcii sau că forțele transnaționale

sunt mai degrabă integratoare decât dezintegratoare. Ei rămân sceptici în ceea ce priveşte dorinţa statelor de a renunţa cu desăvârşire fie la suveranitate, oricât ar fi ea de fisurată, fie la armament, oricât de mare ar fi pericolul sinuciderii şi rămân conştienţi de potenţialul enorm de violenţă interstatală pe care îl reprezintă nenumăratele butoaie cu pulbere ale competiţiei interne.

Mai presus de toate, ei concep politica internaţională ca pe un domeniu cu reguli proprii, care derivă tocmai din natura mediului internaţional. Deci, orice raţionament prin analogie – de exemplu, cu politicile interne ale statelor bine integrate – este văzut de ei ca o greşeală (ei sunt pe ansamblu foarte neîncrezători faţă de extragerea de "lecţii" pentru comportamentul statelor prin medierea muncii). Ei realizează că violenţa pe care statul are sarcina să o reducă în interiorul graniţelor sale este atât un rezultat, cât şi un mijloc de perpetuare a ierarhiei internaţionale; însă ei realizează, de asemenea, că nici una dintre cele două tehnici care au produs identităţi mai largi (dar niciodată sfârşitul războiului) în istorie – cucerirea şi asocierea voluntară – nu are şanse să elimine anarhia şi violenţa în viitorul apropiat. În consecinţă, ceea ce se află în programul lor de lucru este, pe de o parte, o înţelegere teoretică mai bună, mai adâncă şi mai largă a logicii interstatale, a diverşilor factori politici, sociologici şi psihologici care o afectează în practică, a gramaticilor specializate ale diplomaţiei, războiului, comerţului etc.; şi, pe de altă parte, o ordine de lucru pentru reforme (inevitabil modestă) care urmăreşte să introducă la fel de multă moderaţie, la fel de multe prilejuri pentru cooperare şi pentru unirea suveranităţilor, la fel de multă îmblânzire a bestiei, pe cât permit structura şi logica.

Atunci când tradiţionaliştii privesc lumea, ei observă, bineînţeles, armele nucleare. Refuzul lor de a susţine desfiinţarea armelor nucleare nu rezultă nici din simpatia pentru bombă (ce idee stupidă!), nici din convingerea că descurajarea nucleară va avea succes întotdeauna, nici din negarea pericolului. El provine din convingerea lor că ea este eliminată de însăşi natura realităţii internaţionale. Când privesc lumea, ei observă, bineînţeles, competiţia dintre Washington şi Moscova şi, de obicei, nu se înţeleg între ei nici asupra intenţiilor, comportamentului şi realizărilor sovietice, nici asupra acţiunilor şi rezultatelor Statelor Unite şi nici asupra celei mai bune căi de a aborda competiţia. Ei cred că nici această competiţie nu poate fi depăşită atât deoarece ţine chiar de esenţa politicii internaţionale ca cei mai importanţi doi actori să fie rivali, ca mărirea puterii unui actor să producă teamă celuilalt, ca fiecare să îl vadă pe celălalt duşmănos şi să se vadă pe sine blând; şi, de asemenea, deoarece *aceşti* doi actori au (în mod obiectiv cum ar spune *Pravda*) interese şi puncte de vedere asupra lumii care, într-o mare măsură, sunt în conflict.

Mie mi se pare că (eu sunt tradiţionalist, în cazul în care nu aţi ştiut) abordarea radicală se deosebeşte de cele de mai sus din trei puncte de vedere. Voi încerca – cunoscând că mulţi, poate majoritatea dintre dumneavoastră, nu sunt tradiţionalişti – să fiu cât mai imparţial posibil, însă este evident că ceea ce voi prezenta este o viziune tradiţionalistă asupra radicalilor, alături de o explicaţie a motivelor pentru care grupul meu nu este de acord cu abordarea lor. Lăsaţi-mă să fac foarte clar un lucru, aşa cum obişnuia cineva să spună: nu toţi radicalii sunt psihologi, psihologi sociali, psihanalişti sau psihiatri. Câţiva dintre ei pot fi descoperiţi rătăcind sau ostenindu-se printre tradiţionalişti, iar printre radicali există un număr de cercetători politici şi de juristi. Ceea ce voi spune despre ei poate să fie mai adevărat despre unii decât despre alţii, însă eu sunt interesat aici mai degrabă de tipuri ideale decât de o acoperire completă a tuturor nuanţelor. .

Mai întâi, impulsul radicalilor este *terapeutic*, în timp ce cel al tradiționaliștilor este *analitic*. În măsura în care ultimii sunt preocupați de "remedii" și interesați de sugerarea unor norme de comportament care ar face "starea internațională de război" mai puțin mortală, ei derivă aceste prescripții din conștiința lor despre limitele posibilului; ei insistă ca pașii care trebuie întreprinși să rămână, pentru a spune așa, în cadrul limitelor scenei pe care se joacă baletul. Radicalii – chiar și atunci când sunt de acord cu descrierea scenei oferită de tradiționaliști – încep cu o critică și o respingere a întregului spectacol. Membrii unei tabere iau spectacolul ca ceva dat, chiar dacă ei deplâng lipsurile sale și doresc revizuiri. Membrii celeilalte tabere sunt atât de sensibili la dezacorduri, atât de îngrijorați de posibilitățile unui dezastru, încât ei îi condamnă nu numai pe jucători, ci și, de asemenea, pe cei care par – pentru ei – în general mulțumiți de analiză și resemnați cu *status quo*-ul fundamental.

Acesta este motivul pentru care eu am vorbit despre o interpretare diferită a realității. Un grup, privind la spectacol, conchide că este utopic să dorești eliminarea lui sau să sugerezi remedii a căror adoptare nu poate fi imaginată dacă el nu ar fi deja fundamental diferit de ceea ce este acum și a fost dintotdeauna. Celălalt grup, privind la noile arme de pe scenă și amintindu-și de eșecurile din trecut ale spectacolului, susține că singurul mod de a împiedica incendiul data viitoare este deplasarea către o scenă cu totul nouă și schimbarea piesei și a actorilor.

Așa cum am spus deja, nu toți tradiționaliștii promit pacea mondială, așa cum nu toți radicalii cred în certitudinea matematică a războiului și a iernii nucleare. Însă ei sunt convinși că chiar și un risc mic de calamitate globală reclamă o transformare drastică, în timp ce ceilalți sunt convinși că tocmai posibilitatea unei transformări *înaintea* dezastrului limitează amploarea și chiar tipurile de măsuri care pot fi luate în mod realist pentru evitarea lui. Aversiunii radicalilor față de ceea ce este deseori interpretat (în mod greșit) ca un angajament profesional al analiștilor tradiționali față de perpetuarea condiției curente a domeniului lor – un eșec al lor, ca și al politicienilor, este faptul că ei nu au fost șocați, precum personajele lui Ionesco, de apariția rinocerilor în mijlocul nostru – îi corespunde enervarea tradiționalistă față de ceea ce este deseori perceput ca o simplă retorică a indignării, condamnării și exorcismului, ca o scuturare a pumnilor în fața unor realități nedorite și ca acuzații nedrepte adresate actorilor care, prinși într-un joc pe care nu l-au inventat ei, fac, în cel mai bun caz, ceea ce pot ca să-l împiedice să nu explodeze și, mult mai des, cel puțin lucrurile pentru care au fost aleși.

Ajungem, astfel, la a doua diferență. Radicalii care tind (deseori corect) să perceapă poziția analiștilor strategici ca pe o *trahison des clercs* scriu și se comportă ca și cum s-ar afla deasupra luptei, nefiind amăgiți de justificările pe care le oferă încontinuu politicienii și de stereotipurile prin intermediul cărora cetățenii își ascund temerile, frustrările și agresiunile. În același timp ei nu pot să nu aparțină unor diferite comunități: în timp ce pledează pentru realizarea unei identități globale ei rămân, să spunem, americani, englezi, indieni sau israelieni. Recomandările lor se adresează de obicei sau sunt urlate către propriile lor guverne sau (în cazul multor intelectuali din țări mai slabe care tratează problema războiului rece global) superputerilor. Presupoziția care stă la baza acestei poziții este încă o dată aceea că seriozitatea pericolului ar trebui să determine propriul lor guvern sau, în ultimul caz, liderii marilor puteri să adopte măsurile drastice care sunt necesare pentru

salvare. Tradiţionaliştii, chiar şi atunci când în lucrările lor încearcă cu scrupulozitate să depăşească prejudecăţile naţionale şi să urmărească adevărul ştiinţific, cred că este nerealist să ne aşteptăm ca *politicienii* să se menţină deasupra luptei: prin definiţie politicienii sunt aici nu pentru a se preocupa de supravieţuirea planetară, ci – în primul rând – de supravieţuirea şi securitatea naţională. Desigur, ei ar trebui să fie capabili să vadă în ce mod anumite politici care urmăresc să întărească securitatea măresc de fapt insecuritatea pretutindeni în lume. Însă există limite precise pentru distanţa pe care ei o pot parcurge în empatia reciprocă sau în acţiunile lor (spre deosebire de intelectualii care dau sfaturi) atât timp cât persistă antagonismele statelor, cât prevalează incertitudinea asupra intenţiilor celuilalt şi cât există motive de teamă că abţinerea înţeleaptă a unei părţi sau acţiunile unilaterale pentru "bun simţ" vor fi întâmpinate, nu de abţineri sau acţiuni similare ale rivalului, ci fie de o exploatare politică sau militară rapidă şi abilă a prilejului de câştig unilateral, fie de o puternică reacţie de împotrivire pe plan intern dacă autorestrângerea naţională pare să genereze pierderi externe, umiliri sau percepţii ale slăbiciunii.

Afirmaţia conform căreia starea de lucruri care impune astfel de limite este "anacronică" sau "iraţională" nu ne ajută prea mult. Pentru tradiţionalişti poziţia radicală – condamnarea din vârful Muntelui Olimp – nu poate decât să împiedice înţelegerea limitelor şi posibilităţilor reformei. Desigur, fragmentarea omenirii este un obstacol formidabil în calea soluţionării numeroaselor probleme care nu pot fi tratate aşa cum se cuvine într-un cadru naţional şi un pericol mortal în măsura în care tocmai utilizarea forţei, trăsătura distinctivă a politicii internaţionale, generează acum riscul războiului nuclear. Însă putem descrie cu greu ca fiind anacronic un fenomen – afirmarea identităţii naţionale – care pentru majoritatea oamenilor apare nu numai ca o necesitate, ci şi ca un bun pozitiv, de vreme ce fragmentarea umanităţii provine tocmai din aspiraţia la autodeterminare. Numeroase popoare au scăpat numai de curând de stăpânirea străină şi sunt îndreptăţite să se teamă că alternativa la autoconducerea naţională nu este un guvern mondial al echităţii şi eficienţei asigurate, ci unul al dominaţiei străine.

În ceea ce priveşte "iraţionalitatea", drama constă în contrastul dintre raţionalitatea întregului, de care sunt preocupaţi cercetătorii – cel mai mare bine al celui mai mare număr în termeni utilitarişti – şi raţionalitatea celui mai mare bine al unei părţi, care îi preocupă pe politicieni şi pentru care ei sunt răspunzători. Ceea ce radicalii condamnă ca fiind iraţional şi iresponsabil din punctul de vedere al omenirii este ceea ce Weber a numit etica responsabilităţii a politicianului. Ceea ce împiedică "procesele conflictuale competitive"[4] obişnuite – esenţa societăţii – să devină "iraţionale" sau distructive este exact ceea ce natura politicii internaţionale exclude: restricţiile întâlnite de parteneri fie din cauza legăturilor de ataşament sau responsabilitate care atenuează conflictul, fie din cauza existenţei unui străin – consilier de stare civilă, arbitru, judecător, ofiţer de poliţie sau legiuitor – capabil să inducă sau să impună restricţii.

Ajungem astfel la al treilea motiv de divergenţă. Tocmai absenţa unor astfel de dispozitive de protejare a raţionalităţii, discrepanţa evidentă dintre ceea ce intenţionează fiecare parte şi ceea ce ea (şi întreaga lume) realizează, imaturitatea anumitor mecanisme psihologice care funcţionează în afacerile internaţionale – aşa cum putem vedea din declaraţiile liderilor, din presă sau din acţiunile colectivităţilor

atâtate – i-a făcut pe mulți radicali, în special printre cei care sunt pregătiți sau lucrează în domeniul psihanalizei sau al sănătății mentale, să trateze străvechile lupte dintre state nu în termenii psihologiei politice, ci în cei ai psihologiei și patologiei individuale. Există două manifestări ale acestei atitudini. Una este tendința de a analiza națiunile sau statele ca indivizi la scară mare, rămași la un stadiu prematur de dezvoltare (în mod similar, John Mack a vorbit într-o comunicare recentă despre ideologiile politice ca ducând "mai departe structurile dihotomice ale copilăriei")[5]. Unul din predecesorii mei a scris despre "corespondența dintre dezvoltarea sinelui individual și cea a grupului sau națiunii" și a conchis că "conflictele dintre grupuri sau dintre națiuni conțin elementele de bază ale conflictului pe care fiecare individ îl încearcă psihologic"[6]. Robert Holt, din punctul de vedere al psihologiei cognitive, a descoperit că "cea mai mare parte a poporului american" este imatură, într-o "fază de dezvoltare inferioară nivelului Conștiinței"[7]. Al doilea aspect înrudit este tendința de a analiza noțiunile pe care politicienii sau popoarele le au despre "inamic" nu numai ca reziduuri ale fazelor de dezvoltare din copilărie sau adolescență, ci și ca imagini care exprimă "aspecte nerecunoscute ale eului"[8], dezvăluie adevăruri despre propriile temeri și uri și sunt echivalente cu măștile pe care *noi* le punem "inamicului" din cauza propriilor noastre nevoi psihologice.

Acesta este punctul în care lupta dintre tradiționaliști și radicali atinge apogeul. Tradiționaliștii nu acceptă o viziune a vieții de grup derivată din studiul dezvoltării individuale sau al relațiilor de familie sau o viziune a societății moderne derivată din modelul freudian simplist al servitorilor înapoiați care se identifică cu un conducător. Ei nu văd în ideologii doar constructe iraționale, ci, deseori, hărți alese rațional care permit indivizilor să facă față realității. Ei nu consideră identificarea națională ca fiind patologică, ca un apel la instinctele josnice ale oamenilor, la impulsurile lor agresive sau la mijloacele lor nesofisticate de apărare mentală; ceea ce împinge oamenii de la patriotismul "sănătos" la naționalismul "bolnav" este, așa cum a înțeles atât de bine Jean Jacques Rousseau, competiția statelor suverane (calea lui Rousseau de a împiedica patriotismul să se transforme în naționalism era, pentru a nu spune mai mult, impracticabilă: un stat sărac și izolat). Ei nu văd nimic "primitiv" nici în preocuparea statelor pentru supraviețuire: este vorba de un imperativ moral și structural.

Tradiționaliștii cred, de asemenea, că abordarea "intrapsihică" distorsionează realitatea. Dușmanii nu sunt doar proiecții ale identităților negative; ei sunt deseori întru totul reali. Desigur, imaginea evreilor din viziunea naziștilor corespunde metaforei mascării dușmanului pentru propriile nevoi. Însă acești evrei care au înțeles ce inamici reprezintă pentru ei naziștii, făceau la rândul lor același lucru? Dominația sovietică în Europa de Est, tratamentul aplicat dizidenților în regimul sovietic sau gulagul au fost doar proiecții convenabile ale bătăliilor noastre intrapsihice? Locuri comune ca cele despre modul în care inamicul nostru "înțelege numai forța" pot să ne spună multe despre noi înșine; însă ele conțin uneori jumătăți de adevăr despre inamic și nu doar revelații despre noi. Temerile noastre izvorăsc nu numai din fanteziile noastre private, ci și, de asemenea, din realități concrete și din fantezii generate de starea internațională de natură.

Cu alte cuvinte, psihologia politică pe care tradiționaliștii o consideră adecvată nu derivă din teoriile dezvoltării și sănătății psihice, ci din logica mediului internațional

care produce tipul de vocabular pe care îl găsim la istoricii şi teoreticienii stării de natură: teamă şi putere, mândrie şi onoare, supravieţuire şi securitate, egoism şi reputaţie, suspiciune şi neînţelegere, angajament şi credibilitate. Ea derivă, de asemenea, din psihologia socială a grupurilor mici sau largi, care recurge la vocabularul psihologic standard ce descrie mecanismele sau manevrele mentale şi procesele cognitive: tăgăduirea, proiecţia, vina, represiunea, blocajul, rigiditatea ş.a.m.d. Însă nu este necesar ca utilizarea acestui vocabular să implice că un grup al cărui stil politic este paranoic, este compus, prin urmare, de oameni care, ca indivizi privaţi, sunt paranoici. El nu ne despovărează nici de datoria de a analiza motivele şi funcţiile obiective ale acestor procese mentale şi de datoria de a face explicite presupoziţiile noastre despre ceea ce constituie un proces social "sănătos", ponderat şi corect.

Cu toate acestea, tradiţionaliştii găsesc inutilă abordarea afacerilor internaţionale din punctul de vedere al sănătăţii mentale. Deciziile în privinţa războiului şi păcii se iau de obicei de grupuri mici de oameni; este de înţeles ispita de a analiza comportamentul lor mai degrabă fie, literalmente, în termenii personalităţilor lor, fie metaforic, în termeni împrumutaţi din studiul dezvoltării umane decât în termenii dinamicii de grup sau ai principiilor de politică internaţională. Însă această analiză este greşită. Ceea ce este patologic în cupluri sau în comunităţi bine ordonate este, vai, deseori, cum nu se poate mai normal printre state sau într-o stare tulbure. Ceea ce este dăunător sau absurd nu sunt, de obicei, actorii sau procesul social în care ei sunt angajaţi, ci rezultatele posibile. Gramatica motivaţiilor pe care abordarea din perspectiva sănătăţii mentale o înfierează ca primitivă sau imatură este în realitate raţională *pentru actori*. Tradiţionaliştii se tem că această abordare particulară duce la înlocuirea explicaţiilor cu etichete, la analiză proastă şi la prescripţii bizare. Analiză proastă: tendinţa de a vedea în coerenţa de grup un răspuns regresiv la o ameninţare, în timp ce ea este deseori un răspuns raţional la ameninţările "existenţiale" implicate tocmai de natura mediului internaţional; sau tendinţa de a vedea în ştergerea sau minimalizarea diferenţelor individuale din cadrul unui grup mai degrabă o eliberare a instinctelor inconştiente decât un fenomen care poate fi fie foarte flexibil – ca răspuns la solicitări sau ameninţări, – fie poate rezulta din manipularea guvernamentală, fie îşi poate avea originea în codul de comportament inculcat de sistemul educaţional ş.a.m.d.; sau obiceiul de a compara statul sau societatea modernă cu biserica sau cu armata şi de a analiza relaţiile umane din aceste instituţii într-un mod care accentuează mai mult factorii de libidou decât factorii cognitivi şi de superego; sau viziunea conform căreia duşmanii sunt mai presus de toate mai degrabă produse ale fanteziilor mentale decât însoţitorii de la toate nivelurile luptei sociale; sau viziunea conform căreia lupta cu rivalii satisface necesităţi interne, lucru care poate fi adevărat, dar care impune o examinare atentă a naturii acestor necesităţi (psihologice? birocratice? economice?) ascunde motivele obiective ale luptei şi riscă confundarea cauzei cu funcţia.

Într-adevăr, dacă o aplicăm scenei contemporane, această analiză este foarte greşită. Radicalii sunt (pe bună dreptate) atât de preocupaţi de pericolul nuclear, încât căile tradiţionale de comportare ale politicienilor şi ale cetăţenilor par să justifice abordarea patologică. Însă această obsesie, la rândul ei, îi incită pe radicali

să omită ambiguitatea fundamentală a politicii internaționale contemporane. Pe de o parte, există revoluția nucleară – capacitatea de distrugere totală. Pe de altă parte, numeroase state fără arme nucleare consideră că utilizarea forței rămâne rațională (în termenii raționalității mijloacelor) și benefică pe plan intern și extern – întrebați-i pe vietnamezi, pe egipteni după 1973, pe doamna Thatcher după incidentele din Insulele Falkland sau pe Ronald Reagan după Grenada. Înseși superputerile, a căror competiție nu a fost eliminată de revoluția nucleară (ceea ce s-au transformat a fost, bineînțeles, mizele și costurile eșecului) consideră că o mare parte din rivalitatea lor se poate desfășura pe căi tradiționale – inclusiv utilizări limitate ale forței – sub nivelul alarmei nucleare. Ele consideră, de asemenea, că armele nucleare, cu toate că, poate, din punct de vedere rațional sunt inutilizabile, pot consolida cu folos procesul care a avut atâtea lipsuri în perioada prenucleară: descurajarea (acesta este unul din motivele proliferării nucleare). Abordarea patologică interpretează descurajarea ca exprimând credința celui care descurajează că țara sa este bună iar cea a dușmanului rea. Deseori această interpretare este corectă, însă acest lucru nu este obligatoriu; descurajarea poate reflecta, de asemenea, convingerea că interesele unei țări nu sunt doar născociri ale imaginației și că ele trebuie protejate atât din cauza costurilor materiale ale pierderilor, cât și din cauza valorilor încorporate de ele. Cât despre planificarea războiului, ea nu este un caz de "negare psihologică a realității nedorite"[9], ci o necesitate – poate zadarnică, poate periculoasă – într-o lume în care descurajarea poate să mai eșueze o dată.

Prescripțiile care rezultă din abordarea psihologică a radicalilor întâmpină, de asemenea, obiecțiile tradiționaliste. Chiar dacă acceptăm metaforele bolii sau patologiei colective, trebuie să înțelegem că "tratamentul" poate fi oferit numai de politică. Mult prea des tratamentele radicalilor constă din recomandări foarte înțelepte pentru reducerea tensiunilor, însă ele nu ne spun cum să aplicăm aceste recomandări: ei ne spun numai cât de bună ar fi lumea numai dacă "s-ar putea institui aceste reguli"[10]. Uneori ei exprimă aspirații generoase – pentru securitatea comună sau reciprocă – fără a fi prea conștienți de obstacolele pe care continuă să le ridice interesele conflictuale, temerile provocate de aliați sau clienți și natura armelor ca atare. Uneori ei neglijează ambiguitatea vieții într-o lume nucleară: mult deplânsul surplus de arme, care este o calamitate dacă descurajarea nucleară eșuează, poate fi, de asemenea, o garanție împotriva eșecului.

În fond, multe din remediile oferite se bazează pe un admirabil model liberal al personalității și al politicii: idealul unei persoane mature, capabile să înfrunte dificultățile vieții, lipsită de prejudecăți (produsă de educația liberală și de relațiile sănătoase din familie) transpus la nivel politic și însoțit astfel de triumful democrației în comunitate ca și de eliminarea militarismului și răspândirea cooperării funcționale în lume. Însă există trei obstacole nedepășite. Mai întâi, o mare parte a lumii respinge acest ideal și se menține închisă față de el (mulți radicali par să nege sau să ignore acest lucru sau să creadă că e lipsit de importanță). În al doilea rând, istoria ne demonstrează că democrațiile reale, în comportamentul lor față de societățile nedemocratice sau mai puțin "avansate", nu corespund modelului fericit (gândiți-vă la comportamentul Statelor Unite în America Centrală). În al treilea rând, sarcina reformării, atât a cetățenilor, cât și a politicienilor prin ridicarea nivelului de conștiință

şi a educaţiei este dezarmant de uriaşă, imposibil de urmărit în aceeaşi măsură de toate statele importante şi, la drept vorbind, prea lentă dacă acceptăm ideea unui pericol nuclear mortal.

Acestea sunt, deci, dimensiunile unei scindări care nu ar trebui minimalizată sau negată.

II

Dialogul surzilor riscă să se transforme în lupte ale celor care se simt la fel de autoîndreptăţiţi. Exasperarea produsă fiecărui grup de celălalt grup a contribuit deja la divizările şi confuziile mişcării pacifiste din această ţară. Ceea ce este în joc în această ceartă este mai mult decât un "narcisism al micilor diferenţe" sau o rivalitate a imperialismelor ştiinţifice: tocmai din acest motiv i-am dedicat atât de mult timp. Însă aici există un pericol: acela de a uita ceea ce cele două grupuri au în comun şi ceea ce le separă de toţi cei care consideră structura şi logica politicii internaţionale nu numai ca greu de depăşit, ci şi, tot atât de bine, ca suficient de sigură şi de dezirabilă. Dacă sunt îndeplinite două condiţii, grupurile pe care le-am descris pot coopera fructuos şi extensiv. Voi schiţa acum, în linii mari, o agendă pentru cooperare.

Prima dintre cele două condiţii este ca acei tradiţionalişti care, în lucrările lor, au accentuat ceea ce s-ar putea numi factori "grei", aşa cum sunt puterea şi interesele (şi care, astfel, tind să fie mai impresionaţi de repetarea monotonă a aceloraşi paşi pe scenă, deoarece ei se concentrează asupra logicii comportamentului unităţilor aflate în competiţie), să se arate mult mai dispuşi să intre în jungla de percepţii, imagini şi distorsiuni care explică atât numeroasele variaţii asupra temelor constante, cât şi tertipurile multiple ale unei "logici" ce îi obligă pe actori să se angajeze în calcule aparent raţionale şi totuşi îi salvează rareori de erori enorme şi de surprize dezastruoase. În al doilea rând, radicalii ar trebui să accepte validitatea unora din criticile pe care le-am prezentat – mai ales ideea că trebuie să împărtăşim tocmai acea logică (oricât de mult am dezaproba efectele sale) – şi să înţelegem atât regulile sale, cât şi influenţa sa asupra politicienilor şi cetăţenilor. La drept vorbind, trebuie să acceptăm, cu cuvintele lui Raymond Aron, noţiunea că "tensiunile instituţionale se exprimă prin tensiuni individuale, însă nu le putem diagnostica şi defini pe primele prin studiul ultimelor"[11]. Trebuie să acceptăm chiar şi ideea că ceea ce ar fi considerat patologic la un individ este deseori cu totul normal în societate sau politică. Să revenim la agenda comună.

Ea nu conţine nimic original. O parte din programul ei a fost deja întreprins atât de politologii interesaţi de ceea ce se petrece în realitate în minţile celor care iau decizii, cât şi de psihologii sociali preocupaţi fie de grupurile mici care iau deciziile politice, fie de credinţele colective, atitudinile şi comportamentul comunităţilor politice – cercetători ca Alex George, Robert Jervis, Ned Lebow, Irving Janis şi Herbert Kelman. Este vorba de o agendă de lucru atât pentru cercetare, cât şi pentru prescripţii; ea se bazează pe trei presupoziţii majore.

Prima este necesitatea unui model mult mai rafinat al comunităţii politice. Există un număr aproape infinit de căi în care conducătorii şi adepţii lor se raportează unii

la alții și în care tabloul este complicat de ceea ce Montesquieu numea *corps intermédiaires* (grupuri organizate). Modelul mai degrabă grosolan pe care Freud l-a derivat din Gustave Le Bon poate aproxima realitatea în unele cazuri de anomie extremă și de criză, însă el nu explică nici statul modern birocratic (așa cum a evidențiat Philip Rieff), nici funcțiile ego-ului deseori servite de stat, nici modul în care statul poate mai degrabă consolida decât submina superego-urile cetățenilor, nici păienjenișul de devotamente care apare întotdeauna când grupurilor li se permite să-și organizeze și să-și promoveze interesele în mod liber. Măsura în care conducătorii pot deforma și modela mințile adepților lor depinde de regim, legi, moravuri și perioade. Chiar și societățile aflate în criză nu se comportă toate la fel; rezultatul depinde de paternurile naționale de gândire și comportament și, de asemenea, de tipul de "conducere eroică" care este disponibilă pentru dirijare – sau pentru capitulare: un F.D.R. sau un Hitler, un de Gaulle sau un Mao.

Apoi, în ciuda inevitabilului caracter competitiv al politicii internaționale, în ciuda eșecului visului liberal și social-democrat al coexistenței armonioase a statelor-națiune prin intermediul legii și al comerțului, conflictul, substanța vieții sociale, nu este în mod obligatoriu la fel de violent și de distructiv așa cum el este deseori în cazurile în care el izbucnește într-o structură anarhică, în care există actori autonomi care pot recurge la forță. Această situație sugerează atât un avertisment, cât și un scop. Pe de o parte, nu putem cere *acum* ca politicienii și popoarele să se comporte *ca și cum* ar fi fost deja întemeiată o societate globală comparabilă cu un stat care funcționează bine; și nici nu ar trebui să credem că o astfel de societate va fi, în mod obligatoriu, construită după modelul statului așa cum îl cunoaștem noi. "Guvernul mondial", dacă va apare vreodată, ar fi foarte diferit de guvernele statelor și totodată mult mai diversificat, mai difuz și mai descentralizat decât ele. Pe de altă parte, ar trebui să studiem posibilitatea unor acțiuni și politici care, făcând parte din sistemul anarhic din prezent, s-ar îndepărta totuși de "politica obișnuită" și s-ar apropia de un tip diferit de sistem internațional. Fără îndoială, el ar fi încă fragmentat și conflictual, însă cu limite mult mai stricte ale utilizării forței și cu prilejuri mult mai mari de acorduri de cooperare în toate domeniile (inclusiv securitate) în care acțiunea unilaterală este insuficientă sau chiar zadarnică. Mă gândesc la un sistem în care prioritatea pe care atât de multe state, vechi sau noi, vor să o dea dezvoltării lor interne economice și sociale ar fi răsplătită și în care încercările de extindere sau de diversiune prin conflict violent dincolo de propriile granițe ar fi respinse în mod ferm și colectiv.

În sfârșit, când se analizează principalele probleme din prezent, chiar dacă conflictul dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică are rădăcini foarte adânci iar dispariția sa este improbabilă, chiar dacă descurajarea existențială este o realitate care nu va fi eliminată de nici o condamnare, trebuie să avem grijă ca războiul rece dintre Washington și Moscova să rămână rece. Totuși, acest lucru este improbabil – dacă nu se găsesc arii de cooperare și dacă cursa înarmărilor nucleare nu este controlată. În plus, nu trebuie să uităm niciodată că descurajarea nu este niciodată un pat al lui Procust (cu toate că este unul rigid). Stabilitatea sa este amenințată constant de tehnologie; capacitatea sa de a împiedica războiul grație revoluției nucleare este în permanență pusă la îndoială de încercările pe care ambele superputeri le fac pentru utilizarea armelor nucleare în cazul în care descurajarea ar eșua; credibilitatea

sa este zguduită de disputele teologice asupra tipurilor de capacităţi care descurajează cel mai mult şi asupra tipurilor de ameninţări împotriva cărora descurajarea protejează efectiv. (Numai ameninţări nucleare? Numai împotriva unui singur stat sau şi împotriva aliaţilor săi?)

Ce gen de cercetare asupra păcii şi războiului din trecut (mai îndepărtat sau mai apropiat) sugerează aceste presupoziţii? Voi face cinci recomandări. Mai întâi, în măsura în care una din cauzele războiului în lumea modernă (începând cu Revoluţia Franceză) a fost explozia rezervorului de *emoţii şi pasiuni colective*, trebuie să depunem mai multe eforturi pentru a descoperi în ce măsură şi când aceste sentimente şi reprezentări constituie piedici pentru libertatea de acţiune a guvernelor; în ce măsură şi când ele îi determină pe politicieni să adopte măsuri pe care altfel statele nu le-ar fi luat; în ce măsură şi când anumite credinţe şi atitudini (mă gândesc la atitudinea a numeroşi americani faţă de comunism şi faţă de popoarele din America Centrală) permit, în cazul în care nu îi dau o *carte blanche*, guvernului să acţioneze şi în ce măsură şi când ele sunt doar puţin mai mult decât o rezervă, deseori suspectă, care poate fi folosită pentru propriile lor scopuri fie de presă, fie de grupuri de interes, fie de partide politice, fie de guverne. Există cantităţi enorme de date în legătură cu toate războaiele şi crizele majore care au dus la războaie din ultimii o sută cincizeci de ani. Cercetările mele, atât asupra politicii internaţionale din anii '30, cât şi asupra politicii internaţionale contemporane, sugerează că publicul, în general, şi uneori înşişi factorii de decizie sunt deseori surprinzător de susceptibili la cristalizările bruşte de temeri, prejudicii şi interpretări produse de grupuri mici, dar influente ai căror membrii provin din numeroase domenii: politică, afaceri, presă, intellighenţia ş.a.m.d.. Apoi aceste cristalizări ghidează sau induc în eroare atât publicul, cât şi guvernul, deoarece ele par să ofere o explicaţie convingătoare a unei lumi ameţitoare şi o hartă convenabilă a drumurilor.

Aceste cercetări demonstrează, de asemenea, că cu cât publicul este mai sfâşiat de temeri conflictuale, cu atât mai mult el încearcă să ignore şi să nege temerile mai mici, cu scopul de a le alunga pe cele mai mari şi de a dobândi astfel o consistenţă cognitivă şi emoţională fragilă şi înşelătoare. La drept vorbind, în măsura în care este vorba de reprezentări şi de prejudecăţi colective sau de episoade în care mari mase de oameni manifestă aceste semne de rămânere în urmă, de căutare de ţapi ispăşitori sau de negare masivă a realităţii (care pot avea efecte catastrofale) avem nevoie de o explicaţie mai bună – din partea psihologilor sociali – a funcţionării mecanismelor mentale. (Cunoaştem cu adevărat modul în care indivizi dispersaţi, care trăiesc în locuri şi grupuri diferite, produc un gen de minte, un temperament şi un patern de comportare colective care pot să fie cu totul independente de şi deseori total opuse caracterului şi comportamentului lor ca indivizi?) Avem nevoie, de asemenea, de la ceilalţi cercetători sociali, de mai multe informaţii în legătură cu factorii economici şi sociali, tradiţiile culturale, particularităţile istorice care explică când şi de ce a apărut acest fenomen şi de ce anumite opţiuni ideologice apar autorilor lor ca răspunsuri nu numai la nevoile personalităţii lor, ci şi, la fel de bine, la experienţa lor în societate. Din nou, Europa anilor '30, dar şi conflictul arabo-israelian sau primul război mondial oferă material enorm de studiu.

În al doilea rând, trebuie extinse cercetările care au fost deja întreprinse asupra comportamentului micilor *grupuri de factori de decizie* confruntate cu problemele

păcii și ale războiului. Grație cercetărilor mai multor autori dintre cei numiți mai sus, începem să avem un gen de catalog al celor mai des întâlnite erori intelectuale și organizaționale – informații procesate conform unor postulate greșite, supraevaluarea succeselor din trecut, investiții excesive în politicile consacrate, exagerarea costului alternativelor, incapacitatea de a pătrunde modul de a lua decizii al grupurilor străine sau de a înțelege preocupările lor, interesul pentru credințele care justifică existența sau importanța influenței unui stat ș.a.m.d.. Însă multe din studiile de caz pe care le avem, dintre care majoritatea se concentrează asupra dezastrelor, ajung deseori la concluzii contradictorii. De exemplu, găsim cazuri în care "gândirea de grup"[12] – o formă de unire și de rezistență în fața opresiunii în care loialitatea față de conducător sau de organizație joacă un rol important (ca și dorința de eficacitate) – se pare că a fost un important factor de eșec. Cu toate acestea, găsim și cazuri în care eșecul a rezultat din divizările grupurilor care luau decizii, din presiunile exterioare la care erau supuse sau din incapacitatea lor de a controla sau de a disciplina "elementele deviante" sau dizidenții[13]. Evident, trebuie să cunoaștem mai mult despre circumstanțele în care unanimitatea este periculoasă și despre circumstanțele în care dezbinarea este periculoasă; în plus, trebuie să fim mult mai precișii și mai selectivi în privința conceptului de "grupuri" care iau decizii: structurile și gradele de intensitate și deschidere variază foarte mult. Trebuie să fim mult mai sistematici în studiul efectelor eșecului; uneori ele îi obligă pe politicieni la o destindere corectivă a tensiunilor ce au produs criza (Richard N. Lebow discută Fașoda și criza rachetelor cubaneze); totuși, uneori ele au exact efectul opus – hotărârea de a fi mai inflexibil data viitoare. La drept vorbind, erodarea treptată a constrângerilor prin crize repetate care, odată "rezolvate", lasă una sau chiar ambele părți cu sentimentul înșelării, este una din cauzele importante ale dezastrelor finale.

Nu ar trebui să neglijăm importanța "hărții lumii" – derivată din experiențe din trecut, educație, așteptări, imagini ale sinelui colectiv și din alte elemente – care deseori este comună unor factori de decizie cu formații și personalități foarte diferite (ajutând astfel la crearea "gândirii de grup") ca în drama Statelor Unite din Vietnam sau care este comună chiar și actorilor, altfel divizați, asupra controverselor tactice și birocratice (ca în administrația Reagan sau printre liderii Germaniei în iulie 1914). În plus, trebuie să depășim cercul restrâns al factorilor de decizie și să studiem modul în care deciziile lor sunt instituționalizate sau transformate în politici pe care inerția birocratică le mai păstrează mult timp după dispariția justificării lor sau, altminteri, sunt subminate sau neutralizate subtil de independența sau de rezistența birocratică. Aici se îmbină strategiile organizaționale, dinamica grupurilor și impactul personalității.

În al treilea rând, unele cărți proaste au creat "psihoistoriei" o reputație proastă. Cu toate acestea, în măsura în care deciziile asupra păcii și războiului sunt luate de lideri care experimentează și interpretează logica politicii internaționale în moduri diferite, avem nevoie de mai multe studii asupra *psihologiei conducerii* – atât timp cât ele nu se supun prea servil abordării psihopatologice lasswelliene. Ei ar trebui să înțeleagă că chiar și cel puțin în cazurile de deplasare a frustrărilor personale asupra obiectelor publice, important este ceea ce face liderul cu ceea ce poate fi patologic în el și, mai ales, cu agresiunea sa, la fel de mult ca și modul în care, în acțiunile

sale publice, caracterul său se potriveşte, filtrează şi este remodelat de cerinţele rolului – modul în care el este, pentru a spune aşa, înhămat, constrâns sau, dimpotrivă, lăsat liber de natura sistemului instituţional al ţării. În special, cum interacţionează toţi aceşti factori în crizele politice externe? De asemenea, este necesară, bineînţeles, înţelegerea numeroaselor variabile care intervin între caracter şi deciziile strategice asupra războiului şi păcii. Multe războaie au izbucnit deoarece liderii erau mult prea şterşi sau mediocri (1914), altele deoarece un lider periculos de charismatic a reuşit să provoace o conflagraţie (1939). Liderii de nivel mediu, prinşi în logica rolului lor sau supuşi la prea multe presiuni, pot face erori fatale (cedând, de exemplu); lideri parţial psihopaţi pot fi extrem de precauţi pe plan extern (Stalin) sau îşi pot utiliza talentul într-un mod strălucit pe căi instrumentale, pentru o vreme (Hitler 1933 – 1939).

În al patrulea rând, după această serie mai degrabă sinistră de invitaţii de a privi la ruine, să ne întoarcem la experienţa istorică din direcţii mult mai încurajatoare. Este necesar să examinăm mult mai sistematic nu numai modul în care crizele din trecut au fost stăpânite sau au scăpat de sub control, ci şi, pe de o parte, întreaga artă a *evitării şi împiedicării* crizei: de ce şi cum anumite tensiuni nu generează niciodată crize şi anumite conflicte au fost dezamorsate sau au rămas moderate în ciuda (sau poate din cauza) perspectivelor tulburi şi fără a lăsa urme adânci asupra sistemului internaţional. În ce măsură aceste succese s-au datorat descurajării militare şi în ce măsură un rol decisiv a fost jucat de alţi factori – calcule de interese sau constrângeri morale? Pe de altă parte, este necesar, de asemenea, să studiem toate cazurile de "rezolvare reuşită a conflictelor" pentru a evalua atât contribuţiile pozitive şi negative ale reglementărilor negociate sau impuse, cât şi rolul jucat de alţi factori, psihologici şi politici.

În al cincilea rând, ce putem învăţa din mărturiile trecutului şi din cooperarea contemporană? Este necesar să studiem ceea ce Karl Deutsch şi colaboratorii săi au numit odată "*comunităţi de securitate*"[14], oazele de pace şi cooperare în deşertul conflictului şi competiţiei: ce a făcut cu putinţă aceste zone, în ce condiţii s-au menţinut ele, ce i-a costat pe foştii inamici să depăşească ostilitatea şi să devină asociaţi? (A fost vorba întotdeauna de combinaţia de epuizare şi îngrijorare generată de o ameninţare mai mare din spatele reconcilierii franco-germane?) De o inspiraţie asemănătoare este cercetarea lansată în ultimii ani de grupuri de politologi şi economişti politici asupra ceea ce Robert Keohane şi Joseph Nye au numit *regimuri internaţionale*; condiţiile în care astfel de regimuri pot fi instituite, depăşesc crizele sau se prăbuşesc şi motivele pentru care unele se menţin şi altele nu – toate acestea sunt probleme de importanţă considerabilă pentru psihologia politică. Aceasta deoarece noi găsim în acest context lideri şi grupuri (deseori transnaţionale) care deseori îşi desfăşoară activitatea – pentru o dată! – în moduri extrem de creative. În anumite cazuri găsim aici, de asemenea, aşteptările, calculele şi pretenţiile unor grupuri mai mari – fermieri, bancheri, oameni de afaceri, pescari, marinari şi aviatori – ce se concentrează asupra beneficiilor (sau asupra costurilor) unor astfel de regimuri. Astfel, ele ne oferă posibilitatea de a cunoaşte noile forme şi structuri ale comportamentului politic.

Toate aceste sugestii urmăresc să utilizeze instrumentele, teoriile şi rezultatele mai multor discipline pentru a micşora distanţa uriaşă care există între peisajul

foarte simplu, despuiat, descris de teoria comportamentului interstatal – logica organizării strategico-diplomatice – și jungla evenimentelor internaționale și naționale din trecut și din prezent. Această logică, așa cum am afirmat mai sus, ne spune că unitățile conflictuale care caută politici "raționale" vor face greșeli din cauza percepțiilor greșite, a erorilor și a necazurilor create de incertitudine. Ea nu ne spune modul în care fiecare unitate va interpreta, în fiecare moment, ceea ce este "rațional" pentru ea, nici în ce vor consta aceste distorsiuni și bâjbâieli în întuneric. Există vreo acțiune pe care ambele grupuri de psihologi politici ar putea să o întreprindă, care să garanteze că pașii pe care îi vor întreprinde actorii vor fi mai luminați, vor apăra lumea de distrugere și se vor îndrepta către tipul de societate internațională caracterizată de violența interstatală minimă la care am făcut aluzie?

Ca intelectuali și ca cetățeni putem cu toții, bineînțeles, să întreprindem acțiuni pentru realizarea cauzelor pe care le considerăm esențiale și să avertizăm, să protestăm, să condamnăm și să exercităm presiuni asupra celor care susțin cauze pe care le considerăm rele. De vreme ce neîndoielnic suntem divizați, politic și metodologic, oferirea unui program pentru acțiune ar putea să pară fără sens: ea ar putea să mai producă o dezbinare în Societate [este vorba de ISPP]! Însă eu am vorbit despre acei cercetători ai politicii internaționale care *sunt* alarmați de tendințele curente; eu cred că este posibil ca o asociație formată din cercetători și experți să se angajeze în munca lor de zi cu zi în activități – articole, conferințe, toate formele de educație publică – care ar putea ajuta apărarea păcii, ar pune capăt acelei acumulări fragile și de rău augur a armelor mortale numite descurajatoare (care, așa cum au spus Episcopii Catolici Americani, nu poate fi acceptată decât condiționat ca un rău mai mic) și ne-ar apropia de o lume mai sigură. Permiteți-mi din nou să sugerez cinci direcții.

Una ține de domeniul acțiunii și al cercetării. Într-o perioadă de etnocentrism și parohialism crescând în această țară, când publicul și majoritatea clasei politice oscilează între convingerea că noi cunoaștem ceea ce este bine pentru alții și dorința de a nu fi deranjați de ei, pentru noi este fundamentală extinderea participării noastre în exterior ca membri ai diferitelor organizații și înmulțirea *contactelor științifice și a proiectelor de colaborare* cu colegii noștri din alte țări. Avem nevoie, bineînțeles, de sinceritate; de exemplu, mult prea des întâlnirile analiștilor independenți sau angajați din America cu colegii lor sovietici nu atât de independenți, se transformă fie în proclamații ritualizate și generale ale intereselor comune și în condamnări ale obstacolelor în calea păcii și a prieteniei, fie în curse întinse reciproc sau în întâlniri între masochiști și sadici – în care sunt descrise ca periculoase numai acțiunile sau greșelile Occidentului și nimeni nu menționează contribuția masivă a Moscovei la creșterea tensiunii internaționale sau la creșterea suspiciunii Occidentului. Într-adevăr, numai sinceritatea va face utile aceste schimburi: schimburile îi vor face pe experții sovietici care, repet, nu sunt doar cetățeni, privați să aibă o perspectivă corectă asupra modului nostru de abordare a problemelor comune. Noi avem nevoie de aceste contacte pentru a înțelege și apoi pentru a ne îmbogăți cunoașterea pe care o avem despre reprezentările, prejudecățile, percepțiile, speranțele și temerile reprezentanților unor culturi străine. Întotdeauna când vom încuraja un plan care va avea ca rezultat cooperarea între popoarele unor state care se află în conflict – americani și ruși, israelieni și palestinieni, africani din Africa de Sud și africani din statele învecinate, avem o șansă, cu toate că mică, de a fi folositori.

A doua şi a treia sugestie sunt, de asemenea, în favoarea cercetării şi acţiunii. Ele ne readuc în Statele Unite. A doua mea sugestie se referă la competiţia noastră cu Moscova. În ciuda tonelor de cărţi scrise pe marginea acestui subiect (la care am contribuit şi eu) nu există un studiu adecvat şi convingător al tuturor obstacolelor: mentale şi instituţionale, economice şi politice (ş.a.m.d.) care reduc capacitatea oricărei administraţii americane de a merge la fel de departe în direcţia constrângerii unilaterale sau a acordurilor tacite pentru controlul armamentului pe cât ar permite natura competiţiei dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică şi necesitatea apărării intereselor fundamentale ale Americii în lume, de a elabora şi de a rămâne fideli unei definiţii mai restrânse a acestor interese (sau la o interpretare mult mai înţeleaptă a "ameninţării sovietice") şi de a urmări faţă de Moscova un amestec de competiţie şi cooperare care pare prudent şi dezirabil. Studiile recente asupra eşecului descurajării din anii '70 sunt un început util, însă nimic mai mult; aici avem nevoie de eforturile concertate ale politologilor, psihologilor sociali, economiştilor, sociologilor şi istoricilor *mentalităţilor* capabili să ne ajute să înţelegem constituirea credinţelor americane şi a atitudinilor faţă de utilizarea forţei sau faţă de revoluţiile sociale radicale.

Ar trebui să continuăm, mai ales, eforturile întreprinse strălucit de mai mulţi cercetători – politologi ca Seweryn Bialer, Marshal Shulman, Robert Levgold şi Alexander Dallin şi psihologi ca Ralph White – asupra *percepţiilor americane corecte şi eronate ale Uniunii Sovietice,* pentru a înţelege originile acestor credinţe şi atitudini, pentru a evalua măsura în care ele sunt reacţii raţionale faţă de comportamentul sovietic şi pentru a stabili gradul în care ele sunt distorsiuni – adică expresii ale prejudecăţilor şi temerilor americane. Analizarea şi combaterea percepţiilor noastre eronate este importantă în situaţia în care este improbabil ca în URSS să desfăşoare o întreprindere comparabilă asupra percepţiilor sovietice eronate ale Statelor Unite. La drept vorbind, cunoaşterea mai bună a punctelor de vedere sovietice ar fi avantajoasă pentru publicul şi pentru factorii de decizie din America, deoarece astfel s-ar evita întreţinerea şi accentuarea neliniştilor sovietice şi tendinţele lor către gândirea în negru şi alb. Bineînţeles, este improbabil ca o înţelegere mai bună a sentimentelor reciproce să elimine conflictul: multe din aceste percepţii se bazează pe o stare de fapt sau îşi au originea în valori susţinute cu tărie. Însă puţine lucruri sunt mai şocante în relaţiile dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică decât eşecul fiecărei părţi de a evalua şi a lua în consideraţie efectele psihologice ale acţiunilor sale sau ale politicienilor săi asupra celeilalte părţi. Ceea ce sugerez aici ar putea să-i ajute pe politicienii noştri să devină cel puţin mai conştienţi atât de impactul propriului lor comportament, cât şi de unele din motivele comportamentului sovieticilor.

A treia mea sugestie se referă, din nou, la *armele nucleare.* Progresele tehnologice şi tensiunea crescută din ultimii ani din relaţiile dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică îndepărtează cu rapiditate perspectivele unui control semnificativ al armamentului. Trebuie să facem ceea ce au făcut episcopii – să dobândim, dacă încă nu le avem, cunoştinţele tehnice şi militare necesare pentru a face sugestii informate asupra şi a genera o presiune publică în favoarea iniţierii tipurilor de măsuri (acţiuni unilaterale, acorduri tacite şi înţelegeri explicite) care ar face mai suportabilă inevitabila lume nucleară. Ele ar trebui totodată să sprijine stabilitatea

crizei, să reducă numărul situațiilor de conflict în care o turnură rea a evenimentelor ar putea incita o parte să inițieze utilizarea armelor nucleare cu speranța că escaladarea va fi împiedicată sau controlată, să mențină verificabile arsenalele nucleare și să le reducă treptat și drastic, începând cu eliminarea celor mai destabilizatoare sisteme. Cu toate că mulți dintre colegii mei radicali sau abolиționiști vor găsi astfel de măsuri insuficiente sau ineficiente, eu recomand lista cuprinzătoare de acțiuni și interdicții alcătuită recent de colegii mei de la Harvard în *Hawks, Doves and Owls*. "Programul lor pentru evitarea războiului nuclear", în măsura în care accentuează cel mai probabil pericol: războiul provenit din calcule greșite, din crizele prost conduse, din "cauza pierderii controlului și a factorilor irațional"[15], corespunde perfect abordării mele în ciuda unor obiecții minore pe care le pot aduce anumitor aspecte.

În al patrulea rând, ofer un subiect pentru reflecția creatoare: ce tipuri de *regimuri internaționale sau regionale* pot fi concepute *în domeniul securității* – un domeniu în care mecanismele de constrângere din trecut (cum a fost, de exemplu, echilibrul puterii) nu sunt nici relevante și nici suficient de eficiente pentru nevoile noastre și nu au fost niciodată echivalente cu ceea ce noi numim astăzi regimuri? Care sunt condițiile politice în care ele ar putea fi instituite? Care este balanța favorabilă de avantaje și restricții care ar avea șanse să facă atractive pentru state, în special pentru statele aflate în conflict, astfel de inovații? Cât de departe se poate merge în separarea instituirii controalelor reciproce și a măsurilor de limitare a armamentului de soluționarea disputelor fundamentale? De câtă expansiune și dezvoltare a instituțiilor și a mijloacelor de securitate internaționale va fi nevoie? Este de prisos să spun că o astfel de cercetare ar trebui să fie întreprinsă domeniu cu domeniu (preferabil, din nou, cu participarea experților din fiecare domeniu); într-adevăr, măsuri cum sunt zone demilitarizate sau denuclearizate care au sens într-o anumită parte a lumii au mult mai puțin sens în alte părți.

În sfârșit, un alt subiect – pentru reflecție, mai presus de toate, dar de asemenea, în ultimă instanță, pentru acțiune: care sunt calitățile pe care cetățenii țărilor libere doresc să le găsească la *liderii* lor, care vor trebui să se ocupe de conflictele internaționale într-o lume nucleară? Lamentările lui George Ball[16] despre rezistența la complexitate sugerează absența unui element important din comportamentul conducătorilor Statelor Unite. Dorința publicului atât de forță, cât și de pace fixează limitele între care se pot mișca liderii Statelor Unite. Însă în cadrul acestor limite există multe posibilități; mai ales experiențele recente ne-au arătat ce ar trebui evitat. Eroismul și nesinceritatea sunt la fel de periculoase, cu toate că pentru motive diferite; la fel este ignorarea lumii din exterior, care riscă să întrețină iluzii asupra justeții comportamentului nostru și o proiectare simplistă a realizărilor noastre din trecut. Evident, simplele abilități de conducere sau darul relațiilor publice și al spectacolului nu sunt suficiente. În Statele Unite și în alte țări, instituțiile noastre cu profil administrativ oferă studenților cunoștințe și abilitate administrativă. Ceea ce ar trebui să ne preocupe mai mult este personalitatea și intuiția – un simț al nevoilor oamenilor mai mult decât o stăpânire a tehnicilor de politică publică; înțelegerea tradițiilor, ambițiilor și visurilor conducătorilor străini; un amestec de responsabilitate, imaginație și onestitate; un echilibru între capacitatea de compromis și apărarea fermă a principiilor fundamentale. Ce poate fi făcut – în complexele societății instabile

şi lacome în care ideea şi vraja unei cariere prevalează asupra vechilor valori ale îndeplinirii datoriei – pentru a identifica, creşte, încuraja şi răsplăti pe cei care au calităţile necesare? Am avut tendinţa de a lăsa paternurile înrădăcinate de selecţie să producă tot ceea ce pot, oricât de defectuoase au devenit aceste structuri şi proceduri. Neîndoielnic, ele au devenit aşa în Statele Unite unde, ca rezultat, suntem cu toţii mult prea des lăsaţi la dispoziţia banilor, ambiţiei oarbe sau întâmplării. Nu ne putem permite să fim atât de indiferenţi sau atât de resemnaţi nici faţă de soluţionarea problemelor noastre interne, nici faţă de cauza păcii sau, cu alte cuvinte, faţă de ceea ce, în ultimă instanţă, ne determină soarta.

Note

1. Acest eseu constituie textul unei comunicări prezidenţiale ţinută cu ocazia unei şedinţe a Societăţii Internaţionale de Psihologie Politică (Washington, 20 iunie, 1985).

2. Richard Smoke, " The 'Peace' of Deterrence and the 'Peace' of the Antinuclear War Movement," *Political Psychology* 5, nr. 4 (decembrie, 1984), pp. 741–748.

3. Vezi foarte recent Richard Ned Lebow, "Windows of Opportunity: Do States Jump Through Them?" *International Security 9*, nr. 1 (vara, 1984), pp. 147–186.

4. Vezi Morton Deutsch, "The Prevention of World War III: A psychological perspective," *Political Psychology 4*, nr. 1 (martie, 1983), p. 6.

5. John Mack, "Toward a Collective Psychopathology of the Nuclear Arms Competition," *Political Psychology* 6, nr. 2 (iunie, 1985), p.307.

6. Vamil D. Volkan, "The Need to Have Enemies and Allies: A Developmental Approach," *Political Psychology 6*, nr.2 (iunie, 1985), p.221.

7. Robert Holt, "Can Psychology Meet Einstein's Challenge?" *Political Psychology* 5, nr. 2 (iunie, 1984), p.222.

8. Howard F. Stein, "Psychological Complementarity in Soviet-American relations," *Political Psychology* 6, nr. 2 (iunie, 1985), p.257.

9. Joseph V. Montville, "Introduction," *Political Psychology* 6, nr. 2 (iunie, 1985), p. 211.

10. Deutsch, "The Prevention of World War III," p. 26.

11. Raymond Aron, citat în International Sociological Association, *The Nature of Conflict* (New York: UNESCO, 1957), p. 178.

12. Vezi Irving L. Janis, *Groupthink* (Boston: Houghton Mifflin, 1982).

13. Cf. Richard Ned Lebow, *Between Peace and War* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1981).

14. Karl Deutsch, *Political Community and the North Atlantic Area* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1957).

15. Graham Allison, Albert Carnesale şi Joseph Nye, *Hawks, Doves şi Owls* (New York: Norton, 1985), p. 210.

16. Într-un discurs pregătit pentru a fi ţinut la întrunirea Societăţii de Studii Internaţionale de Ştiinţe Politice (ISPP) care a avut loc în iunie, 1985.

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

Partea a cincea

Încheiere

20

Zgomotul şi furia: cercetătorul social şi războiul în istorie

I

Este posibil ca revoluţiile să nu fie "printre cele mai recente date politice importante", însă războaiele sunt într-adevăr "printre cele mai vechi fenomene ale istoriei cunoscute"[1]. În ciuda importanţei lor cruciale pentru istoria celor mai multe state revoluţiile apar totuşi ca dezvoltări excepţionale, ca avalanşe care blochează brusc calea pe care se deplasează călătorii. Războaiele, pe de altă parte, au distrus numeroase drumuri şi au fost însoţitori constanţi ai călătorilor. Revoluţiile întrerup şi transformă regimul politic intern; revoluţiile sfâşie ţesătura legii şi ordinii interne şi provoacă răni ocazionale statului. Războaiele sunt ţesătura neîncetată şi rana nevindecată a relaţiilor internaţionale.

Toţi cei care studiază cauzele războiului – aşa cum sunt văzute de gânditorii politici sau revelate de istorie – şi locul războiului în sistemele internaţionale şi în politica externă ajung la concluzii contradictorii, niciuna nefiind consolatoare. Pe de o parte, gândurile şi acţiunile oamenilor dovedesc că războiul este (sau a fost) un incendiu care poate fi declanşat şi întreţinut de aproape orice (sau de orice combinaţie de acţiuni). Războiul poate fi provocat de nenumăraţi factori biologici, psihologici, materiali şi politici; contururile sale pot fi trasate de nenumărate elemente ale sistemului internaţional, de nenumărate opţiuni între scopurile politicii externe şi între mijloacele tehnologice. În toate societăţile coflictul izbucneşte din cauza lipsurilor – materiale deseori, psihologice întotdeauna. Lumea nu este o lume a belşugului: ea nu linişteşte niciodată toate temerile, nu răspunde tuturor nevoilor şi nu îndeplineşte toate dorinţele. Chiar dacă bunurile ar deveni brusc abundente şi ar fi împărţite echitabil, puterea ar rămâne o marfă rară şi înţelegerea reciprocă ar fi încă la fel de inegal distribuită ca şi bunul simţ, în pofida lui Descartes. În rândul statelor, conflictul se transformă aproape inevitabil în război. Competiţia dintre grupurile care, fiecare, se consideră ca fiind foarte diferite de celelalte grupuri şi care ţin foarte mult la valorile lor pregăteşte terenul pentru violenţă, iar războiul serveşte ca o metodă disponibilă de acţiune şi ca mijloc de revărsare a furiei, ca un

instrument pentru calcularea câștigurilor ca un purtător al visurilor și iluziilor celor mari și al temerilor și credințelor celor mulți. Lipsurile și inegalitățile dintr-o lume fragmentată fac războiul inevitabil. Cît de multe țeluri nu ar fi fost nici măcar concepute dacă conducătorii și statele nu ar fi putut să utilizeze forța? Jocul puterii – parțial bluf, parțial lovituri – a presupus întotdeauna că jucătorul ar putea la un moment dat să își utilizeze puterea coercitiv.

Pe de altă parte, dacă aceasta este cauza fundamentală a *războiului,* ea este prea generală pentru a servi ca o explicație a *războaielor*. Războiul are un aer de fatalitate, însă studiul cauzelor concrete ale *războaielor* ne demonstrează că un anumit război numai cu greu putea fi inevitabil, că el a izbucnit numai deoarece cineva s-a comportat într-un mod care ar fi putut să fie diferit sau împiedicat sau că el ar fi putut avea loc altădată sau cu efecte diferite. Într-un sens, fiecare război ar putea fi numit un eșec al diplomației, cum a numit Aron primul război mondial sau un război inutil, cum a numit Churchill al doilea război mondial.

Această contradicție i-a făcut pe cercetătorii războiului și ai istoriei să ridice trei probleme diferite însă înrudite. Una este problema libertății contra necesității: ce posibilități de alegere, ce influență au oamenii asupra evenimentelor din istorie? Ei sunt doar pionii unor forțe care scapă controlului lor? În această situație aceste forțe sunt legi irezistibile, comparabile cu legile fizicii – *necessitá* – sau sunt doar manifestarea întâmplătoare a *fortunei*? În al doilea rând, poate fi descoperit în mărturiile istorice ale războaielor ceea ce francezii numesc un *sens* – o direcție, un patern sau un înțeles – un mod de a face inteligibile formele deseori distructive și cataclismice ale comportamentului uman, nu numai prin explicarea cauzelor sale, ci și, de asemenea, prin găsirea unei logici în desfășurarea și în efectele sale, a unei forțe convingătoare sau irezistibile care îl salvează de la a fi doar zgomot și furie? (Dacă ar fi să conchidem că oamenii sunt instrumentele *necesității,* am putea găsi poate nu ultimul *motiv* al acestor legi ale destinului, ci un anumit principiu coordonator comparabil cu cel care guvernează mișcarea planetelor; dacă ar fi să conchidem că oamenii sunt victimele întâmplării sau că ei sunt agenți liberi, se prea poate să nu descoperim nici o structură și nici un înțeles al comportamentului lor.) În sfârșit, în ce mod contribuie metodele cercetătorului social la discutarea acestor probleme? Instrumentele sale îl ajută în rezolvarea unor probleme în mare măsură filozofice? Este inevitabil ca munca zilnică a cercetătorului social – studiul empiric al evenimentelor sociale – să nu dea naștere acestor întrebări, cu excepția cazului în care știința socială decade într-o simplă compilare de investigații mărunte, într-o simplă mirosire a terenului fără ca măcar să arunce o privire la cer. Însă cercetătorul social poate contribui cît de cît la discutarea acestor probleme? Desigur, orice răspuns abstract la întrebări filozofice riscă să fie înșelător, însă poate că cercetătorul social este condamnat tocmai prin natura muncii sale să rămână la nivelul solului, să vadă cerul îndepărtat, dar să nu îl cerceteze niciodată, să ridice probleme, dar să nu le poată rezolva niciodată. Ceea ce este în dispută aici nu este numai distanța faimoasă dintre *este* și *trebuie,* ci și o altă distanță dintre cele două tipuri de *este* – unul care

poate fi examinat empiric şi unul care se prea poate să nu permită această examinare.

II

Cineva a încercat să răspundă la aceste trei întrebări – Tolstoi, în *Război şi Pace.* Punctul său de plecare nu a fost contradicţia de la nivelul societăţilor ca întreg – între războiul inevitabil şi războaiele accidentale – ci contradicţia trăită de individ între evidenţa necesităţii şi evidenţa libertăţii. Evidenţa necesităţii este demonstrată pretutindeni în roman – când Tolstoi arată lipsa de importanţă a actelor indivizilor neînsemnaţi prinşi în război şi în frecventele sale acuzaţii că voinţa şi puterea politicienilor şi generalilor sunt autoînşelări, că influenţa conducătorilor asupra evenimentelor este îndepărtată şi redusă, că nici marii oameni, nici ideile şi nici scopurile determinate raţional nu au puterea de a acţiona oamenii şi de a modela istoria. Şi, totuşi, toţi oamenii încearcă conştiinţa indestructibilă a libertăţii şi noţiunile de bine şi de rău – responsabilitatea morală – care decurg din această conştiinţă. La fel ca Rousseau şi Kant, Tolstoi a dorit să arate în război anihilarea libertăţii umane de către istorie; însă în timp ce Rousseau garantează principiul libertăţii umane prin abolirea istoriei, iar Kant recurge la o filozofie a istoriei în care planul ascuns al naturii îi face pe oameni să ajungă la libertate şi pace, Tolstoi rămâne sfâşiat de contradicţie şi nu poate găsi o soluţie satisfăcătoare.

Există două încercări, nu de soluţionare, ci de acomodare. Prima[2] este opoziţia dintre existenţa individuală şi "existenţa gregară în gloată" – între libertatea interioară, libertatea de voinţă şi acţiune în măsura în care ne referim numai la actor, pe de o parte, şi diminuarea libertăţii întotdeauna când actele noastre sunt legate de actele celorlalţi, o diminuare echivalentă cu dispariţia când legătura este aceea a cataclismelor istorice aşa cum sunt războaiele, pe de altă parte. Aici Tolstoi propune un gen de criteriu obiectiv: dimensiunea legăturilor noastre cu ceilalţi. A doua sa încercare[3] se ocupă exclusiv de cel de-al doilea mod de a fi – existenţa omului în istorie, comportamentul omului faţă de ceilalţi oameni. Cercetarea noastră istorică ne demonstrează că în istorie operează atât libertatea, cît şi necesitatea, că fiecare act *apare* parţial liber şi parţial determinat. Cuvântul-cheie aici este "apare". Proporţia între libertate şi determinism depinde *de punctul de vedere:* actul apare mai liber dacă legătura sa cu lumea din exterior nu apare ca fiind foarte strânsă, dacă distanţa sa în timp nu este foarte mare, dacă cauzele sale par obscure; actul apare mult mai determinat dacă legăturile în spaţiu, timp şi cauzalitate ne apar mult mai clare. Acţiunile omului în istorie nu pot fi văzute ca fiind complet libere, deoarece noi nu ne putem imagina omul în afara spaţiului, timpului şi cauzalităţii. Însă acţiunile omului nu pot apare ca fiind determinate în întregime, deoarece noi nu *cunoaştem* numărul infinit al condiţiilor de spaţiu, perioada infinită a duratei istorice şi seriile infinite de cauze. În acest caz criteriul devine mult mai subiectiv: actele *apar* libere deoarece nu cunoaştem legile care îi guvernează pe oameni. Libertatea este o forţă vitală pe care o experimentăm în conştiinţa noastă – o forţă comparabilă cu greutatea

sau cu atracția chimică; însă omul care acționează în istorie se supune legilor, la fel ca și planetele, iar libertatea sa nu poate opri funcționarea acestor legi mai mult decât pot să o facă corpurile cerești. Cu cît sunt mai îndepărtate acțiunile omului de observator cu atât sunt mai vizibile legile.

Al doilea răspuns al lui Tolstoi pare astfel să fie: numai dacă am cunoaște legile istoriei, ne-am da seama că libertatea de acțiune în istorie este o iluzie – comparabilă cu iluzia imobilității pământului. Însă el nu vrea să spună prin aceasta că cunoașterea empirică va oferi răspunsul. La drept vorbind, romanul său este un atac îndelungat și impresionant împotriva metodelor științelor sociale în măsura în care ele se ocupă de cauze. În termeni comparabili cu cei ai lui Bergson, așa cum a spus Sir Isaiah Berlin[4], el demonstrează vanitatea analizei cauzale: există prea multe fapte pentru ca ea să le poată explica pe toate; istoria este un fluviu pe care această analiză îl întrerupe arbitrar, iar cauzele astfel descoperite sunt întotdeauna fie tautologice, fie ridicol de disproporționate fața de evenimentele pe care se presupune că le explică. Ceea ce istoricul (sau cercetătorul social) ar trebui să încerce să descopere sunt legi comparabile cu cele ale fizicii; legi care ne spun *cum* se întâmplă ceva și renunță la *de ce* se întâmplă ceva. Răspunsul ultim al lui Tolstoi la cele trei întrebări ridicate de noi este: libertatea omului în istorie este o iluzie, în ciuda a ceea ce ne spune conștiința noastră; există o ordine încă nedescoperită în istorie care este ordinea necesității și al cărei înțeles nu poate fi căutat cu ajutorul termenilor cauzali (cu nimic mai mult decât ar avea sens să ne întrebăm care este înțelesul mișcărilor planetelor); științele sociale sunt inutile dacă nu se deplasează de la căutarea cauzelor la căutarea legilor.

În pofida analizei lui Berlin, într-o astfel de viziune există fatalism și misticism. Ni se spune că există un patern în istorie pe care îl vom descoperi numai dacă vom înceta să ne întrebăm de ce s-a întâmplat un anumit eveniment. Această afirmație, conform căreia acțiunile omului în societate sunt guvernate de legi ale necesității care pot fi cunoscute, dar nu pot fi înțelese, este o adevărată filozofie. Meritul său este că ne face să realizăm că toate așa-numitele abordări științifice ale studiului omului și al istoriei se bazează pe presupuneri *a priori*. O abordare care tratează oamenii ca și cum ar fi planete, iar societățile constelații și care încearcă să definească legile specifice ale mișcării universului social este neîndoielnic plauzibilă. La drept vorbind, ea a fost urmată de numeroși cercetători sociali contemporani. Avantajul lui Tolstoi asupra lor este că el a fost explicit în privința presupunerii care stă la baza acestei abordări – aceste legi nu descriu modul în care se comportă omul ca urmare a impulsurilor, intereselor și ideilor sale, ci modul în care el este acționat de forțe care depășesc înțelegerea sa; ele nu sunt legi ale istoriei făcute de om, ci ale răpirii omului de către istorie.

Abordarea pe care eu am sprijinit-o în aceste eseuri este de un tip diferit. Ea refuză să condamne dinainte problema libertate contra necesitate; găsind dovezi pentru amândouă, ca și Tolstoi, ea evită să declare anticipat că prima este o iluzie.

În plus, ea crede că în ceea ce privește comportamentul uman însăși necesitatea ține de ceea ce *face* omul, cu toate că se prea poate ca istoria să fie guvernată de forțe care se află dincolo de *controlul* omului. Aceasta deoarece există o diferență între o necesitate impusă din exterior – de Dumnezeu, Providență, Destin sau Natură – care poate fi recunoscută, dar care este destinată să fie venerată (sau detestată) fără a fi înțeleasă și o necesitate datorată acțiunilor libere ale omului, o necesitate care rezultă din regularitățile statistice ale comportamentului uman, din interacțiunea capricioasă a intențiilor omului, din nepotrivirile între intenții și rezultate, din ciocnirea între voințe și forțele empirice (nu mistice) sau din efectele irezistibile ale proceselor lansate de oameni care nu sunt conștienți de consecințele ultime ale farmecelor lor. Se prea poate ca astfel de contradicții, lupte și repetări să fi fost plănuite de Dumnezeu sau de Natură, însă realizarea planului poate fi explicată în termeni nemistici – sau, cel puțin, trebuie să încercăm.

Tocmai din cauza acestei convingeri despre rolul omului în proiect, o astfel de abordare refuză despărțirea lui "de ce" de "cum" în analizarea afacerilor umane. Legile mișcării sau comportamentului pe care le putem căuta sau găsi se întemeiază pe și cresc din realitățile și complexitatea naturii umane, așa cum se desfășoară ea în istorie. Orice abordare care se concentrează în mod exclusiv asupra lui "cum", uitând că oamenii sunt ființe politice – adică ființe care urmăresc scopuri –, îi transformă literalmente în obiecte și elimină tot ceea ce înseamnă contribuția omului la istorie din studiul omului în istorie. Astfel, postulatul ultim care se află dedesubtul acestei abordări este că "determinismul sociologic" nu este de același tip cu cel care guvernează obiectele inanimate; legile sale sunt mult mai condiționate și mai limitate; natura lor este, în același timp, descriptivă (ca și legile fizicii), explicativă (în sensul analizei cauzale) și comprehensivă (în sensul weberian al înțelegerii psihologice). Tolstoi pornește de la asumarea unui patern. Noi începem cu un concept care se prea poate să ne reveleze că nu există nici un patern.

III

Să analizăm mai întâi problemele *direcției* și ale *înțelesului*. Fără a decide dacă oamenii sunt liberi sau cât de liberi sunt ei, descoperim vreun patern în înșiruirea războaielor? Rezultă vreun sens din ea?

Istoricii și cercetătorii sociali au încercat să descopere paternuri. Atunci când căutăm curbe și linii, repetări și cicluri, tindem să le găsim! Și totuși, descoperirile nu au fost impresionante[5]. Mai întâi, diverșii lucrători nu au muncit în aceeași vie: unii au analizat civilizațiile, alții statele; unii au tratat despre violența pe scară largă, alții despre crize de toate tipurile și mărimile. În plus, nici măcar unul din termenii lor de referință nu este necontroversat: în cazul lui Toynbee conceptul de civilizație pune în umbră faptul că unele din cele mai sălbatice acte de violență din

istoria umanității au avut loc între unități rivale sau ostile din cadrul aceleiași civilizații; chiar dacă ar fi adevărat că fiecare perioadă de tulburări este urmată de constituirea unui imperiu universal, durata acestui proces și apariția imperiului din interiorul unui anumit stat sau impunerea sa din exterior schimbă radical datele problemei. Se prea poate, așa cum a prezis Kant, ca oamenii să fie determinați să încheie pacea datorită unor războaie tot mai dure, însă înșiruirea războaielor nu ne arată nici o linie dreaptă de la lupta primitivă la războiul modern total (chiar dacă mijloacele noastre de anihilare au devenit mult mai sofisticate este, de asemenea, adevărat că numărul de civilizații sau de unități anihilate de strămoșii noștri mai sălbatici nu este tocmai neimpresionant) și nici cicluri repetate de războaie limitate și nelimitate. Pot exista ordini *parțiale* – anumite tipuri de configurații internaționale despre care se poate demonstra că au ca rezultat anumite tipuri de războaie – însă nu putem discerne o ordine generală care dictează succesiunea celor parțiale. Căutarea unui *sens,* care să însemne o direcție, duce la o fundătură, dacă este aplicată la întreaga istorie. Acest lucru nu înseamnă că în unele părți ale înșiruirii nu pot fi descoperite direcții – mai ales după apariția societății industriale, însă aici nu cunoaștem încă către ce tip de cotitură sau de stație terminus ne îndreaptă drumul.

Este necesar astfel să revenim la dificila problemă a înțelesului. Întrebarea evidentă este: înțeles pentru cine? Există o distincție esențială între cercetătorul social care observă istoria și reflectează asupra ei, dar este, pentru a spune așa, *în afară,* detașat de ea și actorul istoric prins *în* ea. De asemenea, există perspective diferite ale diferitelor tipuri de actori. Una este perspectiva individului privat – rotița din mecanismul descris de Tolstoi. Alta este aceea a societății ca un întreg – aglomerația de oameni care trăiesc o istorie comună, zguduită de furtuna războiului. A treia este aceea a conducătorului despre care se crede că ia deciziile. Cercetătorul social confruntat cu problema înțelesului războiului trebuie să pună întrebările sale la toate cele trei niveluri și de fiecare dată el trebuie să distingă între înțelesul războiului pentru actor și înțelesul pe care îl are războiul pentru el, când (retrospectiv) el reflectează asupra istoriei din unghiul pe care l-a ocupat actorul. Se poate pune întrebarea dacă cercetătorul social poate face toate aceste lucruri. Răspunsul este că el trebuie să le facă. O știință socială cuprinzătoare nu poate să nu ia în considerație înțelesul pe care acțiunea l-a avut pentru actori. Un cercetător social care încearcă să înțeleagă nu poate fi decât un umanist preocupat de soarta omului, un istoric preocupat de evoluția societăților și un specialist în relații internaționale care studiază comportamentul unităților aflate în competiție.

Din punctul de vedere al individului, cercetătorul social poate evita cu greu considerarea istoriei ca pe un cimitir în care sunt îngropați oameni care au ucis și au fost uciși pentru un număr incredibil de cauze. Privind retrospectiv, este greu de găsit un înțeles aici – și este ușor să deplângi alături de atâția poeți absurditatea întregii povești. A existat măcar o singură cauză pentru care oamenii și-au dat viața care să nu se prăbușească în ciuda sacrificiilor lor sau care nu i-a asuprit pe oameni

în ciuda aspiraţiilor lor? A existat măcar o singură cauză care să merite suferinţele pe care le-a produs? Este uşor, în tonalitatea grandioasă, să simpatizezi cu predica pacifistă sau să aprobi cinismul brechtian. Un filozof al progresului care vede adevăratul înţeles al istoriei în stăpânirea treptată de către om a mediului său, iar în procesul de cucerire a libertăţii sale adevăratul înţeles al istoriei, trebuie să admită că acest înţeles nu s-a revelat uşor pentru indivizii care au făcut istoria; disproporţia între durata scurtă a vieţii omului şi recompensele constând în progresul libertăţii este evidentă şi la fel sunt nenumăratele progrese şi reveniri pe un drum care a fost oricum altfel, dar nu drept, oricum altfel, dar nu permanent ascendent. În consecinţă, preceptul lui Camus – nu sacrificaţi oamenii astăzi pentru un mâine nesigur – are o anumită forţă. Chiar dacă sfârşitul aventurii ar fi pacea şi libertatea pentru toţi, povestea a fost destul de lungă şi sângeroasă pentru a face din acest înţeles final mai degrabă o consolare tardivă. Pentru individul care a murit în bătălia dubioasă din, să spunem, 413 înainte de Cristos, înţelesul ultim al suferinţelor omului se va revela prea târziu – mai ales de vreme ce noi nu cunoaştem care va fi sfârşitul aventurii şi întrucât noi ştim că el ar putea să fie anihilarea.

Pe de altă parte, în timp ce cercetătorul social *qua* umanist găseşte că înţelesul istoriei este întunecat şi sângeros, oamenii ale căror acte şi morţi compun istoria nu cred că, pe ansamblu, comportamentul lor este fără înţeles. Ceea ce face ca comportamentul lor să apară absurd este cunoaşterea noastră retrospectivă a succesiunii evenimentelor; însă actorii – poate înşelaţi, poate din nesăbuinţă – nu s-au comportat ca şi cum ar fi fost pioni ai sorţii sau ostatici ai unui destin orb şi sângeros. Pacifistul (şi brechtianul) sunt "lucizi", deoarece ei stau pe margine. Însă înţelesul pe care l-au dat oamenii la ceea ce pare absurd pentru cel care stă pe margine este exact ceea ce el nu poate înţelege: afirmarea solidarităţii cu tovarăşii, cu propria comunitate şi acţiunea pe baza convingerii că solidaritatea nu poate exista fără sacrificiu. Din această perspectivă, aşa cum a observat Philip Rieff[6], războiul este nu numai răbufnirea bruscă a impulsurilor barbare înăbuşite de societate şi stat în perioadele obişnuite, ci şi rezultatul identificării omului cu societatea şi statul din care face parte; ceea ce este condamnat ca înapoiere sau represiune de psiholog (care stă pe margine) este trăit de cetăţean ca preţul care trebuie plătit pentru câştigurile morale şi psihologice pe care el le datorează societăţii, pentru apărarea singurei comunităţi în care el simte că se poate realiza. Se prea poate ca statul să fie mesagerul morţii, însă mesagerii morţii reuşesc numai din cauza legăturilor de afecţiune şi loialitate care îi leagă pe susţinătorii lor de ei. Deci, oricine stă pe margine şi condamnă se află într-o poziţia ambiguă: el plasează deasupra grupului său un standard moral absolut – respectul pentru viaţă, de exemplu. Cu avantajul privirii retrospective tindem întotdeauna să o lăudăm pe Antigona; se pare că numai puritatea ei poate răscumpăra crimele comise în numele comunităţilor sau al facţiunilor care vin şi trec. Şi totuşi ar trebui să fim atenţi, deoarece dacă o lăudăm prea mult pe Antigona, nu îl condamnăm numai pe Creon, ci şi pe toţi cei

care credeau cauza lui Creon demnă de sprijin. Afirmarea solidarității care îi duce pe oameni la război este însoțită de o anumită orbire morală, însă negarea solidarității în numele păcii sau al vieții are o anumită aroganță morală.

Astfel, la nivelul individului apar două concluzii. Înțelesul actelor sale este *ambiguu* din cauza contrastului dintre sensul pe care el l-a dorit pentru ele și rezultatele care atât de des ridiculizează speranțele și duc la abandonarea credinței care l-a animat. De asemenea, înțelesul actelor sale este *tragic* deoarece ele demonstrează că odată ce starea de spirit a comunității atinge un anumit grad de intensitate – gradul de căldură care declanșează explozia, războiul – această stare de spirit cere două tipuri de atrocități: ea se exprimă în dauna altor comunități (este afirmată solidaritatea cu un anumit grup în defavoarea omenirii) și reclamă sacrificiul susținătorilor săi.

În acest secol a crescut considerabil doza de tragedie. Războiul modern total, care se deosebește de războaiele generale din trecut atât în privința mijloacelor materiale aflate la dispoziția combatanților, cât și în privința implicării unor populații întregi nu doar ca *victime* potențiale (așa cum s-a întâmplat deseori înainte), ci și ca *participanți* mobilizați emoțional și activ, garantează că afirmările rivale de securitate vor cauza omenirii suferințe cu mult mai oribile decât în multe din secolele trecute și că loialitatea cetățeanului față de comunitatea sa va fi inseparabilă de o povară grea de vină. În războiul modern total, în care predomină crima fără riscuri, masacrul anonim și negarea umanității dușmanului, sacrificiile de conștiință pe care le cere loialitatea națională au atins o nouă culme. Gama crimelor pe care se presupune că le acoperă și le legitimează noțiunea de război drept este atât de mare, încât însăși justificarea lor este expusă. Dacă războiul total va fi urmat de războiul nuclear la scară mare, tragedia nu va fi însoțită doar de ambiguitate, ci și de *absurditatea* pură și simplă.Înțelesul pe care războiul îl avea pentru individ în zilele când anihilarea era doar un rezultat posibil al riscurilor luptei ar dispare dacă distrugerea totală ar fi certă; iar înțelesul pe care războiul îl avea chiar și atunci când anihilarea comunității prin luptă era certă – un înțeles care rezidă în speranța că viitorul va repara și va justifica oarecum ororile prezentului – ar dispare dacă viitorul însuși ar deveni incert. Războiul avea înțeles numai pentru cei care vedeau în bucuriile și tristețile acestei vieți doar o introducere la nemurirea de după moarte – adică pentru cei care nu găseau pentru viață nici un înțeles autonom. Perspectiva războiului nuclear ne ajută să înțelegem filozofia lui Hobbes. Generații de indivizi au găsit înțelesul războiului și al morții în război în principiul comunității. Dacă comunitățile acționează în așa fel încât se condamnă la o anumită anulare, ce altceva ar putea păstra individul legat de statul său în afară de autoritatea obiceiului și de constrângerile impuse prin forță? Solidaritatea în moarte nucleară a oamenilor din comunități aflate în conflict ar dizolva *ipso facto* solidaritatea națională.

Să ne deplasăm la al doilea nivel, cel al societăților. Aici ambiguitatea marchează atât judecata istoricului detașat care examinează mărturiile istorice, cât și experiențele

diverselor societăţi care s-au succedat de-a lungul istoriei. Istoricul vede războiul ca pe un incendiu nestatornic, însă nestins ale cărui flăcări mistuie şi totodată unesc. Pe de o parte, mărturiile haosului sunt aproape covârşitoare: civilizaţii întregi au fost anihilate prin cucerire. (Aici, din nou, găsim contrastul între intenţii şi comportament sau între comportament şi rezultate. Cele mai paşnice societăţi ale căror concepţii şi organizare socială condamnă războiul, nu sunt întotdeauna şi cele mai moderate în cazul unui război; ele sunt capabile să lupte cu o cruzime extremă cu scopul, cred ele, de a elimina războiul din istorie. Societăţile militare, aşa cum era Sparta, nu sunt întotdeauna cele mai distructive.) Şi totuşi haosul nu este ultimul cuvânt: există înţeles şi în nebunie. Dacă istoria demonstrează cât de cât existenţa vreunor direcţii (parţiale), războiul este cel care deschide calea. Înţelesul războiului trebuie găsit în funcţiile sale *istorice*. Prin intermediul războiului au apărut şi au dispărut tipurile fundamentale de state, au fost întemeiate şi au fost distruse regimuri, s-au răspândit tehnicile şi ideile, echilibrul de putere a fost menţinut şi s-a prăbuşit în cadrul sistemului internaţional, politica internaţională s-a deplasat de la un sistem la altul. Cu alte cuvinte, războiul a adus deseori răspunsuri la problemele fundamentale ale politicii. Îndeplinind aceste sarcini, războiul a acţionat ca un frate geamăn al revoluţiei şi atât ca un client, cât şi ca un duşman al comerţului şi tehnologiei; războiul a dezvoltat noi instrumente pentru industria şi comerţul din perioadele de pace, iar tehnologia, la rândul său, a oferit războiului noi mijloace de distrugere.

Ambiguitatea trăită de societăţile care au trecut prin încercările războiului este de un tip diferit. Ea rezultă nu dintr-o contradicţie între haosul lipsit de înţeles şi funcţiile istorice cu înţeles, adică funcţiile pe care societăţile se aşteaptă ca războiul să le execute pentru ele, ci din modul echivoc în care sunt îndeplinite funcţiile *sociale* ale războiului, din discrepanţa posibilă dintre speranţe şi rezultate[7]. Uneori războaiele stabilizează şi integrează o societate; uneori ele o dezbină, pregătind calea fie pentru răsturnări la nivel central, fie pentru secesiuni sau absorbiri de către un alt stat. Uneori războaiele aduc câştiguri – prin înfrângerea inamicului – sau contribuie la evitarea pierderilor; uneori războaiele aduc câştiguri inamicului şi pierderi sau frustrări taberei noastre. Uneori funcţia socială a războiului este exterminarea unui duşman; uneori conflictul duce la exterminarea propriei tabere. De asemenea, funcţiile sociale şi istorice ale războiului operează deseori în contradicţie: un război care stabilizează o societate poate amâna de asemenea o răspândire necesară a ideilor sau a procedeelor tehnice; un război care execută ultima funcţie o poate face numai provocând pierderi dureroase societăţii sau dezintegrând-o.

O dată mai mult, tragedia este inseparabilă de ambiguitate. În trecut ea consta în faptul că beneficiile schimbării – răspândirea civilizaţiei, distrugerea paternurilor de cultură încremenite sau învechite – trebuiau să apară prin intermediul violenţei şi al dezintegrării civilizaţiei. Ea consta de asemenea în contrastele dintre aşteptări şi

rezultate. Astăzi tragedia constă, în primul rând, în dezvoltarea autonomă a mijloacelor de război. Războaiele totale din acest secol ne-au învățat deja trei lecții sinistre: prevalarea dislocării asupra integrării; predominarea funcției de exterminare a războaielor asupra funcțiilor ofensive sau instrumentale; militarizarea vieții pe timp de pace prin pregătirea de război. Astfel, ele au produs o situație contrară celei pe care Hegel o considera normală – o slăbire a legăturilor sociale în timpul păcii și o revenire la integrare în timpul războiului. Dacă depășim granița dintre războiul total și războiul nuclear, tragedia va triumfa, iar înțelesul se va prăbuși. Războiul, marea forță a schimbării, ar transforma schimbarea în sfârșit. Tragedia constă astăzi de asemenea în contrastul dintre faptul că noile mijloace au eliminat o mare parte din funcția istorică a războiului la scară mare și faptul că funcțiile sociale ale războiului nu au dispărut. Marile transformări istorice enumerate mai sus au loc în prezent fie fără violență, prin acțiunile și eforturile interne ale unităților, fie prin violența revoluționară în care războiul joacă un rol secundar. Cu alte cuvinte, procesele interne de transformare au înlocuit în mare măsură războiul interstatal. Însă războiul ofensiv, a cărui funcție este integrarea unei unități, a fost rareori considerat mai eficient decât într-o lume plină de state neîncheg ate; dacă războaiele pentru câștiguri au încetat în mare măsură să mai fie avantajoase, rămân încă alte scopuri pentru care războiul poate fi gândit ca un instrument; chiar și un război de exterminare poate fi considerat funcțional dacă se speră ca printr-o primă lovitură să ne descotorosim de un dușman urât și amenințător, evitând totodată pedeapsa. Trăim, deci, într-o lume în care numai războiul nuclear total apare în mod clar disfuncțional pentru observator și pentru societăți, însă în care alte tipuri de războaie sunt încă percepute ca funcționale de diverse societăți. În plus, războiul este "internalizat" prin permanenta pregătire a descurajării ca și prin înlocuirea războiului clasic cu războaiele revoluționare. Într-o analiză finală un război limitat considerat funcțional din punct de vedere social și războiul "internalizat" din istoria contemporană pot oricând să devină exact tipul de război care nu are altă funcție decât distrugerea înțelesului: războiul nuclear.

Să atingem al treilea și ultimul nivel: comportamentul unităților aflate în competiție. Aici problema se pune în termeni opuși celor întâlniți la nivelul individului. Pentru cercetătorul social aici pare să existe un interes clar. El studiază luptele dintre unitățile aflate într-o stare de natură, însă este vorba de o stare de natură care dintr-un punct de vedere se deosebește profund de cea a filozofilor. În ultima violența era fie absentă (Rouseau), fie, mai des, rezultatul absenței societății civile (Hobbes, Locke, Montesquieu, Kant); astfel violența era asocială. În starea internațională de natură (ca în societatea *de facto* a lui Rousseau) violența este consecința directă a societății civile. Ea este atât asocială, deoarece marchează absența unei societăți generale a omenirii, cât și socială în măsura în care este unul din instrumentele aflate la dispoziția unităților, unul din elementele calculelor și politicilor lor. Pentru specialistul în relațiile internaționale înțelesul războiului este inseparabil de cel al competiției internaționale. Războiul are înțeles deoarece însăși

competiția are unul – ea are propria sa logică (care, aşa cum a recunoscut Clausewitz, este, de asemenea, logica războiului), aceea a ciocnirii ambițiilor exprimate de politici antagoniste. Astfel înțelesul războiului derivă atât din natura Politicii care l-a generat – tipurile de *viziuni* urmărite de politicieni, tipurile de *obiective* pe care ei şi le-au fixat în conformitate cu viziunile lor, tipurile de curse de acțiune (sau *politici*) selectate pentru atingerea obiectivelor, elementele disponibile de *putere* – cât şi din natura sistemului internațional.

Experiența este mult mai ambiguă pentru liderii unităților dintr-un sistem internațional. Pe de o parte, ei consideră războiul ca un instrument disponibil şi util într-un joc care are regulile şi instituțiile sale. Literalmente, ei nu s-au bucurat niciodată de alegerea pe care observatorii detaşați (filozofi sau moralişti, psihologi sau oameni de bună credință) le-o atribuie uneori – alegerea între conflict şi subordonarea comună față de un scop comun mai înalt. Alegerea pe care ei o fac este între realizarea scopurilor lor şi frustrare; între autoafirmare şi servilism. Astfel ultimul cadru de referință pentru acțiune şi justificare rămâne statul separat, iar războiul devine o "opțiune" plină de înțeles – în special dacă există proceduri şi mecanisme de constrângere sau moderare care pot face ca ceea ce este util pentru un actor să fie suportabil pentru toți. Însă, pe de altă parte, tocmai caracterul indeterminat al competiției internaționale face ca, la urma urmei, această stare de natură reglementată şi ordonată să nu fie foarte diferită de starea de natură descrisă de filozofi: fiecare participant trăieşte în insecuritate, ia decizii pe baza unor evaluări care sunt mai degrabă speculații decât predicții şi perpetuează prin acțiunile sale cercul vicios al riscurilor şi incertitudinii. Pentru participant sistemul este în acelaşi timp un "dat", o provocare şi un mister; elaborarea propriei sale politici este un procedeu ce ține de alchimie, care încearcă să ia în considerație nu numai sistemul din exterior, ci şi capacitățile, paternul politic şi social de putere şi cultura politică din interior – nu pentru a le "echilibra", ci pentru atingerea scopurilor. Ea seamănă astfel mai mult cu o împuşcătură în întuneric decât cu o ținere a conturilor. Înțelesul va deveni clar numai după ce participantul şi-a jucat partea sa din joc; rareori este clar dintr-odată dacă el a procedat bine jucând aşa cum a jucat, dacă a făcut bine punând în practică sau renunțând la opțiunea războiului, dacă a îmbunătățit sau nu situația statului său sau chiar dacă efectele pe termen lung ale unei îmbunătățiri temporare au fost bune sau rele. Astfel, înțelesul pentru actor rămâne de două ori ambiguu – parțial din cauza distanței dintre aşteptări şi realizări în perioada cât se află la putere un anumit lider, parțial deoarece jocul nu s-a încheiat.

Tragedia, o dată mai mult, este însoțită de ambiguitate. În trecut, regulile şi instituțiile competiției internaționale slujeau numai pentru perpetuarea divizărilor omenirii din care lua naştere competiția – ca şi cum Sisif ar fi găsit un mod de a introduce cât mai multă varietate şi inedit în activitatea sa atletică, menținându-i totodată cu grijă natura sa chinuitoare. În acest secol cercetătorii sociali şi participanții la joc au observat că costurile jocului au crescut, că eforturile de a-l face mai

tolerabil au eşuat şi că noile mijloace de purtare a războiului au înclinat balanţa de calcul şi incertitudine a actorului în favoarea celei din urmă. Războiul total a dus tragedia la cea mai înaltă culme istorică a sa. Ce este acest război total dacă nu "războiul absolut" care reprezintă atât esenţa războiului (conform lui Clausewitz), cât şi negarea spectaculoasă a afirmaţiei sale conform căreia războiul are propria sa gramatică, dar nu şi propria sa logică? Ce este războiul total dacă nu distrugerea regulilor şi a instituţiilor jocului, un Frankenstein tehnologic care subordonează calculele politice necesităţilor militare, un vampir care introduce pasiunile publicului în instituţiile statului într-o asemenea măsură încât calculele politice dispar cu totul, un minotaur care îi obligă pe lideri să facă alegeri ce depăşesc posibilităţile calculelor etice? Astăzi liderii politici trăiesc şi acţionează pe marginea tipului de război total care ar amesteca tragedia cu absurdul. Calculele politice şi morale ar fi eliminate complet odată ce s-a atins un anumit nivel de intensitate. În cazul unui război nuclear pe scară largă guvernarea şi-ar pierde înţelesul: nu s-ar putea atinge nici un scop politic; nu ar mai fi posibilă nici acţiunea morală care presupune nu numai restricţii asupra scopurilor, ci şi restricţii asupra mijloacelor de acţiune. Viaţa politicianului aflat pe marginea războiului nuclear este marcată de tragedie şi se află în pragul absurdului; bizuirea sa permanentă pe forţă, justificată de nevoia de supravieţuire, are sens numai dacă descurajarea funcţionează deoarece, în cazul pierderii acestui joc de noroc, ea ar distruge atât actorul, cât şi jocul. Dacă războiul devine stăpânul celor care l-au văzut odată ca pe un instrument, înţelesul jocului este pierdut. Pentru prima dată în istorie postulatul fundamental al jocului – un învingător sau un supravieţuitor care să continue jocul – este ameninţat. Fie conducătorul va transforma starea de natură într-o scenă cu totul asocială de masacru total, fie, altminteri, războiul va fi controlat, iar scena va deveni mult mai socială decât înainte.

Astfel concluzia noastră este aceeaşi la toate nivelurile: înţelesul războiului este atât ambiguu, cât şi tragic, iar omenirea a intrat într-o fază în care tragedia poate acoperi înţelesul. Războiul va avea înţeles numai dacă elementul tragic din război va fi redus într-un fel oarecare şi dacă războiul va fi limitat la un nivel mult inferior amploarei pe care el a atins-o deja în acest secol. Întrebarea la care duce această afirmaţie este la fel de evidentă ca şi afirmaţia ca atare: indivizii, societăţile şi conducătorii pot să fie stăpâni pe soarta lor? Care sunt posibilităţile de acţiune ale omului? Revenim astfel la problema libertăţii şi a necesităţii.

IV

Vom aborda acum libertatea omului în relaţiile sale cu semenii săi şi capacitatea sa de a-i influenţa pe alţii. Sunt importante două aspecte diferite ale acestei libertăţi. Unul este un element negativ: gradul de *indeterminare*. Un om este liber dacă diferitele presiuni la care este supus, provenind fie din propria sa personalitate, fie din mediul în care trăieşte, nu sunt atât de puternice încât să anihileze marja sa de

alegere, să-i dicteze comportamentul şi să-i permită scuza "nu am avut nici o alternativă". Indeterminarea este numai o precondiţie a libertăţii; ea nu trebuie confundată cu exerciţiul libertăţii. Cu toate acestea, nici un astfel de exerciţiu nu poate fi văzut ca o dovadă a capacităţii omului de a influenţa evenimentele. Aceasta deoarece trebuie să se ţină seama de un al doilea element, cu caracter pozitiv: *capacitatea de a acţiona efectiv*, adică de a alege între alternative astfel încât să-i influenţezi pe alţii. Indeterminarea reclamă ca noi să nu fim constrânşi de reţeaua cauzală; capacitatea de a acţiona efectiv reclamă din partea noastră un control al acestei reţele suficient pentru a-i putea influenţa pe ceilalţi. Omul care acţionează în istorie nu poate fi numit liber dacă necesitatea care face inutilă alegerea sa este un determinism de orice tip sau dacă întâmplarea (interacţiunea forţelor de dincolo de controlul său) lipseşte de efect acţiunile sale. Cetăţeanul *Contractului social* este liber atât deoarece el îşi găseşte legea sa numai în sinele său, cât şi deoarece această lege a sinelui său (mai înalt) este legea operativă a comunităţii; într-un stat corupt, cetăţeanul care ar respecta această lege nu ar avea nici un impact real asupra evenimentelor publice şi nu ar putea fi numit cetăţean liber. (Într-adevăr, conştiinţa sa va fi sfâşiată între legea sa interioară şi legea statului corupt.) El nu va fi liber decât în măsura în care îşi va restrânge cercul acţiunilor şi al implicării sale la o arie în care poate acţiona eficient; aceasta este demonstraţia din *Emile*.

Dacă se acceptă această distincţie, problema libertăţii în istorie devine o problemă nu a unui punct de vedere, ci de grad. Cercetarea amănunţită a gradului de libertate devine una din principalele funcţii, dacă nu principala funcţie a ştiinţelor sociale. În consecinţă, orice generalizare este destinată să fie înşelătoare, chiar dacă ea se limitează la un singur sector al realităţii. Noi suntem preocupaţi aici de libertatea omului în condiţii de război. Pot fi făcute două generalizări, cu conştiinţa necesară a fisurilor lor.

Prima se referă la diferenţa dintre marja de libertate de care dispun unităţile efective în cadrul relaţiilor internaţionale – adică liderii politici –, pe de o parte, şi cea de care dispun indivizii din cadrul acestor unităţi, pe de altă parte. Pe ansamblu, marja este mai mare în primul caz. Cantitatea exactă de libertate aflată la dispoziţia conducătorilor variază enorm, bineînţeles, în funcţie de o gamă largă de circumstanţe concrete cum sunt poziţia geografică a unităţii din sistem, natura constelaţiei de forţe din exterior, nivelul şi calitatea consensului şi a sprijinului din interior, cantitatea de putere disponibilă etc. Uneori, aceste date conlucrează pentru a produce o situaţie care este determinată aproape în întregime, în care deciziile fundamentale sunt luate în altă parte; avem astfel cazul Poloniei în perioada împărţirilor sau al Danemarcei şi Belgiei în 1940. Şi totuşi, determinismul complet este rar: chiar dacă polonezii, danezii sau belgienii nu puteau face nimic pentru evitarea invaziei, ei puteau totuşi să aleagă între predarea fără luptă şi rezistenţa împotriva invadatorului, indiferent de rezultat. Chiar şi în cazul unui grad redus de indeterminare, rămân posibilităţi de alegere.

În acest punct trebuie să analizăm cel de-al doilea element. Această alegere este capabilă să influențeze câtuși de puțin evenimentele? Într-o situație de determinism aproape complet mai poate exista încă, tocmai deoarece jocul se desfășoară de-a lungul unor perioade îndelungate, o capacitate semnificativă de a acționa eficient. Polonia, înconjurată, nu avea nici o posibilitate de a împiedica împărțirea. Însă alegerea între supunere și rezistență, chiar dacă nu influențează rezultatul imediat, poate influența viitorul mai îndepărtat: supunerea îi poate cruța pe cetățeni, iar rezistența poate facilita revanșa și compensațiile în cazul schimbării raportului de forțe pe plan internațional. Când marja de indeterminare se reduce, datoria politicianului de a găsi o cale pentru influențarea viitorului – și definiția pe care o dă el acestei căi – devine primordială.

Convers, pot exista situații de o indeterminare considerabilă, în care forțele din exterior și din interior sunt destul de complexe pentru a lăsa politicianului un număr mare de posibilități de manevră; și totuși, indiferent de cursa de acțiune pe care o alege, el poate descoperi că este incapabil să influențeze prea mult evenimentele, să facă evenimentele să se conformeze dorințelor sale sau să îi determine pe alții să urmeze instrucțiunile sale. Această situație poate apare fie din cauza accidentelor, fie deoarece alții sunt mai pricepuți în utilizarea aceloraşi forțe fundamentale pentru a dejuca planurile sale, fie deoarece tendințele care nu au fost suficient de puternice *la un moment dat* pentru a elimina o anumită alegere sunt totuși, *pe termen lung*, suficient de irezistibile pentru a priva alegerea sa de orice eficiență. Astfel, Metternich a avut posibilitatea să ia măsuri pentru a reprima diversele naționalisme, însă în ultimă instanță naționalismul a anihilat o bună parte din munca sa. Exact din cauza indeterminării fundamentale a jocului cea mai frecventă problemă a politicianului nu este atât de mult constrângerea care precede și comandă decizia sa, ci capriciile competiției care îl privează de controlul și de consecințele deciziei sale. Tocmai indeterminarea care îi permite opțiunile poate priva alegerea sa de succes.

Libertatea de acțiune a conducătorului depinde într-o măsură importantă de dibăcia sa. Conducătorul dibaci este cel care exploatează incertitudinile care rămân după ce au fost evaluate toate constrângerile care definesc situația sa și impune incertitudinilor consecințele propriei sale alegeri sau, cel puțin, exploatează în favoarea sa șansele care apar printre ele. Conducătorul prost este cel care dezlănțuie fenomene care se află dincolo de orice speranță rezonabilă de control sau cel care pierde controlul asupra unor evenimente pentru care există posibilități rezonabile de control – de exemplu, un Mussolini sau un Daladier – și sacrifică astfel inutil capacitatea de acțiune eficientă. Drama unui Napoleon sau a unui Hitler nu constă în faptul că aserțiunile lor nesăbuite de voință și de putere erau doar iluzii, cum a afirmat Tolstoi, ci în faptul că după o perioadă de considerabilă libertate reală în care ei au manipulat constrângerile și au dominat evenimentele, *orgoliul* lor i-a făcut să-și piardă autoritatea asupra scenei, creând astfel constrângeri care au redus la zero atât marja lor finală de indeterminare, cât și capacitatea de a-i influența pe alții.

Dacă analizăm cazul indivizilor, constatăm că ambele elemente ale libertății sunt şi mai reduse, cu toate că, bineînțeles, în proporții diferite. Chiar şi într-un stat democratic modern, gradul indeterminării pentru cetățeni este redus. Statul este organizat astfel încât cetățeanul este chemat să se exprime – adică să influențeze deciziile de interes public – numai sporadic. Societatea este organizată astfel încât ea permite membrilor săi să aleagă mult mai uşor în domeniul specializării lor profesionale – *qua* muncitori, fermieri, juriști, profesori etc. – decât ca cetățeni; paradoxal, când statul este în criză, ei tind să redobândească o anumită libertate de alegere ca cetățeni, iar politica îşi redobândeşte întâietatea.

În situația în care constrângerile societății şi aparatul de neînfrânt al statului reuşesc aproape pretutindeni şi întotdeauna să reducă aproape la zero libertatea de alegere a cetățenilor, este, de asemenea, limitată şi capacitatea sa de a acționa eficient. Cetățenii diverselor state nu sunt actorii principali ai scenei internaționale; ei pot influența evenimentele interstatale numai în măsura în care pot controla evenimente din cadrul propriilor lor societăți, în măsura în care au o înrâurire asupra propriilor lor lideri. Însă democrația este o condiție necesară, dar nu şi suficientă; putem influența evenimentele numai dacă avem un anumit control asupra lor, iar problema este că priceperea publicului în afacerile internaționale este mică. Ca un rezultat, fie dorințele sale vor fi neglijate de liderii care vor să rămână la putere, fie el va lăsa, mai mult sau mai puțin entuziast, întreaga responsabilitate asupra liderilor, fie, altminteri, când conducătorii se lasă dirijați, rezultatul va fi probabil pierderea controlului de către stat, cu rezultate dezastruoase pentru toți. Aceasta deoarece chiar şi când acțiunile unui guvern sunt guvernate de dezideratele publicului, ele nu au nici un impact asupra şi deseori sunt mult prea uşor exploatabile de ceilalți participanți la joc.

O altă generalizare ar distinge între perioadele de pace şi perioadele de război. Atât pentru stat, cât şi pentru individ, cercul libertății se restrânge în cursul războiului. Aria de indeterminare a statului se micşorează, deoarece recurgerea la război determină o utilizare coercitivă a puterii – acea utilizare care impune mobilizarea majorității bunurilor materiale ale statului. Un război creează astfel atât o limită aproape tangibilă asupra ceea ce poate spera statul să realizeze (cu toate că, bineînțeles, o conducere dibace poate găsi căi de a lărgi limitele), cât şi un imperativ aproape categoric (subordonarea majorității, dacă nu a tuturor obiectivelor sale, unicului scop sau set de scopuri pentru care este purtat războiul). Astfel, în perioadele de război, aria indeterminării tinde să fie definită de puterea statului. Însă capacitatea de acțiune eficientă, cu toate că depinde foarte mult de o astfel de putere, rămâne separată; ceea ce o reduce este hazardul luptelor. Paradoxul războiului este că statele recurg deseori la arme, deoarece ele le consideră singurul mod eficient de influențare a evenimentelor conform ambițiilor şi nevoilor lor, şi totuşi, tocmai această recurgere le supune unor incertitudini cu mult mai mari decât acelea ale competiției voințelor din perioadele de pace. Ele seamănă cu oamenii dornici de câştig, enervați de căile

lente şi nesigure ale unei vieţi cinstite, care se decid să rişte pentru a deveni rapid bogaţi. Nu este surprinzător că politicienii găsesc mai multe avantaje în ameninţare – în agitarea ameninţării războiului după ce s-au plasat în poziţii avantajoase – decât în executarea ameninţării, în afara cazului în care avantajele sunt atât de clare încât reduc la extrem incertitudinea.

În cazul individului diferenţa dintre pace şi război nu este numai diferenţa dintre mai multă sau mai puţină libertate, ci contrastul dintre o doză de libertate şi absenţa ei. Cetăţeanul mobilizat este supus unei presiuni căreia numai puţini sunt destul de puternici pentru a-i rezista; cei care reuşesc pot influenţa evenimentele numai într-o măsură foarte mică. Capacitatea soldatului de a influenţa evenimentele revelează un alt paradox: cu toate că practic el îşi pierde întreaga libertate de a-şi decide soarta *qua* individ, el păstrează o anumită capacitate de a influenţa statul-naţiune din care face parte – nu *qua* individ, ci ca o piesă de rezervă a mecanismului statului, ca un instrument al politicii statului. Apariţia războiului înseamnă despărţirea dintre personalitatea privată a omului, reprimată sau suprimată temporar, şi personalitatea sa publică, ca slujitor al unei comunităţi în numele căreia el comite acte pe care nu le-ar concepe niciodată ca persoană privată.

Dacă aceste afirmaţii sunt corecte ca generalizări, putem trage câteva lecţii care vor aduna laolaltă ceea ce am spus mai sus despre libertate şi despre înţeles. În cazul statului declinul temporar de libertate produs de război apare tolerabil fie când se aşteaptă un câştig de pe urma lui, fie când alternativele sunt mai rele – de exemplu, într-o situaţie de constrângeri acute sau într-una în care influenţarea cursului imediat al evenimentelor apare imposibilă, însă în care războiul are cel puţin meritul simbolic de a indica angajarea unei ţări faţă de anumite valori sau posesiuni. În cazul individului, pierderea temporară de libertate este acceptată nu numai deoarece, de obicei, nu există o altă alternativă, ci şi, de asemenea, din cauza solidarităţii cu comunitatea, din cauza procesului de identificare cu statul pe care îl declanşează războiul. Declinul sau pierderea libertăţii sunt justificate de înţelesul – totuşi ambiguu – pe care îl posedă războiul.

Însă aceste lecţii ridică din nou problema războiului nuclear total. Războiul nuclear ar ameninţa, pe lângă înţeles şi ceea ce a mai rămas din libertate; este clar că, odată cu depăşirea unui anumit prag, nici un stat nu ar mai putea controla în nici un fel evenimentele. Războaiele totale ale acestui secol au extins asupra indivizilor privarea de libertate rezervată odată numai pentru cei care erau mobilizaţi şi au diminuat capacitatea de acţiune eficientă nu numai pentru cei învinşi, ci şi pentru majoritatea învingătorilor. Învingătorii din cel de-al doilea război mondial puteau încă să-şi justifice acceptarea riscurilor şi ororilor "războiului hiperbolic" prin circumstanţele menţionate mai sus – câştigurile obţinute de Uniunea Sovietică şi pierderile evitate de aliaţii occidentali care au ales să lupte împotriva lui Hitler. Însă aceste argumente se prăbuşesc când nu mai pot fi aşteptate câştiguri sau când alternativa pentru astfel de pierderi este anihilarea. În privinţa individului, preţul solidarităţii de grup înseamnă acum nu doar pierderea libertăţii şi posibilitatea morţii,

ci posibilitatea morţii pentru t o ţ i [8]. Nu este surprinzător că politicienii şi strategii, nesiguri de atrofierea războiului într-o lume care clocoteşte de conflicte, încearcă cu disperare să găsească căi de menţinere a unui grad minim de control pentru a asigura astfel atât o marjă de libertate cel puţin pentru politicieni, cât şi un minimum de înţeles pentru conducători şi pentru cei conduşi. Departe de a merita invectivele perfecţioniştilor şi utopiştilor, întotdeauna gata să asume că statele (şi cetăţenii lor) au un control mult mai mare asupra jocului decât este de fapt cazul, aceste eforturi merită cea mai înaltă laudă. Şi totuşi, tocmai incertitudinea care face încă războiul posibil scade, de asemenea, şansele controlării sale odată ce el izbucneşte. Acele exerciţii de limitare abstractă care asumă că moderaţia, flexibilitatea şi calculul raţional vor fi încă conceptibile sub un prag foarte înalt de violenţă ignoră pur şi simplu lecţiile războaielor totale din trecut. Apărarea înţelesului şi a (unei anumite) libertăţii reclamă eforturi pentru controlarea războiului, în cazul în care el izbucneşte; însă, tocmai dificultăţile controlului într-o lume ca a noastră reclamă ca aceste eforturi să urmărească (pe lângă descurajare) menţinerea unui nivel de violenţă mult inferior celui din trecutul apropiat.

V

Ajutorul dat de utilizările şi limitele ştiinţei sociale în înţelegerea unor probleme precum înţelesul războiului şi libertatea actorilor este familiar şi evident. Atacul lui Tolstoi era justificat din multe puncte de vedere. Ştiinţa socială, oricât de mult încearcă ea să nu apară astfel, se bazează pe analiza cauzală: chiar şi o ştiinţă de "sistem", exprimată în întregime în puţine formule matematice, care descriu interacţiuni, s-ar baza încă pe postulate cauzale, nu neapărat suficient de întemeiate pentru a fi implicite. Dilema rămâne aceeaşi: analiza unei singure cauze este invalidă, cauzarea multiplă este validă, însă prea complexă pentru o tratare ştiinţifică de vreme ce este imposibil să urmărim toate meandrele interrelaţiilor dintre un număr mare de factori. În consecinţă, cel mai bun lucru pe care îl poate face ştiinţa socială, în tratarea unei probleme ca aceea a războiului, este îndeplinirea unei sarcini duble, de două ori modestă. Pe de o parte, ea poate arăta (şi cu siguranţă ea nu ar trebui să ascundă niciodată) limitele cunoaşterii noastre. Pe de altă parte, ea poate oferi instrumente pentru analiza situaţiilor concrete. De exemplu, ea poate oferi concepte pentru a studia atât sistemele internaţionale, cât şi politica externă; însă, înaintea oricărei generalizări asupra interacţiunii acestor două domenii – una din problemele-cheie ale relaţiilor internaţionale – trebuie să dispunem de mult mai multe analize caz-cu-caz. Până atunci generalizările noastre nu pot fi nimic mai mult decât ipoteze încă netestate.

Chiar şi după înmulţirea acestor analize şi precizarea conceptelor şi schemelor noastre, nu ar trebui să ne aşteptăm la un răspuns definit la întrebări precum: de ce a izbucnit un anumit război, de ce au izbucnit anumite tipuri de războaie atunci când ele au izbucnit. Aşa cum a demonstrat A. J. P. Taylor într-un pasaj strălucitor din cea mai perversă carte a sa[9], definiţia dată de cercetătorul social ierarhiei cauzelor nu poate fi decât foarte subiectivă tocmai deoarece există atât de multe cauze care acţionează şi deoarece o clasificare depinde parţial de structura unui studiu (este unul al originilor nemijlocite, se întoarce mult în timp?) şi parţial de întrebările specifice la care se caută răspuns. În consecinţă, sunt posibile numeroase interpretări diferite ale aceleiaşi realităţi. Chiar dacă toţi istoricii ar fi de acord asupra faptelor, ei încă ar avea păreri diferite asupra ponderii respective a acestor fapte; în actul de "reconstrucţie imaginară" pe care îl întreprinde orice analiză cauzală, evaluările motivaţiei şi ale eficienţei cauzale variază considerabil. Ceea ce poate să facă ştiinţa socială este să arate modul în care logica dorinţelor umane, ideile, forţele impersonale, calculele şi reacţiile de stat, personalităţile liderilor dintr-un anumit mediu – au făcut probabilă recurgerea la război ca instrument, debuşeu sau rezultat. Mai mult ea nu poate să facă, deoarece însăşi realitatea nu permite o certitudine mai mare. Realitatea socială, pentru a utiliza distincţia lui Aron[10], conţine o parte de necesitate (aşa cum este, pentru a împrumuta propriul său exemplu, dezvoltarea industrializării) şi acest lucru explică de ce realitatea nu este atât de mult lipsită de structurare, încât orice interpretare a istoriei are o plauzibilitate de suprafaţă. De asemenea, ea conţine o parte de acţiune umană care poate provoca acestor procese irezistibile un număr nedeterminat de întârzieri sau accelerări, distorsiuni sau împodobiri. Partea de necesitate ne oferă un minimum de certitudine şi predictibilitate – însă numai un minimum, deoarece certitudinile sale ţin de o ordine foarte generală pe termen lung, iar predicţiile de care noi avem nevoie cel mai mult sunt acelea care se referă la câmpul acţiunii umane, adică la domeniul incertitudinii. Câmpul acţiunii umane va conţine întotdeauna o doză importantă de mister: atât deoarece interacţiunile (în special în cursul crizelor) au o alchimie proprie care ne scapă chiar dacă am şti mult mai mult despre deciziile luate de diverşi jucători, cât şi deoarece aceste decizii (mai ales când sunt luate sub presiune sau când sunt colective) îşi menţin întotdeauna o marjă de contingenţă. Sarcina ştiinţei sociale nu poate consta în risipirea totală a misterului care face parte din gândirea şi din viaţa omului; ea poate înconjura misterul, însă trebuie să se oprească atunci când povestea pe care o spune este probabilă sau plauzibilă.

Cei care sunt dezamăgiţi de asemenea realizări modeste sunt deseori filozofi ai istoriei, mărturisiţi – ca Tolstoi – sau deghizaţi, ca mulţi moştenitori contemporani ai unui *scientism* comtean, care încearcă să reducă toate activităţile umane la un set de legi. Problema realităţii sociale este că ea refuză cu încăpăţânare să sprijine orice astfel de filozofie sau de ştiinţă. Există tendinţe, desigur, însă orice interpretare a realităţii, care reţine numai aceste tendinţe şi decretează că ele constituie *înţelesul* istoriei, este una arbitrară, care dă o poziţie privilegiată unei porţiuni a adevărului,

bazându-se pe predilecții filozofice. Însă dacă istoria îi frustrează pe filozofii istoriei, ea nu îi descurajează pe filozofi. Cu toate că știința socială demonstrează invariabil că utopiile nu pot fi realizate, că încercările de a aduce cetatea cerului pe pământ duc la cele mai stranii aberații și că cursele de acțiune pentru care se pledează *in abstracto* determină în realitate riscuri, costuri și rezultate rele (sau neintenționate) inseparabile de beneficiile lor, ea mai demonstrează încă ceva: tocmai incertitudinile realității sociale care zădărnicesc atât de des ambițiile noastre indică, de asemenea, că aici există *spațiu* pentru acțiune; tocmai ambiguitățile care marchează înțelesul comportamentului nostru semnalează, de asemenea, că putem încerca să dăm un înțeles acestui comportament și chiar și forțele fundamentale care țin de domeniul necesității – industrializare, arme nucleare – oferă omenirii și ocazii favorabile, nu doar riscuri și pierderi.

În plus, cu toate că distanța dintre "este" și "trebuie" rămâne la fel de mare ca întotdeauna, se pare că am atins un punct în istorie în care "este" trebuie să dicteze dacă nu un "trebuie", cel puțin un "nu trebuie". Concluzia la care ajungem după ce am studiat istoria este că nu va mai exista istorie dacă războiul nuclear nu va fi evitat. "Sfaturile înțelepciunii" care decurg din știința socială sunt identice cu imperativele filozofilor: pacea, sau cel puțin evitarea unui război total, este premisa libertății și a continuării istoriei; fără această condiție oamenii nu vor avea nici o șansă să dea vreun înțeles istoriei lor. Știința socială nu ne spune nimic mai mult; ea nu ne oferă nici cea mai mică certitudine în privința celei mai sigure căi de evitare a războiului nuclear sau în privința șanselor de pace care vor exista dacă alte forme de război persistă și proliferează și nu ne oferă un răspuns la întrebarea dacă războiul nuclear ar mai putea fi încă împiedicat odată ce a început un război nuclear "controlat". Ea nu ne spune nici dacă imperativul păcii va fi urmărit în viitor.

În acest fel se perpetuează tensiunea dintre istoria ambiguă și dictatele conștiinței, dintre faptele care demonstrează costurile și ciocnirile de valori în societate și valorile care pretind zgomotos că istoria este de partea lor. În era nucleară Sisif este prins între amenințarea cu anihilarea care, retrospectiv, ar lipsi de sens lunga sa luptă cu zeii și incertitudinea care continuă să marcheze încercările sale de a împiedica stânca să îl zdrobească în cele din urmă. Omenirea este prinsă între conștiința lipsei de sens a războiului nuclear total, ambiguitățile tragice care ar continua dacă politica obișnuită ar duce la un război obișnuit și speranța în germenele unei convingeri că evitarea războiului la scară largă este un imperativ pentru fiecare și pentru toți. Este evident că dreptul internațional care interzice utilizarea forței ca instrument al politicii este cu mult înaintea faptelor. Însă dacă convingerea crește, s-ar putea ca speranța unei deplasări lente (fără îndoială, indirecte) în direcția legii să nu fie prostească; aceasta este, de asemenea, direcția celui mai presant imperativ al filozofilor. Acțiunea pentru realizarea acestui țel nu este, neîndoielnic, prostească.

Politica a fost arta ambiguă a conflictului și a cooperării. Politica internă a subordonat-o pe prima celei din urmă și, cu toate că adversarii violenței uită mult

prea ușor că multe din realizările omenirii au fost obținute prin violență, justificarea sau sanctificarea violenței devine imposibilă atunci când balanța de pierderi și câștiguri înclină în mod clar către dezastru. Se prea poate ca o lume fără violență pe scară largă să nu fie o lume a justiției; atât timp cât cele mai înalte posesoare ale puterii rămân unități rivale cu o istorie comună, dar nu și cu o cauză comună, chiar și o lume fără războaie majore va fi încă, cu toate progresele sale în direcția unei societăți internaționale, una a conflictului, profund diferită de majoritatea societăților interne. Însă dată fiind starea noastră de suspendare între probabilitatea continuării nedreptății și a ostilității într-o lume fără războaie importante, dată fiind dificultatea chiar și a atingerii unui astfel de stadiu – în situația în care proliferarea armelor nucleare continuă și nu există nici o cale sigură de a le limita răspândirea – ținând seama de cvasicertitudinea anihilării, dacă viitorul va semăna cu trecutul nu foarte îndepărtat, datoria noastră este de a utiliza întreaga libertate pe care o avem pentru a evita anihilarea, pentru a depăși pericolul clar din prezent și pentru a ajunge, în sfârșit, într-o lume fără războaie majore. Prometeu va scăpa de vulturi numai dacă va restitui focul zeilor.

Note

1. Hannah Arendt, *On Revolution* (New York, 1963), p. 1.
2. *War and Peace*, traducere de Louise și Aylmer Maude (Londra, 1922–23), cartea a IX-a, cap. 1.
3. *Ibid.*, al doilea epilog.
4. *The Hedgehog and the Fox* (New York, 1963).
5. Vezi Raymond Aron, Peace and War, cap.11.
6. *Freud: The Mind of the Moralist* (New York, 1961), p. 273.
7. Vezi Hans Speier, *The Social Order and the Riaks of War* (Cambridge, Mass., 1964).
8. Vezi: Hans Morgenthau, "Death in the Nuclear Age", *Commentary* (septembrie, 1961), p. 231–34.
9. *The Origins of Second World War* (Greenwich, Conn., 1963), p. 102.
10. *The Dawn of Universal History* (New York, 1961).

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY

Redactori: *E. Boicu, D. Boicu*
Tehnoredactor: *N. Duduciuc*
Corectori: *M. Belenciuc, A. Rusnac*
Machetare computerizată: *R. Butaru*

Bun de tipar
Coli editoriale 36,56. Coli de tipar 27,0
Format 60x90/16. Comanda nr. 90060.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

18.12.

Întreprinderea Editorial-Poligrafică *Știința*
str. Academiei, 3; MD 2028, Chișinău, Republica Moldova
Tel. (3732) 73-96-16; 73-97-50. Fax (3732) 73-96-27

Imprimare la Combinatul Poligrafic, str. Petru Movilă, 35;
MD 2004, Chișinău, Republica Moldova

B.C.U. „M. EMINESCU" IAȘI

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

O analiză deosebit de pătrunzătoare a dilemei securității în epoca noastră și o sinteză foarte necesară a teoriei și practicii relațiilor internaționale.

Alexander George
Stanford University

Circa trei decenii Stanley Hoffmann a adus o înțelegere adâncă și o sensibilitate acută unei discipline prea des preocupate de fenomene de suprafață și de capriciile momentului. Acest volum reunește unele din cele mai importante eseuri ale sale, la fel de relevante pentru dilemele de astăzi, ca și pentru acelea ale anilor în care au fost realizate. Ele includ o impresionantă biografie intelectuală a autorului lor și servesc ca o introducere foarte bine scrisă în relațiile internaționale și la politica externă.

Richard Ullman
Princeton University

9 789975 671064